

ABAD / JABS

JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES
ALTI AYDA BİR ÇIKAR / PERIODICAL PUBLISHED EVERY SIX MONTHS

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume:7 Sayı/Issue:14 Ekim/October 2024

TEKİRDAĞ 2024

e-ISSN:2636 - 8188

ISSN:2618 - 6004

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ

e-ISSN: 2636-8188
ISSN: 2618-6004

Uluslararası Hakemli Dergi
International Peer-Reviewed Journal

Cilt: 7 Sayı: 14 Güz 2024
Volume: 7 Number: 14 Autumn 2024

Dergide Balkan konulu makalelere ağırlık verilir. Her sayıda Anadolu ile ilgili en fazla dört makaleye yer verilir. Ayrıca konu sınırlaması olmaksızın her sayıda en fazla iki özel makaleye yer verilebilir.

© Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Balkan Araőtirmaları Uygulama ve Araştırma
Merkezi

© Namık Kemal University Balkan Researches Application and Research Center

TEKİRDAĞ-2024

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ

Cilt / Volume: 7 Sayı / Number: 14 Güz / Autumn 2024
e-ISSN: 2636-8188 ISSN: 2618-6004

ABAD - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

JABS - International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Spring and Autumn.

SAHİBİ / OWNER
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Adına, Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü
Director of Balkan Researches Application and Research Center On Behalf of Tekirdag Namık Kemal University

YÖNETİM MERKEZİ / MANAGEMENT CENTER

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
Namık Kemal Mahallesi, Kampüs Caddesi, No: 1
59030 Tekirdağ - TÜRKİYE
Tel: + (90) 282 250 1192-93 ve 94
e-mail: abad@nku.edu.tr
Genel Ağ / Web: <http://balkam.nku.edu.tr/>

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN BY
Haci TANRIVERDİ

İNDEKSLER / INDEXES

TR Dizin-Index Copernicus-idealonline-Crossref-JournalTOCs-Scilit-NSD Index
(Norwegian Register for Scientific Journals)-İSAM-ERIH PLUS-Google Akademik-I40C-
Paperity-Maktaba-Science Gate-ASOS

© Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Balkan Araştırmaları, Uygulama ve Araştırma Merkezi

©Namık Kemal University Balkan Researches, Application and Research Center

TEKİRDAĞ-2024

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

BAŞ EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

EDİTÖR / EDITOR
Arş. Gör. Ömer Faruk METE

EDİTÖR YARDIMCISI / ASSISTANT EDITOR
Arş. Gör. Yunus Emre PEHLİVAN

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

(Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayően SİNA

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. H. Veli AYDIN

(Atina Kültür ve Tanıtma Müşaviri)

Prof. Dr. Halit EREN

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet

HACISALİHOğLU

(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Necdet HAYTA

(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Refik TURAN

(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN

(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim KELAğA

AHMET (Trakya Üniversitesi)

Prof. Dr. Nikolay Kanef

(Veliko Tırnova Üniversitesi)

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

(İstanbul Üniversitesi Cerrahpaőa)

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

(Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Emine E. ÖZÜNLÜ

(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

(Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Oya ONAT

KOCABIYIK

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. Yakup YILMAZ

(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Bülent AKYAY

(Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. E. Çağrı MIZRAK

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

YABANCI DİL EDİTÖRLERİ / FOREIGN LANGUAGE EDITOR

Almanca / Deutsch

Doç. Dr. Harun GÖÇERLER

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Fransızca / French

Dr. Öğr. Üyesi Emine GÜZEL

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Yunanca / Greek

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

(Ankara Üniversitesi)

Bulgarca / Bulgarian

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

(Milli Savunma Üniversitesi)

İngilizce / English

Doç. Dr. Cansu Özge ÖZMEN

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Rusça / Russian

Doç. Dr. Yasemin GÜRSOY

ŐUMNULU

(Trakya Üniversitesi)

İSTATİŐTİK EDİTÖRÜ / STATISTIC EDITOR

Öğr. Gör. Bülent KILIÇ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

MİZANPAJ / LAYOUT EDITOR

Arş. Gör. Ömer Faruk METE

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Alaaddin YALÇINKAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ali EMINOV

Wayne State College

Prof. Dr. Ali YAMAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Arif BİLGİN

Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

Milli Savunma Üniversitesi

Prof. Dr. Bahri ATA

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Bernard LORY

**Institut National des Langues et Civilisations
Orientales**

Prof. Dr. Bülent BAYRAM

Kırklareli Üniversitesi

Prof. Dr. Celaleddin VATANDAŞ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Cüneyt KANAT

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Çiğdem ÜNAL

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Dimitri KOROBENIKOV

University of Albany

Prof. Dr. Dragi GEORGIEV

Üsküp Üniversitesi

Prof. Dr. Erhan AFYONCU

Milli Savunma Üniversitesi

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY

Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Emine DİNGEÇ

Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Evangelia BALTA

Atina Ulusal Araştırma Merkezi

Prof. Dr. Fahri KILIÇ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Fatih YEŞİL

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Fatma ACUN

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Fatma AKKUŞ YİĞİT

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Fehmi YILMAZ

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Filiz ÇOLAK

Uşak Üniversitesi

Prof. Dr. Güray KIRPIK

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. H. Veli AYDIN

Atina Kültür ve Tanıtma Müşaviri

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Halil Saim PARLATIR

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Halit EREN

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Hamiyet SEZER

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hamza KELEŞ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan MERT

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya BOYANA

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya TAŞ

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET

Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. İdris BOSTAN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. İvan RUSEV

Varna Ekonomi Üniversitesi

Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA

Veliko Tırnova Üniversitesi

Prof. Dr. Kadir ULUSOY

Mersin Üniversitesi

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Mahir AYDIN
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL
Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ERSAN
Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet HACISALİOĞLU
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Kaan ÇALEN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN
Uşak Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Melahat PARS
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Akif KİREÇÇİ
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet YAVUZERLER
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ALKAN
Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa DAŞ
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ
Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa TURAN
Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa TÜRKEŞ
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet HAYTA
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Necla GÜNAY
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Nenad MOACANIN
Zagreb Üniversitesi

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Nicolas VATIN
Ecole Pratique des Hautes Etudes

Prof. Dr. Nuray ÖZDEMİR TIRYAKI
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Nuri KARAKAŞ
Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Orlin SABEV
Bulgar Bilimler Akademisi Sofya

Prof. Dr. Ömer METİN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Önder DUMAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Rasim YILMAZ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Recep KARACAKAYA
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Refik TURAN
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Rositsa GRADEVA
Bulgaristan Amerikan Üniversitesi

Prof. Dr. Salim KOCA
Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Serdar SARISIR
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Sıddık ÇALIK
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN
Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman POLAT
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Svetlana IVANOVA
Kliment Ohridski Üniversitesi

Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ
Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Turgut YİĞİT
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Turhan KAÇAR
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Türkan DOĞRUÖZ
Kırklareli Üniversitesi

Prof. Dr. Tülay METİN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Uğur DOĞAN
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Ümit EKİN
Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Ümmügülüm POLAT
Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. Viorel DANAITE
Bükreş Üniversitesi

Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ
Ege Üniversitesi

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. Yunus KOÇ
Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK
Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Zekai METE
Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeliha DEMİREL
Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep ZAFER
Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Aleksander FOTIC
Belgrad Üniversitesi
Doç. Dr. Aslıhan DİNÇER DAĞHAN
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Beycan HOCAOĞLU
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Bilge KAYA YİĞİT
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Birten ÇELİK
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent AKYAY
Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Dritan EGRO
Tiran Üniversitesi
Doç. Dr. Egemen Çağrı MIZRAK
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Gergana GEORGIEVA
VelikoTırnova Üniversitesi
Doç. Dr. Güneş İŞIKSEL
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan DEMİRHAN
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Yılmaz YAŞAR
Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Hristiyan ATANASOV
Sofya Merkez Devlet Arşivleri
Doç. Dr. Kader ÖZLEM
Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Marinos SARIYANNIS
Girit Akdeniz Araştırmaları Merkezi
Doç. Dr. Mehmet ERSAL
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÖZKAN
Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU
İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Nilgün Nurhan KARA
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Doç. Dr. Ökkeş NARİNÇ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür KOLÇAK
İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem SERT
Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Paschalidis ANDROUDIS
Aristoteles Üniversitesi
Doç. Dr. Sema KÜSKÜ
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Sırcan KATİC
Belgrad Tarih Enstitüsü
Doç. Dr. Sinan GÜZEL
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Stefka PIRVEVA
Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
Doç. Dr. Tatjana KATIC
Belgrad Tarih Enstitüsü
Dr. Öğr. Üyesi Meral ORTAÇ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mümin İSOF
Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nuri ADIYEKE
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rüstem BOZER
Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selahattin BAYRAM
İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şebnem PARLATIR
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÖZGÜR
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ünal ŞENEL
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Anca POPESCU
Bükreş Üniversitesi
Dr. Dragana AMEDOSKI
Belgrad Tarih Enstitüsü
Dr. Georgi ZELENGORA
Sofya
Dr. Nevena GRAMATIKOVA
Sofya
Dr. Nevena NEDELÇEVA
Tırnova

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA-İNCELEME / RESEARCH

- Bekir GÖKPINAR.....127-142**
Vidin Kalesi'nin Tamirinde Tuna Donanmasının Rolü (1719-1723) / The Role of The Danube Navy in The Repair of Vidin Castle (1719-1723).
- Hatice YILDIRIM.....143-157**
Metaksas'ın Ölümü ve Türk Kamuoyu / The Death of Metaksas and Turkish Public Opinion.
- Gönül GÜLGEZEN – Ali HÜSEYİNOĞLU.....159-185**
Türk-Yunan İlişkileri Bağlamında Gayri Askeri Statüdeki Doğu Ege Adalarının Silahlandırılması ve Güncel Meseleler / Militarization of The Demilitarized Eastern Aegean Islands in The Context of Turkish-Greek Relations and Contemporary Issues.
- Mesut SÜLÜN – Sezai ÖZTAŞ.....187-227**
Cumhuriyet Dönemi Lise Tarih Ders Kitaplarında Yunan İsyanı / Greek Revolt in High School History Textbooks in The Republican Period.
- Zarife ALBAYRAK – Mucize ÜNLÜ.....229-240**
Glamoç Kazası'nın 1850 Yılı Demografik Yapısı / Demographic Structure of Glamoç District in 1850.
- Tansu Hilmi HANÇER.....241-262**
Şarköy-Mürefte (1912) Depreminin Osmanlı Basınına Yansıması / Reflection of Şarköy-Mürefte (1912) Earthquake on The Ottoman Press.
- Cem DÜZEN.....263-275**
Dağlı Eşkıyası Manav İbrahim'e Dair Bir Araştırma / A Research on The Mountain Bandit Manav İbrahim.
- Funda ÖZTÜRK.....277-293**
19. Yüzyılda Selanik ve Çevresinde Kereste Temini / Timber Supply in Thessaloniki and its Surroundings in The 19th Century.
- Ergün HASANOĞLU.....295-313**
Bir Bulgar Gazetesinden 93 Harbi'ni Takip Etmek: *Bılgarin* / Following The '93 War through A Bulgarian Newspaper: The Bılgarin.

Hakan SAVRAN.....**315-328**
Balkan Savaşlarında Şarköy Çıkarması ve Bolayır Muharebesi / Şarköy Landing and Bolayır
Battle during Balkan Wars.

Fatih SARIMEŞE.....**329-369**
Mimari ve Süsleme Özellikleriyle Filibe Şehabeddin Paşa Camii / Plovdiv Şehabettin Pasha
Mosque with its Architectural and Decorative Features.

Hakan ŞALLI.....**371-398**
Türk-Yunan İlişkilerinin Gelişiminde Sanat ve Matbuat Cemiyetlerinin Rolü (1931-1932) /
The Role of Art and Press Societies in The Development of Turkish-Greek Relations (1931-
1932).

Burak TÜRTEEN.....**399-425**
Yapay Zekâ ve Sinema: Film Yapımında Olanaklar ve Fırsatlar / Artificial Intelligence and
Cinema: Opportunities and Possibilities in Filmmaking.

Samet TINAS.....**427-450**
Köprülü Mehmed Paşa'nın Sadrazamlığında Osmanlı-Venedik Mücadelesi / The Ottoman-
Venetian Struggle under The Grand Vizierate of Köprülü Mehmed Pasha.

KİTAP TANITIMI / BOOK REVIEW

Murat DERİN.....**451-454**
İbrahim Kamil, *Soğuk Savaş Döneminde Yugoslavya: Siyaset, Ekonomi, Dış Politika (1945-
1990)*, Kriter Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2023, 482 sayfa, ISBN: 978-625-6968-58-5.

**ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN
İLKELERİ**.....**455-460**

VIDİN KALESİ'NİN TAMİRİNDE TUNA DONANMASININ ROLÜ (1719-1723)*

Bekir GÖKPINAR*

Öz: Osmanlı İmparatorluğu, Pasarofça Antlaşması ile birlikte yeni oluşan sınır hatlarında stratejik görülen kaleleri ciddi bir şekilde bakım ve onarımdan geçirmişti. Bunlardan biri Tuna Nehri kıyısında yer alan Vidin Kalesi'dir. Orta Macaristan topraklarının kaybedilmesi ile Habsburg tehdidine karşı Osmanlılar, Vidin Kalesi'ni yeniden yaparak tahkim etmişlerdi. Vidin Kalesi'nin yeniden yapılması için 1719 yılında başlayan çalışmalar ancak 1723 yılında bitirilebilmişti. Kalenin yapımında insan gücü, mühimmat, donanma, araba, taş ve toprak nakli gibi hususlar çok büyük organizasyon gerektirmişti. Özellikle kale tamirinde kereste, taş ve toprak taşımada Tuna donanmasının rolü büyük olmuştur. Bu minvalde Tuna kaptanının emrinde başta üstü açıklar ve şaykalar olmak üzere birçok gemi çeşidi istihdam edilmişti. Vidin Kalesi için Tuna donanmasında mevcut gemilerin kafi gelmediği durumlarda bir taraftan eskiler tamir edilirken diğer taraftan yeni gemiler de yapılmıştı. Bir başka husus Vidin Kalesi'ndeki işin hacmi dolayısıyla gemilerde istihdam edilen kürekçi ve dümecilerin sayısı artırılmıştı. Bu çalışmada Vidin Kalesi'nin 1719-1723 yılları arasındaki inşaat ve tamirat çalışmalarını sırasında Tuna donanmasının katkısı arşiv belgeleri temelinde ele alınacaktır. Bununla Tuna donanmasının sadece savaşlarda değil emniyet ve asayişin sağlanması yanında kamu inşaatlarındaki önemi de ortaya çıkarılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pasarofça Antlaşması, Osmanlı, Habsburglar, Vidin Kalesi, Tuna donanması, tamirat.

THE ROLE OF THE DANUBE NAVY IN THE REPAIR OF VIDİN CASTLE (1719-1723)

Abstract: With the Treaty of Passarowitz, the Ottoman Empire seriously repaired and maintained the strategic castles on the newly formed border lines. One of them is Vidin castle, located on the banks of the Danube river. With the loss of the Central Hungarian lands and the Habsburg threat, the Ottomans rebuilt and fortified the Vidin Castle. The work that started in 1719 to rebuild the Vidin Castle was only completed in 1723. In the construction of the castle, issues such as manpower, ammunition, navy, cars, stone and soil transportation required great organization. The Danube navy played a major role in transporting timber, stone and soil, especially in the repair of the castle. In this regard, many types of ships were employed under the command of the Danube captain, especially open-topped ships and shaikas. In cases where the existing ships on the Danube River were not sufficient for the Vidin Castle, new ships were built while the old ones were repaired. Another issue was that, due to the volume of work in the Vidin Castle, the number of rowers and helmsmen employed on the ships was increased. In this study, the contribution of the Danube navy during the construction and repair works of the Vidin castle between 1719 and 1723 will be discussed on the basis of archive documents. With this, the importance of the Danube navy not only in wars but also in ensuring safety and security and in public construction will be revealed.

Key Words: Treaty of Passarowitz, Ottomans, Habsburgs, Vidin castle, Danube Navy, Repairs.

Giriş

Asya, Avrupa ve Afrika'nın kavşak noktasında bulunan Balkan yarımadası hem fetihler ve hem de diğer bölgelere uzanan geçitler ve yollar üzerinde olması nedeniyle stratejik önemini her zaman korumuştur. Temelde büyük nehir vadileri ve dağ geçitleri boyunca uzanan koridorların yarımadaının tamamını kesmesi bölgeye ilginç bir coğrafya özelliği kazandırır. Balkan yarımadasında belli başlı iki

* Bu çalışma Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje Numarası: BAP-22-1004-001.

* Doç. Dr., Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, bgokpinar@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1017-6037.

giriş yolu bulunur. Bunun biri Belgrad'da Tuna ve Sava nehirlerinin birleştiği yerde başlar ve Morava vadisine, buradan da bir kol Selanik ve diğer kol Sofya üzerinden Edirne'ye ulaşır. İkinci yol ise bundan daha önemli olup tarih boyunca Orta Asya üzerinden Karadeniz'e gelen insanlar Tuna Nehri vadisini takip ederek Belgrad'a ve buradan Macaristan ve Orta Avrupa'ya rahatlıkla ulaşabilirdi. Bu güzergah üzerinde geçişe mani doğal bir engel yok denebilecek kadar azdır¹. İşte Osmanlı Devleti daha 1350'li yıllardan itibaren Balkanlar'da yoğun bir fetih hareketına girişmiş sadece bölgenin değil Orta Avrupa'nın kaderini değiştirecek ölçüde faaliyetler gerçekleştirmişlerdi. Kısa zamanda stratejik bir su yolu olan Tuna Nehri'ne kadar ulaşan bu fetih faaliyetleri ile iktifa edilmemiş, hedeflerini kuzeye ve batıya doğru daha ötelere çevirmişler, bu coğrafyada yeni bir takım siyasi gelişmelerin baş aktörü konumuna gelmişlerdi².

Osmanlıların Balkanlar'a yönelmesi ile birlikte önemli su ve kara yollarını kontrol etme siyaseti çerçevesinde Tuna Nehri önemli bir hedef haline gelmişti. Edirne ve Filibe'nin zabtı bunun ilk adımı olarak kabul edilirken Silistre, Niğbolu ve Rusçuk'un ele geçirilmesi de Tuna istikametine yönelen ilk Türk akınlarının sonucudur. Tırnova'dan sonra Tuna Nehri kıyısında önemli bir kavşak noktasında yer alan ve Demirkapuların girişini ve çıkışını kontrol eden Vidin, erken tarihlerde Türk idaresine geçmiş ve sancak merkezi yapılmıştı. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin Aşağı Tuna'nın çok önemli kale ve şehirlerini kısa sürede hakimiyeti altına alması planlı bir Balkan siyasetinin tezahürüdür³. Vidin, feth edildikten sonra Osmanlı idarî sistemi içinde farklı eyaletlere bağlı sancak statüsünde olmuştur. Nitekim 1538 yılında Vidin, Rumeli Eyaleti'ne bağlı 26 sancaktan biridir. Vidin Sancağı'na bağlı 4 kaza, 6 nahiye, 6 kale ve 35 mahalle vardı. Kazalar Nefs-i Vidin, Bana, Feth-i İslam ve İsfirlik'tir. Nahiyeler ise Gironiye, Zagoriye, Polomiye, Timok ve Çerneraka Vidin'e, Kura-yı Cedid nahiyesi ise Feth-i İslam kazasına bağlıdır⁴. 1541 yılında Budin eyalet haline getirildiğinde ilk valisi olan Bali Paşa'nın yıllık gelirleri arasında Pojega, Semendire, Vidin, İzvornik ve Alacahisar da yer alıyordu⁵. 1568 yılında Vidin'in Temeşvar'a, 1578-88 ve 1632-41 yıllarında ise Özi eyaletine bağlı bir sancak olduğu dikkat çekmektedir⁶. Buna karşılık 1653 yılında kaleme alınan Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesinde ise Vidin'in Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancak olduğu görülmektedir⁷.

Kutsal İttifak savaşları sırasında 1688-1689 yıllarında Habsburg güçleri Niş, Üsküp ve Tuna kıyılarından ilerleyerek Vidin'i de ele geçirmişlerdi. Vidin'in düşmesi Habsburg orduları için Balkanları Karadeniz'e bağlayan Eflak ovalarının yolunun açılması demektir⁸. 1689 yılında Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın sadarete gelmesi ile birlikte yeniden toparlanma süreci yaşanmış ve bu süreçte Balkanlar'da kaybedilen toprakların bir kısmı başta Niş ve Vidin olmak üzere geri alınmıştı⁹. Karlofça Antlaşması ile imparatorluk ilk büyük toprak kaybını yaşarken Balkanlar'da stratejik önemi olan Belgrad, Tuna'nın kuzeyinde son toprak parçası olan Temeşvar ve Tuna kıyısında Vidin, Osmanlı'da kalmıştı. Ancak 1716-1718 yıllarında yapılan Osmanlı-Habsburg savaşlarında alınan mağlubiyetler sonucu önce Temeşvar, akabinde Belgrad elden çıkarken Vidin önemli bir tehditle karşı karşıya kalmıştı. Hatta güzergah üzerinde yer alan Semendire, Güvercinlik ve Vidin'e altı saat mesafede olan Fethülislam işgal edilmişti. Osmanlı, Vidin'i koruyabilmek için yoğun bir

¹ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi, 18. ve 19. Yüzyıllar*, Küre Yayınları, terc. İhsan Durdu, İstanbul 2006, s. 3.

² Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Kapı Yayınları, İstanbul 2018, s. 243.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 189-194; Mihai Maxim, "Tuna", DİA, 41, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 372.

⁴ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri(937/1530), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002, s. 3; Ayşe Kayapınar, "İki Balkan Şehri: Tırnova ve Vidin'de Türkler (Bulgar Çarlığından Osmanlı İmparatorluğuna)", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/9(2004), s. 120, 130-131.

⁵ Geza David, "Osmanlı Avrupa'sında Yönetim", *Kanuni ve Çağı, Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, ed. Metin Kunt-Christine Woodhead, çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 81.

⁶ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s.135, 154, 186.

⁷ Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, haz. Midhat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 24.

⁸ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, III*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 233-234.

⁹ Johan Wihelm Zinkesen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)*, V, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 104.

gayret sarfetmişti¹⁰. Habsburglarla yapılan uzun savaş sonunda imzalanan Pasarofça Anlaşması ile Eflak'ın batısından başlayarak Tuna'nın kuzeyi ve Perakin'den ötesinin Habsburglar'ın eline geçmesi Vidin'i Osmanlı'nın yeni serhat şehri haline getirmişti¹¹.

Pasarofça Antlaşmasından sonra Habsburgların Balkanlar'da daha fazla ilerlemesine mani olmak için ciddi savunma hatları oluşturma zarureti ortaya çıkmıştı. Bunların başında serhat şehirleri haline gelen Vidin ve Niş kalelerinin çok büyük masraflar yapılarak yeniden tamir edilmesi ve ihtiyaç olan yeni kısımların ilave edilmesi gelmektedir. Vidin Kalesi yüzyıllardır adeta bir iç kale gibi kaldığı için yeni oluşan durumla birlikte ilk defa büyük bir inşaat ve tamirata sahne olmuştu. 1719 yılında başlayan Vidin Kalesi'nin tamir ve inşaatı insan gücü, mühimmat ve malî açıdan büyük organizasyon gerektirdiği için ancak 1723 yılında tamamlanabilmişti.

İşte bu çalışmada Pasarofça Antlaşmasından sonra Balkanlar'da Habsburg tehdidine karşı oluşturulan savunma hatlarından biri olan Vidin Kalesi'nin çok büyük masraflar yapılarak yeniden tamir edilmesi ve ihtiyaç olan yeni kısımların ilave edilmesi sırasında Tuna donanmasının rolü ele alınacaktır. 1719-1723 yılları arasında yapılan Vidin Kalesi'nin tamiri ve inşaatı sürecinde Tuna donanmasının toprak, taş, kereste ve mühimmat nakli sırasında aktif rol oynadığı bilinmektedir. Çalışmamızda birincil kaynaklar şüphesiz Osmanlı Arşivinde mevcut defter ve belgelerdir. Yine döneme ait kroniklerdeki mevcut bilgiler yanında Vidin Kalesi'ne ait yerli ve yabancı inceleme-araştırmaların da konunun daha anlaşılır hale gelmesinde önemi büyüktür.

1. Tuna Nehri ve Tuna Donanması

Tuna Nehri, Batı Avrupa'dan kaynağını alarak Orta Avrupa ve Balkanlar'dan geçerek Karadeniz'e dökülür ve geçtiği çok sayıda ülke için hayat kaynağıdır. Nehir Batı Avrupa-Orta Avrupa ve Balkanlar gibi üç büyük jeopolitik bölgeyi birbirine bağladığından tarihin her döneminde önemli fonksiyonlar üstlendiği bir realitedir¹². Buradan hareketle Tuna Nehri'nin tarih boyunca uluslararası siyasî ilişkilerde, ictimai ve iktisadi faaliyetlerde önemli bir su yolu olma özelliğini her zaman korumuştur. Osmanlı Devleti'nin daha kuruluş yıllarında Balkanlar'daki hedeflerinden ilki stratejik noktalarda yer alan kara ve su yollarına sahip olmak üzere kurulmuş ve bu minvalde Tuna Nehri daima önemli bir hedef haline gelmişti¹³. Nitekim Osmanlı Devleti'nin daha II.Murad devrinden itibaren Tuna havzası siyasetinin teşekkül ettiği, çekirdek coğrafyanın önemli kısmı olan kuzeyde ve batıda tabii ve sağlam bir sınıra ulaştığı genel kabul gören bir durumdur. Bu tarihlerde Balkanlar'da tutunabilmek ve daha ötelere askerî operasyonlar düzenleyebilmek için Tuna Nehri üzerinde önemli stratejik noktaların elde bulundurulmasına ve güçlü hareket üslerinin temin edilmesine önem verildiği görülür. Kanunî devrinde Belgrad'ın fethi ile Tuna havzası siyaseti yeni bir mecraza girmiş ve Mohaç zaferi ile Osmanlı, bu konuda her türlü insiyatifi eline almıştı. Bu tarihten itibaren Osmanlı İmparatorluğu, Tuna havzası siyasetinde ve mukadderatında artık tartışmasız bir şekilde birinci derece nüfuz sahibidir¹⁴.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Tuna'nın zorlu bir nehir olduğunu söylemek mümkündür. Zira nehrin yatağında doğal oluşumlarla meydana gelen kumdan adacıklar, bahar ve yaz aylarında yağmurdan kaynaklı taşkınlar ve Tuna'nın kış mevsiminde donması bilhassa Eflak, Bulgar ve Sırp sınırlarındaki su yolu ulaşımını olumsuz yönde etkilemekteydi. Tuna Nehri baştan beri ticarî seyr ü sefainin yanısıra Osmanlı döneminde askerî sevkiyat için de önemli bir yere haizdi. Osmanlı'nın Orta Avrupa istikametine düzenlediği seferlerde ordu, İstanbul-Edirne-Sofya-Belgrad orta yolunu takip etmekle birlikte ordunun iâşe ve mühimmatının büyük kısmı

¹⁰ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme, İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721)*, haz. Mehmet Topal, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018, s. 1078; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 136-138.

¹¹ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid (1115-1134/1703-1722)*, II, haz. Abdülkadir Özcan vd., Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 1117-1118.

¹² Sándor Papp, *Osmanlılar ve Macarlar, Bir Diplomatik Tarih*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2023, s. 243.

¹³ Maxim, *a.g.m.*, s. 372.

¹⁴ Tayyip Gökbilgin, "XVI.Asır Ortalarında Osmanlı Devleti'nin Tuna Bölgesi ve Akdeniz Siyasetleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 88 (Mayıs 2004), s. 69.

İstanbul'dan deniz yoluyla Tuna ağzındaki limanlara ulaştırılır, oradan nehir yoluyla Belgrad'a ve daha ötelere sevk edilirdi. Osmanlılar, XVI. yüzyıldan itibaren bu su yolunun güvenliğini temin etmek, haydutluğun belini kırmak, düşman tacizlerini önlemek ve devletin kudretini göstermek için Tuna Nehri'nin belirli noktalarına kalıcı filolar tesis etmişlerdi¹⁵. Burada şunu da belirtmek gerekir ki XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren Macaristan toprakları üzerinde Osmanlı ile büyük hakimiyet mücadelesine giren Habsburglar da aynı şekilde Tuna üzerinde sürekli olarak donanma bulundurmaya dikkat etmişler, su yolunun sağladığı imkanlardan yararlanmışlardır. Nitekim Kutsal İttifak savaşları sırasında Viyana sarayına hizmet eden İtalyan asilzade olduğu tahmin edilen Alexander Beleari, Osmanlı'ya karşı mücadelede Tuna donanmasının teşekkülü ve yeni gemi tipleri ile ilgili planları hazırlarken “*Şimdiki savaşta en çok ihtiyaç duyulan, Tuna'da bir donanma tutabilmektir*” diyordu. Planının temeli Tuna gemiciliğinin deniz gemiciliğinden farklı olmasına dayanıyordu. Bu nedenle yeni kurulacak donanmanın Tuna gemiciliği ve savaş taktiklerine daima uygun olmasına özen göstermişlerdi¹⁶.

Tuna Nehri'ni ön plana çıkaran faktörler ticarî ve askerî sevkîyatın karadan yapılanlara kıyasla daha güvenli, ucuz ve kısa sürmesi, coğrafya ve iklim koşullarından dolayı nehrin gemi trafiğine uygun olması ve suyun debisinin genel olarak düzenli olması sayılabilir¹⁷. Tuna donanmasının başlıca görevi; düşman filosunu kırıma uğratmak ve nehir üzerinden kendi askerî birliklerini geçirmek için imkan sağlamak, savaşta bulunan askere iâşe ve mühimmat tedarikini gerçekleştirmektir. Yine donanma, Tuna Nehri kıyılarındaki şehirleri koruma işlevini de üstlenmişti¹⁸. Bütün bu sayılan hususlara ilave olarak Osmanlılar'ın Orta Avrupa stratejisi çerçevesinde Macaristan'ın fethi ile birlikte bu toprakların güvenliğinde Tuna Nehri'nin çok önemli bir rol oynadığını işaret etmek gerekir¹⁹. İşte temelde Tuna üzerindeki askerî ve ticarî seyr ü sefainin güvenliği için tesis edilen Tuna kaptanlığı iki bölüme ayrılmıştı. İlki Karadeniz'den başlayarak Vidin'e kadar, diğeri de Vidin'den Budin'e kadar olan kısımlarda faaliyet gösterirdi. Tuna üzerinde işleyen gemi ve kayıkların bunların kaptanları Tuna kaptanlarının emir ve nezareti altındaydı. Her iki kısımda bulunan Tuna kaptanlarının emri altında onar fırkate ve 1000 kadar bahriye azabı mevcuttu. Bunlar sürekli olarak nehirde gezerek emniyeti temin ederlerdi. Macaristan'ın kaybı ile birlikte Tuna kaptanlığı teke düşürülmüştü²⁰.

Tuna donanmasının en üst makamında bulunan görevli “*Kaptan Paşa*” ünvanını taşırdı. Bu kaptanlığa yapılan tayinler genellikle Kaptan-ı Deryanın arzı ile sadrazamalık makamı tarafından gerçekleştirilirdi. Kaptan Paşa, Tuna donanmasının bütün işlerinden sorumlu isimdir. Kaptan Paşaların tayininde denizcilik ilmine ve görgüsüne sahip, Tuna Nehri'nin kadimden ahvaline vakıf, tecrübeli ve yönetim becerilerini göstermiş kişilerden olmalarına dikkat edilirdi²¹. Tuna donanmasında Kaptan Paşalardan sonra en önemli görevi ifâ edenler “*Başbuğlar*”dır ki bunlar her bir gemi filosunu-şayka, kalyata, fırkate- komuta eden kişilerdir. Başbuğlar sefer hazırlıkları sırasında komuta ettikleri gemilerin mühimmatını, personelini hazır hale getirir ve kaptanlar tarafından kendilerine nakliye vesair havale edilen başkaca işleri de yaparlardı. Sefer harici zamanlarda da nehir üzerinde asayişini temin ederlerdi. Yine Tuna kaptanının yardımcısı olarak “*Kaptan Kethüdası*” görev yapardı. Asıl görevi tersane ve gemi tezgahlarını idare etmek, gemi yapımı, tamiri ve gemilerde istihdam edilen personelin ücretini ödemektir. Yine Tuna donanmasına komuta eden diğeri bir görevli filoların başında

¹⁵ Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, çev. Ahmet Maden-Sertaç Canpolat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 68-69.

¹⁶ Papp, *a.g.e.*, s. 250-251.

¹⁷ Habsburg elçisi Busbecq, 1554'te Viyana-İstanbul yolculuğu için Budin'den gemiye binerek Belgrad'a gittiğini karadan gitmesi durumunda yolculuğun hem 12 gün kadar süreceğini ve hem de güvenli olmayacağını, yolculuğunun sadece 5 gün sürdüğünü yazmıştı. Mihai Maxim, *a.g.m.*, s. 373.

¹⁸ Yusuf Gülderen, “Kanunî Sultan Süleyman Döneminde (1520-1566) Tuna ve Tuna'ya Akan Diğer Nehirlerdeki Türk Filosu ve Gemilikleri (Tersaneleri)”, *X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s. 1785.

¹⁹ Rasim Ünlü, “Osmanlı Denizciliğinde İnce Donanmanın Rolü”, *XVIII. Yüzyıl Başından XX. Yüzyıla Kadar Türk Denizcilik Tarihi*, ed. Zeki Arıkan-Lütfü Sancar, C.II, Deniz Basımevi, İstanbul, 2009, s. 42.

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 403.

²¹ Filiz Yıldırım, “Tuna Nehri Donanmasının Kaptan Paşaları (18.Yüzyıl)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 22, (2017), s. 44-46.

görev yapan “*Kaptanlar*”dır. Bunlar komuta ettikleri şayka, firkate ve kalyataların tamir, bakım, gerekli personel ve mühimmatını tedarik etmekle görevliydi. Tuna donanması içinde yer alan bir kayık türü olan üstü açıkların da her türlü bakım ve donatım işiyle görevli kişiye de “*Açıklar Ağası*” denilmektedir²².

Tuna donanmasında görevli yönetim kadrosu hakkında kısa bilgiden sonra nehir üzerinde seyr ü sefer yapan gemileri de zikretmek yerinde olacaktır. Tuna Nehri üzerinde görev yapan gemilere “*ince donanma*” gemileri denilmekte olup, çoğunluğu askerî amaçlarla yapılan, kayık türünde sığ yerlere rahatça girip çıkabilen ve esasında kürekle hareket eden gemilerdi. Bunların başlıcaları şayka, şehtur, kancabaş, üstü açık, ışkampoye, tonbaz, borazan, zahire gemisi, kancabaş, at kayığı, uranıçedir²³. Vidin Kalesi tamiri hizmetinde sözü edilen donanma gemilerinden şayka ve üstü açıkların yoğun olarak istihdam edildiği dikkat çekmektedir. Bu nedenle şayka ve üstü açık gemilerinin özellikleri hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

Şayka, Osmanlı kara sularında ve denizlerinde ticarî ve askerî yük taşımacılığında kullanılan bir kayık türüdür. Genellikle uzunluğu 7 metre civarında ve genişliği 3,5 metre kadar olup, bir dümenci yanında 20-50 arasında asker görev yapabiliyordu. Boyları ise nehirlere göre değişebilmektedir. XVII. yüzyılda bir şaykada 20 kürekçi, 20 cenkçi, 1 topçu ve bir de kaptan bulunmaktadır²⁴. Şaykalar özellikle Özi, Dinyeper, Tuna nehirleri ile Karadeniz’de Osmanlılar ve Kazaklar tarafından kullanılmıştır. Genellikle Tuna tersane ve iskelelerinde inşa edilirdiler. Tuna’da 100’den fazla şaykanın görev yaptığı dönemler olmuştur. Tuna Nehri’nin muhafazası amacıyla Tuna donanmasına bağlı olarak bazı yerler şayka bulundurmaya üzere ocaklık tayin edilmişti. Şaykalar XVIII. yüzyıl sonuna kadar inşa edilmeye devam edilmişti²⁵.

Üstü açıklar ise; Açık-ı Tuna, Tuna açığı ve açık olarak isimlendirilen bir gemi türü olarak Tuna donanmasının önemli bir parçasıdır. XVII. yüzyıl sonlarından itibaren kullanılmaya başladığı bilinmektedir. Tuna boyunca büyük, orta ve küçük olarak yapılan üstü açıkların omurgaları uzundur. Açıkların altları düz olup, birbirine geçirilen kalasların çivilenmesi ile yapılan yelkenli ve aynı zamanla kürekle de hareket ederdi. Genellikle ordunun ihtiyacı olan zahire, cephan ve tophane mühimmatını taşımak görevini ifa ederlerdi. Üstü açıklarda birer reis, dümenci, yelkenci ve 8 kürekçi bulunurdu. Kürekçi ve dümenci sayıları savaş ve barış zamanlarında farklılık gösterirdi. Tuna kalelerinin tamir ve inşaatında da istihdam edilirdiler. Başta Yergöğü ve Rusçuk olmak üzere Tuna liman ve tersanelerinde inşa edilirdiler²⁶. Tuna donanmasını oluşturan gemilerin sayısı savaş ve barış zamanlarına göre farklılık gösterdiği bilinmektedir. 1718 yılında Habsburglarla savaşların devam ettiği dönemde Tuna donanmasında 5 kalyata, 40 firkate, 11 ocaklık şayka, 22 muhtelif türde şaykalar ve 80 üstü açık olmak üzere 188 gemi hazırlanması için çalışmalar yapıldığı kaydedilmektedir. Savaşın nihayete ermesi ile birlikte bu sayıların düşürülmesi yoluna gidilmişti. 1690-1718 yılları arasında Tuna donanması gemi çeşitleri arasında şayka ve üstü açıkların sürekli ve düzenli bir şekilde mevcudiyetini koruduğu ve yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir²⁷.

Osmanlı’nın Macaristan’ı fethi ile birlikte teşekkül eden Tuna donanmasının nehir kıyısında bulunan birçok yerde inşa edildiği bilinmektedir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Tuna ince donanma gemilerinin başlıca yapım yerleri İsakçı, Güvercinlik, Semendire, Silistre, Rusçuk, Belgrad olmakla birlikte bunlar arasında Rusçuk Tersanesi en mühimi ve büyüğü idi²⁸. Tuna donanması için Rusçuk Tersanesi’nde nehre uygun gemi türleri olan kalyata, firkate, şayka ve üstü açık gibi gemiler yapılırdı. Rusçuk

²² Seyfullah Aslan, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Tuna Donanması: Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1683-1718)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2022, s. 60-76.

²³ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s. 88-95; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Şehircilik ve Ulaşım*, Der. Salih Özbaran, Ege Ün. Edebiyat Fak. Yayınları, İzmir 1984, s. 105.

²⁴ Selim Özen, *Gemiler Sözlüğü*, Denizler Yayınevi, İstanbul 2017, s. 368-376.

²⁵ İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, Küre Yayınları, İstanbul 2017, s. 145-147.

²⁶ Filiz Yıldırım, *Nazlı Tuna’nın İnce Donanması (18.Yüzyıl)*, Hiper Yayın, İstanbul 2019, s. 232-236.

²⁷ Aslan, *a.g.t.*, s. 248-249.

²⁸ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 45.

sahlindeki tersane, Tuna gemilerinin kışladıkları emniyetli bir mahal olduğu gibi Tuna donanmasının inşa ve tamiri hususunda Tersane-i Amire'nin bir takım vazifelerini üstlendiği için de önemli bir yere haizdi²⁹. Nitekim 1718 yılında Habsburglarla yapılan savaşlar sonunda Tuna donanmasının Belgrad'da düşman eline geçmesi üzerine Tuna güvenliği için ince donanmanın nehir üzerinde yeniden asayiş ve kontrolü temin etmesi zarureti tezahür etmişti. Bunun için Tersane-i Amirede yeniden yapılan ve mevcutlardan başka Rusçuk'ta olan 10 adet fırkate yanında 40 adet Tuna şaykası da Rusçuk Tersanesi'nde yeniden tamir ve kullanıma hazır hale getirilmişti³⁰.

Osmanlı'da devletin bir kısım giderlerinin karşılanması için bazı gelir kaynaklarının tahsis edilmesine "ocaklık" denilmektedir. Bu tür ocaklıklar Matbah-ı Amire, İstabl-ı Âmire, Tersâne-i Âmire ve bazı askerî görevlilerin maaşlarına karşılık kendilerine tahsis edilen gelir üniteleri özelliği taşırlardı. Bu çerçevede donanma için gemi yapımında ihtiyaç duyulan kereste, zift, tente, urgan, demir halat, kenevir halat, yelken bezi, üstübü, kürek vb. malzemeler için bunların üretildiği bölgeler ortaya çıkmıştır. Burada çalışanlar bütün vergilerden muaf olur, buna karşılık donanma için gerekli malzemeyi hazırlayarak Tersane eminine teslim ederlerdi³¹. Tuna ince donanma gemileri ve çalışanları için gelir getiren mahaller Tuna Nehri kıyısında bulunan sancak, kaza ve köylerdi. Osmanlı, Tuna Nehri ve kıyılarının emniyeti için bazı iskelesi mevcut şehirleri şayka gemisi bulundurmak üzere ocaklık tayin etmişti. Her ocaklık şaykada muayyen sayıda kürekçi, topçu, dümenci ve cenkeçiler bulunurdu³².

2. Vidin Kalesi'nin Tamirinde Tuna Donanmasının Rolü (1719-1723)

Osmanlı İmparatorluğu'nun XVIII. yüzyıl başlarında toprak kayıpları ve tedricen başlayan geri çekilme ile birlikte sınır kalelerinin tahkimatı ön plana çıkmış ve önem kazanmıştı. Gerek Karadeniz gerek Rumeli coğrafyasında mevcut kalelerin tamiratında özellikle yük taşıma konusunda donanma gemilerinin rolü büyüktü. Nitekim yüzyıl başlarında Azak Kalesi'nin kaybı ile Karadeniz kıyılarındaki stratejik önemi olan kalelerden Kılburun Kalesi tamirinde iki adet kalyon istihdam edilmişti³³. Hakeza Kafkas dağlarından doğan Kuban Nehri'nin Azak Denizi'ne döküldüğü Akıntıburnu'nda Açu Kalesi yapılırken kereste ve mühimmat taşıma için çekirdi vb. gemiler kullanılmıştı³⁴. Aynı şekilde Vidin Kalesi'nin 1719-1723 yılları arasında yeniden inşaatı ve tamiri için ihtiyaç duyulan taş, kireç, kum, kereste naklinde Tuna gemileri önemli rol oynamıştı. Bunları öncelikle kale inşaatının mufassal keşif analizinde istihdam edilecek gemi türleri ve ücretlerinde açık bir şekilde görmek mümkündür. Söz konusu keşif analizinde Vidin Kalesi inşaatında istihdam edilecek gemilerle taşınacak yükler belirtilmişti. Bunların başında taş ve kireç temini geliyordu. Vidin Kalesi'nin yapımı için her zirasına³⁵ bir araba taş ihtiyacı olup, 1719 yılında 231.920 araba taş kullanılacaktı. Taşların yerinde kırılıp Tuna kenarına nakledilmesi, buradan da Vidin Kalesi yakınında iskeleye taşınması gerekiyordu. Bunun için 50 araba taş bir açık gemiye yüklenerek taşınacak ve her bir açık gemi de bir seferini ancak 3-4 günde tamamlayabilecekti. Bu durumda taşları taşımak için 38 adet gemi istihdam edilecek olup ve her gemiye bir sefer için 750 akçe ve 120 günde ise bütün gemilere taşıma ücreti olarak 3.450.000 akçe ödenecekti. Yine kale duvarı inşaatında kullanılacak kirecin fırınlanması ve Vidin Kalesi'ne taşınması gerekiyordu. Bunun için kale duvarında her bir ziraya 1,5 kantar kireç ihtiyacı olup buna göre toplam 347.580 kantar³⁶ (19.603.512 kg/19.613, 512 ton) kireç kullanılacaktı. Kireci kale duvarında kullanmak için önce fırınlamak ve sonra inşaat mahalline taşımak gerekiyordu. Kireçler Tuna kenarından Vidin Kalesi yakınındaki iskeleye 50 arabası bir açık gemi ile taşınacak olup, 7 açık

²⁹ Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s. 23.

³⁰ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, s. 1090.

³¹ Orhan Kılıç, "Ocaklık", *DİA*, 33, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 317.

³² Yıldırım, *a.g.e.*, s. 72-73.

³³ "Bundan akdem Özi tarafında vâki' Kılburun kal'ası ta'mîri hizmetinde bulunmak üzere ta'yîn ve irsâli fermânım olan iki kut'a kalyona vaz' olunacak levendlerin...", BOA. MD. nr. 111/38 (20 Zilhicce 1110/19 Haziran 1699).

³⁴ BOA. MD. nr. 114/142 (29 Zilhicce/16 Mayıs 1703).

³⁵ Arşının Arapça karşılığıdır. Osmanlı'da mimar ve çarşı olarak iki türlü arşın kullanılırdı. Mimar arşını 75,8 cm, çarşı arşını ise 68 cm.dir. Mehmet Erkal, "Arşın", *DİA*, 3, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 412.

³⁶ Osmanlılar'da İstanbul kantarı ve Balkanlar'da XIX.yüzyılda Filibe ve Vidin kantarı her biri 400 dirhemlik 44 okka çekiyordu. 1 Kantar=44 okka=56,4 kg. Cengiz Kallek, "Kantar", *DİA*, 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 320.

gemiye 750 akçeden 656.440 akçe taşıma ücreti ödenecekti. Yine Tuna kenarındaki iskeleden Vidin Kalesi'ne bir araba günde 6 seferden 60 araba kireç taşıyacak ve her bir arabaya tek sefer için 32 akçe ödenecek ve kireçlerin tamamını taşımak için ise 232.200 akçe ödenecekti. Kale duvarı için ihtiyaç olan bir diğer malzeme kum tedariki ve nakliyesiydi. Kum, kale inşaatında kireçle birlikte karıştırılarak kullanılacaktı. Bu nedenle her bir kantar kireç için ikişer kantar kum(1/2) kullanılacağından 695.160 kantar (39.207.024 kg/39.207,024 ton) kum tedariki gerekiyordu. Kalede kullanılacak kum tahmini olarak 1-1,5 saat mesafeden açık gemilere yüklenecek iskeleye getirilecekti. Her bir açık gemiye 700 kantar (39,480 ton) kum yükleneceğinden bu iş için 11 gemi istihdam edilecek olup her bir sefer için gemilere 375 akçe verilerek 120 günde istihdam edilecek gemilere ise toplamda 524.760 akçe ödenecekti³⁷.

Yukarıda Vidin Kalesi'nin 1719-1723 yıllarında yapılacak tamirini kapsayacak mufassal keşif analizinde gemilerin taşıyacağı taş, kireç ve kum miktarları ve yapacakları sefer sayıları teferruatıyla birlikte açıkça verilmiştir. Bu keşif analizlerine binaen 11 Mart 1719 tarihinde kale tamir çalışmalarının başlaması ile birlikte 40 adet açık gemiye ihtiyaç olduğu rapor edilmişti. Bunlardan 30 adedi taş ve kireç ve 10 adedi ise kum nakli için istihdam edilecekti. Söz konusu 40 adet açık gemi ise taş, kireç ve kum taşımak için yılda 120 gün esaslı üzerine çalışacaklardı³⁸. Buradan hareketle önceki dönemlerde olduğu gibi bu defa da başta Tuna ince donanma gemilerinin ve donanma askerlerinin Vidin Kalesi tamiri sürecinde de seferber edildiğini görmekteyiz. Vidin Kalesi Muhafızı Kara Mehmed Paşa'dan gelen arzda kalenin tamirinde istihdam olunmak üzere donanma askerine ihtiyaç duyulduğunun belirtilmesi bunun müşahhas örneğini teşkil etmektedir. Bu talep üzerine 1719 yılı bahar aylarında İstanbul'dan kaptan paşalarla birlikte başarda ile derya gemileri ve yedi adet çekdiri gemisi³⁹ Vidin Kalesi'ne gönderilmişti. Vidin Kalesi tamirinde görevlendirilen kaptan paşalar arasında Maryolzâde Ali, Marlyolzâde Mustafa, Delibeyzâde Mehmed, Kasım Beyzâde mevcuttur. Daha önce Rusçuk'ta kışlayan kaptan paşaların, Tuna Nehri'nde herhangi bir savaş veya mücadele olmadığından bundan böyle Vidin Kalesi tamirinde istihdam olunacakları belirtilmiş, söz konusu görevlilerin Vidin'e varması durumunda levend yoklaması yapmaları hususuna değinilmiştir⁴⁰. Bu minvalde Maryolzâde Ali, Delibeyzâde Mehmed Bey, Kasım Beyzâde Mustafa Bey de halihazırda Rusçuk'ta kışlamakta olan dört adet çekdirilerle birlikte kale tamirinin ehemmiyetine binaen mükemmel ve mürettep forsalarıyla (kürekçi) birlikte Vidin Muhafızı Mustafa Paşa'nın emrine gönderilmişlerdi⁴¹. Ancak Maryolzâde Mustafa'nın çekdiri gemilerinin köhne olup tamire muhtaç olduğu anlaşıldığından gemilerden biriyle oğlu vekaleten Vidin Kalesi hizmetine gönderilirken kendisi de yeniden yapacağı çekdiri gemisi ile kereste tedariki için İzmir'e gitmişti⁴². Bu arada Niğbolu'da olan Kaptan Yusuf Paşa da şaykasıyla birlikte Vidin'e gönderilenler arasında yerini almıştı⁴³. Ancak Karadeniz'in her mevsim seyr ü sefaine uygun olmadığı, hırçın dalgaların gemiler için risk oluşturduğu bilinmektedir. Nitekim Karadeniz'de Ağustos ayında dahi şiddetli dalgaların meydana geldiği, Vidin Kalesi tamirinde görevli çekdirilerin hizmetlerini tamamladıktan sonra mevsim ve hava şartlarını dikkate alarak tersaneyeye dönebilecekleri konusunda hatırlatma yapılmıştı⁴⁴.

³⁷ Burada kalenin 1719 yılı yapılacak işler için çok kapsamlı bir maliyet analizi yapılmıştır. Bkz. BOA. MAD. nr. 5340, s. 6-11.

³⁸ BOA. MAD. nr. 5340, s. 11; 1740 yılında Belgrad kalesi tamirinde ise 30 adet üstü açık gemiye ihtiyaç olduğu görülmektedir. Tahir Sevinç, "Belgrad Kalesinde Tamir ve İmar Faaliyetleri (1740-1743)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32 (2014), s. 117.

³⁹ Çekdiri; kürekle yürütülmek üzere yapılmış gemilerin ortak adıdır. Çekdiriler oturak adedi, kürekçi sayısı ve büyüklükleri farklı olup ortak özellikleri tekne yapısı, kürek çekilerek yürütülmesi ve aynı tarz yelek donanımına sahip olmalarıdır. Hızları ortalama 2-3 mil iken rüzgârlı havalarda 5-6 mile ulaşmaktadır. Selim Özen, *Gemiler Sözlüğü*, Denizler Yayınevi, İstanbul 2017, s. 86-92.

⁴⁰ BOA. MD.127, s. 353 (Evâhir-i Cemâziyelâhir 1131/15 Nisan 1719); Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 1113.

⁴¹ BOA. MD.127, s. 358, 359 (Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1131/5 Nisan 1719).

⁴² BOA. MD.127, s.374 (Evâil-i Cemâziyelâhir 1131/25 Nisan 1719).

⁴³ BOA. MD.129, s.14 (Evâil-i Receb 1131/24 Mayıs 1719).

⁴⁴ BOA. MD.129, s. 16 (Evâil-i Receb 1131/24 Mayıs 1719).

Vidin Kalesi tamiri planlaması yapılırken taş, kireç ve kumun ancak 40 adet üstü açık⁴⁵ gemi ile nakli mümkün olabileceği belirtilmişti. Bu çerçevede öncelikle Tuna Nehri'nde mirî için istihdam olunan üstü açık gemilerden 30'u taş ve kireç, 10'u kum naklinde kullanılmak üzere bina emininin emrine verilmişti⁴⁶. Söz konusu gemilerin 20 tanesinin Yergöğü İskelesi'nde mevcut olanlardan karşılanması ve bunların taş ve kum naklinde kullanılmak üzere tamir ve bakımlarının yapılması kararlaştırılmıştı⁴⁷. Gemilerin kum, kireç ve taş naklinde kullanılabilmesi için hem tamir masrafı hem de istihdam edilecek görevlilere ücret tahsis edilmesi icap etmekteydi. Bunun için her bir üstü açık geminin tamir masrafı olarak 20'şer kuruş, istihdam olunacak 160 nefer kürekçinin her birine 25 kuruş ve 20 nefer dümencinin her birine 30'ar kuruş ve yine üç nefer demirciye de 25'er kuruş olmak üzere toplam 5.575 kuruş masraf havale suretiyle ödenecekti. Ayrıca ihtiyaç duyulan 6.000 adet kınnap ve gemilerde kullanılacak yelkenler Tuna Kaptanı Mustafa tarafından önceki yıldan kalanlar arasından temin edilecekti. Gemi neferlerinden her birine 5'er kileden 915 kile un Vidin anbarından verilecekti. Böylece tamiri yapılarak ikmal edilen 20 üstü açık gemi, kürekçi ve dümenci neferleriyle Vidin'e gönderilmiş ve Ruz-ı Kasım'a kadar burada istihdamlarına karar verilmişti⁴⁸. Kalan 20 adet üstü açık gemi ise Kaptan Yusuf tarafından tamir ve tekmil edilerek hizmete hazır hale getirilecekti. Gemiler için gereken 500 adet döşeme tahtası ve 400 adet kürek Eflak tarafından tedarik edilerek, ücreti cizyelerinden mahsup edilmek suretiyle ödenecekti. Yine her bir gemiye 300 adetten toplam 6.000 kınnap ve geçen yıllardan kalanlardan kifayet miktarı da yelken verilecekti. Üstü açıklarda istihdam olunacak 180 nefer kürekçi ve dümenci ile birlikte 3 nefer demircinin 6 aylık ücretleri de Kaptan Yusuf tarafından havale suretiyle ödenecekti. Kürekçi, demircilerden oluşan toplam 180 nefere, 5'er kileden 6 aylık un tayinatları Kaptan Yusuf tarafından tedarik edilecekti. Söz konusu gemiler için gerekli neccar ve mühimmat ücreti de yine Kaptan Yusuf tarafından karşılanacaktı⁴⁹.

1720 yılında devletin önemli kalelerinde tamir faaliyetleri devam ederken buralarda ihtiyaca binaen derya beyleri emrinde bulunan gemiler istihdam edilmişti. Derya beylerinin emrinde 16 gemi olup, bunlardan 4 adet çekdiri gemisi Azak Kalesi'nin hendeklerinin temizlenmesi ve şaranpolarının yenilenmesi, 2 adedi Kandiye Kalesi limanının temizliği ve diğer 3 adedi ise diğer yerlere hizmet için görevlendirilmişti. Kalan 7 adet gemi ise Serhatt-ı İslamiyyeden ve diğer kalelere kıyasla "*ebniyye-i azim*" olan Vidin Kalesi'nin tamiratının sağlam bir şekilde istihkam ve itmamı için gönderilmişti. Kalede yapılacak işin büyüklüğünden ötürü hendek kazma ve toprak nakli hizmetlerinin sadece yakın kazalardan temin edilen rençberlerle yapılmasının mümkün olmadığı hem çekdiri gemileri hem de gemiler içinde olan esirlerin de yardımına ihtiyaç duyulduğu ifade edilmişti. Zira çekdiri gemilerinde olan esirlerin toprak nakli işinde maharetli ve tecrübeli oldukları ücret karşılığı çalıştırılan diğer amelelerden daha faydalı olacağı kanaati hakimdi. Bu nedenle 1720 yılı ilkbaharında 7 adet çekdiri gemisi ve içindeki esirler Vidin Kalesi toprak naklinde istihdam olunmak için Vidin Muhafızı Mehmed Paşa emrine gönderilmişlerdi⁵⁰.

1720 yılında Tuna ocaklık şaykaları da Vidin Kalesi'ne yük taşımak amacıyla görevlendirilmişti. Söz konusu ocaklık şaykalarının neferlerinin ücretleri ve kaptanlarının ulufe ve iâşe bedelleri ocaklık olarak tahsis edilmişti. Tuna Nehri'nde bulunan 17 ocaklık şayka gemisinin tamir işinde istihdamı için Nevruz-ı Sultani'de Vidin Kalesi'nde hazır bulunmaları istenmişti. Bunlar Vidin'e ulaştıklarında kale muhafızı ve bina emini tarafından ihtiyaç duyulan yerlerde hizmete koşulacaklardı. Bu arada tamir hizmetinde istihdam edilecek kürekçi ve şaykaların bazı özelliklerinin olması istenmişti. Bunların başında şaykaların kürekçilerinin seçkin ve genç, şaykaların da bakımlı ve donanımlarının tam

⁴⁵ Daha çok nehir taşımacılığında kullanılan kürekli kayıktır. Osmanlı döneminde Tuna Nehri'nde kullanıldığı için Açık-ı Tuna, Tuna açığı veya açık olarak da adlandırılmıştır. Üstü açıklarda bir dümenci ve 8 kürekçi bulunurdu. Bakım ve onarım işlerinden Açıklar Ağası sorumludur. Uzunluğu 13 mt. kadar, genişliği 3 metre kadar olup 2 ton kadar eşya taşıyabilirdi. Tuna'da asker, top, deve, cephane, zahire vs taşımacılığında yaygın olarak kullanılırdı. Selim Özen, *a.g.e.*, s. 414-415.

⁴⁶ BOA. MAD. nr. 5340, s. 20 (22 Rebîülâhir 1131/14 Mart 1719).

⁴⁷ BOA. MAD. nr. 5340, s. 21 (27 Rebîülâhir 1131/19 Mart 1719).

⁴⁸ BOA. MAD. nr. 5340, s. 21-22 (27 Rebîülâhir 1131/19 Mart 1719).

⁴⁹ BOA. MAD. nr. 5340, s. 21(27 R. 1131/19 Mart 1719).

⁵⁰ BOA. MD. nr. 129, s. 163 (Evâhir-i Muharrem 1132/8 Aralık 1719); BOA. MAD. nr. 5340, s. 24 (15 Muharrem 1132/28 Kasım 1719).

olmaları öncelikli şart olarak belirlenmişti⁵¹. Tuna Kaptanı Yusuf da Vidin Kalesi tamirinde istihdam edilmek üzere 10 adet üstü açık gemisini Yergöğü'nde yeniden yaptıracaktı. Kaptan Yusuf, üstü açık yapımı için Eflak tarafından gayet sağlamlarından kereste keserek nakli yanında aynı bölgeden 12.000 kinnap da tedarik edecekti. Bunların ücretleri de geçmiş yıllarda olduğu gibi Eflak reyası cizyelerinden takas ve mahsup yoluyla ödenecekti⁵². Bu arada kale tamiri için 10 geminin yetersiz kalacağı, yine Yergöğü'nde Kaptan Yusuf tarafından 20 geminin daha tamirinin yapılarak 30 adet üstü açık hazırlanması istenmişti. Söz konusu üstü açıklar için kullanılacak demirler Kaptan Yusuf aracılığıyla Niğbolu'dan temin edilecekti. Gemi tamirinde 160 kantar demir kullanılacağı öngörülmüş ve bunun için kantar başına 4 kuruş verilmişti. Bunun yanında demirci, neccar ve kömür ücreti üstü açıkların her biri için 84,5 kuruş olarak hesaplanırken hepsinin ücreti ise 845 kuruş olduğu, bu meblağın da söz konusu kaptana teslim edildiği belirtilmişti. Tamir edilecek 20 adet üstü açık gemilerin her biri için de 30 kuruş ayrılırken tamir masraflarının toplamı ise 600 kuruştı. Söz konusu 30 adet üstü açıklar için 270 nefer dümenci istihdam edilecek, dümencilere 30 kuruş, kürekçilere 20 kuruş olmak üzere toplam 16.900 kuruş ödenecekti. Gemilerin yelkenleri ise Rusçuk'ta kışlayan eski şayka yelkenlerinden, 160 adet kürekleri de hakeza eski şaykaların küreklerinden temin yoluna gidilecekti. Bu arada dümenci ve kürekçilerin her birine 6 ayda beşer kileden 1.300 kile zahire ise Vidin ambarından verilecekti. Gemiler tamir edildikten sonra Vidin'e vardığında Ruz-ı Kasım'a kadar kale binası tamiri için taş, kireç, kum, kereste vesair mühimmatın nakliyesi için istihdam olunacaktı⁵³.

Bu arada yeniden yapılacak ve tamir edilecek üstü açık gemilere nezaret etmekte olan Yusuf Kaptan'a bazı hatırlatmaların yapıldığı dikkat çekmektedir. Buna göre Yusuf Kaptan'ın neccarları Rusçuk ve Yergöğü kazalarından temin etmesi gerektiği, yeni yapılacak 10 adet ve tamir edilecek 20 adet geminin de kireç, taş ve kum taşımak için gayet sağlam ve dayanıklı olması, Rusçuk'ta kullanılmayan ve eski gemilerin işe yarar malzemelerinin de kullanılabileceği ifade edilmişti. Böylelikle Vidin Kalesi tamirinde istihdam olunacak 30 adet üstü açık gemilere Yusuf Kaptan başbuğ olarak tayin edilmişti⁵⁴. Bir tarafta yeniden gemi yapımı ve tamirat faaliyetleri devam ederken diğer taraftan bahar aylarında 5.000 adedi İstanbul'da Cephane-i Amire'den olmak üzere 10.000 adet ağaç kürek derya gemileri ve çekdirilere yüklenerek Vidin Kalesi'ne nakl edilmişti⁵⁵. Tuna şaykalarının tamamı 1720 yılında yaz ayları boyunca Vidin Kalesi'nde istihdam edilirken kış aylarını ise kendi ocaklarında geçirmekteydiler. Ancak kışın bazı çalışmaların yapılabilmesine imkan sağlamak ve gelecek yıla malzeme temini için mevcutta olan 4 şaykadan birinin yedek olarak bırakılmasına karar verilmişti⁵⁶.

1720 yılında Tuna Nehri ocaklık şaykalarının Nevruz-ı Sultani'de donatılmış olarak Vidin Kalesi'nde istihdam edilmeye başlanması istenmişti. Ancak her şeyin yolunda gitmediği, bazı ocaklık şaykalarının zamanında hizmete başlamadığı anlaşılmaktadır. Mesela Temmuz ayı sonuna doğru Silistre ocaklık şaykası kaptanı Ali'ye gönderilen bir fermanda bu açıkça görülmektedir. Buna göre Ali Kaptan'ın baharda Vidin Kalesi'nde olması gerekirken hala gitmediği, hizmetin gecikmesine sebep olduğu, derhal şaykalarını donatarak hiçbir yerde bekleme yapmadan nevruzdan önce görev yerine gitmesi, kale muhafızı Mehmed Paşa ve bina emini yanında hizmete başlaması gerektiği konusunda ikaz edilmişti⁵⁷. Bir başka husus, kale hizmetindeki gemilerin yürütülmesi için nehir debisinin dikkate alınmasıyla alakalıdır. Kaptan Vezir Süleyman Paşa ile Kale Muhafızı Mehmed Paşa Vidin'de hendek kazma, temizleme ve gerekli tamirat işlerinin yürütülmesi için görevlendirilmişlerdi. Bu işler için Arçar Palankası'ndan gemilere yüklenerek bir miktar büyük taş getirilecekti. İşlerin yürütülmesi ve önceki yıla nazaran daha fazla işin yapılması adına gerek ümera-i derya ve gerekse amelelerin hizmete hazır olmaları gerektiği üzerinde durulmuştur. Ancak bütün bu çalışmalar yapılırken Tuna Nehri'nin suyunun Ağustos ayında çok azaldığından gemilerin hareket imkanı olmadığı veya iyice zorlaştığı hatırlatılmıştı. Hakeza kış döneminde de gemilerin ve esirlerin çalışma

⁵¹ BOA. MAD. nr. 5340, s. 34 (5 Safer 1132/18 Aralık 1719).

⁵² BOA. MAD. nr. 9906, s. 101 (2 Rebülevvel 1132/13 Ocak 1720).

⁵³ BOA. MAD. nr. 9906, s. 101-103 (2 Rebülevvel 1132/13 Ocak 1720).

⁵⁴ BOA. MAD. nr. 9906, s. 103 (2 Rebülevvel 1132/13 Ocak 1720).

⁵⁵ BOA. MAD. nr. 3925, s. 27 (26 Cemâziyelâhir 1132/5 Mayıs 1720).

⁵⁶ BOA. MAD. nr. 9906, s. 325 (28 Cemâziyelâhir 1132/7 Mayıs 1720).

⁵⁷ BOA. AE. SAMD.III, nr. 176/17129 (22 Ramazan 1132/28 Temmuz 1720).

dönemi olmaması da ayrı bir konudur. Bu nedenle Tuna gemilerinin Ağustos'tan önce nakliye işlerini tamamlamaları gerektiği ve mevcut işin vaktinde yapılmasının daha uygun olacağı bildirilmiştir⁵⁸.

Tuna Nehri ocaklık şaykalarının 1720 yılında Vidin Kalesi tamirinde bir önceki yıla göre hayli işe yaradıkları ve daha çok iş ortaya çıkardıkları bildirilmiştir. Öte taraftan kale tamirat işinin bir an önce tamamlanması maliyet ve güvenlik için elzem bir durumdu. Bu hususta merkezi hükümet zaman zaman bir takım tedbirlere başvurmuştur. Nitekim bu amaçla 1721 yılında Vidin Kalesi tamiri işiyle görevlendirilen kürekçi sayıları arttırılmıştı. Zira gemilerde kale binası için yaptıkları hizmetin çok mühim olduğu lakin sayılarının kifayet etmediği görülmüştü. Vidin'de her bir şaykada ancak 30 gemici olduğu takdirde daha sağlam ve çok iş yapılabileceği, bunun devletin de menfaatine uygun olacağı anlaşılmıştı. Nitekim Niğbolu ocaklık şaykasında 22 nefer olan kürekçiler 1721 yılında 30 nefere çıkarılmıştı. Hakeza Vidin ocaklık şaykasının 18 olan kürekçi sayısı da 1721 yılında 30 nefere çıkarılırken, bunların çocuk ve ihtiyar olmaması, güçlü kuvvetli olması, şaykalarının da donanımlı olmasına dikkat edilmesi hususunda tenbih edilmişti. Söz konusu kürekçilerin şaykaları ile birlikte Nevruz-ı Firuz'da Vidin Kalesi'nde hazır olmaları ve Vidin Kalesi muhafızının yanında istihdam edilecekleri Kaptan Yusuf'a bildirilmiştir. Baharda kaleye intikal eden kürekçilerin de kesinlikle boş durdurulmamaları, bina tamir ve ikmalinde her birinin vakit kaybetmeden hizmete başlatılmaları istenmişti⁵⁹. Bu arada Vidin'de istihdam olunan bütün ocaklık şaykalarına geçici olarak yani Vidin Kalesi binası ikmal oluncaya kadar zam olunmuştu. Mesela Niğbolu ocaklık şaykasına ilave olunan 8 nefer kürekçinin her birine 30 kuruş zam ile birlikte verilmesi gereken 240 kuruş bedelleri Niğbolu varoşu reayası tarafından ödenmesine karar verilmişti⁶⁰. Fakat Niğbolu reayasının defter üzerinde 108 nefer olmakla birlikte gerçekte 30-40 nefer ancak bulunduğu ve bunların da çoğunun ekonomik durumlarının iyi olmadığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Niğbolu reayasının ekonomik olarak zayıf durumları ve talepleri dikkate alınarak zam olunan 8 kürekçinin tenzil edilmesine karar verilmişti⁶¹.

1720 yılında 10 adet üstü açık geminin yeni yapılması ve 20 adedinin ise mevcut gemilerin tamir edilerek Vidin Kalesine gönderilmesi planlanmıştı. Ancak tamir edilmesi planlanan 20 geminin hayli köhne ve kullanılamaz halde olması üzerine bu kadar üstü açık geminin yeniden yapılması zarureti ortaya çıkmıştı. Mevcut üstü açıklara ilave olarak Vidin Muhafızı Mehmed Paşa'nın talebiyle 20 adet daha yaptırılması gündeme gelmişti. Yeni üstü açık gemi yapımı için Tuna Kaptanı Yusuf Paşa görevlendirilmiş olup, söz konusu üstü açıklar Yergöğü'nde yapılarak Vidin'e gönderilecekti. Üstü açıklar için gereken kereste ise Eflak'tan kesilip nakl olunacak ve ücreti cizyelerinden takas olunacaktı. Ayrıca 30 adet üstü açıklar için 12.000 kınnap da Eflak'tan temin edilecekti. Ayrıca her bir üstü açık için gereken 500 kantar demirden 100 rumi kantar demir de Zıştovi sakinlerinden Bostanoğlu Mehmed tarafından kantarı 5 kuruştan tedarik edilecekti⁶². Üstü açıkların yapımı için gereken neccar, demirci vesair amele ise Rusçuk ve Yergöğü taraflarından temin edilip, hizmette oldukları sürece ücretleri Kaptan Yusuf tarafından ödenecekti⁶³. Vidin Kalesi'nde şaykalarda istihdam edilen 270 nefer dümenci ve kürekçinin 1721 yılı zahireleri de Silistre cizyedarı Kara Hasan oğlu Osman tarafından Vidin Kalesi için olan zahireden satın alınmıştı. Buna göre her birine 5 kile un verilen neferlerin 6 aylık zahireleri ise 1.300 kileye tekabül ediyordu. Unların Vidin zahiresi için için satın alınanlardan ayrılarak Tuna şaykaları kaptanı Yusuf Paşa'ya teslimi istenmişti⁶⁴. Ancak bilahare Vidin Kalesi'ne 6 aylık çalışma için tayin olunan üstü açıklar neferatı daha uzun süre istihdam olunmuşlardı. Bunun üzerine 5'er kile olan zahirelerine 2'şer kile daha ilave olunarak Silistre cizyedarı Kara Hasan oğlu Osman tarafından 540 kile un daha satın alınarak teslim edilmişti. Böylelikle 270 nefer üstü açıklar için alınan un miktarı 1.890 kile olarak gerçekleşmişti⁶⁵.

⁵⁸ BOA. MD. nr. 129, s. 321(Evâil-i Şevvâl 1132/10 Ağustos 1720).

⁵⁹ BOA. MAD. nr. 9908, s. 38, 49-50, 57 (1 Safer 1133/2 Aralık 1720); BOA. İE.BH. nr. 15/1359 (1 Safer 1133/2 Aralık 1720).

⁶⁰ BOA. MAD. nr. 9908, s. 47-48 (1 Safer 1133/2 Aralık 1720).

⁶¹ BOA. MAD. nr. 9908, s. 220 (12 Cemâziyelevvel. 1133/11 Mart 1720).

⁶² BOA. MAD. nr. 9908, s. 58-59 (1 Safer 1133/2 Aralık 1720); BOA. İE.BH. nr. 17/1590(1 Safer 1133/2 Aralık 1720).

⁶³ BOA. MAD. nr. 9908, s. 77 (18 Safer 1133/19 Aralık 1720).

⁶⁴ BOA. MAD. nr. 9908, s. 59-60 (1 Safer 1133/2 Aralık 1720); BOA. İE.BH. nr. 17/1590(1 Safer 1133/2 Aralık 1720).

⁶⁵ BOA. MAD. nr. 9908, s. 70 (16 S. 1133/17 Aralık 1720); BOA. MAD. nr. 9909, s. 73(14 Rabîülâhîr 1134/1 Şubat 1722).

1722 yılında Vidin Kalesi'nin kalan kısımlarının bir an önce ikmali için bina eminine bazı uyarılar yapılmıştı. Buna göre İstanbul, Rumeli, Eflak ve Boğdan'dan gönderilen araba ve amelelerle birlikte Tuna'da bulunan 18 şaykaya yerleştirilen 30'ar neferin ve 30 üstü açık geminin zamanında Vidin'de hazır bulunmaları istenmişti. Ayrıca Anadolu, Karaman ve Adana eyaletlerinden talep edilen askerlerin de belirlenen zamanda Vidin'de olmaları ve tamir için gerekli hassasiyeti göstermeleri üzerinde durulmuştu⁶⁶. 1722 yılı başlarında 30 adet üstü açık tamir ettirilerek dümenci ve kürekçileriyle birlikte mutat olduğu üzere Nevruz-ı Sultani'de Vidin Kalesi'nde istihdam edilmeye başlayacaktı. Bir başka konu Vidin Kalesi binasında istihdam olunan üstü açıkların başbuğluğuna Kutluca Kaptan Ahmed tayin olunmuş ve kendisine maaş olarak 500 kuruş verilmişti. Üstü açıkların tamiri esnasında kullanılacak reşen, ıhlamur, yelken bezleri ve demir ücreti olan 1441,5 kuruş ile 20 nefer dümenci ve kürekçinin ücretleri olan 6.900 kuruş havale yoluyla ödenecekti. Yine bu yıl şaykalara 127 nefer daha ilave olunmuş ve bunlara ödenecek meblağ ise 3.175 kuruş olarak hesaplanmıştı. Eflak cizyesi malından karşılanan şayka ve neferlerin toplam masrafı 11.516,5 kuruşa ulaşmıştı. Kürekçi ve dümenciler için 1.350 kile un geçen yıl olduğu gibi Rusçuk cizyedarı Ebubekir tarafından verilecekti. Üstü açıkların her birine 400 kınnap olmak üzere toplamda 12.000 kınnap Eflak voyvodası tarafından tedarik olunacaktı. Her daim olduğu gibi tamir olunan gemilerin hiçbir noksanı kalmayıp sağlam ve dayanıklı hale getirilecek hatta suya karşı zift çekilecekti. Her zaman olduğu gibi gemilerde istihdam olunacak dümenci ve kürekçilerin noksansız olması, bunların çocuk, yaşlı, hasta olmaması, güçlü, kuvvetli, işe güce kadir kimselerden seçilmesi hususunda yeniden hatırlatma yapılmıştı. Yine kürekçi ve dümencilerin hiç birinin bir akçe hakkı dahi gizlenmeyip havale olunan paralardan teslim edilecek ve Vidin Muhafızı Mehmed Paşa'nın emrinde başta taş nakli olmak üzere sair hizmetlerde bulunacaklardı. Bunların da Ruz-ı Hızır'dan 20 gün önce Vidin Kalesi'nde olmaları gerekiyordu⁶⁷.

1722 yılında Vidin Kalesi'nde görevlendirilen ocaklık şaykalarda bulunan kürekçilerin sayıları listelenmiştir. Buna göre Niğbolu'da 22, Rusçuk'ta 24, Silistre ve Silistre varoşunda 20'şer neferin bulunduğu görülmektedir. Her bir şaykadaki neferlerin 30'a tamamlanması gerektiğine işaret edilerek toplamda 34 nefere daha ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bu ilave istihdamın ocaklık olan mahallerden sağlanması ve şaykalardaki eksikliklerin giderilmesi istenmişti⁶⁸.

Bütün bu faaliyetler devam ederken Tuna ocaklık şaykası kaptanlarından Vidin şaykası kaptanı Yusuf 30 seneden fazla devlet-i aliyyenin hizmetinde olup sıla-i rahim (yakınlarına ziyaret) izin talebi gündeme gelmişti. Kaptan Yusuf'a Vidin Kalesi'nde yapmakta olduğu hizmetin aksamaması için de şaykasını tam donanımlı olarak oğlu Süleyman'a bırakacak ve oğlu da kendi yerine tamir hizmetini vekaleten ifa etmeye devam edecekti. Ancak bu şartlarda kendisine talep ettiği izin verilmişti⁶⁹. Bu arada Kaptan Yusuf'un sıla-i rahim iznine çıkmasından bir müddet sonra Vidin Kalesi üstü açıklar başbuğluğuna Ahmed Kaptan tayin edilmiş, iaaş ve masrafları için kendisine 500 kuruş, 30 adet üstü açıkların tamiri için 1441,5 kuruş, 30 nefer dümenci ve 240 nefer kürekçi ücreti olarak 6.900 kuruş, ocaklık şaykalarında bulunan eski kürekçilerin dışında yeni ilave olunan 127 nefere 25 kuruştan 3.175 kuruş olmak üzere toplam 11.516,5 kuruş Eflak cizyesinden havale olunmuş, ayrıca üstü açıklar için Eflak'tan 12.000 kınnap ve istihdam olunan neferlerin maişeti için 1.302 kile un tahsis edilmişti. Ancak Ahmed Kaptan'ın bu gibi görevlerde tecrübesi olmaması, kale tamiri gibi kapsamlı bir işin üstesinden gelip gelemeyeceği bilinmediğinden ve işin hacmi de dikkate alınarak Yusuf Kaptan'ın yeniden bu göreve tevdi edildiğini görüyoruz. Zira Yusuf Kaptan 20-30 yıldır vaki olan seferlerde ve kale bina hizmetlerinde istihdam edildiğinden tecrübe sahibi olduğu ve Vidin Kalesi'ndeki tamirinin büyüklüğü ve serhatta bulunması nedeniyle zamanında ikmali için bu karar alınmış olmalıdır. Akabinden Ahmed Kaptan'a verilen 500 kuruş maaş ve masraflar için havale olunan 11.516,5 kuruş, 12.000 kınnap ve 1302 kile unun tahsili de emredilmişti. Hatta kendisine verilenleri iade etmezse emlak ve eşyasından tahsili emrolunmuştu⁷⁰.

⁶⁶ BOA. MAD. nr. 5340, s. 84; BOA. MAD. nr. 9909, s. 73-74 (12 Rebülevvel 1134/31 Aralık 1721).

⁶⁷ BOA. MAD. nr. 9909, s. 75-76, 78 (14 Rebiulâhir 1134/1 Şubat 1722).

⁶⁸ BOA. MAD. nr. 9909, s. 78 (14 Rebiulâhir 1134/2 Ocak 1722).

⁶⁹ BOA. MAD. nr. 9909, s. 112 (10 Rebiulâhir 1134/28 Ocak 1722).

⁷⁰ BOA. MAD. nr. 9909, s. 190-191 (23 Cemâziyelevvel 1134/11 Mat 1722).

Vidin Kalesi tamirat işinde aslında başından beri bazı problemler olduğu ve bu nedenle üç yılda bitirilmesi planlanan işlerin hem bir kısmından vaz geçilerek zaruret olanların yapılmasına karar verilmiş ve hem de bunların da ikmalî beş yıla uzatılmıştı⁷¹. Nitekim Vidin Kalesi'nin ilk keşfinden 695.761 zira olan yapıma konu alan 118.469 zira tenzil edilerek 577.292 ziraya düşürülmüştü⁷². Buradan da anlaşıldığı gibi kale tamiratının planlandığı gibi yürümediği açıktı. Nitekim 1722 yılı bahar aylarında halen Tuna Nehri üstü açık şaykalar başbuğu olup Vidin Kalesi hizmetinde olan Yusuf Kaptan'a gönderilen uzun bir hükümde konu izah edilmiş ve bu meyanda bazı ikazların da yapılması gereği hasıl olmuştu. Buna göre her sene Vidin Kalesi binası için hazineden gönderilen nakit akçelerin amacı dışında bazı yerlere sarf edilerek telef ve israfa sebep olduğu ifade edilmişti. Yine ücretleri bina emini tarafından verilen amelenin çıkarılarak işlerin gecikmesine neden oldukları, Eflak ve Boğdan'dan tayin edilen cerahorların ücretleri cizyelerinden takas edilmesi gerektiği halde yapılmadığı, 16 adet şaykanın prestoykaları, 30 adet üstü açıkların kürekçi ve dümencilerin bina hizmetinde olmaları gerekirken kimi zaman bulunmadıkları veya çalışmadıkları günler için ödeme yapıldığı tespit edilmişti. 1722 yılında geçmiş yıllara oranla daha fazla iş yaparak ve hazineyi koruyarak Arçar'dan 30 adet üstü açıkların günde bir sefer taş getirdiği ancak Tuna Nehri'nde oluşan taşkınlar sebebiyle kum taşıma işinin yapılamadığı, şaykalarda olan 26'şar neferden 12'şer neferinin bina yapımında, kalan 14 neferin kum taşıma işlerinde çalıştırılmaları istenmişti. Kumlar ise Vidin'den verilecek torbalara doldurulacak ve şaykalara yüklenerek getirilecekti. Bu arada Vidin Muhafızı Kara Mehmed Paşa'nın vefatının da bazı hizmetlerde aksamaya neden olmakla beraber Yusuf Kaptan'ın bu sene kale binası hizmetlerinin gerektiği gibi ifa edilmesine nezaret etmesi emredilmişti. Gerek 30 adet üstü açıklarla taş nakli ve 16 adet şayka ile kum taşıma işinde ücretleri hazineden peşin verilmiş amelenin istihdamı, söz dinlemeyen veya muhalefet eden şayka kaptanlarına cezaların verilmesi ve isimlerinin İstanbul'a bildirilerek işin gecikmesine sebep olanların yerine başkalarının tayini istenmişti .Bu hususta dikkatli ve titiz hareket edilmesi için bina emini de ikaz edilmişti⁷³.

Vidin Kalesi'nde 1722 yılında çalışma mevsimi sonlarına doğru kalan bazı işler konusunda yeni fermanlar gönderilmişti. Öncelikle Arçar'da bulunan küçük ve büyük taşların üstü açıklar ile Vidin'e taşınması istenmişti. Vidin Kalesi'nde olan ihtiyaçtan dolayı Arçar'da hiçbir şekilde taş bırakılmamasının önemli olduğu vurgulanmıştı⁷⁴. Vidin Kalesi'nde sonbaharda çalışmaya ara verilirken kalan mühimmat ertesi yıl kullanılmak üzere muhafaza altına alınırdı. Nitekim Vidin Kalesi hizmetinde olan üstü açıkların sonbaharda Yergöğü Limanı'na çekilip ve kereste vesair mühimmat ve malzemenin telef ve zayi etmeden korunmasının elzem olduğu bildirilmişti. Bu konuda Kaptan Yusuf görevlendirilmiş, Yergöğü Limanı'nda mevcut olan gemi ve mühimmatı seferlerde olduğu gibi kaza ahalisi ile birlikte hassasiyetle koruması istenmişti⁷⁵.

Vidin Kalesi'nin tamirat faaliyetleri 1723 yılında geçmiş yıllara göre daha erken tarihlerde yani kış aylarından itibaren başlamıştı. Serhatt-ı İslamiyyede olan Vidin Kalesi'nin 1723 yılında kalan kısımlarının mutlaka ikmal edilmesi istenirken, bu konuda bina eminine yeni emirler gönderilmişti. Bu sene amele ve arabalar Vidin Kalesi'ne geldiğinde kesinlikle boş durmalarına müsaade edilmemesi, hemen her gün yoklamaların yapılması ve yapılan işlerin kaydedilmesi konusuna özen gösterilmesi istenmişti⁷⁶. Kale binasının tekmili için geçen yılda olduğu gibi Niğbolu, Rusçuk, Silistre ve Silistre varoşu şaykalarına 30'ar nefer kürekçilerle birlikte Ruz-ı Hızır'dan 20 gün önce Vidin'de olmaları emredilmişti. Kürekçilerin öteden beri olduğu gibi çocuk, yaşlı, hasta olmaması, genç ve işe güce kadir olması, şaykaların da donanımlı ve bakımlı olması hususu tekraren hatırlatılmıştı⁷⁷. Yine Hırsova şaykasında tayin olunan dümenci ve kürekçilerin 30 nefere tekmili için gereken 10 neferin her

⁷¹ BOA. MAD. nr. 5340, s. 12-13 (19 Rebü'lâhir 1131/11 Mart 1719); Râşid Mehmed Efendi, *Târîh*, II, s. 1153-1154.

⁷² "Vidin kal'asına varup tarh ve resmini mu'âyene ve tetkik-i nazar ile her tarafını müşâhade idüp metânet ve resânetine halel gelmeyecek kat'a lüzûmu olmayan ba'zı eser-i ebniyyesi var ise kasr olunmak için...", BOA. MAD. nr. 5340, s. 6-7 (26 Cemâziyelevvel 1134/14 Mart 1722).

⁷³ BOA. MAD. nr. 9909, s. 326 (5 Şevvâl 1134/21 Mayıs 1722).

⁷⁴ BOA. MAD. nr. 5340, s. 85 (5 Zilhicce 1134/16 Eylül 1722).

⁷⁵ BOA. MAD. nr. 9909, s. 498-499 (4 Zilhicce 1134/15 Eylül 1722).

⁷⁶ BOA. MAD. nr. 5340, s. 105 (27 Cemâziyelevvel 1135/5 Mart 1723).

⁷⁷ BOA. MAD. nr. 9910, s. 94 (4 Rebü'levvel 1135/13 Aralık 1722).

birine 25'er kuruştan 250 kuruş havale suretiyle ödenecek olup, yukarıdaki şart ve özellikler aynen Hırsova şaykası ve neferlerinde de geçerli olduğu ilan edilmişti⁷⁸.

Vidin Kalesi tamiratında 1722 yılında 30 adet üstü açık nakliye işlerinde kullanırken 1723 yılında ise yapılacak duvarların taşları daha uzak mesafeden taşınması söz konusu olduğundan bu sene 40 adet üstü açık gemisine ihtiyaç duyulmuştu. Geçen sene kullanılan 30 gemiden 10'u eskimiş ve kullanım imkanı olmadığından 20 geminin tamir edilmesi ve 20 geminin yeniden yapılması zarureti ortaya çıkmıştı. Yeni yapılacak 20 geminin kerestesi Eflak'tan kesilirken 16.000 adet kınnap ise yine Eflak'tan satın alınıp kereste ile birlikte Yergöğü İskeleyi'ne nakl ve Tuna kaptanı Yusuf'a teslim edilecekti. Yergöğü İskeleyi'nde gemi yapımında istihdam edilecek neccar ve demirciler de Kaptan Yusuf tarafından tedarik edilecekti. Yergöğü İskeleyi'nde yeniden yapılacak 20 üstü açık gemi için gerekli 100 kantar demir ise İznepoli civarından tedarik edilecekti. Üstü açık 20 geminin her birine 25'er kuruş tamir masrafı ve gemide hizmette olacak 3 neferin ücreti ile birlikte 3.115 kuruş ödenecekti. Yeniden inşa ve tamir olunacak 40 adet gemideki 360 nefer dümenci ve kürekçilerin her birine 7'şer kileden 2.520 kile un tedarik olunacaktı. Un, Rusçuk ve yakın kazalardan satın alınmak suretiyle ilgili yerlere ulaştırılmıştır. Kilesi 6 akçeden hesaplanan un için 1.050 kuruş ödeme yapılmıştır. Üstü açıklarda 320 nefer kürekçinin her birine 25'er kuruştan 9.200 kuruş kürekçi ve dümenci ücreti olmak üzere toplamda 13.365 kuruşluk meblağ havale yoluyla ödenecekti. Gemilerde kullanılacak 720 top yelken bezi de Tersane-i Amire'den verilecekti. Böylelikle 20 gemi yeniden yapılarak ve 20 gemi ise tamir edilerek 40 gemiye ikmal edilip, gemilerde işe yarar, güçlü, kuvvetli 360 nefer dümenci ve kürekçi istihdamı ile Vidin Kalesi tamirine gönderilecekti⁷⁹.

Vidin Kalesi'nin tamiri için görevlendirilen ocaklık şaykalardan biri de Kaptan İbrahim'in tasarrufunda bulunan Rahova'dır. Ancak mevcut şaykanın çok eskidiği için hizmet vermektan uzak olduğunu ve şaykasının yenilenmesi için 125 kuruşluk bir meblağın verilmesi gerektiğini Niğbolu Muhafızı Vezir Hasan Paşa bildirmiştir. Oysa H. 1120 M. 1708/1709 yıllarında yeni bir şayka için bütçeden ayrılan meblağ 250 kuruştur⁸⁰.

Vidin Kalesi tamiri için görevlendirilen tüm gemilerin kaptanlarına verilen talimatlarda gemilerdeki neferlerin eksik olmamalarına dikkat edilerek, belirtilen işlerin zamanında tamamlanması hususuna işaret edilmiştir. Şaykaların mükemmel olarak donatılarak ve her birine 30 nefer kürekçi tayin olunark Ruz-ı Hızır'dan 20 gün önce Vidin'e ulaşıp diğer ocaklık şaykaları ile birlikte kale muhafızı ve bina eminin emrinde çalışmaları istenmişti⁸¹. Hakeza Vidin Kalesi tamirâtı için hazırlanan 40 adet üstü açıklarda görev yapacak dümenci ve kürekçilerin bir an evvel istihdam edilmesi ve yoklama yapılarak mevcutlarının tespiti gerektiği bildirilmişti. Bunlar taş bulunan yerlerden üstü açıklara taş yükleyerek Abdullah Paşa tabyası yakınına boşaltacaklardı⁸².

Vidin Kalesi tamirinde 40 adet üstü açıkla iktifa edilmemiş, Tuna Nehri'nde mevcut 18 adet şayka da donatılarak kale tamir hizmeti için istihdam edilmişti. Ancak şayka kaptanlarından bazılarının kürekçi ve dümenci ücreti ile ulufe ve işeleri Rusçuk cizyesi malından ocaklık tayin olmasına rağmen berat suretleri ile akçelerini talep ettiklerinde "*harç- aklam ve resim*" adıyla birer miktar noksan ödendiği ve kaptanların da bunun üzerine şaykaları mükemmel şekilde donatmadıkları bildirilmişti. Rusçuk, Hırsova, İsakçı, Silistre ve Niğbolu kadılarında gönderilen fermanlarda şayka kaptanlarından harç ve resim şeklinde akçe istenmemesi ve beratlarında her şeyin sarîh olduğu hatırlatılmıştı⁸³. Devletin Vidin Kalesi'ni bir an önce bitirebilmek için yoğun tenbihat ve ikazlarına rağmen bazen problemler çıktığı ve inşaatın gecikmesine sebep olduğu görülmektedir. Nitekim birkaç yıldır üstü açıklara başbuğ olan Yusuf Kaptan'ın bazı sözleri ile amele ve bina ricalinin çalışma şevkini düşürdüğünü ve bu durumun kale inşaatının yavaşlamasına neden olduğunu bina Emîni Süleyman bildirmişti. Bunun üzerine Vidin

⁷⁸ BOA. MAD. nr. 9910, s. 95-96 (4 Rebülevvel 1135/13 Aralık 1722).

⁷⁹ BOA. MAD. nr. 9910, s. 106-107 (7 Rebülevvel 1135/16 Aralık 1722); BOA. C.BH. nr. 266/12259 (7 Zilkâde 1135/9 Ağustos 1723).

⁸⁰ BOA. MAD. nr. 9910, s. 241(4 Cemâziyelâhir 1135/12 Mart 1723).

⁸¹ BOA. MAD. nr. 9910, s. 255 (5 Cemâziyelâhir 1135/13 Mart 1723).

⁸² BOA. MAD. nr. 9910, s. 255 (5 Cemâziyelâhir 1135/13 Mart 1723).

⁸³ BOA. MAD. nr. 9910, s. 129 (21 Rebülevvel 1135/30 Aralık 1722).

Muhafızı Mustafa Paşa'ya gönderilen fermanda, Yusuf Kaptan'ın Yergöğü kalesinde kalabend edilmesi, uhdesinde olan kaptanlığı ve şaykasının başkasına verilmesi emredilmiş ve durumun İstanbul'a bildirilmesi istenmişti⁸⁴.

Vidin Kalesi'nin ikmal için Ruz-ı Kasım'dan 20-30 gün sonra havalar müsait oldukça çalışmaya devam edileceği Vidin muhafızı ve bina eminine bildirilmişti. İşte bu sebeple şayka ve üstü açıklarda görevli kürekçilere Ruz ı Kasım'dan sonra izin verilmemesi ve hizmette oldukları sürece ücret verilmeyip zahire verilmesi uygun görülmüştü. Bu minvalde kendilerine Kaptan Yusuf tarafından un ve Vidin defterdarı tarafından peksimet verilecekti⁸⁵.

Osmanlı İmparatorluğunda tahsil edilen cizye miktarı İslam hukuku esas alınarak tanzim edilmişti. Cizye mükellefi olan zimmiler gelirlerine göre “*alâ, evsât ve ednâ*” olarak sınıflandırılmıştır. “*Alâ*”dan 48 akçe, “*Evsat*”tan 24 akçe ve “*Ednâ*” dan da 12 akçe cizye alınırdı. Bu miktar paranın piyasadaki değeri ile birlikte değişiklik gösterebilirdi. Ama kimi zaman paranın resmi değeri ile piyasa arasındaki farklılık vergi tahsildarları ile mükellefleri arasında ihtilafa yol açabilirdi⁸⁶. Bir diğer husus vergi toplamakla görevli memurlar itina ile seçilir, rüşvet, iltimas vesair işlere tavassut edilmesinin önüne geçilmeye çalışılır, zimmilerin gelir durumu ve vergi mükellefiyeti olanlar tek tek deftere yazılırdı. Buna rağmen uygulamada problemler çıkmaya başlamış, zamanla yolsuzluklar artınca devlet cizye kağıtları düzenleyerek her mükelleften cizyesini alarak kağıdını dağıtmaya başlamıştır. Cizye kağıtları da gelirlere paralel olarak yine *alâ, evsat ve ednâ* olarak düzenlenmiş, kağıtlar bölgenin mültezimine verilmiş, vergi tahsil edildikçe kağıtları da dağıtılmıştı⁸⁷. Vidin Kalesi tamirinde istihdam edilen ehl-i zimmet kürekçilerin cizyelerinin gelirlerine göre alınmadığı, bu durumun itirazlara sebep olduğu ve devletin olayı bizzat tahkik yoluna gittiği görülmektedir. Nitekim Vidin Kalesi tamiri için dört beş seneden beri gelen üstü açıkların kürekçileri ve şayka personelinin tamamı fakir olduğu, bağ, bostan veya çiftçi ehl-i zimmet taifesinden olduğu ve devlet tarafından kendilerine verilen ücretlerin bir senede geçimlerine yetmeyeceği ifade edilmişti. Buna rağmen cizyedarlar diğer reyaya kıyas ederek bunlara “*evsâd kağıdı tahmîl*” ederek gadrine sebep oluyorlardı. Bunun üzerine üstü açık kürekçileri ile şayka personeli kendilerine “*ednâ kağıdı*” verilip evsat mükellefiyeti ile kayd edilmemeleri için Vidin Muhafızı Ömer Paşa'ya konuyu arz etmişlerdi. Konu tahkik edildiğine Vidin Kalesi hizmetinde olan üstü açık kürekçilerle şaykaçı reyalarına “*ednâ*” evrakı verildiği Vidin cizyedarı müfredat defterinde kayıtlı olduğu görülmüştür. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda ehl-i zimmetin cizyelerinin gelir durumuna göre tahsil edildiği; bu nedenle şayka ve üstü açık gemilerde bulunan kürekçilere *ednâ*dan başka evrak verilmesinin mümkün olmadığı açık olmakla birlikte söz konusu şikayetin cizyedarlar ve üstü açıklar ağası tarafından araştırılarak kimseye haksızlık yapılmaması, kürekçilere de evsat evrakı teklifi ile eziyet edilmemesi istenmişti⁸⁸.

Sonuç

Osmanlı-Habsburg savaşları sonucu imzalanan Pasarofça Antlaşması ile artık Balkanlar'da yeni serhat bölgeleri Niş ve Vidin kaleleri olmuştur. Vidin Kalesi, Tuna Nehri üzerinde Orta Avrupa ve Karadeniz istikametine gerek ticarî gerek askerî her türlü gemi trafiğinin kilit noktasında yer alır. Özellikle Karadeniz'den çıkan gemiler ancak Vidin'e kadar gidebilmekte, oradan öteye gitmelerine girdaplar müsaade etmezdi. Burada yüklerini daha hafif tonajlı başka gemilere aktarmak zorundaydılar. Öyle ki girdaplardan geçmek isteyen gemilerin yükleri kontrol edilmeden ve bunlara ruhsat verilmeden geçiş yapmaları mümkün değildi. Diğer yandan Eflak tarafından gelen ve asayiş bozan haydutların taşkınlıkları ile savaş zamanlarında Tuna kıyılarında bulunan bazı önemli liman ve şehirlerin saldırıya maruz kalması teyakkuzda olmayı zorunlu kılmaktaydı. Bunun için de kıyılarda vücut bulan kalelerin istihkâmlarının her daim güçlü olması gerekmektedir.

⁸⁴ BOA. MD. nr. 131, s. 120 (Evâhir Cemâziyelâhir 1135/2 Nisan 1723).

⁸⁵ BOA. AE.SAMD-III, nr. 141/13639 (5 Muharrem 1136/5 Ekim 1723).

⁸⁶ Halil İnalçık, “Cizye”, *DİA*, 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 46-47.

⁸⁷ Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğunda Gayr-i Müslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleter*, 55/213 (1991), s. 375-376.

⁸⁸ BOA. C.BH. nr. 194/9106 (10 Cemâziyelevvel 1135/5 Şubat 1724).

Pasarofça Antlaşması sonunda Vidin Kalesi 1719-1723 yıllarında baştan sona yenilenmiş ve günün ihtiyaçlarına göre yeni ilaveler yapılmıştır. Kale inşaatında özellikle kum, kireç ve taş taşımak için Tuna donanmasından önemli ölçüde istifade edilmiştir. İlk adımda derya beylerinden bazıları çekdirileri ile birlikte Vidin Kalesi'nde görevlendirilmiştir. Aynı sıralarda Azak, Açu, Kılburun, Kandiye gibi birçok sınır kalelerinde tamir faaliyeti yürütülmüştür. Ancak bunlar arasında Vidin Kalesi'nde işin hacmi dikkate alınarak diğerlerine nazaran daha fazla gemi istihdam edilmiştir. Tuna donanmasında çok çeşitli gemi türleri olmakla birlikte incelediğimiz belgelerde şayka ve üstü açıkların yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Tuna Nehri'nde bulunan 17 adet ocaklık şayka gemilerinin tamamı ve buna ilave olarak 40 adet üstü açık kullanılmıştır. Üstü açıkların bir kısmı köhne olup tamire muhtaç olmakla birlikte mevcut olanların da kale tamirinde kifayet etmeyeceği için yeniden yapımları gündeme gelmiştir. Üstü açıkların tamiri ve inşası ise Yergöğü İskeleyi'nde gerçekleştirilmiş, ihtiyaç olan kınnap ve kereste gibi malzemeler ise Eflak tarafından tedarik edilmiştir.

Gerek yeniden yapılan gerek tamiri gerçekleştirilen üstü açık ile şayka gemilerindeki kürekçi ve dümenciler yetersiz geldiğinden, Niğbolu, Rusçuk ve Silistre taraflarından istihdam edilmek üzere nefer sayısının artırılması yoluna gidilmiştir. Öte yandan gemilerde bulunan esirlerin tecrübelerinden de istifade edilmiştir. Vidin Kalesi tamirinde istihdam edilen gemiler Ruz-ı Hızır'dan başlayarak Ruz-ı Kasım'a kadar çalıştırılmıştır. Burada özellikle Tuna suyunun yükseldiği zamanlarda sevkiyatların durdurulduğu dikkat çekmektedir. Kürekçi, dümenci vesair personelin çalıştıkları sürede iaşeleri de devlet tarafından verilmiştir. Yine Vidin Kalesi tamiri süresince Kaptan Yusuf gemilere başbuğ olarak tayin edilmiştir.

Kaynakça

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi(BOA)

Maliyeden Müdevver Defterler (BOA. MAD.), nr. 3925, 5340, 9906, 9908, 9909, 9910.

Mühimme Defterleri (BOA. MD.), nr. 111, 114, 127, 129, 131.

Ali Emiri, Ahmed-III (BOA. AE.SAMD.III.), nr. 141/13639, 176/17129.

İbnül Emin Bahriye (BOA. İE.BH.), nr. 15/13590.

Cevdet Bahriye (BOA. C.BH.), nr. 194/9106, 266/12259.

2. Araştırma-İnceleme Eserleri

370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002.

ASLAN, Seyfullah, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna Donanması: Teşkilâtı ve Faaliyetleri(1683-1718)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2022.

BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.

-----, *Osmanlılar ve Deniz, Deniz Politikaları, Teşkilat, Gemiler*, Küre Yayınları, İstanbul 2017.

DAVID, Geza, "Osmanlı Avrupa'sında Yönetim", *Kanuni ve Çağı, Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, ed. Metin Kunt-Christine Woodhead, çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, ss. 72-91.

EMECEN, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Kapı Yayınları, İstanbul 2018.

ERCAN, Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayr-i Müslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten*, 55/213 (1991), ss. 371-391.

ERKAL, Mehmet, "Arşın", *DİA*, 3, TDV Yayınları, İstanbul 1991, ss. 411-413.

GÖKBİLGİN, M.Tayyip, "XVI.Asır Ortalarında Osmanlı Devleti'nin Tuna Bölgesi ve Akdeniz Siyasetleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 88 (Mayıs 2004), ss. 69-77.

GÜLDEREN, Yusuf, "Kanunî Sultan Süleyman Döneminde(1520-1566) Tuna ve Tuna'ya Akan Diğer Nehirlerdeki Türk Filosu ve Gemilikleri(Tersaneleri)", *X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV.Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, ss. 1774-1793.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye*, III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

- , "Cizye", *DİA*, 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, ss.45-48.
- JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi, 18. ve 19.Yüzyıllar*, Küre Yayınları, terc. İhsan Durdu, İstanbul 2006.
- KALLEK, Cengiz, "Kantar", *DİA*, 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, ss. 317- 320.
- KILIÇ, Orhan, "Ocaklık", *DİA*, 33, TDV Yayınları, İstanbul 2007, ss. 317-318.
- KAYAPINAR, Ayşe, "İki Balkan Şehri: Tırnova ve Vidin'de Türkler (Bulgar Çarlığından Osmanlı İmparatorluğuna)", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/9 (2004), ss.117-141.
- KUNT, Metin, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.
- MAXİM, Mihai, "Tuna", *DİA*, 41, TDV Yayınları, İstanbul 2012, ss. 372-374.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım*, Der. Salih Özbaran, Ege Ün. Edebiyat Fak. Yayınları, İzmir 1984.
- ÖZEN, Selim, *Gemiler Sözlüğü*, Denizler Yayınevi, İstanbul 2017.
- PANZAC, Daniel, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, çev. Ahmet Maden-Sertaç Canpolat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- PAPP, Sándor, *Osmanlılar ve Macarlar, Bir Diplomatik Tarih*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2023.
- Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid (1115-1134/1703-1722)*, II, haz. Abdülkadir Özcan vd., Klasik Yayınları, İstanbul 2013.
- SEVİNÇ, Tahir, "Belgrad Kalesinde Tamir ve İmar Faaliyetleri (1740-1743)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32 (2014), ss. 111-1130.
- Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname, İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721)*, haz. Mehmet Topal, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018.
- Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, haz. Midhat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- , *Osmanlı Tarihi*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- , *Osmanlı Tarihi*, IV/I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- ÜNLÜ, Rasim, "Osmanlı Denizciliğinde İnce Donanmanın Rolü", *XVIII. Yüzyıl Başından XX. Yüzyıla Kadar Türk Denizcilik Tarihi*, ed. Zeki Arıkan-Lütfü Sancar, C.II, Deniz Basımevi, İstanbul, 2009.
- YILDIRIM, Filiz, *Nazlı Tuna'nın İnce Donanması (18.Yüzyıl)*, Hiper Yayın, İstanbul 2019.
- , "Tuna Nehri Donanmasının Kaptan Paşaları (18.Yüzyıl)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 22, (2017), ss. 43-58.
- ZINKEISEN, Johan Wihelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)*, V, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

METAKSAS'IN ÖLÜMÜ VE TÜRK KAMUOYU

Hatice YILDIRIM*

Öz: II. Dünya Savaşı'nda İtalya'nın verdiği ultimatomu hiç düşünmeden ret yanıtı veren General Metaksas tahminlerin aksine Yunanistan topraklarını başarılı bir şekilde savunmuştur. Metaksas, 1936 yılında Kral II. Georges'un tam desteğini alarak Yunanistan'da iktidara gelmiş ve diktatör bir rejim kurarak komünizme karşı savaş açmıştır. Ülkesinde ulusal bölünme neticesinde meydana gelen partiler arası çatışmayı da kontrol altına alan Metaksas İtalyan saldırısı sürecinde Yunanistan'da milli birliğin oluşmasını sağlamıştır. Metaksas 1930 yılında Türk-Yunan ilişkilerinde başlatılan dostluk sürecinin iki ülkenin çıkarlarına da hizmet ettiği görüşünü savunarak daha da geliştirilmesi konusunda önemli adımlar atmıştır. 1937 yılında Türkiye'yi ziyaret etmiş ve beyanatlarında Türklere karşı duyduğu sevgiyi biraz da mübalağalı bir şekilde ifade etmiştir. Metaksas'ın bu yaklaşımı Türkiye'den de karşılık bulmuş ve Çanakkale Savaşı esnasında Türklere karşı savaşa girilmesine ve Anadolu'nun Yunan ordusu tarafından işgaline karşı çıkan bu komutanın samimiyetine itimat edilmiştir. Ayrıca İtalya'nın ultimatomu karşısında tereddüt etmeden savaşa kararı alan Metaksas, Türk kamuoyunun saygısını da kazanmıştır. Ancak Yunanistan'ın Arnavutluk dağlarında İtalya'ya karşı mücadelesi devam ederken 1941 yılının Ocak ayında Metaksas vefat etmiştir. II. Dünya Savaşı devam ederken komşusu Yunanistan'da bu önemli ismin kaybedilmiş olması Türkiye'de de büyük bir yankı uyandırmıştır. Bu çalışmada, dönemin ulusal ve yerel basınında yer alan haberler incelenmek suretiyle Metaksas'ın ölümünün Türk kamuoyundaki etkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Metaksas, Yunanistan, Türkiye, II. Dünya Savaşı, Basın.

THE DEATH OF METAKSAS AND TURKISH PUBLIC OPINION

Abstract: II. Contrary to predictions, General Metaxas, who rejected the ultimatum given by Italy during World War II without thinking, achieved a significant success by defending the lands of Greece. Metaxas came to power in Greece in 1936 with the full support of King George II and declared war on communism by establishing a dictatorial regime. Metaxas, who also brought under control the conflict between the parties that arose as a result of the national division in his country, ensured the formation of national unity in Greece during the Italian attack. Metaxas took important steps to further develop the friendship process that started in 1930 in Turkish-Greek relations, defending the view that it served the interests of both countries. He visited Turkey in 1937 and expressed his love for the Turks in his statements, albeit somewhat exaggeratedly. This approach of Metaxas found a response in Turkey as well, and the sincerity of this commander, who opposed going to war against the Turks and the occupation of Anatolia by the Greek army during the Gallipoli War, was trusted. In addition, Metaxas, who decided to fight without hesitation in the face of Italy's ultimatum, also earned the respect of the Turkish public. However, while Greece's fight against Italy continued in the Albanian mountains, Metaxas died in January 1941. The loss of this important figure in neighboring Greece while World War II was ongoing had a great impact in Turkey as well. In this study, the effects of Metaxas' death on Turkish public opinion are discussed by examining the news in the national and local press of the period.

Key Words: Metaxas Greece, Turkey, World War II, Press.

Giriş

Yunanistan tarihinde hem asker hem de siyasetçi olarak önemli bir yere sahip olan İoannis Metaksas, 1871 yılında Yunanistan'ın İthaka Adası'nda doğmuştur. Metaksas, 1885 yılında Evelpidon Kara Harp Okulu'na başlamıştır. Yunan milliyetçiliğinin yoğun olarak yaşandığı bu dönemde Megali İdea hayali

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hatice_yildirim19@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5363-9471.

Metaksas'a da sirayet etmiştir¹. Megali İdea hayaline kapılan Metaksas, 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda da yer almıştır². Metaksas askeri eğitimine Almanya'da devam etmiş ve 1903 yılında Berlin Harp Akademisi'nden mezun olmuştur³. 1910 yılında başbakan olan Venizelos'un yaverliğini yapan Metaksas, Yunan ordusunun düzenlenmesinde görevlendirilmiştir⁴. Ardından Metaksas 1912-1913 yıllarında Balkan Savaşları'nda da yeteneklerini başarılı bir şekilde göstermiştir⁵.

Venizelos ve Kral Konstantin arasında I. Dünya Savaşı'na dâhil olma konusunda çıkan anlaşmazlık Yunanistan'da ulusal bölünme olarak tanımlanan siyasi çatışma dönemini başlatmıştır⁶. I. Dünya Savaşı'nın başlarında Balkan Devletleri'nin hangi tarafta savaşa dâhil olacağı konusu bloklar arasında önemli bir çekişmeye sahne olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle birlikte İtilaf Devletleri Bulgaristan ve Yunanistan'ı saflarına çekmek için toprak tekliflerinde bulunmuşlardır. Bu bağlamda İtilaf Devletleri yanlarında savaşa dâhil olması ve Sırbistan'a yardım etmesi karşılığında Yunanistan'a bir yandan Batı Anadolu'dan toprak imtiyazı teklif edilirken diğer yandan Balkan Savaşlarında ele geçirdiği Kavala'yı Bulgaristan'a geri iade etmesi istenmiştir. Venizelos bu teklifin ardından Yunanistan'ı İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa dâhil etme konusunda Kral Konstantin'i ikna etmek için iki defa memorandum sunmuşsa da başarılı olamamıştır⁷. Kral Konstantin ise Yunanistan için tarafsızlık politikasının daha doğru bir tercih olduğunu düşünmekteydi. Konstantin'e göre Almanların savaşa kazanma ihtimali yüksekti. Ayrıca İngiltere, Yunanistan'a Bulgaristan tehdidine karşı herhangi bir taahhütte bulunmamıştı. Bununla birlikte Yunanistan'ın Almanya'nın yanında savaşa girmesine de imkân yoktu. Çünkü İngiltere'nin deniz gücü karşısında Yunanistan'ın varlık göstermesi mümkün değildi. Konstantin'in bu düşüncelerini ve tarafsızlık politikasını destekleyenler arasında Genelkurmay Başkanı İoannis Metaksas da yer almaktaydı⁸. Metaksas, Venizelos'un isteği üzerine muhtemel bir Türk-Yunan savaşı ve Anadolu üzerine daha önce yaptığı siyasi ve askeri incelemeleri kendisine hem sözlü hem de rapor olarak iletmıştır⁹. Metaksas raporunda herhangi bir gücün kalıcı olarak Batı Anadolu'ya yerleşmesinin çok zor olduğunu gerekçeleri ile izah etmiştir¹⁰. Metaksas'ın raporunda belirttiği gerekçeler arasında; Anadolu'da Rum nüfus oranının çok düşük olması ilk sırada yer almaktadır. Diğer önemli bir tespiti ise askeri açıdan bölgeyi ele geçirmek için uzun ve çetin bir mücadelenin kaçınılmaz olması ve topraklarını savunan Türklerin savaşı geniş bir alana yayarak galip geleceğiydi. Ayrıca Yunanistan'ın denizasını toprakları elinde tutmak için askeri ve mali kaynaklarının yetersiz olduğu da hatırlatılmıştır¹¹.

Venizelos ve Kral Konstantin arasında başlayan bu çatışma 1915-1917 yılları arasında Yunanistan'ı etkisi altına almıştır. Venizelos, Selanik'te İngiltere ve Fransa'nın desteğini alarak bir hükümet

¹ Çağla D. Tağmat, 'Yunan Başvekili İoannis Metaksas'ın Anılarında Türkiye Cumhuriyeti ve Mustafa Kemal Atatürk', Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi, sy. 2, (2015), s. 149.

² Nilüfer Erdem, 'Kırmızı Subay Metaksas'ın Çanakkale Harekâtı ve Olası Türk-Yunan Savaşı İle İlgili İncelemeleri', Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, c. 14, s. 27-28, (2015), s. 13.

³ Çağla D. Tağmat, a.g.m., s. 149.

⁴ Nilüfer Erdem, Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009, s.80.

⁵ Hasan Demirhan, Yunanistan'da Emperyalist Kavga (1914-1918), İdil Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 117.

⁶ Esra Özsüer, 'I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın Tarafsızlığına Karşı Venizelos-'Entente Cordiale' İşbirliği ve Propaganda Çalışmaları', Atatürk Yolu Dergisi, sy.63, (2018), s. 252.

⁷ Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, 'Yunanistan'da Ulusal Bölünme ve Birinci Dünya Savaşı'na Giriş', Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı 16-18 Ekim 2014 Sempozyum Bildirileri Kitabı, İzmir 2015, s. 354,355.

⁸ Gürhan Yellice, 'Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan: Çanakkale'den Milli Bölünmeye', Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XVI / 32, (2016), s. 215.

⁹ Alexander Anastasius Pallis, Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922), Çeviren Orhan Azizoğlu, (İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 1997), 31.

¹⁰ Michael Llewellyn Smith, Yunanistan'ın Anadolu Hayali 1919-1922, çev: Nilgün Engin Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2017, s.69.

¹¹ Alexander Anastasius Pallis, a.g.e., s. 31, 32.

kurmuş ve Kral Konstantin'i tahtan indirmiştir. Böylece Venizelos 1917 yılında Yunanistan'ı İtilaf Devletleri'nin yanında I. Dünya Savaşı'na dâhil etmiştir¹².

Kral Konstantin tahtan indirilirken taraftarları da anayasayı ihlal ettikleri gerekçesiyle sürgüne gönderilmek istenmiştir. Sürgüne gönderilmesi istenilen Anti- Venizelistlere ait listede adı bulunan Metaksas, Fransa'nın Korsika adasına gönderilmiştir¹³. Metaksas'ın sürgün hayatı 1920 yılında Venizelos'un seçimleri kaybedip Yunanistan'ı terk etmesinin ardından sona ermiştir. Yunanistan'da yapılan referandum neticesinde Kral Konstantin Yunanistan'da tekrar tahta çıkarken Metaksas da Atina'ya dönmüştür. İnönü Muharebelerinde alınan yenilgilerin ardından başbakan Gunaris, Anadolu'daki savaşın gidişatı hakkında fikirlerini almak için Metaksas ile bir araya gelmiştir. Bu görüşmede Metaksas Yunanistan'ın Anadolu'yu ele geçirebilecek güçte olmadığına dair düşüncesini tekrar etmiştir. Bu savaşın bütün Türk halkına karşı yapıldığını ve Türklerin direnişini tamamen kırmanın mümkün olmayacağını savunmuştur. Kendisine teklif edilen başkomutanlığı ise kabul etmemiştir¹⁴. Bu teklifi kabul etmeyen Metaksas 1922 senesinde kral taraftarı olan Hür Düşünenler partisini kurmuşsa da başarılı olamamıştır. Anadolu macerasının hezimet ile neticelenmesinin ardından kral sürgüne gönderilirken Metaksas, Yunan siyasi hayatında monarşi taraftarlığını Tsaldaris ile birlikte devam ettirmiştir. Metaksas 1926 yılında Pangalos'un diktatörlük yönetiminde hapse atılanlar arasında yer almıştır. Pangalos'un diktatörlüğünün başka bir darbe ile yıkılmasının ardından kurulan Zaimis hükümetinde ulaştırma bakanı olarak atanmıştır. Ancak 1928 yılında Venizelos'un seçimleri kazanarak tekrar hükümete gelmesi Metaksas'ın yine siyasi hayattan kopmasına neden olmuştur. Metaksas siyasi hayattan uzak kaldığı 1928-1932 yıllarını zor bir dönem olarak nitelendirmiştir. Metaksas 1932 senesinde Venizelos'un seçimleri kaybetmesi ile tekrar siyasi hayata dönmüştür. Seçim sonrası kısa süreliğine teşkil edilen monarşi taraftarı Tsaldaris'in kabinesinde yer almıştır¹⁵. Monarşi ve cumhuriyet taraftarlarının şiddetli bir mücadeleye girdiği bu dönemde Venizelos 1933 yılında son hükümetini kurmuştur. 1933 yılında yapılan seçimlerde Tsaldaris çoğunluğu kazanarak başbakan olmuştur. Bunun üzerine cumhuriyetçiler darbe girişiminde bulundularsa da başarısız olmuşlardır. Ancak 1935 yılında Venizelos'un da dâhil olduğu bir darbe girişimi daha gerçekleştirilmiştir¹⁶. Venizelos'un 1935 yılında gerçekleştirdiği darbe girişiminin bastırılmasında General Metaksas'ın büyük bir sorumluluk üstlendiği görülmektedir¹⁷. Venizelos bu başarısız girişim sonrası Yunanistan'dan ayrılırken, 1935 yılında seçimleri Halkçı Parti kazanmıştır. Bu seçimlerde Metaksas'ın yönetimindeki Kraliyetçi Birlik Partisi çok az bir oy almıştır. Yunanistan'da 1935 yılında monarşinin yeniden kurulması için bir halk oylaması yapılmış ve Kral II. Georgios, Kasım 1935'te ülkesine geri dönmüştür¹⁸. 1936 yılında Yunanistan'ın iki önemli siyasi lideri; Mart'ta Venizelos'un ardından Mayıs ayında da Tsaldaris'in vefat etmesi üzerine Metaksas'a iktidarın yolunu açmıştır. Komünizmin Yunanistan'a zarar vereceğini ileri süren Metaksas diktatörlüğünü ilan etmiştir¹⁹. Kral II.

¹² Murat Eser, Eleftherios Venizelos Yunan Arşiv Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkileri, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s. 196.

¹³ Andrew Dalby, Eleftherios Venizelos 1919-1923 Barış Görüşmeleri ve Sonrası, çev: Dinçer Demirkent, Akılçelen Kitaplar, Ankara 2014, s. 76.

¹⁴ Köylü, M. (2015). İnönü Muharebeleri'nden Sonra Anadolu'daki Yunan Harekâtı İoannis Metaksas'ın Öngörülleri, Akademik İncelemeler Dergisi, 10/2, (2015), s. 165-189.

¹⁵ Çağla Tağmat, a.g.m., s. 150.

¹⁶ Barbara Jelavich, Balkan Tarihi 20. Yüzyıl, C.2, 6. Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2019, s.220, 221.

¹⁷ Mehmet Pınar, 'Yunanistan'daki Darbe Teşebbüsünün (1935) Türk Siyasetine ve Basınına Yansımaları', Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy. 53, (2021), s. 446.

¹⁸ Barbara Jelavich, a.g.e., s. 221.

¹⁹ Tuğba Eray Biber, 'II. Dünya Savaşı ve Yunanistan Türkleri', Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sariahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları İstanbul, 2016, s. 286.; Türkiye'nin Atina elçisi de gönderdiği bir rapor ile Metaksas'ın başvekil olduğu süreç ile ilgili şu bilgileri paylaşmıştır; 'Beliren bir ihtimal ve yapılan bir tahmin de şudur ki Kondilis, Venizelos ve Tsaldaris gibi şeflerin ölmesinden ve gittikçe sıklaşan ve kesifleşen amele hareketlerinden sonra partilerde bundan böyle şahıs etrafında toplanmaktan ziyade doktrinler etrafında kümeleşmek temayülleri seziliyor. Bugün bilfiil ortada olan şey Kondilis, Venizelos ve Tsaldaris'ten sonra meydanın şimdilik Metaksas'a kalmış olmasıdır. Metaksas bugün venizelist ve antivenizelist partiler arasında ortalama bir siyaset yürütüyor. Şimdilik beliren siyasası her iki tarafı da idare ederek başlıca çekindiği amele hareketlerinin tehlikeli bir mahiyet almasını önlemektir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.0.0 /256-720-21.16.

Georgios 13 Nisan'da partilerin görüşlerine başvurmaksızın Metaksas'ı başbakanlık görevine getirmiştir. Meclisi 5 ay süreyle feshederek Metaksas'ın Yunanistan'ı kararnameler ile yönetmesine de izin vermiştir. Geniş yetkilerle donatılmış olan Metaksas ise ülkedeki siyasi partileri kapatmış, grevleri yasaklamış, basına ağır bir sansür uygulandığı gibi pek çok parti ve işçi liderini de tevkif ettirmiş ve sürgüne göndermiştir²⁰. Metaksas 1936 yılında Yunanistan'da Ulusal Gençlik Örgütünü teşkil ederek 8-25 yaş aralığında bulunan gençlerin tamamının bu örgüte katılmasını sağlamak istemiştir²¹.

Yunanistan'ın iç politikasında bir takım düzenlemelere giden Metaksas, dış politikada da Yunanistan'ı II. Dünya Savaşı'nın dışında tutmak için girişimlerde bulunmuştur. Metaksas, Avrupa'da Almanya, Balkanlarda İtalya ve Bulgaristan tehlikesi karşısında Türk-Yunan dostluğunun geliştirilmesine büyük önem vermiştir²². Başbakan olmadan önce 1934 yılında basına verdiği beyanatta da bu düşüncesini açıkça dile getirmiştir; '*Hakiki halde Yunanistan'ın büyük projeleri ve harpçi ameli yoktur. Sadece yalnız kalmaktan korkmakta ve komşuları ile alelade ve bilhassa Türkiye ve Yugoslavya ile dostluğunu takviye ümidindedir. Yunanistan komşularının dostluğunu temin etmeden refahını temin edemeyeceği zannındadır.*'²³

Metaksas başvekil olduktan sonra iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek için 18-22 Ekim 1937'de, Türkiye'ye gelmiştir²⁴. Metaksas için Ankara'da hazırlanan karşılama töreninde Başbakan Vekili Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü Aras yer almıştır. Akşam verilen davette yapılan konuşmalarda iki ülke arasında kurulan dostluktan ve ortak menfaatlerden bahsedilmiştir. Metaksas, Atatürk ile gerçekleştirdiği görüşmesinde ise Bulgaristan konusunda bazı kaygılarını dile getirmiştir²⁵. Metaksas'ın bu girişimleri neticesinde 1938 yılında yeni bir antlaşma ile 1930 ve 1933 yılında Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan antlaşmalar teyit edilerek hükümleri sağlamaştırılmıştır²⁶.

1- II. Dünya Savaşı Sırasında İtalya'nın Yunanistan'a Saldırması ve Türkiye

Metaksas Yunanistan'ın tarafsızlığını korumak için bir yandan İngiltere ve Fransa'nın yardımlarını almak için yakın ilişkiler kurmaya çalışırken diğer yandan Almanya'nın tepkisini çekmemeye de özen göstermiştir²⁷. Balkanlarda 1939 yılında İtalya'nın Arnavutluk'a saldırması üzerine İngiltere ve Fransa Yunanistan'a toprak bütünlüğüne dair güvence vermiştir²⁸.

İtalya, İngiliz hava kuvvetlerine havaalanını açmasını gerekçe göstererek Yunanistan'a bir nota vermiştir. Notada Yunanistan'dan Epir ve Pire bölgesi ile Korfu ve Girit Adalarını İtalya'ya terk etmesi istenmiştir. İtalyan Büyükelçisi tarafından 28 Ekim 1940'da başbakan Metaksas'a sunduğu mektupta Yunanistan'ın teslim olması istenmiştir. Ancak İtalya'nın teslim olma çağrısına Metaksas

²⁰ Pınar Selçuk Özgür, 'Yunanistan İç Savaşı ve Dış Güçlerin Rolü', Atatürk Yolu Dergisi, sy. 57, (2015), s. 103.

²¹ Tuğba Eray Biber, a.g.m., s.286.; Türkiye'nin Atina Elçiliği'nden alınan bir yazıda Metaksas'ın gençliğe hitaben radyoda yaptığı bir konuşmasına dair şu bilgileri vermiştir; '*Başvekil hassaten gençliğe hitap etmekte ve şimdiye kadar başbozuk bırakılmış olan bu gençliği bir ideal etrafında toplamaya gayret etmektedir. Muhtelif nutuklarının tetkikinden istidlal bulunduğu üzere başvekil son zamanlarda memlekette yeni bir hamle temin etmeye ve gençlik mefkûresini de devlet birliği etrafında temerküz ettirmeye çalışmakta ve bu maksat ile komünizm ve partizanlık cereyanları ile şiddetle mücadeleye girişmiş bulunmaktadır.*' BCA, 30.10.0.0.256.720.25.2.

²² Elçin Macar, 'İnönü Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri', Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/inonu-doneminde-turkiye-yunanistan-iliskileri/?pdf=7024>, Erişim tarihi: 01/07/2024, s. 1.

²³ BCA, 030.10.0.0.255.718.2.3

²⁴ Özlem Yıldırım Kırış, 'Yunan Başbakanı İoannis Metaksas'ın Ankara Ziyareti ve Akisleri (18-22 Ekim 1937), Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 12/23, 2023, s. 20.

²⁵ Sezai Öztaş-Gürhan Kınalı, 'Atatürk Dönemi Balkan Politikası Bağlamında Türkiye-Yunanistan Ek Antlaşması', Balkan Araştırmaları Dergisi, c. 10, sy. 2, Aralık 2021, s. 576, 577.

²⁶ Hakan Uzun, 1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri', Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, c. 5, sy. 2, 2004, s. 45.

²⁷ Çağla Derya Tağmat, 'Yunanistan'da Büyük Açlık ve Türk Yardımları', Ankara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s. 24.

²⁸ Richard Clogg, Yunanistan'ın Kısa Tarihi, çev: Dilek Şendil, Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul 2018, s. 122.

kesin ve net bir şekilde 'ohi (hayır)' yanıtını vermiştir. Yunanistan'da direnişin ve mücadelenin bir sembolü kabul edilerek her yıl 28 Ekim günü Oxi bayramı olarak kutlanmıştır²⁹.

İtalya ilettiği ultiatomuna hayır cevabını aldıktan³⁰ birkaç saat sonra Arnavutluk'taki askeri yığınağında yararlanarak 28 Ekim 1940'ta Yunanistan'a savaş açmıştır³¹. İtalya'nın Yunanistan'a savaş açması ile Türkiye'nin 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile imzaladığı Üçlü İttifak hükümleri gereğince savaşa girmesi istenilebilirdi. Ancak İngiltere'nin böyle bir talebi olmamıştır³². Balkan Antantı hükümleri de Balkan Devletleri'nden bir saldırı gelirse geçerli olacaktı ve İtalya bir Balkan devleti değildi. Dolayısıyla Balkan Antantı çerçevesinde de Türkiye'nin savaşa dâhil olması gerekmiyordu³³. Balkan Antantı'nın Ek Protokol'ünün 3. Maddesinde ise Balkan coğrafyası dışından gelecek bir saldırı ihtimaline karşılık uygulanacak olan esaslara yer verilmiştir. Belirlenen esaslara göre; '*Taraflardan biri Balkanlı olmayan herhangi bir devletin saldırısına uğrarsa ve bir Balkan Devleti bu saldırıya o anda ya da sonradan katılırsa Balkan Antantı Paktının hükümleri bu Balkan Devleti'ne karşı tümüyle uygulanacaktır.*' Dolayısıyla Türkiye Ek Protokole göre de savaşa girmek zorunda değildi. Ayrıca Yunanistan, Balkan Antantı'na büyük devletlerden birine karşı savaşmayacağına dair gizli bir çekince de koydurmuştur³⁴. Son olarak 1933 yılında imzalanan Türk-Yunan Antlaşması ise iki ülkenin müşterek sınırlarına bir saldırı olursa birlikte hareket edilmesini öngörmekteydi. Böyle bir durum da gerçekleşmediği için Türkiye savaşın dışında kalmıştır.

Türkiye savaşa dâhil olmamakla birlikte Balkanlarda tehdit teşkil eden Bulgaristan'ın Yunanistan'a olası bir saldırısını engellemiştir. Türkiye Bulgaristan'a, Yunanistan'a saldırması durumunda Balkan Antantı'nın yükümlülüklerinin yerine getirerek Yunanistan'la birlikte hareket edeceği bildirmiştir³⁵. Bulgaristan'ı bu konuda uyan Türkiye, Yunanistan'a İtalya ile mücadelesinde hareket alanı sağlamıştır. Yunanistan, Bulgaristan hududunda bulunan askerlerini çekerek İtalyanlara karşı direnişini güçlendirmiştir³⁶.

Metaksas, İngiltere'nin asker gönderme teklifini Almanya'nın tepkisini çekmemek için geri çevirmiştir. Bunun yerine deniz ve hava kuvvetlerinin sınırlı yardımını almıştır. Metaksas savaşın en sonunda Almanya ve Rusya'nın karşı karşıya geleceğini düşünüyordu. Bu çarpışmadan da Yunanistan'ı uzak tutmayı istiyordu³⁷.

İtalyanlara karşı başarılı bir şekilde savunma yapan Yunan ordusuna Türk basını övgü dolu sözlerle destek vermiştir. Sonuçta Yunan ordusunun başarısı İtalya tehlikesinin Türkiye'den de uzak kalmasını sağlıyordu³⁸. Yunanistan, İtalya saldırısı karşısında direniş gösterirken Türkiye'de başından itibaren yardım etmiştir. Bunların arasında ilaç ve çeşitli gıda maddeleri gibi insani yardımlar yer almaktadır³⁹. Gıda maddelerini çoğunlukla ithal ettiği için iase sıkıntısı yaşayan Yunanistan'a Adalar Denizi'nde savaşın yoğunlaşmadığı bir dönem olması sayesinde Türkiye'den ara ara gıda maddeleri ihraç edilmiştir. Ayrıca Tepedelen bölgesinde savaşan Yunan askerlerine 1940 yılının sonlarında yüz bin çift çorap, yedi bin tüfek pompası ve bir buçuk ton kalay sevk edilmiştir⁴⁰.

²⁹ Çağla Derya Tağmat, a.g.t., s. 27.

³⁰ Ozan Yücesoy, 'İkinci Dünya Savaşı'nda Batı Sahillerine Sığınan Yunanlar, Yunanistan'a Yapılan İnsani Yardımlar ve İzmir', Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 23/1, 2023, s. 123.

³¹ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), C. 1-2, 15. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul 2005, s. 370,371.

³² Mustafa Aydın, '1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik-2', Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C. 1: 1919-1980, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 431.

³³ Oral Sander, Siyasi Tarih (1918-1994), 13. Baskı İmge Kitabevi, Ankara 2005, s. 143, 144.

³⁴ Mustafa Aydın, a.g.e., s. 430.

³⁵ Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), C. 1, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2018, s. 316.

³⁶ Hakan Uzun, '1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri', Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, c. 5, sy. 2, 2004, s. 45.

³⁷ Barbara Jelavich, a.g.e., s. 241.

³⁸ Elçin Macar, a.g.m., s. 2.

³⁹ Hakan Uzun, a.g.m., s. 45.

⁴⁰ Bülent Bakar, 'Zor Zamanlarda İyi Komşuluk Örneği: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'den Yunanistan'a Yapılan Yardımlar', Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. 24, sy. 71, 2008, s. 416.

Metaksas'ın planladığı gibi başarılı bir savunma gerçekleştirmiş ve İtalyan askerlerini Arnavutluk topraklarına geri sürmüş ve Yunan ordusu 22 Kasım tarihinde Görice'yi ele geçirmiştir. Böylece Türkiye de savaşın dışında kalmıştır⁴¹.

2-Metaksas'ın Ölümü ve Türk Kamuoyu

II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye, savaşın dışında kalmaya ve çarpışan ideolojilere yakın durmamaya yönelik bir politika takip etmiştir. Bu yıllarda basının üzerinde Matbuat Umum Müdürlüğü ve sıkıyönetimin tatbik ettiği sıkı bir kontrol mekanizması uygulanmaktaydı⁴². Gazetelere bazı haberlerin hiç bulunmaması ve bazılarının da büyütülmemesi hususunda talimatlar gelmekteydi. Ayrıca sadece Anadolu Ajansı ve Matbuat Umum Müdürlüğü'nün vereceği dış haberler yayınlanabilecekti. Bu dönemde Türkiye'de başlıca gazeteler arasında; Akşam, Cumhuriyet, Sabah, Son Posta, Tan, Tanin, Tasvir, Ulus, Vakit ve Vatan yer almaktadır⁴³. Ankara Radyosu da devlet politikasını içeren haberleri daha süratli bir şekilde yayınlayarak bu dönemde ön plana çıkarılmıştır⁴⁴.

II. Dünya Savaşı'nın öne çıkan isimlerinden biri olan Metaksas üremi hastalığından dolayı 29 Ocak 1941 tarihinde sabah 06:20'de vefat etmiştir. Türk basını Metaksas'ın ölüm haberini manşetten kamuoyuna duyurmuştur. Atılan haber başlıklarında Yunanistan 'dost' ve 'kardeş' bir ülke, Metaksas ise 'milli kahraman', 'büyük başvekil', 'büyük elen', 'Türk dostu' ve 'Yunanistan'ın en güzide evladı', olarak tanımlanmıştır. Türk basını; Ahmet Emin Yalman, Yunus Nadi, Abidin Daver, Zekeriya Sertel, Hüseyin Cahit Yalçın, Asım Us, Necmettin Sadak ve Falih Rıfkı Atay gibi usta kalemlerinin Metaksas'ın ölümünün ardından köşe yazılarında bu kaybın etkileri üzerine yaptıkları değerlendirmelerin Türkiye'nin dış politikası ile uyumlu olduğu görülmektedir. Zira köşe yazıları tek bir kalemde çıkmış hissi vermektedir.

Savaş nedeniyle Metaksas'ın vefatından sadece birkaç saat sonra yeni başbakan ve kabinesi görevine başlamıştır. Kral II. Georges Yunan Milli Bankası'nın Genel Müdürü Korizis'i kabineyi teşkil etmesi için görevlendirmiştir. Yeni kabinede aslında bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Metaksas'ın kabinesi aynen görevinin başında kalmıştır⁴⁵.

Metaksas'ın vefatının ardından ilk akla gelen soru Yunanistan'ın savaş politikasında bir değişikliğe gidip gitmeyeceği olmuştur. Savaşın kritik bir döneminde yaşanan bu kayıp sonrası politikalarda bir değişikliğe gidilmeyeceğine dair ilk açıklama Kral II Georges'dan gelmiştir. Metaksas'ın ölümünün hemen ardından Kral II. Georges Yunan milletine hitaben bir beyanname neşretmiştir. Beyannamede; *'Beş sene benim yanımda sürat ve feragatle memleketimi idare eden aydın zekâsı ile devlete verimli faaliyetinin damgasını derin bir şekilde tatbik etmiş olan milli duyguyu canlandırarak düşman entrikalarına karşı cesurane vaziyet alan Jan Metaksas Yunan tarihinin ebedi simaları arasında yer almak üzere gözlerini dünyaya kapatmıştır. Yeni hükümetim reis ve azalarının şimdiye kadar Metaksas'ın uzun zamandan beri mesai arkadaşları bulunmaları bu eserin takibinde devam edileceğinin kati zamanıdır. Yunan ordusunun şeref meydanında takip ettiği kahraman ve muazzam mücadeleyi fedakârlık ve feragat ile sona erdirecekler emin olunuz. Muzaffer bir neticeye isal eyleyeceklerdir.'*⁴⁶ Kral beyannamede Metaksas'ın mesai arkadaşlarının hükümette görevlerinin başında kaldığının altını çizerek takip edilen politikalarda değişiklik olmayacağını çok net bir şekilde ifade etmiştir.

Göreve gelen yeni başbakan Korizis de Metaksas'ın siyasetinin aynen takip edilmeye devam edileceği mesajını paylaşmıştır; *'Vazifemiz bizim için maddeten ölen fakat manen ölmeyen Metaksas'ın çizdiği siyaseti takip etmektir. Şeref ve vazife yolu üzerinde bize rehberlik etmek üzere o daima yanımdadır. Şefin siyasetinde dünyanın hiçbir değişiklik görmemesine çalışacağız. Çünkü hükümetin bütün faaliyet*

⁴¹ İlhan Tekeli- Selim İlkin, Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 438.

⁴² Orhan Koloğlu, Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, Pozitif Yayınları, İstanbul 2015, s. 120.

⁴³ Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016, s. 167, 168, 170.

⁴⁴ Orhan Koloğlu, a.g.e., s. 120.

⁴⁵ Ulus, 'Atina'dan Gelen Haberler', 30 Ocak 1941, s. 1.

⁴⁶ Son Telgraf, 'Kralın Millete Mesajı', 30 Ocak 1941, s. 5.

sahalarındaki bu siyasetin bu memlekete uygun biricik siyaset olduğuna kaniyiz.' Ayrıca beyanatında Yunan milletinin Metaksas'a güvendiği ve yardım ettiği gibi bu tarihi mücadelenin iyi bir şekilde neticelendirilmesi için aynı yaklaşımın yeni başvekil olarak kendisine de gösterileceğine dair temennisini dile getirmiştir⁴⁷.

Atina'dan alınan habere göre Yunan başkumandanı General Papagos orduya hitaben bir emirname yayınlamıştır. Papagos bütün askerlerin birkaç dakika işlerini bırakarak General Metaksas için dua etmelerini ve bütün kuvvetleri ile savaşa devam etmelerini istemiştir⁴⁸. Birkaç gün sonra da Yunan basını Metaksas'ın ölümünün ardından Yunan ordusunda herhangi bir çözülme meydana gelmediğine dair yayınladığı haberlere Türk basını da aynı duygularla yer vermiştir; '*Gazeteler, Yunan ordusunun büyük şefinin ölümünü istismar edebileceğini zannetmiş olan düşmana vermiş olduğu cevabın yeni muvaffakiyetler yeni muzafferiyetler olduğunu yazmaktadır. İşte ölen büyük şefine harp halindeki ordunun attığı selam topları bunlardır... Yunan ordusu ilerliyor ve ilerleyecektir.*'⁴⁹

Türk basınında, özellikle köşe yazılarında Metaksas'ın İtalyan işgaline karşı verdiği mücadele ve kaybının Yunanistan için ne anlama geldiğine dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. Köşe yazılarında Metaksas'ın Yunanistan'ın son dönemlerinde yetiştirdiği en büyük devlet adamı olduğuna dair ortak bir görüş hâkim bulunmaktadır. Bu nedenle de Yunanistan'ın en çok ihtiyacı olduğu kritik bir dönemde Metaksas'ın kaybı bir nevi kaderin cilvesi olarak kabul edilmiştir. Hamdi Nüzhet Cançar, Yunanistan için Metaksas'ın kaybının ne anlama geldiğini şu sözlerle ifade etmiştir; '*Dört aydan beri boğaz boğaza pençe pençeye en korkunç düşmanı ile boğuşmakta olan küçük fakat kahraman Yunanistan hizmetlerine en ziyade muhtaç olduğu bir günde en büyük adamını kaybetti.*'⁵⁰ Necmettin Sadak da bu kaybı; '*İstiklal savaşına girişmiş bir milletin orduları zaferden zafere koştuğu bir sırada dünyanın karmakarışık bir devrinde ansızın böyle bir şefinden mahrum kalması kör talihin cidden acı ve yersiz bir zulmüdür*' şeklinde tasvir etmiştir⁵¹. Selim Ragıp da benzer kelimelerle şunları yazmıştır; '*Bütün bir devlet ve millet istiklalinin kahramanı olan adam vatanının İtalya tarafından uğradığı haksız tecavüz karşısında bugün herkesten ve herşeyden evvel lazım bir kimse idi. Kaybı bu sebepten çok büyük oldu.*'⁵² Etem İzzet Benice ise Metaksas'ın Yunanistan için ifade ettiği anlamları şu şekilde sıralamıştır; '*Metaksas muhakkak ki Yunan milleti için milli vahdettin, milli haysiyet ve müdafanın bir sembolü idi; O milletine ve tarihine karşı hizmetini şeref ve metanetle ifa etmiş olarak dünyaya gözlerini kapadı.*'⁵³ Abidin Daver ise ani kaybına ve emeklerinin karşılığını tam olarak alamadan ölmesinden dolayı duyduğu üzüntüye yer vermiştir; '*Dost ve müttefik Yunan milleti son senelerde yetiştirdiği en büyük adamı General Metaksas'ı ona en fazla muhtaç olduğu bir zamanda kaybetti. Metaksas'ın ölümü hakikaten mevsimsizdir. O, kurduğu Yunan birliğinin ve çelikleştirdiği Elen ruhunun tam zaferini görmeden ölmeliydi.*'⁵⁴

Türk kamuoyunda, İtalyanlar'a karşı göstermiş olduğu başarı, aynı zamanda Türkiye'ye karşı takip ettiği dostluk politikaları sebebiyle Metaksas'ın kaybı ortak bir acı olarak kabul edilmiştir. Necmettin Sadak bu üzüntüyü aile faciası şeklinde tasvir etmiştir; '*Tarihinin en nazik anında dost Yunan milletini vuran matemi Türkiye derin teessür içinde bir aile faciası gibi paylaşıyor.*'⁵⁵ Falih Rıfkı Atay da müşterek acı vurgusu yapmış ve satırlarına şu cümleler ile başlamıştır; '*Dün Ankara radyosunun öğle neşriyatını dinleyen Türkler havadislerin sonuna doğru birdenbire donakaldılar: o anda kadın erkek radyo başındaki bütün Türk vatandaşların yüzlerine bakmak, Metaksas'ın ölüm yasına hemen 'müşterek' vashını vermeğe kâfi idi.*'⁵⁶ Ulus gazetesi de bu acıya iştirak ettiğini şu şekilde ifade etmeyi

⁴⁷ Haber Akşam Postası, 'Yeni Başvekilin Beyanâtı', 31 Ocak 1941, s. 4.

⁴⁸ Akşam, 'Yunanistan'ın Azmi: Kati Zafere Kadar Harbe Devam Edilecek', 30 Ocak 1941, s. 2.

⁴⁹ Vakit, 'General Metaksas'ın Cenazesine Çelenk Gönderenler', 3 Şubat 1941, s. 2.

⁵⁰ Hamdi Nüzhet Cançar, 'Metaksas Öldü, Yunanistan Yaşayacaktır', Anadolu, 30 Ocak 1941, s. 1.

⁵¹ Necmeddin Sadak, 'Dost Yunan Milletinin Büyük Matemi', Akşam, 30 Ocak 1941, s. 1.

⁵² Selim Ragıp Emeç, 'General Metaksas', Son Posta, 30 Ocak 1941, s. 3.

⁵³ Etem İzzet Benice, 'Metaksas'ın Ölümü Karşısında', Son Telgraf, s. 5.

⁵⁴ Abidin Daver, 'Metaksas Yunanistan İçin Milli Bir Kahramandır', İkdâm, 30 Ocak 1941, s. 1.

⁵⁵ Necmettin Sadak, 'Dost Yunan Milletinin Büyük Matemi', Akşam, 30 Ocak 1941, s. 1.

⁵⁶ Falih Rıfkı Atay, 'Kardeş Milletin Büyük Yası', Ulus, 30 Ocak 1941, s. 1.

tercih etmiştir; 'Ulus, *Türk milletinin sıcak hislerine tercüman olarak dost Elen milletinin bu kaybindan mütevellit derin teessürlerine bütün samimiyeti ile iştirak etmeyi bir vicdan borcu bilir.*'⁵⁷ Nizameddin Nazif, Metaksas'ın kaybına Türkiye'de duyulan üzüntüyü Yunanistan ile eş değer olduğunu karşılaştırmalı bir şekilde ele almayı tercih etmiştir; '*Dün Atina haberinin bir anda şimşek gibi yayılması ile başlayan matem hiç şüphesiz Yunanistan'dan sonra ve derecesi asla Yunanistan'dan az olmamak üzere Türkiye'de hissedilmiştir. Zira General Metaksas'ın ölümü ile Türkiye bir numaralı müttefiki Yunanistan'ın bu buhranlı devresinde ne büyük bir şef kaybetmiş olduğunu bilmektedir.*'⁵⁸

Gazetelerde Metaksas'ın ölümünün ardından Türkiye'de yaşanan üzüntü ve bunun bir matem olarak kabul edildiğine dair çarpıcı örneklere de yer verilmiştir. Özellikle Metaksas'ın ölüm haberini verirken Ankara radyosu spikerinin üzüntüden sesinin titrediği ve ardından da radyo yayınının sona erdiği bilgisi dikkat çekmektedir⁵⁹. Akşam gazetesi ise Metaksas'ın ölüm haberinin ardından gazino, kahvehane ve barlarda müzikli eğlencelerin tatil edildiği bilgisini paylaşmıştır⁶⁰.

Metaksas'ın ölümünün Türk kamuoyunda matem olarak kabul edilmesinde bazı önemli etkenler bulunmaktadır. Bu etkenlerden birisi de Metaksas'ın dış politikada Türk-Yunan dostluğuna verdiği önem yer almaktadır. Özellikle de Metaksas'ın Yunanistan'ın 1919 yılında Anadolu'yu işgal teşebbüsüne en başından itibaren karşı çıkmış olması ve bu yaklaşımını ilerleyen yıllarda da sürdürmesi takdirle karşılanmıştır. Asım Us Metaksas'ın bu konudaki tutumuna köşesinde yer vermiştir. Asım Us'a göre; '*Büyük ölünün Türkler için unutulmayacak ikinci bir şahsiyeti daha vardır ki bu da umumi harp sonunda Yunanistan Anadolu macerasına girmesine muhalefet etmiş olan bir devlet adamı olmasıdır. Hatta Kral Konstantin kuvvetleri Eskişehir ve Kütahya'yı işgal ettikten sonra dahi bu maceradan vazgeçmek hususunda ısrar etmiş bulunmasıdır. Bu bakımdan onun ölümü Yunan milleti için olduğu gibi Türk-Yunan dostluğu için de büyük bir kayıp teşkil eder.*'⁶¹ Yunus Nadi de Metaksas'ın en başından itibaren Türk-Yunan dostluğu üzerine bir politika takip ettiğine ve iki ülkenin çıkarlarının da bunu gerektirdiğine dair görüşüne yer vermiştir. Nadi'ye göre; '*Bu Türk dostluğu General Metaksas' da yalnız şahsi duygularından ibaret bir iş değildi. O Yunan milletinin menfaatleri de bu dostlukta mündemiş olduğuna ve Avrupa'nın bu köşesinde Türk ve Yunan milletlerinin en samimi bir dostlukla yekdiğerine bağlanmaları iki tarafında en zaruri menfaatleri icabından bulunduğu kani idi. İlk başlarda General Metaksas'ın tek başına ileri sürdüğü bu fikir bilahare Yunanistan'da çok taraftar kazandı. Ne hacet Anadolu seferinin baş müteşebbisi Venizelos bile Yunanistan'da Türk dostluğunun baş müdafilerinden biri olmakta gecikmedi.*'⁶²

Metaksas'ın Türk-Yunan dostluğunu pekiştirmek için her fırsatta, özellikle basına verdiği beyanatlarda Türk halkına karşı duyduğu saygıyı ve sevgiyi dile getirmesi de Türk basınında ele alınmıştır. Nitekim bu konuda Sırrı Şanlı, Metaksas'ın başbakan olduktan kısa bir süre sonra bir Türk gazetesine verdiği beyanatını köşe yazısına taşımıştır. Bu beyanatta Metaksas Türkiye'yi hep sevdiğini açıkça ifade etmiştir; '*Türkler ve Yunanlılar, Türk-Elen ittifak ve dostluğun hayati zaruretini henüz idrak edememiş oldukları bir sırada bu kardeşçe teşrik-i mesainin lüzum ve ehemmiyetini alenen söyleyen ve bu özlü çalışmada birincilik rekorunu kazanan benim. Ben Türkiye'yi her zaman sevdim. Türk halkına temsil ettiğiniz gazete ile ilan ediniz ki burada komşu hükümetin başında bir dostları vardır ve o dosta güvenebilirler...*'⁶³

Metaksas'ın Türkiye'yi ziyarete geldiği dönemde sergilediği davranışlar ve yaklaşımları ile Türk gazetecileri üzerinde olumlu bir etki bırakmıştır. Nitekim basında ziyarete dair hatıralara yer verilirken Metaksas mütevazı ve samimi bir dost olarak nitelendirilmiştir. Reşat Fevzi, Son Telgraf'ta yayınlanan yazısında; Metaksas'ın Türkiye'ye ziyaret için geldiğinde Türk gazetecilere karşı

⁵⁷ Ulus, Dost Elen Milletinin Büyük Kaybı', 30 Ocak 1941, s. 4.

⁵⁸ Nizameddin Nazif, 'Dost Metaksas Tarihe Girerken...', Vatan, 30 Ocak 1941, s. 3.

⁵⁹ Cumhuriyet, 'Türkiye'de Teessür', 30 Ocak 1941, s.1.; Bugün, 'Haber Memleketimizde Derin Bir Elemlle Karşılandı', 30 Ocak 1941, s. 2.

⁶⁰ Akşam, 'General Metaksas'ın Ölüm Haberi Gelince', 30 Ocak 1941, s. 2.

⁶¹ Asım Us, 'Metaksas'ın Ölümü', Vakıf, 30 Ocak 1941, s. 1.

⁶² Yunus Nadi, 'Metaksas'ın Ölümü', Cumhuriyet, 30 Ocak 1941, s. 1.

⁶³ Sırrı Şanlı, 'Türkler Neden Elen Dostlarımız Kadar Müteessir ve Matemli', Halkın Sesi, 30 Ocak 1941, s. 1.

gösterdiği sempatiye ve samimiyete dair bir hatırasına yer vermiştir; *'Metaksas Ankara'ya hareket etmek üzere Haydarpaşa'ya geçerken bir Akay vapurunda 20 dakikalık seyahati gazeteciler ile beraber yapmak nezaketini göstermişti. Beş on arkadaş orta kat kamerada Metaksas'ın etrafını almış konuşuyorduk. Ona muhtelif sualler soruyor çok nazik cevaplar alıyorduk. Türk dostluğuna fevkalade ehemmiyet ve kıymet veren elen başvekili Türk gazeteciler ile derin bir tevazu ile konuşuyordu. Çok sempatik idi. Zeki bakışları mütemadiyen cevvaliyetini muhafaza ediyor sıcak bir tebessüm sevimli çehresinden hiç eksik olmuyordu. Onu Haydarpaşa'da trene bindirirken hepimizden eski bir dost gibi ayrılmış hararetili hararetili elimizi sıkıyordu.'*⁶⁴ Haber Akşam Postası gazetesi ise Türkiye'ye gelen Metaksas'ın bir Türk gazeteciye verdiği küçük kâğıt parçasında kendisinin el yazısının yer aldığı şu satırlarına yer vermiştir; *'Yunanlılarla Türklere; Bir gün Türkiye ile Yunanistan arasındaki hudutlar, iki milletin ittihadı ve Allah'ın inayeti ile kalkacaktır. Bugünü idrak edip edemeyeceğimi bilmiyorum. Türk ve Yunan milletlerinin bunu görmeleri temennisindeyim. Metaksas'*⁶⁵ Tan gazetesi ise Metaksas'ın Ankara'ya geldiği zaman stadyumda yaptığı konuşması üzerinden bir örnekle üzüntünün boyutlarını şu şekilde ifade etmiştir; *'Gençlik onun mikrofon başında 'yaşasın Türk gençliği!' diye haykırışını bir defa daha ruhunun derinliklerinde işitmektedir'*⁶⁶.

Metaksas'ın, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının ardından cenaze törenine katılarak, Türk milletinin derin ve büyük acısına iştirak etmesi de gerçek bir dost olarak görülmesini sağlayan etkenlerden biri olmuştur. Ulus gazetesinde *Yankılar* sütununda Metaksas'ın Atatürk'ün cenaze törenine katılan tek başvekil olduğu hatırlatılmıştır; *'Ebedi Şef'in tabutunu ağır adımlarla hasta hasta takibini hatırlıyorum. Bütün o cenaze alayına-hasta olmasına rağmen-dışarıdan gelen bir tek başvekil oydu. Ertesi akşam Ankara Palas'ın salonunda bir kardeş ölümünün bütün matemini gözlerine sindire sindire bizimle konuşması gözlerimin önündedir.'*⁶⁷ Nizamettin Nazif de Atatürk'ün cenazesinde Metaksas'ın derin bir üzüntü duyduğunu şu sözlerle ifade etmiştir; *'Atatürk'ün tabutu başında bir Türk kadar temiz ve sıcak gözyaşı dökken insanların ilki Yunan milletinin bu asil Metaksas'ı olmuştur.'*⁶⁸

Türk basınında Metaksas'ın parti kavgalarını bitirmesi Yunanistan'ın iç politikasına yaptığı en önemli katkı olarak kabul edilmiştir. Bu katkının daha iyi anlaşılması için de Metaksas'ın başbakan olduğu zaman Yunanistan'ın içerisinde bulunduğu duruma dair bilgiler verilmiştir. Hamdi Nüzhet Cançar Metaksas başbakan olduğunda Yunanistan'ın iç durumunu şöyle tasvir etmiştir; *'1936 senesinde Metaksas Başvekeleti durehte ettiği zaman Yunanistan kelimesinin tam manasıyla karmakarışık bir vaziyette idi. Bütün meziyetleri birbirinin gırtlığına sarılmaktan ve biri diğerinin ayağına karpuz kabuğu koymaktan başka bir şey olmayan Venizelos ve Çaldaris partileri bir nesildir Yunanistan'da hükümet, otorite ve kuvvet namına hiçbir şey bırakmamışlardı. Söz ayağa düşmüş ve ortada devlet mefhumu bile kaybolmuştu. Hükümetin mali vaziyeti iflasa yaklaşmıştı, partizanlık bulaşmış olan orduda inzibat kalmamıştı. Siyasi partizanlık adına sadece birbirleriyle boğuşuyorlardı.'*⁶⁹

Abidin Daver de *Hem Nalına Hem Mihına Köşesinde* Metaksas'ı eski liderler ile karşılaştırarak Yunanistan'a yaptığı katkıları değerlendirmiştir; *'Venizelos da dâhil olmak üzere diğerleri daha ziyade politikacı idiler; ihtirasları ayaklandığı zaman milleti ve devleti unuttular. Metaksas ise tam bir devlet adamı idi. Kendini değil vatanını düşünüyordu. Memleketi bir diktatör gibi idare ettiği halde elindeki büyük kuvvet ve salahiyeti yalnız vatanının iyiliği için kullanıyordu. Yunanistan'ın Metaksas'dan önceki bütün liderleri 'dağıtıcı' idiler, Metaksas birleştirici olmuştur.'*⁷⁰

Ahmet Emin Yalman Metaksas'ın inşa ettiği diktatörlük rejimini karışıklar içerisinde bulunan Yunanistan'ın toparlanması ve milli birliğin sağlanması için gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Yazısında neden gerekli olduğunu da şu şekilde izah etmiştir; *'1936 senesinde General Metaksas*

⁶⁴ Reşat Feyzi, 'Metaksas'a Ait Hatıralar', Son Telgraf, 31 Ocak 1941, s. 2.

⁶⁵ Haber Akşam Postası, 'Tarihi Bir Vesika', 30 Ocak 1941, s. 1.

⁶⁶ Tan, 'Türkiye'de Duyulan Derin Teessür', 30 Ocak 1941, s. 1.

⁶⁷ Ulus, 'Rahmetli Metaksas', 30 Ocak 1941, s. 2.

⁶⁸ Nizameddin Nazif, 'Dost Metaksas Tarihe Girerken...', Vatan, 30 Ocak 1941, s. 3.

⁶⁹ Hamdi Nüzhet Cançar, 'Metaksas Öldü, Yunanistan Yaşayacaktır', Anadolu, 30 Ocak 1941, s. 1.

⁷⁰ Abidin Daver, 'Metaksas; Büyük Adamdı', Cumhuriyet, 31 Ocak 1941, s. 2.

*hasta bir Yunanistan'ın tedavisini mesuliyetini cesaretle üzerine aldığı zaman memleket anarşi içindeydi. Metaksas bir müddet için Yunanistan'da bir şiddet rejimi kurdu. Fakat bunu kendi hesabına saltanat sürmek şahsi nüfuzunu yürütmek için yapmadı. Vatani hakkında hiçbir zaman bir doktor ve bir baba hissinden başka bir his beslemedi. Geniş bir hürriyete alışan Yunanistan, usta bir doktor hissi ile Metaksas'ın kurduğu disiplin perhizine birden bire alışamamış biraz hoşnutsuzluk duymuştur. Fakat bu his gitgide azalmış ödenen bedel ne kadar ağır olsa da tam bir milli birlik ahenk ve müspet inkişaf temin edildiği takdir olunmuştur. Geçen haziranda Yunanistan'da bulunduğum sırada Metaksas bir hastalık geçirdi. Bunun tehlikeli olduğu da söylendi. Hürriyet esaslarına en bağlı en aşırı muhaliflerin bu münasebetle ortaya koydukları hisler duyulmaya layıktı: 'Ölüp giderse halimiz ne olur?' diye üzüliyorlardı.'*⁷¹

Metaksas'ın, 28 Ekim 1940'da Yunanistan'ın teslim olmasını isteyen İtalyan ultiimatoma karşı verdiği cevap ile savaşmayı tercih etmesi ve beklentilerin aksine başarılı bir şekilde İtalyan askerlerine karşı topraklarını savunması da Türk basınında büyük bir takdirle karşılanmıştır. Köşe yazılarında Metaksas'ın parti çekişmeleri içerisinde boğuşan Yunanistan'da nasıl birliği sağladığı ve İtalya saldırısına karşı başarılı olmasının nedenleri üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Abidin Daver, Yunanistan'ın İtalya karşısında elde ettiği başarıyı dış politikasındaki doğru adımlarına bağlamıştır. Daver'e göre; '*Harici siyasette Türk ve İngiliz dostluklarına en yüksek kıymeti vermek suretiyle memleketine yaptığı büyük hizmet meydandadır. Yunanistan şimdi bir taraftan İngiltere'nin yardımı ile harp ederken diğer taraftan da arkasını Türkiye'ye Türk dostluğunu teşkil ettiği emniyet kalkanına dayamış bulunuyor ve bu sayededir ki Selanik'e inmek azmiyle bir gece yarısı Metaksas'ın kapısını çalanlar şimdi Avlonya'ya doğru sürülmüş bulunuyorlar.*'⁷²

Hüseyin Cahit Yalçın ise Metaksas'ın bu başarıyı elde etmesinde karakterinin önemli bir yeri olduğu ileri sürmüştür. Yalçın, Metaksas'ın Almanya ve İtalya'nın tarafına geçeceğine dair iddialar karşısında bir arkadaşının bu konu ile ilgili şu sözlerine yer vermiştir; '*Merak etmeyiniz diyordu. General Metaksas ismini kirletmiş bir halde ölmek istemez. O Yunan tarihinde parlak bir rol oynamak şerefini hiçbir zaman hiçbir şeye feda etmez.*'⁷³

Metaksas'ın İtalyan saldırısını geri püskürtmesi bir mucize olacak kadar önemli bir başarı olarak kabul edilmiştir. Zekeriya Sertel'e göre bu başarı; '*İtalya Yunanistan'ı küçük müdafaa kabiliyetinden mahrum aciz bir memleket telakki ediyordu. Bir ultiimatoma Yunan milletini kendi emirlerine ram edeceğine umuyordu. Fakat milletinin başında bulunan azimkâr lideri İtalyan ultiimatoma yirmi dört saat içinde silahlı mukabelede tereddüt etmedi. 6 milyonluk küçük bir milletin 44 milyonluk büyük bir Avrupa devletini yenmek kudretini göstermesi bir mucizedir ve bu mucize Metaksas'ın eseridir.*'⁷⁴

Türk basınının Metaksas'ın kaybının ardından ele aldığı son konu, savaşa devam edileceğine dair Yunanlı yetkililerin yaptığı açıklamalara destek vermek olmuştur. Zira İtalyan ordusuna karşı önemli bir başarı elde eden Metaksas'ın kaybı, Yunan ordusunun ve halkının endişeye kapılmasına neden olabilirdi. Türk basınında, elde edilen başarının, endişelerin ortaya çıkardığı inanç kaybı nedeniyle yok olmasına izin vermemek için Yunan halkının moralini yükseltecek ifadeler kullanıldığı görülmektedir.

Nitekim Falih Rıfkı Atay Metaksas'ın ölümünün ardından Yunanistan'ın savaşa devam edeceği ve Metaksas'ın mirasına sahip çıkılacağına dair temennisini şu şekilde ifade etmiştir; '*Başlarında bir şef cephelerinde bir kumandan bulamadıkları için en kudretli büyük milletlerin nasıl feci akıbetlere uğradıklarını gördük. Yunan milleti ikisinde de bahtiyar çıktı; Papagos'un zaferi, Metaksas'ın mezarına en güzel hümet ve minnet çelengi teşkil edecektir. Yunan gençlerinin, krallarının yeni şeflerinin ve kumandanlarının arkasında bu çelengin taze çiçeklerini derlemek için eskisinden daha büyük bir azim ve cesaretle er meydanlarında koştuklarını göreceğiz.*'⁷⁵

⁷¹ Ahmet Emin Yalman, 'Metaksas'ın Yarattığı Büyük Eser', Vatan, 30 Ocak 1941, s. 1.

⁷² Abidin Daver, 'Metaksas Yunanistan İçin Milli Bir Kahramandır', İkdam, 30 Ocak 1941, s. 5.

⁷³ Hüseyin Cahit Yalçın, 'General Metaksas Vefat Etti', Haber Akşam Postası, 30 Ocak 1941, s. 4.

⁷⁴ Zekeriya Sertel, 'Metaksas'ın Ölümü Karşısında', Tan, 30 Ocak 1941, s. 1.

⁷⁵ Falih Rıfkı Atay, 'Kardeş Milletin Büyük Yası', Ulus, 30 Ocak 1941, s. 4.

Muhittin Birgen, Metaksas'ın ölümü ile Yunan milletinin bir kahraman kaybettiğini ancak cephede savaşıma devam edileceğine dair inancını dile getirmiştir; '*Metaksas'ın uyandırdığı şuur kuvveti ile kendi mukadderatını kendi eline alıp bugünkü hayat ve ölüm mücadelesinde istikbale doğru azim ile yürümekte olan Yunan milleti için Metaksas, cephede dövüşürken düşen bir kahramandan başka bir şey olmasa gerektir. Harp esnasında fert olarak cephede düşenler için geride kalanların gözyaşı dökmeğe vakitleri yoktur. Yunan milleti de Metaksas için ağlamayı değil Arnavutluk dağlarında dövüşmekte devam etmeği düşünecektir!*'⁷⁶

Abidin Daver konu ile ilgili temennilerini, Yunanistan'daki milli ruh üzerinden Yunan efsanelerine kadar götüren bir benzetme ile tarif etmiştir; '*Yunan milli ruhu onun açtığı zafer yolunda yürümekte devam edecektir. Çünkü eserin temeli sağlamdır. Metaksas Yunan ruhunu eski Yunan efsanelerindeki kahramanlık mertebesine yükseltmiştir. Böyle selabetli (dayanıklı) bir ruh kolay kolay bozulmaz.*'⁷⁷ Yunus Nadi de Metaksas'ın eserinin devam ettirileceğine dair istek ve görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir; '*Komşu ve dost millet Metaksas'ın büyük eserini bıraktığı yerden alarak aynı kuvvet ve muvaffakiyetle yürütüp gidecektir. Bundan en kat' i surette eminiz ve hepimiz işte bu azim ve imkânda en kuvvetli tesellimizi bulmuş oluruz.*'⁷⁸

Türk basınının temenni ettiği gibi Yunan ordusu Metaksas'ın ardından Arnavutluk'ta savaşmayı sürdürmüştür. Ancak Metaksas'ın yerine gelen başvekil Koryzis'in, Afrika ve Akdeniz'deki çıkarlarını korumak için büyük yardım vaatlerinde bulunan İngiltere'nin Yunanistan'a asker gönderme teklifini kabul etmesi dengelerin değişmesine neden olmuştur. Zira bu gelişme Almanya'yı harekete geçirmiş ve Yunanistan Almanya'nın işgaline uğramıştır⁷⁹. Dolayısıyla Metaksas'ın ölümü Yunanistan için gerçekten büyük bir kayıp olmuştur.

2- Cenaze Töreni ve Türkiye'de Bayrakların Yarıya İndirilmesi

Metaksas'ın cenaze merasimine dair bütün detaylar Atina Ajansı'ndan alınan bilgiler çerçevesinde kamuoyu ile paylaşılmıştır. Atina Ajansı'nın haberine göre; '*Kederini güçlükte saklayan fakat heyecanını gizleyemeyen Yunanistan baştanbaba büyük evladı zafer babası ve Yunan milli birliğini temin eden Metaksas'ın cenaze merasimini takip etmiştir. Bu merasime ait malumat radyo ile neşredildiği için Yunan milleti ve ordusu Atina Katedrali'nde manen hazır bulunabilmişlerdir. Dün saat 15:30'da kral ve veliaht prens ve prensesler, başvekil, nazırlar, Sen-Sinod azaları askeri ve siyasi yüksek memurlar yabancı sefaretler erkânı, İngiliz orduları murahas heyeti kiliseye gelmişlerdir. Merasime Atina başpiskoposu riyaset etmiştir. Bu merasim yapılırken mübalağasız bütün Yunanistan ağlamakta idi. Kral prens ve prensesler bayan Metaksas ve büyük ölünün ailesi efradı ve merasimde hazır bulunanlar diz çökmüşlerdi.*'⁸⁰

Metaksas'ın Yunanistan'da sağladığı birlik ruhuna uygun olarak cenaze törenine çelenk gönderilmesi yerine savaş mağdurları için bağış yapılması istenmiştir. Atina'dan alınan detaylara göre Kral, veliaht, kral ailesi erkânı, Yunan ve yabancı hükümetler tarafından gönderilen çelenklerin dışında başka çelenk kabul edilmemiştir. Çelenk yerine muhariplere yardım cemiyeti, harp yaralıları kurumu, hava taarruzlarının sivil kurbanları ailelerine yaklaşık 20/30 milyon drahmi yardım toplanmıştır⁸¹.

Metaksas'ın ölümü nedeniyle İsmet İnönü ve Yunan Kralı II. Georges'un karşılıklı gönderdikleri telgrafları basın tarafından yayınlanmıştır. Telgraflarda iki ülke arasında samimi bir diyalog olduğu açıkça görülmektedir;

Majeste II. Georges Elenler Kralı

Büyük Devlet adamı Metaksas'ın ölümü ile dost ve müttefik kahraman Elen milletinin uğradığı acı yası en derin bir teessürle haber aldım. Derin taziyelerimin ifadesini kabul buyurmanızı ve

⁷⁶ Muhittin Birgen, 'Yunan Başvekilinin Ölümü', Son Posta, 30 Ocak 1941, s. 7.

⁷⁷ Abidin Daver, 'Metaksas Yunanistan İçin Milli Bir Kahramandır', İkdâm, 30 Ocak 1941, s. 5.

⁷⁸ Yunus Nadi, 'Metaksas'ın Ölümü', Cumhuriyet, 30 Ocak 1941, s. 3.

⁷⁹ Barbara Jelavich, a.g.e, s. 242.

⁸⁰ Vakıf, 'Bütün Memleket Matem İçinde', 2 Şubat 1941, s. 4.

⁸¹ Vatan, 'Metaksas'ın Cenaze Merasimi', 2 Şubat 1941, s. 5.

Majesteleriyle milletin bu münasebetle duyduğu acıya bütün Türk milletinin iştirak etmekte olduğuna itimat buyurulmasını rica ederim.

İsmet İnönü'

Ekselans İsmet İnönü Türkiye Reisi Cumhuriyeti

Mümtaz iş arkadaşım hükümet reisi Jan Metaksas'ın şahsında Yunanistan'ın uğradığı elim kayıp münasebetiyle muhabbetle dolu sözlerinizden son derece heyecanlanarak zat-ı devletinize teşekkür ederim. Büyük acımıza zat-ı devletinizle dost ve müttefik asil Türk milletinin gösterdiği şiddetli alaka gerek beni gerek milletimi pek derin bir surette mütehasşıs etmekte ve iki memleketimizi sıkı sıkıya birleştiren dostluğun kuvvetini bir kere daha teyit eylemektedir.

II. Georges' 82

Yunan basını, Metaksas'ın ölümünün ardından Türkiye'de gösterilen saygı ve matemlerine iştirak edilmesinden duydukları memnuniyeti dile getirmiştir. Atina Ajansından konu ile alınan haberde bu konuda duyulan memnuniyet şu şekilde ifade edilmiştir; *'Elenlerin yası karşısında Türkiye'nin gösterdiği dayanışma tezahürlerini, Yunan efkârı umumiyesi büyük heyecanla karşılamıştır. Bütün gazeteler Anadolu Ajansı'nın Türkiye'deki tezahürlerin tafsilatını ve Türk basınının Yunanistan ve Metaksas hakkındaki yazılarını geniş özetlerini veren telgraflarını ilk sayfalarında belirterek neşretmektedir.'*⁸³

Basında yer alan dikkat çekici haberler arasında İngiltere'nin de müttefiki Yunanistan'ın matemine iştirak etmiş olmasıdır. Metaksas'ın ölümü üzerine Londra'da matem işareti olarak bütün resmi daireler bayraklarını yarıya indirmişlerdir. Burada önemli olan nokta ise İngiltere'de devlet reisleri dışında Mareşal Foch'dan sonra Metaksas'ın ölümü ile birlikte ikinci defa matem ilan edilerek bayrakların yarıya indirilmiş olmasıdır. Times gazetesinin baş makalesinde de Metaksas'ın İtalya karşısındaki beklenmedik başarısının ne anlama geldiğini şu şekilde ifade etmiştir; *'Metaksas Mihverin yenilmez olduğu iddiasının bir efsane olduğunu ispat eden ilk adamdır. Yunanistan'ın hayrete şayan muzafferiyetlerinin tesiri pek büyük olmuştur...'*⁸⁴

154

Katimerini gazetesinden konu ile ilgili alınan yazı aynen nakledilmiştir; *'Yunan milleti Türk millete karşı ne derece samimi ise Metaksas da o derece samimi idi. Müteveffa, Türkiye'ye giderek onlara şöyle demişti: 'Ben size karşı dostluk siyasetine devam ediyorum. Zira biz Yunanlıların bu dostluğa imanımız vardır. Metaksas senelerce bu dostluk siyasetini takip etmiştir. Hem de samimiyetle muvaffakiyetle Türkler şimdi bir dostun bir müttefikin ve büyük bir insanın ölümüne ağlıyorlar. Gazeteleri bizim ellerimizi sıkmakta olduklarını yazıyorlar. Kendilerine teşekkür ederiz. Onların sözlerini bir kardeş sözü gibi hissediyoruz.'*⁸⁵

Metaksas'ın cenaze törenine Türkiye'den bir heyet gönderilmek istenmiş ancak zaman müsait olmadığı için Türkiye'nin Atina büyükelçisi görevlendirilmiştir⁸⁶. Metaksas'ın cenaze töreni yapıldığı gün mateme iştirak etmek için Türkiye'de de bayraklar resmi dairelerde yarıya indirilmiştir⁸⁷. Ayrıca İstanbul'da Aya Triada Ortodoks kilisesinde Metaksas için ayin düzenlenmiştir. Ayine vali ve hükümet erkânı ile birlikte başta İngiltere olmak üzere çeşitli devletlerin elçileri de iştirak etmiştir⁸⁸.

Sonuç

Alman askeri ekolünden yetişmiş olan Metaksas, II. Dünya Savaşı'nda önemli ve beklenilmeyen bir başarıya imza atmıştır. Aslında Yunanistan'ı savaşın dışında tutmak isteyen Metaksas, İtalya'nın

⁸² Ulus, 'Cumhur reisimizle Elen Kralı Arasındaki Telgraflar', 2 Şubat 1941, s. 1

⁸³ Tan, 'G. Metaksas'ın Cenazesi', 1 Şubat 1941, s. 5.; Yeni Asır, 'Türkiye'deki Alaka ve Yunanlılar', 1 Şubat 1941, s. 1.

⁸⁴ Tan, 'İngiltere'de Teessür', 1 Şubat 1941, s. 5.

⁸⁵ Son Telgraf, 'Türk Saygısına Yunan Gazetelerinin Teşekkürü', 2 Şubat 1941, s. 5.

⁸⁶ Yeni Sabah, 'Cenaze Merasiminde Türkiye'yi Büyükelçimiz Temsil Etti', 2 Şubat 1941, s. 5.

⁸⁷ Vatan, 'Metaksas Gözyaşları Arasında Gömüldü', 1 Şubat 1941, s. 1.; Yenigün, 'Dost ve Kardeş Memleketin Yasına İştirak Ettik', 1 Şubat 1941, s. 1.

⁸⁸ Cumhuriyet, 'Metaksas İçin Ayin', 3 Şubat 1941, s. 5.

Yunanistan'a verdiği ve teslim olmasını isteyen ultiimatı karşısında savaş kararı almak zorunda kalmıştır. Türkiye ise ortak tehlike karşısında Anadolu'da yaklaşık 20 yıl önce işgal gücü olarak bulunan Yunan ordusunun topraklarını savunmak için verdiği bu mücadeleyi en başından itibaren desteklemiştir. Bu süreçte Bulgaristan tehlikesinin Yunanistan'dan uzak kalmasını sağlayan Türkiye, insani yardımlar ile komşusuna yardım elini uzatmıştır. Yunan ordusu başarılı bir savunma ile İtalyan birliklerini Arnavutluk topraklarına geri gönderirken bu başarının mimarı olan Metaksas 29 Ocak 1941'de vefat etmiştir. Metaksas'ın ölümü üzerine Yunanistan'da büyük bir matem yaşanırken Türkiye de bu acıya manen ortak olmuştur. Türk basınında geniş bir yankı uyandıran bu kaybın ardından 'dost' ve 'kardeş' olarak tanımlanan Yunanistan'a büyük bir içtenlikle başsağlığı dilenmiştir. Metaksas'ın kaybı 'aile faciası' ve 'müşterek acı' olarak nitelendirilmiştir. Metaksas'ın ölüm haberi Türkiye'de ulaştığında müzikli eğlenceler iptal edilmiş ve cenaze töreninin olduğu gün de mateme iştirak edilerek resmi dairelerde bayraklar yarıya indirilmiştir.

Metaksas'ın ölümünün Türkiye'de bu kadar büyük bir etki meydana getirmesinin birkaç önemli nedeni bulunmaktadır. Bu dönemde Türk basını sıkı bir denetimden geçtiğini de göz önünde bulundurmakla birlikte en önemli etken başından itibaren Türk-Yunan dostluğunu savunan Metaksas'ın bu politikayı istikrarlı bir şekilde devam ettirmiş olmasıdır. Dolayısıyla Anadolu topraklarının işgaline karşı çıkan Metaksas ile ilgili Türk kamuoyunun hafızasında olumsuz bir hadise yer almamaktadır. Ayrıca Metaksas'ın Türkiye'yi ziyareti esnasında sergilediği samimi davranışlar ve Atatürk'ün cenaze törenine katılarak Türk milletinin matemini paylaşması Türk kamuoyunda olumlu bir etki bırakmıştır.

Yunanistan'ın İtalya'ya karşı gerçekleştirdiği savunma *mucizevi* bir başarı olarak tanımlanmıştır. Metaksas'ın tam bir devlet adamı gibi hareket ederek Yunanistan'daki iç çatışmayı bitirmesi ve birlik ruhunu temin etmesi bu mucizenin temeli olarak kabul edilmiştir. Kısaca Metaksas 'birleştirici' ve Metaksas'tan önceki bütün liderler ise 'ayrıştırıcı' olarak nitelendirilmiştir. Türk basını Metaksas'ın politikalarının aynen devam ettirileceğine dair Yunanlı yetkililer tarafından verilen beyanatlara da destek olarak, Yunan milletinin birlik ruhu ile yola devam edeceğine dair temennilerini dile getirmiştir. Türk basınında gerek Metaksas gerekse Yunan milleti ile ilgili övgü dolu sözler mübalağalı olarak kabul edilebilir. Ancak Türk kamuoyu, ortak bir tehlike karşısında komşusuna zor günlerinde madden ve manen destek olmayı tercih etmiştir. Binaenaleyh Metaksas'ın Türkiye'ye yaklaşımı ve ölümünün ardından Türkiye'de de matem ilan edilmesi Türk-Yunan ilişkilerinde karşılıklı atılan doğru adımlarla samimi bir dostluk tesis etmenin mümkün olduğunu göstermiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA),

BCA,30.10.0.0 /256-720-21.16.

BCA, 30.10.0.0.256.720.25.s. 2.

BCA, 030.10.0.0.255.718.2.3

Sürelî Yayınlar

Akşam

Anadolu

Bugün

Cumhuriyet

Haber Akşam Postası

Halkın Sesi

İkdam

Son Posta

Son Telgraf

Tan

Ulus

Vakit

Vatan

Yeni Asır

Yeni Sabah

Yenigün

Telif Eserler

ARMAOĞLU, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), c. 1-2, 15. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul 2005.

AYDIN, Mustafa, '1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik-2', Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, c. 1: 1919-1980, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

BAKAR, Bülent, 'Zor Zamanlarda İyi Komşuluk Örneği: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'den Yunanistan'a Yapılan Yardımlar', Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. 24, sy. 71, (2008), ss. 413-444.

BİBER, Tuğba Eray, 'II. Dünya Savaşı ve Yunanistan Türkleri', Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2016, ss. 285-297.

CİHANGİR, Çiğdem Kılıçoğlu, 'Yunanistan'da Ulusal Bölünme ve Birinci Dünya Savaşı'na Giriş', Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı 16-18 Ekim 2014 Sempozyum Bildirileri Kitabı, İzmir 2015.

CLOGG, Richard, Yunanistan'ın Kısa Tarihi, Çev: Dilek Şendil, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2018.

DALBY, Andrew, Eleftherios Venizelos 1919-1923 Barış Görüşmeleri ve Sonrası, çev: Dinçer Demirkent, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2014.

DEMİRHAN, Hasan, Yunanistan'da Emperyalist Kavga (1914-1918), İdil Yayıncılık, İstanbul 2012.

ERDEM, Nilüfer, 'Kırmay Subay Metaksas'ın Çanakkale Harekâtı ve Olası Türk-Yunan Savaşı İle İlgili İncelemeleri', Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, c. 14, sy. 27-28, (2015), ss. 13-21.

ERDEM, Nilüfer, Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009.

JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, c. 2, 6. Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2019.

KIRIŞ, Özlem Yıldırım, 'Yunan Başbakanı İoannis Metaksas'ın Ankara Ziyareti ve Akisleri (18-22 Ekim 1937), *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/23, (2023), ss. 15-29.

KOÇAK, Cemil, Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), c. 1, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

KOLOĞLU, Orhan, Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, Pozitif Yayınları, İstanbul 2015.

KÖYLÜ, Murat, İnönü Muharebeleri'nden Sonra Anadolu'daki Yunan Harekâtı İoannis Metaksas'ın Öngörülleri, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10/2, 2015, ss. 165-189.

MACAR, Elçin, 'İnönü Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri', *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/inonu-doneminde-turkiye-yunanistan-iliskileri/?pdf=7024>, Erişim tarihi: 01/07/2024.

ÖZGÜR, Pınar Selçuk, 'Yunanistan İç Savaşı ve Dış Güçlerin Rolü', *Atatürk Yolu Dergisi*, sy. 57, (2015), ss. 101-129.

ÖZSÜER, Esra, 'I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın Tarafsızlığına Karşı Venizelos-'Entente Cordiale' İşbirliği ve Propaganda Çalışmaları', *Atatürk Yolu Dergisi*, sy. 63, (2018), ss. 241-274.

ÖZTAŞ, Sezai - KINALI Gürhan, 'Atatürk Dönemi Balkan Politikası Bağlamında Türkiye-Yunanistan Ek Antlaşması', *Balkan Araştırmaları Dergisi*, c. 10, sy. 2, Aralık 2021, ss. 557-599.

PALLIS, Alexander Anastasius, Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922), çev: Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.

- PINAR, Mehmet, 'Yunanistan'daki Darbe Teşebbüsünün (1935) Türk Siyasetine ve Basınına Yansıması', Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy. 53, (2021), ss. 439-466.
- SMITH, Michael Llewellyn, Yunanistan'ın Anadolu Hayali 1919-1922, çev: Nilgün Engin Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2017.
- TAĞMAT, Çağla D., 'Yunan Başvekili İoannis Metaksas'ın Anılarında Türkiye Cumhuriyeti ve Mustafa Kemal Atatürk', Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi, sy. 2, (2015), ss. 147-164.
- TAĞMAT, Çağla D., 'Yunanistan'da Büyük Açlık ve Türk Yardımları', Ankara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.
- TEKELİ, İlhan - İLKİN Selim, Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, c. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- TOPUZ, Hıfzı, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016.
- UZUN, Hakan, '1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri', Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, c. 5, sy. 2, (2004), ss. 35-50.
- YELLİCE, Gürhan, 'Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan: Çanakkale'den Milli Bölünmeye', Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XVI / 32, (2016), ss. 205-242.
- YÜCESOY, Ozan, 'İkinci Dünya Savaşı'nda Batı Sahillerine Sığınan Yunanlar, Yunanistan'a Yapılan İnsani Yardımlar ve İzmir', Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 23/1, (2023), ss. 121-150.

TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA GAYRİ ASKERİ STATÜDEKİ DOĞU EGE ADALARININ SİLAHLANDIRILMASI VE GÜNCEL MESELELER¹

Gönül GÜLGEZEN*
Ali HÜSEYİNOĞLU**

Öz: Türkiye-Yunanistan iki komşu ülke, geçmişten günümüze aralarında kimi zaman savaşlar, krizler, gerginlikler yaşanmış, kimi zaman da yumuşama süreçlerine girilmiş ilişkiler dalgalı bir seyir izlemiştir. Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan sorunlar birbirinden bağımsız değildir. Uyuşmazlık sebepleri arasında Ege Denizi kaynaklı sorunlar bunların başında gelmektedir. Bu çalışmanın odağında denizel kaynaklı bir sorun olan “Türk-Yunan İlişkileri Bağlamında Gayri Askeri Statüdeki Doğu Ege Adalarının Silahlandırılması ve Güncel Meseleler” konusu yer almaktadır. Türkiye’ye yakın olması ve Türkiye’nin güvenliği açısından Doğu Ege Adaları, Gayri askeri statüde olması koşuluyla Yunanistan’a devredilmiştir. Söz konusu adaların devriyle ilgili olarak Ege Denizi’ndeki dengeler 1923 Lozan ve 1947 Paris Barış Andlaşmaları ile sağlanmıştır. Ancak 1950’li yıllarda iki ülke arasında patlak veren Kıbrıs sorunuyla birlikte Ege’de dengeler değişmeye, Yunanistan adaları silahlandırmaya başlamıştır. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı’nın ardından ikili ilişkiler daha da gerilmiş, Yunanistan Türkiye’den tehdit algıladığını ileri sürerek tek yanlı eylemleriyle uluslararası andlaşmaları ihlal etmeyi ve adaları silahlandırmayı sürdürmüştür. Halen bu faaliyetlerini Türkiye’nin de NATO’dan müttefiki olan Amerika Birleşik Devletleri’nin sağladığı silah desteğiyle sürdürmektedir. Bu çalışmanın amacı, 1950’li yıllardan günümüze dek süren ve iki ülke arasında uyuşmazlık sebebi olan adaların silahlandırılması meselesini her iki ülkenin resmi tezleri ışığında ve farklı yönleriyle analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Yunanistan, Ege sorunları, Silahlanma, Adalar, Gayri Askeri Statü.

MILITARIZATION OF THE DEMILITARIZED EASTERN AEGEAN ISLANDS IN THE CONTEXT OF TURKISH-GREEK RELATIONS AND CONTEMPORARY ISSUES

Abstract: From the past to this day, relations between the two neighboring countries, Greece and Türkiye, has never been steady; it has been changing from deterioration to detente and from conflict to cooperation. Problems in Turkish-Greek relations are highly intertwined with each other. Along with topics of Turkish-Greek confrontation, the ones regarding the Aegean Sea basin rank among the most significant ones. This research focuses on the militarization of the demilitarized Eastern Aegean Islands in terms of international agreements and current issues in the context of the Turkish-Greek relations. These islands were ceded to Greece on the grounds that they would remain demilitarized since they were located very close to the mainland Türkiye and had to do with security of the country. The balance in the Aegean Sea regarding the Eastern Aegean islands had been set with the 1923 Peace Treaty of Lausanne and the 1947 Paris Peace Treaty. This balance started to change in the 1950s when bilateral relations deteriorated due to controversies on Cyprus issues as a result of which began militarizing islands located in the Aegean Sea. Turkish-Greek relations deteriorated after Türkiye’s 1974 Cyprus Peace Operation. Thus, Greece interpreted this intervention of its neighbor as a threat and continued the militarization of islands in the Aegean, which was a unilateral infringement of international treaties

¹ Bu çalışma, Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU (ALI CHOUSEIN OĞLOU) danışmanlığında Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Programı Öğrencisi Gönül GÜLGEZEN tarafından yazılmakta olan “Türk-Yunan İlişkileri Bağlamında Türkiye’nin Doğu Akdeniz Politikası” başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

* Doktora Öğrencisi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, gonulgulgezen@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2605-6155.

** Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü, alihuseyinoglu@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2101-217X.

by Greece. As of this day, Greece continues the abovementioned facilities of militarizing the islands. Recently, it has been doing so with the help of the USA which is a NATO ally of Türkiye. The main aim of this study is to analyze from different perspectives the process of militarization of islands located in the Eastern Aegean, which has been an issue of controversy between the two neighboring countries since 1950s, in the light of official discourses of both Greece and Turkey.

Key Words: Türkiye, Greece, Aegean Problems, Militarization, Islands, Demilitarized Status.

Giriş

1830'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak dönemin emperyal devletlerinin desteğiyle bağımsızlığını kazanan Yunanistan, Osmanlı'dan günümüze Türk devleti ile çeşitli sorunlar yaşamış savaşlar, krizler ya da yumuşama süreçlerine girilmiş iki ülke ilişkileri bazen normalleşmiş bazen de gerginleşmiştir. Ancak ilişkiler çoğu zaman çeşitli nedenlerle gerilimli olarak sürmüştür. Türkiye ile Yunanistan arasında gerginliğe yol açan temel konular arasında Adalar Denizi (Ege Denizi) kaynaklı sorunlar yer almaktadır. Bunlar karasuları, kıta sahanlığı, hava sahası ve Ege adaları ile ilgili sorunlardır. Ege Denizi son derece girintili çıkıntılı, girift bir yapıya sahiptir. Bünyesinde irili ufaklı binlerce adayı barındırmaktadır. Bu çalışmanın konusunu "Türk-Yunan İlişkileri Bağlamında Gayri Askeri Statüdeki Doğu Ege Adalarının Silahlandırılması ve Güncel Meseleler" oluşturmaktadır. Çalışmanın zaman aralığı olarak, tarihsel arka planı da göz önünde bulundurularak 1923'ten günümüze kadar olan süreç değerlendirilmiştir.

Yunanistan bağımsız olmadan önce Ege'deki adaların tamamı Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaydı. Yunanistan'ın bağımsızlık kazanmasının ardından adalar iki gruba ayrılmış, bunlardan Batı Ege Adaları Yunanistan'a, bunların haricinde kalan Girit Adası ve Doğu Ege Adaları ise Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Girit'in Osmanlı egemenliğinden çıkışını hazırlayan iç isyanlar ve bu isyanların bazen nedeni bazen de sonucu olan idari, mali, askeri reformlar ile siyasal ve toplumsal yapıda dönüşüm başlamıştır. Türk-Yunan Savaşı'nın (Dömeke) ardından 18 Aralık 1897'de Osmanlı Devleti ile Büyük güçlerin elçileri arasında imzalanan andlaşma sonucunda Girit'e Osmanlı egemenliği altında muhtariyet verilmiş, Balkan Savaşları sonrasında imzalan Londra Andlaşması ile (1913) Osmanlı Devleti Girit Adası üzerindeki tüm haklarını kaybetmiştir.²

Oniki Ada (Menteşe Adaları/Güney Sporatlar) ise Trablusgarp Savaşı esnasında (1911-1912) İtalyan işgaline uğramış, ardından Balkan Savaşları'nın patlak vermesiyle (1912-1913) Midilli, Sakız, Taşoz, Psara, Nikarya, Semadirek, Limni, Gökçeada ve diğer adalar Yunanistan tarafından işgal edilmiştir. İtalya ise Trablusgarp ve Bingazi'nin kendisine verilmesi karşılığında geçici olarak işgal ettiği Mentese Adaları'ndan çekilmeyi Uşi Barış Andlaşması (1912) ile kabul etmiş, ancak Balkan Savaşları esnasında bu adalar İtalya'nın hakimiyetinde kalmaya devam etmiştir. Ege Adaları'nın Yunanistan'a bırakılması süreci Londra Andlaşması (1913), Atina Andlaşması (1913) ve Altı Büyük Devlet Kararıyla (1914) olmuştur. Fakat Osmanlı Devleti söz konusu andlaşmalarda adaların devriyle ilgili hükümleri kabul etmemiştir. Adalar Balkan Savaşları esnasında İtalyan ve Yunan işgaline girmiş olsa da Osmanlı Devleti bu adalar üzerindeki egemenlik haklarını siyasal ve hukuksal bakımdan Lozan Barış Andlaşması'na (1923) dek sürdürmüştür.

Ege Adalarının statüsüyle ilgili çeşitli hukuki metinler mevcut olmakla birlikte temelde üç andlaşmadan söz edilebilir. Bunlar Lozan Barış Andlaşması, Lozan Boğazlar Sözleşmesi ve 1947 tarihli Paris Barış Andlaşması'dır. Adalar, Yunanistan'a devredilirken bu andlaşmalara göre Gayri askeri statüde olma koşuluyla devredilmiştir. Ege'nin iki sahildevleti arasında yaşanan sorunun temelinde yatan neden Yunanistan'ın 23 adanın tümünü silahlandırmış olmasıdır. Yunanistan'ın yukarıda bahsi geçen andlaşmaları ihlal ederek adaları silahlandırmasına gerekçe olarak ileri sürdüğü argümanlar şöyledir: 1923'ten günümüze uluslararası sistemde meydana gelen değişimden kaynaklı olarak Yunanistan, Ege'deki statükoyu belirleyen andlaşmaların ilgili maddelerinin geçerliliğini yitirdiğini, bu nedenle adaları silahlandırmaya hakkı olduğunu söylemektedir. Ayrıca Paris Barış Andlaşması'nın İtalya ile Yunanistan arasında savaş durumunu sonlandıran bir andlaşma olduğunun,

² Bkz. Cemal Tükin, Girit'in Osmanlı egemenliğinden çıkışı ile ilgili ayrıntılı bilgi için "Girit", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 14. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 85-93.

Türkiye'nin bu andlaşmanın taraflarından biri olmadığını, söz konusu andlaşmanın maddeleriyle ilgili herhangi bir hak iddiasında bulunamayacağını belirtmektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin 1974'te gerçekleştirmiş olduğu Kıbrıs Barış Harekâtı'nı ileri sürerek, Türkiye'yi "Doğu'dan gelen bir tehdit"³ olarak algıladığını ve bu nedenle BM'nin 51. maddesi gereği meşru müdafaa hakkını kullanarak adaları silahlandığını söylemektedir.

Yunanistan'ın resmi argümanlarına karşılık Türkiye'nin resmi görüşleri ise şöyledir: Ege Denizi'ndeki statükoyu düzenleyen andlaşmalar halen geçerlidir ve Yunanistan'ın iddiaları nedeniyle tek yanlı olarak değiştirilemez. Oniki Adalar Yunanistan'a devredilirken Gayri askeri statüde olma koşuluyla devredilmiştir. Türkiye Paris Andlaşması'nın taraflarından biri olmasa da bu andlaşmanın getirdiği haklardan ve yükümlülüklerden yararlanma hakkına sahiptir. Ayrıca meşru müdafaa hakkı ile ilgili olarak da Türkiye şunu vurgulamaktadır: Kıbrıs'ta gerçekleştirilen Barış Harekâtı sonrasında Türkiye'nin Ege adalarına yönelik herhangi bir saldırısı söz konusu olmamıştır. Yunanistan'ın Türkiye'den tehdit algıladığını iddia ederek bahsi geçen adaları meşru müdafaa hakkı kapsamında silahlandırması uluslararası hukuk açısından gerekçe olarak gösterilemez. Zira meşru müdafaa hakkının kullanılması için bu adalara yönelik bir saldırı eyleminin gerçekleştirilmiş olması gerekir. Netice itibarıyla Türkiye, uluslararası hukuka aykırı bir şekilde adaların silahlandırılmasını kendi güvenliğine bir tehdit olarak görmektedir.

Doğu Ege Adalarının silahlandırılması 1950'li yıllardan itibaren başlamış, Türkiye'nin buna ilk tepkisi 1964 yılında bir nota ile karşılık vermesi olmuştur. İki ülke arasında yaşanan tartışmalar karşılıklı notalarla sürüp gitmiştir. Çalışmanın önemi, söz konusu adaların iki komşu ülke arasında ciddi uyuşmazlık sebebi oluşturması, süreç içerisinde çatışma riski bulundurması ve Türkiye'nin güvenliğine tehdit oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmanın analiz düzeyi olarak devletle devlet (Türkiye-Yunanistan) arasındaki ilişkiler ele alınmış ve nitel analiz yöntemi kullanılmıştır. Meselenin tarihsel arka planı da dikkate alınarak konunun teorik ve hukuksal çerçevesi uluslararası andlaşmalar hukuku üzerinden yapılandırılmıştır. Çalışmanın hipotezi, Yunanistan'ın uluslararası andlaşmaları ihlal ederek Doğu Ege adalarını silahlandırma ve söz konusu andlaşmaları tek taraflı olarak değiştirme çabasıdır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan adaların silahlandırılması sorununun 1950'lerden günümüze dek sürdüğünü ve son yıllarda ABD ile iş birliği halinde adalara silah yığınağının daha da arttığını somut verilerle de destekleyerek analiz etmektir.

I. TEORİK VE HUKUKSAL ÇERÇEVE

1. Uluslararası Andlaşmalar Hukuku

BM Genel Kurulu Uluslararası Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi yapılabilmesi için 5 Aralık 1966'da bir konferans toplanmasını kararlaştırmış ve konferans tarihi 6 Aralık 1967 olarak belirlenmiştir⁴. BM Hukuk Komisyonunun yaptığı çalışmalar ve ardından Viyana'da gerçekleştirilen uluslararası konferans neticesinde "Andlaşmalar Hukukuna Dair Viyana Sözleşmesi (22 Mayıs 1969) kabul edilmiş ve Sözleşme 27 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe girmiştir⁵. Bu Sözleşmede andlaşmalar yapılırken uyulacak kurallara yer verilmiş ve yazıya dökülmüştür⁶. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde (VAHS) "andlaşma ister tek bir belge ister iki veya daha fazla ilgili belgede yer alsın ve (kendine mahsus) ismi ne olursa olsun, devletler arasında yazılı şekilde akdedilmiş ve uluslararası hukuka tabi olan uluslararası andlaşma (mutabakat)" şeklinde adlandırılmıştır⁷.

Andlaşmalar taraflar arasında yazılı yapılır. Mütakabiliyet esasına dayanır, karşılıklı haklar ve yükümlülükler doğurur. Uluslararası andlaşmalar hukukun birincil kaynaklarındandır. Uluslararası hukuk, temel ilke olarak egemen devletler ve uluslararası örgütlerin birbirleriyle olan ilişkilerini ve karşılıklı gereksinimlerini düzenler. Ahde vefa (Pacta Sunt Servanda) andlaşma kurallarına uyulması

³ Alexis Heraclides, *H Elláda kai o Ež Avatolón Kívðvoç (Yunanistan ve Doğu'dan Gelen Tehlike)*, Polis, Atina, 2001.

⁴ Aslan Gündüz, *Millîterarası Hukuk Temel Belgeler, Örnek Kararlar*, Beta Basım Yayın A.Ş., İstanbul, 1998.

⁵ Melda Sur, *Uluslararası Hukukun Esasları*, Beta Basım Yayın A.Ş., 2021, İstanbul, s. 21-22.

⁶ Mesut H. Caşın, *Uluslararası Andlaşmalar Hukuku*, Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 11.

⁷ Mesut H. Caşın, *Modern Uluslararası Hukukun Temel Esasları*, Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 177.

ilkesi üzerine inşa edilmiştir. Uluslararası camianın işleyişinde gerekli olan hukuksal düzenlemeler devletler ve uluslararası kuruluşlar arasında yapılan anlaşmalar vasıtası ile gerçekleştirilmektedir⁸.

Andlaşmalar çift taraflı (bilateral) ya da çok taraflı (multilateral), çok değişik konular ya da alanlarla ilgili olarak yapılabilir. Andlaşmalar, iki ya da ikiden fazla devletin katılımıyla yapılabilir. Çift taraflı yapılan anlaşmalar yalnızca iki devlet arasında akdedilen anlaşmalardır. Çok taraflı anlaşmalar ise ikiden fazla devlet arasında ya da uluslararası kuruluşlara katılım neticesinde gerçekleştirilir⁹. Siyasi, ittifak, diplomatik ilişkiler, insan hakları, uluslararası örgütlerin kurulması, deniz hukuku veya kültürel konularda anlaşmalar yapılabilir¹⁰. Andlaşmalar, taraflar arasında gerçekleştirilen müzakerelerle ve yetkili kılınan temsilciler vasıtasıyla imzalanır. Ülkelerin kendi anayasalarında yer alan “onaylama ve resmi kabul sürecini” takiben yürürlüğe girme yöntemleri, örf adet hukuku (yapılageliş, teamül) ve yazılı hukuk kaideleri tarafından belirlenmiştir¹¹. Bir uluslararası anlaşmanın mevcudiyetinden söz edebilmek için taraflar arasındaki iradenin uluslararası sahada hak ve borçlar oluşturması amacına yönelik yapılması gerekir¹². Andlaşmaların bağlayıcı olması tarafların iradelerini ortaya koymalarıyla mümkün olmaktadır. Andlaşmaların Milletler Cemiyeti (MC) döneminden beri devam eden ve bugün de Birleşmiş Milletler’de (BM) tescil ettirilmesi koşulu bulunmaktadır¹³.

2. Uluslararası Andlaşmaların Geçersizliği

Andlaşmaların geçersizlik sebepleri; anlaşmaların yapılmasıyla ilgili kuralların ihlal edilmesi, devletlerin iradesini sakatlayan haller, emredici kuralların ihlali gibi sebeplerdir¹⁴. Andlaşmaların sonlandırılması veya uygulamanın durdurulması şu hallerde ortaya çıkar. Tarafların müşterek iradeleri sonucunda, anlaşmada yer alan bir hüküm ile, tarafların sonradan rızası ile, anlaşmadan çekilme, vazgeçme, bazı olaylar sonucunda, anlaşma hükümlerinin köklü değişimi, savaşın anlaşmalar üzerindeki etkisi anlaşmaların uygulanmasının imkânsız hale gelmesi gibi sebeplerle olur¹⁵. İlk başlarda pürüzlü olmayan bir uluslararası anlaşmadan sonraki yıllarda çeşitli nedenlerden dolayı çekilmek istenebilir. Viyana Sözleşmesi uluslararası anlaşmalardan hangi hallerde çekilmenin mümkün olacağını detaylarıyla açıklamıştır¹⁶. Buna, Viyana Sözleşmesi’nin 54. maddesinde yer verilmiştir¹⁷.

II. DOĞU EGE ADALARININ OSMANLI DEVLETİ’NİN EGEMENLİĞİNDEN ÇIKIŞI

1. Tarihsel Arka Planı

Ege/Adalar Denizi kaynaklı sorunlar, Türkiye ile Yunanistan arasında güncelliğini koruyan sorunlardır. Esasen mevcut sorunların tarihsel kökleri Yunan ulus devletinin ortaya çıktığı yıllara dek uzanır. Adalar Denizi Akdeniz’in bir parçasını oluşturur. Bu deniz, 1820’lere kadar bir “Osmanlı gölü” durumundaydı¹⁸. Mora, Attika ve Teselya Rumların yoğun olarak bulunduğu yerlerdir¹⁹. Yunanistan’ı bağımsızlığa taşıyan isyan (6 Nisan 1821) Ege kıyılarında Mora Yarımadası’nda patlak vermiş,²⁰ Mora isyanı tüm şiddetiyle devam ederken Eteryâ örgütünün isyan programı kapsamında öncelikle Sisam

⁸ Çaşın, a.g.e., *Uluslararası Andlaşmalar Hukuku*, s. 11.

⁹ Çaşın, a.g.e., *Modern Uluslararası Hukukun Temel Esasları*, s. 22-23.

¹⁰ Yusuf Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk*, C. 1, Seçkin Yayınları, Ankara, 2019, s. 62-63.

¹¹ Çaşın, a.g.e., *Uluslararası Andlaşmalar Hukuku*, s. 11.

¹² Sevin Toluner, *Milletlerarası Hukuk (Giriş, Kaynaklar)*, Sevin Toluner’in Ders Notlarından, (Der.), Ayşe N. Tütüncü, Enver Arıkoğlu, Verda N. Akün ve Elif Başkaracaoğlu, Beta Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 2019, s. 74.

¹³ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2021, s. 52, 59, 66.

¹⁴ Sur, a.g.e., s. 52.

¹⁵ Pazarcı, a.g.e., *Uluslararası Hukuk*, s. 99-104.

¹⁶ Bkz. Mesut H. Çaşın, *Uluslararası Andlaşmalar Hukuku*, Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2020.

¹⁷ İslam S. Kaya, *Uluslararası Hukuk Temel Bilgiler*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2022, s. 56, 62.

¹⁸ Bilal N. Şimşir, *Ege Sorunu: Belgeler (1912-1913)*, C. 1, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, 1989, Ankara, s. xiii.

¹⁹ Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 52.

²⁰ Bilal N. Şimşir, a.g.e., *Ege Sorunu*, C. 1, s. xiii.

Adası olmak üzere Ege Adalarına da sirayet etmiştir.²¹ O dönemde adalarda yaşayanların çoğunluğunu Rumlar oluşturmaktadır. Rumlar, isyan sırasında²² gemilerini denize indirerek destek sağlamış²³, en fazla gemi gönderenler onlar olmuştur.²⁴ Yunan isyanı, ikinci evresinde (1821-1829) Rusya'daki yönetim değişikliğinin ardından aniden uluslararası bir boyut kazanmış²⁵, Osmanlı-Rus (1828-1829) Savaşı'nın tesiriyle yaşanan tahribatın ve yıkımın neticesinde Yunanistan (Mart 1829) bağımsız olmuştur.²⁶ Rum isyanı başladığında Mora'da yaşayan Türk nüfusu 90.800 idi. İsyancılar, Türklerden yalnızca 40.000 kadarını Tripoliçe katliamıyla ortadan kaldırmış, 1830'a gelindiğinde Mora'da tek bir Türk dahi kalmamıştır. 1821-1838 yılları arasında Yunanistan'ın nüfusu 938.765 iken 752.077'ye düşmüştür. Buradaki (200 bin kadar) düşüşün en önemli nedeni Mora'da yaşanan kıyımının sonucudur. Mora çevresinde bulunan adalarda Eğriboz Adası haricinde Türk kalmamıştır.²⁷

Rusya, İngiltere ve Fransa Yunan Devleti'nin kurulması için harekete geçmiş, 1830 Şubat'ında "bağımsız Yunanistan'ın" hudutlarını belirleyen Londra Protokolü imzalanmış ve Yunan Krallığı kurulmuştur.²⁸ Görüşmeler sırasında, üç devletin temsilcileri Ege Adaları'nı da tartışmaya açarak, Yunanistan'ın hudutları dışında kalan Sisam, Rodos, Girit ve diğer adalar için de ıslahatlar yapılmasını istemişlerdir. Protokolde Yunanistan'ın kara hudutlarıyla birlikte deniz hudutları da tespit edilmiş, böylece Eğriboz, Kiklad²⁹ ve Sporad Adalarının bir bölümü Yunanistan'a bırakılmıştır. 39° derece kuzey enleminin kuzey tarafında kalan adalar ile 26° doğu boylamının doğu yönünde kalan bütün adalar Osmanlı egemenliğinde kalmıştır.³⁰ Babıali Yunanistan'ın bağımsızlığını 24 Nisan 1830'da tanımıştır.³¹ Yunan ulus devletinin kurulmasının ardından Adalar Denizi'nde yeni bir denge oluşmuş, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Ege Denizi'nin paylaşımına dayanan bu statüko Yunan yayılcılığı nedeniyle 19. yüzyılda epey darbeler almış, bir dereceye kadar sarsılmıştır.³²

Yunanistan, 1830 yılından 1922 yılına dek Megali İdea hayali ile³³ Osmanlı Devleti aleyhinde yayılcı emelleri olan bir politika izlemiştir.³⁴ 1840'lı yılların başlarından itibaren Girit ve

²¹ Ali Fuat Öreñç, *Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, Doğu Kütüphanesi Yayını, İstanbul, 2006, s. 61.

²² Hüner Tuncer, *Ege Adaları Sorunu*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2023, s. 23.

²³ Ksenophon, *Hellenika: Yunan Tarihi*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2021, s. 31.

²⁴ Şimşir, *a.g.e.*, *Ege Sorunu*, C. 1, s. xiii.

²⁵ Ali F. Öreñç, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2009, s. 117.

²⁶ Umur Soysal, "Osmanlı-Yunanistan İlişkileri Tarihi Araştırmalarında Düvel-i Enebiyye Defterleri", *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Perspektifinden Türk-Yunan İlişkileri 1821-2021*, (Ed.) Esra Özsüer, Boyut Yayıncılık, Tic. A.Ş. İstanbul, 2022, s. 30.

²⁷ Ali Fuat Öreñç, "Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sonrası İlk Türk Muhacirlerin Sorunları", *Balkanlar ve Göç*, (Ed.) Ali Fuat Öreñç ve İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş. Yayını-Bursa Büyükşehir Belediye Kitaplığı, Bursa, 2013, s. 96.

²⁸ Salahi Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1923)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 46.

²⁹Bkz. Yasemin Demircan, Levent Kayapınar, Ayşe Kayapınar, Kiklad Adalarının Osmanlı dönemindeki durumu ile ilgili ayrıntılı bilgi için Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.

³⁰ Metin Ünver, "Ege ve Doğu Akdeniz'de Statükonun Korunması: Osmanlı Devleti, Yunanistan ve Büyük Güçler (1864-1909)", 7. Bölüm, Coğrafya, *Tarih ve Uluslararası Hukuk Boyutlarıyla Küresel ve Bölgesel Denklemde Ege ve Doğu Akdeniz*, (Ed.) Mahmut Ak, Haluk Alkan ve Metin Ünver, İstanbul Üniversitesi Yayını, Ankara, 2021, s. 199.

³¹ Ali Fuat Öreñç, *Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, Doğu Kütüphanesi Yayını, İstanbul, 2006, s. 62-63.

³² Bilal Şimşir, *Ege Sorunu: Belgeler (1913-1914)*, C. 2, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, 1989, Ankara, s. x1.

³³ Megali İdea: Yunan İdeali, Büyük Ülkü, Büyük Yunanistan gibi ifadelerle tanımlansa da yeterli bir tanımlama olmayacaktır. Megali İdea'yı 1844 yılında ilk kez dillendiren Yunanistan Başbakanı İoannis Kolettis olmuştur. "Yunanistan Krallığı'nı Yunanistan'ın en küçük ve en yoksul parçası" olarak tanımlamıştır. Ona göre sadece "Krallık içinde yaşayanlar değil Yanya, Selanik, Serez, Trabzon, Edirne, İstanbul, Girit, Sisam'da yaşayanlar ve Yunan ırkına bağlı başka yerlerde oturanlar" da bir parçasıdır. Yunanistan tarihini anlatan İoannis D. Koliopoulos de Megali İdea'yı: "Güney Balkanlarda, ulusal bütünleşme ve gelişmenin en uzun soluklu programlarından biri" olarak tanımlamıştır. Amacının tarihsel bakımdan Hellenlere ait olduğu düşünülen bütün bölgelerin özgürleştirilmesi ve Yunanistan ile bütünleştirilmesi olduğunu belirtmiştir. Megali İdea söylem de "toprakları genişletmek ile boyunduruk altındaki kardeşleri kurtarmak" şeklinde teşkil etmiştir. Yunanistan'a katılması düşünüle yerler "Yedi Adalar (İyon Adaları), Teselya, Epir, Makedonya, Trakya ve Anadolu'nun bir bölümü, Ege Adaları Oniki Ada, Girit, Kıbrıs ve Pontus olarak tabir edilen Doğu Karadeniz bölgesidir." Bkz. Çağla D. Tağmat, "Türk ve Yunan Kaynakları Çerçevesinde Megali İdea Değerlendirmeleri" *Türk-Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler*,

Teselya'da Osmanlı'ya karşı yeniden isyanlar başlamış, çeşitli aralıklarla devam etmiştir³⁵. 1888'de Girit'te başlayan büyük bir isyan 1897'ye dek sürmüş, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında savaşa neden olmuştur³⁶. Savaş, Yunanistan'ın Girit Adası'na asker çıkartması ve işgale kalkışmasıyla başlamış³⁷, (1897 Dömeke Meydan Muharebesi'nde) Yunanistan ağır bir yenilgi almış ve Batılı devletlerin araya girmesiyle mütareke imzalanmıştır³⁸. Osmanlı Devleti savaşta kazanmış olmasına rağmen diplomasi masasında iki mağlubiyet almıştır. Savaşın sonucu olarak Yunan silahlı kuvvetleri adadan ayrılmış olsa da Büyük güçler Girit'e muhtariyet verilmesi konusunda aldıkları kararları Osmanlı'ya kabul ettirmiş, bu koşullar altında Osmanlı Devleti Teselya'yı boşaltmak durumunda kalmıştır. 1908 yılına gelindiğinde Girit Rumları Yunanistan'la birleştiklerini açıklamıştır³⁹.

1911'de İtalya Trablusgarp ve Bingazi'ye asker çıkarmış fakat umduğu gibi kolay bir sonuç alamayacağını anlayınca⁴⁰, savaşı Ege'ye yaymak istemiş⁴¹, Rodos ve Oniki Ada'yı işgal etmiştir⁴². Dağılma döneminde Osmanlı Devleti'nin toprakları büyük güçlerin yanı sıra Balkan Devletleri'nin de hedefindeydi⁴³. Karadağ, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan birleşerek (8 Ekim 1912-30 Mayıs 1913) Osmanlı Devleti'ne savaş açmış⁴⁴, I. Balkan Savaşı sona erdiğinde Girit, Selanik, Güney Makedonya, Güney Epir ile İtalyan İşgalinde bulunan Oniki Ada haricinde⁴⁵ Ege adaları Yunanistan tarafından teker teker zapt edilerek, işgal edilmiştir⁴⁶. İtalya ise Trablusgarp ve Bingazi'nin kendisine verilmesi koşuluyla elinde tuttuğu adaları Uşi Barış Andlaşması (18 Ekim 1912) ile boşaltmayı kabul etmiş olsa da Balkan Savaşı esnasında adaları elinde tutmayı sürdürmüştür. Balkan Savaşı sonrasında toplanan Londra Konferansı'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu ve Balkan devletleri arasında Londra Andlaşması imzalanmış (30 Mayıs 1913)⁴⁷, bu andlaşmayla Osmanlı Devleti Girit Adası üzerindeki bütün haklarından vazgeçmiş, diğer Ege adalarının geleceği de (Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya) Altı Devlet tarafından alınacak karara bırakılmıştır⁴⁸.

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Atina Andlaşması (14 Kasım 1913) imzalanmış, Ege adalarıyla alakalı hükümler de dahil 1913 Londra Andlaşması hükümleri kabul edilmiştir. Yine 1914'te Londra'da toplanan Altı Avrupa Devleti, Meis Adası haricinde Oniki Adalar hakkında herhangi bir karar almayarak üstü örtülü bir şekilde adaları İtalya'ya vermiş, Yunanistan tarafından işgal edilen Bozcaada ve İmroz haricindeki Doğu Ege Adalarını Yunanistan'ın kesin olarak zilyetliğine⁴⁹ bırakma kararı almıştır. Altı Devlet tarafından alınan karar, Osmanlı Devleti'ne (13 Şubat

(Ed.) Yeliz Okay, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 94 & Nilüfer Erdem, "Megali İdea Hayali", *Yunan Algısında Türk İmgesi*, (Ed.) Mustafa Kaymakçı ve Nilüfer Erdem, Eğitim Yayınevi, İstanbul, 2021, s. 243-244.

³⁴ Şükrü S. Gürel, *Tarihsel Boyutları İçinde Türk-Yunan İlişkileri* (1821-1993), İmge Kitabevi, Ankara, 2018, s. 13.

³⁵ James Heneage, *Kısa Yunanistan Tarihi*, Say Yayınları, 2023, s. 150.

³⁶ William Hale, *1774'ten Günümüze Türk Dış Politikası*, Serbest Kitaplar, 2021, s. 41.

³⁷ Metin Ünver, *a.g.e.*, "Ege ve Doğu Akdeniz'de Statükonun Korunması: Osmanlı Devleti, Yunanistan ve Büyük Güçler (1864-1909)", s. 229.

³⁸ Süheyl Çobanoğlu, *Yunan Yayılması & Türklere Yaptıkları Soykırımlar*, RUBASAM Yayınları, İstanbul, 2020, s. 149.

³⁹ Nükhet Adıyke ve Nuri Adıyke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 240, 340.

⁴⁰ Hazal Pabuççular, *Türkiye ve Oniki Ada*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 11; Sabri Can Sannav, "Uluslararası Andlaşmalar ve Lozan'da Ege Adaları Sorunu", (Ed.) İlker Alp, Nurten Çetin *Milli Mücadelenin 100. Yılına Armağan*, Trakya Üniversitesi Yayınları, 2019, Edirne, s. 416-417.

⁴¹ Cemalettin Taşkiran, *Oniki Ada: Hatalı Kararlar Acı Kayıplar*, Babıalı Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2007, s. 100.

⁴² Necdet Hayta, *1911'den Günümüze Ege Adaları Sorunu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 28.

⁴³ Cem Turan, *Türk-Yunan İlişkileri ve Ege Sorunları*, Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım, Çanakkale, 2022, s. 27.

⁴⁴ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023, s. 70.

⁴⁵ Gürel, *a.g.e.*, s. 53.

⁴⁶ Umran M. İşcan, *Adalar, Kaybedilen Rumeli ve Ege Adaları Balkan Savaşı*, Nergiz Yayınları, İstanbul, 2020, s. 42.

⁴⁷ Hüseyin Pazarcı, *Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1992, s. 2-3.

⁴⁸ Naim Babüroğlu, *Yalanlar ve Gerçekler: Büyük Tehlikenin Eşiğinde*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2023.

⁴⁹ Zilyetlik Hakkı: "Bir şey üzerinde fiili tasarruf biçiminde ortaya çıkan hakimiyet; elmenlik." Bkz. Ejder Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005, s. 1364.

1914) ve Yunanistan'a da gönderilmiş, ancak söz konusu kararda bu adalarla ilgili şu koşula yer verilmiştir⁵⁰: Yunanistan'a devredilen adalarda, "Osmanlı ülkesiyle adalar arasındaki kaçakçılığı önlemek üzere alınacak tedbirlerin dışında Yunan Hükümeti'nin tahkimat yapmaması ve adaları askeri (kara ve deniz) amaçla kullanmaması konusunda kendilerine ve Türkiye'ye yeterli garanti vermesini..." istemiştir⁵¹.

Osmanlı Devleti kendisine tebliğ edilen Altı Büyük Devlet Kararı'nda yer verilen, adaların devri hükümlerini kabul etmemiştir. İtalya'nın işgal ettiği Oniki Adalar Uşi Andlaşması'na göre Osmanlı Devleti'ne geri verilecektir. Ancak Balkan Savaşları'nın patlak vermesiyle adalar devredilemeden⁵², ardından I. Cihan Harbi (1914) çıkmış⁵³, Osmanlı'nın I. Cihan Harbi'nde yenilmesiyle bu adalar fiilen (de facto) İtalya'nın elinde kalmıştır. Aslında söz konusu adalar hukuken Lozan Andlaşması'na dek İtalya'ya devredilmemiştir. Bu sebeptendir ki 24 Nisan 1830 tarihinden itibaren Yunanistan'a verilen adalar haricinde Ege'deki adaların bir kısmı Trablusgarp ve Balkan Savaşları esnasında İtalya ve Yunanistan'ın işgali altında bulunmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin bu adalardaki egemenlik hakları hukuksal ve siyasi bakımdan sürmüştür⁵⁴, Lozan Barış Andlaşması (24 Temmuz 1923) ile nihai şeklini almıştır⁵⁵. Andlaşmanın (6), (12) ve (16) maddeleri Ege Adaları ile ilgilidir⁵⁶.

6. maddede, andlaşmada aksine bir hüküm yoksa deniz hudutlarına sahilden itibaren 3 milden az mesafede olan ada ve adacıkları kapsadığı belirtilmektedir⁵⁷. 12. maddesinde Bozcaada, Gökçeada ve Tavşan Adaları haricindeki Kuzey ve Doğu Ege Adalarının Yunanistan'a verildiği⁵⁸, bu madde ile Altı Büyük Devlet Kararının da teyit edildiği, Andlaşmanın 13. maddesinde Sakız, Sisam, Midilli ve Ahikerya Adalarının (Saruhan Adaları) Gayri askeri statülerinin yeniden düzenlendiği belirtilmiştir. Buna göre, barışın sürmesi için Yunanistan'ın Sakız, Sisam, Midilli ve Ahikerya adalarında aşağıda bahsi geçen önlemlere uymaya yükümlü olduğu, bu adalarda hiçbir şekilde istihkam yapılamayacağı ve hiçbir deniz üssü kurulamayacağı, Yunan savaş uçaklarının Anadolu kıyısındaki topraklar üzerinde uçmalarının yasaklandığı, aynı şekilde Türk savaş uçaklarının da söz konusu adalar üzerinde uçmalarının yasak olduğu belirtilmiştir. Ayrıca "Yunan Askeri Kuvvetleri, askerlik hizmetine çağrılmış ve buldukları yerde eğitilebilecek normal asker sayısından çok olamayacağı gibi, Jandarma ve polis" kuvvetlerinin de tüm Yunanistan'daki jandarma ve polis güçlerine orantılı sayıda olacağı hükmüne yer verilmiştir⁵⁹.

Lozan Andlaşması'nın 14. maddesinde Türkiye'ye verilen adaların statüsü, 15. maddesinde, Rodos, Oniki Ada ve Meis üzerinde Türkiye'nin bütün haklarından ve sıfatlarından İtalyan Devleti lehine feragat ettiği belirtilmektedir⁶⁰. Andlaşmanın 16. maddesinde, Türkiye'nin bu andlaşmada saptanan hudutları haricinde kalan topraklar ile bu topraklardan olup, yine bu andlaşma ile kendisine egemenlik hakkı tanınmış olanlar dışındaki adalarda, "bu toprak ve adaların geleceği ilgililerce saptanmış ya da saptanacaktır" denilmiştir⁶¹. Fakat yine bu maddede sözü edilen adaların geleceğinin düzenlenmesi

⁵⁰ Pazarıcı, a.g.e, *Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü*, s. 3.

⁵¹ Sertaç H. Başeren, *Ege Sorunları*, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları (TÜDAV), İstanbul, 2006, s. 76-77.

⁵² Cihat Yaycı, *Yunanistan Talepleri (Ege Sorunları) Soru ve Cevaplarla*, Türk Tarih Kurumu, Yayınları, Ankara, 2020, s. 19.

⁵³ Atakan Hatipoğlu, *Türklerin Uygarlık Serüveni Orta Asya'dan Avrasya'ya*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2023, s. 104.

⁵⁴ Yaycı, a.g.e., *Yunanistan Talepleri Ege Sorunları*, s. 19-20.

⁵⁵ İbrahim Oğuz, "Midilli Adası'nda Osmanlı Vakıflarının Tasfiye Süreci", *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2015, s. 63.

⁵⁶ Necdet Hayta, "Yunanistan'ın Doğu Ege Adalarını Silahlandırması Sorunu", *Yerli Düşünce*, (2 Temmuz 2022), <https://www.yerlidusunce.com/yunanistanin-dogu-ege-adalarini-silahlandirmasi-sorunu/> (E.T. 2 Şubat 2024).

⁵⁷ Ümit Yalın, "Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'deki Türk-Yunan Sorunları", *Türkiye Batıyor Mu?*, (Der.) Övgün A. Ercan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2022, s. 49.

⁵⁸ Hayta, a.g.e., <https://www.yerlidusunce.com/yunanistanin-dogu-ege-adalarini-silahlandirmasi-sorunu/>.

⁵⁹ Cihat Yaycı ve Osman Paksüt, *Soru ve Cevaplarla Gayri Askeri Statüdeki Adalar Meselesi Nedir? Ne Değildir*, Girdop Kitap, İstanbul, 2022, s. 34.

⁶⁰ Hayta, a.g.e., <https://www.yerlidusunce.com/yunanistanin-dogu-ege-adalarini-silahlandirmasi-sorunu/> (E.T. 2 Şubat 2024).

⁶¹ Hanri Benazus, *Türk Tarihinin Dönüm Noktası Lozan*, Sia Kitap, İstanbul, 2023, s. 190.

ihtimalinin olduğu da kabul edilmiştir. Bu hükme istinaden Türkiye ve İtalya arasında (4 Ocak 1932) Meis Adası civarında yer alan bazı adacıklar ile Bodrum Körfezi'nin karşısında bulunan Karaada'nın hangi devletin egemenliğinde olacağı konusunda bir andlaşma imzalanmıştır. Bu andlaşma 10 Mayıs 1933 tarihinde yürürlüğe girmiş ve buna göre Karaada Türkiye'ye verilmiş, Meis Adası'na tabi olan 30 adacıktan 19'u Türkiye'ye bırakılmış, 11 tanesi de İtalya'ya verilmiştir⁶². Türk-İtalyan Sözleşmesi Milletler Cemiyeti'ne tescil ettirilmiştir, bu sözleşmeye göre İtalyan egemenliğinde bulunan adaların deniz hudutları belirlenmiş hududun dışında kalan bölge, Türk bölgesi olarak tanımlanmıştır⁶³.

1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin 4. maddesinde adalarda her çeşit "askeri üs, tesis" kurulması, tahkimat yapılması, askeri eğitim verilmesi ve silah üretilmesi yasaklanmıştır⁶⁴. Ege Adalarının hukuki durumlarıyla ilgili en son karar II. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Paris Barış Andlaşması'nda (10 Şubat 1947) alınmış, İtalya ile birlikte 21 devlet bu andlaşmayı imzalamıştır⁶⁵. Adaların statüsü Paris Andlaşması'nın 14. maddesinde belirlenmiş, "İtalya belirtilen adalardaki (...) haklarını Yunanistan'a devretmiştir. (Stampalia, Kalki, Skarponto, Kazos, Piskopis, Misiros, Kalimros, Leros, Patnos, Lipnos, Simi, Kos ve Meis ile bitişik adacıklar) bu adalar askerden arındırılacak ve öyle kalacaktır" denilmiştir⁶⁶.

"Güney-Doğu Ege Adalarının askerden arındırılmış statüsünün" kapsamı dahilinde bu durum Paris Andlaşması'nın XIII. Ekinin (annex) D maddesinde yer almıştır. Bahsi geçen hükme göre: "İki ülke üzerindeki ve ilgili karasularındaki bütün deniz, kara ya da hava tesisleri ve istihkâmları ile kara, deniz ya da hava birliklerince üslerin kullanılmasının ya da bu birliklerde sürekli ya da geçici olarak kalmasının ve her türlü askeri eğitimin ve savaş malzemesi üretiminin yasaklanması" belirtilmiştir. Fakat tek bir kişinin taşıyabileceği ve kullanabileceği "silahlarla donatılmış iç güvenlik personeli ve bunlar için gerekli askeri eğitim" bahsi geçen hükmün haricinde bırakılmıştır⁶⁷. Paris Andlaşması'nda yer verilen bu madde ile İtalyan egemenliğinde bulunan Oniki adalar Yunanistan'a koşullu verilmiştir⁶⁸; 14/2'de bahsi geçen adalar "askerden arındırılacak ve Gayri askeri biçimde kalacaklardır"⁶⁹ şeklinde belirtilmiştir.

2. Türkiye-Yunanistan Arasında Uyuşmazlıklara Konu Olan Yeni Denizel Sorunlar

2000'li Yılların başlarında Doğu Akdeniz'de gerçekleştirilen hidrokarbon kaynaklarını araştırma faaliyetleri bölgede büyük bir potansiyelin olduğunu açığa çıkartmış, bu durum aynı zamanda yeni

⁶² Hayta, a.g.e., <https://www.yerlidusunce.com/yunanistanin-dogu-ege-adalarini-silahlandirmasi-sorunu/>.

⁶³ Ümit Yalım, "Ege Adalarının Hukuki Statüsü", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, (12 Kasım 2018), <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/ege-adalarinin-hukuki-statusu/> (E.T. 18 Şubat 2024).

⁶⁴ Mustafa Kaymakçı, "Ege Denizi'nde Türk-Yunan İlişkileri", *Diplomatik Gözlem Dergisi*, Hattuşaş Yayıncılık Ltd. Şti., Sayı: 104, İstanbul, 2020, s. 6.

⁶⁵Yaycı, a.g.e., *Yunanistan Talepleri Ege Sorunları*, s. 20.

⁶⁶ Burak Yörük, "Türk Deniz Kuvvetleri: Adalar Denizi'ndeki Bazı Adaların Gayri Askeri Statüsü İhlal Edilmiştir", (12 Aralık 2020), <https://www.defenceturk.net/turk-deniz-kuvvetleri-adalar-denizindeki-bazi-adalarin-gayri-askeri-statusu-ihlal-edilmistir/> (E.T. 22 Şubat 2024).

⁶⁷ Hüseyin Pazarıcı, *Türk Dış Politikasının Başlıca Sorunları*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2015, s. 121-122.

⁶⁸ On İki Adaların Yunanistan'a Verilmesi: Türkiye II. Dünya Savaşı'na katılmamış tarafsızlığını ilan etmiştir. 1941 yılında Almanya Türkiye üzerinden Irak'a asker sevkıyatı yapmak için Türkiye'ye toprak vaat etmiş, fakat Türkiye tarafsızlığını korumuştur. 1945 yılında On İki Ada müttefik devletlerin eline geçmiş ve müttefikler aynı yıl adaları Yunanistan'a bırakmıştır. Ertesi yıl İngiliz askeri idaresi altında 27 Haziran 1946 tarihinde Paris'te gerçekleştirilen Dış İşleri Bakanları Konferansında On İki Ada'nın Yunanistan'a verilmesi kabul edilmiş, İtalya ise bu andlaşmayı 10 Şubat 1947 tarihinde onaylamıştır. Nisan ayında On İki Ada resmen Yunanistan'a geçmiştir. Buna gerekçe olarak ise bu adalarda oturanların çoğunluğunu Rumların oluşturması gösterilmiştir. Esasen hukuken adaların sahibi Türkiye'dir. Ayrıca bu adalarda o dönemde önemli sayıda Türk nüfus da yaşamaktadır. Paris Andlaşması'nda Türkiye'nin görüşüne dahi başvurulmamış ve adalar bu şekilde el değiştirmiştir. Bkz. Cemalettin Taşkıran, *On İki Ada: Hatalı Kararlar, Acı Kayıplar, Babıali Kültür Yayıncılığı*, İstanbul, 2007, s. 124-125.

⁶⁹ Teoman E. Tulun, "Yunanistan'ın Düşmanca Tutumuna ve 1947 Paris Andlaşması'nın Askersizleştirmeye İlişkin Hükümlerinin İhlaline Karşı Rusya'nın Tepkisi", *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*, (23 Ocak 2023), <https://avim.org.tr/tr/yorum/yunanistan-in-dusmanca-tutumuna-ve-paris-andlasmasi-nun-askersizlestirmeye-iliskin-hukumlerin-ihlaline-karsi-rusyan-nun-tepkisi-> (E.T. 22 Şubat 2024).

krizleri ve fırsatları da beraberinde getirmiştir. Bahse konu hidrokarbon kaynaklarının araştırılması ve işletilmesi başta sahildar devletler olmak üzere uluslararası aktörlerin de dikkatini Doğu Akdeniz'e çevirmelerine neden olmuştur⁷⁰. Doğu Akdeniz'de enerji kaynaklarının ortaya çıkmasıyla sahildar devletler arasında deniz sınırlarının belirlenmesi meselesi gündeme gelmiş, bölge devletleri deniz sınırlarını uluslararası sözleşmelerle ve çok taraflı anlaşmalarla belirleme çabası içerisine girmiş, ancak çakışan deniz alanları nedeniyle sınırlar nihai olarak çizilememiştir. Bu bağlamda Yunanistan da bölgede anakarası bulunmamasına rağmen Ege'deki tecrübesini Doğu Akdeniz'e taşıyarak deniz yetki alanları sınırlandırması tartışmalarına dahil olmuş, iki ülke arasında yakın dönemde yeni bir uyuşmazlık konusu olarak ortaya çıkmıştır.

Yunanistan, Ege ve Akdeniz'deki deniz yetki alanları iddialarını AB'nin deniz sınırlarının belirlenmesi için 2000'li yılların başlarında Sevilla Üniversitesi'ne hazırlattığı haritaya dayandırmaktadır (AB her ne kadar bu haritanın resmi bir harita olmadığını söylese de söz konusu haritayı yıllardır her tarafta kullanmaktadır)⁷¹. Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamaya göre Türkiye'nin de Yunanistan'ın da Adalar Denizi'nde 6 millik karasularının ötesinde sınırlandırmaya konu olan bir deniz yetki alanı bulunmamaktadır. Yunanistan'ın Meis Adası'yla ilgili iddialarına yönelik açıklamada şu ifadeler yer verilmektedir. Yüzölçümü 10 km² olan Yunanistan'ın Anadolu kıyılarına 1950 metre mesafede bulunan Meis Adası Yunanistan'a 580 km uzaklıktadır. Söz konusu adanın 40.000 km² genişliği olan bir kıta sahanlığı oluşturması "rasyonel ve uluslararası hukuka uygun bir tez değildir. Bu nedenle Yunanistan'ın iddialarını reddediyoruz" demektedir⁷².

Yunanistan, Doğu Akdeniz'de Meis, Rodos, Kaşot, Kerpe gibi adaları birleştirerek bir ortay hat (eşit uzaklık) oluşturmakta ve bu hattı esas alarak bazı bölge ülkeleriyle (GKRY, Mısır) deniz yetki alanları sınırlandırması anlaşmaları yapmaya çalışmaktadır (22 Kasım 2022'de Mısır ile MEB anlaşması imzalamıştır)⁷³. Uluslararası deniz hukukuna göre adaların deniz yetki sahalarının belirlenmesinde özel ve alakalı durumların dikkate alınması gerekir.

"Yunanistan, kıta ülkesi ve adalardan oluşan bir devlet olduğunu ve ülkesinin bütünlüğü arasına yabancı bir deniz alanının girmemesi" gerektiğini iddia etmektedir. Bu görüşe göre, "Türkiye'nin karşısında bulunan adalar Yunan ülkesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Yunan egemenliğinde bulunan bu adaları kıta ülkesinden ayırmadan, Yunan ülkesini bir bütün olarak ele almak gerekmektedir". Yunanistan'ın bu iddialarına karşın uygulanmakta olan uluslararası hukuka göre, "sınırlandırma konusunda ülkenin bölünmez bütünlüğü ve siyasi birlik ilkeleri bulunmamaktadır." Yunan adaları ve kara (kıta) ülkesi arasında açık deniz alanları bulunmaktadır. "Siyasal ve ülkesel bütünlük ilkesini" öne süren Yunanistan kendisini bir takımada devleti gibi görmekte ve anakara ülkesi ile Adalar Denizi'ndeki en uçta bulunan adaları "takımada esas hatları içinde birleştirmeye çalışmaktadır"⁷⁴. Yunanistan bir takımada devleti değil, bir yarımada devletidir. Ancak bir arşipel (takımada) devletmiş gibi hareket etmekte ve adalara tam etki verilmesini savunmaktadır.

Türkiye-GKRY (Türkiye tanımıyor), GKRY-KKTC ve Türkiye-Yunanistan arasında deniz yetki alanları sınırlandırma sorunları ortaya çıkmıştır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi de tıpkı Yunanistan gibi Türk kıta sahanlığı üzerinde yayılmakta, aynı zamanda KKTC'nin de haklarını ihlal etmektedir. GKRY, 2 Nisan 2004 tarihinde resmî gazetesinde yayımladığı (21 Mart 2003 tarihinden itibaren geçerli olacak denilmekte) 24 millik bitişik bölge ve 200 mil genişliğinde MEB ilanında bulunmuştur⁷⁵. GKRY 2003'te Mısır'la, 2007'de Lübnan'la, 2010'da İsrail'le deniz yetki alanlarını

⁷⁰ Cihat Yaycı, *Libya Türkiye'nin Denizden Komşusudur*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, İstanbul 2019, s. 14.

⁷¹ Euronews, "Sevilla Haritası Nedir? Ankara-Atina gerginliği Nasıl Başladı? Geline Durum Ne?", (22 Eylül 2020), <https://tr.euronews.com/2020/09/22/sevilla-haritas-nedir-ankara-atina-gerginligi-nas-l-basladi-gelinen-durum-ne/>, (E.T. 24 Ekim 2024).

⁷² BBC News Türkçe, "Sevilla Haritası Nedir? Yunanistan'ın Tezini Dayandırdığı, ABD'nin Hukuki Önemi Yok dediği Harita", (22 Eylül 2020), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54244760/>, (E.T. 24 Ekim 2024).

⁷³ Cihat Yaycı, *Doğu Akdeniz'in Paylaşım Mücadelesi ve Türkiye*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 48.

⁷⁴ Selami Kuran, *Uluslararası Deniz Hukuku*, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 2021.

⁷⁵ Cem Gürdeniz, *Doğu Akdeniz Mavi Vatanın Güney Cephesi*, Pankuş Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2020, s. 86.

sınırlandırma andlaşmaları yapmıştır⁷⁶. Esasen Türkiye-Yunanistan arasında Doğu Akdeniz'deki kriz Kıbrıs uyuşmazlığının denize yayılmış şeklidir. GKRY-Yunanistan ikilisinin savundukları Sevilla Haritası'na göre, Avrupa Birliği'nin de desteklediği tezlerin gerçekleşmesi halinde Türkiye'nin 186.000 km²'lik deniz yetki alanları 41.000 km² ile kısıtlanacak, bir başka ifadeyle Türkiye'nin Mavi Vatan'ından 145.000 km²'lik bir alan kaybedilecektir⁷⁷.

III. GAYRİ ASKERİ STATÜDEKİ ADALARIN SİLAHLANDIRILMASI SORUNU

1. Gayri Askeri Statü

Gayri askeri statü devletin egemenliğine getirilmiş bir kısıtlamadır. Kavramsal açıdan belirli bir coğrafya parçasında yer alan askeri mevcudiyetin ve silahlandırmanın sınırlandırılması ya da tamamıyla ortadan kaldırılması anlamına gelir. Sözü edilen kavramın uygulamaya konulması halinde “silah, cephane ve askeri unsurların” askeri amaçla kullanımına mâni olunması söz konusudur. Esasen Gayri askeri statünün oluşturulmasının yegâne amacı bahse konu bölgenin askeri unsurlardan ya da silahlardan arındırılması değil, askeri unsurların ya da silahların herhangi bir şekilde o bölgede kullanılmasının engellenmesidir⁷⁸. Böyle bir önlemin alınması, söz konusu bölgede mevcut olan askeri yapıların lağvedilmesini de kapsar. Bununla birlikte Gayri askeri statü, muayyen silah sistemlerinin azaltılması ya da tamamıyla ortadan kaldırılması, muayyen türdeki askeri donanımın üretimlerinin sınırlandırılması veya yasaklanmasıdır. Aynı zamanda askeri personel sayısı ve silah transferlerinin kısıtlanması, savunma amaçlı araştırma ve geliştirme çalışmalarının denetim altına alınmasını da kapsar. Silahların kısıtlanması Gayri askeri statü halinde her zaman yeterli bulunmayabilir. Burada önemli olan askeri yeteneğin de değerlendirilmesidir. Fakat esas amaç hangi sebeple olursa olsun silahların ve askeri unsurların belirli bölge üzerinde kullanılmasının önlenmesidir⁷⁹.

2. Gayri Askeri Statüde Yer Alan Doğu Ege Adaları

Gayri askeri statüdeki adalar jeopolitik ve jeostratejik öneme sahiptir. Bunlar üç gruba ayrılmaktadır. Anadolu'yu güneyden kuzeye bir şerit halinde kapatan Boğazönü Adaları, Saruhan Adaları ve Menteşe Adalarıdır. Bu adaların statülerini belirleyen hukuki metinler: Yunan Kraliyet Hükümetine bildirilen Altı Büyük Devlet Kararı, Lozan Barış Andlaşması, Lozan Boğazlar Sözleşmesi, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Paris Barış Andlaşması'dır. Bu bağlamda Lozan ve Paris Barış Andlaşmalarının ilgili maddeleri gereği bu adaların tamamı Gayri askeri statüdedir⁸⁰.

Taşoz, Semadirek, Limni, Bozbaba, Midilli, İpsara, Sisam, Sakız ve Ahikerya adaları Lozan Barış Andlaşması (24 Temmuz 1923) ile Gayri askeri statüde kalmak şartıyla Yunanistan'ın egemenliğine devredilmiştir⁸¹. Oniki Adalar (Menteşe Adaları/Güney Sporatlar) Balkan Savaşları esnasında İtalyan işgaline girmiş olan adalardır: Batnoz, Lipso, İlyeryöz, Kelemez, İstanköy, İstanbulya, Sömbeki, İncirli, İleki, Herke, Rodos, Kerpe, Çoban, Meis Adaları Paris Barış Andlaşması ile (10 Şubat 1947) Gayri askeri statüde kalması şartıyla Yunanistan'a devredilmiştir⁸². Gayri askeri statü bu adalara bağlı (bitişik) olan adacık ve kayalıkların “kara ülkeleri, karasuları ve bunların üzerindeki hava sahalarını” kapsamaktadır. Hiçbir şekilde üzerlerinde kara, hava ve deniz kuvvetlerine ait tahkimat (istihkâm), üsler, tesisler ile iç güvenlik güçleri haricinde her çeşit silah konuşlandırılması, askeri tatbikatlar

⁷⁶ Muhittin Ataman ve Mehmet Çağatay Güler, “Kıbrıs Sorunu: Doğu Akdeniz'de Çözüm Ön Şartı”, *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Hakları*, (Ed.) Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran, SETA Kitapları, İstanbul, 2020, s. 40.

⁷⁷ Yaycı, a.g.e., *Doğu Akdeniz'in Paylaşım Mücadelesi ve Türkiye*, s. 152.

⁷⁸ Ali İ. Akkutay, “Askeri Üst Uçuşlar ile Sahil Güvenlik Gemilerinin Faaliyetlerinin Gayri Askeri Statüdeki Ege Adaları Bakımından Değerlendirilmesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 134, Ocak-Şubat 2018, s. 643, <https://www.seckin.com.tr/kitap/turkiye-barolar-birligi-dergisi-sayi-134-ocak-subat-2018-ozlem-bilgilioglu/> (E.T. 21 Şubat 2024).

⁷⁹ Cüneyt Yüksel ve Nesrin Singil, “Uluslararası Hukukta Gayri Askeri Statü ve Doğu Ege Adaları'nın Askerileştirilmesi Sorunu”, *İstanbul Üniversitesi Yayınevi*, Public Anda Private International Law Bulletin, s. 457.

⁸⁰ Yaycı ve Paksüt, a.g.e., s. 18-19.

⁸¹ Tevfik Durul, “5 Soruda Yunanistan'ın Doğu Ege Adalarını Silahlandırması”, *Anadolu Ajansı*, (18, 06, 2022), <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/5-soruda-yunanistanin-dogu-ege-adalarini-silahlandirmasi/2615986>, (E.T. 1 Şubat 2024).

⁸² Yaycı, a.g.e., *Yunanistan Talepleri Ege Sorunları*, s. 22.

yapılması, askeri uçakların farklı amaçlarla uçuşu, transit geçişleri devamlı ya da geçici konuşlanmaları yasaklanmıştır⁸³. Bunlar toplamda 23 adadan oluşmaktadır. Yunanistan'ın günümüzde bu adaların tamamının Gayri askeri statülerini bozduğu gerekçesi ile Türkiye bu adaların statülerinin tartışılabilirliği konusunu gündeme getirmektedir.

3. Adaların Silahlandırılması Sorununun Ortaya Çıkışı

Türkiye'nin güvenliği açısından Lozan ve Paris Barış Andlaşmalarının yanı sıra birtakım milletlerarası andlaşmalarla Doğu Ege Adaları'nın Gayri askeri statüde (GASA) olduğu kabul edilmiştir⁸⁴. Yunanistan, 1930'lu yıllardan 1950'li yıllara dek yaşadığı iç ve dış baskıların ortadan kalkmasının ardından önceden olduğu gibi izlediği Türkiye karşıtlığı politikalarına geri dönmüş⁸⁵, uluslararası hukuktan kaynaklanan ahde vefa ilkesini (pacta sunt servanda) ve uluslararası andlaşmalardan kaynaklı yükümlülüklerini ciddi manada ihlal etmeye başlamıştır⁸⁶. Esasen Yunanistan'ın Lozan'da kendi lehine görmediği konuları tek yanlı olarak değiştirme çabası içerisinde daha andlaşmanın ilk yıllarında girdiği görülmektedir⁸⁷. Andlaşmalar hukukuna göre ahde vefa ilkesi gereği andlaşma kurallarına uyulması gereklidir. Yunanistan'ın Lozan Andlaşması'nın ihlaliyle ilgili uygulamalarını örneklendirmek gerekirse; azınlık hakları ihlalleri daha andlaşmanın ilk yıllarında başlamış, hava sahasını 3 millik karasuyu olmasına rağmen 1931 yılında on mile çıkartmış, ardından karasularını 1936 yılında 3 milden 6 mile genişletmiştir. Diğer hususlarda da andlaşma ihlallerine yönelik örnekler verilebilir ancak bu çalışmada esas üzerinde durulacak konu GASA silahlandırılması meselesidir.

Türkiye Yunanistan'ın Lozan'da kurulan dengeyi bozarak karasularını 3 milden 6 mile genişletmesine o dönemin konjonktürü içinde Montrö Andlaşması'nın imzalanması sürecinde ve Hatay meselesi ile ilgili konularda sorunlar yaşanmaması için itiraz etmekten sakınmıştır. Bu şekilde Yunanistan, açık deniz sahasının % 25'lik bir kısmını kendi egemenlik alanına dahil etmiştir.⁸⁸ Kendisi İstanköylü olan dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Yunanistan'ın karasularını 6 mile genişletmesi üzerine hassasiyet göstermiş ve 1936 Temmuz'unda adaların tek tek isimlerinin yazılı olduğu levhaları ve Türk bayraklarını 800 kadar ada, adacık ve kayalığa diktirtmiş ve taşınabilir fenerler yerleştirtmiştir.⁸⁹ Uzun yıllar boyunca Türkiye, Lozan dengesine geri dönülmesi gerektiğini belirtmiş, ancak Ege'de hakkaniyeti ve huzuru sağlayacak olan bu çağrısı sonuçsuz kalınca en nihayetinde 1964 yılında karasularını 3 milden 6 mile genişletmiştir.

Yunanistan, 1950'lerden itibaren Doğu Ege Adaları'nı silahlandırmaya başlamış, halen de silahlandırmayı sürdürmektedir. 1952 yılında İlyöz Adası'nın askeri statüsünü ihlal etmiş, 1956 yılında Sakız Adası'na askeri birlik yerleştirmiştir⁹⁰. Türkiye ilk defa 1964 yılında İstanköy ve Rodos'taki askeri yığınak çalışmalarına karşı Yunanistan'a bir protesto notası çekmiş ve o dönemde Yunanistan böyle bir faaliyetinin olmadığını açıklamıştır⁹¹. Ancak 1965 yılında İstanköy'e, ardından 1966 yılında Limni Adası'na askeri birlik yerleştirmiştir⁹². Türkiye, bunun üzerine 2 Nisan 1969'da Limni Adası'nı silahlandığı gerekçesiyle Yunanistan'a bir nota daha vermiştir. 10 Mayıs 1969'da Yunanistan verdiği cevabi notasında⁹³, Lozan ve Paris Antlaşmalarından kaynaklı tüm yükümlülüklerine uyduğunu, söz konusu çalışmaların askeri niteliğe sahip olmadığını, yürütülen

⁸³ Yayıncı ve Paksüt, *a.g.e.*, s. 19.

⁸⁴ *Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Ege'deki Hakları ve İddiaları*, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2022, s. 24-25.

⁸⁵ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, (Der.) Melek Fırat, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, s. 177.

⁸⁶ Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayını, *a.g.e.*, s. 25.

⁸⁷ Bora Serdar, *Denize Bakma Denizden Bak*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 67-68.

⁸⁸ Cihat Yayıncı, *Uyan Türkiye: Hedefleri Değişmiyor, Yöntemleri Değişiyor*, Girdop Kitap, İstanbul, 2023, s. 19.

⁸⁹ Yayıncı, *a.g.e.*, *Yunanistan Talepleri Ege Sorunları*, s. 54.

⁹⁰ Yayıncı ve Paksüt, *a.g.e.*, s. 51-52.

⁹¹ Şule Kut, "Türk Dış Politikasında Ege Sorunu", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (Der.) Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 257.

⁹² Yayıncı ve Paksüt, *a.g.e.*, s. 52.

⁹³ Kut, *a.g.e.*, s. 257.

faaliyetlerin yolların geliştirilmesi ve havalimanı⁹⁴ tesisleri oluşturulması maksadıyla olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Yunanistan notasında, Limni Adası'ndaki radar tesislerinin NATO planlarında yer aldığını ve söz konusu havalimanının sivil havacılığın ihtiyacını karşılamaya yönelik olduğunu ileri sürmüştür⁹⁵.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ardından Yunanistan, Anadolu'ya yakın olan Ege Adalarını silahlandırmıştır⁹⁶. 1975 yılında Midilli Adası'na askeri birlik yerleştirmiş⁹⁷, ardından Türkiye, BM Genel Sekreterliği'ne göndermiş olduğu bir muhtıradan Yunanistan'ı Menteşe Adaları (Oniki Ada) ve Nikarya, Midilli, Sakız, Sisam gibi adaları silahlandığı gerekçesiyle protesto etmiş ve Türkiye'nin güvenliği açısından tehdit oluşturduğunu belirtmiştir. Adaların silahlandırılması iki komşu ülkenin NATO ile olan ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir⁹⁸.

1975 yılında Yunanistan, Kıbrıs Harekâtı sonrasında ABD'ye tepkisini ortaya koymak için NATO'nun askeri kanadından ayrılmış, Türkiye ise Ege kıyılarına yakın adaların silahlandırılması üzerine İzmir merkezli olan Ege Ordusu'nu (4. Ordu) kurmuştur. Türkiye, 4. Ordunun gerektiğinde adalardan gelebilecek bir tehdide karşılık kullanılabileceğini hissettirmiş, ayrıca Amerika'nın Barış Harekâtı sonrasında uygulamaya koyduğu silah ambargosuna karşılık tepki olarak bu orduyu NATO'ya tahsis etmemiştir⁹⁹. 4. Ordu'nun kurulması Yunanistan'ı oldukça rahatsız etmiş ve bunu uluslararası anlaşmaları ihlal ederek GASA silahlandırılmasının gerekçesi olarak sürekli ileri sürmüştür¹⁰⁰. Oysa ki Yunanistan, söz konusu adaları silahlandırmaya Ege Ordusu'nun kurulmasından çok önce başlamıştır. 4. Ordunun kurulma nedenlerinden biri zaten Türkiye'ye yakın adaların silahlandırılması olması olduğu Türkiye tarafından sunulan tezlerde vurgulanmalıdır.

1977 yılında Yunanistan NATO'ya başvurmuş, ittifakın askeri kanadına dönmek istediğini bildirmiş, gerekçe olarak Türkiye tehlikesini göstermiştir. O dönemde Türkiye Yunanistan'ın ittifaka geri dönmelerini veto ediyordu. Zira iki ülke arasında Ege hava sahasının kontrolü ile ilgili sorunlar yaşanıyordu¹⁰¹. Türkiye'de 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askeri darbenin ardından askeri otorite darbeden 40 gün sonra vetoyu kaldırmış¹⁰², NATO Başkomutanı General Rogers tarafından hazırlanan planı Türkiye kabul etmiş ve Yunanistan NATO'nun askeri kanadına (20 Ekim 1980) geri dönmüştür¹⁰³. Bu dönemde Yunanistan Ege'deki dengeleri kendi lehine değiştirmek için çeşitli girişimlerde bulunmuş, Limni Adası'nı silahlandırma faaliyetlerine girişmiş, bu maksatla Limni'yi NATO Savunma Sistemi içerisine dahil etmeye çalışmıştır. 15 Eylül 1983'te Yunanistan, Limni Adası'nın dahil olmadığı hiçbir NATO tatbikatı içerisinde yer almayacağını belirterek, Ege sorunlarına bir yenisini daha eklemiştir. Türkiye derhal karşılık vermiş, Limni Adası'nın statüsünün değiştirilmesinin hiçbir şekilde kabul edilmeyeceğini açıklamıştır¹⁰⁴. NATO, Yunanistan'ın talebini kabul etmeyince Yunanistan, 17 Eylül'de Ege'deki NATO tatbikatlarına katılmayacağını bildirmiştir.

⁹⁴ Türkiye 1958'de daha o dönemde askerleştirilmemiş olan Limni Adası'ndaki havalimanını veto etmiş ve NATO tarafından inşa edilmesini engellemiştir.

⁹⁵ Tuncer, a.g.e., *Ege Adaları Sorunu*, s. 93-94.

⁹⁶ Hüner Tuncer, *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, C. 2, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017, s. 566.

⁹⁷ Yaycı ve Paksüt, a.g.e., s. 52.

⁹⁸ Tuncer, a.g.e., *Ege Adaları Sorunu*, s. 94.

⁹⁹ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, (Ed.) Baskın Oran, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 760-762.

¹⁰⁰ Soner Karagül ve Sezai Özçelik, "Kıbrıs Barış Harekâtı ve Sonrasında Türkiye'nin Ege Denizi Politikası", *Ege Jeopolitiği*, C. 2, (Ed.) Hasret Çomak, Burak Ş. Şeker, Dimitrios Ioannidis, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, Tic. Ltd. Şti. Ankara, 2020, s. 672.

¹⁰¹ Tuncer, a.g.e., *Türk Dış Politikası*, C. 2, s. 567-568.

¹⁰² Soner Karagül ve Gülşah Özdemir, "Ege Denizi'ndeki Sorunlar ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Ege Denizi Politikası", *Ege Jeopolitiği*, C. 2, (Ed.) Hasret Çomak, Burak Ş. Şeker ve Dimitrios Ioannidis, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., Ankara, 2020, s. 1052.

¹⁰³ Tuncer, a.g.e., *Türk Dış Politikası*, C. 2, s. 567-568.

¹⁰⁴ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınları, İstanbul, 2008, s. 1006.

1984 yılında dönemin Yunanistan Başbakanı Andreas Papandreu Trakya'yı ve Limni Adası'nı silahlandırmayı istemiş, aynı zamanda NATO da Sovyetlere karşı ikinci bir müdafaa (savunma) hattı oluşturmayı planlamıştır. Buna göre Limni Adası bu savunma hattının içerisinde yer alacak ve NATO silahları adaya yerleştirilecektir. Türk Hükümeti karşı çıkınca, tasarı kabul edilmemiş gibi lanse edilmiş, fakat 17 Kasım'da Yunanistan Limni Adası'nda konuşlandığı bazı güçlerini NATO'ya tahsis ettiğini duyurmuştur. Bunun üzerine Türkiye adanın Gayri askeri statüsünün ihlal edildiğini belirtmiş, Yunanistan'ın teklifinin kabul edilmesi halinde NATO'daki forumlarda veto yetkisini kullanacağını belirtmiş, Yunanistan bu girişimlerden bir sonuç elde edemeyince, NATO tatbikatlarına katılmama kararı almıştır¹⁰⁵.

1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ile karasularının 12 mile çıkartılabileceği belirlenince bundan sonraki süreçte Yunanistan, Adalar Denizi'nde bunu uygulamaya koymak istemiş, Türkiye ise buna itiraz etmiştir. Ege'de Yunanistan'ın karasularını 12 mile genişletmesi demek, Türkiye'nin kıta sahanlığı ve Ege'de sahip olduğu bütün egemenlik haklarından mahrum bırakılması anlamına gelmektedir. Böyle bir durumda Ege bir "Yunan Gölü"ne dönüşecek ve Türkiye'nin hareket alanı kısıtlanacaktır. Yunanistan'ın 12 mil konusunu her fırsatta dile getirmesi Türkiye'yi kararlı bir tutum almaya yöneltmiş ve bu girişimler karşısında¹⁰⁶ TBMM 1995 yılında casus belli (savaş sebebi) kararını almış, bundan sonra Ege Denizi'nde tatbikatlar süreci yaşanmıştır. 1996'da Kardak Krizi patlak vermiş¹⁰⁷, hemen akabinde Adalar Denizi'nde egemenliği anlaşmalarla Yunanistan'a devredilmemiş ada, adacık ve kayalıklar (EGEAYDAAK)¹⁰⁸ sorunu ortaya çıkmıştır¹⁰⁹.

1996 yılında Yunanistan, Hurşit, Bulamaç, Kollolimnoz ve Eşek Adalarına askeri birlik konuşlandırmıştır. Öte yandan Ahikerya, İpsara, İlyeryöz, Kelemez, Batnoz, Kerpe, Sömbeki, İleki ve Meis adalarına yerleştirilen birliklerin konuşlandırıldığı tarihler belirlenememiştir. Yunanistan'ın özellikle son dönemlerde GASA silahlandırmasında artış olduğu gözlenmektedir. Günümüzde bahse konu olan bu 23 adanın tümünde statü ihlalleri söz konusudur. Yunanistan, Oniki Adalardan biri olan İlyeryöz Adası'nın da egemenlik devir koşullarını ihlal etmiş, tıpkı 1952 yılından beri silahlandığı 22 adanın statüsünü bozduğu gibi bu adanın da statüsünü bozmuş, adaya askeri radarlar yerleştirmiş ve en büyük donanma üslerinden bir tanesini de İlyeryöz Adası'na konuşlandırmıştır. Bilhassa 2009 yılından beri adaya çok sayıda uçaksavar sistemi yerleştirildiğine açık kaynaklarda yer verilmiştir¹¹⁰. Yenerer'e göre Yunanistan'ın Ege Denizi'ndeki askeri faaliyetleri son yıllarda dikkat çekici bir şekilde artmıştır. 7-14 Mart 2017 tarihleri arasında Taşoz, Semadirek, Kelemez ve Sömbeki adalarında seferberlik tatbikatları yapılmış, Yunanistan, Gayri askeri statüdeki adalara yerleştirdiği düzenli birliklerin yanı sıra, sivilleri de silahlandırmış, milis kuvvet olarak yetiştirmiştir¹¹¹. Halen EGEAYDAAK'ları ise sistematik olarak denetimi altına almaya devam etmektedir¹¹².

Yunanistan, 2021 yılında ikili ve çok taraflı sürdürdüğü diplomatik girişimleri, silahlanma çabaları, askeri manevraları ile dikkat çekmiş, Türkiye'ye karşı uluslararası alanda çeşitli platformlarda dillendirdiği iddiaları ve suçlamalarıyla gündeme gelmiştir¹¹³. Bu tarihten itibaren silahlanma hız kazanmış, ABD de ona destek vermiştir. Türkiye'nin NATO'daki müttefiklerinden ABD Ege Adalarına

¹⁰⁵Tuncer, a.g.e., *Ege Adaları Sorunu*, s. 96.

¹⁰⁶ Karagül ve Özdemir, a.g.e., s. 669.

¹⁰⁷ Cem Turan, *Türkiye Yunanistan İlişkileri 1990'lı Yıllar: Dost Hasım İki Komşu*, Literatür Akademia, Konya, 2021, s. 155.

¹⁰⁸ EGEAYDAAK: Egemenliği Anlaşmalarla Yunanistan'a Devredilmemiş Ada, Adacık ve Kayalıklar, bunlarla ilgili olarak dönemin T.C. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, "Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun halefi olması nedeniyle Ege Denizi'nde 937 adet ada, adacık ve kayalıkların Türkiye'ye ait olduğunu" belirtmiştir, vd. Bkz. Cihat Yayıncı, *Yunanistan Talepleri: Ege Sorunları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2020, s. 60.

¹⁰⁹Bahadır S. Dilek, "Ege'deki Sessiz Çığlık", *Türk Dış Politikasında Hasar Tespiti*, (Ed.) Ümit Özdağ ve Yelda Ongun, Destek Yayınları, İstanbul, 2020, s. 39.

¹¹⁰ Yayıncı ve Paksüt, a.g.e., s. 52-53.

¹¹¹ Vedat Yenerer, *Ege'de Yunan İşgali: Türk Ada ve Kayalıkları Nasıl Ele Geçirildi?* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 231.

¹¹² Dilek, a.g.e., s. 38-39.

¹¹³ Mehmet U. Ekinci, "Türkiye-Balkan Ülkeleri İlişkileri", 2021'de Türkiye, SETA Yayınları, İstanbul, 2022, s. 126.

silah sevkiyatı başlatmış, Yunanistan'da üsler kurmaya başlamıştır¹¹⁴. 2022 yılında Yunanistan'ın savunma giderleri 8,4 milyar dolara ulaşmış, bu giderlerin %45'inden fazlası yeni silah alımları için ayrılmış, aynı yıl içerisinde Fransa'dan aldığı ikisi yeni, altı tanesi ikinci el olan 8 Rafale uçağının teslimi gerçekleşmiştir¹¹⁵.

Öztürk'e göre 2022 yılında adaların silahlandırılmasıyla ilgili olarak Yunanistan, uluslararası andlaşmaları ihlal ederek, yasak olmasına rağmen GASA askeri yığınak yapmaya devam etmektedir. "Midilli Adası'na Mekanize Piyade Tümeni, Limni, Sakız ve Sisam Adalarına birer Mekanize Tugayı olmak üzere Kuzey Ege Adaları'nda 1 Tümen, 3 Tugay ve 5 Alay" yerleştirmiştir. Midilli ve Limni Adalarına havalimanları yapmış ve savaş uçakları konuşlandırmıştır. Tüm bu faaliyetler 2008 yılından sonra gerçekleştirilmiştir. 18-21 Eylül 2022 tarihlerinde Yunanistan'ın Amerika tarafından hibe edilen zırhlı araçları Sisam ve Midilli Adalarına yerleştirdiği insansız hava araçları (İHA) tarafından tespit edilmiştir. Lozan ve Paris Andlaşmalarını ihlal ederek adaları silahlandırmaya devam eden Yunanistan'a Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Provokasyon kokan adımları takip ediyoruz" diyerek tepki göstermiş, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yunanistan ve Amerika Birleşik Devletleri'ne 26 Eylül 2022 tarihinde protesto notası vermiştir¹¹⁶.

Yunanistan bahsi geçen bu adalara Amerikan silahlarını ve araçlarını 2008 yılından beri yığmaktadır. Mesela Midilli Adası'na 2017 yılında konuşlandırılan Amerikan yapımı CH 47 helikopteriyle Yunan askerlerine burada paraşüt eğitimi verilmeye başlanmıştır. Yunanistan'ın Sisam Adası'na yerleştirdiği Amerikan yapımı M-48 tanklarının namluları Kuşadası/Davutlar'a (Aydın) doğru çevrilmiş, Amerikan yapımı 203 mm.'lik kundaklı motorlu obüsler ve M-48 tanklarıyla yapılan atışların sesi (11 Aralık 2017) Kuşadası'nda yankılanmıştır. Sisam Adası'na Amerikan yapımı APACHE taarruz helikopterleri yerleştirilmiş, helikopterler hazır halde Türkiye'ye yönelik bir harekât için bekletilmektedir. Limni Adası'na Amerikan yapımı TOW tanksavar silahları yerleştirilmiş, Bozbaba Adası'na Amerikan Yapımı 105 mm.'lik çekili obüsler ile atışlar gerçekleştirilmiştir (31 Mayıs 2017). Yine 31 Ekim 2018 tarihinde Amerikan Yapımı 155 mm.'lik kundaklı motorlu obüsler ile atışlar gerçekleştirilmiştir¹¹⁷.

Cihat Yayı ve Osman Paksüt'e göre Türkiye, Ege Denizi'nde 15 Eylül 2020 tarihinde bir NAVTEKX ilan etmiş ve adaların silahlandırıldığını belirterek, Lozan Andlaşması'nın ihlal edildiğini açıklamıştır. 13 Temmuz 2021 tarihinde Türkiye Birleşmiş Milletler'e Yunanistan'ın Ege'deki ihlallerini bildirmiş ve şu konuya dikkat çekmek istemiştir. Yunanistan'ın adaların Gayri askeri statüsünü bozması Lozan Andlaşması'na göre bu adaların egemenliğini yeniden müzakereye açılabilir hale getirmiştir. Adaların askerleştirilmesi andlaşma maddelerinin "maddi ihlali" anlamına gelmektedir. Türkiye, söz konusu bütün bu ihlallere karşı sözlü ya da diplomatik notalarla kararlı ve tutarlı bir biçimde tavrını ortaya koymuş ve protesto etmiştir. Geçmiş yıllarda da birçok kez BM Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi'ne bu konuda duyurularını yapmıştır. Türkiye'nin elinde uluslararası andlaşmaların ihlal edildiğine dair, adaların militarize edilmesiyle ilgili kapsamlı ve sağlam belgelenmiş bilgiler mevcuttur. Andlaşmaların ihlal edilerek ısrarlı ve kasıtlı silahlanmanın devam etmesi Türkiye'nin güvenliği açısından ciddi manada tehdit oluşturmakta, bu tutum ve davranışlar bölgesel barışı ve güvenliği de tehdit etmektedir¹¹⁸.

Adalara silah sevkiyatı halen sürmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Millî Savunma Bakanlığı Genel Sekreteri E. Kurmay Albay Ümit Yalım'a göre Türkiye, adalara yapılan silah yığınının durdurulması için Birleşmiş Milletler, Altı Büyük Devlet Kararı'nda imzası olan Devletler ve NATO nezdinde girişimlerde bulunmalı, silah yığılmasına engel olmalı ve adalarda konuşlandırılmış olan askeri birliklerin geri çekilmesini sağlamalıdır. Adalar Gayri askeri statülerine geri döndürülmelidir. Altı

¹¹⁴Fahriye Demirci, "Yunanistan'ın Adalar Provokasyonu", *TRT Haber*, (3 Haziran 2022), <https://www.trthaber.com/haber/gundem/yunanistanin-adalar-provokasyonu-685598.html/> (E.T. 19 Şubat 2024).

¹¹⁵Rıfat Öncel, "Türkiye-Yunanistan İlişkileri", 2022'de Türkiye, SETA Yayınları, İstanbul, 2022, s. 181-182.

¹¹⁶Saygı Öztürk, "Adalar Gizli Saklı Değil, Açıkça Silahlandırıldı; Seçim İçin Hatırlandı", *Sözcü Gazetesi*, (2 Ekim 2022), <https://www.sozcu.com.tr/adalar-gizli-sakli-degil-acikca-silahlandirildi-secim-icin-hatirlandi-wp7394653/> (E.T. 19 Şubat 2024).

¹¹⁷Tuncer, a.g.e., *Ege Adaları Sorunu*, s. 104.

¹¹⁸Yayı ve Paksüt, a.g.e., s. 208-210.

Büyük Devlet Kararı'nda ve Lozan Andlaşması'nda Yunanistan'a Gayri askeri statüde olmak koşuluyla 9 adanın kullanım hakkı verilmiştir. Andlaşmaları ihlal eden Yunanistan'ın adaları kullanım hakkı sonlandırılmalı ve bu adalara Türk birlikleri yerleştirilerek söz konusu adalar üzerinde Türkiye'nin egemenliği sağlanmalıdır¹¹⁹.

Bir başka çalışmanın konusu olmakla birlikte, yine Ümit Yalım'ın belirttiğine göre Yunanistan, Türkiye'ye ait olan 20 ada ve iki kayalığa 2004 yılında (Ekim ve Kasım aylarında) asker çıkartmış ve bu adalara fiilen yerleşmiştir¹²⁰. Yenerer de benzer şekilde yukarıda bahsi geçen adalarla ilgili olarak adalara Yunan askeri birlik ve sivillerin yerleştirildiğini, sivillere askeri eğitim verildiğini, üniforma, silah ve mühimmat sağlandığını, ilaveten bu milis askerlerin yerleştikleri ve Türk adalarından biri olan Hurşit Adası'nda 30 Mart 2017 tarihinde Türkiye'ye meydan okuduklarını belirtmiştir¹²¹. Kısa bir süre önce Türkiye'nin 31 Mart 2024 tarihindeki yerel seçimlere odaklandığı sırada Yunanistan, Muğla'ya bağlı Keçi Adası'nı ilhak ettiğini ve topraklarına kattığını açıklamıştır. Öztürk'ün haberine göre 6 Mart 2024 tarihinde Keçi Adası'nda kaçak bir şekilde faaliyette olan Yunan ilköğretim okulunun öğrencileri ile adaya yerleştirilen Yunan vatandaşları adanın Yunanistan'a katılmasını kutlamıştır. Ayrıca 23 Şubat 2024 tarihinde Yunanistan Savunma Bakanı Nikos Dendias, "Ege'de sınırlar yeniden çizilmeli" diyerek basına bir açıklamada bulunmuş, Türkiye'nin 3 mil haricindeki her şeyin Yunanistan'a ait olduğunu söylemiştir. Buna karşın Ümit Yalım, Türkiye Savunma Bakanı'nın bu olup bitenler karşısında sessiz kaldığını, tepki göstermediğini belirtmiştir. Ayrıca ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken, Amerikan Kongresi'ne ekli haritayla birlikte bir mektup göndermiş ve bu mektupta haritada pembe renkli işaretlenmiş "toplam 29 ada, adacık ve kayalıklarda Yunanistan'ın egemenlik hakkının" olmadığını belirtmiştir. Mektupta sözü edilen adalar arasında, yukarıda bahsi geçen 20 ada, adacık ve iki kayalık da yer almaktadır¹²².

4. Yunanistan-ABD ve Fransa Askeri İş Birliği

Ekonomik bakımdan çok iyi durumda olmamasına rağmen Yunanistan, son yıllarda hızla artan bir silahlanma çabası içerisine girmiş, Ukrayna-Rusya Savaşı ile birlikte yoğun bir şekilde silahlanmayı arttırmıştır. İki NATO üyesi ülke (ABD ve Fransa) ile askeri iş birliği andlaşmaları imzalamış; ayrıca İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır gibi ülkelerle de askeri iş birlikleri içerisine girmiştir¹²³.

ABD'nin dünyanın her tarafına dağılmış 800'ü aşkın üssü bulunmaktadır. Bugüne dek gelişmiş askeri teknolojiler sayesinde dünyanın farklı yerlerinde cereyan eden olaylara hızlı ve etkin müdahale edebilmek için müttefik devletlerin güvenliğinin sağlanması, hasım olan devletlerin caydırılması amacıyla bu üslerin büyük önemi bulunmaktadır. ABD, Yunanistan ile 1990 yılında Karşılıklı Savunma ve İş Birliği Andlaşması imzalamış, bu andlaşmaya ilaveten 5 Ekim 2019 tarihinde bir protokol imzalamıştır. Bu protokol ile yukarıda bahse konu edilen andlaşmanın güncellenip, geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda Girit Adası'nda bulunan Suda (Souda) Askeri Üssü'nün modernizasyonu, Larissa'daki havalimanının yenilenmesi, Larissa ile Valos arasında yer alan Stefanovikeio Hava Üssü'nün tahkimat bakımından sağlamlaştırılması gibi maddeler ön plana çıkmıştır. Bunlar arasında Dedeğaç Limanı'nın genişletilmesi ve modernizasyonu da yer almaktadır¹²⁴.

Dedeğaç, Türkiye hududuna kuş uçuşu 23 km mesafede olup İpsala hududuna 45 km uzaklıktadır. Çanakale Boğazı'na, Adalar Denizi'ne yakın bir mesafede bulunan, Trakya Körfezi olarak da anılan

¹¹⁹ Öztürk, a.g.e., <https://www.sozcu.com.tr/adalar-gizli-sakli-degil-acikca-silahlandirildi-secim-icin-hatirlandi-wp7394653/>.

¹²⁰ Yalım, a.g.e., *Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'deki Türk-Yunan Sorunları*, s. 55.

¹²¹ Yenerer, a.g.e., s. 231.

¹²² Saygı Öztürk, "Türkiye Seçimle Uğraşırken Adalarımızda Neler Oldu?", 31 Mart 2024, <https://www.sozcu.com.tr/turkiye-secimle-ugrasirken-adalarimizda-neler-oldu-p36234>, (E.T. 2 Nisan 2024).

¹²³ Mustafa Çuhadar, "Yunanistan'ın Artan Silahlanma Eğilimi", Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM), (22 Ocak 2023), <https://www.ankasam.org/yunanistanin-artan-silahlanma-egilimi/> (E.T. 22 Şubat 2024).

¹²⁴ Yücel Acer, "5 Soruda ABD'nin Dedeğaç (Yunanistan)'ta Askeri Üs Kurmasının Anlamı ve Türkiye'ye Etkisi" *SETA*, (30 Temmuz 2020), <https://www.setav.org/5-soru-abdnin-dedeagac-yunanistanta-askeri-us-kurmasinin-anlami-ve-turkiyeye-etkisi/> (E.T. 19 Şubat 2024).

bölgede yer almaktadır. Dedeoğaç son yıllarda Amerika'nın yaptığı askeri sevkiyatlar ile Türkiye'nin gündemine gelmektedir¹²⁵. ABD ilk defa Dedeoğaç'a silah yığınağı yapmaya 2020 senesinde başlamış, Dedeoğaç limanı üzerinden gerçekleştirdiği askeri sevkiyatların NATO kapsamında düzenlendiğini ve "DEFENDER Europa 20" tatbikatı için yapıldığını açıklamıştır. Bir sonraki yıl da bölgeye silah sevkiyatı devam etmiştir. 6 Mayıs 2021 tarihinde Dedeoğaç Limanı'na yanan "Liberte Promise" adlı kargo gemisi ile askeri araç ve mühimmatın yanı sıra bölgeye helikopterler indirmiştir¹²⁶. Ayrıca 20.000 asker, 1.800 zırhlı araç ile 145 helikopter Dedeoğaç'a getirilmiştir¹²⁷.

Amerika'nın bölgeye yaptığı askeri yığınağın Yunanistan'la iş birliğini (stratejik dayanışmayı) güçlendirmek, Çin ve Rusya'nın bölge üzerindeki etkisini dengelemek, Türkiye karşısında baskı unsuru kurmak, Dedeoğaç Limanı'nın özelleştirilmesi ve işletimini devralmak gibi amaçlarla yapıldığı belirtilmektedir¹²⁸. Amerikan basını konuyla ilgili olarak, Ukrayna Savaşı sonrasında ABD ve Yunanistan arasında pekiştirilen ittifak ilişkisine dikkat çekmiştir. New York Times'ın haberine göre, "Dedeoğaç ABD'nin silah merkezi" olmuş¹²⁹, ABD, Dedeoğaç'a 2020 ve 2021 yıllarında iki defa silah sevkiyatı yapmış, "DEFENDER Europa 20" ve "DEFENDER Europa 21" manevralarında kullanılması için askeri mühimmat ile araç göndermiştir. Dedeoğaç'a yerleştirilen silahlar içerisinde "M1 A2 Abrams tankları, M117 zırhlı araçlar, M2A2 Bradley zırhlı muharebe araçları, Black Hawks helikopterleri, Apache tipi saldırı helikopterleri, Chinook ağır nakliye helikopteri" ve farklı mühimmatlar bulunmaktadır. Amerika bu mühimmatları Bulgaristan ve Romanya'ya sevk edeceğini açıklasa da bunların çok önemli bir kısmı Dedeoğaç'ta bırakılmıştır¹³⁰.

ABD, son zamanlarda yaşanan Filistin-İsrail çatışması sonrasında her olasılığa karşı hazırlıklı olmayı, Amerikan askeri uçaklarını "güvenlik mesafesinde" tutmayı amaçlamış, Yunanistan silahlı kuvvetlerinin alt yapı imkanlarından faydalanmak istemiştir. Girit Adası'na Amerika'ya ait 7 hava ikmal vasıtası, "10 C-130 nakliye uçağı, KC-135 tipi bir havada yakıt ikmal uçağı, Boeing P-8 Poseidon tipi bir anti-denizaltı ve anti-yüzey savaş uçağı" konuşlandırmıştır¹³¹. Atina Haber Ajansı'nın haberine göre, Amerika Birleşik Devletleri, Yunan adalarında yeni üs bölgeleri kurmak için harekete geçmiş, tasarı ABD Temsilciler Meclisi'nde görüşülmüş ve onaylanmıştır¹³². ABD'nin Girit ve Evros (Batı Trakya/Dedeoğaç) askeri üs bölgelerinden sonra Ege'de ve Akdeniz'deki diğer adalarda da üsler kurmak istediği Yunan medyasında gündeme gelmiştir. Yunanistan, ilave üsler için 14 Ekim 2023 tarihinde Yunanistan-ABD Karşılıklı Savunma ve İş Birliği Andlaşması (MDCA) çerçevesinde, Amerika'ya verilecek üs haklarını açıklamıştır. Son dönemlerde Batı Trakya'da, Adalar Denizi'nde ve Akdeniz'de iki ülke arasındaki ortak tatbikatların sayısı artmış, Amerikan Donanması Yunanistan'a hibe olarak askeri araç gereç göndermiştir¹³³.

¹²⁵ Turan Salcı, "ABD'nin Askeri Yığınak Yaptığı Dedeoğaç Neden Önemli, Hedefte Rusya mı Türkiye mi Var?", *Sputnik Türkiye*, (9 Kasım 2022), <https://sputniknews.com.tr/20221109/abdnin-askeri-yiginak-yaptigi-dedeagac-neden-onemli-hedefte-rusya-mi-turkiye-mi-var--1063245722.html/> (E.T. 19 Şubat 2024).

¹²⁶ Şafak Yıldırım, "ABD'nin Dedeoğaç'a Silah ve İstihbarat Yığınağı", (10 Haziran 2023), Türk Denizcilik ve Global Stratejiler Merkezi, <https://turkdegs.org/icerik/abdnin-dedeagaca-silah-ve-istihbarat-yiginagi-safak-yildirim>, (E.T. 20 Şubat 2024).

¹²⁷ Yusuf Karadağ, "ABD Askeri Neden Yunanistan'da Konuşlanıyor", *Evrensel*, (15 Kasım 2021), <https://www.evrensel.net/yazi/89828/abd-askeri-neden-yunanistanda-konustaniyor/> (E.T. 24 Şubat 2024).

¹²⁸ Yıldırım, a.g.e., "<https://turkdegs.org/icerik/abdnin-dedeagaca-silah-ve-istihbarat-yiginagi-safak-yildirim>.

¹²⁹ TRT Haber, "New York Times: Dedeoğaç ABD'nin Silah Merkezi Oldu", (22 Ağustos 2022), <https://www.trthaber.com/haber/dunya/new-york-times-dedeagac-abdnin-silah-merkezi-oldu-702872.html>, (E.T. 20 Şubat 2024).

¹³⁰ Yıldırım, a.g.e., <https://turkdegs.org/icerik/abdnin-dedeagaca-silah-ve-istihbarat-yiginagi-safak-yildirim>.

¹³¹ TRT Haber, "ABD Askeri Uçaklarını Yunanistan'daki Üslerle Yerleştirmeye Başladı İddiası", (24 Ekim 2023), <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abd-askeri-ucaklarini-yunanistandaki-uslere-yerlestirmeye-basladi-iddiasi-806530.html/> (E.T. 24 Şubat 2024).

¹³² Yorgo Kırbaki, "ABD'li Vekillerden Ege'de Yeni Üsler Kurulsun Talebi", (4 Ağustos 2023), *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abdli-vekillerden-egede-yeni-usler-kurulsun-talebi-42309472/> (E.T. 24 Şubat 2024).

¹³³ Sözcü Gazetesi, ABD Yunan Adalarında Yeni Askeri Üsler İçin Harekete Geçti", (5 Ağustos 2023), <https://www.sozcu.com.tr/galatasaray-avrupa-da-marti-goremedi-gercege-donus-p24919/> (E.T. 24 Şubat 2024).

Yunanistan ve Fransa arasındaki askeri ve savunma iş birliği ise yeni bir durum değildir. Yunanistan, Fransa'dan 24 (Rafela) savaş uçağı almasının kendisine maliyetinin 11 milyar dolar olduğunu açıklamış, Fransa ile 2021 Eylül'ünde savunma ve askeri iş birliği anlaşması yapmış bu anlaşmaya göre Fransa'dan yeni silah ve teçhizat alımı için mutabakat sağlanmıştır. NATO ve AB üyesi iki devletin askeri iş birliğini geliştirmeleri Doğu Akdeniz'de yaşanan gelişmelerden bağımsız değildir. Bu bağlamda Yunanistan'ın güvenlik kaygısıyla hareket etmesi, Fransa'nın işine gelmektedir¹³⁴.

5. Yunanistan'ın Doğu Ege Adalarını Silahlandırmasıyla İlgili İddiaları

Andlaşmalardaki şartlar andlaşmaların akdedildiği dönemin dünya şartlarına göre düzenlenir. Eğer şartlarda köklü değişiklikler meydana gelmiş ise bu durumda andlaşmada yer alan ilgili maddeler hükmünü yitirir. Adalar konusunda, Boğazönü Adaları ile Doğu Ege Adaları'nın durumunu belirleyen Lozan Andlaşması ile Rodos Adası ve Menteşe Adaları'nın durumunu belirleyen Paris Andlaşmaları o dönemin şartlarına göre düzenlenmiştir. Fakat Lozan'dan II. Cihan Harbi'ne dek uzanan süreçte, dünyada çok sayıda ve köklü değişimler (esaslı değişiklik/rebus sic standibus) ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Türkiye, şartların değiştiğini ileri sürerek Lozan Barış Andlaşması'nın 4. ve 6. Maddelerinin değiştirilmesini istemiştir. Buna göre: "İstanbul ve Çanakkale Boğazları yöresinde kıyı hatlarından 30 km. mesafeden geçen hatlar ve kıyı şeridi arasında kalan bölgeler ile Semadirek, Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adaları askerden arındırılacaktır" biçiminde belirtilen adaların statüsü¹³⁵, 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile değiştirilmiştir¹³⁶.

Türkiye'nin Boğazlara asker yerleştirmesi ve savunma sistemleri kurabilmesi Montrö sayesinde mümkün olmuştur. Montrö Sözleşmesi'nde, Lozan'daki gibi Boğazönü Adalarına (Limni, Semadirek gibi) yer verilmemiştir. Yunanistan Montrö'ye atıf yaparak şu iddialarda bulunmaktadır. Ege Adalarının silahsızlandırılması Türkiye'nin güvenliği için ne kadar önemliyse, Çanakkale Boğazı'nın silahsızlandırılması da Yunanistan'ın Limni ve Semadirek gibi adalarının güvenliği bakımından aynı şekilde önem taşımaktadır. Lozan Andlaşması'nda da Limni ve Semadirek Adalarıyla birlikte Bozcaada, Gökçeada ve Tavşan Adaları dahil Boğazönü Adalarının tamamı aynı madde kapsamında değerlendirilmiştir. Söz konusu madde Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile yürürlükten kaldırıldığına göre, Yunanistan'a da tıpkı Boğazlar gibi Semadirek ve Limni Adalarını silahlandırma hakkını vermiştir. Bir başka ifadeyle Yunanistan, Montrö ile Boğazönü Adaları'nın askerden arındırılmış statüsünün ortadan kalktığını savunmaktadır. Zira Montrö Sözleşmesi, Lozan'daki "Boğazlar ve Boğazönü Adaları'nın" GASA ilgili hükümlerinin yerini almış ve Boğazların silahsızlandırılmış durumunu değiştirmiştir. Bu bağlamda adaların Gayri askeri statüsü de ortadan kaldırılmıştır. Bu nedenle Boğazönü Adaları üzerindeki Yunanistan'ın egemenlik haklarına da hiçbir kısıtlama getirilemez, demektir¹³⁷.

Yunanistan'ın diğer bir argümanı da 1936 yılında dönemin Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Montrö Sözleşmesi'nin onaylanması esnasında TBMM'de yaptığı konuşmayla Sözleşme sonrası süreçte tarafların birtakım uygulamalarına dayandırmasıdır. T. Rüştü Aras, Sözleşme ile ilgili olarak Türkiye'nin Boğazlar konusunda tam egemenliğinin kabul edildiğini, Boğazlar bölgesinin askerleştirilmesi hakkının bulunduğunu belirtmiştir¹³⁸. O günlerde Türk Hükümeti tarafından Yunan Hükümeti'ne bir mektup gönderilmiştir. Bu mektuba atıf yapan Yunanistan, Limni Adası'na yönelik şu iddialarda bulunmaktadır: Söz konusu ada savaş durumunda NATO'nun savunması altında olacağına göre, savunmayla ilgili hazırlıklar ve eğitimler barış zamanında yapılmalıdır. Bu sebeple Limni Adası'nın Kuzey Ege'de elverişli stratejik konumda bulunan bir hava ve deniz üssü olması, Boğazlardan güneye doğru ya da Akdeniz'den Boğazlara doğru bir saldırı halinde savunmanın dayandırılabilceği bir alan olabilir. Bu bakımdan NATO'nun planları ve tatbikatlarının kapsamına alınmalıdır. Yunanistan'ın Rodos ve Menteşe Adaları ile ilgili iddialarına göre "bu adaların her ne

¹³⁴ Çuhadar, a.g.e., <https://www.ankasam.org/yunanistanin-artan-silahlanma-egilimi/>.

¹³⁵ Çetinkaya Apatay, *Ege'de Olup Bitenler*, T.C. Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2006, s. 394.

¹³⁶ Murat Burgaç, *Montrö Meydan Muharebesi, Bir Diplomasi Savaşı*, Kaynak Yayınları, 2021, s. 18.

¹³⁷ Apatay, a.g.e., s. 394.

¹³⁸ Pazarıcı, a.g.e., *Türk Dış Politikasının Başlıca Sorunları*, s. 124-125.

kadar 1947 Paris Andlaşması'nda askersizleştirme statüleri kabul edilmişse de Türkiye bu statüyü belirleyen Paris Andlaşması'na taraf olmadığından, bu konuda Yunanistan'ın muhatabı olamaz" denmektedir¹³⁹.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ardından Yunanistan, Türkiye'nin kendisi için ciddi anlamda bir tehdit oluşturduğunu düşünmeye, bu nedenle Anadolu kıyılarına yakın olan adaları silahlandırmaya başlamıştır. Gerekçe olarak da BM Şartı'nın 51. maddesi kapsamında "meşru müdafaa" hakkının doğduğunu ileri sürmektedir¹⁴⁰. Yunanistan'ın yakın dönemde de Doğu Ege Adalarının askerileştirilmesi ile ilgili olarak bazı iddiaları bulunmaktadır. Yine meşru müdafaa hakkını gerekçe göstererek Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Dendias, bir mülakatta şu açıklamayı yapmıştır (18 Şubat 2022). Türkiye'nin Ege'de güçlü bir donanmasının bulunduğunu, Yunanistan'a ait olan adalara bakan, Avrupa'nın "en büyük çıkarma filosuna sahip olduğunu", Türkiye'nin 1995 yılından bu yana açıkça ve ciddiyetle savaş tehdidinde bulunduğunu vurgulamış, "Türkiye'nin Kıbrıs, Irak ve Suriye'deki askeri" müdahalelerini ve Libya'da askeri güç bulundurmasını kendilerine yönelik bir tehdit olarak algıladıklarını belirtmiştir¹⁴¹.

6. Türkiye'nin İddiaları

Yunanistan'ın iddialarına karşılık Türkiye de kendi görüşlerini ortaya koymaktadır. Türkiye'ye göre uluslararası hukukta koşulların değiştiği ileri sürülerek, andlaşmaların da koşullara göre değişmesinin zorunlu olduğu ya da yürürlükten kaldırılacağı diye bir hüküm bulunmamaktadır. Zira çok taraflı bir uluslararası andlaşmanın tek yanlı yorumlarla ve isteğe göre değiştirilmesinin mümkünatı yoktur. Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Lozan Andlaşması'nın Boğazların Statüsünü düzenleyen hükümlerinin yerini almıştır. Söz konusu değişiklik usulüne uygun olarak gerçekleştirilen ve Yunanistan'ın da imzaladığı çok taraflı bir uluslararası andlaşma ile gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin tek taraflı tasarrufu ile yapılan bir değişiklik değildir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Türk Boğazları: "İstanbul Boğazı, Marmara Denizi geçişi ve Çanakkale Boğazı olarak" tanımlanmıştır. İlaveten Semadirek ve Limni Adaları Balkan Savaşları'nın ardından imzalanan Londra Andlaşması'ndan (30 Mayıs 1913) beri Gayri askeri statüdedir. Bu statünün devam edeceği, Lozan Andlaşması'nın, Boğazlarla ilgili hükmünün haricinde başka bir maddesinde de (12. madde) gayet açık bir şekilde "Limni ve Semadirek" isimleri vurgulanarak hükme bağlanmıştır¹⁴². Semadirek ve Limni Adalarının silahlandırılmasıyla ilgili Yunanistan'ın ileri sürdüğü argümanların Türkiye için geçerliliği bulunmamaktadır. Zira Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Montrö Sözleşmesi ile çelişmeyen maddeleri ortadan kaldırılmamış ve halen geçerliliğini korumaktadır. Türkiye bu adaların silahlandırılmasına karşı çıkmış, resmî açıklamalarda bulunmuş, notalar göndermiştir¹⁴³. Boğazönü Adalarının askerden arındırılmış durumu Türkiye'nin güvenliği açısından elzemedir. Bu durum, andlaşmalarla kurulmuş dengenin temel dayanağıdır. Söz konusu adaları andlaşma maddelerini ihlal ederek silahlandırmak, bu temel dayanağı yıkmak, en basitinden yaptırım gücünü zayıflatmak anlamına gelir¹⁴⁴.

Türkiye'nin görüşüne göre Nikarya, Sakız, Sisam ve Midilli Adalarının silahlandırılmasının gerekçesi olarak Yunanistan'ın kullandığı meşru müdafaa hakkı (BM mad. 51), uluslararası hukuka göre ancak silahlı bir saldırının olması durumunda söz konusu olabilir. Türkiye'den Yunanistan'a herhangi bir tehdit söz konusu değildir. Ayrıca bir tehdit durumu olsa dahi meşru müdafaa hakkı gerekçe gösterilerek adalar silahlandırılmaz¹⁴⁵. Yunanistan'ın öne sürdüğü "sözde tehdit" iddiaları uluslararası hukukun öngördüğü şekilde "kendisine yönelik bir silahlı saldırı olarak kabul" edilemez¹⁴⁶. Yunanistan'ın Ege Adaları'nın güvenliğiyle ilgili tehdit algısına yönelik iddialarına

¹³⁹ Apatay, *a.g.e.*, s. 395.

¹⁴⁰ Tuncer, *a.g.e.*, *Ege Adaları Sorunu*, s. 94.

¹⁴¹ Yüksel ve Singil, *a.g.e.*, s. 474.

¹⁴² Apatay, *a.g.e.*, s. 395-396.

¹⁴³ Fırat, *a.g.e.*, s. 761.

¹⁴⁴ Apatay, *a.g.e.*, s. 396.

¹⁴⁵ Fırat, *a.g.e.*, s. 761.

¹⁴⁶ Yüksel ve Singil, *a.g.e.*, s. 475.

Türkiye cevap olarak, 4. Ordu ve Ege Denizi'ndeki diğer faaliyetlerinin tamamen uluslararası andlaşma koşullarına ve uluslararası hukuka uygun olarak kullanılan haklardan ibaret olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Türkiye, son yıllarda Yunanistan'ın uluslararası andlaşmaları ihlal ederek adaları silahlandırmaya devam etmesine yönelik itirazlarının dikkate alınmaması halinde bu ihlallerin hukuki bakımdan sonuçları olacağını dile getirmektedir¹⁴⁷.

II. Dünya Savaşı'nın ardından 1947 tarihli Paris Andlaşması ile Oniki Adalar, İtalya'dan alınıp Yunanistan'a verilmiştir¹⁴⁸. Türkiye'nin Paris Andlaşması'nın taraflarından biri olmadığı, andlaşma hükümlerinin sadece tarafları bağlayıcı olduğu (res inter alios acta) görüşüne karşın ise andlaşma maddeleri açıktır. Türkiye'nin Oniki Adalar'la ilgili olarak hukuki bağı bulunmaktadır. Zira Lozan Andlaşması'nın 16. maddesinde bu adaların gelecekteki statüleri üzerinde Türkiye'nin menfaatlerinin olduğu belirtilmiştir¹⁴⁹. Paris Andlaşması'nın 14. maddesinde de bu adaların isimleri tek tek sayılmış, silahlılandırılmalı (demilitarisation) ve silahlılandırılmış (demilitarized) olması koşuluyla devredilmiştir. Andlaşmanın XII. Ekinde (annex) D silahlılandırılma ve silahlılandırılmış ifadeleri ise açıkça tanımlanmıştır¹⁵⁰. Bu nedenle adaların Gayri askeri statüsü devam etmektedir. Paris Andlaşması da çok taraflı bir andlaşmadır ve tek yanlı olarak değiştirilmesi söz konusu değildir. Uluslararası hukuka göre ahde vefa ilkesi gereği andlaşma hükümlerine uyulması gereklidir.

7. Gayri Askeri Statüdeki Adalar ile İlgili Argümanların Değerlendirilmesi

Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 60. maddesine göre iki ya da çok taraflı bir andlaşmada taraflardan birinin andlaşmayı esaslı şekilde ihlali halinde (material breach) bu aykırı uygulamadan zarara uğrayan taraf, ihlal eden tarafa (devlete) karşı andlaşmanın kısmen veya tümünü askıya alma veya sonlandırma hakkına sahiptir. Belirlenen koşulların en mühimi, bahse konu ihlalin "andlaşmanın konu veya amacının gerçekleştirilmesi için elzem olan bir hükmünün ihlali" olması koşuludur. Doğu Ege Adalarını Yunanistan'a devreden andlaşmalar, adaları Gayri askeri statüde olması koşuluyla devretmiştir. Adaların Yunanistan'a devir şartındaki en önemli koşul, silahlılandırılmadır¹⁵¹.

Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne (Mad. 62) göre andlaşmaların yapıldığı koşullarda öngörülemeyen bir değişiklik söz konusu olması halinde 62. maddedeki koşulların yerine getirilmesi halinde andlaşmalar sonlandırılabilir, yürürlüğü askıya alınabilir veya andlaşmadan çekilebilir. Söz konusu maddede belirtilen koşullar ise andlaşmanın akdedildiği koşullarda bir değişiklik olması, bu değişimin taraflarının andlaşmayla bağlanmalarına razı olması ve tarafların andlaşma kapsamında uygulamalarda esaslı bir değişimin olmasıdır. Mamafih, (a) sınır andlaşmaları, (b) esaslı değişiklik, buna müracaat eden tarafın andlaşmadan kaynaklanan yükümlülüğünün ihlali durumunda bu maddedeki hükme başvurulamaz. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 62. maddesi kapsamında Yunanistan'ın ileri sürdüğü iddiaların hiçbir hukuki dayanağı bulunmamaktadır¹⁵². Yunanistan, Montrö Sözleşmesi'ndeki askerleştirmeye ilgili yapılan düzenlemelerin yalnızca Boğazları değil aynı zamanda Semadirek ve Limni gibi Boğazönü Adalarını da kapsadığını savunmaktadır. Yunanistan, Lozan Konferansı esnasında gündeme getirilen iki farklı hususu birbiriyle ilişkilendirmektedir. Bunlar, adaların Gayri askeri statüsü ile Türk Boğazlarının (Çanakkale ve İstanbul) askerden arındırılmış statüleridir. Bu iki Gayri askeri statüdeki amaç ve işlevler tümüyle

¹⁴⁷ Yücel Acer, "Doğu Ege Adalarının Silahlandırılması ve Egemenlik Tartışması: Türkiye İçin Yeni Bir Hukuki Yol" Kriter, (1 Mart 2022), <https://kriterdergi.com/dosya-savunma-ve-guvenlik/dogu-ege-adalarinin-silahlandirilmasi-ve-egemenlik-tartismasi>, (E.T. 22 Şubat 2024).

¹⁴⁸ Yenerer, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁴⁹ Fırat, *a.g.e.*, s. 761.

¹⁵⁰ Alaettin Sevim, "Ege Denizi'nde Gayri Askeri Statüdeki Adaların Silahlandırılması Sorunu", *Ege Jeopolitiği*, C. 1, (Ed.) Hasret Çomak, Burak Ş. Şeker ve Dimitrios Loannidis, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., Ankara, 2020, s. 500.

¹⁵¹ Acer, *a.g.e.*, <https://kriterdergi.com/dosya-savunma-ve-guvenlik/dogu-ege-adalarinin-silahlandirilmasi>.

¹⁵² Yüksel ve Singil, *a.g.e.*, s. 464-465.

birbirinden ayrıdır. Lozan Konferansı esnasında adaların askerden arındırılmasının temel nedeni Türkiye'nin güvenliği içindir¹⁵³.

Montrö Boğazlar Konferansı, Adalar Denizi'nde Yunanistan'a ait olan adaların tekrar askerileştirilmesinin görüşülmesi amacıyla toplanmamıştır. Montrö Boğazlar Konferansı, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının askerileştirilmesi, Boğazlardan geçiş güvenliğinin sağlanması, Türkiye'nin yükümlülüğünde bulunan Boğazlar ve çevresinin egemenlik haklarının güvence altına alınması amacıyla toplanmıştır. Montrö'de Lozan Barış Andlaşması'nda sözü edilen adaların silahsızlandırılmasıyla ilgili düzenlemelerin ortadan kaldırıldığı savı gerçeği yansıtmamaktadır¹⁵⁴. Yunanistan'ın tezlerinin hukuki açıdan kuvvetli bir dayanağı bulunmamaktadır. Lozan'da olduğu gibi, Montrö ve Paris Andlaşmalarında da aynı koşullar geçerlidir. Oniki Adalar Yunanistan'a devredilirken yine Gayri askeri statüde olmak şartıyla devredilmiştir¹⁵⁵.

Doğu Ege Adaları'nın silahlardan arındırılmış statüsüyle alakalı tezlerinin hukuksal bir dayanağı bulunmadığını Yunanistan da bilmektedir. Bu bağlamda, Uluslararası Adalet Divanı'nın (1993'te) zorunlu yargı yetkisini uluslararası anlaşmazlıkların tamamında mütekabiliyet esasına göre kabul etmiş olmasına rağmen ulusal güvenlik maksadıyla alınan yargı kararlarını bunun kapsamı dışında bırakmıştır¹⁵⁶. Ege Adalarının Yunanistan'a devredilmesini Türkiye, Gayri askeri statüde olması şartıyla kabul etmiştir¹⁵⁷. Gayri askeri statü devletin deniz, hava ve kara ülkesini kapsadığından söz konusu adalara zaruri haller dışında savaş gemilerinin ziyareti yasaklanmıştır. Ancak sıkça karşılaşılan bir durum söz konusudur. Rodos Adası öncelikli olmak üzere diğer Gayri askeri statüde bulunan adalara da yapılan ziyaretler deniz ülkesinin Gayri askeri statü ihlalinin olduğunu göstermektedir. Hava sahası için de aynı durum söz konusudur. Zira NATO tatbikatları, düzensiz göçle mücadele gibi sebeplerle gerçekleştirilen üst uçuşları bu statünün ihlal edildiği anlamına gelmektedir¹⁵⁸.

Gayri askeri statüdeki adaların yanı sıra, Yunanistan'ın sahil kenti Dedeağaç'ta da ABD üssü kurulması ve bölgeye askeri yığınak yapılması Doğu Trakya'nın hemen yanında bulunması Türkiye'nin güvenliği açısından bir tehlike olarak yorumlanabilir. Ayrıca bu bölgenin Lozan Andlaşması'na göre askerden ve silahlardan arındırılmış olması gerekmektedir. Dedeağaç'a 2020 yılında başlayan askeri sevkiyat halen sürmektedir. Yakın zamanda (2024 Mart'ında) gerçekleştirilen yeni sevkiyatlara ABD bölgeye 3000 zırhlı araçla birlikte 3500 asker daha konuşlandırmıştır¹⁵⁹. Yunanistan'ın uluslararası andlaşmaları ihlal ederek ABD ile birlikte Gayri askeri statüdeki adalara ve Batı Trakya'ya yaptığı askeri yığınak Dedeağaç'ı bir üs bölgesi olmaktan çıkarmış, adeta Amerikan ordusunun yerleştiği bir alan haline getirmiştir.

İki ülke arasında Ege'de yaşanan tüm bu sıkıntılara rağmen, T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın resmî sitesinde belirtildiği üzere Türkiye bu coğrafyada, “barış, refah ve istikrar” içinde yaşama kararlılığındadır. “Yunanistan bu politikanın dışında değildir.” Türkiye yanı başındaki komşusu Yunanistan ile iyi ilişkiler kurmaya ve bu ilişkileri geliştirmeye çok önem vermektedir. Adalar Denizi iki ülkenin iş birliğinde bir dostluk denizine dönüştürülmelidir. Ege'deki sorunların çözümü sadece iki komşu ülkenin üzerinde mutabık oldukları “meşru hak ve çıkarlarına karşılıklı saygı gösteren bir ortak payda üzerine inşa edildiği takdirde işlevsel ve kalıcı olacaktır.” Bu anlayış çerçevesinde Türkiye,

¹⁵³ Cihat Yayıcı, *Soru ve Cevaplarla Montrö Nedir Ne Değildir?*, Girdop Kitap, İstanbul, 2021, s. 60.

¹⁵⁴ Yayıcı, a.g.e., *Soru ve Cevaplarla Montrö*, s. 60.

¹⁵⁵ Hasan Mor, *Uluslararası Hukuk Perspektifinden Türk Dış Politikasında Ege Denizi Karasuları ve Kıta Sahaneliği Sorunları*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2016, s. 262-263.

¹⁵⁶ Serkan Aktaş, “Ege Sorunu Bağlamında Türk-Yunan İlişkileri”, *Adalar Denizi'nden Kıbrıs'a Mare Nostrum*, (Der.) Ulvi Keser, Atılım Kıbrıs Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (AKAUM), Ankara, 2012, s. 178-179.

¹⁵⁷ Gökçe Hubar, “Lozan ile Paris Andlaşmalarının İhlali: Yunanistan'ın Adaları Silahlandırması Meselesi”, *Independent Türkçe*, (8 Temmuz 2022), <https://www.indyrturk.com/node/529711/t%C3%BCrki%C3%BCyeden-sesler/lozan-ile-paris-antla/> (E.T. 22 Şubat 2024).

¹⁵⁸ Yüksel ve Singil, a.g.e., 478.

¹⁵⁹ Müyesser Yıldız, “Milliler Ses Verin Bu Neyin Yığınağı”, (22.03.2024), 12 Punto, <https://12punto.com.tr/yazarlar/muyesser-yildiz/milliler-ses-verin-bu-neyin-yiginagi-28163/> (E. T. 28.03.2024).

Yunanistan'la olan ilişkilerini olumlu bir şekilde sürdürmek istemektedir, denilmektedir.¹⁶⁰. Ancak barış ortamının korunması, iyi ilişkilerin sürdürülmesi bunu Yunanistan'ın da istemesi halinde, iyi niyetli ve kararlı olmasıyla mümkün olabilir. Bu nedenle Yunanistan, uluslararası hukuka ve andlaşmalara bağlı kalarak ahde vefa ilkesi gereği sorumluluklarını yerine getirmelidir. İki ülke de birbirlerinin hak ve menfaatlerine saygı göstermeli, iş birliği ve dostluk çerçevesinde sorunlarını çözme yoluna gitmelidir. Aksi halde kronikleşmiş sorunlar çözümsüz kalmaya devam edecek ve mevcut sorunlara yenileri ilave olacaktır.

Sonuç

Coğrafi özellikleri, jeostratejik ve jeopolitik konumu itibarıyla Adalar Denizi özel bir denizdir. Son derece girintili çıkıntılı kıyılara sahiptir. Bünyesinde pek çok koyu, körfezi ve irili ufaklı binlerce adayı barındırmaktadır. 1950'lerden günümüze yarı kapalı bir deniz olan Ege Denizi'nden kaynaklı sorunlar çoğu zaman iki komşu ülkeyi çeşitli nedenlerle karşı karşıya getirmektedir. Tarihsel süreç içerisinde Lozan ve Paris Andlaşmalarıyla Yunanistan'ın egemenliğine devredilmiş olan Doğu Ege Adalarının gayri askeri statüsüne başta Yunanistan olmak üzere tüm devletlerin riayet etmesi gerekir. Bahsi geçen bu adalar Anadolu kıyılarına çok yakındır ve uluslararası andlaşmalarla bu adaların Gayri askeri statüde olmasının sebebi Türkiye'nin güvenliği içindir. Doğu Ege Adalarının silahlandırılması 1950'lerden itibaren başlamış, o günden bugüne uluslararası andlaşmalar ihlal edilerek toplamda 23 adanın tamamının Gayri askeri statüleri bozulmuştur.

Yunanistan, yukarıda sözü edilen ihlalleri çeşitli argümanlara dayandırmaktadır. 1923 tarihli Lozan ve 1947 tarihli Paris Andlaşmalarında yer alan, adaların Gayri askeri statüsü koşulunun zaman içerisinde esaslı değişikliğe uğrayarak ortadan kalktığını söylemektedir. Fakat her iki andlaşma da yürürlüktedir. Bu andlaşmalar çok taraflı andlaşmalardır ve tek taraflı olarak ortadan kaldırılamaz. Yukarıda bahsedildiği gibi VAHS, uluslararası andlaşmaların hangi hallerde geçersiz olduğunu ya da andlaşmalardan çekilme durumlarını detaylarıyla açıklamıştır. Yunanistan imzalamış olduğu andlaşma kurallarına ahde vefa ilkesi gereği uymakla mükelleftir. Her iki andlaşmada da Doğu Ege adalarının devir şartı Gayri askeri statüde olmasıdır. Adaların silahlandırılması uluslararası hukukun ihlalidir ve Türkiye'nin güvenliğine yönelik tehdit oluşturmaktadır.

Yunanistan Türkiye'den tehdit algıladığını ileri sürerek BM'nin 51. maddesi gereği meşru müdafaa hakkı kapsamında adaları silahlandığını söylemektedir. Bunun nedenini 1974 Kıbrıs Barış Harekâtına ve son yıllarda Libya, Suriye ve Irak'ta yaşanan olaylar sebebiyle Türkiye'nin bu bölgelerdeki artan askeri faaliyetlerine dayandırmakta, kendisine yönelik "sözde" tehdit olarak algılamaktadır. Esasen meşru müdafaa hakkı, tehdit olduğu durumlarda değil, saldırı durumu söz konusu olduğunda kullanılır. Ancak Türkiye'den Yunanistan'a yönelik herhangi bir saldırı durumu söz konusu değildir.

Diğer taraftan Türkiye'nin bulunduğu coğrafya zor bir coğrafyadır. Etrafı tam anlamıyla bir ateş çemberidir. Uzun yıllardır mücadele ettiği terör sorunu ve güneyinde kurulmak istenen sözde Kürdistan devleti Türkiye için gerçek anlamda bir tehdittir. Uzun süredir Ortadoğu'da yaşanan çatışmalar tüm bölgeyi olduğu gibi Türkiye'yi de yakından ilgilendirmekte ve etkilemektedir. Kuzeyinde yıllardır Kafkaslarda yaşanan çatışmalar ve halen devam eden Ukrayna-Rusya Savaşı Türkiye'nin güvenliği açısından tehdit oluşturmaktadır. Bu nedenle Türkiye kendi güvenliğini sağlamak için savunma sanayiinde önemli atılımlar yapmış ve dışarıya bağımlılığını önemli ölçüde azaltmıştır.

Yunanistan ise silah ve savunma sanayii alanlarında gelişen bir komşu ülke olan Türkiye'yi kendisine tehdit olarak algılamaya devam etmekte ve yoğun bir şekilde silahlanmaktadır. Tarihe bakıldığında tersi durum söz konusu olmakla birlikte, Türkiye hiçbir zaman Yunanistan'a savaş açmamıştır. Öte yandan uluslararası andlaşmaların ihlal edilmesi, Gayri askeri statüdeki adaların silahlandırılması, bazı adaların yerleşime açılıp askerlerin ve sivillerin yerleştirilmesi ve ülkedeki Amerikan üslerinin arttırılması, Türkiye açısından ülkenin batısının da güvensiz ve uluslararası hukukun ihlal edildiği bir

¹⁶⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Ege Sorunlarının Çözümü Konusunda Türkiye'nin Görüşleri", (2022 yılı tarihli), <https://www.mfa.gov.tr/ege-sorunlarinin-cozumu-konusunda-turkiyenin-gorusleri.tr.mfa>, (E.T. 24 Nisan 2024).

alan olduğu anlamına gelmektedir. Kuralların tanınmadığı, hukukun sonlandığı, diplomasinin devre dışı kaldığı durumlarda ise gücün hakimiyeti konuşmaya başlar. Krizler ortaya çıkar, krizlerin ise askeri, siyasi, ekonomik ve toplumsal sonuçları olur. Her kriz yeni başlangıçlara yol açar ve beraberinde değişim getirir.

ABD'nin Yunanistan'a hibe desteği ile adaları silahlandırması Lozan Andlaşması'nın ihlali olarak yorumlanabilir. ABD, Lozan Andlaşması'nın taraflarından biri olmasa da uluslararası hukuka göre andlaşmalardan kaynaklanan Gayri askeri statüyü göz önünde bulundurmamak durumundadır. Türkiye bu nedenle 2022 yılında hem Yunanistan'a hem de ABD'ye söz konusu ihlalleri nedeniyle bir nota vermiştir. Zira Gayri askeri statüdeki adalar adeta bir silah deposu haline getirilmiştir. İki ülke arasında yaşanan Ege Denizi kaynaklı sorunlar ve güvenlik ikilemleri gerilimi tırmandırmakta, silahlanma artarak sürmektedir. Bu durum ise olası bir çatışma riskini arttırmaktadır. Yunanistan'ın ABD ile birlikte başlattığı yığınaklanma bölge barışı açısından da önemli bir tehdit oluşturmaktadır.

Son yıllarda dünya genelinde silahlanma faaliyetlerinin hız kazandığı gözlenmektedir. Savunma giderlerinin artması, silahlanma gibi faaliyetler ülkeleri savaşa sürükleyebilir. Bunun en somut örnekleri Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'dır. Öte yandan Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlar birbirinden bağımsız olarak yorumlanmamalıdır. Ege'den Kıbrıs'a, oradan Doğu Akdeniz'e kadar uzanmaktadır. Doğu Akdeniz zaten İsrail-Filistin savaşıyla dünyanın gündemine yerleşmiş bir bölgedir. İsrail'in saldırıları Filistin ile sınırlı kalmamış, bölge ülkelerinden Lübnan'a da sıçramıştır. Saldırıları Lübnan ile de sınırlı kalacak gibi durmuyor. İran'a yönelik savaşın ilk adımı gibi gözüküyor. Diğer taraftan ülkelerin hidrokarbon kaynaklarının keşfi sonrasında deniz sınırlarının belirlenmesi gibi sebeplerle aralarında yaşadıkları menfaat çatışmaları ve bölge dışı aktörlerin de bölgeye olan yoğun ilgisi, yakın gelecekte Doğu Akdeniz krizinin bölgesel bir çatışmaya dönüşme riskini arttırmaktadır.

Doğu Akdeniz'de anakarası bulunmayan Yunanistan, Meis, Girit, Rodos, Kaşot, Kerpe, adalarını çevreleyen deniz sahalarını esas hat kabul ederek ortay hat (eşit mesafe) ilkesine göre Türk kıta sahanlığı üzerinde yayılarak GKRY, Mısır gibi bazı bölge ülkeleriyle deniz yetki alanlarının sınırlandırılması andlaşmaları yapmıştır. Yunanistan, adaların da kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge gibi haklarının olduğunu ileri sürmektedir. Esasen uluslararası deniz hukukuna göre adaların deniz yetki sahalarının belirlenmesinde özel ve alakalı durumların dikkate alınması gerekir. Yunanistan bir takımada devleti değildir. Ancak bir arşipel devletmiş gibi hareket etmekte ve adalara tam etki verilmesi gerektiğini iddia ederek Doğu Akdeniz'e dek uzanmaktadır.

Türkiye Doğu Akdeniz'deki ve Ege'deki haklarını korumak için daha önce yaptığı gibi yine, uluslararası hukuk ihlallerini BM Genel Kurulu ve BM Güvenlik Konseyi'nde gündeme getirmelidir. Lozan ve Paris Andlaşmaları ile sağlanan dengeler gözetilerek uluslararası hukuk çerçevesinde bu adalar Gayri askeri statülerine döndürülmelidir. Bir çatışmayı başlatmak kolaydır. Ancak çatışma başladıktan sonra o çatışmanın nerede ve nasıl durdurulacağını hesap etmek oldukça zordur. Bunun en güncel örnekleri Ukrayna-Rusya ve Filistin-İsrail arasında yaşanan çatışmalardır.

Bu bağlamda iki komşu ülke Türkiye ve Yunanistan'ın ortamı germeden iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde sorunlarını diyalog ve diplomasi yoluyla çözmeleri iki tarafın da yararına olacaktır. Zira silahlanmanın maliyetli bir süreç olduğu göz ardı edilmemelidir; her iki ülkenin de içinde bulunduğu ekonomik koşullar pek parlak değildir. Dostluk ve barış ortamı ülkelerin refah düzeyini arttırırken, savaş ve çatışma durumları beraberinde acı, gözyaşı ve yıkım getirir. Ayrıca savaş halinde sadece çatışan devletler zarar görmez, bundan diğer bölge ülkeleri de olumsuz etkilenir. O nedenle Mustafa Kemal Atatürk'ün söylediği gibi "yurtta barış, dünyada barış" prensibiyle Ege'nin her iki yakası, orta ve uzun vadede aralarındaki kronik ve yeni sorunlarını çözmeleri yönünde önemli ve cesur adımlar atmalıdır. Bunun ilk adımları mutlaka karşılıklı olmalı ve iyi komşuluk ilişkileri – iyi niyet çerçevesinde olmalıdır.

Kaynakça

Kitap

- ADIYEKE, A. Nühket ve ADIYEKE, Nuri; *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.
- AKSAR, Yusuf, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk*, C. 1, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019.
- AKTAŞ, Serkan, “Ege Sorunu Bağlamında Türk-Yunan İlişkileri”, *Adalar Denizi’nden Kıbrıs’a Mare Nostrum*, (Der.) Ulvi Keser, Atılım Kıbrıs Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (AKAUM), Ankara, 2012.
- APATAY, Çetinkaya, *Ege’de Olup Bitenler*, T.C. Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2006.
- ATAMAN, Muhittin ve GÜLER, Mehmet Çağatay, “Kıbrıs Sorunu: Doğu Akdeniz’de Çözüm Ön Şartı”, *Doğu Akdeniz ve Türkiye’nin Hakları*, (Ed.) Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran, SETA Kitapları, İstanbul, 2020.
- BABÜROĞLU, Naim, *Yalanlar ve Gerçekler: Büyük Tehlikenin Eşiğinde*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2023.
- BAŞEREN, H. Sertaç, *Ege Sorunları*, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları (TÜDAV), İstanbul, 2006.
- BENAZUS, Hanri, *Türk Tarihinin Dönüm Noktası Lozan*, Sia Kitap, İstanbul, 2023.
- BURGAÇ, Murat, *Montrö Meydan Muharebesi, Bir Diplomasi Savaşı*, Kaynak Yayınları, 2021.
- CAŞIN, H. Mesut, *Modern Uluslararası Hukukun Temel Esasları*, Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2019.
- CAŞIN, H. Mesut, *Uluslararası Andlaşmalar Hukuku*, Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2020.
- ÇOBANOĞLU, Süheyl, *Yunan Yayılması: Türklere Yaptıkları Soykırımlar*, Rumeli Balkan Stratejik Araştırmalar Merkezi (RUBASAM) Yayını, İstanbul, 2020.
- DEMİRCAN, Yasemin, KAYAPINAR, Levent, KAYAPINAR, Ayşe, *Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi, Cilt:1*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- DİLEK, S. Bahadır, “Ege’deki Sessiz Çığlık”, *Türk Dış Politikasında Hasar Tespiti*, (Ed.) Ümit Özdağ ve Yelda Ongun, Destek Yayınları, İstanbul, 2020.
- EKİNCİ, U. Mehmet, “Türkiye-Balkan Ülkeleri İlişkileri”, *2021’de Türkiye*, SETA Yayınları, İstanbul, 2022.
- ERDEM, Nilüfer, “Megali İdea Hayali”, *Yunan Algısında Türk İmgesi*, (Ed.) Mustafa Kaymakçı ve Nilüfer Erdem, Eğitim Yayınevi, İstanbul, 2021.
- FIRAT, Melek, “Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Ed.) Baskın Oran, Cilt. 1, 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- GÜNDÜZ, Aslan, *Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler Örnek Kararlar*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul, 1998.
- GÜRDENİZ, Cem, *Doğu Akdeniz Mavi Vatanın Güney Cephesi*, Pankuş Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2020.
- GÜREL, S. Şükrü, *Türk-Yunan İlişkileri: 1821-1993*, İmge Kitabevi, Ankara, 2018.
- HALE, William, *1774’ten Günümüze Türk Dış Politikası*, Çev. Nasuh Uslu, Serbest Akademi Kitaplar, Ankara, 2021.
- HATİPOĞLU, Atakan, *Türklerin Uygurluk Serüveni Orta Asya’dan Avrasya’ya*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2023.
- HAYTA, Necdet, *1911’den Günümüze Ege Adaları Sorunu*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.
- HENEAGE, James, *Kısa Yunanistan Tarihi*, Çev. Mukadder Şahin, Say Yayınları, 2023.
- HERACLIDES, Alexis, *H Ελλάδα και ο Εξ Ανατολών Κίνδυνος (Yunanistan ve Doğu’dan Gelen Tehlike)*, Polis, Atina, 2001.
- İŞCAN, M. Umran, *Adalar, Kaybedilen Rumeli ve Ege Adaları Balkan Savaşı*, Nergiz Yayınları, İstanbul, 2020.

- KARAGÜL, Soner ve ÖZÇELİK Sezai, “Kıbrıs Barış Harekâtı ve Sonrasında Türkiye’nin Ege Denizi Politikası”, *Ege Jeopolitiği*, C. 1, (Ed.) Hasret Çomak, Burak Ş. Şeker, Dimitrios Ioannidis, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, Tic. Ltd. Şti. Ankara, 2020.
- KARAGÜL, Soner ve ÖZDEMİR, Gülşah, “Ege Denizi’ndeki Sorunlar ve Amerika Birleşik Devletleri’nin Ege Denizi Politikası”, *Ege Jeopolitiği*, C. 2, (Ed.) Hasret Çomak, Burak Ş. Şeker ve Dimitrios Ioannidis, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., Ankara, 2020.
- KAYA, S. İslam, *Uluslararası Hukuk Temel Bilgiler*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2022.
- KSENOPHON, *Hellenika: Yunan Tarihi*, Çev. Okan Demir, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2021.
- KURAN, Selami, *Uluslararası Deniz Hukuku*, Beta Basım Yayım dağıtım A.Ş., İstanbul, 2021.
- KURAN, Selami, OKUR, Aydın, SARIBEYOĞLU, Günel, *Uluslararası Hukuk Temel Metinler*, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2011.
- KUT, Şule “Türk Dış Politikasında Ege Sorunu”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (Der.) Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2001.
- MILLAS, Herkül, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- MOR, Hasan, *Uluslararası Hukuk Perspektifinden Türk Dış Politikasında Ege Denizi Karasuları ve Kıta Sahaneli Sorunları*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2016.
- OĞUZ, İbrahim, “Midilli Adası’nda Osmanlı Vakıflarının Tasfiye Süreci”, *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2015.
- ÖNCEL, Rıfat, “Türkiye-Yunanistan İlişkileri”, 2022’de Türkiye, SETA Yayınları, İstanbul, 2022.
- ÖRENÇ, Ali Fuat, *Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2006.
- ÖRENÇ, Ali Fuat, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babil Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2009.
- ÖRENÇ, Ali Fuat, “Yunanistan’ın Bağımsızlığı Sonrası İlk Türk Muhacirlerin Sorunları”, *Balkanlar ve Göç*, (Ed.) Ali Fuat Örenç ve İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş. Yayını-Bursa Büyükşehir Belediye Kitaplığı, Bursa, 2013.
- PABUÇÇULAR, Hazal, *Türkiye ve Oniki Ada: 1912-1947*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.
- PAZARCI, Hüseyin, *Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1992.
- PAZARCI, Hüseyin, *Türk Dış Politikasının Başlıca Sorunları*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2015.
- PAZARCI, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2021.
- SANNAV, Sabri Can, “Uluslararası Andlaşmalar ve Lozan’da Ege Adaları Sorunu”, *Millî Mücadelenin 100. Yılına Armağan*, (Ed.) İlker Alp, Nurten Çetin, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 2019.
- SANDER, Oral, *Türkiye’nin Dış Politikası*, (Der.) Melek Fırat, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.
- SERDAR, Bora, *Denize Bakma Denizden Bak*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2020.
- SEVİM, Alaettin, “Ege Denizi’nde Gayri Askeri Statüdeki Adaların Silahlandırılması Sorunu”, *Ege Jeopolitiği*, C. 1, (Ed.) Hasret Çomak, Burak Ş. Şeker ve Dimitrios Ioannidis, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., Ankara, 2020.
- SONYEL, R. Salahi, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri: 1821-1923*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- SOYSAL, Umut, “Osmanlı-Yunanistan İlişkileri Tarihi Araştırmalarında Düvel-i Ecnebiyye Defterleri”, *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Perspektifinden Türk-Yunan İlişkileri 1821-2021*, (Ed.) Esra Özsüer, Boyut Yayıncılık, Tic. A.Ş. İstanbul, 2022.
- SUR, Melda, *Uluslararası Hukukun Esasları*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul, 2021.
- ŞİMŞİR, N. Bilal, *Ege Sorunu-Belgeler (1912-1913)*, C. 1, Türk Tarih Yüksek Kurumu- Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

- ŞİMŞİR, N. Bilal, *Ege Sorunu- Belgeler, (1913-1914)*, C. 2, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- TAĞMAT, D. Çağla, “Türk ve Yunan Kaynakları Çerçevesinde Megali İdea Değerlendirmeleri” *Türk-Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler*, (Ed.) Yeliz Okay, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.
- TAŞKIRAN, Cemalettin, *Oniki Ada: Hatalı Kararlar, Acı Kayıplar*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2007.
- TOLUNER, Sevin, *Millîterarası Hukuk (Giriş, Kaynaklar)*, Sevin Tosuner’in Ders Notlarından, (Der.) Ayşe Nur Tütüncü, Enver Arıkoğlu, Verda Neslihan Akün ve Elif Başkaracaoğlu, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul, 2019.
- TUKİN, Cemal, “Girit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 14. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.
- TUNCER, Hüner Tuncer, *Ege Adaları Sorunu*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2023.
- TUNCER, Hüner, *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, C. 2, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.
- TURAN, Cem, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri: 1990’lı Yıllar Dost-Hasım İki Komşu*, Literatürk Academia, Nüve Kültür Merkezi, Konya, 2021.
- TURAN, Cem, *Türk-Yunan İlişkileri ve Ege Sorunları*, Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım, Çanakkale, 2022.
- Türkiye’nin Doğu Akdeniz ve Ege’deki Hakları ve İddiaları*, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2022.
- UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınları, İstanbul, 2008.
- ÜNVER, Metin Ünver, “Ege ve Doğu Akdeniz’de Statükonun Korunması: Osmanlı Devleti, Yunanistan ve Büyük Güçler (1864-1909)”, 7. Bölüm, Coğrafya, Tarih ve Uluslararası Hukuk Boyutlarıyla Küresel ve Bölgesel Denkleme Ege ve Doğu Akdeniz, (Ed.) Mahmut Ak, Haluk Alkan ve Metin Ünver, İstanbul Üniversitesi Yayını, Ankara, 2021.
- YALIM, Ümit, “Ege Denizi ve Doğu Akdeniz’deki Türk-Yunan Sorunları”, *Türkiye Batıyor Mu?*, (Der.) Övgün A. Ercan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2022.
- YAYCI, Cihat, *Libya Türkiye’nin Denizden Komşusudur*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, İstanbul, 2019.
- YAYCI, Cihat, *Yunanistan Talepleri (Ege Sorunları) Soru ve Cevaplarla*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.
- YAYCI, Cihat, *Doğu Akdeniz’in Paylaşım Mücadelesi ve Türkiye*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2020.
- YAYCI, Cihat, *Soru ve Cevaplarla Montrö Nedir Ne Değildir?*, Girdop Kitap, İstanbul, 2021.
- YAYCI, Cihat, *Uyan Türkiye’de: Hedefleri Değişmiyor, Yöntemleri Değişiyor*, Girdop Kitap, 12. Baskı, İstanbul, 2023.
- YAYCI, Cihat ve PAKSÜT, Osman, *Soru ve Cevaplarla Gayri Askeri Statüdeki Adalar Meselesi Nedir? Ne Değildir?*, Girdop Kitap, İstanbul, 2022.
- YENERER, Vedat, *Ege’de Yunan İşgali: Türk Ada ve Kayalıkları Nasıl Ele Geçirildi?* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- YERASİMOS, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023.
- YILMAZ, Ejder, *Hukuk Sözlüğü*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005.

Makale

- AKKUTAY, İ. Ali, “Askeri Üst Uçuşlar ile Sahil Güvenlik Gemilerinin Faaliyetlerinin Gayri Askeri Statüdeki Ege Adaları Bakımından Değerlendirilmesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 134, Ocak-Şubat 2018, ss. 639-672. <https://www.seckin.com.tr/kitap/turkiye-barolar-birligi-dergisi-sayi-134-ocak-subat-2018-ozlem-bilgilioglu/>(E.T. 21 Şubat 2024).

- KAYMAKÇI, Mustafa, “Ege Denizi’nde Türk-Yunan İlişkileri”, *Diplomatik Gözlem Dergisi*, Hattuşaş Yayıncılık Ltd. Şti., Sayı: 104, İstanbul, 2020, ss. 1-72.
- OĞUZ, İbrahim, “Midilli Adası’nda Osmanlı Vakıflarının Tasfiye Süreci”, *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2015, ss. 55-84.
- YÜKSEL, Cüneyt ve SİNGİL, Nesrin, “Uluslararası Hukukta Gayri Askeri Statü ve Doğu Ege Adaları’nın Askerileştirilmesi Sorunu”, *İstanbul Üniversitesi Yayınevi, Public Anda Private International Law Bulletin*, ss. 447-489.

Elektronik Kaynaklar

- ACER, Yücel, “5 Soruda ABD’nin Dedeoğaç (Yunanistan)’ta Askeri Üs Kurmasının Anlamı ve Türkiye’ye Etkisi” *SETA*, (30 Temmuz 2020), <https://www.setav.org/5-soru-abdnin-dedeogac-yunanistanta-askeri-us-kurmasinin-anlami-ve-turkiyeye-etkisi/> (E.T. 19 Şubat 2024).
- ACER, Yücel, “Doğu Ege Adalarının Silahlandırılması ve Egemenlik Tartışması: Türkiye İçin Yeni Bir Hukuki Yol” *Kriter*, (1 Mart 2022), <https://kriterdergi.com/dosya-savunma-ve-guvenlik/dogu-ege-adalarinin-silahlandirilmesi-ve-egemenlik-tartismasi-turkiye-icin-yeni-bir-hukuki-yol/> (22 Şubat 2024).
- BBC NEWS TÜRKÇE, “Sevilla Haritası Nedir? Yunanistan’ın Tezini Dayandırdığı, ABD’nin Hukuki Önemi Yok Dediği Harita”, (22 Eylül 2020), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54244760/>, (E.T. 24 Ekim 2024).
- ÇUHADAR, Mustafa, “Yunanistan’ın Artan Silahlanma Eğilimi”, *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM)*, (22 Ocak 2023), <https://www.ankasam.org/yunanistanin-artan-silahlanma-egilimi/> (E.T. 22 Şubat 2024).
- EURONEWS, Euronews, “Sevilla Haritası Nedir? Ankara-Atina gerginliği Nasıl Başladı? Geline Durum Ne?”, (22 Eylül 2020), <https://tr.euronews.com/2020/09/22/sevilla-haritas-nedir-ankara-atina-gerginligi-nas-l-baslad-gelinen-durum-ne/>, (E.T. 24 Ekim 2024).
- DEMİRCİ, Fahriye, “Yunanistan’ın Adalar Provokasyonu”, *TRT Haber*, (3 Haziran 2022), <https://www.trthaber.com/haber/gundem/yunanistanin-adalar-provokasyonu-685598.html/> (E.T. 19 Şubat 2024).
- DURUL, Tevfik, “5 Soruda Yunanistan’ın Doğu Ege Adalarını Silahlandırması”, (18, Haziran 2022), <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/5-soruda-yunanistanin-dogu-ege-adalarini-silahlandirmasi/2615986>, (E.T. 1 Şubat 2024).
- HAYTA, Necdet, “Yunanistan’ın Doğu Ege Adalarını Silahlandırması Sorunu”, *Yerli Düşünce*, (2 Temmuz 2022), <https://www.yerlidusunce.com/yunanistanin-dogu-ege-adalarini-silahlandirmasi-sorunu/> (E.T. 2 Şubat 2024).
- HUBAR, Gökçe, “Lozan ile Paris Andlaşmalarının İhlali: Yunanistan’ın Adaları Silahlandırması Meselesi”, *Independent Türkçe*, (8 Temmuz 2022), <https://www.indyrturk.com/node/529711/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/lozan-ile-paris-antla%C5%9Fmalar%C4%B1n%C4%B1n-ihlali-yunanistan%C4%B1n-adalar%C4%B1/> (E.T. 22 Şubat 2024).
- KARADAŞ, Yusuf, “ABD Askeri Neden Yunanistan’da Konuşlanıyor”, *Evrensel*, (15 Kasım 2021), <https://www.evrensel.net/yazi/89828/abd-askeri-neden-yunanistanda-konuslaniyor/> (24 Şubat 2024).
- KIRBAKİ, Yorgo, “ABD’li Vekillerden Ege’de Yeni Üsler Kurulsun Talebi”, (4 Ağustos 2023), *Hürriyet*, [https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abdli-vekillerden-egede-yeni-usler-kurulsun-talebi-42309472/\(24](https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abdli-vekillerden-egede-yeni-usler-kurulsun-talebi-42309472/(24%20%C5%9Fubat%202024)) Şubat 2024).
- ÖZTÜRK, Saygı, “Adalar Gizli Saklı Değil, Açıkça Silahlandırıldı; Seçim İçin Hatırlandı”, *Sözcü Gazetesi*, (2 Ekim 2022), <https://www.sozcu.com.tr/adalar-gizli-sakli-degil-acikca-silahlandirildi-secim-icin-hatirlandi-wp7394653/> (E.T. 19 Şubat 2024).
- ÖZTÜRK, Saygı, “Türkiye Seçimle Uğraşırken Adalarımızda Neler Oldu?”, 31 Mart 2024, <https://www.sozcu.com.tr/turkiye-secimle-ugrasirken-adalarimizda-neler-oldu-p36234>, (E. T. 2 Nisan 2024).

SALCI, Turan, “ABD’nin Askeri Yığınak Yaptığı Dedeğaç Neden Önemli, Hedefte Rusya mı Türkiye mi Var?”, *Sputnik Türkiye*, (9 Kasım 2022).

<https://sputniknews.com.tr/20221109/abdnin-askeri-yiginak-yaptigi-dedeagac-neden-onemli-hedefte-rusya-mi-turkiye-mi-var--1063245722.html/> (19 Şubat 2024).

TULUN, E. Teoman, “Yunanistan’ın Düşmanca Tutumuna ve 1947 Paris Andlaşması’nın Askersizleştirilmeye İlişkin Hükümlerinin İhlaline Karşı Rusya’nın Tepkisi”, *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*, (23 Ocak 2023). <https://avim.org.tr/tr/yorum/yunanistan-in-dusmanca-tutumuna-ve-paris-andlasmasi-nin-askersizlestirmeye-iliskin-hukumleribnin-ihlaline-karsi-rusyan-nin-tepkisi-> (E.T. 22 Şubat 2024).

YALIM, Ümit, “Ege Adalarının Hukuki Statüsü”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, (12 Kasım 2018), <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/ege-adalarinin-hukuki-statusu/> (E.T. 18 Şubat 2024).

YILDIRIM, Şafak, “ABD’nin Dedeğaç’a Silah ve İstihbarat Yığmağı”, (10 Haziran 2023), *Türk Denizcilik ve Global Stratejiler Merkezi*, <https://turkdegs.org/icerik/abdnin-dedeagaca-silah-ve-istihbarat-yiginagi-safak-yildirim>, (E.T. 20 Şubat 2024).

YILDIZ, Müyesser, “Milliler Ses Verin Bu Neyin Yığmağı”, (22.03.2024), 12 Punto, <https://12punto.com.tr/yazarlar/muyesser-yildiz/milliler-ses-verin-bu-neyin-yiginagi-28163/> (E. T. 28.03.2024).

YÖRÜK, Burak, “Türk Deniz Kuvvetleri: Adalar Denizi’ndeki Bazı Adaların Gayri Askeri Statüsü İhlal Edilmiştir”, (12 Aralık 2020), <https://www.defenceturk.net/turk-deniz-kuvvetleri-adalar-denizindeki-bazi-adalarin-gayri-askeri-statusu-ihlal-edilmistir/> (E. T. 22 Şubat 2024).

Sözcü Gazetesi, ABD Yunan Adalarında Yeni Askeri Üsler İçin Harekete Geçti”, (5 Ağustos 2023), <https://www.sozcu.com.tr/galatasaray-avrupa-da-marti-goremedi-gercege-donus-p24919/> (E.T. 24 Şubat 2024).

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, “Ege Sorunlarının Çözümü Konusunda Türkiye’nin Görüşleri”, (2022 yılı tarihli), <https://www.mfa.gov.tr/ege-sorunlarinin-cozumu-konusunda-turkiyenin-gorusleri.tr.mfa>, (E.T. 24 Nisan 2024).

TRT Haber, “New York Times: Dedeğaç ABD’nin Silah Merkezi Oldu”, (22 Ağustos 2022),

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/new-york-times-dedeagac-abdnin-silah-merkezi-oldu-702872.html>, (E.T. 20 Şubat 2024).

TRT Haber, “ABD Askeri Uçaklarını Yunanistan’daki Üslerle Yerleştirmeye Başladı İddiası”, (E.T. 24 Ekim 2023), <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abd-askeri-ucaklarini-yunanistandaki-uslere-yerlestirmeye-basladi-iddiasi-806530.html/> (24 Şubat 2024).

CUMHURİYET DÖNEMİ LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA YUNAN İSYANI¹

Mesut SÜLÜN *
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ**

Öz: Bu araştırmanın amacı, Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924-2022 yılları arasında ortaöğretim kurumlarında okutulan lise tarih ders kitaplarında Yunan İsyanı'nın nasıl ele alındığını tespit etmektir. Bu amaçla çalışmada Cumhuriyet döneminde ortaöğretimde okutulan 22 tarih ders kitabı incelenmiştir. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden olan durum çalışmasından, veri toplama tekniği olarak doküman incelemesinden ve verilerin analizi ve yorumlanmasında betimsel analizden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler, Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi, Türk Tarih Tezi Dönemi, Hümanist Dönem, Türk-İslâm Sentezi Dönemi ve Yapılandırmacı Eğitim Dönemi olmak üzere beş kategori altında incelenmiştir. Bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında, II. Mahmut dönemi olayları içerisinde en geniş olarak anlatılan konunun Yunan İsyanı olduğu tespit edilmiştir. Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nden Yapılandırmacı Eğitim Dönemi'ne kadar incelenen tarih ders kitaplarında Yunan İsyanı'nın, genel olarak bazı şablonlar halinde fazla değişime uğramadan yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca bahse konu isyan sırasında gerçekleştirilen Mora katliamına sadece Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde az da olsa yer verildiği, daha sonraki dönemlerde fazla üzerinde durulmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tarih Öğretimi, Yunan İsyanı, Lise, Tarih Ders Kitapları.

GREEK REVOLT IN HIGH SCHOOL HISTORY TEXTBOOKS IN THE REPUBLICAN PERIOD

Abstract: The aim of this study is to determine how the Greek Revolt was handled in high school history textbooks taught in secondary education institutions between 1924 and 2022 after the proclamation of the Republic. For this purpose, 22 history textbooks taught in secondary education during the Republican period were analysed. In the study, case study, which is one of the qualitative research methods, document analysis as a data collection technique and descriptive analysis were used to analyse and interpret the data. The data obtained were analysed under five categories: Turkish History Thesis Preparation Period, Turkish History Thesis Period, Humanist Period, Turkish-Islamic Synthesis Period and Constructivist Education Period. In the history textbooks analysed within the scope of this study, it was determined that the most widely covered topic among the events of the period of Mahmut II was the Greek Revolt. In the history textbooks analysed from the Preparatory Period for the Turkish History Thesis to the Constructivist Education Period, it was determined that the Greek Revolt was generally included in some templates without much change. In addition, it has been observed that the massacre in the Peloponnese, which took place during the said rebellion, was included only in the Preparatory Period for the Turkish History Thesis, and was not emphasised much in the following periods.

Key Words: History Teaching, Greek Revolt, High School, History Textbooks.

Giriş

Tarih ders kitapları, XIX. yüzyıldan itibaren kurulmaya başlanan ulus-devletlerin, kendi ideolojilerini ve devamlılığını sağlamak amacıyla tarih öğretimi içerisinde kullandığı temel araçlardır. Ulus-

¹ Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilen ve 6-8 Eylül 2023 tarihlerinde düzenlenen "9. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu"nda sunulan ve özeti sempozyum özet kitabında basılan sözlü bildirinin tam metin halidir.

*Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, soztas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1742-4200.

**Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, Türkiye, meb.mesutsulun@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7460-8444.

devletler, milliyetçilik ideolojisi çerçevesinde kurulduklarından eğitim politikalarının temel amacını; milli şüura sahip, ortak bir vatan ve tarih duygusunu içselleştirmiş vatandaşlar yetiştirmek olarak belirlemiştir. Bu sebeple tarih eğitimi, bu ortaklıklar üzerinden bireyleri ulus-devlet vatandaşı haline getirmeyi amaçlamaktadır².

Türkiye’de de siyasal rejimin imparatorluktan ulus-devlete dönüşmesiyle beraber, yukarıda bahsedilen amaçlar dahilinde tarih eğitimi tasarlanmaya ve tarih ders kitapları yazılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet rejimine uygun ve ulus-devlet paradigması çerçevesinde bir devlet düzenlemeye çalışan, başta Mustafa Kemal Atatürk ve kurucu kadroyu diğer Avrupalı devletlerden daha zor görevler bekliyordu: Anadolu’da kalıcı olmak ve Türk siyasî varlığının devamı için yeni bir vatandaşlık kimlik inşa etmek. Tarih eğitimi, bu görevde kullanılan temel araçlardan birisidir. Ayrıca Avrupalılar tarafından yıllarca Türkler hakkında dile getirilen iftiralara karşı cevap vermek amacıyla kullanılmak istenen tarih eğitimi adeta bir aklanma aracı olarak da kullanılmıştır³. Atatürk’ün, genel olarak eğitimden, özel olarak tarihten beklediği en önemli faydalar, ulus-devleti gerçekleştirmesi ve ortak bir Türk kimliği ve Türk kültürü oluşturmalarıdır⁴. Bütün bu amaçları gerçekleştirebilmek için de tarih ders kitapları dikkatlice ele alınmıştır.

Milliyetçilik isyanları, II. Mahmut döneminde devleti en çok uğraştıran sorunlardan biridir. Bu bağlamda, Sırp İsyanı’nın Osmanlı Devleti’nde milliyetçilik sâikiyle çıkan ilk isyan olması; Yunan İsyanı’nın da bu sâik ile başlaması ve sonunda başarıya ulaşması, Yunanların bu anlamda Osmanlı Devleti’nden ayrılan ilk millet olması konunun önemini ortaya koymaktadır. Cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarında da konuya, bu öneminden dolayı geniş yer ayrılmıştır. Bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında Milliyetçilik isyanları, II. Mahmut döneminin yer aldığı bölümde hacim olarak en geniş yeri kapladığı tespit edilmiştir. Cumhuriyet’in başından itibaren günümüze kadar da bu durum devam etmiştir. Cumhuriyet’i ilân eden kadronun Osmanlı Devleti’nin dağılmasında Milliyetçilik isyanlarının payının büyük olduğunu ve bu isyanların yıkıcı etkilerini bilmeleri ve yeni Türk devletinin bu yıkıcılığa maruz kalmasını istememeleri bu durumun nedeni olarak görülebilir.

Tarih ders kitaplarının, dönemin iktidarının, siyasî görüşleri ve eğitim politikaları çerçevesinde yazılmalarından dolayı, zaman içerisinde içeriğinde değişimler olmuştur. Bu araştırmanın temel amacı, Cumhuriyet’in ilanından sonra 1924-2022 yılları arasında ortaöğretim kurumlarında okutulan lise tarih ders kitaplarında Yunan İsyanı’nın nasıl ele alındığını tespit etmektir. Bu çalışmada Türk Tarih Tezi’ne Hazırlık Dönemi, Türk Tarih Tezi Dönemi, Hümanist Dönem, Türk-İslâm Sentezi Dönemi ve Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi kategorileri kullanılmıştır.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

1924-2022 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarında, Yunan İsyanı’nın nasıl ele alındığının incelendiği bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, “*gözlem, görüşme ve döküman analizi gibi veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma*”⁵ olarak tanımlanabilir.

1.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evreni, Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar lisede okutulan tarih ders kitaplarıdır. Örneklem yöntemi olarak tabakalı örneklem kullanılmıştır⁶. Buna göre, çalışmanın örnekleme, 1924

² Akif Pamuk, Kimlik ve Tarih Kimliğinin İnşasında Tarihin Kullanımı, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2019, s. 18.

³ İsmail Hakkı Demircioğlu ve Ebru Demircioğlu, Türkiye’de Tarih Eğitimi Araştırmaları El Kitabı, Ankara 2017, s. V.

⁴ Sezai Öztaş, “Atatürk Dönemi Tarih Anlayışı ve Tarih Öğretimi”, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.2, s.104.

⁵ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2005, s. 39.

⁶ Şener Büyüköztürk, Ebru Kılıç Çakmak, Özcan Erkan Akgün, Şirin Karadeniz ve Funda Demirel, Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Pegem Akademi, Ankara 2020, s. 89.

yılından 2022 yılına kadar her on yılda bir, en az bir kitap olacak şekilde, lisede okutulmuş 22 tarih ders kitabıdır.

Tablo 1. İncelenen Lise Tarih Ders Kitapları

Kitap Adı	Yazar Adı	Yılı	Yayınevi	Yayın Yeri
Muhtasar Türkiye Tarihi	Ahmed Refik	1340 (1924)	Kütübhane-i Hilmi	İstanbul
Asr-1 Hazır Tarihi	Ali Reşad	1926	Milli Matbaa	İstanbul
Türkiye Tarihi	Hamit ve Muhsin	1930	Devlet Matbaası	İstanbul
Tarih III	Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti	1931	Devlet Matbaası	İstanbul
Yeni ve Yakın Çağlar	Arif Müfid Mansel, Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal	1942	Maârif Vekâleti	İstanbul
Tarih III-Yeni ve Yakın Çağlar	Enver Koray	1951	İnkılap Kitabevi	İstanbul
Tarih III- Yeni ve Yakın Çağlar	Bedriye Atsız ve Hilmi Oran	1956	İnkılap Kitabevi	İstanbul
Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi	Enver Ziya Karal	1957	Maarif Basımevi	İstanbul
Tarih Lise III	Emin Oktay	1964	Tan Matbaası	İstanbul
Tarih Lise III	Emin Oktay	1973	Atlas Yayınevi	İstanbul
Tarih Lise III	Yılmaz Öztuna	1976	Devlet Kitapları	İstanbul
Tarih Lise III	Niyazi Akşit	1981	Remzi Kitabevi	İstanbul
Tarih Lise III	Veli Şirin	1986	Gendaş A.Ş.	İstanbul
Tarih III	Ahmet Mumcu	1990	İnkılâp Kitabevi	İstanbul
Tarih Lise III	Hakkı Dursun Yıldız, Coşkun Alptekin, İlhan Şahin ve İdris Bostan	1990	Servet Yayın-Dağıtım	İstanbul
Tarih III	İsmet Miroğlu ve Yusuf Halaçoğlu	1991	Altın Kitaplar Yayınevi	İstanbul
Osmanlı Tarihi I-II	Altan Deliorman	1995-1999	Bayrak Basın-Yayın-Dağıtım	İstanbul
Osmanlı Tarihi I-II	Kemal Kara	1999	Önde Yayıncılık	İstanbul
Tarih 2	Ahmet Güneş ve Süleyman Özbek	2004	Tutibay Yayınları	İstanbul
Tarih 10	Vicdan Turan, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç ve Şenol Türedi	2014	Devlet Kitapları	Ankara
Tarih 10	Sami Tüysüz	2016	Tuna Matbaacılık	Ankara
Tarih 11	Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapor, Özgür Bağcı, Ferhat Bildik, Kazım Şahin, Leyla Şafak, Murat Ardiç, YILDIZ Süleyman Yıldız ve Yasemin Ardiç	2022	Devlet Kitapları	Ankara

Tablo 2. İncelenen Lise Tarih Ders Kitaplarının Tarih Anlayışları Dönemlerine Göre Sınıflandırılması

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi (TTTH) (1922-1931)	Ahmed Refik -Muhtasar Türkiye Tarihi Ali Reşad- Asr-ı Hazır Tarihi Hamit ve Muhsin-Türkiye Tarihi
Türk Tarih Tezi Dönemi (TTT) (1931-1942)	Türk Tarih Tetkik Cemiyeti-Tarih III
Hümanist Dönem (HD)(1942-1976;1978-1983)	Arif Müfid Mansel, Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal-Yeni ve Yakın Çağlar Enver Koray-Tarih III Bedriye Atsız ve Hilmi Oran-Tarih III Enver Ziya Karal-Yeni ve Yakın Çağlar Emin Oktay-Tarih Lise III Emin Oktay-Tarih Lise III Niyazi Akşit-Tarih Lise III (İkinci Dönem)
Türk-İslâm Sentezi Dönemi (TİS) (1976-1978;1983-2007)	Yılmaz Öztuna- Tarih III (Birinci Dönem) Veli Şirin-Tarih Lise III Ahmet Mumcu-Tarih III Hakkı Dursun Yıldız, Coşkun Alptekin, İlhan Şahin ve İdris Bostan-Tarih Lise III İsmet Miroğlu ve Yusuf Halaçoğlu-Tarih III Altan Deliorman-Osmanlı Tarihi I-II Kemal Kara-Osmanlı Tarihi I-II Ahmet Güneş ve Süleyman Özbek-Tarih 2
Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi (YEAD) (2007-Günümüze Kadar)	Vicdan Turan, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç ve Şenol Türedi-Tarih 10 Samih Tüysüz-Tarih 10 Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapar, Özgür Bağcı, Ferhat Bildik, Kazım Şahin, Leyla Şafak, Murat Ardiç, YILDIZ Süleyman Yıldız ve Yasemin Ardiç -Tarih 11

1.3. Verilerin Toplanması

Cumhuriyet dönemi lise tarih ders kitaplarında, Yunan İsyanı'nın nasıl ele alındığının incelendiği bu araştırmada, veri toplama tekniği olarak, “*doküman incelemesi*” kullanılmıştır. Bu yöntem, “*araştırması planlanan olgu veya olgular hakkında bilgi içeren materyallerin analizini*”⁷ içermektedir. Gözlem ve görüşme tekniklerinin kullanılmasının elverişli olmadığı ders kitapları araştırmalarında, doküman incelemesinin tek başına bir araştırma yöntemi olarak kullanılması da yeterli olabilmektedir. Bu yöntemin aşamaları şu şekildedir: Dokümanlara ulaşma, orijinalliğini kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme ve veriyi kullanma⁸.

1.4. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde, “*betimsel analiz*”den yararlanılmıştır. Betimsel analizde hedef, elde edilen bulguları, “*düzenlenmiş ve yorumlanmış*” bir şekilde ortaya koymaktır. Sonrasında

⁷ Yıldırım ve Şimşek, a.g.e., s. 187.

⁸ Yıldırım ve Şimşek, a.g.e., s. 193.

bu betimlemeler açıklanır ve yorumlanır, neden-sonuç ilişkileri ortaya konmaya çalışılır ve birtakım sonuçlara ulaşılır.⁹

2. Bulgular ve Yorum

2.1. Cumhuriyet Dönemi Lise Tarih Ders Kitaplarında Yunan İsyanı

2.1.1 Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde Lise Tarih Ders Kitaplarında Yunan İsyanı

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde Ahmed Refik'in *Muhtasar Türkiye Tarihi*'nde, milliyetçilik düşüncesiyle isyan eden ilk Balkan milletinin, incelenen diğer tarih ders kitaplarının aksine, Sırlar değil Rumlar olduğu ifade edilmiştir. Bu kitapta Yunan İsyanı, “*Yunan İhtilali ve Birinci Devir*” ve “*Yunan İhtilali, İkinci Devir*” olmak üzere iki yan başlık altında anlatılmıştır.

“*Yunan İhtilali ve Birinci Devir*” yan başlığında, ilk olarak, Yunanistan'da yaşayan Rumların, eski Yunanlılarla ırken hiçbir münasebetlerinin olmadığı, bunların İslavlarla Arnavutların ihtilatından meydana geldikleri belirtilmiştir¹⁰. Yazarın, bu görüşü ileri sürmesinin sebebi Avrupalıların, bugün hâlâ inandıkları gibi, günümüzde Yunanistan'da yaşayan insanların, Antik dönemde Yunanistan'da yaşayan insanlarla aynı kökten geldikleri tezinin yanlış olduğunu ortaya koymak olabilir. Çünkü Avrupa kamuoyu, Yunanlar isyana başladıklarında devletlerinin yöneticilerine Batı medeniyetinin temeli olarak gördükleri Yunanlara yardım edilmesi yönünde baskı yapmışlar ve bu durum Yunan İsyanı'nın başarıya ulaşmasının en önemli sebebi olmuştur.

Rumların, özellikle de İstanbul'da yaşayanlarının, Türkiye'den büyük müsaadeler gördükleri; dinlerinde, dillerinde, geleneklerinde serbest bırakıldıkları ve askerlik görevinden de muaf tutulduklarından dolayı var kuvvetlerini ticarete ve sanayiye verdikleri vurgulanmıştır. Rumların varlığının Türk unsurunun zararına mevcudiyetlerini devam ettirdikleri, ülkedeki ticareti ele geçirdikleri öne sürüldükten sonra Türklerin, isteseler Rumları Türkleştirebilecekleri fakat bunu hiçbir zaman düşünmedikleri ifade edilerek Türklerin hoşgörü siyaseti sayesinde Rum ya da Yunan milletinin varlığını devam ettirebildiği düşüncesi verilmek istenmiştir. Fakat Türkler bu kadar hoşgörülü iken Rumların bu durumdan kendi menfaatleri doğrultusunda yararlandıkları, Türkiye'nin zararına hareket ettikleri, deniz ticaretini ellerine alarak zenginleştikleri, Fener'de yaşayan Fenerli Rumların ise adeta bir zadegân sınıfı oluşturdukları ve divan tercümanlığında daima onların kullanıldıkları ifade edilmiştir¹¹. Rumların, yukarıda bahsedilen faaliyetler sayesinde, Türkiye'de kazandıkları para ile eski Yunanlılığı ihyâya çabaladıkları, Bizans'ı sahiplendikleri; Türkiye'yi yıkmaya çalıştıkları ve Türkleri mahvetmek için uğraştıkları iddia edilmiştir. Türkiye, ne zaman Rusya ve Avusturya ile savaş yapsa düşman tarafına hizmet etmekten geri durmadıkları ifade edilmiştir. Yazar, bu durumun sebebi olarak, şu etkenleri sıralamıştır: Bu hale sebebiyet veren, hep Türkiye'de milliyet hissinin bulunmaması, padişahların zalimane istibdadı, halkın cehâleti, maârifin noksanlığı idi¹².

Türklerin düşman ile mücadele ederken Rumların daha fazla ümitlendikleri ve bu ümitle Yunan Muhibleri Cemaati isminde bir örgüt oluşturdukları belirtilmiştir. Bu örgütün görevi; Rum vatanperverlerini toplamak, para cemetmek, silah dağıtmak, Türklere karşı isyan için ne lazımsa hazırlamak olarak sıralanmıştır. Örgütün, sonunda istediğinin olduğu, beş sene zarfında seksen bin üyeye ulaştığı ve bu esnada Osmanlı Devleti'nin iç karışıklıklarının onların yardımına yettiği ifade edilmiştir¹³.

Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ettiği, Rumlardan yardım istediği, bunun üzerine 1821 yılında Bütün Mora, Teselya ve Adalardaki Rumların Türklere karşı silaha sarıldığı ve bu şekilde Yunan İsyanı'nın başladığı aktarılmıştır. İsyanın altı yıl sürdüğü, bütün

⁹ Yıldırım ve Şimşek, a.g.e., s. 224.

¹⁰ Ahmed Refik, *Muhtasar Türkiye Tarihi*, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul 1924, s. 96.

¹¹ Ahmed Refik, a.g.e., s. 96.

¹² Ahmed Refik, a.g.e., s. 96.

¹³ Ahmed Refik, a.g.e., s. 96-97.

Rumların ayaklandığı ve Türklerle Rumların mücadelesinin çok kanlı gerçekleştiği vurgulanmıştır. Bu kitapta, incelenen diğer tarih ders kitaplarında pek fazla üzerinde durulmayan, Yunan İsyanı esnasında yaşanan Tropolice katliamından söz edilmiştir. Buna göre, Rumların Tropolice'yi ele geçirdikten sonra, on iki bin Türkü kılıçtan geçirdikleri, Türklerin de bu katliama karşılığını Sakız vakasıyla verdiği ifade edilmiştir. Eğitimsiz ve düzensiz Yeniçerilerin bu iç isyanı dahi bastıramadığı, sonunda Mısır'daki eğitilmiş bir orduya sahip Mehmet Ali Paşa'dan yardım istendiği; Mehmet Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa'yı göndererek Mora İhtilali'ni bastıracağı ve Rumların işgal ettikleri yerlerin hepsinin geri alındığı aktarılmıştır. Böylece 1827 yılında Yunan İhtilali'nin birinci devresinin sona erdiği belirtilmiştir¹⁴.

“Yunan İhtilali, İkinci Devir” yan başlığında, Yunan İsyanı'nın bastırılmış gibi gözükse de, alttan alta devam ettiği, 1827 yılında bu defa isyanın ikinci devrine geçildiği vurgulanmıştır. Bu devrin de iki yıl sürdüğü vurgulandıktan sonra bu isyanda bütün Avrupalıların Rumlardan yana tutum takındığı, okullarda eğitim gören Avrupalı gençlerin edebiyat derslerinde Yunan edebiyatı okuyarak Yunanlılara karşı meclûbiyet duydukları ifade edilmiştir. Bu tutkunluk nedeniyle, Avrupalıların, eski Yunanlılarla alâkadar olmayan Rumları himâye ettiği ve gereğinden fazla hissiyata kapıldıkları ifade edilmiştir. Ahmed Refik, isyanın çıkmasında Rumları ve Avrupalıları suçladıktan sonra Osmanlı Devleti'ne de idaresinin zayıflığı ve kurduğu baskı rejiminden dolayı suçlamalar yöneltmiştir¹⁵.

Yunan İsyanı'nın ikinci devresi başladıktan sonra Avrupa'nın her yerinde Yunanlar için yardım toplandığı, dönemin büyük devletlerinin isyana müdahil oldukları; Rusya, Fransa ve İngiltere'nin katılımıyla Londra Antlaşması'nı imzaladıkları ve bu antlaşma ile Sırlara Bükreş Antlaşması ile sağlanan ayrıcalıklar gibi, Yunanlara da bu antlaşma ile ayrıcalık istedikleri aktarılmıştır. Bu devletlerin sözü edilen ayrıcalığı Osmanlı Devleti'nden alabilmek için donanmalarını yollayarak Navarin'de Türk donanmasını aniden ateşe tuttukları, hiçbir dakika zulümden geri durmadıkları ve haksız yere altı bin Türk'ü katlettikleri vurgulanmıştır. Türkiye'nin Navarin'de yaşanan olaylar nedeniyle, bu devletlerden tazminat istediği fakat bu devletlerin bu isteği kabul etmedikleri gibi, Rusya'nın Türkiye'ye savaş ilan ettiği; bir yıldan fazla süren savaş sonunda hicri 1240 tarihinde Rusya ile Edirne Antlaşması'nın imzalandığı ifade edilmiştir. Bu antlaşma ile Yunanistan meselesi sonuca bağlandığı, Arta Körfezi ile Golos beynindeki hududun aşağısı, civar adalarla beraber ayrıldığı ve burada bağımsız bir Yunan Krallığı teşkil edildiği belirtilmiştir¹⁶.

Ali Reşad'ın *Asrı Hazır Tarihi*'nde, “Rum İsyancıları” yan başlığında, Rumların isyan girişimlerinin yeni olmadığı, Rusya'nın, eskiden beri Rumları, teşvik ve tahrik ederek devlet-i metbûaları aleyhine isyan ettirmeye, Mora'da müstakil bir Rum hükümeti teşkil ettirmeye çalıştığı vurgulanmıştır. Hatta Kaynarca Antlaşması ile sona eren, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında, Mora'daki Rumların isyana kalkıştıkları, fakat çok çabuk tedib olunduklarına değinilmiştir. XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde isyan çıktığı halde, Tepedelenli Ali Paşa'nın Rumlar üzerinde baskısı nedeniyle isyan edemedikleri fakat daha önce izah edildiği üzere Ali Paşa baskısı ortadan kalkınca Rumların isyana başladıkları ve bu şekilde başlayan Rum İsyanı'nın 1821 Şubat-1829 Eylül arası dokuz yıl devam ettiği belirtilmiştir. Ardından Rum İsyanı'nın kronolojisi ana hatlarıyla şu şekilde verilmiştir: Eterya denilen bir gizli cemiyetin hazırladığı bu isyana Mora, Eski Yunanistan ve adalardaki bütün Rumlar iştirak etmesi ve nihayet Rusya, Fransa ve İngiltere'nin müdahaleleri, Navarin Muharebesi [20 Teşrinvevel 1827], bir Türk-Rus harbi [1828-1829] ve Edirne Muahednamesi [14 Eylül 1829] ile Yunanistan müstakil bir devlet olması¹⁷.

Rum İsyanı'nın kronolojisi verildikten sonra, “Rumların Ahvalı” yan başlığında, Rumların ticaret ile zengin oldukları ve eğitim bakımından da diğer Osmanlı tebaasından ileride oldukları, Avrupa'daki iç savaşlar esnasında Rum gemicilerinin Osmanlı bayrağı altında tarafsız bir şekilde denizlerde seyahat ettikleri ve bu sâyede bütün Akdeniz ticaretini ele geçirdikleri ifade edilmiştir. Marsilya, Trieste,

¹⁴ Ahmed Refik, a.g.e., s. 97.

¹⁵ Ahmed Refik, a.g.e., s. 99-100.

¹⁶ Ahmed Refik, a.g.e., s. 100.

¹⁷ Ali Reşad, *Asrı Hazır Tarihi*, Milli Matbaa, İstanbul 1926, s. 135-136.

Odesa gibi büyük şehirlerde yaşayan Rumlar'ın bu ticaret sâyesinde zenginleştikleri, eski Yunanistan'da birçok okul açtıkları, eğitim gören Rumlar'ın istiklâl sevdasına kapıldıkları ve Rusya'dan yardım gördükçe isyandan çekinmedikleri vurgulanmıştır¹⁸.

Mora Yarımadası halkının tamamının Hristiyan olmasından dolayı her nâhiyenin kendi kendini idare ettiği, emlâk zengini Mora Valisinin kaldığı yer olan Trablîçe (Tropoliçe) kasabasında toplanan meclise vekil gönderdiği bilgisi verilmiştir. Rumların, dağlık yerlerde oturan, köylerde silahlanmış çeteler halinde gezdikleri ve korunaklı kalelerde oturduklarına değinilmiştir. Orta Yunanistan dağlarında palikaryaların, bir nevi milis askeri oluşturdukları, bu milis güçlerin parçalara ayrılarak dağlarda dolaştıkları; Osmanlı yönetimine karşı olan Rumların dağlara kaçtıkları, zengin Müslümanları yakalayarak idam ettikleri, onları soydukları ve kalafat denilen bu eşkıyalara, Yunan halkının millî kahraman nazarıyla baktıkları vurgulanmıştır. Daha sonra Rumlar'ın yaşadığı adalardaki gemi sayısının artırıldığı, gemilerine top koyduktan sonra Cezayir korsanlarıyla dahi savaş edecek düzeye geldikleri ve Tepedelenli Ali Paşa'nın gücü kalmayınca Epir, Teselya ve Mora Hristiyanlarının 1821 yılında isyan ettikleri aktarılmıştır¹⁹.

“*Eterya ve Eflak İsyanı*” yan başlığında, Mora'da isyan başladığı sırada Eflak'ta da bir isyanın meydana geldiği, Odesa'da yaşayan bazı gençlerin ve tüccarların Rusya'nın Hâriciye Nezâreti müsteşarlığında bulunan ve aslen Rum olan Kapudesterya'nın yardımıyla Rumları isyana hazırlamak için Eterya adında gizli bir cemiyet oluşturdukları belirtilmiştir. Ulah voyvodası olup Rusya'ya iltica eden İpsilanti'nin iki oğlunun bu cemiyetin üyesi oldukları, Rus çarının bu cemiyeti himâye ettiği hatta Aleksandr İpsilanti'yi yaveri olarak atadığı ve bütün bunların ardından Eterya Cemiyeti üyelerinin Rusya'nın yardımını alacaklarına dair ümitlendikleri ifade edilmiştir. İsyan hazırlıklarının tamamlandığına inanan Aleksandr İpsilanti'nin 700 süvârî ile birlikte Eflak'a girdiği, Romanya köylülerinin isyan halinde olmalarına rağmen Rum İsyanı'na katılmaktan çekindikleri, İbrail, Yorgi gibi Tuna sahilinde bulunan kalelere yardım gönderildiği ve bu sebeple Aleksandr İpsilanti'nin hiçbir şey yapamadığı ifade edilmiştir. Çarın dahi bu isyanı düzenleyenin yaveri olmasından dolayı kızarak, İpsilantinin hareketini takbih ettiği ve bu sebeple İpsilanti'nin Avusturya'ya kaçmaya mecbur kaldığı vurgulanmıştır²⁰.

“*Mora İsyanı*” yan başlığında, Mora asilerinin Kolokotronis isminde bir kalafatın liderliğinde vilayet merkezi olan Trapoliçe kasabasını kuşattıkları, Avrupa'nın her yerinden özellikle de Fransa ve İngiltere'den yardım için gönüllüler geldiği, asilerin kaledekilere teslim olmayı teklif ettikleri aktarılmıştır. Fakat asilerin, kaleden Arnavut silahlı askerlerin çıkmalarından sonra aniden şehre girerek bütün Müslümanları vahşiyane itlaf ve mallarını yağma ettikleri, Rum gemicilerin Müslüman gemicilere hatta Osmanlı Devleti'nin savaş gemilerine saldırmaya başladıkları ifade edilmiştir²¹.

Yunan İsyanı'nın bu şekilde gelişmesinden sonra Epidovros şehrinde asilerin temsilcilerinden oluşan bir mecliste, Yunanistan'ın bağımsızlığını temsil eden bir senato ile beş üyeli bir meclisten oluşan bir hükümet kurulduğu, Avrupa'da eğitim gören Mavro Koradati isminde birini hükümet başkanı seçildiği bilgisi verilmiştir. Bu esnada İstanbul patriği ile üç piskoposun isyana karıştıkları gerekçesiyle asılarak idam edildikleri dile getirilmiştir²².

“*Asilere Tedbirler*” yan başlığında, Eterya Cemiyeti'nin başlattığı isyanın Mora'dan başka adalara ve Rumların yaşadığı diğer yerlere de sıçradığı için sahillere muhafızlar gönderildiği; Anapoli'nin 25.000 askerle kuşatıldığı, bu şehir ele geçirildikten sonra Kara Trablîçe'nin geri alınması için asker sevkine başlandığı aktarılmıştır. Bu esnada yedi bin kadar Arnavut askerinin, mütedâhil ulûfelerini istedikleri fakat bu ödemenin yapılabilmesine imkân olmadığını anlayınca, birdenbire orduyu terk ettikleri ve bu durumun diğer askerleri şaşırttığı vurgulanmıştır. Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarının çok eksik olduğu, Mora Hristiyanlarının isyan halinde; dağlarda, derelerde, ormanlarda fırsat bekledikleri, ordunun

¹⁸ Ali Reşad, a.g.e., s. 136.

¹⁹ Ali Reşad, a.g.e., s. 136.

²⁰ Ali Reşad, a.g.e., s. 137.

²¹ Ali Reşad, a.g.e., s. 137.

²² Ali Reşad, a.g.e., s. 137-138.

ihtiyaçlarını karşılayacak ulaşım yollarının da asiler tarafından engellenmesiyle Trablıçeye gidilmek şöyle dursun Anapolide ikamete dahi imkân olamadığından Gördös'e dönüldüğü ve Anapoli'nin açlıktan asilere teslim olduğu belirtilmiştir²³.

“*Rumların Muvaffakiyetleri*” yan başlığında, isyanı bastırmak için gönderilen Yeniçerilerin, subaydan yoksun olan askerlerin, Yenişehirden İleriye gidemediklerinden Avrupa'nın her tarafından kendilerine yardım edilen Rumların, Mora Yarımadası'nı tamamen ele geçirdikleri ve dışarıdan saldırılar ile Atina'yı ele geçirdikleri belirtilmiştir. Rum asilerin, Sakız adasına bir iki bin kişi göndererek ada halkını isyan ettirdikleri; Sakız kalesini kuşattıkları, kaledeki Osmanlı askerlerinin kaleyi kırk gün kadar savunduğu; sonunda Osmanlı donanmasının yardıma yetiştiği ifade edilmiştir. Adaya çıkarılan Osmanlı askerlerinin asileri tamamıyla dağıttığı, köylerin yağma edildiği ve ancak bu yağmaların Rumların Müslümanlara yaptıkları zulümlere, vahşetlere nisbetle hiçbir şey olmadığı değerlendirilmesi yapılmıştır²⁴.

“*Avrupalıların Maharetleri*” yan başlığında, Sakız Adası'ndaki olayların bütün Avrupa kamuoyunu Türklerin aleyhine çevirdiği, Avrupa'da Yunan asilerine yardım toplamak için cemiyetler oluşturulduğu; Avrupa'da her grubun, Yunanlara yardım etmek için para topladığı dile getirilerek şu ifadelere yer verilmiştir:

“Hürriyet taraftarları inkılâpverer, krallık taraftarları Hristiyan olmak saffetiyle Yunanlılara iltizam ettikleri gibi edebiyat müntesibleri eski Yunan edebiyatının, romancılarda kalefetlerin, palikaryaların garip sergüzeşterleri hatırı için Yunanlıları seviyorlardı. Avrupa'dan asilere muâvenet için pek çok gönüllü, mühimmat, melbusa, para gönderildi. Hatta İngiltere bankaları Yunan hükümet-i isyanına evvel yirmi milyon, sonra elli milyon Frank ikraz ettiler.”²⁵.

“*İbrahim Paşa'nın Mora'yı İzamı*” yan başlığında, Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırmakta zorlanması üzerine sonunda, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya başvurarak Mora asilerinin cezalandırması görevini kendisine havâle ettiği; Paşanın, daha önce de Girit ve Kıbrıs asilerini cezalandırmak için görevlendirilmiş ve bu görevi başardıktan sonra Girit'in valiliği verildiği aktarılmıştır. Bu defa, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya Mora valiliği verilmiş, bunun üzerine İbrahim Paşa, 1824 yılında, Mısır İskenderiye'den, 54 harp gemisinden, 12.000 asker ile 150 toptan, birkaç yüz ticaret gemisinden oluşan bir donanma ile Mora'ya doğru yola çıktığı belirtilmiştir²⁶.

“*Muvaffakiyet*” yan başlığında, İbrahim Paşa'nın, Modon'a asker çıkardıktan sonra önemli bir yer olan Navarin'in, berren ve cebren bir ay kuşatmadan sonra ele geçirdiği, daha sonra Trapoloçe'yi aldıktan sonra Anapoli'ye çok yaklaştığı; diğer yandan Rumeli seraskerliğine atanan Reşid Paşa'nın Teselya'yı aldıktan sonra Misolonya'yı ele geçirdiği bilgisi verilmiştir. Bu şehirde, İngiliz şair- i meşhuru Bayron'un öldüğü; Rum asilerinin ve destekçilerinin Misolonya savunmasının, Avrupa efkârumûmiyesinde büyük bir muhabbet kazandığı fakat sonunda Türklerin Atina'yı ele geçirdikleri ve Yunan hükümetinin hiçbir ümidinin kalmadığı ifade edilmiştir²⁷.

“*Avrupa Ülkelerinin Müdâhalesi*” yan başlığında, bütün bu gelişmeler karşısında Avrupa hükümetlerinin isyanın Osmanlı Devleti tarafından bastırılmak üzere iken duruma müdâhale etmeye karar verdikleri, İngiltere Dışişleri Bakanı Canning'in Yunan hükümetini resmen tanıdığı; bu durumdan cesâret alan Yunanların, İngiltere'nin himâyesini talep ve kendilerine bir kral tâyin etmesini istihham ettikleri ifade edilmiştir. Ayrıca, Rus çarı Aleksandr'ın asileri Osmanlı idaresi altında bırakmamak için İngiltere ile müzâkereye giriştiği fakat Yunan İsyanı hakkında iki devletin anlaşamadığı; bu sırada, Rusya'da çar değişimi olduğu ve Aleksandr'ın yerine I. Nikola'nın geçtiği belirtilmiştir²⁸.

²³ Ali Reşad, a.g.e., s. 138.

²⁴ Ali Reşad, a.g.e., s. 138-139.

²⁵ Ali Reşad, a.g.e., s. 139.

²⁶ Ali Reşad, a.g.e., s. 139.

²⁷ Ali Reşad, a.g.e., s. 140.

²⁸ Ali Reşad, a.g.e., s. 140.

Yeni çarın, Türkiye'ye ilân-ı harbe mütahayyil görüldüğü fakat İngiltere'nin Osmanlı'ya savaş açmak istememesinden ötürü Rusya ile İngiltere'nin sözleşme imzaladığı; bu sözleşmeye de, Yunanistan'ın vergi verir bir prenslik haline gelmesi için Türkiye'nin tazyik edilmesi kararının alındığı belirtilmiştir. Bu sözleşmeye, daha sonra Fransa'nın da dâhil olduğu, bunun üzerine üç devlet arasında 1828 Temmuz ayında Londra Antlaşması'nın imzalandığı; bu antlaşmaya göre, bu üç devletin, kan dökülmesine mâni olmak istediklerini ilân ve asiler ile Türkiye arasında arabuluculuk yapma isteklerini taraflara ilettikleri belirtilmiştir. Ayrıca, bu ülkelerin İstanbul'daki elçilerinin Osmanlı Devleti'nden, asiler ile mütâreke imzalamasını istedikleri fakat Osmanlı Devleti'nin bu isteği geri çevirdiği aktarılmıştır²⁹.

“*Navarin Baskını*” yan başlığında, Osmanlı Devleti'nin yukarıda bahsedilen konu hakkında, büyük devletlerin isteğini geri çevirmesi üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Mora'ya bir donanma gönderdikleri; o esnada Türk donanmasının Mısır donanması ile Navarin'de buldukları ve İngiliz donanması amiralinin Osmanlı Devleti'ni Türk gemilerinin Navarin Limanı'ndan çıkarılması için uyardığı ifade edilmiştir. Bu uyarıya Türk kaptanlarının cevap-ı red vermeleri üzerine meydana gelen savaşta İbrahim Paşa'nın bütün gemilerinin içindekilerle beraber battığı; bu haberin Avrupa'daki Yunan muhiblerinin meserretine mücbib olduğu ve Osmanlı Devleti'nin, Türkiye'ye resmen savaş ilân edilmeden, bu olaya neden olan üç devletten savaş tazminatı istediği belirtilmiştir. Bu isteğe ret cevabı veren üç devletin ayrıca İstanbul'daki elçilerinin de ülkelerine geri döndükleri, Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Fransa'nın savaş yapmak istemedikleri sadece Rusya'nın 1828 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ettiği vurgulanmıştır³⁰.

“*Rusya Seferi*” yan başlığında, Rusya'nın savaş ilânı sonrasında, 1828 Mayıs ayında Prut Nehri'ni geçtiği bilgisi verildikten sonra Osmanlı Devleti'nin o dönem ki durumu hakkında şu yorum yapılmıştır: “Türkiye Rusya ile harp edebilecek bir halde değildi. Donanması Navarinde mahvolmuş, pek az zaman evvel ilga edilen Yeniçerilerin yerine kaim olan talimli askerinin yetiştirilmesine henüz başlanmamıştı.” Avrupa devletlerinde Osmanlı Devleti'nin bu durumuna ve malî ve askerî tevfiği nazar-ı dikkate alınarak, Osmanlı Devleti'nin hemen yenileceği görüşünün hâkim olduğu fakat gerçekte böyle olmadığı vurgulanmıştır³¹. Bu bağlamda, Osmanlı ordusunun savaş başladıktan sonra kendisinden beklenmeyecek şekilde iyi savaştığı, Rusların her ne kadar Anadolu tarafında Anape, Poti, Kars, Ahıl Kelek, Ahsehe, Ardahan kalelerini ele geçirdiyse de Rumeli tarafında hiçbir önemli başarısı olmadığı ve 1828 senesi vekay- i harbiyesinin Türkiye için oldukça başarılı geçtiği ifade edilmiştir³².

Osmanlı-Rus Savaşı'nın 1829 senesinde de devam ettiği, Rusların Anadolu tarafında Erzurum'a kadar gelerek burasını işgal ettikleri; Yunanların bu esnada Teselya ve Yanya tarafına saldırdıkları ve sonunda, Rus generali Diebitch kumandası altındaki Rus ordusunun büyük bir cüret ile Balkanları geçerek Edirne'ye girdiği belirtilmiştir. Artık Rus ordusunun ileri karakollarının 1829 Ağustos ayında İstanbul'a birkaç fersah kadar yakın olduğu vurgulanmıştır. Burada İstanbul'a çok yaklaşan ve ülkesinden çok uzaklaşan Rus generalinin konumunun kendileri açısından çok tehlikeli olduğu ve emrinde sadece iki bin kişi olduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu esnada, İşkodra Valisi Mustafa Paşa'nın, hızlı bir şekilde Filibe'ye gelmekte olduğu ve Rus ordusuna yandan saldırı yapabilecek bir konum almak üzere olduğu belirtilmiştir. Ali Reşad, bu bilgileri vererek savaşın gidişatının Osmanlı Devleti lehine geliştiğinin üzerinde durmuş fakat İstanbul'da, padişahın ve devlet adamlarının aksi bir psikolojide olduklarını şu şekilde ifade ederek, onları eleştirmiştir: “Fakat İstanbul'da İkinci Sultan Mahmud ile ricâl-i devlet Rusların pâyitahta yaklaşmalarını haber alınca son derece telaş ederek şaşırıldılar: hemen musalahaya razı oldular. Bu telâşın neticesi olmak üzere Edirne Muâhedenâmesi akd edildi [1829 4 Eylül].”³³.

²⁹ Ali Reşad, a.g.e., s. 140-141.

³⁰ Ali Reşad, a.g.e., s. 141.

³¹ Ali Reşad, a.g.e., s. 141.

³² Ali Reşad, a.g.e., s. 142.

³³ Ali Reşad, a.g.e., s. 142.

“*Edirne Muâhedenâmesi*” yan başlığında, Osmanlı Devleti’nin bu antlaşma ile; Yunanistan için imzalanan protokolü tamamen kabul ettiği, bu muahede ile hükümet başkanının Fransa, İngiltere, Rusya hükümdar hanedanlarından hiçbirine mensup olmayan bir Hristiyan prens olacağı ve yeni hükümetin başkanının Osmanlı Devleti’nin onayıyla üç devlet tarafından atanacağı kararlarının alındığı aktarılmıştır. Ayrıca Yunanistan’ın Osmanlı Devleti’ne senelik bir milyon kuruş vergi vereceği ve Yunanistan’ı terk etmek zorunda kalan Müslümanların malları için tazminat ödeyeceği belirtilmiştir³⁴.

“*Yunan Krallığı*” yan başlığında, Yunanistan’ın bir süre Kapudisterya tarafından yönetildiği fakat zamanında Rusya devletine hizmet eden Kapudisterya’nın, yönetim alanında şiddet göstermesinin özellikle adalar halkının isyan etmesine neden olduğu ve birçok olay ile karışıklığın çıkmasına sebebiyet verdiği ifade edilmiştir. Sonunda Avrupa devletlerinin duruma müdahil olmasıyla 1832 yılında Yunan krallığına Bavyera kralının oğlu olan Otto’nun atandığı ve bu şekilde Yunan hükümetinin kurulduğu belirtilmiştir³⁵.

Hamit ve Muhsin Beyler’in *Türkiye Tarihi*’nde, “*Mora ihtilâli*” yan başlığında, ilk olarak Fransız İhtilâli ile Avrupa’da başlayan milliyet hareketinin çok geçmeden gemicilik ve ticaret dolayısıyla Avrupa ile yoğun temas içerisinde olan Mora Rumlar’ında da etkisini gösterdiği ve bunların, Türkiye idaresinden kurtulmak için çareler aramaya başladıkları ifade edilmiştir. Yunan gemicilerinin, Fransız İhtilâli’nin devam ettiği esnada Osmanlı bayrağı altında ve tarafsız devlet sıfatıyla Akdeniz ile Karadeniz ticaretini ellerine geçirdikleri için ihtilâl için sarfi lâzım olan mebaliğin temin edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca Sırların, 1812 Bükreş Antlaşması sonucunda imtiyaz kazanmalarının da Yunanların gayrete gelmelerine sebep olduğu değerlendirilmiştir³⁶. Rumların Mora’da ve Orta Yunanistan’da, Akdeniz adalarında yoğun bir nüfusa sahip oldukları, buralarda Müslüman nüfusun az olduğu ve bu sebeple bu bölgelerdeki Rumların bu bölgelerin Türklerin eline geçmesinden itibaren kendi kendilerini yönettikleri ve seçilmiş kocabaşların nâhiye müdürlüğü görevini de yerine getirdikleri dile getirilmiştir. Kocabaşların, Rum tebaa ile hükümet arasında arabuluculuk durumunda olduklarından dolayı hükümet nüfuzunu ellerinde bulundurdukları; köylerin papaz ve öğretmenlerinin de hükümetin denetiminden uzak, doğrudan doğruya patrikhanenin memuru sıfatı ile görevlerini yaptıkları ve bu şekilde, bir merkezin altında mükemmel bir teşkilat meydana getirmiş olarak çalıştıkları vurgulanmıştır³⁷.

Daha sonra Rumların elinde isyan zamanı kullanabilecekleri, dağlarda haydutluk eden, daha çok zengin Müslümanları soyan kleftler, hükümete ve kocabaşlara yardım etmek için oluşturulmuş palıkarya adı verilen milis kuvvetleri ile Cezayir korsanlarına karşı gemilerine top koyan Rum gemicilerin bulunduğu bilgisi verilmiştir. Diğer yandan zengin ve eğitilmiş Rumların kendilerini eski Yunanilerin ahfadı olarak görmeye başladıkları; Marsilya, Trieste, Odessa gibi zengin ticaret merkezlerinde yaşayan Rumların örgütler kurarak para topladıkları, Yunanistan’da okullar açtıkları ve bu okullarda bağımsızlık düşüncesini yaydıkları üzerinde durulmuştur³⁸.

“*Etniki Eteriya*” yan başlığında, yukarıda belirtilen örgütlerden başka 1814’te Etniki Eteriya adı ile Odessa’da gizli bir siyasî cemiyetin kurulduğu, bu cemiyetin Yunan İsyanı’nda ve Yunanların bağımsızlıklarını kazanmalarında önemli bir paya sahip olduğu vurgulanmıştır. Etniki Eteriya’nın başkanı tarif edilirken ilginç bir şekilde şu cümleler kullanılmıştır:

“cemiyetin yemin, rütbe, efradı arasında teati olunan işaretler gizli teşkilâtı mevcuttu. Vücudü olmadığı halde pek kuvvetli bulunduğu telkin edilen hayalî bir reisten daima bahsolunurdu ki efrada bu gizli reisin Rus Çarı Birinci Aleksandr olduğu zehabı verilmek için çarın harp yaveri *Aleksandr İpsilanti* cemiyetin başına getirilmiş, fakat kendisine ancak (reis vekili) unvanı verilmişti.”³⁹.

³⁴ Ali Reşad, a.g.e., s. 143.

³⁵ Ali Reşad, a.g.e., s. 143-144.

³⁶ Hamit ve Muhsin, *Türkiye Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul 1930, s. 440.

³⁷ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 440.

³⁸ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 440-441.

³⁹ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 441.

Etniki Eteriya cemiyetinin amaçları; Doğu Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak, Ayasofya'ya haçı dikmek olduğu ve bu amaçlara ulaşmak için de Osmanlı Devleti'ne bağlı olan bütün Hristiyanları birleştirerek silahlandırmak olarak ifade edilmiştir⁴⁰. Ardından cemiyetin kısa sürede Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Rum bulunan bütün önemli şehirlerinde hatta Bükreş, Moskova ve Trieste gibi yabancı şehirlerde dahi şubeler açtığı, para topladığı ve isyan için Hristiyanları kızdırdığı belirtilmiştir. İpsilanti'nin Mora'dan ne kadar isyancı çıkabileceğini öğrenebilmek için araştırma yaptığı, kırk bin kadar isyancının çıkabileceğini öğrendiği; ancak o sırada Mora'da on iki bin kadar Türk askerinin bulunduğu ve bunların da Tepedelenli Ali Paşa'yı tenkil için gönderilmesiyle, isyan için uygun ortamın oluştuğu belirtilmiştir⁴¹.

“İsyan” yan başlığında, Aleksandr İpsilanti'nin 1821 ilkbaharında Boğdan'daki Eterya üyeleri ile Rus çarının yardımına güvenerek Prut Nehri'ni geçtiği, Hristiyan ahaliye eski Yunanlılara ait tarihî hatırat ile dolu bir beyanname dağıttığı belirtilmiştir. Bu beyanname Türklerle, (Dara) ile (Serhas) ın kadın mizaçlı ve tembел tabiatlı ahfadı denildiği ve Türklerin eski İranlılardan daha kolaylıkla mağlup edilebileceğinin yazıldığı vurgulanmıştır. Çarın, Bükreş'i işgal eden İpsilanti'nin bu isyan hareketinden haberi olduğu zaman memnuniyetini belli ettiği fakat İttifakı Mukaddes'in halen devam etmesinden dolayı ve Meternich'in kendisini korku ve tereddüde düşürdüğü için İpsilanti'ye gizli bir cemiyetin tahrikâtına iştirak etmek suretile kendisini lekeleyemeyeceğini bildirdiği aktarılmıştır⁴².

Öte yandan Memleketeyn halkının eskiden beri Fenerli Rum beyleri tarafından yönetildiği, bu beylerin halka çok kötülükler yaptıklarından dolayı Memleketeyn halkının Rumlara karşı muhabbetten ziyade bir nefret hissi besledikleri belirtilmiştir. Bu bölge halkının, ırkan ve lisanen Latin oldukları, Osmanlı yönetimi altında eskiden beri serbest ve özerk bırakıldıklarını düşünerek, Yunanlıların menfaatine böyle tehlikeli bir işe karışmak istemeyenlerin bu bölge halkı arasında çok olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır. Buğdan asilerinin, Çardan ve Sırbistan Prensi Miloş Obronoviçten de bekledikleri yardım alamadıkları, bu sebeple sayılarının ancak sekiz on bini bulduğu ve asilerin Alota Nehri kenarında perişan edildiği ve İpsilanti'nin kaçarak kurtulduğu aktarılmıştır⁴³.

Boğdan'daki Yunan İsyanı bu şekilde kolaylıkla bastırılırken, aynı zamanda Mora'da başlayan isyanın asiler lehine geliştiği; Müslüman halkın ve askerlerin kalelere çekilmeye mecbur kaldıkları ve zahire ile mühimmat eksikliği çeken kalelerin, birer birer asilerin eline geçtiği ifade edilmiştir. Mora vilayetinin merkezi olan Tripoliçe'nin asiler tarafından işgal edildiği, burada Mora Valisi Hurşit Paşa'nın eşinin dahi esir düştüğü; asilerin ele geçirdikleri yerlerde günlerce katliamlarda buldukları ve her yeri ve her şeyi yağma ettikleri belirtilmiştir. Diğer taraftan, Rum gemicilerin adaları isyana katılmaya çağırdıkları ve kısa zamanda isyanın güneyden kuzeye doğru, Teselya ve Manastır'a kadar yayıldığı aktarılmıştır⁴⁴. İstanbul'daki Rum patriği Grigoryos'un da Etniki Eteriya üyesi olduğu bilgisi verildikten sonra II. Mahmut'un Rum İsyanı'na karşı tutumunun sert olması üzerine bu duruma karşı patriğin nasıl bir tutum takındığı ve sonu şu şekilde ifade edilmiştir:

“İstanbuldaki rum patriği Grigoryosta Eteriya azasındandı. Bir aralık İkinci Mahmudun Rumlara karşı şedit infialini hissederek bir aforozname tanzim etmiş, bunda Eteriya azasının yeminleri batıl olduğunu, buna binaen rücu ederek azalıktan çekilmelerini tavsiye eylemiş ve çekilmeyenlerin kiliseden tardedildiklerini ebedi lânet altında bırakıldıklarını ilâve ve ilân etmek suretile padişahı teskin eyleyebilmişti. Maamafih bir müddet sonra Moralılarla muharebede devam ettiği tahakkuk ettiği için yerine bir diğer patrik intihap ettirilmiş, muahharen Grigoryos ve birkaç metropolit İstanbulun muhtelif mahallerinde idam edilmiştir.”⁴⁵.

Dönemin önemli devlet adamlarından biri olan Halet Efendi'nin, Mora İsyanı'nı önemsemediği, padişaha Rumları, Tepedelenli Ali Paşa'nın isyana teşvik ettiği ve onun hakkından geldiği gün,

⁴⁰ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 441.

⁴¹ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 442.

⁴² Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 443.

⁴³ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 443.

⁴⁴ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 443-444.

⁴⁵ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 444.

Mora İsyanı'nın da, kendiliğinden sona ereceğini söylediği dile getirilmiştir. Oysaki aynı zamanlarda Yanya kuşatması sona ererek Ali Paşa'nın idam edildiği, Hurşit Paşa komutasındaki kuvvetinde Mora'ya gönderildiği fakat isyanın sona ermediği belirtilerek, Halet Efendi'nin isyanın bastırılmamasındaki olumsuz rolü vurgulanmıştır⁴⁶.

Mora'da bu şekilde asilerle mücadelenin devam ettiği sırada, bir yandan da Sakız'a bir miktar asker gönderildiği, fakat bu askerlerin Sakız asilerine karşı aşırı şiddet gösterdiği fevkalâde mübalâğalarla ilân edildiği için, Avrupa kamuoyunun, Türkiye'nin aleyhine bir tutum takındığı ifade edilmiştir. Bu sırada, Rum gemicilerinin, Sakız ve Midilli limanlarındaki Osmanlı donanmasını yakmayı başardıkları ve bütün bu başarısızlığın sorumlusu olarak görülen Halet Efendi'nin, önce sürgün edildiği ardında da idam olunduğu belirtilmiştir. İsyancıların, muvaffakiyetlerinden emin olduklarından ötürü 1822 Kânunusanisinin birinci günü, Epidor civarında bir orman içerisinde bir meclis topladıkları, Yunanistan'ın bağımsızlığını istedikleri ve Avrupa'da eğitim görmüş, Mavro Kordato adında birini hükümet başkanı seçerek, beş kişiden oluşan bir icra heyeti ile bir senato oluşturdukları aktarılmıştır⁴⁷.

Osmanlı Devleti'nin isyancılara karşı bazı başarılar kazansa da bu durumun asiler tarafından Avrupa'ya başka bir şekilde anlatılarak, dönemin büyük devletleri tarafından kendilerine karşı himayekâr bir tutum alınması ve Yunanistan lehinde, Türkiye'ye müdahale edilmesinin sağlanmaya çalışıldığı vurgulanmıştır. Sonunda, bu propagandaların etkisi ile Avrupa'da, hemen her sınıftan halkın Rumlara yakınlık gösterme sebepleri şu şekilde ifade edilmiştir:

“Propagandaların tesiri ile Avrupada hemen her sınıf halk bunlara fikren, çok defa da maddeten müzaheret etmeğe başladılar. Kırallık taraftarları hıristiyan oldukları için, Hürriyet ve inkılâp taraftarları Rumların hareketını Türklere karşı hürriyet ve inkılâp mücadelesi addettikleri için, elhasıl edebiyat müntesipleri eski yunan edebiyatı ve esatiri hatırı için, romancılar palikaryaların müheyyiç sergüzeştleri için, âlimler de eski yunan ilim ve felsefesi zevkile kendilerine taraftar olmakta ve binaenaleyh her taraftan bunlara gönüllü, mühimmat, para, elbise ve eşya gönderilmekte idi.”⁴⁸

Rusya, İngiltere ve Fransa'nın, Rumlar lehindeki kamuoyunun baskısının ve bu devletler arasında diplomatik görüşmelerin devam etmesine karşın Avusturya başvekili Meternich'in kişisel siyaseti ve hükümetin yararı bakımından Osmanlı Devleti'ni, bu isyanı müessir ve seri bir surette bastırması için teşvik ettiği vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin, isyanı bastırmakta zorlandığı için, daha önce birçok olayda olduğu gibi, bu işe de 1824 Kânunusanide Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın görevlendirilmesine karar verdiği, ödül olarak kendisine, Mora ve Girit valiliklerinin verileceği belirtilmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın, şöhretini tezyit edeceğinden ve iki mühim vilâyeti daha ele geçireceğinden pek memnun olarak, bu yeni görevi de kabul ettiği ifade edilmiştir⁴⁹.

Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın, hükümetin dört senede bastıramadığı isyanı birkaç hafta içinde teskin ettiği; Mora'yı baştanbaşa fethederek, serasker Reşit Mehmet Paşa tarafından kuşatılmış olan Misolonki kalesi önünde Osmanlı ordusu ile birleştiği aktarılmıştır. O esnada Derya Kaptanı Hüsrev Paşa'nın donanma ile Misolonki'ye gelmesi üzerine hem denizden hem karadan üç vezirin çabası ile bu kalenin de fethedildiği bilgisi verilmiştir. Bundan sonra İbrahim Paşa'nın Mora'ya döndüğü, Reşit Paşa'nın Atina'yı kuşattığı, burayı Fransız gönüllülerinden olan Miralay Faviye'nin savunduğu ancak burasının da alındığı ve asilerin elinde birkaç ada ile hükümetlerine başkent ilan ettikleri Nopli kalesi gibi bazı yerlerden başka bir şey kalmadığı aktarılmıştır⁵⁰.

Yukarıda belirtilen gelişmelerden sonra, Mora İsyanı'nın bitiyor gibi olduğu ancak tam bu sırada 1825 yılında, Çar Aleksandr'ın ölmesinin ardından yerine Birinci Nikola'nın geçmesinin ve 1826 yılında

⁴⁶ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 444-445.

⁴⁷ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 445.

⁴⁸ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 445-446.

⁴⁹ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 446.

⁵⁰ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 446-447.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının sorunun başka bir aşamaya geçmesine neden olduğu ifade edilmiştir⁵¹.

“*Akkerman mukavelenamesi*” yan başlığında, Rusya'nın yeni çarı I. Nikola'nın Türkiye ve Mora İsyanı hakkında başka türlü düşüncelere sahip olduğu, İngiltere elçisi ile yaptığı daha ilk görüşmesinde, Türkiye'nin tedavisi kabil olmayacak bir hastalıkla mâlul olduğunu ileri sürdüğü ve tahta çıkmasından dört ay sonra Bâbiâli'ye gönderdiği bir ultiatomda Bükreş Antlaşması'nın uygulanma şekline itiraz ederek bazı isteklerde bulunduğu ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin de, Mora İsyanı'nın sona erdiğini düşündüğü bu zamanda, Rusya ile yeni bir sorunun çıkmasını istemediği ve bu sebeple Rusya'nın görüşme isteğine olumlu cevap verildiği, görüşmelerin gerçekleşmesi için Akkerman'a delegeler gönderildiği ve 1826 yılında Akkerman Mukavelenamesi'nin imzalandığı belirtilmiştir⁵². Akkerman Mukavelenamesi'nin imzalanmasından sonra, Osmanlı Devleti'nin Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdığı ancak bu esnada, Avrupa'da Misolonki ile Atina'nın fethi üzerine Mora asilerinin, yeis ve feryadının, Avrupa basınının Türkler aleyhindeki yayınlarını arttırdığı vurgulanmış ve bir dipnotta Avrupa'nın Yunanlar lehindeki faaliyetleri kısaca izah edilmiştir⁵³. Diğer yandan, İngiltere'nin, Rusya'nın Yunanlar lehine müdahale edeceğini sezerek, hem kendi kamuoyunu okşamak hem de Rusya'yı tasavvurat ve icraatında serbest bırakmamak düşüncesinden dolayı Rusya ile görüşmelere başladığı, bir müddet sonra Fransa'nın da bu görüşmelere katıldığı ve 1827 yılında, Londra'da bir ittifakı müselles imzalandığı aktarılmıştır. Burada, Mora olaylarının artık bir Avrupa sorunu haline geldiği değerlendirilmiştir yapılmıştır⁵⁴.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması anlatıldıktan sonra, Yunan İsyanı'nın ikinci aşaması, “*Mora mes'elesinin devamı*” yan başlığında işlenmeye devam edilmiştir. Buna göre, yabancı devletlerin, Osmanlı devlet adamları kadar belki de onlardan daha fazla Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının sonuçları üzerinde kafa yordukları belirtilmiştir. Bu olay ile başlayan yeni ıslahat hareketinin, Osmanlı Hükümetini yeniden diriltebileceğini, güçlenmesini sağlayabileceği fakat yeni askerî teşkilâtın, hızlı bir şekilde olumlu sonuçlar veremediği takdirde devletin çöküşüne neden olabileceğini düşündükleri ve kendi çıkarlarına göre planları olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Rusya'nın kendi kamuoyunun, Mora tenkilâtı nedeniyle Türkiye aleyhinde bulunmasından yararlandığı, Ortodoks koruyuculuğuna da dayanarak Türkiye'ye savaş açmayı düşündüğü ve İngiltere ile Fransa'nın Rusya'nın bu konuda tek olmasını engellemek için daha önce de bahsedilen Londra Mukavelenamesi'ni imzaladıkları belirtilmiştir. İngiliz, Fransız ve Rus elçilerinin bu mukavelenâmeyi Bâbiâli'ye tebliğ ederek, bu esaslar dâhilinde Osmanlı Devleti'nin ateşkes antlaşması imzalamasını istedikleri fakat daha önce olduğu gibi bu teklifin de kabul edilmeyeceğini bilen bu devletlerin, Yunan sularına “nümayiş” için birer filo gönderdikleri ifade edilmiştir⁵⁵.

“*Navarin Baskını*” yan başlığında, Osmanlı donanmasının Mısır donanması ile beraber Mora'nın güney tarafında Navarin limanında bulunduğu, bu üç devletin Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmemiş olduğu için üç müttefik devlete mensup donanmanın Osmanlı gemilerine Yunan sahillerini terk etmelerini bildirmek için limana girdiği aktarılmıştır. Üç devlet tarafından Osmanlı Devleti'ne savaş ilânı yapılmadığı için, harbi hatırına getirmeyen bu sebeple savaş durumunda olmayan Türk donanmasına, Fransız gemilerinin aniden saldırmaya başlaması üzerine, üç devlet ile Osmanlı Devleti arasında savaşın başladığı belirtilmiştir. Üç devletin gemilerinin de katıldığı bu savaşın, üç buçuk saat imtidat ederek, Osmanlı ve Mısır donanmasının yok olmasıyla sonuçlandığı; sadece birkaç geminin

⁵¹ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 447.

⁵² Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 447.

⁵³ İttifakı Mukaddesin tesiri altında pek bunalmış olan hürriyetperverler, coşmak için Yunan isyanını vesile ittihaz etmişlerdi. Bu itibar ile asiler Avrupada çok taraftar buldular. İngilterede Lord Bayren *Byron*, Fransada *Victor Hugo*, birtakım manzumelerle halkı tehyic etmekte idiler. Hatta Bayren bizzat Moraya gelmiş, Misolonki muhasarasında bulunmuş ve orada vefat etmişti. Fransız miralaylarından Faviye, Piyemon Hükümetinin sabık nazırlarından Santaroza da gönüllüler arasında idi. İsyanın intifaya yüz tutması üzerine gazeteler faaliyetlerine büsbütün germi vermişlerdi. Parlâmentolarda da bu şeci milletin tekrar Türklerin elinde bırakılıp bırakılmayacağı hakkında, İttifakı Mukaddes rabitasını düşünmek mecburiyertinde bulunmayan gayrimes'ul mebuslar tarafından izah ve istizahlar vukubuluyordu (Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 448).

⁵⁴ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 448.

⁵⁵ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 453-454.

kara sahile oturmak suretiyle kurtulabildiği, geriye kalan gemilerin gark olduğu ya da yandığı vurgulanmıştır. 20 Teşrinivel 1827 tarihinde meydana gelen faciada, sadece nüfus kaybının yedi sekiz bin kişiyi bulduğu bilgisi verilmiş, hangi kaynaktan alındığı belirtilmeyen, “Hukuku düveli payimal eden ve tarihi medeniyette silinmez lekelerden olan” cümlesi ile Navarin faciasının Osmanlı Devleti için vahâmeti bir daha tekrar edilmiştir⁵⁶.

Navarin faciası üzerine, Osmanlı Devleti’nin, kendisine resmen savaş açmayan üç devletten açıklama ve tazminat istediği, üç devletin elçilerinin ise suçu Osmanlı kaptanlarına yükledikleri ve Yunanistan hakkındaki isteklerini tekrar ederek sonunda İstanbul’u terk ettikleri ifade edilmiştir. Bundan sonra, İngiltere ve Fransa’nın savaş istemedikleri, sadece Rusya’nın 1828 yılında Osmanlı Devleti’ne savaş ilân ettiği vurgulanmıştır⁵⁷.

“1828 Rus harbi” yan başlığında, 1828 yılında başlayan savaşın, başlangıçta zannedildiği gibi çabuk bitmediği, Osmanlı Devleti’nin Vak’ai hayriye ile berrî, Navarin vak’ası ile bahrî kuvvetinin hiçe indiği vurgulanmıştır. Daha sonra, acele ile temin edilen birkaç gemi ve az sayıda askerle genellikle Osmanlı Devleti’nin Ruslara uzun süre dayanamayacağı düşünüldüğü fakat Osmanlı Hükümeti’nin Ruslara bir hayli dayandığı vurgulanmıştır. Rusya’nın, bir iki ayda İstanbul’a gireceğinden kuşku etmeyenlerin, Osmanlı askerinin Balkan sınırını koruyabildiği hatta düşmanı Silistre kuşatmasından bozguna uğratarak geri çekilmeye mecbur bıraktığını gördükten sonra, tahminlerinde aldandıklarını anlamış oldukları ifade edilmiştir. Bu esnada, Meternich’in, yeniden devletler arasında aracılık yaparak, Mora sorununda görüşmelerin tekrar başlaması için her iki tarafı da ikna etmeyi başardığı belirtilmiştir⁵⁸. Ancak savaşın, aniden Osmanlı Devleti aleyhine bir şekil aldığı, gerçekten Rusların umulmadık bir anda, Balkanları geçmeyi başardıkları ve büyük bir cüretle, Edirne’yi işgal ederek Marmara kıyılarına kadar geldikleri belirtilmiştir. Sayıları on beş bini geçmeyen bu mütecasir kuvvetin, arkasında yer alan Osmanlı askerleri tarafından geri çekilme yollarının kapanması ihtimali olmasına rağmen, İstanbul halkındaki korku ve telâşın etkisiyle, Osmanlı Devleti’nin, Edirne’ye delege göndererek barış isteğinde bulunduğu aktarılmıştır. Aynı zamanda, Anadolu tarafında da, Rusların 1829 yılında Erzurum’a kadar ilerlediği ve bu kaleyi de almayı başardıkları belirtilmiştir⁵⁹.

“Edirne Muahedesi” yan başlığında, 1829 yılında, Edirne Antlaşması ile Yunanistan’a tam istiklâl verileceği maddesinin yer aldığı; bu antlaşmanın en ağır maddelerinin, Yunanistan’ın bağımsızlığı ve tazminat içeren maddelerinin olduğu belirtilmiş ve Yunanistan’ın bağımsızlığının sonuçlarının ağır olacağı şu şekilde ifade edilmiştir:

“Bunların arasında yunan istiklâlile tazminat en ağır maddeleri teşkil ediyordu. Yunanlılara muhtariyet verilmemesi için bu kadar fedakârlık yapılmış iken şimdi istiklallerinin tasdikine mecburiyet hâsıl olması, bunun Eflak, Buğdan ve Sırbistan için suimsal olacağından endişe edilmesi, bir de bu kadar gaileler arasında muzayekası gittikçe artmış olan hazinenin böyle bir meblağı tesviye mecburiyetinde kalması fazla tesir bırakmıştır.”⁶⁰

2.1.2. Türk Tarih Tezi Dönemi’nde Lise Tarih Ders Kitaplarında Yunan İsyanı

Türk Tarih Tezi Dönemi’nde, *Tarih III*’de, Rum patrikhanesinin, Osmanlı Devleti’nin güçten düşmeye başlamasından itibaren, Hristiyan tebaa üzerinde nüfuz ve cebrini arttırdığı, Osmanlı hükümetine güvenen Rum papazların, irtikâp, irtişa ve zulümde Osmanlı memurlarına taş çıkarttukları ve Hristiyan tebaanın huzursuz edildiği ifade edilmiştir. Kitapta, Osmanlı Devleti’nde meydana gelen Balkan isyanlarında, Rum patrikhanesinin payı olduğu kadar Osmanlı Devleti de sorumlu tutulmuştur. Fenerli Rum beyleri hakkında şu eleştiriler getirilmiştir: “Hele Fenerli Rum beyleri, Osmanlı Devleti’nin başına en

⁵⁶ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 454-455.

⁵⁷ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 455.

⁵⁸ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 456.

⁵⁹ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 456.

⁶⁰ Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 457.

büyük belâ kesilmişlerdi. Fener Patrikhanesi etrafına toplanan bu Bizans döküntüleri, patrikhanenin servetinden istifade ederek gayrimeşru yollarla çok para toplamış ırk ve nesilleri karmakarışık bir güruhtu.”⁶¹.

Fenerli Rum beylerine bu şekilde eleştirilerle beraber, bu beylerin zekâ ve bilgileri sâyesinde, Divan-ı Hümayun tercümanlığı görevini yerine getirdikleri, devlet görevlilerinin sarraflıklarını yaptıkları ve devletin diplomasi münasebatını ele aldıkları belirtilmiştir⁶². Sonunda, Fenerli beylerin bütün Osmanlı idaresini kontrol etmek ve bu idarede söz geçirmek kuvvetine sahip oldukları ve bu beyleri ile Patrikhanenin, Osmanlı Devleti’nde karışıklık olduğunda, devletin devamından yana oldukları fakat devlet düzene girmeye başladığında, devletin bir an evvel batmasına çalışacakları ifade edilmiştir⁶³.

İlk Sırp kıyamının kolayca bastırıldığı dile getirildikten sonra, Osmanlı tarih kitaplarının Mora İsyanı diye isimlendirdikleri Yunan İsyanı’na geçilmiştir. Buna göre, XVIII. yüzyıl sonlarına doğru bağımsız bir Yunanistan kurulması için çalışan bazı Rumların bulunduğu, Teselyalı Rigaz isminde bir şairin, İstanbul ve Balkanlarda yaşayan bütün Ortodoksları Rum kabul ettiği; bütün bu Ortodoksların işbirliği yaparak Bizans’ın yeniden canlandırılması ve Müslüman Türklerin Asya’ya gönderilmesi için yoğun bir mesai harcadığı ifade edilmiştir. Bu şairin, “Ne vakte kadar, yiğitler!” sözleriyle başlayan şiirinin, bütün Hristiyan tebaayı isyana teşvik eden heyecanlı bir eser olduğu ve asilerin bu şiiri, adeta Fransızların Marseyyizi gibi ezberledikleri aktarılmıştır⁶⁴.

XIX. yüzyılın başlarında, bazı Rum gençlerinin başının Rus çarı I. Aleksandr’ın olduğunu bildikleri, Etniki Eteryâ isminde gizli bir cemiyet kurdukları; bu cemiyetin, Osmanlı Devleti’nin her yanında şubeler açtığı ve halkı isyana teşvik ettiği belirtilmiştir. 1818 yılında cemiyetin, İstanbul’da bir merkez komitesinin bulunduğu, sadece İstanbul’da 17.000’den fazla üyesi olduğu bilgisi verilmiştir. Eski Eflak voyvodası Fenerli İpsilanti beyin oğlu, Etniki Eteryâ Cemiyeti’nin liderlerinden ve çarın yaverlerinden Aleksandr isminde bir gencin, Osmanlı Devleti’nin, Tepedelenli Ali Paşa’nın isyanı ile uğraşmasını fırsat bilerek Yunan istiklâlinin ilânı dakikasının hulûl ettiğini zan ile Boğdan’a girdiği ve şatafatlı bir beyanname ile Rumları isyana davet ettiği dile getirilmiştir. Ancak Fener beylerinden canı çok yanmış olan Ulahların isyana katılmadıkları, Osmanlı ordusunun, çoğunluğunun zengin Rum ailelerine mensup olup Rusya’da eğitim gören gençlerden oluşan, İpsilanti müfrezesini kolayca ezdiği; Etniki Eteryâ liderinin, Avusturya’ya kaçmak zorunda kaldığı ve orada, Avusturya tarafından tıkdıldığı hapishanede öldüğü aktarılmıştır⁶⁵.

Bununla birlikte, bu isyan hareketinin hiçbir etkisinin olmadığını söyleyebilmenin mümkün olmadığı, bir süre sonra, Mora’nın dağlık arazisinde devlete bağlı olmayan ve kısmen eşkıyalıkla geçinen dağlılarla, Yunan adalarının korsanlığa alışkın gemicilerinin isyan ettikleri ve isyana, adaların zengin Rum tüccarlarının yüksek miktarda bağışlarda buldukları vurgulanmıştır. Papaz ve piskoposlarında liderlik ettikleri bu isyan hareketinin, İpsilanti’nin isyanına göre çok ciddi ve önemli olduğu; Osmanlı Devleti tarafından, hemen isyan bölgesine askerî kuvvet gönderilmesine rağmen, isyan ateşinin çabuk söndürülemediği ve savaşın karada ve denizde beş altı sene sürdüğü ifade edilmiştir. Tepedelenli Ali Paşa meselesinin halledilmesinden sonra, boş kalan askerî isyan bölgelerine gönderilmesine rağmen, ihtilâlcilerin tenkilinin mümkün olamadığı, sonunda, hükümetin gücünü başarılarıyla kanıtlayan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’dan yardım istediği ve onun da oğlu İbrahim Paşa’yı güçlü bir ordu ve donanma ile yardıma gönderdiği belirtilmiştir⁶⁶.

Devamında, Avrupa’nın isyana verdiği destek ve desteğin sebepleri aktarılmıştır. Bu bağlamda, Avrupa’nın lise ve üniversitelerinde, eskiden beri eski Yunan dil ve edebiyatı öğretildiği, eski Yunan’ın hayatının süslenip bezenerek, olduğundan daha uygar ve parlak gösterildiği, eski Yunan’ın filozofları, şairleri, hatipleri ve tarihçilerinin okutularak açıklandığı, eski Yunan savaşlarının abartılı

⁶¹ Türk Tarih Tetkik Cemiyeti (TTTC), Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı Tarihi, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 97.

⁶² TTTC, a.g.e., s. 97.

⁶³ TTTC, a.g.e., s. 97-98.

⁶⁴ TTTC, a.g.e., s. 100.

⁶⁵ TTTC, a.g.e., s. 100.

⁶⁶ TTTC, a.g.e., s. 100-101.

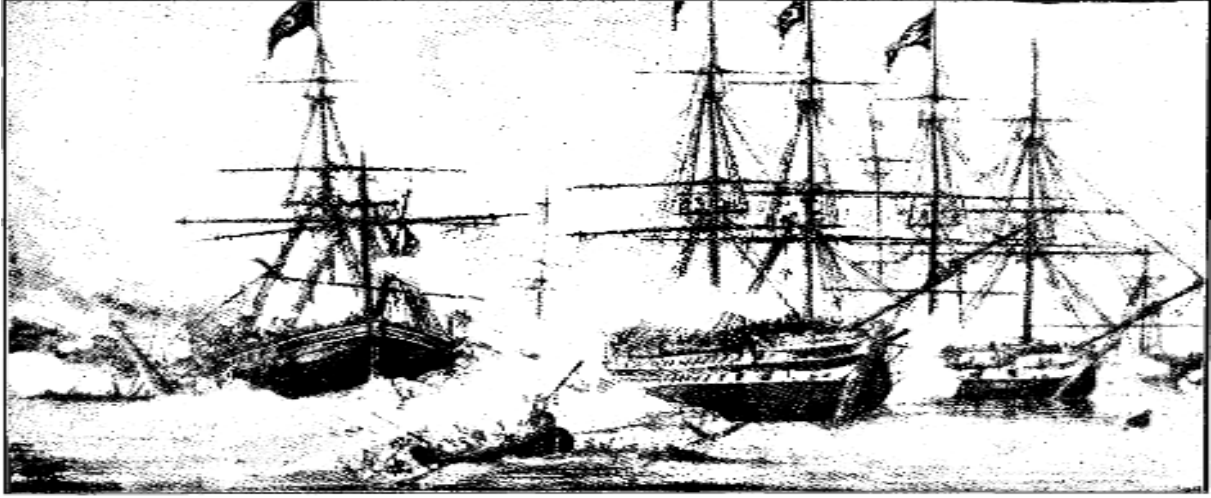
öykülerinin gerçek gibi öğretildiği ve okur yazar Batılılarının çoğunun eski Yunanın muhip ve hürmetkârı olduğu belirtilmiştir. XIX. yüzyılda, kendilerine Rum ya da Yunan diyenlerin, eski Roma ve Yunan medeniyetleriyle benzerliklerinin sadece aynı yerde yaşamalarından ibaret kaldığı fakat Türklere ve Müslümanlara husumetle meşbu Hıristiyan garblıların, bu asi Rumları Eflatun, Aristo, Homer ve Demostenlerin torunları; Osmanlıları ise barbarların bakayasası gibi gösterdikleri ifade edilmiştir. Bu durum üzerine, bütün Batı ve Orta Avrupa'da asiler lehine, heyecanlı bir teveccüh ve muhabbet cereyanının ortaya çıktığı, her yerde, helinosları sevenler cemiyetlerinin kurulduğu; toplumun her sınıfından birçok insanın bu cemiyetlere üye olduğu ve ciddi bir miktar da yardım toplandığı belirtilmiştir. Dönemin meşhur İngiliz şairi Byron'un, kendi memleketinde oturamayacak kadar münasebetsizliklerde bulduktan sonra, Yunanları kurtarabilmek için, Yunanistan'a giderek isyancılara katıldığı, Fransızların meşhur şairi Victor Hugo'nun Yunanları metheden ve Türklere iftira eden şiirler yazdığı; bazı serseri Fransız ve İngiliz subayın isyana katıldığı bilgisi verilmiştir. Ardından, kısaca bütün Avrupa'nın bazı içtimaî tabakalarını, bir Yunan muhipliğidir sardığı ve bu fikir akımının, bazı Avrupalı devlet adamlarını da etkilediği değerlendirilmiştir⁶⁷.

Kitapta, Etniki Eteryâ Cemiyeti'nin amacının, İstanbul başta olmak üzere bütün Osmanlı Hristiyanlarını kıyam ettirmek olduğundan dolayı, cemiyetin İstanbul'un yakılması, sarayın kuşatılması, devlet adamlarının öldürülmesi gibi dehşetli hadiselerin yerine getirilmesi için gerekli hazırlıklarda bulunduğu ifade edilmiştir. Bu planın başarıya ulaşması için, bizzat Rum patriği ve metropolitlerin de ne gerekiyor ise yapılması için hazır olduğu fakat Fenerli Rum beylerinden birinin bütün bu hazırlıkları Osmanlı hükümetine haber verdiği belirtilmiştir. Devamında, Osmanlı Devleti'nin, bu isyan hazırlıklarına karşı gerekeni yaptığı, tabiidir ki hükûmette şiddetle hareket ederek patriği ve suikaste methali olan metropolitleri yakalatıp resmî elbiselerle Patrikhane kilisesine astırdığı cümlesi ile vurgulanmıştır. Fakat bu olayın, Hristiyan dünyasındaki heyecanı bir derece daha arttırdığı; bu şekilde, giderek yayılan Yunan İsyanı'nın, asil merkezi olan Mora ve adalarda, Osmanlı ve Mısır askerinin yoğun uğraşısıyla, sonunda Atina ve Misolongi'nin ele geçirildiği ve isyanın bastırılır gibi olduğu dile getirilmiştir. Ancak bir süre sonra isyana Fransa, İngiltere ve Rusya'nın müdahale ettiği, 1827 yılında Osmanlı ve Mısır donanmasını Navarin'de yaktıkları (bkz. Görsel 1) ve Osmanlı ile Mısır'ın askerlerini Mora'dan çekmek zorunda kaldıkları belirtilmiştir⁶⁸.

⁶⁷ TTTC, a.g.e., s. 101.

⁶⁸ TTTC, a.g.e., s. 101-102.

Görsel 1. Navarin'de Yakılan Osmanlı Donanması⁶⁹

O sırada 1812 Bükreş Antlaşması'ndan beri Osmanlı Devleti ile Rusya arasında anlaşmazlık konusu olan bazı sorunların Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanına yol açtığı; Rusların, Anadolu ve Rumeli'de ilerledikleri ve mağlup olarak sona eren savaş sonunda Rusya ile 1829 yılında Edirne Antlaşması'nın imzalandığı ifade edilmiştir. Bu antlaşmaya göre, Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'ın istiklâlini tanımaya mecbur edildiği belirtildikten sonra Avrupa devletlerinin isyanın başında tarafsız iken daha sonra Yunanlar lehine taraf değiştirmelerinin gerekçeleri şu şekilde izah edilmiştir:

“Yunan ihtilâlinin başlarında, Rusya, Fransa ve İngiltere Devletleri ihtilâlcilere mütemayil değilken, soradan ihtilâlciler lehine adeta birbirleriyle müsabakaya girişmişlerdir. Bunun sebebi şu idi: İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'nin gittikçe zayıfladığını, Rusların yakın şarkı istilâ ile Akdenize çıkmaları ihtimalinin arttığını görüyor ve bunun için Ruslara karşı Akdenizde kendilerine merbut ve minnettar bir Yunan Devletinin teessüsünü istiyorlardı. Ruslar ise Yunanistanın rus muavenetile istiklâl kazanarak, Rusyaya minnettar kalmasına ve Rusyanın Akdenizde bir mesnedi olmasına çalışıyorlardı.”⁷⁰

Yunanistan'ın Edirne Antlaşması ile bağımsızlığını kazanmasıyla artık Osmanlı Devleti'nin, Avusturya ile Rusya tarafında taksimi yerine Osmanlı tebaası Hristiyan milletlerin bağımsızlıklarını kazanarak, Osmanlı İmparatorluğunu inhilâle uğratma devrinin başladığı vurgulanmıştır. Ardından, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın birinci çeyreğinden itibaren komşu devletlere toprak kaybetmekten daha çok kendi tebaasının ayrılmasıyla dağıldığı yorumu yapılmıştır⁷¹.

2.1.3. Hümanist Dönemde Lise Tarih Ders Kitaplarında Yunan İsyanı

Hümanist Dönemde Mansel, Baysun ve Karal'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, “*Yunan Devletinin Kuruluşu (1815-1830)*” alt başlığında, “*Osmanlı İmparatorluğunda Rumların durumu*” yan başlığında, Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu her bölgesinde Rumların var olduğu, imparatorluğun kıyı kasabalarında ve büyük şehirlerinde de önemli sayıda oldukları belirtilmiştir. Rumların devlet nezdinde diğer Hristiyan tebaaya göre özel konumda olduğu vurgulanarak bu durumun sebepleri şu şekilde sıralanmıştır: Rum kilisesinin bütün Şark Hristiyanların başı olması, Fenerli Rumların, devletin tercümanlık hizmetlerini yerine getirmeleri ve Eflak, Buğdan voyvodalıklarında bulunmaları, sahil şehirleri ile adalarda yaşayan Rumların Türk bayrağı altında gemicilik yaparak para kazanmaları ve kolay bir hayat sürmeleri⁷².

Rumlar arasında milliyetçilik fikrinin hangi devletler tarafından ve nasıl yayıldığı üzerinde durulmuştur. Buna göre, milliyetçilik fikrinin Rumlar arasında yayılmasında, Avrupa'nın payı olmakla

⁶⁹ TTTC, a.g.e., s. 286.

⁷⁰ TTTC, a.g.e., s. 102.

⁷¹ TTTC, a.g.e., s. 102-103.

⁷² Arif Müfid Mansel, Cavit Baysun ve Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul 1942, s. 145.

beraber, en büyük payın Ruslara ait olduğu belirtilmiştir. Avrupalıların Rönesans'tan itibaren eski Yunan kültürüne karşı derin bir ilgi göstermeye başladıkları, XVIII. yüzyıl aydınlarının her şeyden önce Yunan dostu oldukları ve eserleriyle beraber Avrupa kamuoyunda bir Yunan dâvası uyandırmaya çalıştıkları belirtilmiştir. Bu bağlamda Rusya'nın, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında kısa bir süre Rus filusunun Mora ve Yunan adalarını ele geçirdiği ve Rumlar arasında milliyetçilik propagandası yaptıkları; Fransız İhtilali döneminde Napoleon'un Yunanlar arasında milliyetçilik temellerine dayanan isyanlar çıkartmaya çalıştığı aktarılmıştır. Ayrıca gemi ticareti sayesinde zenginleşen ve Avrupa ile sıkı temasta bulunan Rumların, çocuklarını Fransa ya da Rusya da okutarak Yunan dâvasına öncü bir sınıf yetiştirdikleri vurgulanmıştır⁷³.

“*Etniki Eteryá*” yan başlığında ilk olarak, Yunan bağımsızlığını hazırlayan unsurun Etniki Eteryá Cemiyeti olduğu ileri sürüldükten sonra cemiyetin, 1814 yılında iki Rum ve bir Bulgar tarafından Odesa'da kurulduğu; amacının, Osmanlı İmparatorluğundaki Hıristiyan tebaayı ayaklandırmak ve istiklale kavuşturmak olduğu belirtilmiştir. Ardından cemiyetin, devletin her yerinde şubeler açtığı, başkanının Aleksandr İpsilanti isminde Fenerli bir Rum'un olduğu ve isyan sırasında Rus çarının yardımına güvendiği ifade edilmiştir⁷⁴.

“*Eflak-Buğdan ve Mora isyanları*” yan başlığında, 1820 yılında, Tepedelenli Ali Paşa'nın isyan etmesinden yararlanmak isteyen Rumların harekete geçtikleri; İpsilanti'nin, Çar ile Avrupa'dan yardım geleceğini zannederek Eflak ve Buğdan'daki halkı isyan ettirmeye çalıştığı fakat Eflak ve Buğdan halkının Lâtin ırkından olması nedeniyle Rumları sevmedikleri iddia edilmiştir. Bu sebeple, bu bölgedeki isyanın kısa sürede bastırıldığı fakat Etniki Eteryá'nın, 1821 yılında, bu defa da Mora da isyanı başlattığı; millî bir karakter kazanan isyanın hızla geliştiği ve Rumlar'ın çoğunluk oldukları yerlerde Türkleri öldürerek mallarını yağmaladıkları aktarılmıştır. Osmanlı Devleti'nin, kendi gücüyle isyanı bastıramayınca Nisan 1824'te Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği; Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa emrindeki Mısır güçlerinin isyanı kolaylıkla bastırdığı ancak tam bu esnada Avrupa devletlerinin işe karıştığı ifade edilmiştir⁷⁵.

“*Navarin (1827)*” yan başlığında, Avrupa devletlerinin Mora İsyanı'na karşı başlangıçta seyirci kaldıkları; bu durumun nedeni olarak, Avrupalıların Meternich sistemine dâhil olduğu ve bu sistemin milliyetçilik cereyanlarına düşman olduğu ifade edilmiştir. Avrupalıların Yunan İsyanı karşısında büyük devletlerin, Yunanların tarafını seçmelerinin sebepleri olarak, Rusya'nın, Doğu Akdeniz'e yerleşme politikası çerçevesinde ne Osmanlı Devleti'nin güçlenmesini ne de güçlü bir Mehmet Ali Paşa'nın bölgeye yerleşmesini istediği; Fransa'nın, Viyana Kongresi'nde kendisine karşı birleşen Avrupa devletlerini ayırmak istediği ifade edilmiştir. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Temmuz 1827'de düzenlediği Londra konferansıyla, padişahın himayesinde bir Yunanistan devletinin kurulmasına ve Osmanlı Devleti bu işe razı olmazsa kuvvet kullanmağa karar verdikleri fakat Osmanlı Devleti'nin bu kararları, iç işlerine müdahale olarak kabul edeceğini belirterek ret ettiği, bu ret cevabı üzerine, üç devletin, Mora'yı kuşattığı ve Teşrinivel 1827 de donanmalarıyla, Navarin Limanı'ndaki Osmanlı ve Mısır donanmalarını bir baskın ile yaktıkları ifade edilmiştir⁷⁶.

“*Osmanlı-Rus harbi ve Edirne muahedesi (1828-1829)*” yan başlığında, Osmanlı Devleti'nin, ilânı harbsiz olarak donanmasını yakan üç devletten zarar ve ziyanın karşılanmasını istediği; Rusya'nın bu isteğe cevabının Osmanlı Devleti'ne savaş açmak olduğu ve Fransa ile İngiltere'nin savaşta tarafsız kaldıkları belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nde, Yeniçeri Ocağı'nın yeni kaldırılmış ve yeni ordunun ise henüz tam olarak kurulamadığından dolayı, Osmanlı-Rus savaşının galibinin Rusya olduğu belirtilmiştir. 1829 Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın bağımsızlığının tanındığı ifade edilmiştir⁷⁷.

Koray'ın *Tarih III*'de, “*Yunan İsyanı (1821-1830)*” alt başlığında, Mora ile Yunanistan'ın, Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı yönetimine geçtiği, Rumların Osmanlı Devleti içindeki Hristiyan

⁷³ Mansel, Baysun ve Karal, a.g.e., s. 145.

⁷⁴ Mansel, Baysun ve Karal, a.g.e., s. 145-146.

⁷⁵ Mansel, Baysun ve Karal, a.g.e., s. 146.

⁷⁶ Mansel, Baysun ve Karal, a.g.e., s. 146.

⁷⁷ Mansel, Baysun ve Karal, a.g.e., s. 146.

halk arasında en serbest ve en imtiyazlı millet olduğu ve kendilerine devletin birçok önemli görevleri arasında Eflak ve Boğdan beyliklerine atanma ayrıcalığının da verildiği vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin sahil şehirleri ve kasabalarında yaşayan Yunanların, imparatorluğun içerisindeki en zengin millet olduğu vurgulandıktan sonra, Yunanlarda, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız olma düşüncesinin, bilhassa Rusya'nın kışkırtmasıyla Fransa ihtilalinin hürriyet fikirlerinin Yunan aydınları tarafından benimsenmesi sonucunda ortaya çıktığı ifade edilmiştir⁷⁸.

Avrupa kamuoyunda, Rönesans'tan itibaren Antik Yunan medeniyetinin kurucuları olarak gördüğü, dönemin Yunan halkına karşı büyük bir sempati beslediği ve özellikle, XVIII. yüzyılda Avrupa'nın önemli aydınlarının birer Yunan dostu oldukları gibi, aynı zamanda eserleriyle de Yunanları destekledikleri belirtilmiştir. Avrupa'da Yunanlar lehine bir havanın estiği dönemde, zengin Yunanların çocuklarını Avrupa'ya eğitim için gönderdikleri ve bu çocukların memleketlerine döndüklerinde bağımsız Yunanistan fikrini de beraberinde getirdikleri ifade edilmiştir. Sözü edilen gelişmelerin etkisi altında ve Etniki Eterya ismindeki bir cemiyetin faaliyetleri ile, XIX. yüzyılın başlarında Yunanistan'da ayaklanmanın başladığı, Yunanların uzun süreden beri ayaklanma için hazırlandıkları fakat Tepedelenli Ali Paşa korkusundan girişimde bulunamadıkları ifade edilmiştir. Ancak Ali Paşa'nın, Padişah İkinci Mahmut'un gözdesi Halet Efendinin entrikalarıyla ortadan kaldırılmasından sonra, Yunanların açıkça harekete geçtikleri dile getirilmiş ve şu görüş dile getirilmiştir: "Halet Efendinin para hırsı için çevirdiği entrikalarla Tepedelenli öldürülmeseydi Yunan isyanı belki olmaz belki de çok daha sonra olabilirdi."⁷⁹.

Etniki Eterya'nın Yunan İsyanı'nı hazırlayan ve Yunanistan'ı isyan ettiren gizli bir cemiyet olduğu, 1814 yılında Odessa'da kurulan bu cemiyetin Osmanlı Devleti içindeki Hristiyan milletleri ayaklandırmak için faaliyet gösterdiği ve cemiyetin Osmanlı topraklarının farklı yerlerinde birçok gizli şubeler açtığı aktarılmıştır. İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi'nin de bu cemiyetin içinde bulunduğu, Rus çarının himayesi altında bulunan cemiyetin başkanının Fenerli Rumlardan İpsilanti isminde birisi olduğu; Rus çarının himayesine güvenen İpsilanti'nin, 1820 yılında Eflak ve Boğdan halkını isyan ettirmeye çalıştığı fakat Lâtin ırkından olan bölge halkının Rumları sevmedikleri ifade edilmiştir. Eflak ve Boğdan halkının, özellikle kendilerini yönetmeleri için atanan beylerin, İstanbul Rumlarından olması nedeniyle onlara karşı bir kin ve nefret besledikleri; işte bu sebeplerden dolayı cemiyetin bölge halkını isyana sürükleyemediği, isyana kalkışan bir kısım halkında, Osmanlı güçleri tarafından yenilgiye uğratarak isyancıların dağıtıldığı belirtilmiştir⁸⁰.

Bu durum üzerine Eflak ve Boğdan isyanından istediğini elde edemeyen Etniki Eterya Cemiyeti'nin Mora halkını ayaklandırmak için faaliyete başladığı, Rumların esasen 1814 yılından itibaren isyan için gereken hazırlıkları yaptıkları; Tepedelenli Ali Paşa'nın şiddet ve baskısından korkarak isyana girişmeye cesaret edemedikleri ifade edilmiştir. Fakat Ali Paşa'nın ortadan kaldırılmasından sonra Mora halkının önemli bir kısmının, silâha sarılarak dağlara çıktığı; Tepedelenli Ali Paşa isyanını bastırmaya gönderilen Mora'daki muhafız kuvvetlerin yokluğundan yararlanan isyancıların Mora'daki kaleleri ele geçirerek Müslüman halkı öldürdükleri belirtilmiştir⁸¹.

Yunan İsyanı'nın daha önce belirtilen sebeplerden dolayı hızlı bir şekilde büyümesi üzerine millî bir olay haline geldiği, Rumların, çoğunlukta olduğu yerlerde Müslüman halkı öldürerek şehir ve kasabaları yağma edip yaktıkları dile getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ise, baştan önem vermediği bu isyanı bastırmak için az sayıda kuvvet gönderdiği fakat gönderdiği kuvvetlerin ard arda yenilmesi üzerine durumun ciddiyetini anladığı ve sonunda devletin kendi gücüyle bu isyanı bastıramayacağını anlayarak 1824 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı bu göreve tayin ettiği ifade edilmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın, Mora ve Girit valiliklerinin kendisine verilmesi koşuluyla, oğlu İbrahim Paşa'yı

⁷⁸ Enver Koray, Tarih III Yeni ve Yakın Çağlar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1951, s. 144-145.

⁷⁹ Koray, a.g.e., s. 145.

⁸⁰ Koray, a.g.e., s. 145.

⁸¹ Koray, a.g.e., s. 145.

Mora'ya gönderdiği, İbrahim Paşa'nın kısa zamanda isyancıları birçok yerde yenilgiye uğratarak dağıttığı belirtilmiştir⁸².

Mehmet Ali Paşa'nın Mora İsyanı'nı bastırmasının Avrupa'yı harekete geçirdiği, Avrupalı aydınların Yunanlıları, eski Yunan medeniyetini kuranların çocukları saydıkları; bu sebeple onlar hakkında devlet adamlarını harekete geçirecek ateşli yazılar yazdıkları vurgulanmıştır. Öte yandan Mehmet Ali Paşa'nın Doğu Akdeniz'de yer alan Girit ve Mora valiliklerini elde etmesinin, Avrupa devletlerinin birçoğunun çıkarına aykırı olduğundan dolayı Yunan İsyanı'na karışmayı yararlı buldukları aktarılmıştır. Bu bağlamda Rusya'nın Osmanlı Devleti yerine güçlü bir devletin geçmesini istemediği, İngiltere'nin Hindistan yolu üzerinde ve Fransa'nın dostu bir devletin Mısır'da kurulmasına razı olmadığı, Avusturya'nın Viyana Kongresi kararlarına aykırı olduğunu hatırlatmasına rağmen bu devletlerin isyana karışmalarını engelleyemediği dile getirilmiştir⁸³.

Bütün bu sebeplerden dolayı Londra'da bir konferans toplandığı, konferansın bağımsız bir Yunanistan kurulması hedefini güttüğü; bu sebeple ortak bir donanmayı Akdeniz'e yolladıkları ve müttefiklerin Osmanlı Devleti'ne ultimatom göndererek Yunanlara daha geniş ayrıcalıklar verilmesini istedikleri fakat Osmanlı Devleti'nin bu isteği, iç işlerine karışma saydığından ötürü kabul etmediği ifade edilmiştir. Bunun üzerine müttefik kuvvetlerin 1827 yılında Navarin Limanı'nda bulunan Türk donanmasını topa tutarak yaktıkları (bkz. Görsel 2), Osmanlı Devleti'nin bu olayı protesto ederek zarar ve ziyanı istediği ancak müttefik devletlerin bu isteğe cevap vermedikleri bilgisi verilmiştir⁸⁴.

Görsel 2. Navarin Olayı⁸⁵

Ardından, sadece Rusya'nın Yunanistan'ın bağımsızlığını ne bahasına olursa olsun elde etmek istediğinden, bu protesto üzerine Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı; Yeniçeri Ocağı'nı yeni kaldırmış ve ordusunu henüz daha kuramamış Osmanlı Devleti'nin bu savaş ilanı karşısında çok zor duruma düştüğü vurgulanmıştır. Bütün bu olumsuz koşullara rağmen Osmanlı ordusunun savaşın başında büyük başarılar kazandığı fakat büyük bir cesaretle Balkanları aşarak, Edirne'ye giren bir Rus tümeninin Osmanlı devlet adamlarını korkuya düşürmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin barış istediği ifade edilmiştir. Yazar, burada bu tümenin küçük bir direniş ile yok edilebileceği halde İstanbul'daki devlet adamlarının telaşa kapıldıkları değerlendirmesinde bulunmuştur. Bunun üzerine 1829 yılında imzalanan Edirne Barışı ile Yunanistan'ın bağımsızlığının kabul edildiği ve bu şekilde Yunanistan'ın, Osmanlı Devleti'nden tamamen ayrı bağımsız bir devlet haline geldiği belirtilmiştir⁸⁶.

Atsız ve Oran'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, "Yunan isyanı ve Yunan devletinin kuruluşu" alt başlığında, "Rum'ların durumu" yan başlığında, Mora'da, Adalar'da ve Orta Yunanistan'da kalabalık

⁸² Koray, a.g.e., s. 146.

⁸³ Koray, a.g.e., s. 146.

⁸⁴ Koray, a.g.e., s. 146-147.

⁸⁵ Koray, a.g.e., s. 146.

⁸⁶ Koray, a.g.e., s. 147.

olan Rumların durumunun diğer tebaadan farklı olduğu belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nin müsamahakâr yönetiminin Rumların adet, gelenek ve göreneklerinin değişmeden devam etmesine imkân verdiği aktarılmıştır. Ayrıca Rum gemicilerinin Avrupa'da uzun süre devam eden savaş esnasında, Osmanlı bayrağı altında tarafsızlık haklarından yararlanarak bütün Akdeniz ticaretine egemen oldukları, bu ticaretin sonucunda çok zenginleştikleri; Avrupa'da bulunan diğer zengin Rumların yardımıyla da okullar açtıkları ve bazı gençleri de Avrupa'ya ile Rusya'ya eğitim görmeleri amacıyla gönderdikleri belirtilmiştir. Yunanların bütün bu çalışmaların sonucunda diğer Osmanlı tebaalarına göre fikren daha olgun bir seviyeye çıktıkları ve eğitim için dışarıya gönderilen gençlerin memleketlerine döndüklerinde Yunan millî dâvasının öncü sınıfını oluşturdukları ifade edilmiştir⁸⁷.

Fransız İhtilâli ile her yere yayılan milliyetçilik akımının çok geçmeden Rumlar arasında da yerleşmekte gecikmediği, Avrupa ile yoğun temas ile Rusların teşvikinin bu akımı güçlendirdiği ve bu şekilde Rumlardaki bağımsızlık arzusunun gün geçtikçe arttığı dile getirilmiştir. Rumları eskiden beri isyana teşvik eden Rusların Mora'da bir Rum hükümeti kurmak için uğraş verdiği; 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında buna yönelik olarak bir ayaklanma başlattığı vurgulanmıştır. Burada daha önce incelenen ders kitaplarında olduğu gibi Tepedelenli Ali Paşa'nın varlığının ve Rumlar arasındaki baskısının onların isyan etmelerini engellediği üzerinde durulmuş; yine Tepedelenli'nin, II. Mahmut üzerinde etkili olan Nişancı Halet Efendi'nin entrikaları sonucunda ortadan kaldırılmasının, Rumların rahatlamalarına neden olduğu ifade edilmiştir⁸⁸.

“*Etniki Eteryâ cemiyeti*” yan başlığında, ilk olarak, Yunan İsyanı ve bağımsızlığının kazanılmasında en önemli rolü oynayan unsurun Etniki Eteryâ Cemiyeti olduğu bu cemiyetin iki Rum ve bir Bulgar tarafından 1814 yılında Odesa'da kurulduğu bilgisi verilmiştir. Bu cemiyetin amacının, Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmak olarak belirlendiği ve bu amaca ulaşmak için de Osmanlı Devleti içindeki bütün Hristiyanları devlete karşı isyan ettirmeyi planladığı aktarılmıştır. Cemiyetin başkanının Rus çarının yaveri olan Aleksandr İpsilanti olduğu; bu kişinin başkan olarak seçilmesinin gerekçesinin, cemiyetin gerçek başkanının Rus çarı olduğu izlenimini vermek olduğu, bu sebeple İpsilanti'ye ancak başkan vekili denilebileceği ifade edilmiştir. Ardından cemiyetin kısa sürede Avrupa'da ve Balkanlarda birçok şubeler açtığı, bu şubeler yoluyla para ve silah toplamaya çalıştığı, isyan için propaganda yapmaya başladığı dile getirilmiştir. Başta Rum patriği olmak üzere İstanbul'da ve devletin çeşitli yerlerinde yaşayan hatta devlet hizmetinde bulunan birçok Yunanın da bu cemiyete katıldığı belirtilmiştir⁸⁹.

“*Eflak, Buğdan ve Mora isyanları*” yan başlığında, Eflak ve Boğdan'da, Rusların halkı isyana teşvik ettiği, XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin Fenerli Rumlardan seçerek gönderdiği beylerin yolsuzluk yapmalarının, bölge halkının Osmanlı yönetiminden soğumasına neden olduğu ve bu sebeplerden dolayı kendilerini Romalıların torunları sayan Romenlerde bağımsız olma isteğinin arttığı ifade edilmiştir. İpsilanti'nin bu huzursuzluklardan yola çıkarak ve Rusya'ya yakınlığından dolayı ilk olarak isyanı Eflak ve Boğdan da başlatmayı uygun bulduğu fakat Romenlerin, Rumları sevmedikleri için bu girişime kayıtsız kaldığı belirtilmiştir. Bu durumun sonucunda isyana yoğun katılım ümit eden İpsilanti'nin, sadece sekiz on bin kadar yardımcı bulabildiği ve bunların da kısa sürede dağıtılarak İpsilanti'nin Avusturya'ya kaçtığı aktarılmıştır⁹⁰.

İpsilanti'nin Eflak ve Boğdan'da başlattığı ve kısa sürede sona erdirilen isyan hareketinin daha sonra Mora'ya geçtiği, asilerin Mora'nın merkezi Tripoliçe'yi işgal ettikleri; Rum gemicilerinin de denizden isyana katıldıkları ve isyanın kısa sürede güneyden Tesalya ile Manastır'a kadar yayıldığı aktarılmıştır. Aynı anda, Rumların Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhine geniş ölçekli bir propaganda çalışmasına giriştikleri, Osmanlı ordusunun küçük bir başarısını ya da asilere karşı şiddetini abartarak her tarafa yaydıkları ve Avrupa kamuoyunu da süratle Osmanlı Devleti aleyhine çevirdikleri belirtilmiştir. Bu propagandaların etkisiyle Avrupa'dan her sınıftan halkın Yunanları, maddî ve

⁸⁷ Bedriye Atsız ve Hilmi Oran, Tarih III Yeni ve Yakın Çağlar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1956, s. 174.

⁸⁸ Atsız ve Oran, a.g.e., s. 174.

⁸⁹ Atsız ve Oran, a.g.e., s. 174-175.

⁹⁰ Atsız ve Oran, a.g.e., s. 175.

manevî olarak desteklemeye başladıkları; meşhur İngiliz şairi Byron'un bu heyecana kapılarak Yunanistan'a kadar geldiği, Viktor Hugo'nun Yunanları öven yazılar yazdığı üzerinde durulmuştur. Avusturya başbakanı Meternich'in ise ülkesinin çıkarlarına aykırı bulduğu bu isyanın bir an önce bastırılması için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başladığı ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1824 yılında, giderek büyüyen, genişleyen ve Avrupa devletlerinin desteğini de arkasına alan bu isyanı bastırmak için Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği, ödül olarak kendisine Mora ve Girit valiliklerinin verileceği aktarılmıştır. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa komutasında asker ve donanmayı Mora'ya gönderdiği; Osmanlı güçleriyle Mısır güçlerinin iş birliği yaparak, isyanı kısa sürede bastırdığı fakat bu defa da Avrupa devletlerinin isyana müdahale ettiği vurgulanmıştır⁹¹.

“*Navarin Vak'ası (1827)*” yan başlığında, Avrupa devletlerinin isyana başlangıçta kayıtsız kaldıkları, sebebinin ise Meternich sistemi içerisinde olmaları olduğu dile getirildikten sonra isyana daha sonra dâhil olmalarının sebepleri maddeler halinde gösterilmiştir. Buna göre: “1) Umumi efkâra uymak zorunda kaldılar. 2) İngiltere ve Fransa, Osmanlı devletinin gittikçe zayıfladığını görüyorlardı. Ruslar'a karşı Akdeniz'de kendilerine bağlı ve minnettar bir Yunan devleti kurmakla hem Balkanlar'da bir nüfuz sahası yaratmış ve hem de Ruslar'ın Akdeniz'e inmelerine engel olmuş olacaktı.” Rusya'nın da bu belirtilen düşünceler ile hareket ettiği, kurulacak Yunanistan ile Akdeniz'de bir dayanak noktası kazanmış olacağını düşündüğü ve bu düşüncelerin üç devleti de Yunanistan'ın kurulması faaliyetlerinde birden yarışa sürüklediği ifade edilmiştir⁹².

İngiltere ve Rusya'nın Mehmet Ali Paşa'nın Yunan İsyanı'na müdahil olarak güçlenmesinin, çıkarlarına aykırı olduğunu düşündükleri ancak bütün bu sebeplere rağmen İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmak istemediği; Rusya'nın ise Yeniçeri Ocağı'nı yeni kaldıran Osmanlı Devleti'ne, henüz kuvvetlenmeden, Mora isyanını bahane ederek bir savaş açmak amacını güttüğü vurgulanmıştır. Bu esnada İngiltere'nin, Rusya'yı meselenin anlaşma yolu halledilmesi konusunda ikna ettiği, Londra'da bir anlaşmaya vardıkları; Fransa'nın da onay verdiği anlaşmaya göre Yunanistan'ın vergi veren bir prenslik olmasının kararlaştırıldığı aktarılmıştır. Üç devletin kararı Osmanlı Devleti'ne bildirdiği, Osmanlı Devleti'nin ise bu üç devletin Yunanistan hakkındaki kararlarını iç işlerine müdahale sayarak reddettiği ve bunun üzerine üç devletin, Mora'ya donanma yollayarak Navarin'de bulunan Osmanlı ve Mısır donanmalarını yaktıkları belirtilmiştir⁹³.

“*Osmanlı-Rus savaşı ve Edirne barışı (1828-1829)*” yan başlığında, Osmanlı Devleti'nin ortada bir harp durumu olmaksızın gemilerinin batırılması üzerine üç devletten, izahat ve tazminat istediği fakat Rusya'nın bu isteğe cevabının savaş açmak olduğu; İngiltere ve Fransa'nın ise bu savaşa katılmadıkları ifade edilmiştir. Bu esnada Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmış, donanmasının Navarin'de yakılmış ve bu sebeplerden dolayı çok zayıf bir durumda olduğu vurgulanmıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Rusların, savaşın ilk zamanlarında kolay başarı kazanamadıkları fakat 1829 yılında bir yandan Erzurum'a, diğer yandan Edirne'ye girdikleri ve savaş sonunda imzalanan Edirne Antlaşması ile (bkz. Görsel 3) Yunanistan'ın tam istiklâlini kazandığı belirtilmiştir⁹⁴.

⁹¹ Atsız ve Oran, a.g.e., s. 175.

⁹² Atsız ve Oran, a.g.e., s. 175-176.

⁹³ Atsız ve Oran, a.g.e., s. 176.

⁹⁴ Atsız ve Oran, a.g.e., s. 176-177.

Görsel 3. Bükreş ve Edirne Antlaşmaları⁹⁵

Oktay'ın *Tarih III*'de, “Yunan isyanı ve Yunan Devletinin kurulması (1820-1829)” yan başlığında, Rumların Osmanlı Devleti yönetimi altında yaşayan Hristiyanlar içerisinde daha ayrıcalıklı bir konumda oldukları, daha çok Yunanistan, Mora, Ege Adaları, Batı Anadolu, Marmara ve Karadeniz kıyılarındaki şehir ve kasabalarda oturdukları; sanat, ticaret ve özellikle gemicilikle uğraştıkları aktarılmıştır. Fatih zamanında Rumların kesin olarak Osmanlı Devleti'ne bağlandıkları, diğer Hristiyanlara uygulandığı gibi onlara da din, mezhep ve dil özgürlüğünün verildiği ve hele Mora ile Ege Adalarındaki Rumların, âdeta bağımsız bir halde hayatlarını devam ettirdikleri ifade edilmiştir⁹⁶.

Osmanlıların Rumları, diğer Hristiyan milletlerden daha üstün tuttıkları; tercümanlık başta olmak üzere çeşitli devlet memurluklarında kullandıkları hatta Eflak ve Boğdan beyliklerine, İstanbul'daki Fener Rum beylerinden atama yaptıkları belirtilmiştir. Diğer Hristiyan milletlere göre, daha zengin ve aydın olan Rumların, XVIII. yüzyılda, Rusya ile olan temaslarının onlar arasında milliyet ve istiklâl fikirlerinin yayılmasına yardım ettiği ve aslında Rusların, Deli Petro zamanından itibaren Rumları her fırsatta Osmanlı Devleti aleyhine kışkırttıkları belirtilmiştir. Bu bağlamda 1768 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Rus donanmasının Mora sularına gelmesi üzerine Rumların ayaklandıkları, o zaman bu ayaklanmanın hemen bastırıldığı dile getirilmiştir⁹⁷.

Fransız İhtilâli esnasında Türk bayrağı altında her tarafta rahat bir şekilde dolaşan Rumların Akdeniz ticaretini ele geçirdikleri; Marsilya, Tiryeste, Odesa gibi büyük şehirlerde yaşayan Rumların bu sayede zenginleştikleri ve bu zenginliği kullanarak Yunanistan'da birçok okul açtıkları belirtilmiştir. Bu okulların Rumlar arasında milliyet, hürriyet ve istiklâl düşüncelerini yaydıkları, Fransız İhtilâli'nin bu düşünceleri daha fazla güçlendirdiği ve sonunda Rumların Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarını elde etmek amacıyla Etniki Eteryia isminde bir cemiyet kurdukları aktarılmıştır. Etniki Eteryia Cemiyeti'nin, 1814 yılında Odesa'da İki Rum ve bir Bulgar tarafından kurulduğu, bu cemiyetin esas amacının Eski Bizans İmparatorluğu'nu tekrar kurmak olduğu ve İstanbul Patriği ile Rus çarınının bu cemiyetin kurulduğundan haberlerinin bulunduğu ifade edilmiştir. Cemiyetin kısa sürede güçlendiği, İstanbul ve Yunanistan'da birçok şubeler açtığı; İstanbul Patriği başta olmak üzere önemli zengin Rumlar ve aydınların cemiyete katıldıkları ve cemiyetin başkanının, Rus çarınının yaveri olan eski Eflâk beyinin oğlu Aleksandr İpsilanti olduğu belirtilmiştir. Etniki Eteryia Cemiyeti'nin faaliyetleri sonucunda isyana hazır gelen Rumların bu sırada önlerindeki en önemli engelin kendilerinin çalışmalarından haberdar olan Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa olduğu fakat Ali Paşa'nın devlete

⁹⁵ Atsız ve Oran, a.g.e., s. 176.

⁹⁶ Emin Oktay, *Tarih Lise III*, Atlas Yayınevi, İstanbul 1964, s. 222.

⁹⁷ Oktay, a.g.e., s. 223.

isyân etmesi üzerine Osmanlı kuvvetlerinin paşa ile uğraşmasını fırsat bilen Rumların ve cemiyetin ayaklanmaya karar verdiği aktarılmıştır⁹⁸.

“*Eflak ve Mora isyanları*” yan başlığında, diğer incelenen tarih ders kitaplarında yer almayan bir bilgi yer almış ve bu bilgide, cemiyetin, isyanın Rum nüfusun yoğun olarak bulunduğu Mora’da yapılmasını istediği, fakat başkan İpsilanti’nin Rusya’dan göreceği yardıma güvenerek isyanın Eflak’ta başlamasına karar verdiği ve 1820 yılında 800 atının Eflak’a girdiği ve Eflaklıların Rumları hiç sevmedikleri için bu isyana katılmadıkları vurgulanmıştır. Bunun üzerine yalnız kalan İpsilanti’nin isyanın Osmanlı güçleri tarafından kısa sürede bastırıldığı ve 1820 yılında Avusturya’ya kaçtığı bilgisi verilmiştir. İpsilanti’nin Avusturya’ya kaçmasından sonra 1821 yılında, Mora Rumlarının isyan ettikleri, devletin Tepedelenli Ali Paşa ile meşgul olmasının etkisiyle Mora İsyanı’nın kısa sürede geliştiği, Rumların Mora’da ve Teselya’da Türklere saldırdıkları; Müslüman halkı keserek mallarını yağma ettikleri ve görülmedik vahşetler yaptıkları vurgulanmıştır. Bu isyanın Avrupa’da büyük bir alaka ve sevgi ile karşılandığı çünkü o esnada Avrupa’nın birçok aydınının Rumlara eski medeni Yunanlıların çocukları gözüyle baktıkları ve bu sebeple her yerde Rum asilerin bir kahraman gibi karşılanarak onlara para ile malzeme yardımının yapıldığı aktarılmıştır. Hatta aralarında İngilizlerin ünlü şairi Lord Byron’un bulunduğu birçok gönüllünün Yunanistan’a gelerek savaşa katıldıkları bilgisi verilmiştir⁹⁹.

Yunan İsyanı’nın, bütün çabalara rağmen bastırılmaması üzerine, padişahın isyanı bastırmak üzere Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’dan yardım istediği, Mora ile Girit valiliklerinin kendisine verileceği sözünü alan valinin, oğlu İbrahim Paşa komutasında bir ordu ile donanmayı Mora’ya gönderdiği ve İbrahim Paşa’nın varmasından sonra Mora ve adalardaki isyanın kısa sürede bastırıldığı, asilerin merkezi konumundaki Misolonki Kalesi’nin geri alındığı ve bu savaş esnasında Lord Byron’un da öldüğü ifade edilmiştir¹⁰⁰.

“*Navarin Olayı (1827)*” yan başlığında, Yunan İsyanı’nın bastırılması üzerine o zamana kadar sadece maddî ve manevî yardım yapan İngiltere ile Rusya’nın isyana fiilî olarak müdahale etmeye karar verdikleri; bu iki devletin esas korkusunun, Mora ve Girit’i Mehmet Ali Paşa’nın ele geçirmesi olduğu, çünkü bu yerlerde güçlü bir valinin bulunmasını istemedikleri ifade edilmiştir. Hem Rusya hem de İngiltere’nin bölgede küçük bir Yunanistan’ın ya da zayıf bir Osmanlı Devleti’nin bulunmasının menfaatlerine daha uygun olduğu ve bu sebeple, bu iki devletin kendi aralarında anlaşarak bağımsız bir Yunan Devleti’nin kurulmasına karar verdikleri belirtilmiştir. Ardından bu kararlarını Fransa ve Avusturya’ya da bildirdikleri; Avusturya’nın ret cevabı verdiği, Fransa’nın ise kabul ettiği ve bunun üzerine bu üç devlet arasında bir antlaşma imzalandığı dile getirilmiştir. Bu antlaşma gereğince üç devletin Osmanlı Devleti’ne bir ultimatom çekerek Yunanistan’ın istiklâlini istedikleri ve bu teklife şimdîye kadar ya Bâbîâlî ya da Osmanlı Devleti tarafından verilen ret cevabının bu defa padişah II. Mahmut tarafından verildiği görülmüştür. Buna göre, II. Mahmut’un üç devletin teklifini, Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışma sayarak reddettiği hatta İngiliz elçisine “Biz, sizin İrlanda meselesine karışıyor muyuz? O sizin nasıl bir iç meseleniz ise, bu da bize ait bir iç meseledir” dediği ifade edilerek, II. Mahmut’un imajı güçlendirilmiştir. II. Mahmut’un ret cevabı üzerine üç devletin, müttefik donanmalarını Mora sularına göndererek, Yunanistan’ın bağımsızlığını “zorla” sağlamaya çalıştıkları, bu amaçla Türk ve Mısır donanmalarının bulunduğu Navarin Limanı’nı 1827 yılında kuşattıkları ve bir süre sonra sudan bir bahane ile limana saldırarak Türk gemilerini yaktıkları belirtilmiştir¹⁰¹.

“*Osmanlı-Rus harbi ve Edirne Antlaşması (1828-1829)*” yan başlığında, Osmanlı Devleti’nin, maruz kaldığı bu haksız ve yersiz saldırıyı protesto ettiği üç devletten, tazminat ve tarziye istediği ve üç devletin İstanbul’da bulunan elçilerinin de savaşın suçunu Türk kaptanlarına attıkları ifade edilmiştir. Bu üç devletin sefirinin, Osmanlı hükümetinin suçunu kabul etmemesi üzerine İstanbul’u terk ettikleri,

⁹⁸ Oktay, a.g.e., s. 223.

⁹⁹ Oktay, a.g.e., s. 223-224.

¹⁰⁰ Oktay, a.g.e., s. 224.

¹⁰¹ Oktay, a.g.e., s. 224.

bu şekilde İngiltere, Rusya ve Fransa ile siyâsî ilişkilerin kesildiği; Fransa'nın, Yunan Sorunu çözülünceye kadar Mora'yı işgal ettiği, İngilizlerin Mora'da kalan Mısır güçlerini İskenderiye'ye taşıdığı aktarılmıştır. Fakat Rusya'nın bu iki devletten daha baskın çıkarak Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı ve böylece 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başladığı belirtilmiştir. Savaşın başladığı esnada Yeniçeri Ocağı'nı yeni kaldıran, donanması Navarin'de mahvolan ve askerî ıslahatın henüz daha yerleşemediği Osmanlı Devleti'nin savaşa hazır olmadığı ve Rusların bu durumdan yararlanarak ilk darbeye Eflak ve Boğdan'ı işgal ettiği vurgulanmıştır. Ardından Rusların Tuna boylarına indikleri, doğuda Kafkasya tarafından Anapa, Soğucak, Poti, Kars ve Ardahan kalelerini işgal ettikleri fakat Şumnu'daki Türk askerlerinin son derece kahramanlık gösterdikleri, yerlerini terk etmedikleri ve Rusların Silistre'de mağlup ve perişan oldukları aktarılmıştır. Fakat 1829 yılında Rusların daha büyük güçlerle saldırıya geçtikleri; Anadolu tarafından ilk defa olarak Erzurum'a kadar gelerek şehri işgal ettikleri; Rumeli tarafından da, Silistre'yi işgal ettikleri ve bu durumdan yararlanan bir Rus ordusunun Balkanları aşarak Edirne'ye gelerek Rus öncülerinin İstanbul kapılarına dayandığı ifade edilmiştir. Ancak bu sırada batıdan ilerleyen bir Türk ordusunun Edirne'ye giren Rus ordusunu kuşatmak üzere olduğu, fakat harb durumundan haberi olmayan Padişahla devlet erkânının telâş ve korkuları nedeniyle Ruslarla 1829 yılında Edirne Antlaşması'nın imzalandığı (bkz. Görsel 4) ve bu antlaşmaya göre, Yunanistan'ın istiklâlinin tanındığı belirtilmiştir¹⁰².

Görsel 4. Bükreş ve Edirne Antlaşmaları¹⁰³

Akşit'in *Tarih III*'de, "Yunan ayaklanması" yan başlığında, ilk olarak Yunanların, Sırlar ve Bulgarlardan daha fazla imtiyaza sahip olduğu, toplu olarak bir bölgede yaşamadıkları; Osmanlı Devleti'nin her tarafına dağıldıkları ancak kıyı şehir ile kasabalarında daha kalabalık olarak buldukları Mora, Teselya ve Yunan adalarında çoğunluk oluşturdukları belirtilmiştir. Daha sonra Osmanlı Devleti'nde diğer Hristiyan milletlere olduğu gibi Yunanlara da dil, din ve mezhep özgürlüğü sağlandığı, bu durumdan yararlanan Yunanların âdeta bağımsız bir halde yaşadıkları ve Türk bayrağının koruması altında bulunan Rum gemicilerin Akdeniz ve Karadeniz ticaretini ellerine alarak zenginleştikleri vurgulanmıştır. Bu şekilde zenginleşen Rumların XIX. yüzyılın başlarında yüz civarında gemiye sahip oldukları ve korsanlara karşı bu gemileri silahlandırdıkları ifade edilmiştir¹⁰⁴.

İstanbul'da Fener'de oturan Rum patriğinin bütün Ortodoksların din başkanı olduğu, Rumların Osmanlı Devleti'nde tercümanlık görevlerini yerine getirdiği gibi Eflak ve Boğdan voyvodalarının da Rumlar arasından seçildiği dile getirilerek Rumların Osmanlı Devleti'nde diğer Hristiyan milletlere göre daha ayrıcalıklı bir durumda oldukları bir daha vurgulanmıştır. Türklerin adil yönetimi altında yaşayan Rumların bu durumlarının, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla değiştiği, haksızlıklara

¹⁰² Oktay, a.g.e., s. 225.

¹⁰³ Oktay, a.g.e., s. 217.

¹⁰⁴ Niyazi Akşit, *Tarih Lise III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1981, s. 206.*

uğramaya başladıkları, onlardan haksız miktarda vergi alınmasının onları gayrimemnun hale getirdiği ileri sürülerek Yunan İsyanı'nın çıkmasında Osmanlı Devleti'nin de payı olduğu belirtilmiştir¹⁰⁵.

Yunan İsyanı'nın çıkmasında önemli paya sahip diğer bir etkenin XVIII. yüzyılda Avrupa'da, özellikle Rusların, Rumlar arasında milliyetçilik fikrinin gelişmesine yönelik faaliyetleri ve Fransız İhtilâli'nin etkisiyle milliyetçilik akımının daha da güçlenmesi olduğu belirtilmiştir. Ardından milliyetçilik fikrinin etkisi altında kalan Rum aydınlar tarafından bağımsızlık düşüncesinin işlenmeye başlandığı; bu aydınların Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulması hakkında yazılar yazarak, Avrupalıları bu amacın gerçekleşmesi için yardıma çağırdıkları aktarılmıştır. Yunan İsyanı'nın sebepleri arasında Hümanizma ve Rönesans hareketleri ile eski Yunan medeniyetini tanıyan Avrupalı aydınlarında Yunan dostluğunun başladığı; Fransız Voltaire ile İngiliz Byron'un Yunan taraftarı yazılar kaleme aldıkları ve bu yüzyılda zengin Rumların çocuklarını Rusya ya da Fransa'da okutmaları da gösterilmektedir. Yunan İsyanı'nı hazırlayan ve yöneten cemiyetin Etniki Eteryaya olduğu, iki Rum ve bir Bulgar tarafından Odesa'da kurulan cemiyetin başkanının, Rus çarının savaş yaveri Aleksandr İpsilanti'nin olduğu bilgisi verilmiştir. Bu cemiyetin Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmak amacıyla yola çıktığı, bu amaca yönelik olarak Osmanlı Devleti'nin her yerinde şubeler açtığı, İstanbul'daki Rum patriğinin ve Eflak beyinin de bu cemiyete üye olarak kaydedildiği ve bu cemiyetin amacına ulaşmak için en çok Rus çarına güvendiği ifade edilmiştir¹⁰⁶.

Rumların, Yanya Valisi ve bir süre Rumeli beylerbeyliği görevlerini yerine getiren Tepedelenli Ali Paşa'dan çok korktukları, akıllı bir adam olan Tepedelenli'nin Rumların hareketlerini yakından izlediği, Etniki Eteryaya'nın faaliyetleri hakkında zamanında Babiali'ye bilgi verdiği vurgulanmıştır. Fakat kendisini çekemeyenlerin onunla II. Mahmut'un arasını açtıkları ve vezirlik görevinin ondan alınmasına neden oldukları belirtilmiştir. Bu durum üzerine isyan eden Tepedelenli Ali Paşa'nın Rumlar üzerindeki baskısının kalkmasını ve Osmanlı kuvvetlerinin bu isyanı bastırmak üzere bölgeden gitmesini fırsat gören Etniki Eteryaya Cemiyeti'nin de ayaklanma zamanının geldiğini anlayarak harekete geçmeye karar verdiği belirtilmiştir. Yunan İsyanı'na karar verildikten sonra isyanın nerede başlatılması gerektiği konusunda bir tartışma yaşandığı, buna göre Etniki Eteryaya Cemiyeti üyelerinin isyanı Mora'da başlatmak istedikleri; cemiyetin başkanı İpsilanti'nin ise Rusya'ya yakınlığını öne sürerek isyanı Eflak'ta başlatmak istediği dile getirilmiştir. İpsilanti'nin bu isyana Romenlerle beraber Sırpların ve Bulgarların da katılmalarını ümit ettiği ancak belli oranda özerk bir idareye sahip olan Romenlerin Rumları hiç sevmedikleri; bu sebeple isyanın gelişmediği ve Osmanlılar tarafından kolaylıkla bastırılarak İpsilanti'nin 1820 yılında Avusturya'ya kaçmak zorunda kaldığı ifade edilmiştir¹⁰⁷.

Etniki Eteryaya'nın Eflak'ta çıkardığı isyanın bastırılmasından bir süre sonra 1821 yılında bu defa Mora'da bir isyan başlattığı, Mora halkının büyük çoğunluğunun Rum olmasından dolayı isyanın kısa süre içinde millî bir şekil aldığı; ayaklananların başında büyük papazların bulunduğu, asilerin ele geçirdikleri Türkleri öldürerek mallarını yağma ettikleri belirtilmiştir. Yunan gemicilerin silahlı gemileri aracılığıyla isyanın Adalara sirayet etmesini sağlamaya çalıştıkları; Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırmak için yoğun çaba sarf etmesine rağmen bir türlü başarılı olamadığı ve sonunda padişahın Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemek zorunda kaldığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa komutasında güçlü bir orduyu Mora'ya yolladığı, İbrahim Paşa'nın isyanı kolaylıkla bastırdığı fakat o esnada 1827 yılında Avrupa devletlerinin isyana müdahale ettikleri ifade edilmiştir¹⁰⁸.

"*Navarin olayı*" yan başlığında, Rusların ve İngilizlerin Doğu Akdeniz'in, güçlü bir vali olan Mehmet Ali Paşa'nın eline geçmesinin kendi çıkarlarına aykırı olduğu düşüncesiyle; Fransızların ise 1815 yılında kendisine karşı kurulan Kutsal Birliği parçalamak düşüncesiyle Yunan İsyanı'na karıştıkları ve üç devletin Londra da bir antlaşma imzaladıkları aktarılmıştır. Bu antlaşmaya göre Yunanistan'ın

¹⁰⁵ Akşit, a.g.e., s. 206.

¹⁰⁶ Akşit, a.g.e., s. 206-207.

¹⁰⁷ Akşit, a.g.e., s. 207.

¹⁰⁸ Akşit, a.g.e., s. 207-208.

Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir devlet haline geleceği ve Osmanlı Devleti'nin bu maddeyi kabul etmediği takdirde kendisine karşı güç kullanılacağı kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu isteği iç işlerine müdahale olarak kabul ederek reddetmesi üzerine, üç devletin 1827 yılında Navarin'deki Osmanlı ve Mısır donanmalarını yaktıkları ifade edilmiştir. Bu olay üzerine Osmanlı Devleti'nin, ortada savaş olmadan donanmasını yok eden üç devletten savaş tazminatı ve tarziye istediği, bu isteklere Rusya'nın savaş açarak cevap verdiği belirtilmiştir¹⁰⁹.

“Osmanlı-Rus savaşı ve Edirne antlaşması” yan başlığında, iki yıl önce Yeniçeri ordusunu kaldıran ve yerine henüz düzenli bir ordu kuramayan Osmanlı Devleti'nin savaşa hazır olmadığı vurgulanmıştır. Rusların Tuna nehrini geçerek Osmanlı topraklarında hızlı bir şekilde ilerleyerek Edirne'yi ele geçirdiği, Doğu Anadolu'da Erzurum ile Kars'ı işgal ettiği ve bu durum üzerine barış istemek zorunda kalan Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1829 yılında Edirne Antlaşması'nın imzalandığı ifade edilmiştir. Bu antlaşmanın maddelerinden birinin de Yunanistan'ın bağımsızlığının tanınması olduğu aktarılmıştır. Antlaşma hakkında ise Osmanlı Devleti'nin 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonraki en ağır şartlara sahip antlaşma olduğu ve Osmanlı Devleti'nin artık Rusya'ya kendi güçleriyle karşı koyamayacağını anlamış bulunduğu şeklinde değerlendirme yapılmıştır¹¹⁰.

2.1.4. Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde Lise Tarih Ders Kitaplarında Yunan İsyanı

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde, Öztuna'nın *Tarih III*'de, “*Türk-Rus Savaşı (1809-12), Sırp ve Yunan İhtilalleri*” alt başlığında, 1809-12 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Bükreş Antlaşması ile son bulduğu, bu antlaşma ile Türkiye'nin Besarabya'yı kaybettiği, küçük bir Sırbistan prensliğine muhtariyet (otonomi) verildiği belirtilmiştir. Tepedelenli Ali Paşa'nın asi edildiği günlerde, 1821 yılında Yunan İsyanı'nın başladığı vurgulanmıştır. Devamında, Romanya'da ihtilal çıkartan Yunanların, hemen ezildiği ancak Mora, bazı Ege adaları ile Attika'da isyanın genişlediği ve Avrupa'nın tamamından yardım gördüğü belirtilmiştir. 1826'da isyanın bastırıldığı fakat Avrupa devletlerinin bu defa resmî olarak Yunan İsyanı'na karıştıkları ve ihtilal ateşini yeniden canlandırdıkları ifade edilmiştir¹¹¹.

“*Navarin Baskını, Türk-Rus Savaşı, Edirne Anlaşması*” alt başlığında, 1827 yılında, Yunan ihtilâlini tekrar başlatmak için, Rus, İngiliz ve Fransız müttefik donanmasının, Türk donanmasını Navarin'de basarak yaktıkları, Rusya'nın savaş ilân ederek, Türk topraklarına girdikleri aktarılmıştır. Fakat bu sırada yazar, Osmanlı ordusu yerine padişahın adını kullanarak, II. Mahmut'un Osmanlı-Rus savaşında, elinden geldiğini yaptığını ifade eden şu cümleleri kullanmıştır: “II. Mahmud'un donanması yakılmıştır. Kapıkulu ocaklarını ilga ettiği için ordusu da yoktur. Avrupa usulünde yeni ordusunu yetiştirmek için iki yıl Rami kışlasında taş odada yatıp kalkar; basit bir albay gibi çamurlar içinde yeni birliklerin yetişmesine nezaret eder ve talimlere çıkar.”¹¹².

Devamında, bir buçuk yıldan az süren Osmanlı-Rus savaşına, 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması'nın son verdiği, bu savaş esnasında, Türkiye'nin dostu olmadığı; İngiltere ile Fransa'nın da baskı uyguladığı ifade edilmiş ve örnek olarak Fransa'nın Mora'ya bir kolordu göndermesi gösterilmiştir. Edirne Antlaşması'nın hakkında, şartlarının ağır olduğu, bu antlaşma sonucunda Türk İmparatorluğu'nun ağır kayıplara uğradığı; antlaşmada, Rusya lehine; Osmanlı Devleti aleyhine ağır toprak kayıpları ve yüklü bir savaş tazminatı maddeleri bulunduğu belirtilmiştir. Burada yazar, mutaassıp bir Türk düşmanı olan Rus çarı I. Nikolay'ın, şahsiyetini çok kışkırdığı II. Mahmut'u, birçok reform projesini maddi şekilde gerçekleştirebilmek imkânından mahrum ettiği değerlendirmesini yapmıştır¹¹³.

Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın kurulması sağlandığı, 24 Nisan 1830 tarihinde II. Mahmut'un bütün varlığıyla karşı koyduğu Yunan istiklalini tanımak zorunda kaldığı; kurulan Yunanistan'ın, Balkanların ilk bağımsız devleti olduğu belirtilmiştir. Daha sonra, Yunanistan'ın daima Türkiye

¹⁰⁹ Akşit, a.g.e., s. 208.

¹¹⁰ Akşit, a.g.e., s. 208.

¹¹¹ Yılmaz Öztuna, Tarih III, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 1976, s. 158-159.

¹¹² Öztuna, a.g.e., s. 163.

¹¹³ Öztuna, a.g.e., s. 163-164.

aleyhine genişleme amacı güttüğünü ve bu politikada Rusya, İngiltere ve Fransa'nın yardımına başvurduğunu ifade edilmiştir¹¹⁴.

Şirin'in *Tarih III*'de, "Yunan İsyanı" alt başlığında, ilk olarak, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Hristiyan milletler arasında, en imtiyazlısının Rumlar olduğu; Rumların, sanat, denizcilik, ticaret uğraştıkları, zenginlikte Osmanlı Devleti'nin Ermeni ve Yahudi tebaası ile yarışabilecekleri ve genel olarak şehirlerde yaşadıkları için de rahat bir yaşam sürdükleri belirtilmiştir. Devamında, Rumların dinî olarak Ortodoks patriğin yönetiminde her türlü özgürlüğe sahip oldukları, hatta diğer Hristiyan milletlerden memur alınmadığı halde Rumların tercümanlık yaptıkları, Eflak ve Boğdan beyi olarak atandıkları belirtilmiştir. Yazar, Osmanlı Devleti'nde, Rumların iyi bir hayat sürme görüşünü biraz daha ileri götürerek Rumların, Osmanlı Devleti içerisinde devletin sahibi konumundaki Türklerden bile daha rahat bir hayat sürdüklerini ifade etmiştir¹¹⁵.

Rumların, yukarıda ifade edildiği gibi rahat bir yaşam sürerken, XVIII. yüzyılda, Rusların, bu topluluk üzerinde çalışmalarının sonucunda daha 1768 yılında isyana hazır hale geldikleri, Fransız İhtilali esnasında Rumların, her tarafta geçerli olan Türk bayrağı altında ticaret yaparak, Akdeniz ticaretinde söz sahibi oldukları dile getirilmiştir. Ayrıca, Rumların, Fransız İhtilali'nin etkisiyle, Yunanistan'da okullar açtıkları, hürriyet ve milliyet düşüncelerini yaydıkları aktarıldıktan sonra, bütün bu gelişmelerin etkisiyle, Eflak beyinin oğlu Aleksandr İpsilanti'nin İstanbul'daki Ortodoks patriğinin bilgisiyle, Yunan İsyanı'nı hazırlamak amacıyla, Rusya'da Etniki Etery (Philiki hetairia) örgütünü kurduğu belirtilmiştir. Bu sırada, Tepedelenli Ali Paşa'nın, bu cemiyetin faaliyetlerini takip ettiği fakat Osmanlı Devleti'nin iç sorunlarından dolayı paşanın isyan ettiği ve onun idam edilmesi ile Yunanlıların isyan edebilmeleri için uygun bir ortamın oluştuğu ifade edilmiştir¹¹⁶.

İpsilanti'nin isyanı, Ruslardan yardım görme ümidiyle, 1820 yılında Eflak'ta başlattığı fakat Eflak halkının Rumları sevmemesinden dolayı isyanın başarısızlıkla sonuçlandığı, 1821 yılında bu defa Mora Yarımadası'nda isyanın tekrar başladığı, isyan sırasında Türk köylülere büyük saldırıların düzenlendiği, binlerce Türk'ün Mora'da, Teselya'da katledildiği ve Türklere görülmedik zulümler yapıldığı vurgulanmıştır. Bu isyana Avrupalıların büyük bir sevgi besledikleri, Yunanlara para ve silah yardımında buldukları hatta İngiliz şair Lord Byron'un Yunanistan'a gelerek isyana katıldığı; Avrupalıların, Yunanların Türklere yaptığı vahşeti görmezden geldiği fakat Yunanların maruz kaldığı en küçük olayları büyütürerek Türk vahşetinden bahsettikleri ifade edilmiştir. Yunan İsyanı'nın bastırılmaması üzerine padişahın, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği, İbrahim Paşa komutasındaki Mısır birliklerinin 1827 yılında isyanı bastırarak isyanın merkezi konumundaki Misolonki'yi aldığı belirtilmiştir¹¹⁷.

"1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı" alt başlığında, Yunan İsyanı'nın bastırılmasının İngiltere ile Rusya'nın menfaatlerine uygun olmadığı, bilhassa İngiltere'nin; Rusya, Fransa ve Avusturya ile görüşerek Yunan devletinin kurulması için faaliyette bulunmaya başladığı, Avusturya'nın bu birliğe dahil olmadığı, diğer üç devletin ise Osmanlı Devleti'ne ultimatö vererek Yunanistan'ın bağımsızlığının tanınmasını istedikleri ifade edilmiştir. II. Mahmut'un bu isteği reddettiği aktarıldıktan sonra padişahın ağzından İngiliz elçisine "Biz sizin İrlanda işinize karışıyor muyuz?" dediği, fakat üç devletin, donanmalarını Mora'ya gönderdiği ve Navarin'de bulunan Türk donanmasını yaktıkları dile getirilmiştir¹¹⁸.

Rusya'nın, Osmanlı Devleti'nin Yeniçeri Ocağı'nı yeni kaldırdığını, yeni bir ordu henüz kurmadığını, savaş hazırlıklarının eksik olduğunu fırsat bildiği için Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı; bu bağlamda Rusların Kafkasya'dan ve Tuna'dan saldırıya geçerek Varna'yı aldıkları fakat Silistre'de yenilgiye uğradıkları aktarılmıştır. 1829 yılında Rusların yeniden saldırıya geçerek doğuda Erzurum'a kadar ilerledikleri, bir Rus ordusunun da Edirne'yi işgal ettikleri; bu esnada batıda bulunan bir Türk

¹¹⁴ Öztuna, a.g.e., s. 164.

¹¹⁵ Veli Şirin, *Tarih Lise III*, Gendaş A.Ş., İstanbul 1986, s. 207.

¹¹⁶ Şirin, a.g.e., s. 207-208.

¹¹⁷ Şirin, a.g.e., s. 208.

¹¹⁸ Şirin, a.g.e., s. 208.

ordusunun Edirne'ye yaklaştığı ve bu Rus ordusunu arkadan saracak durumda olduğu belirtilmiştir. Fakat İstanbul'daki hükümetin Rusların Edirne'de olmasından telâşa kapılarak ve acele bir şekilde, 1829 yılında Edirne Antlaşması'nı imzaladığı ifade edilmiştir. Bu antlaşma ile Yunanistan'ın bağımsızlığının tanındığı dile getirilmiştir¹¹⁹.

Mumcu'nun *Tarih 3*'te, “Yunan İsyanı” alt başlığında, ilk olarak Yunan İsyanı'nın Osmanlı Devleti'nde görülen isyanlar içerisinde en ince plânlananı olduğu, bir hayli uzun sürdüğü ve devleti çok uğraştırdığı vurgulanmıştır. Daha sonra isyanın sebeplerine geçilerek bu bağlamda dünyada milliyetçilik fikrinin tam olarak gelişmediği dönemlerde dahi eski Bizans'ın hayali ile tutuşan bazı Yunanların Avrupa kamuoyunu etkiledikleri, ticarete çok ileri gittiklerinden dolayı Avrupa'nın birçok yerinde açtıkları ticaret evlerinin Yunanların propaganda kaynakları görevini yerine getirdikleri ifade edilmiştir. Yunan İsyanı'nda Rus etkisinden bahsedilirken Rus Çarı I. Petro'nun başlattığı hareketin, ilk önce Yunanları hedeflediği; bu hedefe göre Rusların Bizans'ı yeniden kurmayı, Yunanlılarla birlikte bütün Ortodoks dünyasını egemenlikleri altına almayı ve Rum Ortodoks patriğinin bu yeni devletin odağını oluşturmasını plânladıkları vurgulanmıştır. Yunanların, yukarıda izah edilen hedeflere yönelik olarak XVIII. yüzyılda Rusya'da kurduğu derneklerle bu plânların propagandasını yapmaya başladıkları, bu faaliyetlerin etkili olduğu; Avrupa'nın belli başlı merkezlerinde Yunan dostluğu derneklerinin açıldığı belirtilmiştir. Yunanlıların eski büyük Greklerle hiç ilgileri olmadığı halde bu romantik propagandalar yoluyla Yunan davasını Avrupa'ya tanıttığı değerlendirilmesi yapılmıştır¹²⁰.

Avrupa'da milliyetçilik akımlarının yaygınlaşmasından sonra Yunanların bağımsızlık isteklerinin daha da arttığı, XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin zayıf düşmesiyle Rusların bu isteği iyice kamçıladıkları belirtildikten sonra Rusya denetimindeki bir Yunan devletinin kurulmasının Rusya'nın Akdeniz'e inmesi anlamına geleceği, Avrupa kamuoyunun sırf romantik sebeplerle Yunanları desteklemelerinin ve bu saf tutumunun Rusların işini kolaylaştırdığı ifade edilmiştir. Bu olayda Yunanları desteklemeyerek Osmanlı Devleti yanında saf tutan tek Avrupa devletinin Avusturya olduğu; Avusturya'nın Sırp İsyanı'nda da aynı tavrı takındığı, bu tavrın nedeni olarak Avusturya'nın da Osmanlı Devleti gibi çok uluslu bir yapıya sahip olması ve dolayısıyla milliyetçilik nedenli Balkan isyanlarının kendi ülkesine de sıçramasını engellemek düşüncesi ifade edilmiştir. Balkanlarda yerleşmiş bir Rusya'ya tahammülü olmayan ve çıkarları açısından bir Türk dostu olan Avusturya başbakanı Meternich'in bu tavrında yalnız kaldığı ve bu sebeple etkili olamadığı ifade edilmiştir. Yunan İsyanı'nın sebepleri izah edildikten sonra isyanın aşamalarına geçilmiş, bu bağlamda yapılan ince hazırlıkların bitmesinden sonra 1822 yılı başlarında, Dimitre İpsilanti adlı birinin liderliğinde Mora Yarımadası'ndaki Yunanların isyan ettikleri ve bağımsızlıklarını ilân ettikleri; padişah II. Mahmut ve Avusturya Başbakanı Meternich'in olayı protesto ederek, bu isyanın Kutsal Bağlaşmaya aykırı olduğunu belirttikleri vurgulanmıştır. Ancak Kutsal Bağlaşma üyelerinin kendi sözlerini, Avusturya dışında, hatırlamadıkları ve hemen Yunan bağımsızlığını tanıdıkları ifade edilmiştir¹²¹.

Osmanlı Devleti'nin, Mora İsyanı esnasında Arnavutluk'ta ayaklanan Tepedelenli Ali Paşa ile uğraştığı, bu âyanın Müslüman olmasına rağmen Yunanlara destek verdiği; Tepedelenli olayının sona ermesinden sonra Osmanlı Devleti'nin Mora üzerine yürüdüğü ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın da Osmanlı hükümetine Yunan İsyanı'nı bastırılması konusunda yardım ettiği belirtilmiştir. Bu yardımın nedeninin Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da bağımsızlaşmak amacı olduğu; zaten paşanın Mısır'da yarı bağımsız bir hayat sürdüğü ve padişaha, Yunan İsyanı'nı bastırması konusunda yardım ederse Mora ve Girit valiliklerinin de ona verileceği ve böylece gücünün daha da artacağı vurgulanmıştır¹²².

Osmanlı ve Mısır güçlerinin Mora İsyanı'nı kısa zamanda bastırdıkları, ancak bu olayın Avrupa kamuoyunda büyük tepki yarattığı, bu bağlamda, Akdeniz'de devriye gezen ortak bir İngiliz-Fransız-Rus donanmasının 1827 yılında Mora Yarımadası'nın Navarin Limanı'nda bulunan Osmanlı-Mısır

¹¹⁹ Şirin, a.g.e., s. 208.

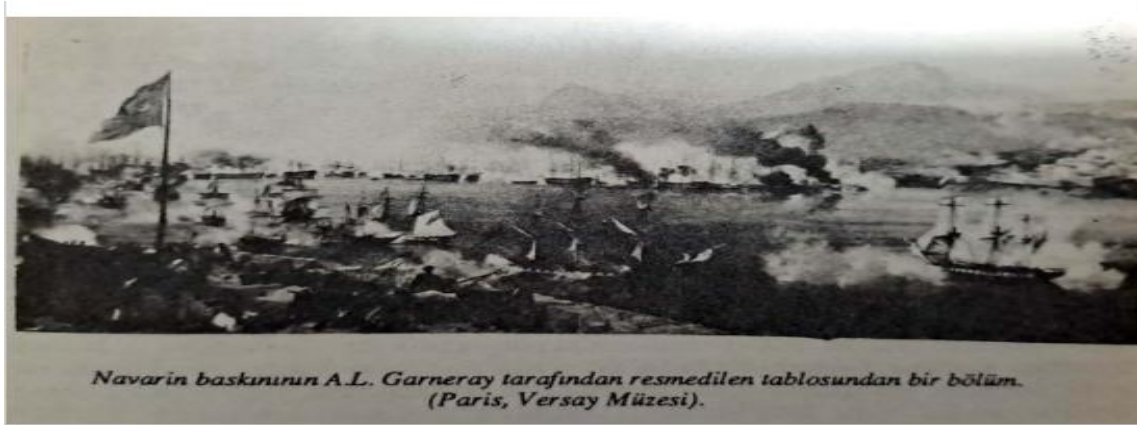
¹²⁰ Ahmet Mumcu, *Liseler İçin Tarih 3*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1990, s. 142.

¹²¹ Mumcu, a.g.e., s. 142.

¹²² Mumcu, a.g.e., s. 142-143.

donanmasına, ortada hiçbir sebep bulunmazken ve aralarında bir savaş durumu olmadan ansızın saldırarak Osmanlı donanmasının imha ettiği aktarılmıştır (bkz. Görsel 5). Bu olaydan sonra Doğu Akdeniz’de Rusya’ya karşı koyacak ciddi bir deniz kuvvetinin kalmadığı, durumun ciddiyetinin İngilizler tarafından anlaşılmasına rağmen İngiliz kamuoyunun gözleri kapalı bir şekilde Yunanları desteklediği ve bu durumdan dolayı İngiltere’nin de bir şey yapamadığı ifade edilmiştir. Burada, Navarin olayının devletler arasındaki bütün kurallara aykırı olduğu, Rusya’nın ise bağımsız Yunanistan’ın kurulmasını mutlaka sağlamak istediği ve sonunda, bu amacı gerçekleştirmek ile Osmanlı Devleti’nin direncini kırmak için 1828 yılında XIX. yüzyılın ikinci Türk-Rus Savaşını başlattığı dile getirilmiştir¹²³.

Görsel 5. Navarin Baskını Resmeden Tablo¹²⁴

II. Mahmut’un 1826 yılında, Yunan İsyanı devam ettiği sırada, Yeniçeri Ocağı’nı kaldırdığı, yerine yeni bir ordu kurmaya çalıştığı, elde bulunan güçlerin de Mora’ya gönderilmesi nedeniyle Osmanlı ordusunun bu savaşa yeterince hazırlanamadığı ve Rus birliklerinin de bu durumdan yararlanarak tarihimizde ilk kez Balkanları aşarak Edirne’ye kadar geldikleri ifade edilmiştir. Rus ordusunun Doğu Anadolu’da da bazı başarılar kazanması üzerine Yunanistan’ın bağımsızlığı temelinde, 1829 yılında Edirne Barışı’nın imzalandığı ve böylece Avrupalılar ile Rusların amaçlarına ulaşarak Bağımsız Yunan Devleti’nin kurulduğu vurgulanmıştır. Son olarak, bu konu ile ilgili yapılan değerlendirme de, Osmanlı Devleti’nden tam bağımsız olarak ayrılan ilk milletin Yunanlar olduğu; devletin kurulduğu sırada Mora Yarımadası ile bu yarımadaının kuzeyinde yer alan küçük bir bölgeden ibaret iken uyguladığı sinsi taktiklerle sınırlarını genişletme fırsatı arayacağı belirtilmiştir¹²⁵.

Yıldız, Alptekin, Şahin ve Bostan’ın *Tarih 3*’te, “Yunan İsyanı” alt başlığında, “Yunan İsyanı’nın Sebepleri” yan başlığında, ilk olarak Rumların Osmanlı Devleti içindeki Hristiyan tebaa arasında ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu ifade edilmiştir. Bazılarının tercümanlık gibi önemli devlet hizmetlerinde buldukları ve Eflak ile Boğdan beylerinin Fener Rum beyleri arasından seçildiği fakat bu ayrıcalıklı durumlarına rağmen Rumların, Rusya ile olan dînî, siyasî ve ticarî ilişkileri nedeni ile, Osmanlı Devleti’ne karşı tavır almaya başladıkları ifade edilmiştir. Bu tavır değişikliğinde Fransız İhtilâli’nin yeşerttiği milliyetçilik fikirlerinin Rumlar arasında yayılmasının da önemli bir payı olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, Doğu Akdeniz ticaretini ellerinde bulunduran Rumların Yunanistan’da kendi emellerine hizmet edecek çok sayıda okul açtıkları ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rum aydınların Yunanistan’ın bağımsızlığını isteyen metinler yayınlamaya başladıkları dile getirilmiştir¹²⁶.

Yunan İsyanı’nı örgütleyen kurumun 1814 yılında Odesa’da, Rus çarının ve İstanbul Rum patriğinin himayesinde kurulan ve başında da Rus çarının harp yaveri Aleksandr İpsilanti’nin bulunduğu, Etniki

¹²³ Mumcu, a.g.e., s. 143.

¹²⁴ Mumcu, a.g.e., s. 143.

¹²⁵ Mumcu, a.g.e., s. 143-144.

¹²⁶ Hakkı Dursun Yıldız, Coşkun Alptekin, İlhan Şahin ve İdris Bostan, *Tarih Lise 3*, Servet Dağıtım, İstanbul 1990, s. 165-166.

Eteryacı Cemiyeti olduğu belirtilmiştir. Rumların, isyana hazır oldukları halde, Tepedelenli Ali Paşa'nın varlığının bu isyanı engellediği fakat Ali Paşa'nın bazı sebeplerle devlete isyan etmesi üzerine Rumların da bu fırsattan yararlanarak, 1820 yılında Eflak ve Boğdan'da isyanı başlattıkları aktarılmıştır. Yunanların, daha kalabalık oldukları Mora yerine bu yerlerde isyana kalkışmalarının nedeni olarak; Rusların yardımını sağlamak, Sırp, Romen ve Bulgarların da isyana katılmalarını sağlamak olduğu fakat beklediği yardımı alamayan İpsilanti'nin az sayıda bir Osmanlı ordusuna yenilerek Avusturya'ya sığındığı ifade edilmiştir¹²⁷.

“İsyanın Genişlemesi” yan başlığında, İpsilanti'nin başarısız olması üzerine bu defa 1821 yılında Mora Rumlarının ayaklandığı, millî ve dinî bir karakter kazanan isyanda Müslüman halk ve askerlerin öldürüldüğü, mallarının da yağmalandığı ifade edilmiştir. Ardından Rum ticaret gemilerinin silahlandırılarak Osmanlı donanmasına saldırdıkları, isyanı adalara yaymaya çalıştıkları aktarıldıktan sonra durumun önemini anlayan II. Mahmut'un suçluların cezalandırılmasını emrettiği, bunun üzerine isyanda rolü olduğu anlaşılan İstanbul patriği ve diğer suçluların idam edildikleri belirtilmiştir. İsyanın başında Avrupa devletlerinin isyana açıkça destek vermedikleri fakat kamuoyularının kesin olarak Yunanları desteklediği; isyanın bir Hristiyan-Müslüman mücadelesi olarak kabul edildiği ve bu durum üzerine birçok gönüllü Avrupalının Rum çetelere katıldıkları; Rusya'nın ise başlangıçta isyanı açıkça desteklediği fakat diğer devletlerin tavırları karşısında Osmanlı Devleti ile anlaşma yoluna gittiği ifade edilmiştir¹²⁸.

“Mehmet Ali Paşa'dan Yardım İstenmesi ve İsyanın Bastırılması” yan başlığında, Osmanlı hükümetinin bu isyanla başa çıkamadığı, bunun üzerine Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği; paşanın ise Girit ve Mora valiliklerinin kendisine verilmesi şartıyla yardım edeceğini bildirdiği aktarılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu isteklerini kabul etmesi üzerine Mehmet Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa komutasında büyük bir donanma ile orduyu Mora'ya gönderdiği ve bu düzenli kuvvetlerin kısa sürede isyanı bastıracağı dile getirilmiştir. “Avrupa Devletlerinin İşe Karışması ve Navarin Olayı” yan başlığında, isyanın bastırıldığı esnada Rusya başta olmak üzere Avrupa devletlerinin araya girdikleri; İngiltere ile Rusya'nın Mehmet Ali Paşa'nın güçlü donanması ile Doğu Akdeniz'de bulunmasını istemedikleri ve bu bağlamda İbrahim Paşa'nın sözde haksızlıklarını görüşmek üzere toplandıkları belirtilmiştir. Bu toplantıda Yunanistan'ın, Osmanlı Devleti'ne vergi aracılığıyla bağlı bağımsız bir devlet olmasının kararlaştırıldığı fakat bu kararı Osmanlı Devleti'nin kabul etmemesi üzerine, 1827 yılında İngiltere, Fransa ile Rusya'nın, Navarin'de bulunan Osmanlı-Mısır donanmasını bir baskınla yaktıkları dile getirilmiştir¹²⁹.

“1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı” alt başlığında, “Savaşın Sebepleri” yan başlığında, Osmanlı Devleti'nin Navarin olayı üzerine üç devletten tazminat istediği fakat bu üç devletinde buna pek yanaşmadıkları ve olayın suçunu Osmanlı kaptanlarına yükledikleri aktarılmıştır. İngiltere ile Fransa'nın Osmanlı Devleti ile savaş yapmak istemedikleri; İngiltere'nin İbrahim Paşa'nın güçlerini Mısır'a taşıdığı, Fransa'nın Mora'yı işgal ettiği, sadece Rusya'nın 1828 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması ve yerine düzenli bir ordu henüz daha kuramadığı ayrıca donanmasında Navarin'de yakılması nedeniyle savaşa hazır olmadığı vurgulanmıştır. Bu sırada Rusya'nın, İran ile savaşını bitirerek güney sınırlarını güvenlik altına aldığı, İngiltere ile Fransa'nın ise amacının Yunan sorununu çözmek olduğu ileri sürülerek bu iki devletin tarafsızlığını sağladığı dile getirilmiş, Osmanlı Devleti'nin savaş öncesi büyük bir sıkıntı içerisinde iken Rusya'nın savaşa tam olarak hazır olduğu ifade edilmiştir. Bu şekilde başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nın Rumeli ve Anadolu kıyılarında geçtiği; Tuna boylarının Ruslar tarafından ele geçirildiği, Silistre ile Edirne'nin Rus işgali altına girdiği; Doğu'da ise Kars, Erzurum, Ardahan'ın elden çıktığı ve bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nin barış istemek zorunda kalarak taraflar arasında, 1829 yılında iki devlet arasında Edirne Antlaşması'nın imzalandığı belirtilmiştir. Yunanistan'a bağımsızlık verilen

¹²⁷ Yıldız, Alptekin, Şahin ve Bostan, a.g.e., s. 166.

¹²⁸ Yıldız, Alptekin, Şahin ve Bostan, a.g.e., s. 166.

¹²⁹ Yıldız, Alptekin, Şahin ve Bostan, a.g.e., s. 167.

bu antlaşma ile ilgili, “Osmanlı Devleti’nin Küçük Kaynarca’dan sonra imzaladığı en ağır antlaşma” olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır¹³⁰.

Miroğlu ve Halaçoğlu’nun *Lise Tarih III*’te, “Yunan İsyanı” alt başlığında, Fatih’in İstanbul’u fethettikten sonra Fener Rum Patrikhanesi’ni açarak Hristiyanlar içerisinde Rum tebaaya özel bir yer verdiği; Rumların sanat, ticaret ve denizcilikle uğraştıkları, devlet memuru olma hakkına sahip oldukları aktarılmıştır. Yabancı dil bildikleri için Divan-ı Hümayun’da tercümanlık yapabildikleri ve Eflak-Boğdan bölgesine voyvoda olarak atandıkları vurgulanmıştır. Hatta XVIII. yüzyılda Rum Patrikhanesinin ve Fenerli beylerin Osmanlı idaresine önemli ölçüde etki yapar hale geldikleri ifade edilmiştir. Rusların da, özellikle Ortodoks tebaanın sözde koruyuculuğunu üstlenmesinden sonra, Rumlar üzerinde propagandaya başladıkları ve Rumları isyan konusunda daha da cesaretlendirdikleri ifade edilmiştir. Ayrıca Fransız ihtilâlinin de Rumlarda milliyetçilik, bağımsızlık, milli birlik duygularını uyandırdığı, Yunanların açtıkları pek çok yoluyla etkiledikleri Rum gençlerinin Etniki Eteryia isminde gizli bir cemiyet kurdukları ve bu cemiyetin üyelerinin Osmanlı topraklarında birçok şube açarak Hristiyanları isyana hazırladıkları belirtilmiştir¹³¹.

Yunanlarda, yukarıda izah edildiği gibi isyan hazırlıkları devam ederken, bu sıralarda bazı iç meseleler nedeniyle Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa’nın ayaklandığı; Osmanlı Devleti’nin bu isyan ile uğraştığı sırada kendileri açısından zamanın uygun olduğunu düşünen eski Eflâk voyvodasının oğlu Fenerli Aleksandr İpsilanti’nin 1820 yılında Boğdan’a girdiği ancak isyana beklediği desteğin verilmediğini anlayan İpsilanti’nin ve isyancıların ezildiği ifade edilmiştir. Yunan İsyanı’nın 1821 yılında bu defa Mora Yarımadası’nda başladığı, Rum tüccarların ve Avrupa devletlerinin desteklediği isyanın 5-6 yıl devam ettiği; bunun üzerine padişahın Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’dan yardım istediği, paşanın da oğlu İbrahim Paşa’yı Mora’ya yolladığı ve 1827 yılında isyanın Mısır ordusu tarafından bastırıldığı ifade edilmiştir¹³².

“1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı” alt başlığında, Yunan İsyanı’nın bastırılmasının Avrupa’da büyük yankılar meydana getirdiği; İngiltere, Fransa ile Rusya’nın isyancıları destekledikleri ve bu üç devletin isyana müdahale ederek bir Yunan devletinin kurulmasını istedikleri dile getirilmiştir. Osmanlı Devleti’nin bu isteği reddetmesi üzerine üç devletin, Navarin’de bulunan Osmanlı ve Mısır donanmalarını yaktıkları, bir Fransız ordusunun Mora’yı işgal ettiği ve Rusya’nın ise Osmanlı Devleti’ne savaş açtığı dile getirilmiştir. Bu savaş esnasında Rusların Doğu’da Erzurum’u, Batı’da ise Edirne’yi işgal ettikleri; Osmanlı Devleti’nde ise bu sırada Yeniçeri Ocağı’nın çok az bir süre önce kaldırıldığı, yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye isminde bir ordu kurulma çalışmalarının devam edildiği vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti’nin, aleyhine oluşan bu durum üzerine, Rusya ile 1829 yılında Edirne Antlaşması’nı imzalamak zorunda kaldığı ve bu antlaşma ile Yunanistan’ın bağımsızlığını tanıdığı belirtilmiştir¹³³.

Deliorman’ın *Osmanlı Tarihi I*’de, “İsyanlar” alt başlığında, “b. Yunan İsyanı” yan başlığında, ilk olarak bağımsız Yunan devleti kurulma düşüncesinin Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan sonra Ortodoksların hamiliği görevini üstüne alan Rusya tarafından ortaya atıldığı belirtilmiştir. Yunan bağımsızlığını sağlayabilmek amacıyla ilmî, edebî ve siyasî kuruluşların bu dönemde kuruldukları; bu bağlamda Rus çarının yaveri olan Rum kökenli Aleksandr İpsilanti’nin Rusların kurdurup himaye ettiği gizli ihtilâl kuruluşu Etniki Eteryia’nın başkanı olduğu ifade edilmiştir. Bu sırada Rus dışişleri bakanının da Rum asıllı olduğu vurgulanarak isyanın çıkmasındaki Rus etkisinin önemi daha güçlü bir şekilde vurgulanmaya çalışılmıştır¹³⁴.

Yunanların Fatih döneminden itibaren huzur ve refah içerisinde yaşadıkları; inançlarına, eğitimlerine, geleneklerine göre yaşamalarına kimsenin ses çıkarmadığı, ayrıca ticaret ve denizcilik faaliyetleri sayesinde zenginleştikleri aktarılmıştır. Fakat bütün bu rahat durumlarına rağmen Fransız İhtilâli ile

¹³⁰ Yıldız, Alptekin, Şahin ve Bostan, a.g.e., s. 168.

¹³¹ İsmet Miroğlu ve Yusuf Halaçoğlu, *Lise İçin Tarih III*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1991, s. 153.

¹³² Miroğlu ve Halaçoğlu, a.g.e., s. 154.

¹³³ Miroğlu ve Halaçoğlu, a.g.e., s. 154.

¹³⁴ Altan Deliorman, *Osmanlı Tarihi I*, Bayrak-Basın-Yayın Dağıtım, İstanbul 1995, s. 190-191.

yayılan milliyetçilik düşüncesinin Yunanlar üzerinde etkisini gösterdiği ve Rusya'nın kışkırtmalarının isyanın başlamasını hızlandırdığı ifade edilmiştir. İsyanın, papazların yönetiminde hızla genişlediği, Mora'nın asilerin eline geçtiği; burada 400 yıldan beri yaşayan Türklerin topluca "şehit" edildikleri; isyanı el altından teşvik eden İstanbul Ortodoks Patriği'nin Osmanlı Devleti'ne ihanetinin ortaya çıkarılmasından sonra idam edildiği ifade edilmiştir. İpsilanti'nin emri altındaki Rum gönüllülerle birlikte Boğdan'a gittikleri, kendileri gibi Ortodoks Eflaklıların da isyana katılacaklarını düşündüğü fakat asilerin Osmanlı ordusu önünde tutunamayarak kısa sürede dağıldıkları ve İpsilanti'nin Avusturya'ya kaçtığı belirtilmiştir. Yunan asilerinin, Avrupa'da kendilerinin eski Yunan medeniyetinin mirasçısı oldukları iddiası ile Türklerin aleyhinde yoğun bir propaganda yaptıkları; bu propagandanın özellikle Avrupa aydınlar üzerinde etki yaptığı ve bu sebeple isyanın bastırılmasının Avrupalı aydınlar arasında tepki ile karşılandığı vurgulanmıştır. Aynı yıllarda Arnavutluk'ta geniş bir etki alanı sahibi Tepedelenli Ali Paşa'nın isyan etmesinin Yunan asilerinin yararına olduğu; böylece Osmanlı Devleti'nin hem Ali Paşa ile hem de Yunan asileri ile mücadele etmek zorunda kaldığı fakat sonunda her iki isyanın da bastırıldığı aktarılmıştır¹³⁵.

Milliyetçilik duygusunun ve ihtilâllerin yıkıcı etkisi karşısında İngiltere, Fransa, Prusya ile Avusturya'nın kendi aralarında anlaşarak Kutsal İttifak isminde bir birlik kurulduğu; buna göre Avrupa'nın herhangi bir tarafında isyan çıkması halinde bu isyanın ortak bir harekât ile bastırılması kararının alındığı dile getirilmiştir. Fakat bu karara Yunan İsyanı özelinde sadece Avusturya'nın uyduğu, diğerlerinin ise sözlerinde durmadıkları; hâlbuki bu tür isyan girişimlerinin artmasının Osmanlı Devleti gibi çok milletli bir sosyal yapıya sahip olan Rusya'nın da zararına olduğu vurgulanmıştır. Buna rağmen Rusya'nın isyanı desteklediği ve Avrupa kamuoyunun Yunan tarafını desteklediği aktarılmıştır¹³⁶.

II. Mahmut'un isyanla kolay başa çıkamayacağını anladığı, bunun üzerine Mısır'da çok güçlü bir durumda olan Vali Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği; onun da Mora ile Girit valiliklerinin kendisine verilmesi şartını öne sürdüğü ve Bâbiâlfî'nin bu şartı ister istemez kabul ettiği belirtilmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasında gönderilen düzenli birliklerinin Osmanlı güçleriyle beraber Mora İsyanı'nı bastırdıkları dile getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Yunan İsyanı'nı bastırmasının Yunanlara arka çıkan Avrupa devletleri tarafından hoş karşılanmadığı; bu bağlamda Rus, İngiliz ve Fransız ortak donanmasının, Navarin'de bulunan Osmanlı donanmasına ani bir baskın yaptığı dile getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu üç devlet ile savaş durumunda bulunmadığı ve bu sebeple üç devletin ortak donanması Navarin civarında görüldüğü zaman bunun bir dostluk ziyareti olduğunu sandığı belirtilmiştir. Bu baskın da Osmanlı donanmasının tamamen yok olduğu ve birçok Türk denizcisinin de şehit düştüğü belirtilmiştir. Rusya'nın Navarin baskınından kısa bir süre sonra görünüşte Rum isyancılarına yardımcı olmak, aslında topraklarını genişletmek amacıyla Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiği; Fransa'nın Mora'ya asker çıkardığı, İbrahim Paşa'nın Fransa ile bozuşmayı göze alamadığı için Mora'yı boşaltarak Fransa'ya teslim ettiği aktarılmıştır. Londra'da toplanan üç devletin delegelerinin bağımsız bir Yunan devletinin kurulması kararını aldıkları; Osmanlı Devleti'nin ise o esnada Rusya ile savaş halinde olduğu için bu karara boyun eğdiği, böylece 1829 yılında Yunan Prensiğinin kurulduğu dile getirilmiştir. Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın bağımsızlığının tanındığı fakat müttefik devletlerin bununla da yetinmeyerek antlaşmadan bir süre sonra Attika ile Eğriboz'unda Yunanlara verilmesini, Yunan Prensiğinin krallık haline getirilmesini talep ettikleri ve Osmanlı Devleti'nin bu talepleri kabul etmek dışında başka bir şansının kalmadığı ifade edilmiştir¹³⁷.

Kara'nın *Osmanlı Tarih I*'de, "Yunan İsyanı" alt başlığında, ilk olarak Rumların Osmanlı Devleti sınırları içinde yer alan Mora ve Ege adaları haricinde dağınık halde yaşadıkları, Osmanlı Devleti'nin adaletli ve hoşgörülü idaresinden faydalanarak geleneklerini, dil ve inançlarını korudukları ifade edilmiştir. Daha sonra Rumların diğer azınlık gruplara göre daha ayrıcalıklı oldukları; devlet yönetiminde görev almanın, Hristiyanlara kapalı olmasına rağmen onlara divan tercümanlığı, Eflak ve

¹³⁵ Deliorman, a.g.e., s. 191.

¹³⁶ Deliorman, a.g.e., s. 191.

¹³⁷ Deliorman, a.g.e., s. 192-193.

Boğdan voyvodaları gibi yüksek görevlerin verildiği belirtilmiştir. Rumların kıyı bölgelerde, şehirlerde, adalarda yaşadıkları; ticaret ve gemicilikle uğraştıkları ve bu sayede ekonomik olarak çok iyi durumda oldukları vurgulanmıştır. XVIII. yüzyılda Ruslarla olan iyi ilişkilerin Rumlar arasında bağımsızlık düşüncesinin yayılmasına neden olduğu ve 1768 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Mora kıyılarına gelen Rus donanmasının Mora'da bir ayaklanmanın başlamasına neden olduğu ifade edilmiştir. Rumlar arasında, bütün Avrupa'da olduğu gibi, 1789 Fransız İhtilâli'nin etkisiyle milliyetçilik akımının yayıldığı; Rusya'nın da bu milliyetçilik akımını Balkanlardaki amaçlarını gerçekleştirme çerçevesinde desteklediği aktarılmıştır. Bu sırada Batı Avrupa'da bilim ve sanat alanında meydana gelen gelişmeler sonucunda eski Yunan uygarlığına var olan hayranlık duygusunun giderek arttığı; birçok bilim adamı ve sanatçının etkisiyle Rumlara eski Yunanlıların torunları gözüyle bakılmaya başlandığı ifade edilmiştir. Bu sevginin sonucunda Avrupa'da Rumlara bağımsızlık kazandırılması çağrıları yapıldığı, aynı çevrelerde Yunan sevgisine karşılık, Türk düşmanlığının alabildiğince körüklendiği belirtilmiştir¹³⁸.

Rumların hazırlandıkları isyanı yönetmek amacıyla başkanlığını Rus çarının yaveri Aleksandr İpsilanti'nin yaptığı Etniki Eteryâ adlı gizli bir cemiyet kurdukları; Rumların isyana hazır olmakla beraber Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'dan çekindikleri için bir müddet harekete geçemedikleri aktarılmıştır. Tepedelenli Ali Paşa'nın bazı nedenlerden dolayı ayaklanması ve ardından idam edilmesinin Rumlara bekledikleri fırsatı verdiği ifade edilmiştir. Rumların ilk isyanının 1820 yılında Eflak'ta başladığı, Eflak halkının Rumlara yardım etmemesi nedeniyle isyanın çabuk bir şekilde bastırıldığı ve İpsilanti'nin Avusturya'ya kaçtığı belirtilmiştir. 1821 yılında Mora'da ikinci bir isyanın çıkarıldığı, papazlar tarafından yönetilen isyanın hızlı bir şekilde geliştiği; top yerleştirilen Rum ticaret gemilerinin isyanı adalara yaymaya çalıştıkları dile getirilmiştir. Rum isyanının Avrupa'da büyük ilgiyle karşılandığı, Rumlara yardımcı olmak amacıyla Avrupa'dan Mora'ya birçok gönüllülerin geldiği; İngiliz bankalarının asi Rum hükümetine büyük ölçüde para yardımında buldukları belirtilmiştir. Bu desteklerle büyüyen isyanı Osmanlı güçlerinin bastıramaması üzerine II. Mahmut'un Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği ve 1827 yılında Mora'ya gelen Mısır ordusunun isyanı kısa sürede bastırıldığı aktarılmıştır¹³⁹.

“1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı” alt başlığında, Mısır ordusu tarafından Yunan İsyanı'nın bastırılması üzerine İngilizler, Fransızlar ile Rusların işe karışarak, bu devletlerin Osmanlı Devleti'nden Yunanistan'ın bağımsızlığının tanınmasını istedikleri fakat II. Mahmut'un, bu isteği kabul etmediği vurgulanmıştır. Bu durum üzerine üç devletin Yunanistan'ın bağımsızlığını zorla elde etmek için donanmalarını Mora kıyılarına gönderdikleri, Navarin Limanı'nda bulunan Osmanlı ve Mısır donanmalarını yaktıkları; Osmanlı Devleti'nin resmen savaş ilânı olmaksızın yapılan bu hareketin sebebini sorduğu ve üç devletten tazminat istediği aktarılmıştır. Ancak İstanbul'da görev yapan İngiliz, Fransız ve Rus elçilerinin, olayın suçunu Türk kaptanlarına yükledikleri; İngiltere ile Fransa'nın savaş istemedikleri, Rusya'nın ise 1828 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ettiği belirtilmiştir. Rus ordusunun kısa sürede Eflak ve Boğdan'ı işgal ederek hızla Tuna'ya doğru ilerlediği, doğudan da taarruza geçerek Kars ve Ardahan'ı işgal ettiği; 1829 yılında Rus ilerleyişinin daha da hızlanarak Rusların doğuda Erzurum'a girdikleri, batıda Silistre'yi işgal ederek Edirne'ye kadar geldikleri ifade edilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1829 yılında Edirne Antlaşması'nın imzalandığı; bu antlaşma ile Yunanistan'ın bağımsızlığının tanındığı aktarılmasından sonra Edirne Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan sonra şartları en ağır antlaşma olması ile önem taşıdığı değerlendirilmiştir¹⁴⁰.

Güneş ve Özbek'in *Lise Tarih 2*'de, “Yunan İsyanı (Megalo İdea)” alt başlığında, ilk olarak Yunanların bağımsızlık hareketlerinin II. Mahmut döneminde başlamış olmasına karşın, isyanın düşünsel çalışmalarının III. Selim döneminde kendini göstermeye başladığı belirtilmiştir. Daha sonra Fransızların yedi Yunan adasını ele geçirerek bu adalarda ulus düşüncesini kendi siyasetlerine hizmet etmek için Yunanlar arasında yaymaya çalıştıkları; Rusların da Bizans İmparatorluğu'nu yeniden

¹³⁸ Kemal Kara, Osmanlı Tarihi 1, Önde Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 171.

¹³⁹ Kara, a.g.e., s. 171-172.

¹⁴⁰ Kara, a.g.e., s. 172-173.

kurmak istedikleri belirtilmiştir. Rumların Akdeniz ticaretini ellerine geçirerek Batı ile ticarî ilişkilere giriştikleri; ulusçuluk fikrini benimseyen Rumların da özgür ve bağımsız olmak istedikleri ve zengin Rumların Batıda eğitim görmesini sağladıkları çocuklarının da bu düşüncenin yayılmasında büyük bir çaba gösterdikleri dile getirilmiştir. Rumların, bu çabanın bir ürünü olarak, 1814 yılında sözde Hristiyanların eğitim ve öğretimi ile ilgilenecek olan Etniki Eterya Cemiyeti'ni kurdukları ancak bu cemiyetin esas amacının dışarıdan aldıkları destekle Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmak olduğu ve bu cemiyetin başkanlığını Rus çarının yaveri Aleksandr İpsilanti'nin yaptığı ifade edilmiştir. Tepedelenli Ali Paşa'nın Rumlardaki bu hazırlıkların farkına vardığı, bu yönde hükümeti bilgilendirdiği fakat onun bu tutumunun vezirlikten alınmasına neden olduğu; Tepedelenli'nin bu duruma isyan etmesinden yararlanmak isteyen Rumların 1820 yılında Eflak ile Boğdan'da isyan ettikleri ve bu isyanın kısa sürede bastırıldığı belirtilmiştir¹⁴¹.

Mora'da 1821 yılında başlayan isyanın daha yıkıcı olduğu belirtilerek bunun sebebinin ise ayaklanmaya batılı devletlerin de yardım etmesi gösterilmiştir. İsyanın Mısır ordusunun yardımı ile bastırıldığı fakat bu durumun Avrupa kamuoyunda büyük bir tepki ile karşılandığı; Akdeniz'de bulunan İngiliz, Fransız, Rus donanmasının ortak hareket ederek 1827 yılında Mora'nın Navarin Limanı'nda bulunan Osmanlı-Mısır donanmasını yaktıkları aktarılmıştır. Osmanlı Devleti'nin devletler arası bütün kurallara aykırı bu harekete karşı ödenek istediği ancak bu isteğin kabul edilmediği ve bir de Rusların Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı ifade edilmiştir. Ardından, Akdeniz'de bu olaylar olurken II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdığı ve yerine yeni bir ordu kurma girişimlerine başladığı, elde bulunan ordunun da Mora'ya gönderildiği ve bu sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti'nin savaşa hazırlıksız girdiği vurgulanmıştır. Rusya'nın da Osmanlı Devleti'nin bu durumundan faydalanarak Edirne'ye kadar geldiği ve 1829 yılında Ruslarla imzalanan Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın bağımsızlığının tanındığı belirtilmiştir¹⁴².

2.1.5. Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde Lise Tarih Ders Kitaplarında Yunan İsyanı

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde, Turan, Genç, Çelik, Genç ve Türedi'nin Ortaöğretim Tarih 10'da, "Yunan İsyanı (Megali İdea)" yan başlığında, incelenen diğer tarih ders kitaplarında olduğu gibi ilk olarak Rumların azınlıklar içinde en çok ayrıcalığa sahip olan olan millet oldukları vurgulanmıştır. Daha sonra Fatih döneminden itibaren Osmanlı Devleti'ne bağlı oldukları, dil ve dinlerinde özgür oldukları ve Osmanlı Devleti'nde yabancı dil bilen Rumların, tercümanlık gibi devlet hizmetlerinde görevlendirildikleri aktarılmıştır¹⁴³.

Avrupa devletlerinin Rumları Rönesans ile tanıdıklarından dolayı eski Yunan uygarlığının torunları olarak kabul ettikleri; onlara, Helen Çocukları nitelemesinde bulunarak sempati besledikleri; bu durumun Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkilediği ve Fransız İhtilâli'nin de etkisiyle Osmanlı Devleti'nde Sırplardan sonra ikinci ayaklanmanın Rumlar tarafından çıkarıldığı ifade edilmiştir. Burada incelenen diğer tarih ders kitaplarından farklı olarak Rum İsyanı'nın sebepleri maddeler halinde verilmiştir. Bu sebepler; Fransız İhtilali ile yayılan milliyetçilik akımı, Megali idea, Avrupalıların kışkırtmaları, Rum aydınların faaliyetleri olarak belirtilmiştir. Rumların ilk isyanlarının Rusların yardımıyla 1820 yılında Eflak'ta başladığı, bu isyanın başarılı olamaması üzerine Mora'da tekrar isyan ettikleri; birçok yerde kiliselerin silah depoları haline getirildiği ve Mora'daki Müslüman halkın isyancılar tarafından katledildiği üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu isyanı bastırma çabalarının Avrupa devletleri tarafından tepki ile karşılandığı ve Avrupa'nın birçok yerinden Mora'ya, Rumlara yardım etmek amacıyla, gönüllüler geldiği vurgulanmıştır¹⁴⁴.

II. Mahmut'un Yunan İsyanı'nı kendi çabaları ile bastıramayacağını anlayarak Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği; Girit ve Mora valiliklerinin kendisine verilmesi karşılığında paşanın yardım isteğini kabul ettiği, İbrahim Paşa komutasında bir donanmayı Mora'ya göndererek isyanı

¹⁴¹ Ahmet Güneş ve Süleyman Özbek, Lise Tarih 2, Tutibay Yayınları, İstanbul 2004, s. 81-82.

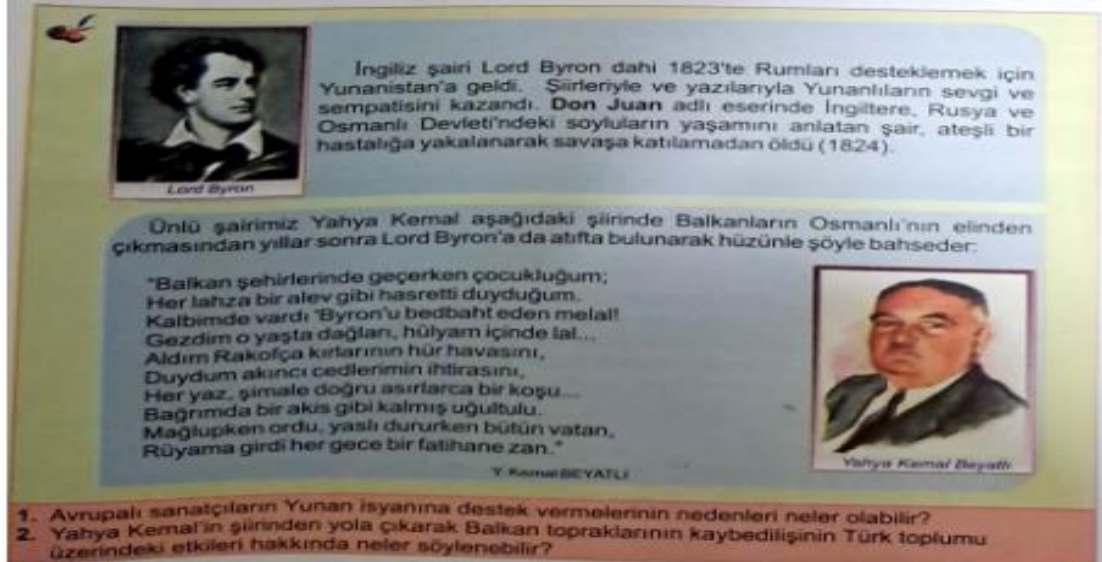
¹⁴² Güneş ve Özbek, a.g.e., s. 82.

¹⁴³ Vicdan Turan, Celal Genç, Mehmet Çelik ve Şenol Türedi, Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf, MEB Devlet Kitapları, Ankara 2014, s. 164.

¹⁴⁴ Turan, Genç, Çelik ve Türedi, a.g.e., s. 164.

bastırdığı fakat Yunan sorununun bitmediği ifade edilmiştir. Burada bir etkinlik kapsamında (bkz. Görsel 6) İngiliz şairi Lord Byron'un Yunan İsyanı'na verdiği destek ile Yahya Kemal Beyatlı'nın Lord Byron'a atıfta bulunarak hüznü bir üslûpla Balkanların kaybedilmesi hakkında yazdığı şiir üzerinden öğrencilere, Yunan İsyanı ve Balkanların kaybedilmesi hakkında iki soru sorulmuştur¹⁴⁵.

Görsel 6. Lord Byron ve Yahya Kemal Beyatlı¹⁴⁶

İngiliz şairi Lord Byron dahi 1823'te Rumları desteklemek için Yunanistan'a geldi. Şiirleriyle ve yazılarıyla Yunanlıların sevgi ve sempatisini kazandı. Don Juan adlı eserinde İngiltere, Rusya ve Osmanlı Devleti'ndeki soyluların yaşamını anlatan şair, ateşli bir hastalığa yakalanarak savaşa katılmadan öldü (1824).

Önlü şairimiz Yahya Kemal aşağıdaki şiirinde Balkanların Osmanlı'nın elinden çıkmasından yıllar sonra Lord Byron'a da atıfta bulunarak hüznü şöyle bahseder:

"Balkan şehirlerinde geçerken çocukluğum;
Her lahza bir alev gibi hasretti duyduğum.
Kalbimde vardı Byron'u bedbaht eden melal!
Gezdin o yaşta dağları, hülyam içinde lal...
Aldım Rakofça kırtarının hür havasını,
Duydum akıncı cedlerin ihtirasını,
Her yaz, şimale doğru asırlarca bir koğu...
Bağrında bir akis gibi kalmış uğultulu.
Mağlupken ordu, yası dururken bütün vatan,
Rüyama girdi her gece bir fatihane zan."

Y. Kemal BEYATLI

1. Avrupalı sanatçıların Yunan İsyanı'na destek vermelerinin nedenleri neler olabilir?
2. Yahya Kemal'in şiirinden yola çıkarak Balkan topraklarının kaybedilişinin Türk toplumu üzerindeki etkileri hakkında neler söylenebilir?

Bu şekilde Avrupa'nın Yunan İsyanı'na verdiği destek izah edildikten sonra İngiltere, Fransa, Rusya'nın kendi çıkarlarını gözeterek Osmanlı Devleti'nden Yunanistan'a özerklik verilmesini istedikleri; Osmanlı Devleti'nin ise bu isteği kendi iç işlerine karışmak olarak kabul ederek red ettiği, bunun üzerine üç devletin isteklerini zorla kabul ettirebilmek amacıyla Osmanlı Devleti'ne savaş açarak Navarin'deki Osmanlı donanmasını yaktıkları ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu olay sonucunda üç devletten zararın karşılanmasını talep ettiği fakat bu talep kabul edilmemek ile beraber, Rusya'nın bu talebe cevabının Osmanlı Devleti'ne savaş açmak olduğu ifade edilmiştir. Rusya'nın savaş ilân ettiği sırada Osmanlı Devleti'nin kısa süre önce Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdığı, yerine yeni bir ordu kurduğu fakat bu ordunun henüz savaşa hazır olmadığı, donanmasının Navarin'de yakıldığı bilgileri aktarıldıktan sonra Rusya'nın bu durumdan faydalanarak, batıda Edirne'yi, doğuda Erzurum ile Kars'ı işgal ederek Trabzon'a doğru ilerlediği belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nin, başka çıkar yol olmadığını anlayarak, 1829 yılında Prusya'nın aracılığıyla Rusya ile Edirne Antlaşması'nı imzaladığı ve bu antlaşma ile Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıdığı dile getirilmiştir¹⁴⁷.

Yunan İsyanı'nın bağımsızlıkla sonuçlanmasının Osmanlı Devleti'ne etkileri olarak Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden bağımsızlık elde eden ilk azınlık olduğu, bu durumun Osmanlı hakimiyetindeki diğer azınlıklara emsal teşkil ettiği, Eflak-Boğdan ve Sırbistan'a özerklik verilmesinin Balkanlardaki Osmanlı Devleti hakimiyetinin tamamen kaybolmasına yol açtığı belirtilmiştir. Devamında bu şartlara sahip olan Edirne Antlaşması'nın Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra imzalanan en ağır koşullu antlaşma olduğu ve ayrıca bu antlaşmanın Mora'nın kaybedilmesi ile beraber Osmanlı Devleti'nde Mehmet Ali Paşa meselesini ortaya çıkardığı ifade edilmiştir. Konunun sonunda ise öğrencilere metin içindeki önemli noktaların irdelenmesini amaçlayan "Yunan isyanı sonra çıkmasına rağmen Yunanlıların Sırlardan önce başarılı olmasının sebepleri neler olabilir?" sorusu yöneltilmiştir¹⁴⁸.

Tüysüz'ün *Ortaöğretim Tarih 10*'da, ilk olarak Rumların Osmanlı toplumu içinde ayrıcalıklı bir konuma sahip oldukları, genel olarak deniz ticareti ile uğraştıkları için rahat bir yaşam sürdükleri;

¹⁴⁵ Turan, Genç, Çelik ve Türedi, a.g.e., s. 165.

¹⁴⁶ Turan, Genç, Çelik ve Türedi, a.g.e., s. 165.

¹⁴⁷ Turan, Genç, Çelik ve Türedi, a.g.e., s. 165.

¹⁴⁸ Turan, Genç, Çelik ve Türedi, a.g.e., s. 166.

onlarında diğer gayrimüslim tebaa gibi din ve inanç özgürlüğünden faydalanarak dillerini de özgürce konuşabildikleri vurgulanmıştır. Ayrıca, diğer gayrimüslim tebaadan farklı olarak devlet hizmetinde bulunarak tercümanlık görevi ile Eflak ve Boğdan voyvodalıklarına atandıkları üzerinde durulmuştur. Rumların ellerinde bulundurdukları imtiyazlı mevkilerine rağmen XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Yunanistan'ın bağımsızlığı için faaliyetlere başladıkları, diğer yandan da Megali İdea olarak isimlendirilen Bizans İmparatorluğu'nu canlandırma ülküsü etrafında toplandıkları ve aynı gayeye sahip olan Rusya ile Avusturya'dan da destek aldıkları belirtilmiştir. Rumlar arasında Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımının yayılmasıyla Yunanistan'ın bağımsızlığı fikrinin daha da güçlendiği; Rum aydınları tarafından işlenen bu fikrin Avrupalılar tarafından da sempati ile karşılandığı belirtilmiştir. Avrupalıların bu fikre sempati beslemelerinin nedeni olarak, kendilerinin vardığı gelişmişlik seviyesini eski Yunan medeniyetine borçlu olduklarını düşünmelerinin sonucunda bu medeniyete büyük bir hayranlık ve ilgi duymaları gösterilmiştir. Avrupalıların belirtilen bu sebeplerden dolayı Rumları bağımsızlık mücadelesi başlatmaları için teşvik ettikleri ve onları siyasal alanda da destekledikleri vurgulanmıştır¹⁴⁹.

Yunan İsyanı'nın 1814 yılında kurulan Filik-i Eterya Cemiyeti (Dostluk Derneği) tarafından başlatıldığı, Rus çarının yaveri olan Aleksandr İpsilanti'nin kurucusu olduğu derneğin amacının Osmanlı idaresi altındaki Rumları isyan ettirmek olduğu belirtilmiştir. 1894 yılında Etnik-i Eterya (Millî Dernek) adını alacak olan Filik-i Eterya Cemiyeti'nin önemli merkezlerde şubeler açarak bağımsızlık fikrini Rumlar arasında yaymaya çalıştığı ifade edilmiştir. Cemiyetin başkanı İpsilanti'nin, ilk isyanı 1820 yılında, Rusya'dan daha kolay yardım alabileceğini ümit ederek, Eflak'ta başlattığı fakat beklediği yardımın gelmemesi üzerine Osmanlı kuvvetleri karşısında tutunamayarak Avusturya'ya kaçtığı aktarılmıştır. 1821 yılında Mora'da, öncülüğünü Ortodoks din adamlarının yaptığı ve İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesinin de desteklediği, Yunan İsyanı'nın tekrar başladığı ve bu defa isyanın kısa sürede büyüdüğü ifade edilmiştir. Aynı günlerde Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın ayaklanması sonucunda bölgede asayişin tamamen bozulduğu; bu durumdan faydalanan Rumların, Avrupa devletlerinden aldıkları destekle, Mora'nın önemli büyük kısmını ve bazı Ege adalarını ele geçirdikleri aktarılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ayaklanmayı bastırmakta yetersiz kalması üzerine Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği, onun da kendisine Mora ile Girit valiliklerinin verilmesi şartıyla yardım edebileceğini bildirdiği ve bu isteğin kabul edilmesinden sonra Mehmet Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa komutasındaki donanmasını göndererek Mora İsyanı'nı bastıracağı belirtilmiştir¹⁵⁰.

Fakat Mehmet Ali Paşa'nın Yunan İsyanı'nı bastırmasının ardından Doğu Akdeniz'de gücünü arttırmasının, İngiltere tarafından kaygıyla karşılandığı; kendisini Ortodoksların koruyucusu olarak gören Rusya'nın da isyanın bastırılması sonucunda öfkelenildiği ve bu üç devletin aralarında anlaşarak Osmanlı Devleti'ne siyasî baskı yapmaya başladıkları aktarılmıştır. Üç devletin, baskılarının sonuç vermemesi üzerine 1827 yılında Mora kıyılarında Navarin Limanı'nda bulunan Osmanlı-Mısır donanmasını yaktıkları; Osmanlı Devleti'nin bu olay üzerine üç devletten tazminat ile Yunan sorununa karışmamalarını istediği vurgulanmıştır. Ancak İngiltere ile Fransa'nın bu isteğe Rumlara destek vermeye devam ederek; Rusya'nın ise 1828 yılında savaş açarak karşılık verdiği değerlendirilmesi yapılmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması üzerine Rus kuvvetlerinin Edirne'yi ele geçirek İstanbul'a doğru yürüdükleri; başka bir Rus ordusunun ise Kafkasya üzerinden Doğu Anadolu'ya girerek Kars ve Erzurum'u işgal ettiği, Osmanlı Devleti'nin bu taarruzları durdurmakta başarılı olamayınca Prusya aracılığıyla barış istediği ve 1829 yılında Edirne Antlaşması'nın imzalandığı ifade edilmiştir. Bu antlaşma ile Yunanistan'ın bağımsızlığının tanındığı belirtilmiş, bu antlaşma sonucunda Yunanistan'ın kurulması ile beraber Osmanlı Devleti'nde ilk defa kendi sınırları içerisinde yaşayan azınlıklardan birinin bağımsızlığını kazandığı ifade edilmiştir. Daha sonra bu durumun diğer Balkan milletlerini de bağımsızlıklarını kazanma konusunda cesaretlendirdiğini ve bu şekilde Osmanlı

¹⁴⁹ Sami Tüysüz, Ortaöğretim Tarih 10, Tuna Matbaacılık, Ankara 2016, s. 160-161.

¹⁵⁰ Tüysüz, a.g.e., s. 161.

Devleti'nin Avrupa topraklarındaki hâkimiyetini kaybetme sürecine girdiği şeklinde değerlendirme yapılmıştır¹⁵¹.

Ortaöğretim *Tarih 11*'de, "*Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Kurulması*" alt başlığında, Yunan bağımsızlık hareketinin Fransız İhtilâli ile yayılan milliyetçilik akımı sonucunda ortaya çıktığı belirtilmiştir. Yunan İsyanı'nı hazırlayan örgütün 1814 yılında Rusya'nın Karadeniz'deki önemli liman şehri Odesa'da Rum tüccar ve politikacılardan oluşan bir grup tarafından kurulan Filiki Eteria (Dostluk Derneği) isminde gizli bir örgüt olduğu ifade edilmiştir. Bu örgütün faaliyetleri sonucunda, 1821 yılında ilk olarak Eflak ve Boğdan'da ardından ise Mora'da Yunan İsyanlarını çıktığı belirtilmiştir. Mora İsyanı'nın hızlı bir şekilde ilerlediği, adalara da sıçradığı; isyan sırasında Mora'da yaşayan 50.000 Müslümanın ya kaçtığı ya da Rumlar tarafından katliama maruz kaldığı vurgulanmıştır. İsyan da özellikle Rusya'nın etkin bir rol oynadığı, Fener Rum Patrikhanesi'nin ve Avrupalı devletlerin de menfaatleri doğrultusunda Rumlara her türlü maddî ve manevî yardımda buldukları ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin, isyanın yayılması üzerine, ayaklanmayı bastıramayacağını anladığı, bu durum üzerine 1824 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği; düzenli bir ordu ile güçlü bir donanmaya sahip olan Mehmet Ali Paşa'nın, Girit ve Mora valiliklerinin kendisine verilmesi şartıyla bu isteği kabul ettiği belirtilmiştir. Mısır ordusunun 1825 yılından itibaren Osmanlı ordusu ile beraber hareket ederek kısa sürede büyük başarılar kazandığı, isyanı bastırdığı fakat bu durumun İngiltere, Fransa, Rusya'yı rahatsız ettiği ve 1827 yılında bu üç devletin Londra Protokolü'nü imzaladıkları ifade edilmiştir. Bu protokole göre, ilk olarak asillerle Osmanlı Devleti arasında ateşkes imzalanacağı, ardından bağımsız bir Yunan devletinin kurulacağını ilân edileceği aktarılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu kararı kabul etmediğini bildirmesi üzerine 20 Ekim 1827 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rus donanmasının, Navarin'de bulunan Osmanlı-Mısır donanmasına bir baskın düzenleyerek donanmayı imha ettiği (bkz. Görsel 7) ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan ettiği belirtilmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandığı ifade edilmiştir¹⁵².

¹⁵¹ Tüysüz, a.g.e., s. 161.

¹⁵² Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapar, Özgür Bağcı, Ferhat Bildik, Kazım Şahin, Leyla Şafak, Murat Ardıç, Süleyman Yıldız ve Yasemin Ardıç, Ortaöğretim Ders Kitabı Tarih 11, Devlet Kitapları, Ankara 2022, s. 99-100.

Görsel 7. Navarin Baskını Resmeden Tablo¹⁵³

Yunan İsyanı kitabın başka bir ünitesi içerisinde, “*Yunan İsyanı (1820-1829)*” alt başlığında, Yunanistan’da Osmanlı Devleti’nden ayrılarak bağımsız bir devlet kurma fikrinin Rusya ile Fransa tarafından yayıldığı; bu devletlerin Osmanlı ülkesindeki menfaatleri doğrultusunda azınlıkların bağımsızlık hareketlerini destekledikleri ve Osmanlı’nın yıkılmasını hızlandırmak istedikleri ifade edilmiştir. Daha sonra, Rusya’nın 1815 Viyana Kongresi’nden güçlenerek çıktığı, Yunanistan’daki milliyetçilik duygularını alabildiğine kıskırttığı ve 1821’de Mora’da çıkan isyanda da başrol oynadığı vurgulanmıştır. Burada “yorumlayalım” etkinliğinde Oral Sander’in *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e* adlı kitabından “*İngiltere’nin Yunanistan Politikası*” başlıklı bölümden bir parça alıntılanarak, öğrencilere yorumlamaları için “İngiltere niçin Rusya’nın Doğu Akdeniz’a inmesini engellemek istemiş olabilir?” sorusu yöneltilmiştir. Mora İsyanı’nın büyümesi üzerine Osmanlı Devleti’nin Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’dan yardım istediği, Mısır Valisinin de verdiği destek ile isyanın direncinin kırıldığı; Yunanların zor durumda kalmaları üzerine 1827 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya’nın ortak donanmasının Navarin’de bulunan Osmanlı donanmasını yaktıkları belirtilmiştir. Ayrıca, 1828 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sonunda 1829 yılında Edirne Antlaşması’nın imzalandığı, bu antlaşma ile Osmanlı Devleti’nin Yunanistan’ın bağımsızlığını tanıdığı aktırılarak Yunan İsyanı’nın (bkz. Görsel 8) etkileri hakkında Yunanistan’ın kurulmasının Osmanlı Devleti’nin dağılmasının başlangıcı olduğu, çünkü Yunanistan’ın bağımsız olmasının çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti içerisindeki bağımsızlık çalışmaları için bir örnek teşkil ettiği şeklinde değerlendirme yapılmıştır. Konunun sonunda, öğrencilerin konuyu ne kadar öğrendiklerini tespit edebilmek için, “cevaplayalım” etkinliği kapsamında, “Milliyetçilik akımıyla meydana gelen isyanların Osmanlı Devleti’ne etkileri nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir¹⁵⁴.

¹⁵³ Yüksel vd., a.g.e., s. 129.

¹⁵⁴ Yüksel vd., a.g.e., s. 129.

Görsel 8. Yunan İsyanı'nı Resmeden Tablo¹⁵⁵

Sonuç

Bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında, II. Mahmut dönemi olayları içerisinde en geniş olarak anlatılan konu Yunan İsyanı'dır. Bu durumun nedeni olarak şu etkenler gösterilebilir: İsyanın, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü başlatan olay şeklinde algılanması, Osmanlı Devleti'nden isyan ederek ayrılan ilk milletin Yunanlar olması, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına giden süreçte yine Yunanlarla mücadele edilmesi, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadronun büyük oranda Balkan kökenli olması ve bu kadroda Balkan isyanlarının yarattığı sarsıntı. Bu sebeplerden dolayı Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nden Yapılandırmacı Eğitim Dönemi'ne kadar incelenen tarih ders kitaplarında Yunan İsyanı bir ders kitabı için çok geniş sayılabilecek bir şekilde yer almıştır. İncelenen tarih ders kitaplarında bu isyan sırasında Mora Türklerine karşı gerçekleşen katliamın fazla yer almadığı tespit edilmiştir. Sadece Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde, Türk katliamına az da olsa yer verilmiş fakat daha sonraki dönemlerde fazla üzerinde durulmamıştır.

İncelenen tarih ders kitaplarının tamamında Yunan İsyanı'nın başarılı olmasında; Rus desteği ve o dönemde Avrupa'da oluşan Yunan hayranlığının ve bu hayranlığın sonucunda meydana gelen maddî ve manevî destek etken gösterilmiştir. İncelenen tarih ders kitaplarında Yunan İsyanı ile ilgili genel olarak bazı şablonlar fazla değişime uğramadan yer almıştır. Bu şablonları şu şekilde ifade edebiliriz:

- Yunanların Fatih döneminde Osmanlı Devleti hakimiyetine girdikten sonra devlet nezdinde diğer Hristiyan milletlere göre ayrıcalıklı bir konumda oldukları, bu ayrıcalık sayesinde zenginleştikleri,
- Yunanların devletin her bölgesinde buldukları, ancak sadece Mora, Teselya ve Adalarda yoğun ya da çoğunluk oldukları,
- Yunan İsyanı'nın çıkmasında Rusların Ortodoks birlikteliğini kullanarak Yunanları kışkırtmaları ve Fransız İhtilâli'nin yaydığı milliyetçilik düşüncesinin etkili olduğu,
- Etnik-i Eterya Cemiyeti'nin isyanın plânlayıcısı ve başlatıcısı olması ve bu cemiyetin gizli başkanının Rus çarının olması,
- Yunan İsyanı'nın ilk Eflak ve Boğdan'da başlaması fakat bu isyanın başarısız olmasının nedeni olarak Yunanlarla aynı millettendirken olmayan Romen halkının isyana destek vermemesi. Fakat Mora'da başlayan isyanın başarılı olmasının nedeninin bölge halkının çoğunluğunun Yunan olması ve böylece isyanın "millî bir karakter" kazanması,
- Osmanlı Devleti'nin Yunan İsyanı'nı bastıramaması üzerine Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemesi.
- Yunanların Osmanlı Devleti'nden ayrılan ilk azınlık millet olması.

¹⁵⁵ Yüksel vd., a.g.e., s. 129.

Kaynakça

- AHMED REFİK, Muhtasar Türkiye Tarihi. Kütüphane-i Hilmi, İstanbul 1924.
- AKŞİT, Niyazi, Tarih Lise III. Remzi Kitabevi, İstanbul 1981.
- ALİ REŞAD, Asrı Hazır Tarihi. Milli Matbaa, İstanbul 1926.
- ATSIZ, Bedriye-ORAN, Hilmi, Tarih III Yeni ve Yakın Çağlar, İnkılâp Kitabevi. İstanbul 1956.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Şener, ÇAKMAK, Ebru Kılıç, AKGÜN, Özcan Erkan, Karadeniz, ŞİRİN ve Demirel, Funda, Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Pegem Akademi, Ankara 2020.
- DELİORMAN, Altan, Osmanlı Tarihi I, Bayrak Basın-Yayın-Dağıtım, İstanbul 1995.
- DELİORMAN, Altan, Osmanlı Tarihi II.: Bayrak Basın-Yayın-Dağıtım, İstanbul 1999.
- DEMİRCİOĞLU, İsmail Hakkı ve DEMİRCİOĞLU, Ebru (Ed.), Türkiye’de Tarih Eğitimi Araştırmaları El Kitabı, Pegem Akademi, Ankara 2017.
- GÜNEŞ, Ahmet-Özbek, Süleyman, Lise Tarih 2, Tutibay Yayınları, İstanbul 2004.
- HAMİT- MUHSİN, Türkiye Tarihi, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.
- KARA, Kemal, Osmanlı Tarihi 1, Önde Yayıncılık, İstanbul 1999.
- KARA, Kemal, Osmanlı Tarihi 2, Önde Yayıncılık, İstanbul 1997.
- KARAL, Enver Ziya, Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi, Maarif Basımevi, İstanbul 1957.
- TÜRK TARİH TETKİK CEMİYETİ, Tarih I Tarihtenevelki Zamanlar ve Eski Zamanlar, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.
- TÜRK TARİH TETKİK CEMİYETİ, Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı Tarihi, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.
- YÜKSEL Erol, KAPAR Mehmet Ali, BAĞCI Özgür, BİLDİK Ferhat, ŞAHİN Kazım, ŞAFAK Leyla, ARDIÇ Murat, YILDIZ Süleyman ve ARDIÇ Yasemin, Ortaöğretim Ders Kitabı Tarih 11, Devlet Kitapları, Ankara 2022.
- KORAY Enver, Tarih III Yeni ve Yakın Çağlar. İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1951.
- MANSEL Arif Müfid, BAYSUN Cavit ve KARAL Enver Ziya (1942). Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi. Maarif Matbaası, İstanbul 1942.
- MİROĞLU İsmet-HALAÇOĞLU Yusuf, Lise İçin Tarih III, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1991.
- MUMCU Ahmet, Liseler İçin Tarih 3, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1990.
- OKTAY Emin, Tarih Lise III. Atlas Yayınevi, İstanbul 1964.
- OKTAY Emin, Tarih Lise III. Atlas Yayınevi, İstanbul 1973.
- ÖZTAŞ Sezai (2009). “Atatürk Dönemi Tarih Anlayışı ve Tarih Öğretimi”, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 2, (2009), s. 94-107.
- ÖZTUNA Yılmaz, Tarih III. MEB Devlet Kitapları, İstanbul 1976.
- PAMUK Akif, Kimlik ve Tarih Kimliğinin İnşasında Tarihin Kullanımı, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2019.
- ŞİRİN Veli, Tarih Lise III, Gendaş A.Ş, İstanbul 1986.
- TURAN Vicdan, GENÇ Celal, ÇELİK Mehmet ve TÜREDİ Şenol, Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf, MEB Devlet Kitapları, Ankara 2014.
- TÜYSÜZ Sami, Ortaöğretim Tarih 10, Tuna Matbaacılık, Ankara 2016.YILDIRIM Ali-ŞİMŞEK Hasan, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2005.
- YILDIZ Hakkı Dursun, ALPTEKİN Coşkun, ŞAHİN İlhan ve BOSTAN İdris, Tarih Lise 3, Servet Yayın-Dağıtım, İstanbul 1990.
- YÜKSEL Erol, KAPAR Mehmet Ali, BAĞCI Özgür, BİLDİK Ferhat, ŞAHİN Kazım, ŞAFAK Leyla, ARDIÇ Murat, YILDIZ Süleyman ve ARDIÇ Yasemin, Tarih 11, Devlet Kitapları, Ankara 2022.

GLAMOÇ KAZASI'NIN 1850 YILI DEMOGRAFİK YAPISI

Zarife ALBAYRAK*
Mucize ÜNLÜ**

Öz: Osmanlı Devleti vergi toplama ve askerlik işlerini organize edebilmek amacıyla çeşitli zamanlarda nüfus sayımları yapmıştır. Yapılan sayımlar sonucunda elde edilen veriler nüfus defterlerine işlenmiştir. Nüfus defterleri ait oldukları bölgenin sosyal, ekonomik ve demografik yapısına ilişkin ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Söz konusu defterlerden ayrıca yer isimleri ve bu isimlerin süreç içerisindeki değişimlerini takip etmek de mümkündür. Bu çalışmada, Bosna Vilayeti Travnik Sancağı'na bağlı Glamoç Kazası'nın demografik, ekonomik ve sosyal yapısına ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın temelini nüfus defterleri oluşturmaktadır. Nüfus defterleri esas alınarak bölgenin tahmini toplam nüfusu ve hane büyüklüğü hesaplanmış, nüfus yaş aralıkları ve üretkenlik bakımından irdelenerek bölgenin demografik yapısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca halkın engel durumuna ve bölgedeki nüfus hareketliliğine ilişkin bilgiler de sunulmuştur. Meslek dağılımı incelenerek ekonomide hangi sektörün ve mesleğin ön planda olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunlara ek olarak Müslüman ve gayrimüslimlerin ortak ikamet alanları, müstakil olarak yaşadıkları yerler ve buradan hareketle de kazanın yerleşim yerleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bosna, Travnik, Glamoç, Nüfus, Meslek.

DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF GLAMOÇ DISTRICT IN 1850

Abstract: The Ottoman Empire conducted population censuses at various times in order to collect taxes and organize military affairs. The data obtained as a result of the census were recorded in the population registers. Population books provide detailed information about the social, economic and demographic structure of the region to which they belong. It is also possible to follow the place names and the changes in these names over time from the books in question. In this study, an evaluation was made regarding the demographic, economic and social structure of the Glamoç District of the Travnik Sanjak of the Bosnia Vilayet. The basis of the study is population registers. Based on the population registers, the estimated total population and household size of the region were calculated, and the demographic structure of the region was determined by examining the population age ranges and productivity. Additionally, information on the disability status of the people and the population mobility in the region was also presented. By examining the occupational distribution, an attempt was made to reveal which sector and occupation is at the forefront in the economy. In addition to these, the common residence areas of Muslims and non-Muslims, the places where they live independently and, based on this, the settlement areas of the district were determined.

Key Words: Bosnia, Travnik, Glamoç, Population, Job.

Giriş

Sözlükte “ruh, can ve hayat” anlamlarına gelen nüfus, Arapça nefis kelimesinin çoğuludur. Bir yerde oturan, ikamet eden manasındaki “sâkin”in çoğulu olan “sükkân/sekene” kelimeleri de nüfusun karşılığı olarak kullanılır. Bir coğrafyada yaşayan insanların toplam sayısını ifade eden nüfusun¹ miktarı ve niteliği bir ülkenin kalkınabilmesi ya da bir devletin varlığını devam ettirebilmesi için

* Dr., zarifedeveci35@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8994-3536.

** Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, munlu@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8263-5602.

¹ Nebi Bozkurt, “Nüfus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 33, Ankara 2007, s. 293.

önemlidir. Dolayısıyla nüfus, tüm zamanlarda siyasi otoriteler için önem verilen bir unsur olmuş ve olmaya da devam etmektedir².

Osmanlı Devleti fethettiği toprakların ekonomik potansiyelini tespit edebilmek, vergi matrahını ölçmek, timarları dağıtarak gelirlerini kaydetmek için arazi ve nüfus tespiti hususunda ziyadesiyle titiz davranmıştır³. Erken dönem sayımları doğrudan nüfus tespitine yönelik olmadığı için 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı nüfusuna dair bilgiler sınırlıdır. 19. yüzyılda nüfus tespiti amacıyla sayım ve yoklamaların yapılmaya başlanması, devletin demografik yapısına ilişkin ayrıntılı bilgilere ulaşılabilme imkânı sağlamıştır⁴. Modern anlamda ilk nüfus sayımı girişimi 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra olmuş fakat Rusya ile yaşanan harpten dolayı sonuçlandırılmamıştır⁵. Bu sayım ancak 1831 yılında gerçekleştirilebilmiştir. Aynı yıl Bosna Eyaleti dahilinde Hüseyin Kapudan isyanının ortaya çıkmasından dolayı bu bölge sayım dışı tutulmuştur. 1844 yılında yapılan nüfus sayımının sonuçları ise resmî olarak açıklanmamıştır. Bu sayıma dair Ubcini ve Bore'nin yayınladığı bilgiler mevcuttur. Onlar da nüfusla ilgili ayrıntılı bir bilgi vermediği için uzun bir süre Bosna bölgesinin resmi nüfus verilerine ulaşılammıştır. 1850 yılında Bosna-Hersek'te Tanzimat'ın uygulanmaya başlamasıyla birlikte yeni bir nüfus sayımına ihtiyaç duyulmuş ve aynı yıl bu bölgede geniş çaplı bir sayım başlatılmıştır⁶. Bu sayım sonucunda oluşturulan defterler Bosna-Hersek bölgesinin idari, demografik, sosyal ve ekonomik yapısıyla ilgili kıymetli bilgiler içermektedir. Elinizdeki çalışma bu defterler esas alınarak hazırlanmıştır.

“Glamoç Kazası'nın 1850 Yılı Demografik Yapısı” başlıklı çalışmanın temelini bölgeye ait Müslüman ve reaya nüfus defterleri oluşturmaktadır. Bu defterler, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)'ndeki *Nüfus Defterleri (NFS.d.)* kataloğunda 5821 ve 5822 numaralarıyla kayıtlıdır. Bahsedilen nüfus sayımı 29 Zilhicce 1266/5 Kasım 1850 tarihine aittir. Çalışmada ayrıca bölgenin genel nüfusunu veren 29 Zilhicce 1266/5 Kasım 1850 ve 29 Muharrem 1272/11 Ekim 1855 tarihlerine ait defterler de kullanılmıştır⁷.

Yukarıda numaraları verilen defterlerin ilk sayfalarında sayımın yapıldığı yere ilişkin bilgi yer almaktadır. Müslüman defteri 25 X 69 ebadında, 69 sayfa, reaya defteri ise 25 X 70 ebadında, 153 sayfadan oluşmaktadır. Müslüman defterinin 2. ve 3. sayfaları yoktur. Reaya defterinin ise 1. sayfası yok, 149. ve 150. sayfaları ise boştur. Her iki defterde de sayfa numaraları verilmiştir. Defterlerde kişilerin özür ve askerlik durumu, görevi ve nüfus hareketlerine ilişkin bilgiler kırmızı ile yazılırken, diğer bilgiler siyah mürekkep ile kaydedilmiştir. Müslüman defterinde “mış (—)” işareti mevcuttur. Bu işaret, “yaş” lafziyla beraber kullanılmış olup söylenen yaşın kesin olmadığına işaret etmektedir⁸.

İncelenen defterlerde nüfus haneler halinde kaydedilmiştir. Kişilerin, *orta boylu sarı bıyıklı Hasan bin Numan*, *orta boylu sarı bıyıklı Yovan veled-i Mihaylo* şeklinde önce fiziksel özellikleri ve adları, ardından baba adı ve isimlerinin altına yaşları yazılmıştır. Hane reislerinin ise farklı olarak *çiftçi orta boylu sarı bıyıklı Ali bin İbrahim* şeklinde isimlerinin önüne meslekleri yazılmıştır. Hanenin diğer üyelerinin yaşları kaç olursa olsun meslekleri belirtilmemiş, bir görevi var ise kaydedilmiştir. Yaş için “sinn” kelimesi kullanılmıştır.

² Servet Karabağ, Salih Şahin, *Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, 7. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2019, s. 1.

³ Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif-i Kavaidi*, C. 2, Dersaadet 1330, s. 387; Cem Behar, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşme”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ed. Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s. 63.

⁴ Süleyman Demirci, Kazım Kartal, “1857/1858 Tarihli Nüfus Defterine Göre Bilâd-ı Selase (Eyüp, Galata ve Üsküdar)'de Sakin Eflâklı ve Kazak Taifesinin Nüfusu ve Sosyo-Ekonomik Durumu Hakkında Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Temmuz 2015, s. 10.

⁵ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 62.

⁶ Zarife Albayrak, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Saraybosna Sancağı'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2024, ss. 250-251; Zafer Gölen, “19. Yüzyılda Bosna-Hersek'in Nüfusu”, *Toplumsal Tarih*, S. 54, İstanbul 1988, s. 36.

⁷ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *NFS.d.*, Nr. 5821, 5822, 5956, 5958.

⁸ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Şifa Yayınevi, İstanbul 2012, s. 1370.

Kişinin oğul ya da oğulları varsa *oğlu/diğer oğlu* denilerek adları ve hemen altına yaşları kaydedilmiştir. Defterlerde bunun dışında *yeğeni/karındaşının oğlu/karındaşı/torunu/ammizadesi* gibi aile bağlarına işaret eden tabirler kullanılmıştır.

Glamoç Kazası, 1850 yılında Bosna'ya bağlı Kilis-i Bosna Livası'nın Yayçe Kazası'na dahil olan bir nahiye hüviyetindeydi⁹. 5 Kasım 1850 yılına ait nüfus defterinde ise Glamoç, Travnik Sancağı'na bağlı kaza olarak kaydedilmiştir¹⁰. Tanzimat'ın Bosna'da 1851'den itibaren uygulanmaya başlamasıyla idari bölünüşte değişim meydana gelmiştir. 1851'de Bosna Eyaleti Saray, Hersek, İzvornik, Banaluka, Bihke, Yenipazar ve Travnik olmak üzere yedi livadan oluşmaktadır. 1854 yılında ise idari taksimat iyice şekillenmiştir¹¹. 11 Ekim 1855 tarihli nüfus defterine göre Glamoç Kazası Travnik Sancağı'na bağlıdır¹². Ancak Bosna-Hersek'te vilayet teşkilatlanmasından önce sınırları belirlenmiş bir idari taksimattan bahsetmek söz konusu değildir. Dolayısıyla yerleşim birimlerinin idari nitelermelerinin gerçekten ilgili birimi karşılayıp karşılamadığı konusunda netlik yoktur. Vilayet düzenlemesiyle Bosna Vilayeti, Saray, Yenipazar, Banaluka, İzvornik, Bihke, Hersek ve Travnik olmak üzere yedi livaya ayrıldı. 1866 yılında Travnik Sancağı Travnik, Yayçe, Akhisar, Ehlune ve Glamoç olmak üzere beş kazadan meydana gelmekteydi. Bu kazalardan biri olan Glamoç'un Onsa isimli bir nahiyesi mevcuttu¹³. Glamoç 1878 yılında da Travnik Sancağı'na bağlı bir kaza durumundadır¹⁴.

1. Glamoç Kazası'nın Yerleşim Yerleri

Glamoç Kazası Müslüman ve gayrimüslim halktan oluşmaktadır. Gayrimüslim nüfus içerisinde yer alan Latin nüfus *Latin milleti* şeklinde ayrı kayıt altına alındığından dolayı yerleşim yerlerinden bahsederken Latin milleti farklı sütunda gösterilmiştir. Kazanın yerleşim yerleri köylerden ve bir mahalleden meydana gelmektedir. 1850 yılında Müslümanların 13, gayrimüslimlerin 35 ve Latin milletinin 7 yerleşim yerinde ikamet ettikleri tespit edilmiştir. Müslüman ve gayrimüslim nüfus ortak yerleşim yerlerinde ikamet ettikleri gibi sadece Müslüman ve gayrimüslimlerin yerleşik bulunduğu köyler de mevcuttur. Nüfusun yaşadığı köy ve mahalle isimleri tablo 1'de gösterilmiştir. Tablo 2'de ise Müslüman ve gayrimüslim nüfusun bir arada yaşadığı yerleşim yerleri ve nüfus miktarları verilmiştir. Müslümanların yoğunlaştığı yerleşim yeri 277 kişi ile Fatih Sultan Mehmed Hassı Mahallesi'dir. Gayrimüslimlerin sayıca fazla olduğu yerleşim yeri Sekroviçe Köyü'dür. Gayrimüslimler içerisinde Latin nüfusunun en yoğun olduğu yer ise 10 kişi ile Kovaçiç Köyü'dür.

Tablo 1: Yerleşim Yerleri

Müslüman	Gayrimüslim	Latin Milleti
Fatih Sultan Mehmed Hassı Mahallesi	Fatih Sultan Mehmed Hassı Mahallesi	Fatih Sultan Mehmed Hassı Mahallesi
Kovaçiç Köyü	Kovaçiç Köyü	Kovaçiç Köyü
Bilecic Köyü	Bilecic Köyü	Bilecic Köyü
Hozıç Köyü	Kozariç Köyü	Kösne Köyü
Kösne Köyü	Kösne Köyü	İsakofça Köyü
Halapiç Köyü	Gilonca Köyü	Yakır Köyü
Ocak Köyü	Vagan Köyü	Kamin Köyü
Blatna Köyü	Halacic	

⁹ Zafer Gölen, *Tanzimât Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s. 136.

¹⁰ BOA, *NFS.d.*, Nr. 5956, s. 128, 136.

¹¹ Gölen, *age*, s. 136.

¹² BOA, *NFS.d.*, Nr. 5958, s. 14.

¹³ *Bosna Vilayeti Salnamesi*, 1283, ss. 59-64; Gölen, *age*, ss. 136-148.

¹⁴ *Bosna Vilayeti Salnamesi*, 1295, ss. 119-122.

(Mataşkofca)		
Obacic Köyü	Ocak Köyü	
İsakofça Köyü	Vagan Köyü	
Malkofça Köyü	Şumlad Köyü	
Yakır Köyü	Poryan Köyü	
Kamin Köyü	Kristan Köyü	
	Pungradina Köyü	
	Bablaiç Köyü	
	Sekroviçe Köyü	
	Hotkofça Köyü	
	Sirini Virokreniye Köyü	
	Hırhor Köyü	
	Podhorac Köyü	
	Tatkodinah Köyü	
	Hasan Beğli Köyü	
	Oparic Köyü	
	Dubrave	
	Mataşkofca Köyü	
	Petrovitce Köyü	
	Kümcan Köyü	
	Çebrac Köyü	
	İsakofça Köyü	
	Porila Köyü	
	Pungradina Köyü	
	Japaroga Köyü	
	Malkofca Köyü	
	Yakır Köyü	
	Kamin Köyü	

Tablo 2: Müslüman ve Gayrimüslim Nüfusun Bir Arada Yaşadığı Yerleşim Yerleri ve Nüfus Miktarları

Yerleşim Yeri	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus	Toplam
Fatih Sultan Mehmed Hassı Mahallesi	277	73	350
Kovaçık Köyü	66	61	127
Bilecic Köyü	60	46	106
Kösne Köyü	32	41	73

Hlagic Köyü ¹⁵	36	127	163
Ocak Köyü	39	44	83
Blatna Köyü (Mataşkofca)	48	46	94
Obacic Köyü ¹⁶	39	32	71
İsakofça Köyü	63	45	108
Malkofça Köyü	53	83	136
Bakır Köyü	37	79	116
Kamin Köyü	24	102	126
Toplam	774	779	1.553

Ortak yaşam alanlarında ikamet eden Müslüman nüfus 774, gayrimüslim nüfus ise 779'dur. Söz konusu yerleşim yerlerinde zimmi nüfus Müslüman nüfustan 5 kişi fazladır. Yerleşim yerlerine tek tek bakıldığında ise Müslüman ve zimmi nüfus yoğunlukları değişmektedir. Müslüman ve gayrimüslimlerin ortak ikamet ettikleri mahalle ve köylerde en fazla Müslüman nüfus Fatih Sultan Mehmed Hassı Mahallesi'nde iken, en yoğun gayrimüslim nüfusa sahip olan yer ise Hlagic Köyü'dür. Birlikte ikamet edilen yerlerde toplam erkek nüfusun en yoğun görüldüğü mahal Fatih Sultan Mehmed Hassı Mahallesi iken, en az nüfus Obacic Köyü'ndedir. Nüfusun %38,09'u ortak mahalle ve köylerde hayatlarını idame ettirmektedirler.

Glamoç Kazası'nın toplam nüfusunu veren 5 Kasım 1850 tarihli ve 5956 numaralı nüfus defteri ile aynı tarihe ait Müslüman ve gayrimüslim nüfus defterlerinin verileri karşılaştırıldığında nüfus, hane ve yerleşim yerlerinin sayılarında farklılık olmakla birlikte birbirine yakın olduğu tespit edilmiştir. Yerleşim yerlerine ait yukarıdaki tabloya bakıldığında ortak ikamet yerleri bir kere sayılarak toplam 36 yerleşim yerinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan 35'i köy, 1'i ise mahalledir¹⁷.

2. Hane Sayısı ve Büyüklüğü

Glamoç Kazası'nın hane büyüklüğü 8,68 olarak hesaplanmıştır. Hane büyüklüğü açısından fazla gibi görülse de Nejat Göyünç "'Hâne" Deyimi Hakkında" isimli makalesinde göçmen köyleri üzerine yapmış olduğu incelemede hane büyüklüklerinin 1,88 ile 9,60 arasında değişebildiğini ifade etmiştir¹⁸. Nitekim Emine Ak'ın *Tanzimat'ın Bosna Hersek'te Uygulanması ve Neticeleri (1839-1875)* isimli tezinde Bosna Eyaleti'nin toplam gayrimüslim nüfusu için tespit ettiği hane büyüklüğü de 8,4'tür¹⁹. Saraybosna Sancağı'nın ise hane başına düşen kişi sayısı 1850'de 7,29, 1864'te ise 8,85 olarak hesaplanmıştır²⁰. Görüldüğü üzere Bosna bölgesindeki diğer yerlerin hane büyüklükleri de benzer oranlardadır.

¹⁵ 5821 numaralı Müslüman nüfus defterinde (حلاج) Hlayic, 5822 numaralı reaya defterinde ise (حلاج) Hlagic olarak kaydedilen köylerin aynı yer olduğu düşünüldüğünden burası ortak yerleşim yerleri tablosuna eklenmiştir. BOA., *NFS. d.*, Nr. 5821, s. 40; Nr. 5822, s. 24.

¹⁶ 5821 numaralı Müslüman nüfus defterinde (اوباج) Obacic, 5822 numaralı reaya defterinde ise (اوباريچ) Obaric şeklinde kaydedilen köylerin aynı yer olduğu düşünüldüğünden burası ortak yerleşim yerlerini gösteren tabloya eklenmiştir. BOA., *NFS. d.*, Nr. 5821, s. 49; Nr. 5822, s. 109.

¹⁷ Toplam nüfusun verildiği defterde ise 2 mahalle ve 41 köyün mevcudiyetinden bahsedilmektedir: BOA, *NFS.d.*, Nr. 5956.

¹⁸ Nejat Göyünç, "'Hâne' Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, S. 32, 1979, ss. 335-345.

¹⁹ Emine Ak, *Tanzimat'ın Bosna Hersek'te Uygulanması ve Neticeleri (1839-1875)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 135.

²⁰ Albayrak, *agt*, s. 284.

Tablo 3: Hane Sayısı ve Büyüklüğü

Müslüman			Gayrimüslim			Toplam		
Hane	Nüfus	Hane B.	Hane	Nüfus	Hane B.	Hane	Nüfus	Hane B.
244	803	6,58	695	3.274	9,42	939	4.077	8,68

5956 numaralı toplam nüfus verilerinin bulunduğu deftere göre Müslüman hane sayısı 254 iken, gayrimüslim hane miktarı 687'dir. Toplam hane sayısı ise 941'dir. Bu veriler hane miktarlarının verildiği yukarıdaki tablo ile karşılaştırıldığında ufak farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Toplam hane sayıları arasında sadece 2 hanelik bir fark bulunmaktadır. Tabloda verilen hane büyüklüğü 8,68 iken, 5956 numaralı defterdeki verilere göre hane büyüklüğü 8,61 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla hane büyüklükleri de neredeyse aynıdır.

3. Yaş Oranları

Nüfus defterlerinden ait olduğu bölgenin nüfusuna dair sayısal veriler elde edilebildiği gibi nüfusun yaş gruplarına göre dağılımını da tespit etmek mümkündür. Bölgedeki yaş oranlarının tespit edilebilmesi nüfusun niteliğine dair yorum yapabilmeye imkân sağlamaktadır. Nüfus defterleri ayrıca sosyal ve iktisadi tarih araştırmaları açısından da önemli bilgiler sunmaktadır. Aşağıdaki tablolarda kaza nüfusunun yaş ortalamaları verilmiştir.

Tablo 4: Müslüman Erkek Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş Grupları	Nüfus	Toplam Müslüman Erkek Nüfusa Göre Oranı (%)
1-8	243	30,26
8-15	87	11
15-40	309	38,48
40-60	95	12
60+	69	9
TOPLAM	803	%100

Tablo 5: Gayrimüslim Erkek Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş Grupları	Nüfus	Toplam Gayrimüslim Erkek Nüfusa Göre Oranı (%)
1-8	964	29,44
8-15	460	14,05
15-40	1.155	35,27
40-60	441	13,46
60+	254	8
TOPLAM	3.274	%100

Yukarıdaki tabloda mevcut olan rakamlar sadece erkek nüfusa ilişkindir. Bölgenin tahmini toplam erkek nüfusu 4.077'dir. Toplam erkek nüfusun %20'si Müslüman, %80'i ise gayrimüslimlerden meydana gelmektedir. Gayrimüslim nüfus içerisinde Latin milleti ayrı bir başlık altında kaydedilmiştir. 40 kişiden oluşan Latin milleti, gayrimüslim nüfus içerisinde %1,2'lik bir orana sahiptir.

Tahmini toplam nüfusun tespit edilebilmesi için erkek nüfusa aynı miktarda kadın nüfusu eklenmelidir. Bu yolla toplam nüfusa dair kesin bir sonuca varılamasa da en azından yaklaşık olarak

bir tahminde bulunulabilmektedir. Buna göre Glamoç Kazası'nın tahmini toplam nüfusu 8.154'dür. Bölgeye ilişkin yeni doğan ve ölüm kayıtlarına rastlanılmamıştır.

Müslüman ve gayrimüslimlerin yaş gruplarına göre dağılımı benzerlik göstermektedir. Müslüman ve gayrimüslim nüfusun en yoğun olduğu grup 15-40 yaş aralığıdır. Bunu 1-8 yaş aralığı takip etmektedir. En az nüfus miktarının olduğu yaş grubu ise 60 yaş ve üstüdür.

15-40 yaş aralığı, askere gidecek ve üretken sınıfa işaret etmektedir. 1-8 yaş aralığı ise çocuk nüfusun yoğunluğunu gösterir. Bu yaş aralığı her ne kadar bakıma muhtaç olsa da ilerleyen yıllarda üretken nüfusu destekleyecek potansiyele sahip olması bakımından sayıca fazla olmaları önemlidir. Yukarıdaki tablolara göre üretken grubun en yüksek orana sahip olması ve bu grubu sayıca destekleyecek olan 1-8 yaş aralığındaki nüfus miktarının da fazla olması kazanın nüfus niteliği bakımından olumludur. En düşük orana sahip yaş aralığının 60 yaş ve üstü olması da önemlidir. Bu grup, yaşlarından dolayı genel olarak vergi ve askerlikten muaf tutulmaktadır. Ayrıca üretkenlik durumları en alt seviyededir. Yani artık üretici değil tüketici konumunda olmalarından dolayı sayılarının az olması ekonomik açıdan pozitif olarak değerlendirilmelidir. Sonuç olarak Glamoç Kazası'nın nüfusuna ilişkin genç ve üretken nüfus kriterlerine uygundur şeklinde yorum yapılabilir.

Tablo 6: Glamoç Kazası'nın 1850 Yılı Toplam Nüfus Verileri²¹

Müslüman				Gayrimüslim			Toplam
Kebir	Sagır	Nizam	Toplam	Kebir	Sagır	Toplam	
478	284	17	779	1.883	1.392	3.275	4.054

Bölgenin nüfus defterlerinde sunulan veriler ile 5956 numaralı defterdeki veriler karşılaştırıldığında ufak farklılıklar olduğu dikkat çekmektedir. Glamoç Kazası'nın nüfus verilerine göre toplam tahmini erkek nüfus 4.077 iken, 5956 numaralı defterdeki bilgilere göre 4.054'dür. Arada 23 kişilik bir fark bulunmaktadır.

4. Meslek Dağılımı

Meslek dağılımına bakıldığında meslekleri kaydedilen kişilerin %78,43'ü tarım ve hayvancılık sektöründe yer almaktadır. Bu sektör içerisinde yer alanların sadece çiftçilikle meşgul oldukları anlaşılmaktadır. Çiftçilerin %76,04'ü gayrimüslimlerden, %24'ü ise Müslümanlardan meydana gelmektedir. Bu durum bölge ekonomisinde tarımın etkili olduğunu göstermektedir. Zanaat, hizmet ve kamu alanında da çalışanların olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca gayrimüslimler içerisinde yer alan 40 kişilik Latin milletinin sadece 15'i üzerine meslek kaydedilmiştir. Bunların hepsi de çiftçilikle uğraşmaktadır. Tabloda talebelere de yer verilmiştir. Kaza genelinde sadece üç Müslüman öğrenciye rastlanılmıştır. Bunlardan birinin 65 yaşında olması dikkat çekicidir.

Tablo 7: Meslek Dağılımı

Sektör	Meslek	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
Tarım ve Hayvancılık	Çiftçi	183	581	764
Zanaat	Dülger	-	4	4
Zanaat	Kovaç (Demirci)	-	6	6
Hizmet	Berber	1	-	1
Hizmet	Çoban	-	1	1
Hizmet	Değirmenci	-	1	1
Hizmet	Hancı	1	-	1
Hizmet	Hizmetkâr	2	49	51

²¹ BOA, NFS.d., Nr. 5956, s. 136.

Hizmet	Kalaycı	-	1	1
Kamu	Hâkim Efendi	1	-	1
Kamu	İmam	6	-	6
Kamu	Muhbir-i Evvel	-	8	8
Kamu	Muhbir-i Sâni	-	7	7
Kamu	Muhtar-ı Sâni	2	-	2
Kamu	Papas	-	8	8
Kamu	Redif	19	-	19
Kamu	Sipahi ²²	34	-	34
Kamu	Kapudan	1	-	1
Çift Meslekliler	Çiftçi-Kocabaşı	-	2	2
Çift Meslekliler	Çiftçi-Muhbir-i Evvel	-	23	23
Çift Meslekliler	Çiftçi-Muhtar-ı Evvel	10	-	10
Çift Meslekliler	Çiftçi-Muhbir-i Sâni	-	11	11
Çift Meslekliler	Çiftçi-Muhtar-ı Sâni	3	-	3
Çift Meslekliler	Çiftçi-Sipahi	4	-	4
Çift Meslekliler	Kale Dizdarı-Sipahi	1	-	1
Çift Meslekliler	Sipahi-İmam	1	-	1
Talebe	Talebe	3	-	3
Toplam		272	702	974

Tabloda görüldüğü üzere bazı kişiler çift mesleğe sahiptir. Bunlar genellikle asıl mesleklerinin yanı sıra farklı bir vazifeye görevlendirilen kişilerden meydana gelmektedir. Tablodaki çift meslekli kişiler çoğunlukla çiftçilik yapmakta olup kocabaşı, muhtarlık, muhbirlik gibi idari göreve de sahiptirler. Askeri vazifesinin yanı sıra dini görevi olanlar da bulunmaktadır.

Seçilmiş anlamına gelen muhtar, mahalle ya da köyün işlerini yöneten idarecilerdir. Tabloda görüldüğü üzere muhtarlık vazifesi Müslüman ve gayrimüslimlerde farklı isimlerle zikredilmektedir. Muhtarlık teşkilâtı 1829'da ilk İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de (Üsküdar, Galata ve Eyüp), 1833'te ise İstanbul dışında faaliyete geçirildi. Gayrimüslimlerin bulunduğu yerlere muhtarlık vazifesini ifa etmesi için kâhyalar görevlendirildi. Kâhyaların birtakım yolsuzluklara karışması sonucu alışlageldiği üzere gayrimüslimlerin ikamet ettikleri yerlerin kocabaşılar tarafından yönetilmesine izin verildi. Rumeli'de bulunan muhbir ve kocabaşılıklar 1860'larda muhtarlığa dönüştürüldü²³.

Gayrimüslimler arasında 115 kişinin üzerine "amelmande" kaydı düşülmüştür. Bunlardan biri Latin milletine mensuptur. Söz konusu ifade, yaşlılık, sakatlık gibi sebeplerden dolayı iş göremez durumda olan kişiler için kullanılmaktadır²⁴. Defterde bazı kişilerin isimlerinin üzerine amelmande olma

²² Defterde 11'i sipahi, 23'ü ise timarlı sipahi şeklinde kaydedilmiştir.

²³ Ali Akyıldız, "Muhtar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, İstanbul 2006, ss. 51-53; Yusuf Şahin, Semih Asarkaya, "Mahalle Muhtarlığı Kurumunun Tarihi Gelişimi", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 3, 2019, ss. 26-28.

²⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yayına Hazırlayan: Aydın Sami Güneşçâl, 13. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1996, s. 31; Mustafa Nihat Özön, *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 6. Baskı, İnkılâp ve Aka Kitapları, İstanbul 1979, s. 30.

sebepleri belirtilmiş bazılarının ise belirtilmemiştir. Çoğunlukla 50 yaş üzeri kişilerde amelmande kaydı tespit edilmiştir. Ancak 35, 40 ve 45 yaşlarında olan 4 kişide de aynı kayda rastlanılmıştır. 35 yaşındaki kişi için sadece “fukara” kaydı düşülmüştür. 40 yaşındaki iki kişiden birine çiftçi ve fukara kaydı düşülürken diğerine herhangi bir kayıt düşülmemiştir. 45 yaşındaki gayrimüslim için de sadece çiftçi kaydı bulunmaktadır. Bunların niçin amelmande olarak kaydedildiğine dair bir netlik yoktur. Ayrıca herhangi bir özür durumları bulunmayıp, yaşça da diğerlerine göre gençtirler. Muhtemelen farklı bir sebepten dolayı iş göremez durumdadırlar. Fakat kayıtlardan bu durum tespit edilememektedir.

5. Engel Durumları

Tablo 8: Engel Durumları

Müslüman		Gayrimüslim	
Engel	Adet	Engel	Adet
Âmâ	5	Âmâ	8
Ayakları Sakat	2	Ayağı Sakat	1
Ayakları Topal	3	Ayakları Sakat	5
Topal	1	Bir Ayağı Topal	1
Bir Ayağı Topal	1	Topal	4
Dilsiz	2	Ayakları Topal	7
Mecnun	3	Beli Sakat	1
		Bir Eli Sakat	1
		Bir Kolu Sakat	2
		Dilsiz	2
		İki Elleri Sakat	1
		Sağır	3
		Yekçeşm	2
Toplam	17	Toplam	38

Müslüman ve gayrimüslimlerden 55 kişi için özür durumu kaydedilmiştir. Bunların toplam erkek nüfus içerisindeki oranı 1,34'tür. Kaza nüfusunda en çok görülen engel durumu âmâlıktır.

6. Nüfus Hareketliliği

Glamoç Kazası'nda yoğun bir nüfus hareketi olmayıp sadece kazadan ayrılanlar bulunmaktadır. 1835-1849 yılları arasında kazadan toplam 9 kişi ayrılmıştır. Bunların 7'si Müslüman, 2'si gayrimüslimdir. Nüfus hareketi genellikle Bosna Vilayeti içerisinde gerçekleşmiştir. Kazadan ayrılanların gittikleri yerler aşağıdaki tabloda verilmiştir. Nüfus hareketine ilişkin daha ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır.

Tablo 9: Nüfus Hareketliliği

Müslüman		Gayrimüslim			
Gittikleri Yer	Yıl	Giden Nüfus	Gittikleri Yer	Yıl	Giden Nüfus
Banaluka	1848	2	Banaluka	1848	1
Travnik	1849	1	Buca Nahiyesi	1845	1
Leş Kazası	1835	1	-	-	-
Laç Kazası	1849	1	-	-	-

Novasil Kazası	1846	1	-	-	-
Akhisar	1849	1	-	-	-
Toplam	7		Toplam	2	

Sonuç

Glamoç Kazası'nın 1850 yılı Müslüman ve gayrimüslim nüfus defterleri incelenerek elde edilen verilere göre kazanın tahmini toplam nüfusu 8.154'tür. Nüfusun %20'si Müslümanlardan, %80'i ise gayrimüslimlerden meydana gelmektedir. Dolayısıyla bölgede gayrimüslim nüfus yoğunluktadır. Kazanın sadece bir mahallesi bulunmakta olup halk çoğunlukla köylerde ikamet etmektedir. Çalışmada okunan mahalle ve köy isimlerinin kontrolü yapılmaya çalışıldıysa da hata yapma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

Glamoç Kazası için yapılan incelemeler sonucunda bölge nüfusunun genç ve üretken nüfus kriterlerine uygun olduğu belirlenmiştir. Meslek dağılımına bakıldığında ise bölgede halkın genellikle çiftçilikle meşgul olduğu, dolayısıyla bölge ekonomisinde tarımın ön planda yer aldığı tespit edilmiştir.

Kazanın nüfus verileri kullanılarak hane büyüklüğü 8,68 olarak hesaplanmıştır. Bölgenin hane büyüklüğü oranı yüksek gibi görülse de Bosna bölgesine ilişkin yapılan diğer çalışmalarda tespit edilen hane büyüklükleri ile benzerdir.

Nüfus defterlerinden kişilerin engel durumu, cizye miktarı, nüfus hareketliliği gibi daha pek çok konu hakkında bilgi edinmek mümkündür. İncelenen defterlerde gayrimüslim nüfustan alınan herhangi bir cizye kaydına rastlanılmamıştır. Bölgenin cizyeden muaf tutulmasına dair de herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Genellikle sınır bölgelerinde bulunan yerlerde vergiler en alt seviyeden alınmakta ya da tamamen vergi muafiyeti verilmekteydi. Glamoç Kazası'ndaki gayrimüslimlerin cizyeden muaf tutulduklarına yönelik bir kayıt bulunmamakla birlikte vergi kaydına da rastlanılmaması, bölgenin coğrafi konumu dolayısıyla vergi muafiyetinin sağlandığı fikrini güçlendirmektedir. Yine de bu hususta kesin bir şey söylemek doğru değildir.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Nüfus Defterleri (NFS.D.), Nr. 5821, 5822, 5956, 5958.

B. Salnameler

Bosna Vilayeti Salnamesi, 1283, 1295.

C. Araştırma Eserler-Makaleler

Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif-i Kavaidi*, C. 2, Dersaadet 1330.

AK, Emine, *Tanzimat'ın Bosna Hersek'te Uygulanması ve Neticeleri (1839-1875)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.

AKYILDIZ, Ali, "Muhtar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, İstanbul 2006, ss. 51-53.

ALBAYRAK, Zarife, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Saraybosna Sancağı'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2024.

BEHAR, Cem, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşme", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ed. Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, ss. 61-72.

BOZKURT, Nebi, "Nüfus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 33, Ankara 2007, ss. 293-294.

DEMİRCİ, Süleyman, KARTAL Kazım, "1857/1858 Tarihli Nüfus Defterine Göre Bilâd-ı Selase (Eyüp, Galata ve Üsküdar)'de Sakin Eflâklı ve Kazak Taifesinin Nüfusu ve Sosyo-Ekonomik Durumu Hakkında Bir Değerlendirme", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Temmuz 2015, ss. 9-35.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yayına Hazırlayan: Aydın Sami Güneyçal, 13. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1996.

GÖLEN, Zafer, "19. Yüzyılda Bosna-Hersek'in Nüfusu", *Toplumsal Tarih*, S. 54, İstanbul 1988, ss. 36-42.

_____, *Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Hâne' Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, S. 32, 1979, ss. 331-348.

KARABAĞ, Servet, ŞAHİN Salih, *Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, 7. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2019.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

NAGATA, Yuzo, *Materials on the Bosnian Notables*, Hakuei Printing, Tokyo 1979.

ÖZÖN, Mustafa Nihat, *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 6. Baskı, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1979.

ŞAHİN, Yusuf, ASARKAYA Semih, "Mahalle Muhtarlığı Kurumunun Tarihi Gelişimi", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 3, 2019, ss. 23-32.

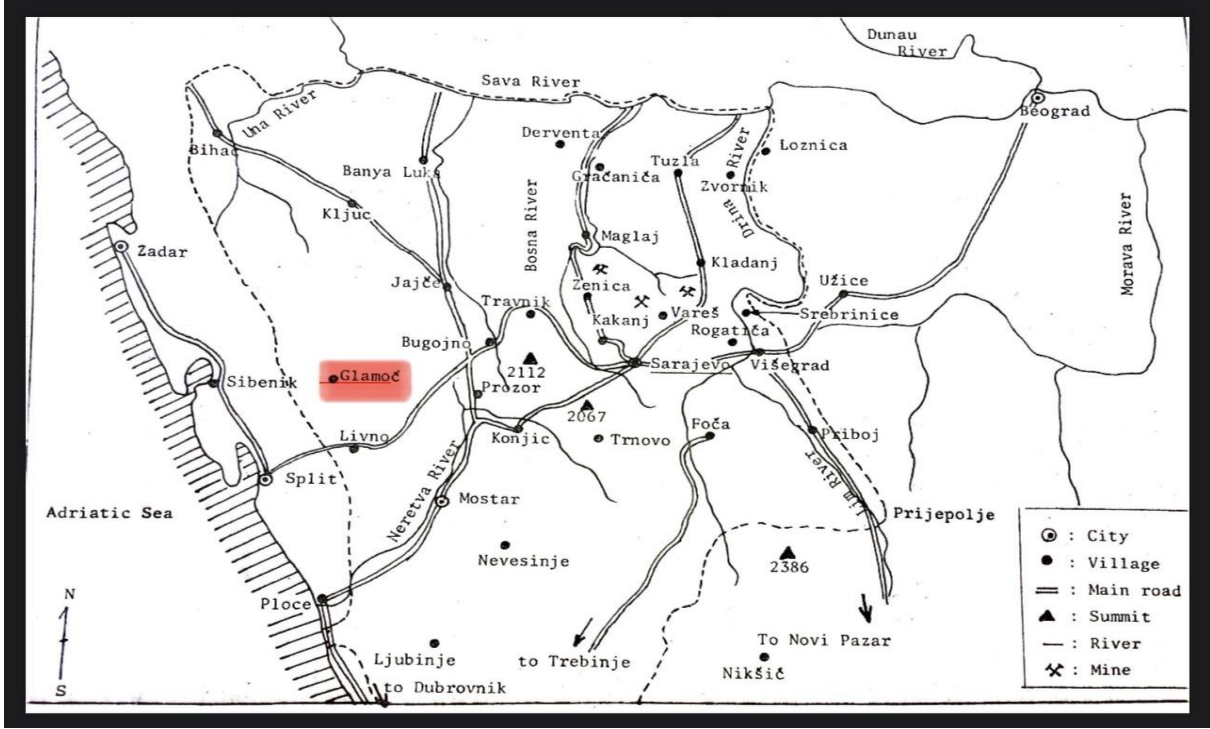
Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Şifa Yayınevi, İstanbul 2012.

D. Dijital Kaynaklar

İBB Atatürk Kitaplığı, https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/Kartpostal/Krt_028332.pdf (Erişim Tarihi: 09.10.2024).

Ekler

Ek 1: Bosna Hersek'in Genel Haritası

Kaynak: Yuzo Nagata, *Materials on the Bosnian Notables*, Hakuei Printing, Tokyo 1979, s. 7.

Ek 2: 19. Yüzyıl Bosna Hersek Haritası

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı, https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/Kartpostal/Krt_028332.pdf (Erişim Tarihi: 09.10.2024).

ŞARKÖY-MÜREFTE (1912) DEPREMİNİN OSMANLI BASININA YANSIMASI

Tansu Hilmi HANÇER*

Öz: Marmara Denizi'nde tarihin her döneminde büyük felaketlere yol açan depremler yaşanmıştır. Marmara Denizi'nin kuzey kıyılarında yer alan Şarköy ve Mürefte de bu depremlerden etkilenen yerleşim birimlerindedir. Bu çalışmada 9 Ağustos 1912 tarihinde Marmara Denizi'nde gerçekleşen deprem hakkında bilgiler verilmiş, depremin sonrasında yaşanan sorunlar basından tespit edilmiştir. Çalışmanın kaynağını ilgili dönemde yayınlanan Alemdar, Cenin, İkdam, İktiham, Sabah, Senin ve Tanin gazeteleri oluşturmaktadır. Afetin nasıl gerçekleştiği, etkilenen yerleşim birimleri, depremzedelerin yaşadığı sorunlar, devletin afet bölgesindeki faaliyetleri, ülke içindeki ve ülke dışındaki yardım çalışmaları gazetelerde yer almıştır. Yardımlar ve başarılı çalışmalar yapılmasına karşın başlangıçta iletişimde sorunlar çıkmıştır. Ülkenin genel sosyoekonomik durumu, Trablusgarp Harbinin devam etmesi ve felaketten kısa bir süre sonra başlayan Balkan Savaşı öncesindeki Rumeli bölgesinin kötü şartları yardım faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Gazeteler yaşanan sorunları okurlarına aktarmışlar, sorunlara ve aksaklıklara tepki göstermişlerdir. Gazetelerden edinilen bilgiler hem deprem zamanında bölgedeki insanların yaşam şartları, güncel sorunları ve ihtiyaçlarını ortaya koymuş hem de ülke genelinin ekonomik durumu hakkında fikir vermiştir. Şimdiye dek konuyla alakalı yapılan gerek sosyal bilimlere gerek fen bilimleri açısından bakan çalışmalara gazetelerden edinilen bilgilerin de katılması amaçlanmıştır. Ayrıca basının depreme ilişkisi, gazetelerin sorunların duyurulmasında ve yardımlarda olan etkisi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şarköy, Mürefte, Tekirdağ, 1912 Depremi, Osmanlı Gazeteleri.

REFLECTION OF ŞARKÖY-MÜREFTE (1912) EARTHQUAKE ON THE OTTOMAN PRESS

241

Abstract: Earthquakes causing major disasters have occurred in the Sea of Marmara in every period of history. Şarköy and Mürefte, located on the northern shores of the Marmara Sea, are among the settlements affected by these earthquakes. In this study, information was given about the earthquake that took place in the Sea of Marmara on August 9, 1912, and the problems experienced after the earthquake were identified from the press. The source of the study is the newspapers Alemdar, Cenin, İkdam, İktiham, Sabah, Senin and Tanin, published in the relevant period. How the disaster occurred, the affected settlements, the problems experienced by earthquake victims, the activities of the state in the disaster area, and the aid efforts within and outside the country were included in the newspapers. Despite the assistance and successful work, communication problems arose in the beginning. The general socioeconomic situation of the country, the continuation of the Tripoli War and the poor conditions of the Rumelia region before the Balkan War, which started shortly after the disaster, negatively affected aid activities. Newspapers conveyed the problems to their readers and reacted to the problems and disruptions. The information obtained from the newspapers revealed the living conditions, current problems and needs of the people in the region at the time of the earthquake, and also gave an idea about the economic situation of the country in general. It is aimed to include the information obtained from newspapers in the studies that have been done so far on the subject from both social sciences and science perspectives. In addition, the relationship of the press with the earthquake and the effect of newspapers in announcing problems and providing aid are revealed.

Key Words: Şarköy, Mürefte, Tekirdağ, 1912 Earthquake, Ottoman Newspapers.

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, e-mail: hancertansu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0625-301X.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki toprakları hâkimiyet altına alındıklarından itibaren siyasi, toplumsal ve ekonomik açıdan büyük değer taşımıştır. Rumeli'deki yerler için büyük savaşlara girilmiş ve külfetlere katlanılmış olmakla beraber buraların siyasi ve askeri konumu, sahip olduğu zenginlikler ve yüklü gelirler devlet için hayati önem arz etmiştir. Depremin etkilediği yerleşim birimleri de oldukça önemli konumda, Balkanların İstanbul'a yakın olan kısımlarında bulunmaktadır. Bu çalışmada öne çıkan yerleşim birimleri Cumhuriyet ilanından sonra Tekirdağ Vilayeti sınırları içinde olan Şarköy ve Mürefte'dir. Depreme neden olan fayın adının farklı olmasına, yakınlarında daha büyük yerleşim birimleri olmasına rağmen 9 Ağustos 1912 Cuma günü gerçekleşen deprem bu iki kazanın adıyla anılmaktadır. Sebebi depremde en ağır hasarları Edirne Vilayeti dâhilindeki Gelibolu livasına bağlı olan Şarköy ve Mürefte'nin almasıdır. Ayrıca basında yer alan deprem hakkındaki haberlerde de en fazla bu iki kazanın adı geçmiştir.

Bu bölgede 1354 ve 1659 yıllarında büyük yıkımlara sebep olmuş ve 1912 depreminde yakın şiddette olan depremler yaşanmıştır. Bazı araştırmalarda 1082 ve 1766 yıllarında da bölgede deprem olduğu ileri sürülmekte ancak bu afetlerin şiddetleri ve etkileri hakkında kesin bir görüş birliği bulunmamaktadır¹.

1. Şarköy ve Mürefte'de Yaşanan Deprem

Şarköy-Mürefte depreminin 9 Ağustos 1912 saat 3.20'deki ana sarsıntıdan bir süre önce başlayan öncü şokları olmuştur. Bunlar 25 Temmuz 1912'de başlamış, 9 Ağustos'taki ana şoka kadar sayıları 25'e ulaşmıştır. Ayrıca 4 Ekim 1912'ye kadar 228 artçı sarsıntı da tespit edilmiştir. Ana şoktan sonra oluşan artçı şoklardan yedi tanesi büyük şiddet değerine sahiptir².

Ganos (Gaziköy) köyü yakınlarındaki Ganos fayındaki şokla yaşanan deprem 40-50 saniye kadar sürmüştür. 2.800 kişiden fazla ölü ve 7.000 civarında yaralı tespit edilmiştir. Çoğu Batı Marmara sahillerine yakın olan 300 dolayında köye zarar vermiş, 12.600 civarında ev yıkılmıştır³.

Depremin olduğu dönemde bölgedeki mimari yapıların çoğunun alt katları kâgir (taş) üst katları ise ahşaptan inşa edilmiş durumdaydı. Bundan dolayı deprem afetinde birincil tehlike olan yer sarsıntısından sonra toprak kaymış veya zemin sıvılaşmış; ikincil tehlike olarak nitelendirilen yangın etkisiyle de büyük yıkımlar görülmüştür. Depremin gece olması sebebiyle evlerde lambaların devrilmesiyle yangınlar çıkmış, ahşap bölümlerde olanlar bundan dolayı yaşamını yitirmiştir. İkincil tehlike de depremin hasarlarını ve insan kayıplarını artırmıştır⁴.

1. Depremin Gazetelere İlk Yansıması

Osmanlı gazetelerinde depremle ilgili haberlerin çoğu doğrudan olayı aktarma şeklinde yapılmıştır ancak içlerinde yazarlı veya yazarsız olan yorumların da yer aldığı görülmektedir. Depremin ana üssü olan bölge dışında başkent İstanbul'u da şiddetle sarsan ve halkta büyük telaşa sebep olan zelzele 9 Ağustos 1912 Cuma günü sabaha karşı 03:23'te meydana gelmiştir. Osmanlı basınındaki ilk haberler çoğunlukla depremin İstanbul'daki etkisi üzerine olmuştur. İletişim hatlarındaki hasarlar nedeniyle depremin merkez üssünden haberler zaman içinde basına yansımıştır. Payitahttaki gazete baskılarının yapılmasından sonra gerçekleşmesi nedeniyle Cuma günkü gazetelerde depremle ilgili herhangi bir haber bulunmamış, ilk bilgiler cumartesi günkü yayınlarda yer almıştır.

¹ Yaltrak, C., ALPAR, Ş. B., & Altınok, Y., "Mürefte-Şarköy Depremi: Ganos Fayı'nın 9 Ağustos 1912 Depreminde Atımı, Kırık Uzunluğu, Büyüklüğü, Karakteri ve Aynı Yörede Olan Tarihsel Depremler", *Aktif Tektonik Araştırma Grubu Altıncı Toplantısı*, ss. 90-93, Ankara, 2002.

² Recep Karacakaya, "Şarköy-Mürefte Depremi (1912)", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000) Bildiriler*, ss. 203-218, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 2001, s. 204.

³ Yıldız Altınok, Şaban Bedri Alpar, Cenk Yaltrak, "Şarköy-Mürefte 1912 Earthquake's Tsunami, Extension of The Associated Faulting in The Marmara Sea, Turkey", *Journal of Seismology*, 7/3, (2003), s. 90.

⁴ Bekir Laz, Murat Utkucu, "9 Ağustos 1912 Mürefte-Şarköy Depremi'nin Afet Yönetimi Açısından İncelenmesi", *Resilience*, 7/1, (2023), s. 129.

Sabah gazetesinin ilk haberi 10 Ağustos Cumartesi yayınlanan sayısının ikinci sayfasında görülmektedir. Depremin oluş vakti, şiddeti ve ardından yaşananlar ayrıntılarıyla verilmiştir. 03:23'te üç sarsıntının gerçekleştiği, hafif olan ilk sarsıntıyı insanların fazla hissetmediği ancak ikinci sarsıntının oldukça şiddetli ve etkili olduğu, uykuda olanları uyandırdığı gazetede ilk bilgilerdir. 8-9 saniye süren üçüncü sarsıntı ise en şiddetlisi olmuş, saat 03:26'da deprem tamamen sonra ermiş, sabah 7'de bir artçı sarsıntı daha hissedilmiştir⁵.

Deprem hakkındaki bilgilerle beraber etkileri ve halk arasında yaşananlar da haberde yer almıştır. Bütün İstanbul'u uyandıran sarsıntılar mahallelerin çoğunda -özellikle kâgir yapılarda yaşayanlar tarafından daha fazla- hissedildiği, insanların telaş içinde ve can havliyle binalardan dışarı kaçtıkları aktarılmıştır. Sadece şehir merkezinde değil; Marmara'daki adalarda, yakın köylerde, Çatalca'da ve Edirne'ye giden tren yolu istikametindeki köy ve kasabalarda da etkili olmuştur. İlk haberlere göre buralarda insan kaybı olmamıştır ancak çoğunluğu kamuya ait olan yapılar hasar görmüştür. Bazı binaların bacaları ve çatıları yıkılmış; çok sayıda caminin, okulun, hastanenin ve ticari yapının duvarları çatlamıştır. Suriçi'nde ve Beyoğlu'nda sular kesilmiş, İstanbul surlarının bazı kısımları yıkılmıştır. Birçok kadın korkudan bayılmış, evinin duvarı üzerine yıkılan bir kadın yaralanmıştır. Deprem esnasında yetişkin bir erkek kendisini pencereden aşağı atmış ve ayağı sakatlanmıştır⁶.

Sabah Gazetesi diğer gazetelerde de yer alan ve deprem öncesinde İstanbul'da olağandışı bir durumun yaşandığını ifade eden bir tasvire yer vermiştir. Buna göre; afetin olabileceğini hissettirebilecek bazı olumsuzluklar öncesinde görülmüştür. Afetin sonrasındaki söylentileri aktarmıştır:

"Perşembe akşamı saat 23'te Kadıköy'de ve Mühürdar'da oldukça dalgalı olan deniz sahile şiddetle çarpmakta ve deniz suları yağmur yağarcasına karaya sıçramaktaydı. Aynı zamanda kuvvetli olan rüzgâr toz bulutlarını kaldırmaktaydı. Gece yaklaşık 2 sularında havanın neminde bir artış yaşanmıştır. Depremden bir buçuk saat önce olağanüstü bir hadisenin yaklaşmakta olduğu anlaşılmaktaydı"⁷.

Cumartesi günü Sabah Gazetesinde depremin merkezinin neresi olduğunun henüz tam olarak anlaşılamadığı bilgisi verilmiştir. Ancak en çok zararın Marmara Denizi havzasında ve İstanbul'un batısında olduğu, idari olarak ise Edirne Vilayetinde görüldüğü tahmin edilmiştir. İstanbul'un batıdaki vilayetlerle bağlantısını sağlayan telgraf hatları depremde direkleri yıkıldığı için çalışmamış, bu sebeple depremin merkezinin burası olduğu da teyit edilememiştir⁸. Tanin Gazetesinde de deprem merkezinin kesin bilgisinin bulunmadığı ancak Bursa veya İzmir taraflarında da depremin yaşandığı paylaşılmıştır. İstanbul'u etkileyen en yakın tarihteki 1894 depreminden bilgiler verilmiş, karşılaştırma yapılmıştır. 9 Ağustos 1912 depremi 1894 depreminden çok daha şiddetli ve etkili olmuştur. İstanbul'da yaşanan eski depremlerin tarihleri ve etkileri ile dünyada farklı ülkelerinde yakın dönemde büyük hasar veren depremlerin bilgileri okuyuculara aktarılmıştır⁹. Afetin yaşandıktan sonra kısa sürede bütün basın kuruluşlarının doğru haber verdiğini söylemek ilgili dönemin iletişim imkânlarında mümkün değildir. Basın kuruluşu ister yerli veya yabancı olsun, ister Türkçe veya yabancı dilde yayın yapsın bu gerçek fark etmemektedir. Bunun örneği İstanbul'da İngilizce yayın yapan Levant Herald gazetesi olabilir. Bu gazetenin 10 Ağustos baskısından Sabah Gazetesinin alıntılardığı "Marmara Havzasında" başlıklı haberine göre en çok zarar Çanakkale ve Gelibolu'dadır. Bu iki şehirde hasara uğramamış yapı kalmamıştır. Deprem gerçek bir felakete dönüşmüş ancak nüfus kaybı olmamıştır. Haberin içeriğine göre bu mahallerden gelen telgraflardan depremin merkezinin buralarda olduğu anlaşılmaktadır¹⁰.

Afetin hangi yerleşim birimlerinin etkilediği gelen haberlerin akışıyla bağlantılı ve süreç içerisinde olmuştur. Tanin gazetesinin 10 Ağustos baskısında öncelikle İstanbul şehrinden ve İstanbul halkından

⁵ Sabah, 10 Ağustos 1912, s. 2.

⁶ Sabah, 10 Ağustos 1912, s. 2.

⁷ Sabah, 10 Ağustos 1912, s. 2.

⁸ Sabah, 10 Ağustos 1912, s. 2.

⁹ Tanin, 10 Ağustos 1912, s. 2.

¹⁰ Sabah, 11 Ağustos 1912, s. 2.

bahsedilmiştir. Deprem 40-50 saniye kadar sürmüştür; telaş atlatıldıktan sonra Beyoğlu'ndaki aileler Taksim ve Tepebaşı'ndaki bahçelere, Kadıköy, Haydarpaşa ve Adalar'da yaşayanlar ise yakınlarındaki çayirlara yerleşmişlerdir.

Edirne'de halkın büyük bir korku ve heyecan içinde olduğu, şehrin de acınacak bir duruma düştüğü yazılmıştır. Merkeze gönderilen ilk haberlerde minarelerin ve bacaların yıkıldığı, çarşıdaki dükkânların harap olduğu bildirilmiştir. Çorlu ile İstanbul arasındaki telgraf hattı da kırılmıştır. Kavala'da, Siroz'da ve yakınlarındaki alanlarda halkın evlerini terk ederek tarlalara, açık alanlara kaçtığı ifade edilmiştir¹¹.

Sabah Gazetesinin farklı gazetelerden Kale-i Sultaniye (Çanakkale) ile ilgili haberi aktarmıştır. Buradaki binaların yüzde 80'i yıkılmıştır ve kiliseler, mektepler, konsolosluklar da bu binaların arasındadır. İki yabancı erkek, bir kadın ve iki çocuğu enkaz altında kalarak hayatını kaybetmiştir. Tüm bunlara rağmen Kale-i Sultaniye'de diğer yerleşim birimlerinden daha az insan kaybının olduğu açıklanmıştır. Çanakkale'de telgraf hatlarının işlemediği, en fazla zarar gören kâgir binalar olduğu, minarelerin, saat kulesi ile kilise çanının hasar gördüğü, 3 kişinin de öldüğü ifade edilmiştir. Ayrıca rıhtım yakınında olan binaların da çoğu hasar görmüştür. Felemenk (Hollanda), Avusturya-Macaristan, İngiltere ve Yunan konsolosluklarıyla Reji Dairesinin de bu yapıların arasında olduğuna dikkat çekilmiştir¹².

Deprem esnasında yaşananlar okurlara ayrıntılarıyla verilmiştir. Sabah Gazetesinin bazı Rumca gazetelerden aktardığına göre Ganos (Gaziköy) ve Hora (Hoşköy)'de sular kesilmiş, halk susuz kalmıştır. Ancak bazı köylerde ise daha önce kurumuş kaynaklardan sıcak su akmıştır ayrıca denizden kükürt kokusu gelmiştir. Müreftte'de mahallelerden birinin zemini çökmüş ve arz yarılmıştır. Beykoz'da çeşmelerden kırmızımsı sular akmıştır¹³.

İktiham Gazetesi¹⁴ depremin ardından ilerleyen saatlerde sabahın ağarmaya başladığını, bu süreçte depremin tekrarlamasından korkanlara açık alanlara gidebilmeleri için askeri görevlilerce müsaade edildiğini bildirmiştir. Ayrıca vatandaşlar tarafından depremin öncesinde bazı değişikliklerin yaşandığına inanılmaktadır. Bazı kişilerden yayılan bu inançları İktiham Gazetesi tasvir etmiştir. Deprem vuku bulmadan önce kasvet verecek, kötü hisler doğuracak, rüzgârda, dalgalarda ve ufukta olağandışı etkiler gözlenebilecektir. İktiham Gazetesi de Sabah Gazetesinde olduğu gibi denizdeki ve havadaki değişimlerden bahsetmiştir. Deprem esnasında Kâğıthane civarında otomobille gezmekte olan bazı zabıtlar yeryüzüne yakın bir şimşek çaktığını ve kıvılcım çıktığını gördüklerini söylemişlerdir¹⁵.

İktiham Gazetesinde depremin süresiyle ve ölçümüyle ilgili bilgiler de verilmiştir. 45 saniye kadar devam ettiği tahmin edilmektedir ancak İstanbul'daki Rasathanede sismograf aleti bulunmadığı için süre kesin olarak belirlenememiştir. Bunun haricinde sismograf aletinin bulunduğu tek kurum Beyoğlu Saint Benoit Fransız Lisesidir. Buradaki aletin ibresi ise depremin şiddetinden dolayı kırılmış, süresi ve şiddeti burada da tam olarak tespit edilememiştir. Bursa, Mudanya, Çanakkale gibi Marmara Denizinin güneyindeki yerlerde de hissedildiği bilgisi alınmış ancak Cuma günü olması sebebiyle ayrıntılar gelmemiştir. Depremin yaşandığı Cuma gününün hafta tatili olması sebebiyle devlet dairelerinin kapalı olmasının çalışmaları aksattığı belirtilmiştir. İstanbul'da ise Şehremini Tevfik Bey beraberindeki uzmanlarla belediyeye ait devlet dairelerinde hasar durumunu teftiş etmiştir¹⁶.

Depremin yerleşim birimlerine olumsuz etkisi sadece yıkımlarla olmamış, yangınlar da zarar vermiştir. Özellikle ahşap yapıların çok olduğu yerlerde sarsıntıyla yıkılmayan binalarda çıkan yangınlar kısa sürelerde yayılmış ve hasarları artırmıştır. Bu durumun en çok yaşandığı yerlerden birisi

¹¹ Sabah, 13 Ağustos 1912, s. 2.

¹² Sabah, 13 Ağustos 1912, s. 2.

¹³ Sabah, 11 Ağustos 1912, s. 2.

¹⁴ İkdam Gazetesi 10 Ağustos'a kadar geçici olarak bu isimle yayınlanmıştır.

¹⁵ İktiham, 10 Ağustos 1912, s. 3.

¹⁶ İktiham, 10 Ağustos 1912, s. 3.

Edirne Vilayetine bağlı Tekfurdağı (Tekirdağ) Sancağının bir kazası olan Çorlu'nun kaza merkezidir. Tesadüf eseri, resmi bir görev için payitahtta bulunan Çorlu Belediye Reisiyle Sabah Gazetesinin muhabiri Tren Garında yola çıkmak üzereyken bir görüşme yapmıştır. Belediye Reisi depremin ardından büyük bir yangının çıktığını muhabire anlatmıştır. Deprem anında bir bakkal dükkânında lamba devrilmiş ve yanındaki ispiroto fiçisi ateş almıştır. Depremin telaşı ve şaşkınlığıyla etraftakiler dükkândaki yangını söndürememişler ve sonrasında kaza merkezindeki yangını engelleyebilecek itfaiye teşkilatının da yeterli olmaması nedeniyle yangın kasabaya kısa sürede yayılmıştır. Gün boyu devam eden yangın nedeniyle han, hane, dükkân ve sair yaklaşık 300 yapı kül olmuştur. Osmanlı Bankası'nın şubesi ve bir han tamamen yanmıştır. Yangın telgrafhaneyi de etkilemiş ve kasabadan bilgi gönderilirken irtibat kesilmiştir. Rumeli'deki diğer vilayetlerle ve Avrupa ülkeleriyle de iletişimin koptuğunu da söylemiştir¹⁷.

Daha sonra yayınlanan Alemdar Gazetesinde deprem sonrasında Çorlu'da yaşanan büyük yangının sebep olduğu zararın tutarı verilmiştir. 300-400 hanenin tamamen yandığı kasabada 150-200 bin lira masrafın ortaya çıktığı tahmin edilmiştir. Ölü ve yaralı miktarı yaklaşık 1.000 kişidir.¹⁸

Sabah Gazetesi depremin devam eden artçı sarsıntılar hakkında 11 Ağustos günkü baskısında ayrıntılar vermiştir. 10 Ağustos günü öğle saatlerindeki sarsıntı devlet dairelerinde heyecana yol açmış, birkaç saniyelik kısa sarsıntı anında işyerlerinde bulunan memurlar binaları boşaltmıştır. Öğle tatilinde olunması nedeniyle görevlilerin çoğu bina dışında bulunuyorlardı. Fakat payitahttaki kamu binalarında önem arz etmese de çok sayıda yıkıntılar ve çatlaklar oluşmuştur. Maliye Nezaretinde arasında Nazırın makam odasının da bulunduğu çok sayıda memurun ve üst düzey bürokratin odalarında hasarlar meydana gelmiştir. Hemen mimarlar görevlendirilmiş, keşifler neticesinde binadaki hasara uğramış ama yıkılmamış bazı mahaller gözetim altında yıktırılmıştır. Ardından etrafına kordon çekilmiş ve tehlikeye yol açması engellenmiş, bazı yerlerin ise tamir edilmesine karar verilmiştir¹⁹.

İkdam Gazetesinin 11 Ağustos baskısında; 10 Ağustos'ta yaşanan artçı depremin ertesinde İstanbul'daki olaylar yer almaktadır. Öğlen 12'ye çeyrek kala gerçekleşen deprem birkaç saniye sürmüştür. Kısa olan bu depremin ardından öğleden sonra 2'yi 5 geçe daha kuvvetli bir sarsıntı olmuştur. Gazetedeki bilgiye göre ikinci deprem İstanbul Belediye binasında küçük hasarlar meydana getirmiş ve bazı belediye görevlileri toplantı halinde depreme yakalanmışlardır. Görevliler toplantıyı yarıda kesmiş, ardından sorumlulukları altında bulunan yapıları tetkik etmek için binadan ayrılmışlardır. Ayrıca Dâhiliye Nezaretinden müfettişler Giresun Vapuruyla deprezede yerleşim birimlerindeki hasarları tetkik edip rapor hazırlamak üzere yola çıkmışlardır²⁰. Alemdar Gazetesinin verdiği habere göre depremin artçı sarsıntıları sadece İstanbul'da ve Trakya'da değil Bulgaristan ve Balkanlardaki yakın yerlerden de hissedilmiştir. Şarköy'de hükümet dairesi tamamen yıkılmış, muhasebe birimi ve kasa enkaz altında kalmıştır²¹.

Sabah Gazetesinin muhabiri Çanakkale'den Yunan bandıralı Poleponnes Vapuruyla İstanbul'a gelen bir yolcudan edindiklerini yazmıştır. Gemicinin malumatına göre Çanakkale şehrinin özellikle sahili ve denize yakın yerleri tamamen yıkılmıştır. Binaların deniz cephesindeki kısımları tamamen çökmüş ancak arka tarafları olduğu gibi kalmıştır. Tuhaf bir görüntü arz eden bu durumla beraber daha önce kurumuş olan bir su kaynağı akmaya başlamış ancak kısa bir süre sonra akan sular tekrar kurumuştur. Gemi Gelibolu'ya yanaştığında şehrin oldukça acıklı bir görüntüsünün olduğu, Çanakkale'den daha ağır zarara maruz kalmış olan kasabada halk çadırlar altında bahçelere yayıldığı, büyük bir kısmı ev kıyafetleriyle ve gecelikleriyle bahçelerde olan insanların evleri lambaların devrilmesiyle çıkan yangınlarda yok olduğu yazılmıştır²².

¹⁷ Sabah, 10 Ağustos 1912, s. 2.

¹⁸ Alemdar, 12 Ağustos 1912, s. 2.

¹⁹ Sabah, 11 Ağustos 1912, s. 2.

²⁰ İkdam, 11 Ağustos 1912, s. 3.

²¹ Alemdar, 12 Ağustos 1912, s. 2.

²² Sabah, 11 Ağustos 1912, s. 2.

Çanakkale'nin limanında ve sahile yakın kısımlarında çok sayıda ticarethane yok olmuştur. İngiltere, İran ve Avusturya Konsolosluğu görevini yürüten Rum vatandaşın evi tamamen yıkılmış, bununla beraber ticaret erbabı olan çok sayıda gayrimüslimin de mekânları yıkılmış veya zarar görmüştür. Bu yapılara hiç kimsenin yaklaşmasına izin verilmemektedir. Deprem denizde de hissedilmiş, limandaki gemiler şiddetle sarsılmıştır. Harbiye Nezaretine bağlı olan Barbaros Zırhlısı bu durumu yaşadığını, mürettebatın heyecanlandığını, sarsıntı sebebiyle kendilerine düşman bir gemiden torpil atıldığını zannettiklerini söylemişlerdir. Askerlerin yardımı ile beraber Çanakkale Mutasarrıfı da vazifesini layığıyla yerine getirmiş, halkın gidermek ve yıkıntılarla ilgilenmek için yoğun mesai sarf etmiştir. Yıkılan binalar yüzünden bütün sokaklarda enkazlar yer almaktadır. Bazılarından cesetler çıkarılmış ancak toplamda ne kadar kişinin öldüğü henüz belirlenememiştir²³.

Gelibolu'dan Redif Kumandanı Turgut Paşa ile Fahreddin Paşa saat 4 buçukta özel bir yat ile Mürefte'ye ulaşmıştır. Ardından Turgut Paşa maiyetinde kaymakamla yanmış yerleri incelemiş ve ihtiyaçları sorgulamıştır. Halk yardımlardan memnuniyet duyduğunu ancak asayişin sağlanmasının tek ihtiyaçları olduğunu ifade etmiştir. Serserilerin men edilmesi için jandarma getirilmesini istemişlerdir²⁴.

Deprem sonrasında Gelibolu'da önemli bir huzursuzluk ve asayiş hadisesi vuku bulmuştur. Hasar alan Gelibolu Hapishanesinde tutuklu bulunan 100 kadar mahpus yapının durumunda faydalanarak firar etmeye kalkışmıştır. Ancak emniyet kuvvetleri bu duruma karşı koymuştur. Kaçma teşebbüsü esnasında Jandarma ve Polis görevlileri korkutma maksadıyla havaya ateş açmışlardır. Bunun üzerine kaçmaya yeltenenler hapishaneye geri dönmeye mecbur kalmıştır. Tüm bunlar yaşanırken sokaklara dökülmüş olan ve zaten deprem telaşındaki halkın korkusu artmıştır. Ancak kısa bir süre mesele anlaşılmış ve heyecan yatışmıştır²⁵.

Köylerin ahali tarlalarda, bahçelerde, rüzgârların tesiri altında, yanlarında yorgan, çadır, çorap, hiçbir şey olmadan yersiz yurtsuz açıkta yatmaktadır. Basra torpidosu 30 tane çadır getirmesine rağmen yeterli olmamıştır. Barınma sorunu için ekmekten sonra en önemli ihtiyaç kalemidir. Herkes ümitsizlik veren bakışlarını yardımcı olan müşfik vaziyetteki hükümetin yardımlarına çevirmiştir²⁶.

Sabah gazetesinde 11 Ağustos tarihinde yer alan bir habere göre depremin hemen akabinde İstanbul Belediyesi bünyesinde mühendis, mimar ve çeşitli uzmanlardan oluşan bir fenni heyet teşkil edildiği açıklanmıştır. Depremden etkilenen kamu binaları birer birer incelenmiştir. Özel mülklerde ise apartmanlar ve betonarme olanlar daha çok zarar görmüştür. Bunlar çoğunlukla 6. Daire sınırlarında olan Beyoğlu, Şişli, Osmanbey ve yakınlarındaki muhitlerdedir²⁷.

Nezaretlerin yaptığı tamir ve harcamalar hakkında İkdâm Gazetesinde 12 Ağustos'ta bilgi verilmiştir. Maliye Nezaretinden görevli bir mimar başkanlığındaki fenni heyetin tadilat raporunda 1.000 lira harcama tespit edilmiştir. Bu meblağın sarf edilmesine izin verilmesi için raporla beraber bir arzuhal Maliye Nezaretine arz edilmiştir. Gelibolu'dan Dâhiliye Nezaretine çekilen telgrafta kaza merkezinde bir otelin ve etrafındaki hanelerin deprem esnasında ateş aldığı ancak sonrasında söndürüldüğü ifade edilmiştir. Fakat sokaklar enkazdan dolayı geçilemeyecek vaziyettedir. Kırsal kesimde ise yoksulluğun tabii afetle birleştiği ve sefaletin çok daha arttığı anlatılmıştır. Çer çöpten veya büyük kısmı çamurlu harçtan yapılmış olan köy evlerinin neredeyse tamamı yıkılmıştır. Bunların ardından Mülki ve Askeri görevlilerden oluşan sıhhiye heyeti köylere sevk edilmiştir²⁸.

Sabah Gazetesinde yer alan habere göre Bahriye Nezareti de yardım faaliyetlerinin düzgün gerçekleşmesini sağlayan önemli kurumlardan birisidir. Kurum bünyesinde yer alan 12 tabip ve cerrahtan müteşekkil bir sıhhiye heyeti bizzat Nazır tarafından Mürefte ve Şarköy'e sevk edilmiştir.

²³ Sabah 11 Ağustos 1912, s. 2.

²⁴ İkdâm, 14 Ağustos 1912, s. 3.

²⁵ İkdâm, 12 Ağustos 1912, s. 2.

²⁶ İkdâm, 14 Ağustos 1912, s. 3.

²⁷ Sabah, 11 Ağustos 1912, s. 2.

²⁸ İkdâm, 12 Ağustos 1912, s. 2.

Bunun haricinde Gelibolu kaza merkezinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen telgrafta iletişimin hızlanması için telefon ve telefon santral makinesi talep edilmiştir. Tüm bunların kullanılabilmesi için gerekli memurların ve 400-500 adet çadırın da İstanbul'dan hemen gönderilmesi arz edilmiştir. Hilal-i Ahmer de Tıp Fakültesinde görevli tabip, operatör, eczacı ve 3 hasta bakıcıdan oluşan bir heyeti Giresun Vapuruyla yola çıkartmıştır²⁹.

Kamu kurumları ve görevlileri tarafından gerçekleştirilen yardım faaliyetleri hakkında bilgiler de Tanin Gazetesinde verilmektedir. "Tahsisat İtası" başlıklı haberde Bâb-ı Ali tarafından çeşitli çalışmaların karşılığı olan tutarların ödenmesinin Maliye Nezareti'ne tebliğ edildiği haberleştirilmiştir. Edirne Valiliği tarafından tespit edilen 250.000 kuruş, daha önce depremzedelere gönderilmesi kararlaştırılan 100 çadırın bedeli olan 32.500 kuruş ve masârif-ı gayr-i melhuz kaleminden Evkaf Nazırı Fevzi Paşaya harcamasına izin verilmiş olan 150.000 kuruşun ödenmesi tebliğ edilmiştir. Bununla beraber Şehzade Abdülmecid Efendi'nin riyasetinde İstanbul'da daha önce oluşturulan iane komisyonuna Donanma Cemiyeti Reisi Şefik Bey, Ticaret Odası Reisi Ubud Efendi, Rum Patrikhanesinden memur Patrici Bey, Meclis-i İdare-i Vilayet azasından Kostaki Doyani ile Reşad Beylerin katılacağı ve aza sayısının artacağı açıklanmıştır. Deprem bölgesinde mağdur olan halkın en önemli ihtiyaçlarından olan su tedariki için kuyu açılması da İstanbul Şehremanetince başlatılmıştır. Artezyen kuyusu açılması için usta işçiler, amele ve alet sevk edilmiştir³⁰.

Depremin kargaşası atlatıldıktan sonra ertesi gün telgraf hatlarındaki sorunlar giderilmiş ve cumartesi günü Edirne Vilayetinden haberler gelmeye başlamıştır. Ancak ilk günkü bilgiler Edirne şehir merkeziyle ilgilidir. Bu durum vilayet merkezindeki görevlilerin kazalara ve kırsal kesimlere henüz ulaşamadığının belirtisidir. İlk telgrafa göre; Adliye ve Polis yapıları ile İdadi Mektebinin bazı kısımları hasar almıştır. Ahşap olan Hukuk Dairesi ve yanındaki kâgir evrak deposu tamamen yıkılmıştır. 7 adet caminin minareleri ve saat kulesinin üst kısmı devrilmiştir. Jandarma binasının bir kısmı çökmüş ve bir yangın başlamıştır ancak yayılması engellenerek kısa sürede söndürülmüştür. Enkaz altında 4 asker kalmış ve bina oturulamayacak hale gelmiştir. Rüşumat Dairesinin bir cephesi yıkılmış, hapishane barınamayacak durumda kalmış; mahpuslar denetim altında güvenli bir konuma nakledilmiştir. Ticari yapılarda bazı dükkânlar etkilenmiş, saçak ve duvarlarının çöktüğü belirlenmiştir. Sanayi tesislerinde ise toplam üç un fabrikası yıkılmıştır. Bunlardan biri buharlı makinelerle çalışan ve sahibi Rum olan modern bir un fabrikası olup çalışanlarından bir kişi de enkaz altında kalmıştır³¹.

Dâhiliye Nezaretine ulaşan telgraflardan anlaşıldığı kadarıyla en şiddetli etki ve tahribat Edirne vilayetinin güney ve batısındaki yerleşim birimlerinde belirlenmiştir. Şarköy, Müreftte ile yakınlarındaki kasaba ve köylerde ilk tespitlere göre 384 vefat ve 900 yaralı vardır. Kazalarda ve bazı köylerde deprem haricinde yangın felaketi de yaşanmış, Şarköy 9 Ağustos'ta gün boyunca tamamen yanmıştır. Müreftte kaza merkezinin yakınlarında yer alan 20'den fazla petrol kuyusu deprem ertesinde alev almış ve etrafa ateş saçmıştır. Bu kazalarda halk şehir haricine özellikle dağlara doğru kaçmıştır. Edirne Valiliğinden Nezarete gelen telgrafla özellikle barınma için istekte bulunulmuştur. Buna göre daha önce çadır talep edilmiş fakat tedarik edebilecek olan 2. Kolordu askerlerinin çadırları bu askerlerin seferde bulunması sebebiyle alınamamıştır. Ayrıca baraka inşası zaruri görülmüş, Çorlu kaza merkezinde asıl felaket yangın sebebiyle yaşanmış ve 200 hane ile 100'e yakın dükkân yanmıştır. Buradaki toplam zarar meblağı 200.000 lira seviyesindedir. Çok yüksek olan bu maddi zarar haricinde insan kaybı ise henüz belirlenememiştir³².

Afetzede görevliler Dâhiliye Nezareti'nden acilen 500 çadır ve memurların vazifeleri için münasip miktarda nakit para talep etmişlerdir. Temel ihtiyaçlar ve sokaklardaki enkazların kaldırılması için su yolcu, itfaiye taburu ve mühendis ile çeşitli araç-gereç istenmiştir. Müreftte'de ise 16 köyün

²⁹ Sabah, 13 Ağustos 1912, s. 2.

³⁰ Tanin, 26 Ağustos 1912, s. 4.

³¹ Sabah, 11 Ağustos 1912, s. 2.

³² Sabah, 11 Ağustos 1912, s. 2.

tamamen yıkıldığı tespit edilmiştir ve kaza müftüsü de enkaz altında kalmıştır. Felaket çok üzücü şekilde yaşanmış, vefat edenlerin bir kısmı enkaz altında yanarak can vermiştir³³.

Dâhiliye Nezaretine Karesi'den ulaşan ilk bilgilerde Erdek kazasında büyük hasarın olduğu haber verilmiştir. Hükümet dairesi, yeni yapılan Rum mektebi, Çarşı camii büyük hasar almış, 3 dükkân tamamen yıkılmış ve bir kadın ile bir çocuk ağır yaralanmıştır. Paşalimanı adasındaki bir kilise kısmen; 24 hane, dükkân, fırın, değirmen tamamen yıkılmıştır. Hasar almayan hiçbir hane kalmamış, 15 hane halkı açıkta kalmış, bir kadın ağır yaralanmış, bir kız çocuğu enkaz altında kalarak hayatını kaybetmiştir. Gönen ve Edremit kazalarında evlerin çatıları ve bacaları yıkılmış, açıkta kalanlar için Bandırma kasabasında bulunan askeri depodan 15 adet çadırın istendiği ifade edilmiştir³⁴.

Dedeğaç'taki görevlilerce kazada herhangi bir can kaybı olmadığı, yalnızca bazı kâgir binalarda bir kısmı ağır olan çatlakların meydana geldiği haberi İstanbul'a ulaştırılmıştır. Ayrıca depremin kaza dâhilinde neden olduğu vahim bir sonucun da kara ılıcalarının kurumması olduğu aktarılmıştır. Çorlu'daki yangın neticesinde evsiz kalanların askeriyeden alınan çadırlara yerleştirildiği, can kaybının olup olmadığının tahkik edildiği belirtilmiştir. Edirne Valisinin de kendi gözetiminde bir yardım komisyonu teşkil ettiğini ve deprem mahallerini keşif maksadıyla Çorlu, Tekfurdağı, Mürefte ve Şarköy'e hareket etmiştir³⁵.

Maydos (Eceabad) Kaymakamlığı tarafından Gelibolu Mutasarrıflığına 9 Ağustos, 10 Ağustos ve 13 Ağustos tarihlerinde 3 adet telgraf gönderilmiştir. Sahih malumatları ihtiva etmesi sebebiyle telgrafların tamamı gazetede yayınlanmıştır. Deprem günü ulaşan ilk telgrafta halkın sarsıntı anındaki telaş ve korkusu aktarılmış, zarar gören kimseler hakkında bilgiler verilmiştir. Sadece Rum nüfustan 5 kişi ölmüş, fazla yaralanan olmamıştır. Köylerden güvenlikle ilgili sorun olup olmadığının araştırılması için jandarmaların taşraya yollanmıştır³⁶.

Ertesi günkü telgrafta Eceabad Kaymakamlığı zarar gören köylerin isimlerini, ölen sayılarını ve köylere bir hekim gönderildiğinin haberini vermiştir. 13 Ağustos'ta ulaşan üçüncü telgrafta ise kaymakamlığın köylerden edindiği bilgiler vardır. Köylerin tamamında sarsıntıların hissedildiği ve bazı köylerde 5-10 haneden başka sağlam yapının kalmadığı ancak ahalinin harman yapmak üzere kırsalda bulunması sebebiyle ölen sayısının 3 kişiden ibaret olduğu görülmüştür³⁷.

Kaymakamlık adı geçen yerlerin sosyal ve ekonomik durumlarını tarif etmiştir. Ilgardere köyü ahalisinin öteden beri Ziraat Bankasına borçlu olduğunu ve halkın yardım alamadığı takdirde evlerini yeniden inşa edemeyeceklerini ve büsbütün perişan olacaklarını açıklamıştır. Düşkün vaziyette olan köylerdeki meskûnlara 25'er lira dağıtılması için en az 1.000 liraya ihtiyaç olacaktır. Ayrıca etraftaki köylerden toplanabilecek yardımlarla hiçbir ihtiyacın giderilemeyeceği, yardımların dışarıdan tedarikinin mecburi olduğu vurgulanmıştır. Binaların enkazlarının temizlenmesi bile aylarca sürebilecektir. Ahalinin hali hazırda en büyük sorunun barınma olduğu haber verilmiş ve en kısa sürede 200 kadar çadır talep edilmiştir³⁸.

Bir diğer telgraf da 18 Ağustos günü Gelibolu'nun karşısında olan ve Lâpseki kazasına bağlı Çardak kasabasından ulaşmıştır. Gazetede yer alan İmam Edhem ve muhtar Mustafa'nın gönderdiği telgrafa göre 400 hanenin bulunduğu kasabada ancak 50 kadar hane sağlam kalmıştır. Halkın çoğunluğunun ailelerinde askerilerin bulunması ve yoksul olmaları nedeniyle sokak ortasında kalmışlardır. Barınabilecekleri çadırlar tedarik edilse de diğer ihtiyaçları ve ekmek için paraya ihtiyaçları olduğunu söylemişlerdir³⁹.

³³ Alemdar, 12 Ağustos 1912, s. 2.

³⁴ Sabah, 13 Ağustos 1912, s. 2.

³⁵ Sabah, 14 Ağustos 1912, s. 3.

³⁶ Sabah, 19 Ağustos 1912, s. 3.

³⁷ Sabah, 19 Ağustos 1912, s. 3.

³⁸ Sabah, 19 Ağustos 1912, s. 3.

³⁹ Sabah, 19 Ağustos 1912, s. 3.

Dâhiliye Nezareti felakete uğramış yerlere yardım için 10 Ağustos'ta çalışmalara başlamıştır. Bu maksatla Dâhiliye Nazırı Ziya Paşa depremzedeler için gerekli olan temel ihtiyaç maddeleri ile araç ve gereçlerin tedariki İstanbul Belediyesine emredilmiştir. İstanbul Belediye Reisinin başında olduğu heyet mağdurlar için 10.000 kıyye⁴⁰ ekmek, 100 kadar çadır ve bir miktar ecza malzemesi temin etmiştir. Bahriye Nezareti tarafından görevlendirilen Basra torpidosu da Haliç'ten demir almış, Galata Rıhtımında beklemiş ve yardımlar gemiye yüklenmiştir. Ayrıca yaralılar ve depremzedeler için belediyede görevli olan doktorlar ve eczacılar da Basra torpidosuna binerek cumartesi sabahı yola çıkmıştır⁴¹

Sabah Gazetesinde yer alan habere göre Basra torpidosunun malzemeleri ve görevlileri bıraktıktan sonra İstanbul'a geri dönmesi istenmiştir. Geldikten sonra payitahtta hazırlanan ihtiyaçları tekrar yüklenecek ve bunlarla beraber sağlık görevlileri de yola çıkacaktır. Giresun adlı vapur da ihtiyaçları depremzedelere teslim ettikten sonra vardığı yerdeki sağlık görevlilerinin tedavi edemediği ağır yaralıları İstanbul'a getirecektir⁴².

Depremzedelerin ihtiyaçları için İstanbul'daki yöneticiler de sistemli ve koordineli bir yardım faaliyeti başlatmışlardır. İstanbul Belediye Reisi 11 Ağustos cumartesi günü Liman Dairesine gidip görüşmeler yapmış, gemilere yüklenen gıda ve diğer malzemelerin sevkiyatını denetlemiştir. Osmanlı Seyr-i Sefain Şirketi de ihtiyaçların taşınması için Bandırma Vapurunu tahsis etmiştir. İstanbul'daki en önemli makamın da deprem esnasında zarar gördüğü haberi İkdam Gazetesi okurlarıyla paylaşmıştır. Dolmabahçe Sarayı'nda bazı avize, kandil ve diğer aydınlatma gereçleri yere düşmüştür. Deprem sonrasında ise Belediye 2. Dairesi de saraya sıhhiye heyeti göndermiştir⁴³.

Dersaadet'ten Gelibolu'ya ulaşan Evkaf memur ve mühendisleri tarafından inceleme yapılmış ve bir rapor hazırlanmıştır. Cami ve dini yapılar için 10.000 lira, diğer evkaf yapıları için ise 4.000 lira seviyesinde zararın olduğunu tespit etmişlerdir⁴⁴.

Evkaf Nazırının 13 Ağustos günü Bezmialem Vapuru ile deprem mahallerine yaptığı teftiş ve tetkik seyahati 20 Ağustos'ta sona ermiştir. Nazırın İstanbul'a geri döndüğü Sabah Gazetesinin ertesi günkü baskısında yer almıştır. Aynı gün gazetede Mürefte'den Sadaret makamına 17 Ağustos'ta çekilmiş olan bir teşekkür telgrafı da paylaşılmıştır. Edirne Valisi ile beraber depremzede muhitleri ziyaret eden Evkaf Nazırı için övgülerin dolu olduğu telgrafname Mürefte Belediye Reisi ve eşraftan üç kişinin imzasıyla gönderilmiştir. Kazada vuku bulan deprem ve yangın ertesinde sefil ve korunaksız kalan binlerce felaketzede ailenin ihtiyaçlarını gidermek ve gönüllerini almak için kazaya varmış olan Nazırın aldığı tedbirler için şükranlarını sunmuşlardır⁴⁵.

Valilerin gözetiminde ve valiliklerdeki yardım komisyonları Edirne haricinde de teşkil edilmiştir. İstanbul'da Vali İbrahim Hayrullah Bey'in riyaseti altında bir yardım komisyonu kurulduğu kararı Sabah Gazetesinde bulunmaktadır. Kararlaştırıldıktan sonra İstanbul Valisi'nin Bâb-ı Aliye gittiği, Sadaret Müsteşarı Adil Bey ve Dâhiliye Müsteşarı Kamil Beylerle çalışmalar hakkında fikir alışverişinde bulunduğu haberi verilmiştir. Aynı zamanda afet mahallerine ziyarete giden İstanbul Rum Patrikhanesi memurlarından bir kişi afetzedelere yardım etmek istemiştir. Ancak kabul edilmemiş, Edirne Valisi kendi riyasetinde bir komisyon kurulduğunu, arzu edildiği takdirde patrikhaneye bu komisyona görevliler tayin edilebileceğini beyan etmiştir⁴⁶.

Tanin Gazetesinde padişahın ve hanedan üyelerinin çalışmalarından ve yardımlarından bahsedilmiştir. Şehzade Abdülmecid Efendi reis olduğu, daha sonra İstanbul Şehremininin de üyesi olduğu

⁴⁰ 1 kıyye 1,282 kg. ağırlığındadır.

⁴¹ Sabah, 11 Ağustos 1912, s. 2.

⁴² Sabah, 11 Ağustos 1912, s. 2.

⁴³ İkdam, 11 ağustos 1912, s. 3.

⁴⁴ İkdam, 16 Ağustos 1912, s. 4.

⁴⁵ Sabah, 21 Ağustos 1912, s. 3.

⁴⁶ Sabah, 21 Ağustos 1912, s. 3.

komisyonun ikinci reisliğine İstanbul Valisi tayin edilmiştir. Depremzedeler için padişahın da 1.000 kuruşluk bağışta bulunduğu da bildirilmiştir⁴⁷.

“Şarköy kasabasının keşif ve inşası” başlıklı haberde kasabanın yollarının tekrar ortaya çıkarılması için bir mühendis heyetinin gönderilmesine karar verildiği yer almaktadır. Benzer şekilde Rüsumat Umumi Müdürü Sırrı Bey zarar gören gümrük binalarını tespit ve teftiş etmek için 21 Ağustos’ta yola çıkmıştır. Ayrıca tüm yapılar ve suyollarında kullanılmak üzere yeteri kadar borunun satın alındığı ve 22 Ağustos’ta gereken mahallere sevk edileceğinin haberi verilmiştir⁴⁸.

Şarköy’de hükümet dairesi yıkılmış, gelirlerin tutulduğu vezne enkaz altında kalmıştır. Bununla beraber telgrafhanenin ve adliyenin de tamamen yandığı eklenmiştir. Afetzedelerin iskânı için 400 çadır getirilmiştir. Ayrıca kasabada suların kesilmesi dolayısıyla hem acil su ihtiyacını giderecek sakalar hem de tamirat için İstanbul’dan ustalar gönderilecektir. Dâhiliye Nezaretine baraka inşası ve sokaklardaki enkazdan temizlenmesi için kürek, çapa ve sair inşaat malzemesi için başvurulmuş, güvenlik görevlisi de talep edilmiştir. Barınma sorunu yaşanan Mürefte’den de 500 çadır, kereste ve benzeri malzeme, mühendis ve nakit para istenmiştir⁴⁹.

Afetzede yerleşim birimlerine askeri deniz taşıtlarıyla malzeme sevkiyatı devam etmiştir. Resmi olarak tahsis edilen Basra Torpidosu da 11 Ağustos sabaha doğru Şarköy’den 1 kadın, 1 çocuk, 3 yetişkin erkek ve 25 kimsesiz aile getirmiştir⁵⁰. Daha önce Kale-i Sultaniye’de bulunan Hamidiye kruvazörü Şarköy’e yönlendirilmiş, erzak ve ilaç ile donanmaya mensup doktor ve eczacı ulaştırılmıştır. Basra torpidosunun da 13 Ağustos’ta Gelibolu, Şarköy ve Mürefte’ye doğru hareket edeceği, bu kasabalara sağlık heyeti, ecza malzemesi ve erzak götüreceği açıklanmıştır⁵¹.

Görevlendirilmiş olan deniz taşıtlarının personeli hakkında bilgiler verilmekte, gazetecilerin halktan edindikleri veya bizzat şahit oldukları faaliyetlerden bahsedilmektedir. 13 Ağustos 1912 günü de Sabah Gazetesinde kamuya ait torpido ve vapurlar ile sihiye heyetleriyle birlikte fedakâr biçimde çalışan kaptan ve süvarisi hakkında övgüler yer almaktadır⁵².

Depremzedeler için yapılan en üst seviyedeki kamu görevlilerinin çalışmaları Sabah Gazetesinde yer almıştır. Afet mahallinde araştırmalar yapmak için Meclis-i Vükela tarafından Evkaf Nazırı Mehmet Fevzi Paşa görevlendirilmiştir. Bunun üzerine 13 Ağustos akşamı Bezmialem Vapuruyla yüksek miktarda yardım malzemesiyle beraber yola çıkmıştır. Vapurda ekmek, 100 ton su, ilk yardım malzemesi, 10 adet lüks lambası, bir miktar kazma, kürek, kanca, el arabası, su damıtma makinesi, 4 adet telefon makinesi ve 15’lik santral götürülmüştür. Tüm bu malzemelerin Mülkiye Müfettişi Haydar Bey ile Şehremaneti Baş Müfettişi İbrahim Kadri Beyin gözetimi altında mavnalarla Bezmialem Vapuruna taşındığı, bir miktar asker ve polis de vapurda götürüldüğü haberin ayrıntılarında verilmiştir⁵³.

Bahriye Nezareti tarafından Bahriye Merkez Hastanesine bir heyet-i tıbbiye oluşturulması emredilmiştir. Baştabip Hakkı Şinasi Beyin başkanı olduğu, Doktor Selahattin, Nureddin, Nuri, Sami Beylerden müteşekkil bir heyet 3 cerrah ve 2 eczacı ile birlikte Bezmialem Vapuruyla afet mahalline yola çıkmıştır. Kale-i Sultaniye’den gazeteye ulaşan bilgiye göre; halkın acil su ihtiyacını gidermek için Donanmayı Hümayun Kumandanlığının görevlendirdiği Mecidiye Kruvazörü 30 tonluk bir dubayı arkasına bağlayarak afet bölgesine gittiği Sabah Gazetesinde yer almıştır⁵⁴.

Gazeteler, sadece telgraflarla değil felaket mahallinden ulaşan mektuplar sayesinde de haber almıştır. Sabah Gazetesine Gelibolu’dan gönderilen özel bir mektupta Sarsıntıların aralıklarla devam ettiği,

⁴⁷ Tanin, 22 Ağustos 1912, s. 4.

⁴⁸ Tanin, 22 Ağustos 1912, s. 4.

⁴⁹ Sabah, 13 Ağustos 1912, s. 2.

⁵⁰ Alemdar, 12 Ağustos 1912, s. 2.

⁵¹ Sabah, 13 Ağustos 1912, s. 2.

⁵² Sabah, 13 Ağustos 1912, s. 2.

⁵³ Sabah, 14 Ağustos 1912, s. 3.

⁵⁴ Sabah, 14 Ağustos 1912, s. 3.

halkın sokaklarda barındığı aktarılmıştır. Birçok köyün harap olduğu ve insanların enkaz altında kaldığı da duyulmuştur. Ancak telgrafhane yıkıldığından ve makineler bozulduğundan dolayı güvenilir malumat alınamamıştır:

“Evvelki gece ezani saat sekiz raddelerinde burada gayet şiddetli bir hareketi arz vuku bulup üç yüzü müteceviz hane ve mağaza yerle yeksan ve mütebaki mesakin ve dükkanların kaffesi hepsi az çok hasara uğradı. Çan ve saat kuleleriyle minarelerin kaffesi yıkıldı. Velhasıl memleket viraneliğe döndü. Şimdiye kadar yedi sekiz kişinin enkaz altında kaldığı rivayet edilmiştir. Telgrafhane ve makineler bozuldu. Teller kırıldığı için telgraf çekmek kabil değildir. Evlerde ne kadar bardak, şişe, tabak, lamba gibi şeyler var ise hepsi parça parça oldu. Elan şuan kulaklarımdan gürültü gitmiyor. Hareket-i arz fasılalarla ve fakat his edilecek derecede devam ediyor. Halk sokaklara döküldü. Birçok köylerin de harap olduğu rivayet ediliyor ise de sahih malumat alamadık. Un fabrikası, Adliye Dairesi, İdadi Mektebi, hapishane, eski telgrafhane, büsbütün harap oldu. Mahpuslar firar etmeye teşebbüs ettikleri için jandarma silah kullanmaya mecbur kaldı. Zaten korkmuş olan ahali bundan da iyice telaşa düştü. Fakat çok geçmeden hakikat mesele anlaşıldı ve heyecan yatıştı. Mahpusların yalnız bir kısmı hafif surette yaralanmıştır.”⁵⁵

Sabah Gazetesi, bir önceki gün Tekirdağ'da Rumca yayınlanan Bizantion Gazetesine gönderilen bir mektubun haberini 11 Ağustos'ta okuyucularına aktarmıştır. Mektuptaki bilgilere göre Tekirdağ'daki bütün haneler hasara uğramıştır. Hanlardan biri çökmüş ve içinde bulunan 10 beygir yıkıntı altında kalmıştır. Sarsıntıların korkusundan çarşıdaki bütün dükkanlar kapanmıştır. Gayrimüslim mahallelerinde 3 Rum mektebi ve bir kilise ile 3 Ermeni kilisesi ve bir mektebi hasar almıştır. 50 yaşında bir Rum acıklı bir şekilde korkusundan vefat etmiştir. Gayrimüslim mahallelerinde eski yapılar yıkılmış olsa da Müslüman mahallelerde zarar daha fazladır. Camilerden birisi tamamen çökmüş, çalışan bir kişi enkazdan perişan bir halde çıkarılmıştır. Müslümanlara ait kâgir evlerin neredeyse tamamı yıkılmış, bir aile çöküntü içinden çıkarılmıştır. Hamile bir kadın dehşet sebebiyle bebeğini düşürmüş, yaralı kişiler de hastaneye nakledilmiştir. Kamu yapılarından yıkılanlar olmuş, yeni inşa edilmiş kışla hayli hasara uğramıştır. Maddi zayıyatın yaklaşık 20.000 lira olduğu tahmin edilmiştir. Felaketzedelerin ihtiyaçlarının toplanabilmesi için derhal bir komisyon teşkil edildiği açıklanmıştır⁵⁶.

Sabah Gazetesi deprem esnasında Gelibolu'da bulunan muhabirinin depremden bir gün sonra gönderdiği isimsiz ve imzasız yazısını Sabah Gazetesi 13 Ağustos'ta yayınlamıştır. Muhabirin ilk yazdığı, bizzat yaşadığı ve şahit olduğu afeti okurlarla paylaşmanın bir insanlık vazifesi olduğudur. Muhabir Gelibolu'nun durumuna dair bilgi almak için yol çıktığında tesadüf ettiği köylüler heyecanlı yaşadıklarını “Bugün insaniyete tertib eden vazife” başlığıyla anlatmıştır:

“Sarsıntı esnasında Gelibolu kasabasının bir saatlik mesafesinde bir çiftlikte bulunuyordum. Gece saat 4 buçuk, 5 raddesinde şiddetli bir titreyişle uyandım. Geniş kısmı zarar almış odayı su basmıştı.... Çiftliğin bilcümle binaları yerle yeksan oldu, bu çiftlikte yalnız bir kadın enkaz altında kaldı. Hepsi kırdada bulunan çiftçilerin köylerdeki çoluk çocuklarının hayatından haberdar olmak akıllarına düştü. Yine Gelibolu ahvali hakkında malumat almak için acelece kasabada oldum. Yollarda rastladığım köylüler Gelibolu hakkında heyecanla malumat veriyorlardı. Gelibolu karşıdan bir virane manzara arz ediyordu. Bir minareden başka yüksek bir bina gözüküyordu. Kesif bir dumanın göğe yükseldiği kasabada yangının başladığı idrak ediliyordu. Şehre giriş anında Müslüman, Hristiyan, çoluk, çocuk canlarının kurtulduğundan birbirlerine geçmiş olsun diliyordu. Gençler, fedakar evlatlar, felaketzedelerin, enkaz altında kalan biçarelerin naaşlarını çıkarmakla vakit geçiriyorlardı. Kasabanın liman tabir olunan çarşısı harap olmuş, kâgir binalarla, Hükümet Konağı, telgrafhane ve hapishane ve Adliye dairesi, Mekteb-i İdadi, karantina ve rüsumat gibi resmi binalar tamamen yıkılmış, şehirde oturulabilecek bir hane kalmamış idi. İki fırından başka fırınların yıkılması sebebiyle ahalinin

⁵⁵ Sabah, 11 Ağustos 1912, s. 2.

⁵⁶ Sabah, 11 Ağustos 1912, s. 2.

ekmek ihtiyacı için bu iki fırının iyileştirilmesine çalışılıyor. Hal-i heyecanda bulunan halk telaş sebebiyle 5-10 günün ekmeğini tedarik ediyordu. ... Köylerden gelen havadisler büyük heyecanlıydı. Bolayır köyünün yarısı harap olmuş, dört kişi enkaz altında kalmıştır. Enkaz altında kalan bu dört kişiden henüz 15 yaşında olan genç bir annenin kucak şefkatinde bulunan bir yaşındaki yavrusu sağlıkla enkazdan çıkarılmıştır. Gelibolu'da altı kişi enkaz altında kalarak ölmüştür. Yaralı miktarı çoktur. Kalâ-i Sultaniye'den torpido ile doktor ve cerrahlar yollanmış ve yaralılar tedavi altına alınmıştır. Ahali bahçelerde ve açıktadır. Şayan-ı hayrettir ki hükümet-i mahallide bir atalet, bir durgunluk hükmü vardır. Ahalinin temin-i hayat ve sıhhat ve işleri için hiçbir şey yapılmadığı gibi geç vakit Bolayır'dan getirilen Muaşir Mehmed Efendi namında yardım bekleyen bir yaralı sokak ortasında bırakılmıştır. Telgraf tellerindeki kesintilerinden taşrada akraba ve taallukatından haber alamayan ahaliyi endişelendiriyordu. Tekfurdağı sahillerinde bulunan akrabamdan haberdar olabilmek için hareket eden vapura bindim. Gelibolu henüz gözden kaybolmadan diğer bir felaket manzarası, Şarköy kasabası birkaç hane olarak görünüyordu. Vapurumuz bu manzara-i felaket karşısında biraz durdu. Sahilde kahramanlar gibi bulunan halk vapura boyunları bükük bakıyorlardı. Limanda birinde Fransız, diğerinde İngiliz bayrakları alamet-i matem olarak direklerinin yarısına kadar çekilmiş iki römorkör demir atmış idi. Kaymakam-ı kaza hasârat-ı vâkıa hakkında açıklama yapmak ve vatandaşlarla hasbihal etmek üzere vapura geldi. Ahalinin çırılçıplak, aç ve ilaçsız bir şekilde yardım beklediğini ve şimdiye kadar enkaz altından almış kadar naaş çıkarıldığını, yüz elliden fazla yaralı bulunduğunu, suların tamamen çekildiğini anlatıyordu. Kendisini teselli eyledik. Hükümet-i merkeziyeye şahit olduklarımızı bildireceğimizi vaad ettik. Oradan da uzaklaşınca bir diğer felaket manzarası gözümüze çarptı. Mürefte kazası. Burası Şarköy'den daha müdhiş hasârata uğramış idi. Zelzeleyi müteakip zuhur eden yangın kazanın beşte dördünü küle çevirmesinin ertesinde gözden kaçıyor. Bundan sonra Hora namında büyük olduğu enkazdan anlaşıla bir köyün önünden geçtik. Bu manzara-i elime karşısında bütün vapur süvari ve yolcuları muhafaza-i itidal soğukkanlılığını koruyamayarak ağlıyorlardı.

Aman Ya Rabbi! Tahminen beş yüz haneli olan bu köyden ancak dört hanenin muhafaza-i mevcudiyet ettiği görülüyordu. Çoluk, çocuk, kadın, erkek, bütün halk sahile dizilmişler, boyunlarını bükmüşlerdi. Tekfurdağı'na vardığımızda uzaktan birkaç minarenin yıkıldığı görülüyor, bundan da buradaki tahribatın nisbeten pek az olduğu anlaşılıyordu. Karaya çıktığımızda halk geldiğimiz yerler hakkında malumat almaya koşuyordu. Bütün dükkanlar kapanmış, ahali hanelerini terk ederek kırlara yayılmıştı. Hükümet-i mahalliye zamanın nezaketini nazar-ı dikkate alarak fırınlarını açmayan fırıncıları buldurarak zorla fırınlarını açtırıyordu. Bugün üç gün oluyor ki henüz dükkanlar açılmamıştır. Mutasarrıf vekili olan Tahrirat Müdürü Ali Kemal Beyefendi ile icra ettiğim mülakatta Işıklar namında ve şehre beş saatlik mesafede bulunan köyün neredeyse tamamen harap olarak şimdiye kadar yüz yirmiden ziyade cesedin çıkarıldığını ve yaralıların tedavilerinin ifa edilmesi için kâfi miktarda doktor ve eczacı gönderdiklerini beyan ettiler. Velhasıl vatandaşlarımızdan ve bütün ashab-ı hamiyetten şahit olduğum ve resmi haberlerden arz ettiğim felaketzedelerin acı ve ızdıraplarını hafifletecek mal ve nakit yardımda bulunmalarını rica ederim.”⁵⁷

İkdam Gazetesinin muhabirinin 14 Ağustos'taki yazısı ise depremden ve ardından yaşanan yangından dolayı en fazla zarar görmüş yerlerden birisi olan Çorlu hakkındadır. Çorlu muhabiri kasabada depremde yıkılan sadece birkaç bina olduğunu ancak esas zararın sonrasında çıkan yangın sebebiyle yaşandığını vurgulamıştır. Depremin gerçekleşme sürecini de anlatmıştır. Aşağı çarşı denilen muhitte bir bakkal dükkânında yangın çıkmış, bitişiğindeki depo, tuhafıye ve manifatura dükkânlarına geçmiştir. İki buçuk-üç saat kadar devam etmiş, çarşıda ve civar mahallelerdeki 75 dükkân, 76 hane, 12 mağaza, 1 otel, 1 han ve 2 fırın tamamen kül olmuştur. Orient Bank Çorlu Şubesi de yanmıştır. Yangında zarar gören yerler kasabanın en canlı ve ticari muhitleri olduğu için hasar meblağının çok

⁵⁷ Sabah, 13 Ağustos 1912, s. 2.

yüksek olduğunu da açıklamıştır. Tahmin edilen kaybın 100.000 lirayı aşacağını, Osmanlı Sigorta Şirketinin bu yangında 5.000 lira civarında zarara uğradığını eklemiştir⁵⁸.

Yangının en fazla etkilediği mahallenin çarşıya yakın olan Musevi Mahallesi olduğunu ve en çok kaybı da Musevilerin yaşadığını açıklamıştır. Belediye tarafından bu mahalledekilerin iskânı ve iâşe ihtiyaçlarını karşılamak için 4.138 lira harcanacaktır.

Çorlu muhabiri yerel sorunları bildiği için yerel yöneticilerin yaptığı hataları da paylaşmıştır. Yazısında Çorlu kaymakamını sertçe eleştirmiştir. Kaymakamın görevlerini düzgün şekilde yerine getirmediğini, siyasi konularla fazlaca ilgilendiğini ve deprem anında parti işleri sebebiyle görevi başında olmayıp İstanbul'da bulunduğunu açıklamıştır. Belediyenin gelirlerinin de düzgün harcamalara tahsis edilmediğinden bahsetmiştir. Belediyenin yeteri kadar itfaiye araç gereçlerinin bulunmamasının yangının tesirinin artmasına sebep olduğunu yazmıştır⁵⁹.

Deprem bölgesindeki diğer muhabirlerden birisi de İkdâm Gazetesinin Tekirdağ'daki özel görevlisidir. Muhabirinin yazdıkları depremin birkaç gün öncesinden başlamaktadır. 13 Ağustos'ta yayınlanan yazısında deprem anını ve yardımları ifade etmiştir. Şahit olduğuna göre 50-60 civarı insan ölmüş, 300'den fazla kişi de yaralanmıştır⁶⁰.

17 Ağustos'ta İkdâm muhabirinin aktardığına göre Gelibolu kaza merkezinin 15 dakika mesafede bir burun üzerindeki deniz feneri yıkılmış ve yanmıştır. Bununla beraber "Me'murîn-i Hükümetin Atâleti" başlıklı yazısında felaketzede halkın maruz kaldığı zorlukları ve kamu görevlilerinin çalışmalarını ele almıştır. Sivil ve asker görevlilerin hizmet ve yardım konularındaki başarısızlıklarını şiddetle eleştirmiştir. Görevlilerin lâkayt oldukları ve disiplinli çalışmadıklarını, görev yerlerini terk ettiklerini yazmıştır. "Zelzele vukuundan 5-6 gün geçtiği halde hükümetin hemen hiçbir şey yapmamış olduğunu söylersem yemin ederim ki yalan söylememiş olurum" ifadesini kullanmıştır. Diğer liva ve kazalarda yapılan icraatın yüzde 5'inin bile Gelibolu'da yapılmamış olduğunu aktarmıştır. Gelibolu kasabasında kaç evin yıkıldığı veya kaç kişinin kaybedildiği devlet tarafından tespit bile edilememiştir. Halk arasında 2 kişi kaybolmuştur ve başlarına ne geldiği bilinmemektedir. Belediye'de görevli olan doktor şehri terk etmiş ve üç gün sonra dönmüştür. İstanbul'dan gönderilen çadırlar ve ekmekler sadece memurların ve ailelerinin kullanımına verilmiştir. Depoda çadır ve malzeme bulunduğu halde Binbaşı olan askeri görevli halka herhangi bir yardım yapmamıştır. İzmir'den gönderilen askerlerin kullanılması için çadır verilmemiş, bunun üzerine komutan depo kapısını kırdırarak çadır tedarik edebilmiştir⁶¹.

Muhabir Gelibolu kazasında görevli olan Redif Kumandanı Binbaşından bütün halkın şikâyetçi olduğunu ancak hakkında herhangi bir işlem yapılmadığını iddia etmiştir. Layıkıyla çalışmadığını bizzat tespit ettiği vakalarla aktarmıştır. Cuma Tekkesi isimli 2.000-3.000 liralık eşya ve askeri levazimat bulunan bir askeri depo yıkılmıştır. Depremden 6 gün geçmesine rağmen görevlilerin ataleti nedeniyle eşyaların çıkarılması için hiçbir şey yapılmadığı ve çürümeye terk edildiğini yazmıştır. Memurlar yoğun bir şekilde yolsuzluk yapmakta ve halkı mağdur etmektedirler. İstanbul Şehremanetinin gönderdiği ekmek Gelibolu'ya ulaşmış ancak halka adaletle dağıtılmamış, memurlar kendi aralarında paylaşmışlardır. Deprem gününden beri Gelibolulular ağızlarına bir lokma bile ekmek koymadıkları halde yüksek fiyatla satabilecek bir memura verildiğini eklemiştir⁶².

3 Eylül tarihinde Tanin Gazetesinin Tekfurdağı muhabiri gözlemleri neticesinde depremden mağdur olmuş halkın vaziyetini aktarmıştır. Tekfurdağı'na bağlı olan ve toplamda 1.000 hanenin bulunduğu Işıklar köyünde 850 hanenin tamamen yıkıldığını, kalanların ise yaşanamayacak hale geldiğini ve köyün manzarasının ağlanacak bir durumda olduğunu bildirmiştir. Afetzedeler ise yeteri kadar yardım görmemiş, yalnızca İstanbul Şehremanetinden bir sıhhiye ekibi gelmiştir. Halk bu yardım ekibine çok

⁵⁸ İkdâm, 14 Ağustos 1912, s. 3.

⁵⁹ İkdâm, 14 Ağustos 1912, s. 3.

⁶⁰ İkdâm, 16 Ağustos 1912, s. 4.

⁶¹ İkdâm, 17 Ağustos 1912, s. 4.

⁶² İkdâm, 17 Ağustos 1912, s. 4.

minnettar kalmış ancak sonrasında hiçbir yardım ulaşmamıştır. Hükümet buraya bir fen heyetini yollayacağını vadetmiş ancak herhangi bir çalışma başlamamıştır. Muhabir, sefalet içinde olan halka hayırseverler haricinde kamudan yeterince yardım gelmediğini açıklamış, Ziraat Bankasından parasal destek verilmesini fikrini paylaşmıştır⁶³.

İkdam Gazetesinde Şarköy’de bulunan bir okurundan ulaşan mektup paylaşılmıştır. Deprem esnasında İstanbul’da bulunan Pandolaki Papadopoulos isimli okur deprem sonrasında Şarköy’deki ailesinden haber almak ve yardım etmek için 10 Ağustos cumartesi akşamı saat 11’de Bandırma Vapuruyla yola çıkmıştır. Vapur sırasıyla Tekirdağ, Ganos (Gaziköy), Hora (Hoşköy) ve Mürefte’ye uğrayarak Şarköy’e ulaşmıştır. Mektup gönderen Mercan İdadisi mezunlarından olan kişi şahit olduklarını, gözlemlerini ve yorumlarını ayrıntılarıyla kaleme almıştır:

“Depremzedeler için 1.500 çuval un götüren vapur yakınlarına giden yolcularla doluydu. Yüzleri asık ve her hallerinden yası oldukları anlaşılmaktadır. Tekirdağ’a uğradıktan sonra Ganos’a gidilmişti ve vapurdan dehşetli manzarası görülmekteydi. 850 hanelik yerleşim biriminde enkazlardan ceset çıkartan sandalcılara durumu sorduk Cevaben 200 ceset çıkardıklarını, çıkarmaya devam ettiklerini ve mahvolduklarını söylediler. Ardından Hora’ya giden vapurun karşısında öncekinden daha feci bir görüntü duruyordu. Hem depremin hem de yangının tahrip ettiği kasabadaki 1.200 hanenin yalnızca 5-6 tanesi sağlam kalmıştır. Bütün binalar harap olmuş ve hepsi şekilsiz bir kütle haline dönüşmüştür. Halk bağlarda ve tarlalarda kalmaktadır”.

Mürefte’ye vardıklarında ise kasabadaki toplam insan kaybının 450 kişiye çıktığını öğrenmişler, binaların 20-25 tanesi haricindekileri kül halinde görmüşlerdir. Vapurdan 400 çuval un indirilmiş, bir süre Mürefte’de kalmışlardır. Yazan kişiye göre Şarköy’e vardıklarında gördüğü feci vaziyeti tarif etmesi için kalem acizdir. İskele yakınında önünde sadece bir masa bulunan Şarköy Kaymakamından etraflı bilgiler edinmiştir. Yaklaşık 1.200 haneden oluşan kasabanın 200 hanesi Müslüman, 1.000 hanesi de Gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Uzun ve şiddetli depremin ardından yangın başlamış, iskeleye yakın 4 hane ile Liman İdaresinin binası dışındakileri mahvetmiştir. Enkaz altından çıkarılan ceset sayısı 95’e ulaşmıştır. Bunlardan 15’i Müslüman, 79’u Hristiyan ve biri de Musevidir. Ayrıca ağır yaralı olan 10 kişi vardır. Bunlardan 5 tanesi önceden tedavi edilmiş, kalanlar da pazar günü Basra torpidosuyla İstanbul’a gönderilmiştir. Hafif yaralı olanların sayısı çok olmakla beraber yerel sağlık görevlileri-doktorlar bu kişilere yardım etmişlerdir.

Şahit olduğu üzücü, dehşet verici ve ağlamaklı anları aktarmıştır. Kasabada yer alan iki eczanenin ikisi de yandı için ilaçsız kalmıştır. Hükümet ve Heyet-i Sıhhiye pansuman ve tedavi için gerekli ilaçları yollamış, mağduriyeti hafifletmiştir. Ancak doktorun ifadesine göre yetersiz olan yerli ilaçlardır. Bu sırada Biga’dan 2 saat mesafede bulunan Aksaz adlı köyden bir kayık ile 500 ekmek ve 2 fiçı sardalya getirmişlerdir. Ekmeğin 100 tanesi Eriklice’ye, 200 tanesi de Mürefte’ye ayrılmıştır⁶⁴.

Halk elinden geldiğince yardım yapmaya çalışmıştır. Depremin yaşandığı yerleşim birimlerinin ahalisinden olup İstanbul’da bulunan ticaret erbabı 10 Ağustos cumartesi günü 2 adet vapur kiralamıştır. Hemşerilerine ve ailelerine kavuşmak için oldukça yüksek miktarda ekmek ve sair erzakla beraber İstanbul’dan hareket etmişlerdir. Marmara Ekspres gemisi ise cumartesi günü felaketzedelere yardım ulaştırmak ve yaralıları alarak İstanbul’daki hastanelere getirmek amacıyla Galata limanından ayrılmıştır. Mürefte’ye vardığında erzak teslim etmiş ancak ahalinin kaza merkezinden uzağa kaçması ve çoğunun dağlarda bulunması sebebiyle hiçbir yolcu ve yaralı alamadan dönmüştür. Akşam 6’da İstanbul’a ulaşan geminin mürettebatı halkın çok miktarda ekmek talep ettiğini, Şarköy ve Mürefte’nin ateşler içinde yandığına şahit olduklarını söylemişlerdir. Şarköy ve Mürefte’de kullanılabilir deniz taşıtı, kayık ve mavnanın kalmadığı haber verilmiştir. Nemre ve Bandırma Vapurları da mağdurlar için Şarköy, Mürefte ve Gelibolu’ya hareket etmiştir. Gazetede halkın elinden geldiğince yaptığı yardımların bilgileri de bulunmaktadır. Mağdurlar için Basra

⁶³ Tanin, 3 Eylül 1912, s. 5.

⁶⁴ İkdam, 14 Ağustos 1912, s. 3.

torpidosuna ekmek ve levazım yükleyen limandaki hamallar ücret almamışlardır. Sabah Gazetesi bunun hamiyetli bir davranış olduğunu yazmış ve haberi “Var Olsunlar” başlığıyla vermiştir⁶⁵.

Bireysel yardımlar da artmıştır. İstanbul’dan bir hayırsever kadın tarafından Gelibolu ve civarındaki afetzedeler için yorgan, Amerikan bezi, un, yağ ve sair malzeme için 1.000 liraya yakın kıymette eşya ve erzak gönderileceği açıklanmıştır⁶⁶.

Alemdar gazetesi de İstanbul Şehremaneti’nin felaket yerlerine önemli yardımlar yaptığını, Gelibolu’ya gönderilen Doktor Nulyan Efendinin 12 Ağustos’ta felaket yerine vardığını ve görevine başladığını yazmıştır. Nulyan Efendi kaza merkezinde ve köylerde yüzde 10 nispetinde vefat ve yüzde 40 nispetinde yaralı olduğu bilgisini Şehremaneti’ne göndermiştir. Susuzluğun ve asayiş tehlikesinin en büyük iki sorun olduğunu görmüştür. Jandarmaların yaralanması ve vazifede olmamaları sebebiyle bazı köylerde çeteler ortaya çıkmıştır⁶⁷.

Şarköy’e gönderilen Doktor Nazım Beyin görev yerinde takdire şayan bir şekilde çalıştığı haberi merkeze ulaşmıştır. Ayrıca deniz nakliyatı açısından önemli olan Gelibolu ve Hora köyündeki deniz fenerlerinin hasar aldığı, geceleri çalıştırılmadığı bildirilmiş, seyrüsefer edilmesine engel olacağına dikkat çekilmiştir. Mürefte’den Dâhiliye Nezareti’ne 12 Ağustos’ta ulaşan telgrafta temel ihtiyaç maddeleri, tıbbi malzeme ve çadır talep edilmiştir. Basra Torpidosuyla sağlık personeli ve tıbbi malzeme depremzede muhitlere ulaştırılmıştır⁶⁸.

Kişisel yardımların bir başka örneği 13 Ağustos’ta Şehremaneti’nde görülmüştür. Heyet-i Sıhhiye İkinci Reisi Dr. Petraki Efendi Kumkapı’da yardım toplama teşebbüsünde bulunmuş, bir saat zarfında 50 lira toplayarak yardım komisyonuna teslim etmiştir. Bununla beraber ticaret erbabından kimseler de şahsi yardımlarını birleştirmek için bir heyet teşkil etmişlerdir. İstanbul ve Galata’daki zahire tacirlerinden Maksimyadi, Melassidi, Yorgiyadi, Pandelidi, Değirmenci ve Taşçıoğlu efendilerden oluşan heyete esnaflar 100 liralık pirinç, fasulye ve sair zahireyi toplamışlardır. Yardımlar Yorgiyadi ve Pandelidi Efendiler aracılığıyla gönderileceği ve afetzedelere elden dağıtılacağı açıklanmıştır⁶⁹.

Gazetelerde isimleri verilen İstanbul’daki bazı tacirler kendi aralarında nakit veya malzeme olarak yardım toplamışlardır. Banker Zarifi 500, Oyanidis 500, Mavro Kadato 300, Sinyasoğlu 200, İlyasko 100, Portakaloğlu 100, Mike Papadopulos 100 liralık yardım yapmıştır. Şahsi yardımların haricinde çok sayıda toplu yardım da görülmüştür. Edirne Rum cemaati 200, Gemlik Rumları 250, Büyük Ada Kulübü 100, Amerika’daki Rumlar 200 lira yardım göndermiştir. İstanbul’daki manifatura tacirleri 600 lira kıymetinde erzak toplamıştır. Rum Patriki Yovakim Efendi’nin deprem muhitlerine gideceğini hükümete tebliğ etmiş, bu isteğin hükümetçe olumlu karşılandığı bildirilmiştir⁷⁰.

Bandırma Rum Metropolit Vekili Papa Nikola Malaryos tarafından Sabah Gazetesinde bir teşekkür metni yayınlanmıştır. Bandırma’da halk arasında toplanan yardım malzemeleri ve nakit para ile belediye tarafından 1.000 kıyye ekmek kazadaki komisyona takdim edilmiştir. Bu malzemelerin nakli için Osmanlı Seyr-i Sefain Kumpanyasının Bandırma acentesi olan Ali Çavuş vasıtasıyla şirketin Genel Müdürlüğüne yapılan başvurusu ertesinde şirket eldeki malzemeleri ücretsiz taşımıştır. Ayrıca nakliyata tahsis edilen Gelibolu Vapurunun çalışanları Ahmet, Yakup ve Neşet beylere hizmetleri karşılığında memnuniyet, minnet ve şükran duyulduğunu beyan etmiştir⁷¹.

Yardımlar kurumsal olarak da yoğun şekilde toplanmıştır. 25 Ağustos Pazar günü Rum kadınların depremzedeler için Beyoğlu’nda yardım toplayacakları yazılmıştır. Beyoğlu Fukaraperver Cemiyeti öncülüğünde deprem felaketinden mağdur olanlar için Beyoğlu’nda kırmızı renkli küçük çiçekler satmaya karar vermişlerdir. Kadınların hazırlayacağı yakalara takılabilen çiçek şeklindeki bu rozetleri

⁶⁵ Sabah, 11 Ağustos 1912, s. 2.

⁶⁶ Sabah, 13 Ağustos 1912, s. 2.

⁶⁷ Alemdar, 13 Ağustos 1912, s. 2.

⁶⁸ Alemdar, 13 Ağustos 1912, s. 2.

⁶⁹ İkdam, 14 Ağustos 1912, s. 3.

⁷⁰ Sabah, 19 Ağustos 1912, s. 3.

⁷¹ Sabah, 19 Ağustos 1912, s. 3.

10 paraya satacaklarını açıklamışlar ve insanlık vazifesi olan ardim için olabildiğince çok rozet almaya bütün vatandaşların çağırılmışlardır. Alınacak rozetlere karşılık biçilen değerinden çok daha yüksek meblağların ödenmesinin de beklendiği eklenmiştir⁷².

Tanin’de yer alan haberlere göre devlet haricinde yardım toplayan ve ihtiyaç sahiplerine hizmet veren bir kurum olan Hilal-i Ahmer Cemiyetinin (Kızılay) çalışmaları da okuyuculara aktarılmıştır. Dr. Mahir Bey’in başkanlığında 13 kişilik bir sağlık heyeti teşkil edilerek yardım malzemeleri ve ilaçlarla İmroz (Gökçeada)’a gönderilmiştir. Heyet, bir kişinin vefat etmesine rağmen çok sayıda kişiyi tedavi etmiştir. Heyet başkanı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin merkezine gönderdiği telgrafında; adada bina tamir ve inşasından başka insanlarla ilgili herhangi bir ihtiyaç kalmadığını, görevlerini tamamladıklarından en kısa sürede döneceklerini bildirmiştir⁷³.

Gark kumpanyasının Dersaadet acentası Richard Gark deprem mahallerine insani maksatlarla malzeme göndereceğini ve devletin nakliyelerini karşılıksız olarak yapacağını bildirmiştir. Römorkunu tahsis etmiş ve 13 Ağustos akşamı taşıt Şarköy’e hareket etmiştir. Ayrıca Hilal-i Ahmer Cemiyeti depremzede muhitlere göndermek için bir tabip ve 3 stajyeri istihdam etmek için gazeteye ilan vermiştir. İlan içeriğinde talip olanların öğleden sonra saat 1’de Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Genel Merkezine müracaatlarının beklendiği belirtilmiştir. Bölgede yıkılmış olan kamu ve özel mülklerin inşası için Gelibolu’da duvarcı ve keserci ustasının istihdamına lüzum olduğu, bu mesleklerdeki zanaatkârların Gelibolu Mutasarrıflığına başvurmaları ilan edilmiştir⁷⁴.

“Marmara Zelzeledeğâni Menfaatine” başlıklı haberde sosyal yardım faaliyeti hakkında bilgiler artırılmıştır. Bağış karşılığı gül dağıtacak kişilerin örgütlendiği kurumun Beyoğlu’nda Rum kadınlardan müteşkil Fukaraperver Cemiyetidir. Ekmekten ve meskenden mahrum kalan depremedelerin sefaletini hafifletmek için Pazar günü karşılığı depremedelere gönderilecek olan çiçekler satılacağı tekrar haberleştirilmiştir. Güller milli renk olarak telakki edilen kırmızı olacaktır ve fiyatı da 10 para olarak belirlenmiştir. Ancak bu alışverişin bir hayır faaliyeti olduğu ve ödemenin üst sınırının olmadığı hatırlatılmıştır⁷⁵.

Çiçek satışıyla alakalı haber 25 Ağustos baskısında da yer almaktadır. Çiçek hakkında ve faaliyeti yapacaklar hakkında bilgiler tekrar verilmiştir. Bu sayede hayırsever herkesin olabildiğince yüksek bağışlar yapması ve toplanacak bağışların artırılması amaçlanmıştır. Aynı gün İmroz (Gökçeada) adası hakkında ve adaya giden Hilal-i Ahmer görevlisi Dr. Mahir Beyin çalışmaları aktarılmıştır. Adadaki evlerin çoğunluğu yalnızca bir katlıdır ve dağınık olarak inşa edilmiştir. Ayrıca depremin ilk sarsıntısı adada yıkıcı şekilde hissedilmemiş, bu sayede insanların evlerinden dışarı kaçmaya vakitleri olmuştur. Artçı sarsıntıların çok sayıda binaya hasar vermesine rağmen yalnızca bir ölümün ve az sayıda hafif yaralanmanın olduğu paylaşılmıştır. Bu olumlu durum sonucunda yaralıları yerel sıhhiye görevlileri tedavi etmiş, adaya giden doktor ve sıhhiye ekibi adada kısa süre kalmış, yanlarında götürdükleri erzak ve sağlık malzemelerini bırakarak geri dönmüşlerdir. Adada yaşayanların namına Belediye Reisi Yani Efendi Cemiyete bir teşekkür telgrafı göndermiştir⁷⁶.

İstanbul’da Rum kadınların 25 Ağustos Pazar günü depremedeler için gerçekleştirilen yardım faaliyetinden 2.500-3.000 liraya yakın bir meblağı topladıkları Rum gazetelerinde açıklanmış ve Tanin Gazetesinde de 27 Ağustos’ta aktarılmıştır. Rumlar tarafından yardım faaliyetlerinin oldukça yoğun yapıldığı haberlerden anlaşılmaktadır. Atina’da teşekkül edilen İane Komisyonunun topladığı tutar 322.000 drahmiye ulaşmış, toplanmanın halen devam ettiği, Amerika’daki Rum Cemiyeti’nin de Rum Patrikhanesine 50.000 dolar gönderdiği Tanin Gazetesinde yer almıştır⁷⁷.

⁷² Tanin, 13 Ağustos 1912, s. 3.

⁷³ Tanin, 13 Ağustos 1912, s. 3.

⁷⁴ Sabah, 14 Ağustos 1912, s. 3.

⁷⁵ Tanin, 24 Ağustos 1912, s. 5.

⁷⁶ Tanin, 24 Ağustos 1912, s. 5.

⁷⁷ Tanin, 27 Ağustos 1912, s. 4.

Depremde en ağır hasar gören yerleşim birimlerinden olan Mürefte merkezinde ve köylerinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin devam eden faaliyetleri vardır. Tüm Mürefte ahalisinin yardımlara ve iyi niyetli davranışlara minnettar ve müteşekkir olduğu beyan edilmiştir. Sağlık heyeti, hastabakıcılar ile erzak ve ecza malzemelerinin bulunduğu Giresun Vapuru kaza merkezine varmıştır. Cemiyet Genel Merkezinin gönderdiği vapur 11 gün boyunca hastane olarak kullanılmış, 4 Eylül'e kadar 200'ü aşan yaralı vapurda tedavi edilmiştir. 160 kadar hafif yaralı ayakta, 40'tan fazla ağır yaralı da aileleriyle beraber vapurda yatırılarak tedavi edilmiştir. 27 ağır yaralı iyileştirilmiş ve ailelerine teslim edilmiş, ameliyat edilmiş ama sağlığına kavuşamamış 15 kadar ağır yaralı ise tedaviye İstanbul'a götürülmesi için Giresun Vapurunda alıkonulmuştur⁷⁸.

Yabancıardan felaket hakkında edindikleri bilgiler ve yardım çalışmaları da göze çarpmıştır. Yurt içinde azınlık dillerinde veya yurt dışında yayın yapan gazetelerde de deprem hakkında çokça haber yapılmıştır.

Rumca yayın yapan gazetelerde depremin merkezinin Taşoz adası yakınında olduğu yazılmıştır. Hora'da 800 kişi, toplamda ise 3.000 kişinin öldüğü tahmin edilmektedir. Rum Patrikhanesince Trabzon, Dimetoka ve Vize Metropolitleri ile Pancini ve Karatodori isimli üyelerden oluşan bir yardım komisyonu teşkil edilmiş, Patrikhane kurumu sandığından da 300 lira tahsis edilmiştir. Tüm bunları Sabah gazetesi Rumca gazetelerden aktarmıştır.

Marmara'nın güneyinde, Bursa yakınlarında depremde ağır kayıplar verilmediği anlaşılmaktadır. Çoğunluğu Kırmasti (Mustafakemalpaşa) kasabası etrafında olan küçük hasarlar görülmüştür. Duvarlar çatlamış, bacalar yıkılmış, birkaç mahallede yeni su kaynakları çıkmıştır. Bursa şehir merkezinde de hissedilmiş olsa da depremin herhangi bir zarar vermediği görülmüştür⁷⁹.

Lusercak isimli Rum gazetesine göre Mürefte'de birkaç tanesi hariç bütün evler yıkılmıştır. Yıkılan 600 hanenin enkazı altında 130 kişi kalmış, bunların 80 kadarı çıkarılabilmektedir. Ölenlerin birkaçı Müslüman diğerleri ise Rumdur. Burada zararların tamamı depremden ileri gelmiş, yangın çıkmamıştır. Ancak Hora köyünde sarsıntıdan sonra 3 yerde yangın çıkmış ve insan kayıpları bu sebepten olmuştur. Bu gazeteye yazılmış bir mektuba göre Mürefte'de 150 kişi yıkıntılarının altında kalarak hayatını kaybetmiş, yalnızca 50 kişi çıkarılabilmekmiş, civardaki 14 köy tamamen yanmıştır. Buralarda henüz bir resmi tetkikat yapılmadığı için nüfus kaybı hakkında herhangi bir bilgi yoktur.⁸⁰

Tekfurdağı'nda Rumca yayın yapan Byzantion gazetesinin deprem sarsıntıları ve asayiş haberleriyle ilgili yayınladıkları ertesinde Türkçe olarak Sabah gazetesinde aktarılmıştır:

“Sarsıntı felaketinin devam ettiği, halkın büyük kısmının açık havada, çadırlarda ve bahçelerde ikamet etmektedir. Sarsıntıların bazıları şiddetli ve uzun sürmektedir. İnsanlar evlerine girmeye cesaret edemiyorlar. Hasar görmüş eski binalar yıkılmakta ve bacalar devrilmektedir. Hapishane hasar almış, 100-120 kadar mahpus Orta Camiye nakledilmiştir. Depremin ertesi günü olan sarsıntıdan sonra açık bir yere nakil olunmalarını talep etmişlerdir. Jandarma askerleri tüfeklerini kullanarak onları dağıtmış ve sakinleştirmiştir. Daha sonrasında mahpusların bir kısmı açık mekânlara nakledilmiştir”.

Şehrimizin garp cihetinde kain olup takriben 100 haneyi havi ve Rumlardan meskun Aşıklar karyesinde haneler harap derecesinde yıkılmıştır. Enkaz altından şimdiye kadar 150 naaş çıkarılıp defnolunmuştur. Peyderpey enkaz altından naaş çıkarılmakta, yaralı miktarı da çoktur⁸¹.

Deprem hakkında en doğru ve bilimsel veriler Bulgaristan gazetelerinde yer almıştır. Osmanlı Devleti'nde depremin süresi, şiddeti ve merkezinin kesin olarak tespit edilmesi mümkün olmamıştır. Başkent Sofya'da yer alan rasathanede tespit edilen depremle ilgili bilgiler yayınlanmıştır. Depremin merkezi olarak Taşoz adası tespit edilmiştir. Sarsıntılar Bulgaristan'ın da pek çok yerinde

⁷⁸ Cenin, 4 Eylül 1912, s. 4.

⁷⁹ Sabah, 13 Ağustos 1912, s. 2.

⁸⁰ Sabah, 13 Ağustos 1912, s. 2.

⁸¹ Sabah, 13 Ağustos 1912, s. 2.

hissedilmiştir. Deprem nedeniyle Aytos adındaki kasabanın yakınlarında yer alan maden sularının tazyikinin olağanüstü seviyede arttığı ifade edilmiştir⁸².

Bilimsel tespitlere göre cuma sabaha karşı yaşanan en yıkıcı depremin sonrasında çok sayıda artçı sarsıntı olmuş, bilgileri de ayrıntılarla verilmiştir. Cumartesi gecesi 2 defa şiddetli ve 3-4 saniye süren sarsıntı yaşanmıştır. 8 defa hafif ve kısa süren, cumartesi sabaha doğru saat 3.30'da 3 saniye süren, saat 6.30'da 4 saniye süren, cumartesi öğlen 1'de şiddetli ve 3 saniye süren pazar gecesi 2 defa şiddetli ve 4 defa hafif, pazar sabahı öğlen saat 2'de ve 4.30'da 2-3 saniye süren iki sarsıntı olmuştur. Bu sebeple de ciddi hasarlar meydana gelmiştir⁸³.

Levand Herald gazetesinin edindiği bilgiyi aktaran İkdam Gazetesi İzmir'den gelirken deprem muhitlerindeki duruma şahitlik eden Virginia Vapurunun kaptanının beyanlarını okurlarıyla paylaşmıştır:

“Çarşamba günü öğleden sonra 6'da Çanakkale'den hareket ettik. Kalan mesafeyi daha süratle gidebilmek için sahildeki iki feneri görmeye çalıştığım halde başarılı olamıyor, istikametten saptığımızı zannediyordum. Vapur bütün süratiyle ilerliyordu, Ganos (Işıklar) dağı yakınlarından geçtiğimiz sırada şehirde hiç ışık yanmadığını tam bir hayretle gördük. Hora (Hoşköy) istikametine gittiğimiz ve fenerleri aradığımız halde bir türlü bulmak mümkün olamıyordu, fenerler ortadan kaybolmuştu. Uzaktan Müreftte, Şarköy ve sair kasabalar ateşler içinde görünüyordu. Deniz çok dalgalı olduğu için duraklayamadık ve İstanbul'a doğru ilerledik.”

Osmanlı Devleti'nde görevli olarak bulunan yabancıların çalışmaları da gazete haberlerinde görülmektedir. Fransız Sefiri Maurice Bompard depremin ertesi günü maiyetiyle beraber Fransız Sefaretine ait olan Jan Blar isimli yatla depremin tahribatını belirlemek için cumartesi akşamı İstanbul'dan Gelibolu'ya gitmek için yola çıkmıştır⁸⁴.

Rus Sefareti tarafından 12 Ağustos'ta bir gemi tahsisıyla yardım teklif edilmiştir. Yaralıların İstanbul'a, ihtiyaçların da deprem bölgelerine nakledilmesi için Rus Sefaretinin maiyetinde görevli olan bir gemiyle her türlü yardım yapılmak istendiği Bab-ı Âli'ye beyan edilmiştir. Bab-ı Âli tarafından ise Rus Sefirine teşekkür edilerek gemilerinin kullanılmasına gerek olmadığı bildirilmiştir⁸⁵

Yardımlar konusunda yabancılarla alakalı her zaman olumlu durumlar yaşanmamıştır. 13 Ağustos'taki habere göre Tekirdağ'a uğramış olan Yunan bandıralı bir gemiyle Gelibolu civarındaki depremezdelere un gönderilmek istenmiştir. Gemi işletmecisi ve kaptanı nakliye ücreti teklif edilmesine rağmen malzeme naklini kabul etmemişlerdir⁸⁶.

Sabah Gazetesi 14 Ağustos baskısında yabancıların ve yerli sivil yardımlarla ilgili çokça haber vermiştir. 12 Ağustos'ta Fransa Cumhurbaşkanı Sultan Reşad'a depremin meydana getirdiği hasar ve kayıplar sebebiyle başsağlığı dileyerek taziye gönderdiği, Alman basınındaki Nordvische Allemagnie ve Kosice Zeitung gibi çeşitli gazetelerde afet nedeniyle yardımları ve taziyeleri yayınladığı aktarılmıştır. Aynı gün Alman İmparatoru felaket dolayısıyla hem şahsının hem de Alman milletinin büyük bir matem yaşadığını Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçiliği'ne beyan etmiştir. Atina'dan edinilen bilgiye göre Yunan Hükümeti depremezdelere için kereste, kalas ve erzak yüklü bir vapuru Pire limanından göndermeye karar vermiştir. Kalas şehrinde de kereste yüklü bir vapur gönderilmiştir. Ayrıca Amerikan Sefareti tarafından yaralıların tedavisi veya nakledilmesi için birkaç doktor, cerrah ve tıbbi malzemeyi taşıyan bir vapur gönderildiği okuyuculara aktarılmıştır. Liberte

⁸² Sabah, 13 Ağustos 1912, s. 2.

⁸³ Sabah, 13 Ağustos 1912, s. 2.

⁸⁴ İkdam, 11 Ağustos 1912, s. 3.

⁸⁵ Sabah, 13 Ağustos 1912, s. 2.

⁸⁶ Sabah, 13 Ağustos 1912, s. 2.

Gazetesinde de Aya Yorgi Manastırının depremden yıkıldığı, bahçıvanın şuurunu kaybettiği, ailesinin ise öldüğü haberi okuyuculara aktarılmıştır⁸⁷.

İkdam Gazetesinin 15 Ağustos'ta Atina Ajansından aktardığına göre Marmara sahilindeki afetzedelere yardım amacıyla Atina Metropolitliğinin önyak olmasıyla bir kurul teşkil edilmiştir. Yunanistan Milli Bankasından, Atina Bankasından ve çeşitli devlet görevlilerinin üye olduğu yardım topluluğuna Yunanistan Hükümeti 14 Ağustos tarihinde 300.000 frank ödemiştir.

Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Genel Müdürü Kemal Bey ile Mimar Vasil Efendi ve mühendis Hüseyin Efendi özel sağlık malzemeleriyle birlikte Amerikan Sefareti maiyet vapuru ile 14 Ağustos'ta Gelibolu'ya gitmişlerdir. Nezaretin tamir ve diğer işler için 50.000 kuruş tahsis ettiği de yayınlanmıştır.

İkdam Gazetesi Almanya'da ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki gazetelerde depremlerle ilgili yayınlanan haberler hakkında bilgi vermiştir. Her iki ülkede de bu vahim felaketin halkta büyük bir üzüntüye sebep olduğu, gazetelerin de bu duygulara tercüman olacak haberler yayınladığını ifade etmiştir. Yurtiçinde de Asker ve sivil üst düzey kamu görevlilerinden oluşan 26 emekli kişi kendi aralarında 352,5 kuruş toplamış, bu kişiler adına emekli kaymakam Nuri Bey İstanbul Şehremanetinde oluşturulan yardım komisyonuna teslim etmiştir⁸⁸.

Sabah Gazetesi Alman İmparatoru'nun afetle ilgili 10.000 Mark bağışladığını ve gerekli yardımlar için Alman Sefaretine ait olan vapur ile deprem mahallerine ulaşılmasını emrettiğini, vapurun da 19 Ağustos'ta İstanbul'dan yola çıktığı haberi verilmiştir. Depremde yaralananlar da İstanbul'a vapurlarla getirilmektedir. 37 erkek ve 43 kadın ağır yaralı nakledilerek İstanbul'daki çeşitli hastanelere sevk edildiği duyurulmuştur. Bunlarla beraber hafif yaralılar buldukları yerlerde tedavi edilmiştir. Müreftte'te hasar almış fırınların tamir edildiği, yeteri kadar ekmeğin pişirildiği, mekânız kalanlara da barakalar inşa edildiği ve tüm bunlar için ustaların gönderildiği yayınlanmıştır. Yabancı yardımlardan bir başkası için ise gazetede teşekkür ilanı yayınlanmıştır. Mısır Hidivi'nin validesinin özel memurları Gelibolu'daki mağdurlara yiyecek ve çeşitli malzemeleri teker teker dağıtmıştır. Bunun üzerine Gelibolu Depremzede Yardım Komisyonu yardımlardan dolayı bir teşekkür metni yayınlamıştır⁸⁹.

Tanin Gazetesinde de Fransız ve Alman yardımları aktarılmış, daha önce maiyet vapuruyla Gelibolu'ya giden Fransız Sefiri Mösyö Bompard hükümeti namına 50 Osmanlı lirası bağışlamıştır. Bunun haricinde Şimali Baviera ve Wittelsbah Baronluğu arazisinde müdür olan Z.R. Ashmid tarafından 20 marklık bir kaime gönderildiği duyurulmuştur⁹⁰. Tanin Gazetesinin 13 Ağustos'ta "Avusturya İmparatoru'nun hediyesi" başlığıyla verdiği haberde İmparator Franz Joseph afetzedeler için Avusturya'da toplanan yardımlara şahsen 10.000 kron bağışlamıştır.

Merkezdeki bürokrasi de deprem ertesinde kamu hizmetlerini yapmaya çalışmışlardır. İlk günlerde afetin yaşandığı yerlerden kesin haberler alınamadığı için insan kaybı ve maddi zararlar hakkında çeşitli söylentiler halk arasında dolaşmaktaydı. Bu durumun halkı olumsuz etkilemesi basın kuruluşlarınca istenmemiştir. İmroz (Gökçeada) adasının felakette tamamen yıkıldığı söylentisinin yayıldığı ancak iletişim araçlarında kesinti olması sebebiyle bunun adadaki yerel görevlilerden teyit edilmediği Alemdar Gazetesinin 15 Ağustos baskısında yer almıştır. Teminat Dergisi'nden aktarılan bir haberde ise hükümet tarafından görülen lüzum üzerine Selanik, Manastır, İşkodra, Yanya ve Edirne Vilayetlerinde idare-i örfiye (sıkıyönetim) ilan edildiği açıklanmıştır⁹¹.

Depremde zarar görmüş yerleşim birimlerinde yaşayan halkı maddi açıdan rahatlatacak girişimler hükümet tarafından başlatılmıştır. 16 Ağustos'ta İkdam Gazetesinde afetten etkilenmiş mükelleflerin

⁸⁷ Sabah, 14 Ağustos 1912, s. 3.

⁸⁸ İkdam, 15 Ağustos 1912, s. 3.

⁸⁹ Sabah, 19 Ağustos 1912, s. 3.

⁹⁰ Tanin, 30 Ağustos 1912, s. 5.

⁹¹ Alemdar, 15 Ağustos 1912, s. 2.

tekâliften muaf tutulması hakkında bir kanun layihası hazırlandığı ve geçici olarak yürürlüğe konulacağı haberi okurlarla paylaşılmıştır⁹².

Edirne Vilayetinde sarf edilmesi için Maliye Nezaretine ödeme yapılmasının tebliğ edildiği Tanin Gazetesince daha önce yazılmıştı. 30 Ağustos baskısında da 250.000 kuruşun Evkaf Nazırına tahsis edildiği açıklanmıştır.

Yereldeki ve merkezdeki kamu görevlerinin çalışmalarına rağmen yaşanan aksaklıklar ve halkın mağduriyeti Osmanlı basını tarafından gündeme getirilmiş ve sert biçimde eleştirilmiştir. Depreme maruz kalanların şikâyetlerini muhabirler ve basın kuruluşlarında çalışanlar doğrudan bilmekteydi. Bu sebeple gazete sütunlarında yorumsuz olarak verilen haberler haricinde gazeteciler kendi düşüncelerini yorumlarıyla da yazıya dökmüştür. Sabah Gazetesinin 12 Ağustos 1912'deki birinci sayfasında yer alan "Hareket-i arz ve tedâbir-i serî" başlıklı yazıda deprem sonrasında halkın mağduriyetini ağırlaştıran aksaklıklara karşı tedbirlerin hızlıca alınması için bir tepki yazısı kaleme alınmıştır. Gazetenin yazarlarından birisi olan Mahmud Sadık yazısında depremin ertesinde gerekenleri yazmış ve devlet yöneticilerinin yaptığı hataları sert bir şekilde eleştirmiştir:

"...Bab-ı Âli kapalı, devair kapalı, üç-dört senedir memleketin mukadderatını heveslerine tâbi edenler zavallı, saat 4,5-5 oldu diye bastonlarını alıp gitmek, Cuma tatillerini orada burada keyif ve zevkle geçirmek bid'atını ortaya koymuşlardı. Biz birkaç kere bu sûtunda reis-i idarede bulunan adamlar, hayat ve selamet-i memleketin ve her ferdi milletin ırz ve can ve malının mesulü oldukları için 24 saatte bir saat bile kendi zevk ve keyiflerine sarf edecek zamanları olamayacağı tasavvurunda bulunduğumuzu, cereyan-ı hâl ise büsbütün tasavvurumuzun hilâfına görmekte olduğumuzu, idare adamlarından gecelerce, tatil günlerini süreklile sefalarla geçirenlere akıl erdiremediğimizi yazabildiğimiz kadar yazmıştık. Biz bu zamanda riyâset-i umurda bulunanları ne böyle bid'at-ı cedideye tâbi ve ne de devr-i istibdadın memurini idarede hâsıl etmiş olduğu batâet ve atâlete müptela görmek isteriz."

Senin gazetesinde 9 Ağustos tarihli deprem felaketinden sonra yaşanan mağduriyetlerin ve sorunların gazetelerde sadece birkaç gün yer aldığı, ardından felaketle ilgili haberlerin yayınlanmadığı düşüncesi "Marmara Felaketi" başlığıyla paylaşılmıştır. Yaklaşık bir ay sonra bu büyük felaketin unutulduğu yorumu yapılmış ve ham kamu kurumlarının hem de gazeteleri eleştirilmiştir. Felaket Avrupalıları bile daha fazla üzmüş ve yabancı gazeteler daha fazla önem vermiştir. Avrupalı pek çok muhabirin afet bölgesine geldiği, gözlemlerini ve resimlerini gazetelerinde paylaştığı okurlara aktarılmıştır⁹³.

Sonuç

Depremin ertesindeki süreçte yardım çalışmalarında toplumun her kesiminin elinden geldiğince katkısı bulunmaktadır. Emekli kamu görevlilerinden hamallara, tüccar sınıfından ev kadınlarına kadar çok çeşitli insanlar yardım etmeye çalışmışlardır. Bireysel yardımlar dışında Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Beyoğlu Fukaraperver Cemiyeti gibi kurumlar da yardımları gerçekleştirmiştir.

Başkentteki üst düzey bürokrat ve devlet adamları da yoğun şekilde çalışmışlar, ancak öncelikle deprem mahalliyle irtibatın kesilmesi, ardından ise devletin imkânlarının darlığı sebebiyle afetzede yerlere müdahalede sorunlar yaşanmıştır. Kamu görevlilerince afetzedelere yeterince yardım edilememiş, özellikle Şarköy kazasında bu konuda ağır bir mağduriyet oluşmuştur.

Felaket bölgesinin konumu nedeniyle yardım çalışmalarında yoğunlukla deniz taşıtları kullanılmıştır. Çoğu askeri olan kamuya ait gemilerle malzeme ve personel taşınmıştır. Aynı şekilde yabancı bandıralı gemilerle de yurtdışından yardımlar ulaştırılmıştır. İstanbul'da bulunan yabancı elçiliklere ait deniz taşıtlarının da yardımları dikkat çekicidir. Fakat siyasi tercihlerden dolayı tüm yabancı yardımlar alınmamış, Rus elçiliğinin yardım talebi kabul edilmemiştir. Ayrıca Yunanistan'dan gelen görevli yalnız başına faaliyette bulunamamış, Edirne Valisinin başkanlığında oluşturulan komisyona girmesi

⁹² İkdâm, 16 Ağustos 1912, s. 4.

⁹³ Senin, 5 Eylül 1912, s. 3.

istenmiştir. Bu tercih yabancıların yardımlarının da kamu görevlilerinin gözetim ve denetiminde yapılmasının istendiğini göstermektedir.

Çok sayıda yabancı ülke yöneticisi taziyede bulunmuş, ülke dışında yardım kampanyaları tertip edilmiş, gazetelerden halka duyurulmuştur. Almanya ve Avusturya bu ülkelerdendir ve İmparatorlarının şahsen yardımda bulunması haberleştirilmiştir. Daha sonra askeri müttefik olacak bu ülkelerin Osmanlı Devleti'nin yardımda bulunması var olan siyasi yakınlığı göstermektedir. En çok yabancı yardım düzenlenen ülkelere birisi de Yunanistan olmuştur. Devlet yöneticilerinin öncülüğünde kamu kurumlarında ve dini kurumlarda heyetler oluşturulmuş, malzemeler ve yüklü meblağlar toplanarak bölgeye ulaştırılmaya çalışılmıştır. Deprem bölgesinde oldukça fazla Rum nüfusun yaşıyor oluşu ve siyasi olarak Yunanistan'ın buralara olan ilgisi bu faaliyetlerle bağlantılıdır.

Rasathane, sismograf cihazı ve görevli eksikliğinden dolayı 9 Ağustos'taki deprem afetinin düzgün ve bilimsel ölçümü Osmanlı Devleti'nde mümkün olamamıştır. Bulgaristan'da ölçüm yapılabilmiş, İstanbul'da özel bir yabancı okulda sismograf cihazının olduğu ancak devlet kurumlarında bir sismograf cihazı olmadığı ve bir ölçüm yapılamadığı anlaşılmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin ilgili dönemdeki ekonomik ve bilimsel durumunun bir göstergesidir.

Döneme ait olan ilginç sosyal ve kültürel veriler gazetelerde bulunmuştur. Çoğunluğu düşük eğitim düzeyinde olan ve taşrada yaşayan depremzede halkın afetle ilgili bazı hurafeleri haberleştirilmiştir. Oluş zamanı ve büyüklüğü hiçbir şekilde tahmin edilemeyen depremin öncesinde kasvet vereceği, kötü hisler doğuracağı, rüzgârda, dalgalarda ve ufukta olağandışı etkilerin görüleceğine inanıldığı gazetelerde yer almıştır.

Gazeteler yayınlarında yurtiçindeki ve yurtdışındaki basın kuruluşundan deprem haberlerini çokça aktarma yapmışlardır. Bunlarla beraber bazı gazetelerin afet bölgesinde muhabirlerinin bulunmaktadır, yaşananları bildirmişler, haberlerini ve yorumlarını paylaşmışlardır. Tüm bunlara rağmen depremin vuku bulduğu günlerde siyasi ve askeri büyük sorunların olması, karışıklıkların yaşanması haberlerin devamlılığını kesintiye uğratmıştır. Yaklaşık iki ay sonra Balkan Savaşları başlamış, deprem konusuna gazetelerde yer ayrılmamıştır. Büyük bir felaket yaşayan depremzedelerin zarar ve sefaletlerinin göz ardı edilmiştir. Bu durum deprem ertesinde çok sayıda haberin olduğu Tanin⁹⁴ Gazetesinde şiddetle eleştirilmiştir.

Kaynakça

1. Araştırma ve İnceleme Eserler

YALTIRAK, Cenk, ALPAR, Şaban Bedri, ALTINOK, Yıldız, "Müreftte-Şarköy Depremi: Ganos Fayı'nın 9 Ağustos 1912 Depreminde Atımı, Kırık Uzunluğu, Büyüklüğü, Karakteri ve Aynı Yörede Olan Tarihsel Depremler", Aktif Tektonik Araştırma Grubu Altıncı Toplantısı, Ankara, 2002, ss. 90-93.

ALTINOK, Yıldız, ALPAR Şaban Bedri ve YALTIRAK Cenk, Şarköy-Müreftte 1912 Earthquake's Tsunami, Extension of The Associated Faulting in The Marmara Sea, Turkey, Journal of Seismology, Cilt 7, Sayı 3, 2003, ss. 329-346.

ARSLAN, Ali, Türkiye'de Rum Basını, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, Sayı 3, 2013, ss.49-113.

DEMİREL, Fatma Gül, II. Abdülhamid Döneminde Sansür, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.

ERSOY, Osman, Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara 1959.

ERTUĞ, Hasan Refik, Türk Basını Nasıl Doğdu ve Gelişti, Yeni Türkiye, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1959.

İSKİT, Server Rifat, Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları, Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara 1943.

KABACALI, Alpay, Sansür Tarihiyle İlgili İki Belge, Tarih ve Toplum Dergisi, Cilt 11, Sayı 66, 1989, ss. 9-11.

⁹⁴ Tanin Gazetesinin adı değişmiş, ilgili tarihte Cenin ve Senin adıyla devam etmiştir.

KARACAKAYA, Recep, *Şarköy-Mürefte Depremi (1912)*, Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000 Bildiriler, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 2001, ss. 203-218.

KOLOĞLU, Orhan “*Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi*”. Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt 1, ss. 68-93, t.y.

KOLOĞLU, Orhan, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

LAZ, Bekir ve UTKUCU Murat, *9 Ağustos 1912 Mürefte-Şarköy Depremi'nin Afet Yönetimi Açısından İncelenmesi*, Resilience Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, 2023, ss. 123-142.

ÖRENÇ, Ali Fuat, *Yakın Dönem Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1995.

2. Gazeteler

Alemdar

Cenin

İkdam

İktiham

Sabah

Senin

Tanin

DAĞLI EŞKIYASI MANAV İBRAHİM'E DAİR BİR ARAŞTIRMA

Cem DÜZEN*

Öz: Osmanlı Devleti'nin XVIII. ve XIX. yüzyılları, farklı kategorilerde tasnif edilen isyan hadiselerinin birbiri ardına patlak verdiği bir zaman aralığıdır. Bu isyan hadiselerinin en önemlilerinden birisi ise kuşkusuz 1791-1808 yılları arasında etkinliğini sürdüren dağlı isyanlarıdır. Kırcalı'de ortaya çıkan ve önü alınmaz bir şekilde Rumeli'nin her noktasına sirayet eden dağlı isyanları, tarihi çalışmalara araştırma konusu olan muhtelif isimleri miras bırakmıştır. Bu isimlerin en önemlilerinden biri de Manav İbrahim'dir. Manav İbrahim, dağlı eşkiyasının Rumeli'de etkin bir şekilde faaliyet gösterdiği zaman aralığı referans alınırsa nispeten kısa bir süreliğine adından bahsettirmiştir. Ancak kısa süreli etkinliğine rağmen Manav İbrahim'in yaşamı, dağlı eşkiyasının hangi iç dinamikler çerçevesinde türediğine ve faaliyet sahasını nasıl genişletebildiğine dair cevaplar barındırmaktadır. Bu bakımdan Manav İbrahim'e dair yapılan bir araştırma dağlı eşkiyasının profilini okumaya yardımcı olurken aynı zamanda Rumeli'de yaşanan kaotik döneme de ışık tutmaktadır. Bu çalışmada bir dağlı eşkiyası olarak tarihe mâl olan Manav İbrahim'in faaliyetleri kronolojik olarak değerlendirilmektedir. Bu minvalde cephede savaşmak üzere Anadolu'dan Rumeli'ye getirilen bir asker zamanla nasıl eşkiya reisine dönüştüğü bilimsel veriler doğrultusunda incelenmektedir. Bu bağlamda Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ise çalışmaya dair temel referans noktası olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Manav İbrahim, Rumeli, Dağlı Eşkiyası, İsyen.

A RESEARCH ON THE MOUNTAIN BANDIT MANAV İBRAHİM

Abstract: The eighteenth and nineteenth centuries of the Ottoman Empire were a period in which rebellions, which are classified under different categories, erupted one after another. One of the most important of these rebellions was undoubtedly the rebellions of the mountain bandit, which continued to be active between 1791-1808. The Mountain bandit rebellions, which emerged in Kardzhali and spread to all parts of Rumelia in an unstoppable manner, bequeathed various names that are the subject of research in historical studies. One of the most important of these names is Manav İbrahim. Manav İbrahim made a name for himself for a relatively short period of time when the mountain banditry was active in Rumelia. However, despite his short-lived activity, Manav İbrahim's life contains answers to the internal dynamics within which the highland banditry emerged and how they were able to expand their areas of activity. In this respect, a study on Manav İbrahim not only helps to read the profile of the highland banditry, but also sheds light on the chaotic period in Rumelia. In this study, the activities of Manav İbrahim, a highland bandit, are evaluated chronologically. In this respect, how a soldier brought from Anatolia to Rumelia to fight on the front line turned into a bandit leader over time is analyzed in line with scientific data. In this context, the Ottoman Archive of the Presidency has been the main reference point for this study.

Key Words: Manav İbrahim, Rumelia, Mountain Bandit, Rebellion.

Giriş

XVIII. yüzyıl, Osmanlı Devleti adına problemlerin artarak devam ettiği bir zaman aralığı olmuştur. Özellikle yüzyılın sonuna doğru yaşanan 1787-1792 Osmanlı-Rus/Avusturya savaşlarında alınan mağlubiyetler mevcut problemlerin ne denli hayati bir noktaya evrildiğinin kanıtı mahiyetindedir. Kuşkusuz bu problemlerin en başında gelenlerden birisi de taşradaki merkezi otoritenin yıllar içinde etkisini yitirmesiydi. Bu noktada imparatorluğun her köşesinde olduğu gibi Rumeli bölgesinde de

* Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, cduzen@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0761-5158.

devletin azalan merkezi otoritesinin olumsuz etkileri belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktaydı.¹ Bu çerçevede Rumeli'de yaşanan olumsuzlukların en mühimi; literatüre “Dağlı İsyancılar” olarak geçecek ve 1791-1808 yılları arasında bölgede büyük bir kriz yaratacak olan eşkıya hareketliliğiydi. Dağlı eşkıyası öncelikli olarak Kırcaali dağlarında kendini gösterdi ve sonradan tüm bölgeye yayıldı.² Bu dönem Rumeli'de kuvvetlenen ayanların bir noktada kendi silahlı gücünü yaratma adına eşkıyayı kollaması, dağlı eşkıyalığı meselesinin genişlemesinde önemli bir amil oldu. Nitekim yerel güçler ile eşkıya arasında kurulan ittifak, tarihsel perspektifte geçmişten gelen bir vakıa idi.³ Bunun yanında savaş sonlarında terhis edilen asker ya da asker kaçakları her daim eşkıya hareketinin büyümesinde önemli rol oynamıştı.⁴ Bu bağlamda Rumeli'de eşkıya hareketliliğinin üst seviyeye çıkması için tüm şartlar hazır. Zira bölgede gerek Osmanlı-Rus/Avusturya savaşları sonrasında birliklerinden ayrılan başıboş kitlelerin varlığı gerekse bu kitleleri kendi politik çıkarları doğrultusunda himaye edecek yerel güçlerin ihtirası uzun yıllar dağlı eşkıyası sorununu çözümsüz bırakan unsurlardandı.

Rumeli'de dağlı eşkıyasının aktif olarak faaliyet gösterdiği dönem boyunca sayısız eşkıya reisi ve çetesi etkin oldu. Bunlar arasında isimleri öne çıkan Kırcaalili Emin⁵, Deli Kadri⁶, Kara Feyzi⁷ gibi dağlı reislerinin yaşam ve faaliyetleri çeşitli kategorilerde müstakil çalışmalara malzeme oldu. Ancak aynı dönem içerisinde yoğun faaliyet gösteren Manav İbrahim özelinde herhangi bir müstakil çalışma ortaya konulmadı. Bu bakımdan Manav İbrahim'e dair bilgi parçaları, bugüne kadar muhtelif eserlerin satır aralarında kaldı. Hâlbuki etkin olduğu dönem referans alındığında, Tuna nehri ve Balkan dağları arasında kalan sahada Bâbüâli'nin adını en çok zikrettiği dağlı eşkıyalarından biriydi. Bu bakımdan Manav İbrahim'in müstakil bir araştırmaya malzeme olması elzemdi. Diğer taraftan Manav İbrahim'in yaşamı ve faaliyetleri dağlı eşkıyalığının geleneksel işleyişine iyi bir örnekti. Nitekim Manav İbrahim'in herhangi bir politik ikbal peşinde bulunmayışı onu saf/katıksız bir eşkıya olarak tarihe mâl etmekteydi. Bu noktada çağdaşı olan diğer eşkıya reislerinin bazıları zaman içinde ayanlıktan-vezirliğe⁸ kadar değişen kademelerde görevler üstlense de Manav İbrahim'in o minvalde bir beklentisi yoktu. Bu husus ise Manav İbrahim'i çağdaşı olan dağlı reislerinden ayıran önemli bir özelliğiydi. Bu bakımdan eşkıyalık yaşamını düz bir çizgide sürdürmesi hayatını da tekdüze indirgemişti. Bu minvalde çağdaşları kadar literatür araştırmalarında rağbet görmemiş olması anlaşılabilir bir durumdu. Ancak Manav İbrahim'in yaşamı dağlı eşkıyalığı için doğrudan bir ayna görevi üstlenmekteydi. Zira Manav İbrahim, Rumeli'de başıboş kalan kitleler içinde bulunması, dağlı eşkıyasına katılması ve yerel güçlerden himaye görerek etkinliğini arttırması; “Dağlı İsyancılar” olarak tanımlanan devrin tarihsel arka planına hakim olma adına önemli bir kaynaktır. Bu noktada üzerinde ciddiyetle durulması gereken temel karakterlerden biri olduğu aşikârdır. Çalışmada Manav İbrahim'in tüm politik ihtiraslardan uzak dağlı eşkıyası profili incelenmeye gayret edilecek ve bu kapsamda geçirdiği etkin süreç tarihsel veriler doğrultusunda ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu minvalde literatüre katkı sağlamak temel amaç olacaktır.

1. “Manav” Adlandırması ve Manav İbrahim'in Tarih Sahnesine Çıkışı

Manav İbrahim'in ne zaman doğduğu ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak faal olduğu dönem düşünülürse XVIII. yüzyılın son çeyreğinde doğduğu söylenebilir. Adını niteleyen “Manav”

¹ Halime Doğru, Bir Kadı Defterinin Işığında Rumeli'de Yaşam, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 111.

² Enver Ziya Karal, Selim III'ün Hatt-ı Humayunları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 113.

³ Eric J. Hobsbawm, İlk Asiler 19. ve 20. Yüzyıllarda Toplumsal Hareketin Arkaik Biçimleri Üzerine İncelemeler, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 28.

⁴ Eric J. Hobsbawm, Eşkîyalar, çev. Osman Akınhan, Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2011, s. 49.

⁵ Alper Başer, Kırcaalili Emin Ağa, Çizgi Yayınları, Konya 2014, 1-181.

⁶ Eyyup Şimşek, “Merkezi Otorite Karşısında Bir Dağlı Eşkîyası: Deli Kadri”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sy. 44, (2018), s. 269-287.

⁷ Tolga Uğur Esmer, A Culture of Rebellion: Networks of Violence and Competing Discourses of Justice In The Ottoman Empire 1790-1808, The University of Chicago, Chicago 2009, s. 1-347.

⁸ Bu noktada en iyi örneklerden biri Pazvandoğlu Osman'ın sekbanlarından Yusuf Ağa oluşturmaktadır. Nitekim Pazvandoğlu Osman'ın referansı ile önce Berkofça Ayanı olmuş sonraki süreçte ise Berkofçalı Yusuf Paşa olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Cem Düzen, “Balkanlarda Tarihi Bir Karakter: Berkofça Ayanı Yusuf Ağa ve Faaliyetleri (1805-1817)” Tarih Okulu Dergisi, sy. 58, (2022), s. 1619-1650.

sıfatı hakkında ise çeşitli yorumlar yapılabilir. Manav sözcüğü etimolojik olarak tam anlamıyla aydınlatılmış değildir. Ancak kelime anlamı bakımından Balkanlar'dan göçen ve genellikle Marmara bölgesinde yaşayan birtakım topluluğu ifade için kullanılmaktadır.⁹ Yörük kelimesinin zıttı olarak yerleşik hayatta bulunan yerel halkı ifade eden bir adlandırma olduğu da belirtilmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Manav İbrahim'in Kastamonu kökenli olduğunu ifade etmektedir. Bu noktadan hareketle de İbrahim'in kullandığı Manav sıfatını, Rumeli halkının Kastamonu menşeiyle ilişkilendirdiğinden dolayı verdiğini izah eder.¹⁰ Ancak Manav İbrahim'in kökeniyle ilgili ileri sürülen bu bilgi hatalıdır. Zira Manav İbrahim'in kökeni Kastamonu değil Erzincan'a bağlı Kamho köyüdür.¹¹ Bu veriden hareketle eşkıya İbrahim'i niteleyen ifadenin Manav toplumu ile ilgili olmadığı açıktır.¹² Bu noktada Uzunçarşılı'nın ifade ettiği gibi Rumeli halkının Manav ifadesini Anadolu'dan gelen kişileri ayırt etmek için kullandığı anlamı çıkabilir. Robert Zens ise eşkıya İbrahim'i tanımlayan "Manav" ifadesinin mesleki bir yakıştırma olduğunu iddia etmektedir.¹³ Bu noktada Robert Zens'in "Manav" kelimesini Türkçe'de akla ilk gelen sebze-meyve satıcısı anlamından hareketle bu kaniya vardığını düşünmek zor değildir. Netice olarak eşkıya İbrahim'e neden "Manav" denildiğine dair kesin bir bilgi yoktur. Fakat Manav toplumuna mensup olmadığı ve mesleki bir geçmişinin de bulunmadığı eldeki veriler ışığında aşikârdır.

Manav İbrahim'in eşkıyalık dönemi boyunca faaliyet sahası olan Balkanlar'a ne zaman geldiği hakkında da kesin bir bilgi yoktur. Ancak 1787-1792 Osmanlı-Rus/Avusturya savaşlarında imparatorluğun muhtelif bölgelerinden Balkanlar'a asker sevk edildiği vakıadır. Bu bağlamda Manav İbrahim'in de aynı dönem bölgeye gelmiş olduğu tahmin edilebilir.¹⁴ 3 Ağustos 1791 Zıştovi¹⁵ ve 10 Ocak 1792 tarihinde imzalanan Yaş anlaşmalarıyla¹⁶ Osmanlı-Rus/Avusturya savaşları sona erdi. Sonraki süreçte yapılan terhisler ise başıboş kalan grupları ortaya çıkardı.¹⁷ Nitekim bu durum eşkıya faaliyetleri için gerekli insan gücünü her dönem sağlamaktaydı.¹⁸ Bu minvalde yapılan terhislerle bölgede başıboş kalanlar arasında Manav İbrahim de vardı. 1792 sonrası Manav İbrahim'in hayatının şekillendiği dönem oldu. Bu dönem aynı zamanda dağlı eşkıyasının şiddetini arttırdığı bir devirdi. Zira bu dönem Pazvandoğlu Osman, Osmanlı-Rus/Avusturya savaşı sonrasında başıboş kalan grupları kendi komutası altında topladı ve bölgede bu unsurlardan meydana gelen bir güç merkezi oluşturdu.¹⁹ Bu bağlamda Manav İbrahim de 1792-1794 yılları arası artan dağlı eşkıyası sorununda bir aktör olarak yer almaya başladı. Bâbüâli ise bu dönem dağlı eşkıyasının bölgede meydana getirdiği huzursuzluğu bertaraf etme adına Çirmen mutasarrıfı Seyyid Ali Paşa'yı görevlendirdi.²⁰ Seyyid Ali Paşa'nın bölgede dirayetli bir şekilde mesai harcamasına rağmen dağlı eşkıyası ve meydana getirdiği sorun tam

⁹ Türkçe Sözlük, haz. Şükrü Haluk Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 1618.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 19.

¹¹ BOA, C. ML, 578/23730.

¹² Manav İbrahim'in köyü olan Kamho 1962 yılında Doruksaray adını almıştır. Doruksaray köyünün ileri gelenleri ile yapılan mülâkatta Manav İbrahim'in varlığından haberdar olmadıkları tespit edilmiştir. Manav ifadesinin bir aile lâkabı olma ihtimaliyle ilgili sorulan sorularda ise adı geçen köyde bu tarz bir aile lâkabının olmadığı cevabı alınmıştır. Erzincan ili, İliç İlçesi, Doruksaray köyüne ait sivil toplum kuruluşunun web adresi için bkz: www.doruksaraykoyu.net.

¹³ Robert Zens, "Ottoman Provincial Notables In The Eighteenth Century A Comparative Study", Perspectives on the Ottoman Study, ed. Ekrem Causevic vd., Lit Verlag 2010, s. 246.

¹⁴ Manav İbrahim'in babası da Napolyon Bonapart'ın Mısır işgali sonrasında asker yazılmış ve Köse Mustafa Paşa'nın birlikleri içinde Mısır'a gitmiştir. Köse Mustafa Paşa'nın ordusu Temmuz 1799 tarihinde meydana gelen Ebukır savaşında Napolyon Bonapart tarafından mağlup edilmiş ve Osmanlı birlikleri ağır kayıplar vermiştir. Kayıplar arasında Manav İbrahim'in babası da vardır. Nitekim Mısır seferi sonrasında Manav İbrahim'in babasından bir daha haber alınmamıştır. Bkz: BOA, C. ML, 578/23730.

¹⁵ Kemal Beydilli, "Zıştovi Anlaşması", TDV İslam Ansiklopedisi, c. XLIV, (2013), s. 471.

¹⁶ Kemal Beydilli, "Yaş Anlaşması", TDV İslam Ansiklopedisi, c. XLIII, (2013), s. 347.

¹⁷ Yusuf Akçura, Osmanlı İmparatorluğunun Dağılma Devri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 37.

¹⁸ Karan Barkey, Eşkiası ve Devlet, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 181.

¹⁹ Rossitsa Gradeva, "Osman Pazvandoğlu Of Vidin: Between Old and New, Interdisciplinary Journal Of Middle Eastern Studies", ed. Andras Hamori-Bernard Lewis, Papers of Princeton, Princeton 2005, 111-112; Kemal Beydilli, "Pazvandoğlu Osman", TDV İslam Ansiklopedisi, c. XXXIV, (2007), s. 209.

²⁰ Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyancıları (1791-1808), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 22.

anlamıyla çözülemiyordu. Diğer taraftan Seyyid Ali Paşa'nın faaliyetleri dağlı eşkıyası için de büyük kayıplara neden oluyordu. Bu doğrultuda Seyyid Ali Paşa, eşkıyanın af dilemesi ve maiyetinde onunla hareket etme sözü vermesi üzerine harekâtı durdurdu.²¹ Bu noktada Seyyid Ali Paşa'nın komutası altına sekban/sergerde olarak katılan birtakım dağlı eşkıyası oldu. Seyyid Ali Paşa'nın maiyetine katılanlar arasında Manav İbrahim de bulunmaktaydı.²²

Manav İbrahim'in 1792-1794 arası dağlı reisi olarak faaliyet gösterdiğini söylemek zordur. O dönem muhtemel olarak dağlı grupları arasında sıradan bir eşkıyaydı. Bunun yanında Seyyid Ali Paşa'nın birlikleri arasında da sivrilen bir profili yoktu. Ancak Seyyid Ali Paşa'nın maiyetinde uzun bir dönem sekban/sergerde olarak kaldı. Bu sırada Bâbiâli, Kasım 1797'de Pazvandoğlu Osman'ı zararlı faaliyetlerinden dolayı asi ilan etti ve meselenin çözümü için Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa Vidin seraskeri olarak atandı. Küçük Hüseyin Paşa, o sırada Kütahya'da Anadolu Valisi olarak görev yapan Seyyid Ali Paşa'nın Vidin harekâtında Eflak'ta görevlendirilmesini istedi. Bu bağlamda Kütahya'ya gelen emir doğrultusunda Seyyid Ali Paşa harekete geçti. Gelibolu'da Seyyid Ali Paşa ve Küçük Hüseyin Paşa arasındaki görüşmede; Seyyid Ali Paşa'dan Niğbolu'ya gidip, bölgede asayiş sağlamanı ve ardından Eflak yakasına geçerek Tuna'nın kuzeyini Pazvandoğlu Osman'dan koruması istendi.²³ Böylelikle Manav İbrahim'in de aralarında bulunduğu birlikler 1798 ilkbaharında Balkanlar'a geçti. Serasker Küçük Hüseyin Paşa tarafından başlatılan Vidin harekâtı umulduğu gibi sonuçlanmadı. Bu çerçevede Seyyid Ali Paşa'nın Vidin kuşatması sırasındaki fiilleri harekâtı akamete uğratan temel hadiselerden sayıldı. Dahası seraskerin emirlerine uymaması, askerini Sofya yönüne sevk etmesi ve Pazvandoğlu Osman ile iletişim halinde bulunması bardağı taşıran son damla oldu.²⁴ Nitekim Bâbiâli bölgede ikinci bir Pazvandoğlu Osman vakası istemiyordu. Bu doğrultuda Küçük Hüseyin Paşa'nın daveti üzerine Rahova'ya gelen Seyyid Ali Paşa Kasım 1798 tarihinde idam edildi.²⁵

Manav İbrahim'in hayatının temelden değişmesi Seyyid Ali Paşa'nın idamıyla oldu. Nitekim Manav İbrahim, Paşa'nın idamı sonrasında Niğbolu mutasarrıfı olarak atanan Seyyid Ali Paşa'nın kethüdası Mustafa Paşa'nın birliklerine katılmadı. Bunun yerine Seyyid Ali Paşa'nın daha önceden Sofya'ya yönlendirdiği birlikler içindeki sergerde takımıyla tekrardan dağlı eşkıyaları arasına katıldı. Hülâsa, Manav İbrahim'in erken dönemi olarak değerlendirilebilecek 1794-1798 arası dönemde Seyyid Ali Paşa'nın maiyetinde bir sekban/sergerde olarak faaliyet gösterdi.

2. Müstakil Bir Dağlı Eşkîya

Manav İbrahim, Seyyid Ali Paşa'dan sonra grubuyla birlikte Balkan dağlarının güneyine indi. Burada faaliyet gösteren Kara Feyzi, Cenkcioğlu, Filibeli Mustafa ve İsaoglu gibi diğer dağlı gruplarıyla birleşti. Birleşen eşkıya grubunun ilk hedefi ise İslimye oldu. Nitekim burası ticaretin yoğun olduğu zengin bir yerleşim yeri.²⁶ Bu bağlamda eşkıyanın doğrudan ilgilendiği bir mahaldir. Eşkıyanın dikkatini İslimye'ye çeken bir diğer husus da kasabanın panayır döneminde olmasıydı. Doğal olarak Manav İbrahim bu fırsatı kaçırmak istemedi. Maiyetinde bulunan iki bini aşkın eşkıya ile İslimye panayırına gelen tüccara baskın yaparak soygunda bulundu.²⁷ Bu husus Manav İbrahim'in ciddi bağlamda ilk faaliyetiydi. Eşkıyanın İslimye'den sonraki hedefi Cisri Mustafapaşa oldu. Bu sırada Cisri Mustafapaşa'ya keşif için gönderilen bir eşkıyanın yerel kuvvetler tarafından ele geçirilmesi tehlikenin yaklaştığını göstermekteydi. Zira eşkıya sorgusunda Manav İbrahim ve beraberindeki dağlı grubunun gelmek üzere olduğunu söyledi ve bu durum kentte büyük bir korkuya yol açtı.²⁸ Nitekim kentte yaşayanların korkuya kapılmaları yersiz değildi. Zira Manav İbrahim, İsaoglu, Kara Feyzi ve

²¹ Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, c. 6, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1898, s. 145.

²² BOA, HAT, 155/6512-A.

²³ Vakanüvis Halil Nuri Bey, Nuri Tarihi, haz. Seydi Vakkas Toprak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 723.

²⁴ Cabi Ömer Efendi, Cabi Tarihi, c. I, haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 57; Nejad Göyünç, "Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa", Tarih Dergisi, c. II, (1952) s. 42.

²⁵ Midhat Seroğlu, Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı, c. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 2777; İngenç, "Anadolu Valisi Seyyid Ali Paşa Asi Miydi?", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kütahya Özel Sayısı, (2014), S. 44.

²⁶ Machiel Kiel, "İslimye", TDV İslam Ansiklopedisi, c. XXIII, (2001), s. 74.

²⁷ BOA, HAT, 69/2930-C.

²⁸ BOA, HAT, 69/2930-B.

Cenkciöglü gibi dağlı reislerinden oluşan eşkıya kafilesi 19 Haziran 1799 tarihinde Meriç'i geçerek Cisri Mustafapaşa ve Edirne civarındaki köyleri yağmaya başladı.²⁹ Bâbîâli, Manav İbrahim ve dağlı eşkıyasının bu denli cüretkar şekilde saldırılarına müdahale etti. Bu çerçevede Edirne'de ikamet eden Tırhala mutasarrıfı Yusuf Paşa'dan eşkıya meselesine dair süratli bir şekilde önlem almasını istedi.³⁰ Nitekim Yusuf Paşa da meseleyi hızlı bir şekilde yoluna koyma niyetindeydi. Ancak Manav İbrahim ve grubunun bölgede yarattığı huzursuzluğu, kuvvetlerinin takviye edilmesiyle çözebileceğini vurguladı. Yusuf Paşa'ya göre önlem alınmazsa Manav İbrahim ve takımının Meriç nehrini geçip Edirne'ye gelmeleri şaşkıncı olmayacaktı. Bâbîâli, eşkıyaya karşı yapılan hazırlık çerçevesinde bölge ayan ve yerel idarecileri Yusuf Paşa'nın maiyetine verdi. Bu minvalde Edirne Bostancıbaşının dağlı eşkıyası üzerine ileri harekâtı etkili oldu. Nitekim 28 Haziran tarihinde Bostancıbaşı ve dağlı eşkıyası arasında gerçekleşen muharebede eşkıya mağlup oldu.³¹ Ancak dağlı eşkıyası tam olarak ezilemedi. Edirne yakınlarındaki mağlubiyet sonrasında eşkıya grubu Manav İbrahim ve Kara Feyzi komutasında iki kola ayrıldı. Bu doğrultuda Manav İbrahim ve maiyetindeki eşkıya grubu Burgaz'a doğru çekildi.³²

Edirne'den çekilen Manav İbrahim, Temmuz 1799'da Eski Cuma'ya bağlı Rumbeyi köyünde³³ İsaöglü ve Ali Zot gibi dağlı reisleriyle karargâh kurdu. Bu köyden hareketle Ahyolu/Ahiyolu, Aydos ve Burgaz tarafındaki diğer köylere karşı soygunlar gerçekleştirdi. Özellikle Burgaz ve Ahyolu'nda yaptığı soygunlarla yerel idarecilerin dikkatini kısa sürede üzerine çekti.³⁴ Bu minvalde Manav İbrahim'in etkisiz hale getirilmesi için Edirne Bostancıbaşısı, Aydos bölgesinde görevlendirildi.³⁵ Edirne bostancıbaşısının ciddi bir şekilde dağlı grubu üzerine yürümesi eşkıyayı gerilettili ve Manav İbrahim Ahyolu mıntıkasından çekildi.³⁶ Bu dönem Bostancıbaşının etkili harekâtı neticesinde bölgedeki dağlı grubu dağılma noktasına geldi.³⁷ Manav İbrahim'in ortak hareket ettiği Ali Zot Arnavutluk tarafına firar ederken, Manav İbrahim grubu Aydos-Burgaz mahalinde yalnız kaldı.³⁸ Bölgedeki yerel idareciler ise Manav İbrahim'in Rumeli dışından bir karakter olduğunu biliyordu. Bu sebeple faaliyetlerini uzun süre sürdüremeyeceğini tahmin ediyorlardı. Nitekim Manav İbrahim de bölgede yalnızlaşan grubuyla etkin olamayacağını farkındaydı. Bu sebeple Vidin kuşatması sırasında tanışmış olduğu Tuna donanmasında görev yapan kaptanlardan Veli Mehmed kaptan vasıtasıyla Küçük Hüseyin Paşa'dan affını talep etti. Af talebinde bulunduğu mektubunda mümkünse Küçük Hüseyin Paşa'nın maiyetine girmeyi, mümkün değilse Fransızlara karşı savaşmak üzere İskenderiye'ye gönderilmesini istedi. Küçük Hüseyin Paşa bu talep karşısında Manav İbrahim'in donanmaya alınıp grubuyla birlikte idam edilmesi taraftarıydı. Ancak İskenderiye'de de işe yarayabilirdi. Nihayetinde Manav İbrahim'e affedildiğini bildirmenin makul yol olacağı üzerinde duruldu.³⁹ Bu çerçevede Manav İbrahim'in resmî birliklere katılmasından sonra akıbeti düşünülecekti. Ancak merkezi bürokraside Manav İbrahim'in af talebi düşünce aşamasında kaldı. Zira Bâbîâli, Manav İbrahim'in talebine olumlu ya da olumsuz bir cevap vermedi.⁴⁰

3. Pazvandoğlu Osman'a Bağlanması ve İcraatları

Edirne bostancıbaşısının Aydos bölgesindeki harekâtı, dağlı eşkıyasının bu mahalde tutunmasını zorlaştırdı. III. Selim, harekâtı yetersiz bulsa da⁴¹ başta Kara Feyzi ve Manav İbrahim olmak üzere bölgedeki eşkıya grupları harekât neticesinde zor duruma düştü. Bu noktada Manav İbrahim'in af

²⁹ BOA, HAT, 69/2930-F; HAT, 69/2930-G; AE, SSLM.III, 166/9936.

³⁰ BOA, C. DH, 323/16111.

³¹ BOA, HAT, 77/3172.

³² BOA, HAT, 75/3112.

³³ Mehmet Türker Acaroğlu, Bulgaristan'da Yer Adları Kılavuzu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 986.

³⁴ BOA, HAT, 70/2947-A.

³⁵ BOA, C. DH, 323/16111; C. ZB, 10/461.

³⁶ BOA, HAT, 70/2947.

³⁷ BOA, C. AS. 62/2919.

³⁸ BOA, HAT, 65/2844-A.

³⁹ BOA, HAT, 155/6512-A.

⁴⁰ BOA, HAT, 51/2376-E.

⁴¹ BOA, HAT, 257/14755.

talebine karşı bir cevap alamayışı, yaşamının geri kalan kısmı için büyük bir dönüşüme neden oldu. Manav İbrahim'in bu dönüşümünde temel dinamik ise kuşkusuz Pazvandoğlu Osman idi. Zira Manav İbrahim, Rumeli'de faaliyet gösteren dağlı eşkıyasının genel profilinin aksine bölge dışından biriydi. Bu çerçevede yabancı bir coğrafyada müstakil hareket etmesi sürdürülebilir bir durum değildi. Bu bakımdan bölgede bir güç odağından himaye görmesi gerek kendisini gerekse grubunun güvenliği için önemliydi. Bu bağlamda Manav İbrahim'i Rumeli'de himaye edecek yegâne güç Pazvandoğlu Osman'dan başkası değildi. Kaldı ki maiyetinde bulunduğu Seyyid Ali Paşa da son zamanlarında Pazvandoğlu Osman ile direkt temas halindeydi. Bu bakımdan Manav İbrahim için Seyyid Ali Paşa sonrası gidilecek tek yer; dağlı eşkıyasının karargâhı gibi gözüken Vidin şehriydi. Nitekim 1799 sonbaharında Aydos'tan hareketle Balkan'ın kuzeyine geçti. Zira bu bölge Pazvandoğlu Osman'ın Vidin-Ruşçuk arasında sevk ettiği eşkıyanın yoğun faaliyet sahası içindeydi.⁴² Manav İbrahim bu dönem itibarıyla Pazvandoğlu Osman'ın yönlendirdiği eşkıya kollektifinin içine girdi ve yazdığı mektupların imza kısmında dahi "*Manav İbrahim tabii Osman Paşa*" ifadesini kullanacak kadar Pazvandoğlu Osman'a cansiperane bir sadakat duygusuyla bağlandı.⁴³

Manav İbrahim, Pazvandoğlu Osman'ın himayesine girmesiyle yeni bir görev üstlendi. Bu görev özellikle bölgede Rusçuk Ayanı Tirsinikli İsmail Ağa'nın hakimiyet sahasında faaliyet göstermesiydi. Bu minvalde Burgaz'dan kuzeye hareketlenerek Deliorman bölgesine geçiş yaptı. Bu bölgede Şumnu ve Hezargrad köylerine karşı yağma başlattı. Bölgede oldukça etkin bir güç unsuru olan Tirsinikli İsmail Ağa ve bölge ayanlarının karşı hareketi, Manav İbrahim'in yağma saldırılarını başarısız kıldı.⁴⁴ Ancak aynı dönem Vize'de ikamet eden Cengiz Giray'ın da dağlı eşkıyası içine katılarak Tırnova bölgesine gelişi, Manav İbrahim'in toparlanmasına olanak sağladı. Nitekim Tırnova bölgesinde Cengiz Giray kuvvetleriyle birleşen Manav İbrahim, Hezargrad bölgesine karşı bir saldırı daha gerçekleştirdi. Müşterek eşkıya kuvvetinin Hezargrad civarına yaptığı ikinci saldırı da yine bölgedeki yerel güç unsurlarıyla püskürtüldü.⁴⁵ Hezargrad ve Şumnu'da üst üste yaşanan mağlubiyetler, Manav İbrahim grubunun sayısını da azaltmaktaydı. Bu sebeple Manav İbrahim, Lofça ve Selvi bölgelerine gelerek maiyetine eşkıya topladı.⁴⁶ Gerekli olan insan kaynağını sağlanmasının ardından yönünü tekrardan Tırnova'ya çevirdi. Manav İbrahim ve Cengiz Giray kuvvetlerinin yeniden bir yapılanmaya girdiği bu dönemde Bâbü'ali de bölgeden eşkıyayı uzaklaştırmak için birtakım adımlar atıyordu. Bu minvalde Silistre Valisi Musa Paşa, Rumeli Valisi Palaslı Mehmed Paşa ve bölge ayanlarının müşterek gücü, eşkıyanın Deliorman bölgesinden uzaklaştırılması için harekete geçti.⁴⁷ Bu hareket aynı zamanda dağlı eşkıyasının Plevne'de tesis ettiği eşkıya merkezini de imha için ilerlemekteydi.

Manav İbrahim, Silistre ve Rumeli Valileri karşısında Tırnova kuzeyine çekildi. Burada Virbofka⁴⁸ köyünü zapt ederek köyün etrafını metrislerle çevirdi. Palaslı Mehmed Paşa kuvvetleri Plevne üzerine yürürken, Tirsinikli İsmail Ağa ve maiyetindeki ayanlar Virbofka köyündeki Manav İbrahim'i bertaraf etmek için harekete geçti. Nihayet Tirsinikli İsmail ve Manav İbrahim kuvvetleri 18 Aralık 1800 tarihinde Virbofka köyünde karşı karşıya geldi. İki kuvvet arasında altı saat süren muharebenin sonucunu Manav İbrahim'in yaralanması belirledi. Nitekim Manav İbrahim'in at üzerinde muharebe ederken sağ kol ve boynundan vurulması eşkıya grubunda panik oluşturdu. Ancak Manav İbrahim'in yaralanarak atından düştüğünü gören adamları kendisini hızlı bir şekilde muharebe sahasından uzaklaştırdı.⁴⁹ Bu doğrultuda müşterek kuvvetler, Manav İbrahim'in savunmasını aşarak Plevne'deki dağlı eşkıyası üzerine daha sağlıklı bir şekilde ilerleme fırsatı yakaladı. Bu sırada Manav İbrahim de Plevne'ye çekilmiş ve kentin savunulmasına yardım etmekteydi. Musa Paşa kuvvetlerinin Mart 1801

⁴² Mustafa Nuri Paşa, Netayicül Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, c. III-IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 200.

⁴³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 19.

⁴⁴ BOA, HAT, 115/4648-C.

⁴⁵ BOA, HAT, 68/2909-F.

⁴⁶ BOA, HAT, 68/2909-D.

⁴⁷ BOA, HAT, 68/2909.

⁴⁸ Bey-Virbovka, bkz: Acaroğlu, a.g.e., s. 132.

⁴⁹ BOA, HAT, 75/3121-A; HAT, 59/2652; HAT, 63/2764; HAT, 76/3125; HAT, 56/2559-C; HAT, 60/2665-A; HAT, 60/2665-E.

de Plevne'ye karşı başlattığı taarruz karşısında kentte bulunan dağlı eşkıyasının fazla bir şansı olmadı. Bu çerçevede Plevne'de bulunan Manav İbrahim ve diğer dağlı grupları şehri terk etti ve kent Musa Paşa birlikleri tarafından ele geçirildi.⁵⁰ Dağlı eşkıyasının Plevne'de aldığı mağlubiyet bölgedeki eşkıyanın farklı kesimlere dağılmasına yol açtı. Bu bağlamda Manav İbrahim de Berkofça'ya çekildi.⁵¹ Zira Berkofça, bölgede Pazvandoğlu Osman'ın Vidin'den sonraki en güvenilir kalesiydi.⁵²

Musa Paşa'nın başlattığı harekât sonrasında Tırnova, Niğbolu, Plevne ve Rahova dağlı eşkıyasından temizlendi. Bu noktada resmî kuvvetler karşısında geri çekilen eşkıyanın bir bölümü Lom'a gelirken diğer bir bölümü Manav İbrahim liderliğinde Berkofça'daydı. Ancak Musa Paşa kuvvetlerinin kendi içinde yaşadığı problemler ordunun Rahova'dan ileri gitmesini engelledi. Bu noktada resmî birlikler enerjisini sarf etmiş ve durmuştu. Vidin sınırlarına kadar geri çekilen dağlı eşkıyası Musa Paşa kuvvetlerinin durmasından yararlanmak istedi. Bu minvalde Manav İbrahim'in başını çektiği eşkıya birlikleri Rahova üzerine bir saldırı tasarladı. Kuşkusuz bu harekât planı Vidin de kurgulanmıştı. Zira Pazvandoğlu Osman'ın kendisine karşı başlatılan harekâtı etkisiz kılması için resmî kuvvetlerin o güne kadar elde ettiği başarıları boşa çıkarması gerekmektedir. Bu sebeple dağlı eşkıyasının ilk hedefi Musa Paşa kuvvetlerinin durakladığı Rahova idi. Bu çerçevede hazırlanan dağlı eşkıyası Rahova'ya hareket etti. Manav İbrahim, iki bin kişilik bir kuvvetle 29 Eylül 1801 günü Rahova'ya saldırdı. Tuna nehrinden kayıklarla desteklenen saldırı sekiz saat sürdü. Eflak kuvvetlerinin Rahova'daki Musa Paşa birliklerine desteğe gelmesiyle Manav İbrahim'in saldırıları etkisini yitirdi. Bu doğrultuda Rahova'dan çekilen Manav İbrahim yönünü Niğbolu'ya çevirdi.⁵³ Tuna hattı boyunca ilerleyen Manav İbrahim, Niğbolu civarında köyleri yaktıktan sonra Kasım ayında Tırnova'ya geldi.⁵⁴ Böylelikle Musa Paşa'nın harekâtıyla bölgeden uzaklaştırılan dağlı eşkıyası sadece altı ay içinde toparlanarak tekrardan Tırnova bölgesine ulaşmış oldu. Bu bakımdan Manav İbrahim'in faaliyetleri dağlı eşkıyasının bölgedeki etkinliğini arttırmasına katkı sağladı. Ancak Lofça, Selvi ve Tırnova'daki faaliyetleri⁵⁵ Pazvandoğlu Osman'ın müdahalesiyle sona erdi. Zira bu dönem Pazvandoğlu Osman tarafından daha önemli bir göreve; Eflak yakasına gönderildi.

4. Eflak Hadiseleri

Eflak, Pazvandoğlu Osman için her daim önemli oldu. Zira Pazvandoğlu Osman'ın politik hayalleri içinde Eflak ve Boğdan'ı ele geçirme fikri her daim canlılığını korumuştur.⁵⁶ Bu minvalde Vidin de iktidarı eline aldığı andan itibaren Eflak yakasını gerek istikrarsızlaştırmak gerekse Vidin'e lojistik bağlamda akışı sağlamak için daimi şekilde eşkıya sevki gerçekleştirdi. Bu doğrultuda Pazvandoğlu Osman'ın bölgeye sevk ettiği eşkıya zamanla farklılık gösterse de amaca yönelik faaliyetlerde bir değişiklik yoktu. 1802 ilkbaharı Vidin'in politik ve ekonomik çıkarları doğrultusunda Eflak yakasına geçmeye çalışan eşkıya hareketliliğine sahne oldu. Tuna nehri boyunca yaşanan hareketliliğin içinde Manav İbrahim ve grubu da vardı. Bu dönem Manav İbrahim ve altı yüz kişilik eşkıya grubu Lom tarafından Eflak yakasına geçmek için fırsat gözetiyordu. Zira Eflak yakası, Tuna boyunca İbrail Nazırı Ahmed Ağa, Aydın Paşa ve Voyvoda'nın kuvvetleri tarafından sıkı bir şekilde korunmaktaydı. Bu sebeple dağlı eşkıyasının güvenli bir şekilde Tuna'yı aşip Eflak tarafına adım atması kolay değildi. Bu çerçevede Manav İbrahim'in Eflak'a geçişini iyi bir zaman da kurgulaması gerekiyordu. Nitekim bu geçiş, Eflak yakasında bulunan kuvvetlerin tahmin edemeyeceği bir zaman aralığında olmalıydı. Bu fırsat ise hava şartlarının oldukça kötü olduğu bir anda geldi. Zira olumsuz hava koşulları sebebiyle Tuna'dan bir geçiş beklemeyen Eflak yakasındaki kuvvetler hazırlıksızdı. Bunu fırsat bilen Manav İbrahim ve kabileleri 5 Mayıs tarihinde Lom tarafından hareketle Eflak yakasına yöneldi. Ancak eşkıya grubu tedbiri yine de elden bırakmadı. Bu sebeple Manav İbrahim, Lom'un karşı kıyısında karaya

⁵⁰ Ahmed Vasıf Efendi, "Mehâsinü'l Âsâr ve Haka'ikul Ahbâr", haz. Hüseyin Sarıkaya, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2017, s. 535-536.

⁵¹ BOA, HAT, 61/2692.

⁵² BOA, HAT, 51/2376; TS.MA, 866/4.

⁵³ BOA, HAT, 53/2465; HAT, 44/210.

⁵⁴ BOA, HAT, 57/2613-B.

⁵⁵ BOA, HAT, 46/2236; HAT, 47/2303-C; 47/2303-O.

⁵⁶ Kemal Beydilli, a.g.m., s. 209.

çıkılmırsa Vidin karşısında kalan Kalafat bölgesinde kıyıya çıktı.⁵⁷ Eşkiası grubu her ne kadar tedbirli davranmış olsa da İbrail Nazırı Ahmed Ağa ve Aydın Paşa kuvvetleri Manav İbrahim'in Eflak'a geçişine dair istihbarat almıştı. Bu sebeple dağlı eşkiasının geçişini engellemek için Kalafat bölgesinde Manav İbrahim'in kuvvetleriyle yoğun bir çarpışma gerçekleştirildi. Bu çarpışmada Manav İbrahim iki yüz kişilik bir kayıp verse de Kalafat'ta tutunmayı başardı.⁵⁸

Manav İbrahim, Kalafat'ta maiyetini Vidin'den gelen takviye birliklerle kuvvetlendirdi. Bu doğrultuda dağlı eşkiası Krayova'ya doğru harekete geçti. Yol güzergâhı üzerinde bulunan bir panayırı bastı. Nitekim burada yaptığı kıyım ve tahribat bölgede yaşayan halk üzerinde oldukça olumsuz bir etki yarattı.⁵⁹ Panayır baskınından sonra Kroyava'ya ilerleyen eşkiası grubu kent civarında yağma faaliyetinde bulundu. İbrail Nazırı Ahmed Ağa'nın bölgeye gelmesiyle çıkan çarpışmada eşkiası grubu civar köyler üzerine yöneldi.⁶⁰ Aynı dönem dağlı eşkiası içinde başka bir grup da Karakal'da yağma hareketinde bulunmaktaydı. Manav İbrahim, diğer dağlı grubuyla koordineli bir şekilde devam ettirdiği saldırılarını Oltu nehrine kadar genişletti. Bu sırada Bükreş'te bulunan Voyvoda, konsoloslar ve yerel halk dağlı eşkiasının nehri aşma ihtimali karşısında büyük panik yaşadı. Nehir kenarında bulunan köylerin hemen hemen hepsi boşaldı.⁶¹ Dahası dağlı eşkiasının Oltu'yu aştığı söylentisi Bükreş'e ulaştıca başta Voyvoda ve konsoloslar olmak üzere kentte bulunan üst düzey sınıf süratli bir şekilde şehri terk etti.⁶² Bu çerçevede Manav İbrahim ve diğer dağlı reislerinin faaliyetleri Eflak'ta büyük infial yarattı. Diğer taraftan bu durum Bâbiâli ve Pazvandoğlu Osman arasında yaşanan problemin çözümüne dair süreci hızlandırdı. Nitekim Bâbiâli, Pazvandoğlu Osman'a Eflak'taki eşkiası hareketliliğini durdurması ve bölgede istikrarsızlığa yol açacak herhangi bir fiilde bulunmaması karşılığında vezaretini iade etti.⁶³

Bâbiâli'nin Pazvandoğlu Osman'ı affetmesiyle birlikte dağlı eşkiası Eflak'tan gruplar halinde çekildi. Bu sırada Manav İbrahim ve grubu da Tuna'nın diğer yakasına geçen eşkiasılar arasındaydı. Nitekim eşkiasının topyekûn çekilişi, Eflak'ta tansiyonu düşürmüş görünüyordu.⁶⁴ Ancak bu sakin atmosfer uzun süreli olmadı. Zira Manav İbrahim kısa süre sonra tekrardan Eflak bölgesi için tehdit unsuru oluşturdu. Pazvandoğlu Osman'ın Niğbolu ve civar bölgelere dair tasarrufu çerçevesinde dağlı eşkiası bir kere daha harekete geçti. Bu bağlamda Manav İbrahim, Ocak 1803 tarihinde Tuna'nın güneyinden kalabalık bir maiyetle Eflak yakasına geçti.⁶⁵ Eşkiasının Eflak'a geçmesi bölgede büyük bir tedirginliğe sebep oldu. Nitekim Bükreş'te ikamet eden konsoloslar, Manav İbrahim komutasındaki dağlı eşkiasının durumunu vakit kaybetmeden başkente bildirdi.⁶⁶ Eflak'ta var olan tedirginlik Manav İbrahim'in Krayova'ya hareketlenmesiyle üst düzeye çıktı. Zira o ana kadar Manav İbrahim'in Niğbolu'ya geçeceği tahmin ediliyordu. Ancak mevcut durumda Tuna'dan kuzeye hareketlenen eşkiası grubu Eflak içlerine yöneldi. Bu sırada Manav İbrahim'in Krayova kaymakamına gönderdiği mektuplarda zahire ve para talep etmesi eşkiasının gerçek niyetini ortaya çıkardı.⁶⁷ Manav İbrahim, bölgede yarattığı olumsuz atmosferin devamı ve taleplerinin karşılanması adına Krayova yakınlarında ikamete başladı. Bu sırada Eflak voyvodası ise Vidin ve Bâbiâli ile kurduğu temaslarla eşkiasının bölgeden uzaklaştırılması için yoğun çaba sarf etmekteydi. Bu bağlamda Eflak voyvodasının divan kâtibi Abdi Bey vasıtasıyla Vidin muhafızı Pazvandoğlu Osman ile kurduğu temaslarda, eşkiasının

⁵⁷ BOA, HAT, 66/2864; C. DH, 33/1645.

⁵⁸ BOA, HAT, 71/2977.

⁵⁹ BOA, HAT, 44/2193-B.

⁶⁰ BOA, HAT, 43/2192-B; HAT, 135/5564.

⁶¹ BOA, HAT, 58/2619-İ.

⁶² Cevdet Paşa, a.g.e., c. VII, s. 159; Johann Wilhelm Zinkeisen, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, c. VII, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 171; Nicolae Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, c. V, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 133.

⁶³ Kemal Beydilli, a.g.m., s. 209.

⁶⁴ BOA, HAT, 169/7219-A.

⁶⁵ BOA, HAT, 47/2285.

⁶⁶ BOA, HAT, 42/2111.

⁶⁷ BOA, HAT, 1417/57948.

bölgede infial yaratacak eylemde bulunmayacağına dair teminat almaktaydı.⁶⁸ Aynı dönem Manav İbrahim de Krayova kaymakamına gönderdiği mektuplarda Eflak'ta birkaç günlük bir misafirliklerinin olacağını vurguluyordu. Nitekim bölgede yaşanan gerilim Manav İbrahim'in Krayova'dan harekete geçmesiyle azalmaya başladı. Manav İbrahim bu sırada Krayova kaymakamından toplarını çekmek için takviye at ve bölge halkının korkuya kapılmaması için de kendilerine bir mihmandar gönderilmesini talep etti. Rahova ayanı Çelebi Ağa'nın bu talepleri karşılmasıyla Manav İbrahim grubu Niğbolu'ya harekete geçti.⁶⁹ Bu doğrultuda Şubat 1803'te Niğbolu'nun karşısında bulunan İzlaz'a gelen eşkıya grubu peyderpey karşıya geçerek Eflak'ı terk etti.⁷⁰

5. Mücadele, İskân ve Ölüm

Niğbolu'ya geçen eşkıya grubu, bu bölgede müşterek hareket etmek yerine ayrılarak farklı bölgelere yöneldi. Bu minvalde bir kısım eşkıya Niğbolu'da kalırken Manav İbrahim ve grubu Silistre bölgesine hareketlendi. Zira Manav İbrahim'in Vidin ve hinterlandında faaliyet göstermesi Pazvandoğlu Osman ve Bâbiâli arasındaki ilişki sebebiyle pek mümkün değildi. Ancak Pazvandoğlu Osman'ın geçmiş dönemlerden beri düşmanı olan Tirsinikli İsmail Ağa'nın hakimiyet sahasında bulunması Vidin için de gayet makuldü. Zira Manav İbrahim'in Rusçuk civarında faaliyet göstermesi Pazvandoğlu Osman'ın üzerine bir sorumluluk getirmeyecekti. Aynı zamanda Tirsinikli İsmail Ağa'nın başına türlü sorunlar yaratacağı için olumlu bir hareketti. Ancak Manav İbrahim'in bölgede aktif bir şekilde faaliyet gösterebilmesi için himaye görmesi elzemdi. Bu noktada da yardımına Silistre ayanı Yılıkoğlu Süleyman Ağa yetişti. Nitekim Süleyman Ağa da bölgede Tirsinikli İsmail Ağa ile uzun zamandır problem yaşayan başka bir yerel faktördü. Bu bağlamda Tirsinikli İsmail Ağa'ya karşı bölgede elini kuvvetlendirebilmek için Manav İbrahim ve grubunu himaye etmeye gönüllüydü.⁷¹

Manav İbrahim'in Yılıkoğlu Süleyman Ağa'nın sergerdesi Arslanlıoğlu ile yaptığı görüşme, eşkıya grubunun Niğbolu sonrasındaki güzergâhını belirledi. Bu bağlamda Manav İbrahim ve grubu Mayıs 1803 tarihinde Rusçuk ile Silistre arasında stratejik bir konumda kalan Tutrakan'a geldi. Dağlı eşkıyasının üç bin kişilik kuvvetle Tutrakan'ı istila etmesiyle yerel halk Tuna'yı geçerek Eflak tarafına sığındı. Böylece Tutrakan sivil köylülerden arındırılmış ve tam anlamıyla eşkıya üssü konumuna gelmiş oldu.⁷² Bâbiâli, Tutrakan'ın eşkıya karargâhı olarak kullanılmasına tahammül etmedi. Bu sebeple Tirsinikli İsmail Ağa'ya bölgede yığınak yapan eşkıya grubunun ortadan kaldırılması adına emir gönderdi.⁷³ Tirsinikli İsmail Ağa, Manav İbrahim ile kurmuş olduğu iletişimde Tutrakan'daki eşkıyanın nasihat yoluyla dağılmayacağını anladı. Bu minvalde üzerlerine askeri bir harekât elzemdi. Bu noktada III. Selim'in de görüşü farklı değildi. Nitekim Tutrakan'daki durumun süratli bir şekilde yoluna koyulmasını ve Manav İbrahim'in de idam edilmesini istiyordu.⁷⁴ Bu bağlamda Manav İbrahim üzerine gidilmesi kararlaştırıldı ve eşkıya grubu Tutrakan'da kuşatma altına alındı. Aynı dönem Tirsinikli İsmail Ağa'nın binbaşlarından olan Boşnak Abdullah Ağa da Tuna nehrinden hareketle Niğbolu'dan Rusçuk'a harekete geçti. Tirsinikli İsmail Ağa kuvvetleri Tutrakan etrafına metrisler inşa edip kuşatmayı sıkılaştırırken Boşnak Abdullah Ağa da Tuna'dan kayıklarla Tutrakan'ı tazyik etmekteydi. Manav İbrahim'e karşı yapılan ilk harekâta Tuna üzerindeki ada eşkıyadan temizlendi. Böylelikle Manav İbrahim grubu tam anlamıyla Tutrakan'a sıkıştırıldı.⁷⁵ Manav İbrahim bu sıkışıklığı aşabilmek için Eflak yakasına bir saldırı girişimi tasarladı. Kaldı ki bir müddettir Eflak voyvodasından sonu gelmeyen maddi talepleri vardı.⁷⁶ Bu talepler karşılanmadığı takdirde ise Eflak yakasına geçerek yağma tehdidinde bulunuyordu. Bu problemin aşılabilmesi için en doğru adres Pazvandoğlu Osman görülmekteydi. Nitekim voyvodanın Eflak'ı yağmadan kurtarmak için Vidin'e başvurması işe yaradı. Pazvandoğlu Osman, Tutrakan'daki Manav İbrahim'e mektup göndererek, hiçbir şart altında Eflak'a

⁶⁸ BOA, HAT, 41/2072.

⁶⁹ BOA, HAT, 41/2091.

⁷⁰ BOA, C. DH, 211/10513.

⁷¹ Meryem Koçan vd, Rusçuk Ayanı Tirsinikli İsmail Ağa ve Dönemi (1796-1806), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s. 44.

⁷² BOA, HAT, 60/2686-A.

⁷³ Meryem Koçan, a.g.e., s. 83-84.

⁷⁴ BOA, HAT, 48/2317.

⁷⁵ BOA, HAT, 56/2412-F.

⁷⁶ BOA, HAT, 52/2412-D.

geçmemesini istedi.⁷⁷ Pazvandoğlu Osman'ın Eflak bölgesinin güvenliğini tesis etme amacıyla Manav İbrahim'i durdurduğunu söylemek zordur. Zira aynı dönem Pazvandoğlu Osman da Eflak voyvodasından ciddi meblağlar talep etmekteydi.⁷⁸ Bu bağlamda Pazvandoğlu Osman'ın Manav İbrahim'i durdurmasının arka planında Eflak'tan temin etmek istediği paranın güvenliğini sağlama düşüncesi olduğu söylenebilir. Zira Eflak voyvodasının aynı anda hem Vidin'e hem Tutrakan'a ayrı ayrı ödeme yapabilmesi pek mümkün değildir.

Manav İbrahim, Eflak yakasına taarruzunu ertelediği dönem, Tutrakan'daki mücadele de gündün güne sertliğini arttırmaktaydı. Bu noktada Tirsinikli İsmail Ağa'nın kuşatmayı daha da sıkılaştırması Tutrakan'daki eşkıyayı olumsuz etkiledi. Bunun yanında kasabada azalan zahire stoğu ve dışarıdan bir yardımın gelmeyecek olması Manav İbrahim'in birliklerinde de bir çözülmeye neden oldu. Yoğunlaşan çarpışmalar ve kurtuluş imkanının azalması Tutrakan'daki eşkıyanın gruplar halinde firar etmesine yol açmaya başladı. Bu noktada üç bin kişilik kuvvetle Tutrakan'a gelen Manav İbrahim, iki ay gibi bir sürede birliklerinin yarısından fazlasını kaybetti.⁷⁹ Kuşatma ve muharebelerin devamı halinde Manav İbrahim grubunun ortadan kaldırılması yüksek ihtimaldi. Bu sebeple Manav İbrahim, Silistre'ye gelerek Yılıkoğlu Süleyman Ağa ve İbrail Nazırı Ahmed Ağa ile affedilmeleri hususunu görüştü. Görüşme sonrasında İbrail Nazırı Ahmed Ağa'nın da ikna edilmesiyle Manav İbrahim Bâbiâli'den af talebinde bulundu.⁸⁰ Tirsinikli İsmail Ağa, Tutrakan'da bulunan Manav İbrahim ve dağlı eşkıyasının affı konusunda Yılıkoğlu ve İbrail Nazırı ile aynı fikirde değildi.⁸¹ Ancak Manav İbrahim ve grubunun af meselesinin ciddiyete büründüğünü görmesiyle kanaat değiştirdi. Zira eşkıyanın Yılıkoğlu vesilesiyle affedilmesi Tirsinikli İsmail Ağa için hem bir prestij kaybı hem de bölgede Yılıkoğlu Süleyman Ağa'ya doğal müttefik doğuracaktı. Bu sebeple eşkıyanın affedilme hususunda daha hızlı davrandı. Bu minvalde Bâbiâli, bölgede Manav İbrahim ve dağlı eşkıyasının af meselesini sonuca bağladı. Böylelikle Tutrakan'da bulunan başta Manav İbrahim, Celiloğlu İsmail, Kocamat ve Küçük Ali gibi dağlı reisleri affedildi.⁸² Ancak Bâbiâli, Manav İbrahim'in af hususundan sonra alacağı pozisyonun emin değildi. Bu noktada Manav İbrahim'in sıkı bir gözetim altında ikamet ettirilmesi önemli husustu. Manav İbrahim'i gözetim altında tutabilecek en büyük kuvvet ise Tirsinikli İsmail Ağa'dan başkası değildi. Bu sebeple Bâbiâli, Manav İbrahim'in Tirsinikli İsmail Ağa'ya bağlı bulunan kazalardan birinde iskân ettirilmesini istedi.⁸³

Manav İbrahim'in af talebi kabul edilmiş olmasına rağmen iskan ettirileceği mahal konusunda bir kesinlik yoktu. Zira Tutrakan'daki eşkıya reisleri ve maiyetlerindeki askerinin miktarı iskân sorununu büyütmekteydi. Ancak mevcut problem Tirsinikli İsmail Ağa ve Manav İbrahim ile yapılan anlaşmayla aşıldı. Anlaşmaya göre dağlı reisleri ve birlikleri istedikleri takdirde memleketlerine dönebilecekti. Bu çerçevede Tutrakan'daki dağlı eşkıyasından hatırı sayılır bir miktarı memleketlerine döndü. Bu sırada Manav İbrahim'in ikameti için Rusçuk yakınında bulunan Kirivine köyünde on bin kuruşa bir çiftlik tedarik edildi. Tutrakan'daki diğer dağlı reisi Celiloğlu İsmail ise Hezagrad'a gönderildi. Kirivine'deki çiftliğe ise yeteri kadar zahire ve ihtiyaç duyulacak levazım stoğu yapıldı. Ancak Manav İbrahim, iskân edilmesinden kısa bir müddet sonra tekrardan Eflak voyvodasından para talebine başladı. Bu noktada Eflak yakasına gönderdiği eşkıya sayıca az olsa da bölgede huzursuzluğu arttırdı. Tirsinikli İsmail Ağa, Tutrakan'daki muharebeler sırasında dahi Manav İbrahim'in affedilmesine karşı çıkmaktaydı. Ancak o an için değişen konjonktür Tirsinikli'nin af meselesinde öne çıkmasına sebep olmuştu. Mevcut durumda ise Manav İbrahim'in yeniden eşkıyalık faaliyeti göstermesi Tirsinikli İsmail Ağa'yı haklı çıkarmaktaydı. Bu durum karşısında Tirsinikli İsmail Ağa hızlı davranarak meseleyi çözmek istedi. Bu bağlamda 19 Aralık 1803 tarihinde Manav İbrahim'i Rusçuk'a davet etti. Manav İbrahim, Tirsinikli İsmail Ağa'nın davetine karşılık vererek aynı gece Rusçuk'taki konağına geldi ve burada kısa süreli bir çatışma sonrasında başta Manav İbrahim olmak üzere kırk iki eşkıya

⁷⁷ BOA, HAT, 48/2317-D.

⁷⁸ BOA, HAT, 49/2339.

⁷⁹ BOA, HAT, 49/2333.

⁸⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 20; Meryem Kaçan vd, a.g.e., s. 85-86.

⁸¹ BOA, 50/2355-F; HAT, 50/2335.

⁸² BOA, D. DH, 43/2103.

⁸³ BOA, HAT, 217/11970.

öldürüldü. Aynı gece Hezargrad'daki Celiloğlu İsmail de Alemdar Mustafa Ağa tarafından öldürüldü.⁸⁴ III. Selim Manav İbrahim'in öldürülmesinden oldukça memnundu. Ancak reislerin ölümüyle başıboş kalan eşkıya grubunun Balkan dağlarını aşip güneye inme ihtimaline karşı dikkatli olunmasını istedi.⁸⁵ Bu noktada Tirsinikli İsmail Ağa, Hezargrad, Şumnu, Eskicuma ve Osmanpazarı ayanları ortak harekât gerçekleştirdi. Bu minvalde Manav İbrahim ve Celiloğlu gruplarından geri kalan altı yüz elli kişilik eşkıya kuvveti, Şumnu ve Rahova'daki muharebelerde mağlup edildi. Böylelikle Manav İbrahim'den geri kalan eşkıya birlikleri de dağıtılmış oldu.⁸⁶ Manav İbrahim ve Celiloğlu İsmail'in kesilen başları ise Tirsinikli İsmail Ağa tarafından İstanbul'a gönderildi.⁸⁷

Manav İbrahim'in öldürülmesinden sonra saklı olduğuna inanılan servetine dair bir söylenti ortaya çıktı. Nitekim uzun yıllardır yürüttüğü eşkıyalık faaliyetleri çerçevesinde önemli bir meblağ elde etmişti. Bu bakımdan Manav İbrahim'e ait kişisel servetin nerede olabileceğine dair türlü iddia ortaya atıldı. Bu iddiaların en kuvvetlisi ise Manav İbrahim'in kişisel servetini ailesine yolladığıydı. Bâbîâlî, bu söylentileri görmezden gelmedi. Nitekim Kamho köyünde Manav İbrahim'in babası ve kardeşinin evinde yapılan aramada, iddia edilen mücevher ve altınlardan eser yoktu.⁸⁸ Bu bakımdan Manav İbrahim'e ait herhangi bir servetin olmadığı da ortaya çıktı.

Sonuç

Manav İbrahim, dağlı eşkıyası içinde oldukça dikkat çeken bir isim olmuştur. Zira aktif olarak faaliyet gösterdiği 1799-1803 gibi kısa sayılabilecek bir zaman aralığında dahi adı sıklıkla zikredilen bir eşkıya reisiydi. Manav İbrahim'i aynı dönem faaliyet gösterdiği diğer dağlı reislerinden ayıran birçok faktör olmakla birlikte belki de en önemlisi bir eşkıya olarak etkin olduğu bölgenin çok dışından gelmesidir. Nitekim Rumeli'deki dağlı eşkıyaları içinde bir profil analizi yapıldığı zaman görülecektir ki; mevcut eşkıya reislerinin geneli faaliyet sahalarına yakın bölgenin insanıdır. Bu noktada Manav İbrahim; Kara Feyzi, Deli Kadri, Kalkandelenli Süleyman, Hasköylü Emin, Filibeli Kara Mustafa gibi isimleri daha da çoğaltılabilecek dağlı reislerinden ayrılmaktadır. Bu bakımdan Rumeli dışından geliyor olması bölgede bir eşkıya olarak dezavantaj gibi görünse de etkin olduğu dönem aralığında yerel kuvvetleri en çok meşgul eden dağlı reisidir. Ancak görece olarak bu başarısının temelinde iki farklı nokta dikkat çekmektedir. Bu noktalardan birisi 1792-1794 yılları arası çok kısa sürede olsa dağlı eşkıyası içinde sıradan bir figür olarak bulunmasıdır. Nitekim bu dönem adı herhangi bir eşkıyalık faaliyetinde geçmiyor olsa da o tarihlerde bölgede sayısız eşkıyanın başıboş bir şekilde gezdiği bilinmektedir. Bu bağlamda dağlı eşkıyasını ve metotlarını yakından tecrübe etmiştir. İkinci nokta ise Seyyid Ali Paşa'nın kuvvetlerine katılıp, 1794-1798 arasında düzenli birliklerle harcadığı mesaidir. Bu durum, Manav İbrahim'in muharebe sahasında mahir bir karaktere evrildiği zaman aralığı olmuştur. Ayrıca Seyyid Ali Paşa'nın idamı sonrasında dağılan sergerdeleri bir komuta altında toplaması ve nitelikli bir grup oluşturması onun bölge dışından gelen bir eşkıya reisi olmasına rağmen üst seviyeye çıkmasına katkı sağlamıştır. Bu çerçevede faaliyet sahası içindeki diğer dağlı reislerinden daha etkin bir profil çizmesi şaşırtıcı değildir.

Manav İbrahim'in hayatını kökten değiştiren hadise ise kuşkusuz Pazvandoğlu Osman ile yollarının kesişmesi olmuştur. Nitekim Pazvandoğlu Osman'ı tanıyana kadar müstakil faaliyet gösteren bir dağlı eşkıyasıdır. Ancak 1799 yılında Pazvandoğlu Osman ile yolları birleştikten sonra onun himayesinde faaliyet gösteren ve doğrudan Vidin'e bağlı bir eşkıya reisidir. Bu bağlılık Manav İbrahim özelinde vazgeçilmez bir durumdur. Nitekim 1799 sonrasındaki tüm fiilleri Vidin tarafından kurgulanmıştır. Bu bağlamda Krayova'dan Tırnova'ya ve Vidin'den Silistre'ye kadar olan sahadaki tüm eylemi koşulsuz şekilde Pazvandoğlu Osman'ın tasavvurudur. Manav İbrahim'in Vidin'e karşı olan bu aidiyet duygusu ise sarsılmaz bir gerçekliktir. Nitekim bu durumu bölgedeki yerel idarecilere yazdığı mektuplarda "*Pasbanzadenin gayretkeşiyim ve uğruna canımı feda ederim*" cümlesiyle ifade etmektedir. Bu bağlamda hayatına dair temel ilkeyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Pazvandoğlu

⁸⁴ BOA, HAT, 59/2639.

⁸⁵ Aynı belge.

⁸⁶ BOA, HAT, 57/2597; HAT, 82/3379-E; HAT, 64/2785.

⁸⁷ BOA, C. ML, 129/5648.

⁸⁸ BOA, C. ML, 578/23730.

Osman'ın Manav İbrahim'i etkin bir şekilde kullanması, bölgede anarşinin artmasının başlıca sebeplerindendir. Zira Tuna nehri ve Balkan dağları arasındaki dağlı eşkıyasının etkin olmasında temel aktörlerdendir. Manav İbrahim'in dört yıllık aktif eşkıyalık hayatı ise tahmin etmediği bir şekilde sona ermiştir. Her ne kadar iskân ettirilmesinden sonra tekrardan Eflak voyvodasından haraç istiyor olsa da bu durumun hayatına mâl olacağını düşünmediği ortadadır. Zira bu hadiselerden sonra Tirsinikli İsmail Ağa'nın davetine karşılık konağına kadar gidiyor olması, Eflak'taki meseleye çok ehemmiyet vermediğinin bir göstergesidir. Bu noktada gerek Bâbîâli gerekse Tirsinikli İsmail Ağa'nın Manav İbrahim'i ortadan kaldırmak için bir gerekçe aradığı görülmektedir. Bu gerekçe ise Manav İbrahim'in Eflak'a karşı göstermiş olduğu tavır olmuştur. Hülâsa Manav İbrahim, bir dağlı eşkıyası olarak tarih sahnesine çıktığı dönemden itibaren mevcut çizgisini muhafaza etmiş ve hayatını o minvalde sürdürmüştür. Eşkîyalık dönemi dört yıl gibi kısa bir süreyi kapsıyor olsa da eylemlerinin etkisi büyük problemlere sebep olmuştur. Bu bakımdan Manav İbrahim'in eşkıyalık yaşamı tekdüze bir yapıda olmasına rağmen yakın dönem Osmanlı tarihi araştırmaları açısından oldukça mühim bir yer teşkil etmektedir.

Kaynakça

1-Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

-Ali Emiri Tasnifi

Sultan III. Selim (AE, SSLM.III)

AE, SSLM.III, 166/9936.

-Cevdet Tasnifi

Cevdet Askeriye (C. AS)

C. AS. 62/2919.

Cevdet Dahiliye (C. DH)

323/16111, 33/1645, 211/10513, 43/2103.

Cevdet Maliye (C. ML)

578/23730, 129/5648.

Cevdet Zabtiye (C. ZB)

10/461.

-Hatt-ı Humayun Tasnifi (HAT)

155/6512-A, 69/2930-C, 69/2930-B, 69/2930-F, 69/2930-G, HAT, 77/3172, 75/3112, 70/2947-A, 70/2947, 65/2844-A, 155/6512-A, 51/2376-E, 257/14755, 115/4648-C, 68/2909-F, 68/2909-D, 68/2909, 75/3121-A, 59/2652, 63/2764, 76/3125, 56/2559-C, 60/2665-A, 60/2665-E, 61/2692, 51/2376, 53/2465, 44/210, 57/2613-B, 46/2236, 47/2303-C, 47/2303-O, 66/2864, 71/2977, 44/2193-B, 43/2192-B, 135/5564, 58/2619-İ, 169/7219-A, 47/2285, 42/2111, 1417/57948, 41/2072, 41/2091, 60/2686-A, 48/2317, 56/2412-F, 52/2412-D, 48/2317-D, 49/2339, 49/2333, 50/2355-F, 50/2335, 217/11970, 59/2639, 57/2597, 82/3379-E, 64/2785.

-Topkapı Sarayı Müze Arşivi (TS.MA)

866/4.

2-Telif Eserler

ACAROĞLU, Mehmet Türker, Bulgaristan'da Yer Adları Kılavuzu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Ahmed Vasıf Efendi, "Mehâsinü'l Âsâr ve Haka'ikul Ahbâr", haz. Hüseyin Sarıkaya, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2017.

AKÇURA, Yusuf, Osmanlı İmparatorluğunun Dağılma Devri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

BARKEY, Karan, Eşkîyalar ve Devlet, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.

BAŞER, Alper, Kırcaalili Emin Ağa, Çizgi Yayınları, Konya 2014.

BEYDİLLİ, Kemal, "Pazvandoğlu Osman", TDV İslam Ansiklopedisi, c. XXXIV, (2007), s. 209.

- BEYDİLLİ, Kemal, "Yaş Anlaşması", TDV İslam Ansiklopedisi, c. XLIII, (2013), s. 347.
- BEYDİLLİ, Kemal, "Ziştovi Anlaşması", TDV İslam Ansiklopedisi, c. XLIV, (2013), s. 471.
- Cabi Ömer Efendi, Cabi Tarihi, c. I, haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, c. 6-7 Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1898.
- DOĞRU, Halime, Bir Kadı Defterinin Işığında Rumeli'de Yaşam, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- DÜZEN, Cem, Balkanlarda Tarihi Bir Karakter: Berkofça Ayanı Yusuf Ağa ve Faaliyetleri (1805-1817), Tarih Okulu Dergisi, sy. 58, (2022), 1619-1650.
- ESMER, Tolga Uğur, A Culture of Rebellion: Networks of Violence and Competing Discourses of Justice In The Ottoman Empire 1790-1808, The University of Chicago Doktora Tezi, Chicago 2009.
- GÖYÜNÇ, Nejad, "Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa", Tarih Dergisi, c. II, (1952) s. 42.
- GRADEVA, Rossitsa, "Osman Pazvantoğlu Of Vidin: Beetwen Old and New, Interdisciplinary Journal Of Middle Eastern Studies", ed. Andras Hamori-Bernard Lewis, Papers of Princeton, Princeton 2005, 111-112.
- HOBBSAWM, Eric J., Eşkıyalar, çev. Osman Akınhan, Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2011.
- HOBBSAWM, Eric J., İlk Asiler 19. Ve 20. Yüzyıllarda Toplumsal Hareketin Arkaik Biçimleri Üzerine İncelemeler, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- İNGENÇ, Mustafa, "Anadolu Valisi Seyyid Ali Paşa Asi Miydi?", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kütahya Özel Sayısı, (2014), S.44.
- JORGA, Nicolae, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, c. V, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.
- KARAL, Enver Ziya, Selim III'ün Hatt-ı Humayunları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- KIEL, Machiel, "İslimye", TDV İslam Ansiklopedisi, c. XXIII, (2001), s. 74.
- KOÇAN, Meryem vd, Rusçuk Ayanı Tirsinikli İsmail Ağa ve Dönemi (1796-1806), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.
- Mustafa Nuri Paşa, Netayicül Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, c. III-IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- ÖZKAYA, Yücel, Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- SERTOĞLU, Midhat, Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı, c. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.
- ŞİMŞEK, Eyyup, "Merkezi Otorite Karşısında Bir Dağlı Eşkıyası: Deli Kadri", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sy. 44, (2018), s. 269-287
- Türkçe Sözlük, (Yay. Haz. Şükrü Haluk Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- Vakanüvis Halil Nuri Bey, Nuri Tarihi, haz. Seydi Vakkas Toprak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- ZENS, Robert, "Ottoman Provincial Notables In The Eighteenth Century A Comparative Study", Perspectives on the Ottoman Study, ed. Ekrem Causevic vd., Lit Verlag 2010, s. 246.
- ZINKEISEN, Johann Wilhelm, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, c. VII, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

19. YÜZYILDA SELANİK VE ÇEVRESİNDE KERESTE TEMİNİ

Funda ÖZTÜRK*

Öz: 19. yüzyılda gelişen teknoloji ile gemi inşasında kerestenin zorunluluğu azalmaya başlasa da yine de gemi yapımında ve tamirinde önemli bir malzeme olarak varlığını korumuştur. Bu manada Anadolu kereste temini için önemli bir yer olmakla birlikte Rumeli’de Selanik ve çevresi de bu malzeme için önemli bir kaynaktır. Selanik ve çevresinde kereste temini hususunda sadece malzemenin bulunması değil kerestenin kesimi ve tersanelere taşınması da büyük önem taşır. Bununla birlikte kerestenin kesimi ve nakli beraberinde pek çok sorun getirmektedir. Bu çalışmada öncelikle kereste ve Osmanlı Devleti’nde kereste temini hakkında kısa bir giriş yapıldıktan sonra Selanik’in konumu, iklimi ve burada yetişen ağaç türleri hakkında bilgi verilmiş ve konunun temeli oluşturulmuştur. Ardından Selanik ve çevresinin kereste temininde yeterliliği ile kereste temini sürecinin nasıl gerçekleştiği, bu süreçte ne gibi problemlerle karşılaşıldığı ve Osmanlı Devleti’nin bu sorunlar karşısında ürettiği çözümler arşiv belgeleri doğrultusunda açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Selanik, Kereste, Tersâne-i Âmire, Gemi.

TIMBER SUPPLY IN THESSALONIKI AND ITS SURROUNDINGS IN THE 19TH CENTURY

Abstract: Although the necessity of timber in shipbuilding began to decrease with the developing technology in the 19th century, it still maintained its existence as an important material in shipbuilding and repair. In this sense, although Anatolia is an important place for timber supply, Thessaloniki and its surroundings in Rumelia are also an important source for this material. In terms of supply of timber in and around Thessaloniki, it is of great importance not only to find the material, but also to cut the timber and transport it to the shipyards. However, cutting and transporting of timber brings with it many problems. In this study, first of all, after a brief introduction about timber and timber supply in the Ottoman Empire, information about the location, climate and tree species of Thessaloniki was given and the basis of the subject was formed. Then, the adequacy of Thessaloniki and its surroundings in the supply of timber, how the timber procurement process took place, what kind of problems were encountered in this process and the solutions produced by the Ottoman Empire in the face of these problems were explained in line with archival documents.

Key Words: Ottoman Empire, Thessaloniki, Timber, Tersâne-i Âmire, Ship.

Giriş

18. yüzyıldan itibaren yelkenli gemiler Osmanlı donanmasının ana savaş gücünü oluştururken¹ 19. yüzyıla gelindiğinde teknolojide yaşanan gelişim ve ilerleme askerî teknoloji üzerinde de etkili olmuş ve yeni kabiliyetlere olanak tanıyan harp teknolojisi bu dönemde varlık göstermeye başlamıştır. Bilhassa buhar makinesinin gemilere uygulanmasıyla birlikte yelkenli gemilere seçenek olarak buharlı gemiler meydana gelmiştir.² Ancak bu gelişim bir süreç istediğinden yelkenliden buharlı gemilere geçiş yüzyıl boyunca devam etmiş ve kereste hem bir geminin inşasında hem de tamirinde kullanılan önemli ana malzemelerden biri olmuştur. Geminin hemen her bölümünde kereste kullanılıyor olması

* Dr. Araştırmacı, fndozturk87@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9176-4572.

¹ Enes Depe, *Eski ve Yeni Arasında Osmanlı Donanması: 1770-1790*, Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir, 2023, s. 80.

² İbrahim Ege Akşahin, “Sultan Abdülaziz Devrinde Tersâne-i Âmire’de Zırlı Gemi İnşa Projeleri”, *Kadim*, sy. 4 (Ekim 2022), ss. 56; Fatih Erbaş, *19. Yüzyılda Donanmalar: Doğu Akdeniz’de Güç Mücadelesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, 7.

onun gemi inşaatı sırası ve sonrasında ihtiyaç duyulan temel malzeme olmasına neden olmaktadır.³ Dolayısıyla kereste temini büyük önem arz etmekte, Osmanlı Devleti de inşaat ve tersaneleri için hem Anadolu hem de Rumeli'den kereste temin etmektedir. İnşaat ve tersanelerde kullanılmak üzere ayrılan kereste çeşitleri sanayi ürünlerini oluştururken sanayide kullanılmayan keresteler kaba odun olarak ayrılmaktadır. Üretilen odunlar, yakacak ve kaba işler için İstanbul'daki saraylar ve devlet kurumlarında kullanılırken bir kısmı da tuğla fabrikaları, baruthaneler ve odun kullanan diğer işletmelere satılmaktadır.⁴

Kerestenin temini için önce ihtiyaç duyulan kerestenin cins ve miktarının belirtildiği bir adet defter Mahzen-i Cub -İnşaiye Mahzeni- adı verilen mahzen sorumlusu tarafından yazılır. Bu defterde kesilecek kerestenin miktarı, çeşidi ve boyutları belirtildikten sonra defter Tersane Emini'ne gönderilirdi. Tersane Emini ise yazdığı bir takrirle birlikte defteri Kaptan Paşa'ya sunar, Kaptan Paşa da Sadarete durumu aktarır ve sarayın izni ile kereste talep edilen yerlerdeki görevlilere -sancak beyi, mütesellim, zabıt, kereste nazırı gibi- hükümler yazılıp defter bölgedeki sorumlulara ulaştırılırdı. Kereste kesiminden sorumlu kişi ise kereste nazırındır ve nazır, kesilen keresteleri kontrol ve denetimini yapardı.⁵ Kereste temini için uzun bir süreç gerekmele birlikte devlet, odun ve kereste ihtiyacının karşılanması için gerekli malzemelerin teminini güvence altına almıştır. Bu nedenle kereste ve odun talebinin karşılanabilmesi için idari makamlar ile tüccarlar arasında talep edilen odun veya kerestenin hazır tutulması için karşılıklı anlaşmalar yapılmakta ve keresteler ocaklık⁶ olarak belirlenen ormanların bulunduğu kazalara belli oranda taksim edilerek hazırlanmaktadır. Ormanların kullanımı ise devlete belirli bir pay veren köylülerin kontrolündedir. Ağaç türü ve kerestenin hangi dağda bulunduğu o mahallin keresteci ve baltacılarına bildirilirken kesim yerlerinin belirlenmesi ve bunların kılavuzluğu, marangoz halifesi ve sair sorumlular tarafından belirlenir. Odunculuk yapan köy ahalisi, alacakları ücret karşılığında, özellikle avarız vergisi gibi geçici bazı vergilerden muaf tutularak ya da günlük olarak belirlenen bir ücretle kesim yaparlardı.⁷

Tanzimat'la birlikte ormanların yapılandırılması amacıyla 1840 yılında Ticaret Nezareti'ne bağlı Orman Müdürlüğü kurulmuş ve aynı yıl içinde 22 maddelik "*Memâlik-i Mahrûsede Olan Ormanların Tanzim ve Tesviyesine Dair Lâyihâ Tercümesidir*" adlı layiha hazırlanarak ormanlardan yararlanma koşulları belirlenmiştir. Buna göre devlete ait (miri) ormanlardan ocak ve soba için kesilecek ağaçlardan %15, mülk ormanlardan %10 vergi alınacaktır. Tersane ve devlete ait binalarda kullanılacak kereste alındıktan sonra geriye kalan kereste müzayede ile tüccara satılacak ve satış için ruhsat alan şahsa ait bilgiler ile kereste aldığı orman bölgesi, ağaçların cinsi ve miktarı kaydedilecektir.⁸ Bu dönemde ormanları daha iyi idare edebilmek adına çeşitli çalışmalara başlanmış⁹ ve bu doğrultuda yabancı orman mühendislerinden de destek alınmıştır. Bu destek neticesinde 1862 *Orman Layihası* ortaya çıkarken 1870 *Orman Nizamnamesi*'nin de temeli atılmıştır.¹⁰

³ Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, çev. Ahmet Maden-Sertaç Canpolat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 163-164.

⁴ Yaşar Baş, "Kocaeli'den İstanbul'a Kereste Nakli, Tersane ve Tophane'de Kullanımı", *Studies Of The Ottoman Domain*, 6/11 (Ağustos 2016), s. 150.

⁵ Levent Düzcü, *Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği (1825-1855)*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2017, s. 324.

⁶ Donanma için gemi yapımında gerekli olan kereste, zift, yelken bezi, urgan ve benzeri malzemelerin temini için bunların üretildiği yerlerde ocaklık bölgeler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda burada çalışanlar kişiler vergilerden veya avarız türü vergilerden muaf tutularak karşılığında donanmanın ihtiyacı olan malzemeleri hazırlardı. Orhan Kılıç, "Ocaklık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33, 2007, s. 317.

⁷ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara, TTK, 2003, ss. 108-109; Mehmet Taş, 18.Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Kereste Temini ve Karşılaşılan Sorunlar, *Turkish Studies-History*, 15/2 (2020), s. 684.

⁸ BOA, İ.MSM. 1/11 24 Cemâziyelevvel 1256/24 Temmuz 1840, s. 3.

⁹ 1858 Arazi Kanunnamesi bu çalışmalardan biridir. Bakınız. Ömer Lütfi Barkan, *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

¹⁰ Özkan Keskin, "Osmanlı Ormancılığında Kanunlaştırma Hareketleri ve Yabancı Uzmanların Bu Alandaki Etkileri", *Journal of the Faculty of Forestry, Istanbul University*, 60/1 (2010), ss. 7-11; Mustafa Gürbüz Beydiz, "Osmanlı Dönemi Gemi Yapımında Ağaç Kullanımı", *The Journal of Ottoman Studies Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, sy. 2 (Ağustos 2017), ss. 3-4.

Anadolu'da kereste temini hususuna dair Tahir Bilirli'nin "Osmanlı Donanma Gemileri için Viranşehir (Safranbolu) Sancağından Kereste Temini (1800-1850)", Yaşar Baş'ın "Kocaeli'den İstanbul'a Kereste Nakli, Tersane ve Tophane'de Kullanımı" ve Burak Kocaoğlu'nun "Osmanlı Donanması İçin Canik ve Havalisinden Kereste Temini (1773-1840)" adlı çalışmalar bulunmakla birlikte Rumeli, Selanik ve çevresi için yeterli çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada Tersane-i Amire'nin teşkilat yapısı anlatılırken İdris Bostan'ın *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire* adlı eseri temel alınmıştır. Yine Tanzimat'la birlikte başlayan değişimin görülebilmesi için Özkan Keskin'in "Osmanlı Ormancılığında Kanunlaştırma Hareketleri ve Yabancı Uzmanların Bu Alandaki Etkileri", Levent Düzcü'nün *Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği (1825-1855)* çalışması ile Vi An Lu'nun *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Orman Kaynaklarının Donanma Kalyonlarının İnşasında Kullanılması* adlı doktora tezinden faydalanılmıştır. Bu çalışma ile tersanelerin özellikle Tersâne-i Âmire'nin ihtiyaç duyduğu kerestenin Selanik ve çevresinden temini ve yaşanan problemler arşiv belgeleri doğrultusunda ele alınarak Selanik'in kereste hususundaki önemine dikkat çekilecektir.

1. Selanik Sancağının Coğrafi Yapısı, İklimi ve Ormanları

Selanik, mutlak konumuyla İstanbul'un 6 derece ve 10 dakika batısında, 40 derece ve 38 dakika kuzeyinde yer almakla birlikte yine İstanbul'a 475 km uzaklıktadır. Güneydoğu Avrupa ve Balkan Yarımadası'nın güneyinde bulunan Selanik şehrinin; güneyinde Selanik Körfezi, batısında Vardar Nehri ile Vardar Ovası, kuzeyinde Hortiadis Dağı ve doğusunda Halkidiki Yarımadası yer almaktadır. Aynaroz Yarımadası ile Aynaroz Körfezi'nden batıya doğru gidildikçe sıralı bir şekilde Khalkidiki Yarımadası'na bağlı olan Longoz Yarımadası, Kesendire Yarımadası ve Kesendire Körfezi görülmektedir. Sahili ise Khalkidiki Yarımadası'ndan başlayarak kuzeybatıya yönelmekte ve Selanik Körfezi'nin doğu bölümünü oluşturmaktadır.¹¹

Yaz mevsiminde imbat rüzgâr sabahları Büyük Kara Burnu'ndan; akşamları ise yön değiştirerek Küçük Kara Burnu'ndan esmektedir. Gün batımı zamanında hava sakin olmakla birlikte rüzgârın yönüne göre küçük akıntılar oluşmaktadır. İmbat rüzgârı nisan ayından itibaren 4 ay kadar etkili olurken ağustos ve eylül ayları daha sakin geçmektedir. Yaz mevsiminde ise Hortaç Dağları tarafından esen hafif rüzgâr etkili olmaktadır. Yılın diğer aylarında da genellikle şark rüzgârları görülmektedir. Kışın kuzeydoğu, güney ve doğu-güneybatı rüzgârlarının limanlara herhangi zararları olmamakta ancak nadiren ortaya çıkan güneydoğu rüzgârı küçük yük kapasiteli gemilere hasara verebilmektedir. Yine batı tarafından esen ve bölge halkı tarafından Vardar diye bilinen rüzgâr genellikle hasar verici olsa da bu rüzgâr seyrek görülür. Kış aylarında ise bazen yoğun kar yağışı görünür ve çevredeki nehirler ile göller donar.¹²

Selanik Vilayet Salnamesi'nden anlaşıldığı üzere Selanik Sancağı ormanlarının 5.500.979 dönümü devlete; 3.434.827 dönümü ise şahıslara aittir. Bununla birlikte 439.461 dönümünün sahipleri belli olmadığından miri arazi olarak kullanılmaktadır. Ormanların en önemli ve kıymetli kısımları Kesendire kazası ve Laza nahiyesinde bulunmaktadır. Buradaki ormanların yaklaşık olarak büyüklüğü 3.083.432 dönümdür; 849.530 dönüm şahıslara ve 2.233.913 dönümü ise devlete aittir. Ormanları kocayemiş, köknar, zeytin gibi ağaç türlerine sahip olmakla birlikte genellikle bu türlere sahil tarafında rastlanmaktadır. Ayrıyeten bölgedeki ormanlar kapladıkları alan ve ağaç türleri bakımından farklılık göstermektedir. Örneğin Kesendire'deki ormanlarda genellikle karaçam ağacı mevcutken Karaferye, Yenice, Vardar, Vidine, Avrethisarı, Topran, Tikveş, Köprülü, Ester, Meç kazalarındaki ormanlar yaklaşık 5.357.163 dönümdür. Ki 2.585.297 dönümü şahıslara geri kalan kısmı ise devlete aittir. Bu

¹¹ Orhan Türker, *Selanik'ten Thessaloniki'ye Unutulan Bir Kentin Hikayesi 1912-2012*, Sel Yayınları, İstanbul, 2012, s. 12; Neslihan Ünal, *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2015, s. 150; Selahattin Bayram, *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı 1869-1912*, TTK, Ankara, 2017, ss. 14-16; Seren Çınar, *II. Abdülhamid Dönemi Selanik Madenleri*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2024, s. 17.

¹² Senem Koyuncu, *H. 103-1304/M. 1885-1886 Selanik Vilayet Salnamesi'ne Göre Selanik Vilayeti*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019, ss. 12-13; Lina Safa, *Osmanlı Döneminde Selanik*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2017, s. 12.

ormanlarda ise karaçam, akçam, kayın, köknar, kestane, yabancı kabak, pernar, kocayemiş, yabancı zeytin ve benzeri ağaç türleri bulunmaktadır.¹³

2. Selanik ve Çevresinde Kereste Temini

Osmanlı Devleti tersaneler için gerekli olan kerestenin teminini hem Anadolu'daki hem de Rumeli'deki ormanlardan sağlamaktadır. Anadolu'da İzmit, Gemlik,¹⁴ Bartın,¹⁵ Bolu, Sinop,¹⁶ Canik¹⁷ Rumeli'de ise Selanik, Varna, Katrin gibi yerler tersanelerin kereste tedarikinde önemli merkezler olmuştur. Selanik ve çevresinden kalyonlar¹⁸ için omurga meşe, astar omurga, lata-i kebir meşe, yalı kütüğü, iskarmoz eğri, astar bodoslama, tırhandil meşe, praçol-i akreb, çifte döşek, sütun cece, praçol-i palavra, bodoslama kıç; fırkateynler¹⁹ için omurga, bodoslama kıç, astar omurga, astar bodoslama kıç, tırhandil meşe, tabalık, yalı kütüğü, çifte döşek, lata-i kebir, koğuş meşe, iskarmoz, praçol, praçol kebir ve ayrıca çam kalyon, lata-i kir çam kalyon, koğuş çam kalyon, çam fırkateyn, lata-i çam fırkateyn, koğuş çam fırkateyn, lata-i çam, koğuş çam gibi kereste türlerinin kullanıldığı görülmektedir.²⁰

Kerestenin tedariki ve nakli bir dizi işlem gerektiren organizasyondur. Öncelikle uygun kerestenin bulunması için keşif yapılır eğer uygun ve yeterli miktarda kereste söz konusu ise bu seferde kerestenin kesilmesi, limana ya da aktarma yerlerine sevk edilmesi için nakliyecilerin, arabacıların temin edilmesi ve kerestelerin taşınması gibi pek çok aşama bulunmaktadır. Örneğin 1858 yılında Tersâne-i Âmire için Tırhala Sancağı dahilindeki Katrin kazası dağlarından kesilen kerestenin iskeleye nakli ve indirilmesi için dağlara yakın kaza ve kuradan hangisinin uygun ve yakın olduğunun araştırılması istenince kaptan paşa tarafından Karaferye kasaba ve kuralarının dağlara mesafeleri meclisçe araştırılarak kasaba ve kuraların isimleri, nüfusu ve yaşayanların zanaatları bildirilmiştir. Ayrıca Yenice ve Karacaabad kazasından miri kerestenin hangi dağlardan kesildiği, Yenice ve Karacaabad kazalarının kaçar kura ve çiftliklerinden oluştuğu, mevki, nüfus miktarı, ahalisinin ne zanaat ve ticaretle meşgul olduklarının araştırılması istenince Karacaabad ile Yenice kaza ve kasabasındaki İslam mahalleleri, varoş reyası ve Katrin çiftlikleri 57 olup 4.120 yetişkin nüfusu olduğu, ahalisinin ne zanaat ve ticaretle meşgul oldukları açıklanmış bununla birlikte Yenice-i Vardar kazasında kesilecek miri kerestenin dağda bulunmadığı bildirilmiştir. Yine Gelemerye ve Pazargah nahiyelerinin gerek Müslüman gerek gayrimüslimden olan nüfusu ve kaç kuradan oluştuğu hakkında bilgi talep edilmiştir. Tersâne-i Âmire için Selanik ve buraya bağlı olan yerlerin dağlarından tertip edilmiş kerestelerin kararlaştırılmış olan nakliye ücretinin verilmek üzere nakli her bir kazanın tahammül derecelerine göre taksim olunmuş ve bu miri kerestenin fazlası Tırhala Sancağındaki Katrin kazası dağında bulunması sebebiyle bir miktarının da liva ahalisi aracılığıyla naklettirilmesi gerekeceği Selanik meclisinden mazbata ile ifade edilmiştir. Gereği yapılmak üzere Katrin Dağı civarındaki kaza ve karyeler ile Selanik ve Tırhala eyaletlerinden hangisi dâhilindedir ve bahsi geçen dağın mesafesi gerek Selanik'ten ve gerek Tırhala'dan ne miktardır, ahalisi hangi zanaatla uğraşır, nüfusu ne kadardır araştırılması ve neticesinin bildirilmesi istenmiştir. Katrin kazasının dört karyesinde İslam ve Hıristiyan erkek nüfusu yaklaşık 1.630 kişiden ibarettir. Bunların çoğu gemicilik

¹³ Koyuncu, a.g.e., ss. 14-15.

¹⁴ Bknz. Yaşar Baş, "Kocaeli'den İstanbul'a Kereste Nakli, Tersane ve Tophane'de Kullanımı", *Studies Of The Ottoman Domain*, 6/11 (Ağustos 2016).

¹⁵ Bknz. Berna Kurt, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bartın Irmağının Ticari Hayattaki Yeri", *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E- Dergisi*, 3/1, 2016.

¹⁶ Bknz. Mehmet Ali Ünal, "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Sinop Tersanesi", 2/2, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 9-14 Eylül 2002.

¹⁷ Bknz. Burak Kocaoğlu, "Osmanlı Donanması İçin Canik ve Havalisinden Kereste Temini (1773-1840)" *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (2022).

¹⁸ Kalyon: Sadece yelkenle yol alan savaş gemilerinden en büyüğüne verilen addır. Ayrıca kalyonların üç ambarlı, üç kantarlı, karavele, kürekli olmak üzere çeşitleri bulunmaktadır. Mehmet Taş, *18. Yüzyılda Osmanlı Donanmasında Yelken ve Yelken Bezi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2019, ss. 81-84.

¹⁹ Fırkateyn: "Kalyonlardan küçük tek ambarlı ve üç direkli yelkenli savaş gemisidir." Taş, a.g.e., s. 85.

²⁰ BOA, MVL., 884/34 23 Recep 1274/9 Mart 1858, s. 1; Terimler için bkz: Lütfi Gürçay, *Gemici Dili*, T.C. Deniz Basımevi, İstanbul, 1943.

ve kayakçılıkla birazı dağdan odun kesip Selanik'e nakil ve satışıyla bazısı da ziraatla uğraşmaktadır. Katrin Dağı'nın Tırhala Sancağına nispetle Selanik'in kazalara daha yakın olduğu anlaşıldığından gereğinin yapılması emredilmiştir. Tersâne-i Âmire için kesilen kerestenin belirlenmiş fiyatı miriyesiyle sahile nakli ve indirilmesi hususunda arabacıbaşlıların gücü yetmeyeceğinden bu kerestelerin nakli yalnız Selanik Sancağı ahalisiyle sınırlandırılmıştır. Ayrıca nakliye ücreti miriden verilmek üzere geçen yıl (1857) mevcut olan kerestenin nakil ve indirilmesi her bir kazanın durumuna/gücüne göre taksim edilmiştir.²¹

Bazı kazaların ahalisi üzerine düşen görevi tamamını bitirirken bazıları bir miktarını yapar. 1858 yılında Karaferye kazası ahalisi muhalefet gösterdiği için ve bu kerestenin çoğu Tırhala Sancağı dâhilindeki Katrin Dağı'ndan kesildiğinden bir miktarının da liva ahalisi aracılığıyla naklettirilmesi istenmektedir. Katrin Dağı civarındaki kaza ve karyeler Selanik ve Tırhala eyaletinden hangisi dâhilindedir ve bahsi geçen dağa yakınlığı gerek Selanik'ten ve gerek Tırhala'dan ne kadardır, ahalisi ne zanaatla meşguldür gibi hususların araştırılması ve gereğinin süratle yapılması Yanya valisine emredilir. Ayrıca Katrin Dağı'na Selanik Sancağı kazalarından Kamerye? kazası komşu olup mesafesi, nüfus miktarı ve ahalinin zanaatları bildirilirken liva dahilindeki Karacaabad Dağı'na civar olan Yenice-i Vardar'dan başka Karası Dağı'na komşu olan Gelemerye ve Pazargah nahiyelerinin de nüfus miktarı, ahalisinin ne zanaatla meşgul olduklarına dair kazadan bilgi verilir.²² Tespitler yapıldıktan sonra kereste tayin ve tahsisi yapılır ve gereği için görevliler bilgilendirilir. 1851 yılında Estefanya Dağı'na tayin ve tahsis edilen kerestenin kesilmesi için de Selanik valiliği bilgilendirilmiştir.²³ Keşif sonucu olumlu olan yerlerden kereste temini için bu seferde kereste kesimi ve nakli aşamasına geçilmiştir.

3. Selanik ve Çevresinde Kereste Temininde Karşılaşılan Problemler

Kereste temini bu kadar aşamalı bir süreçken pek çok sorunla karşılaşılması tabiidir. Örneğin, maliye nazırı tarafından Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale edilen meselede Selanik çevresindeki Kesendire ve Katrin dağlarında Sefîne-i Hümâyûn inşasına uygun külliyyatlı kereste bulunduğu Tersane tarafından mimar tayiniyle ortaya çıkınca Hümâyûn-ı Şâhâne'ye bağlı tersanede inşa edilecek kalyon-ı hümayuna gereken kerestenin kesim ve nakliye ücretinin sahiplerine verilmek üzere bahsi geçen dağlardan hazırlanması istenir. Bu dağlardan ahaliye gereken ve Tersâne-i Âmire'nin işine yarar kerestenin bundan sonra başkalarına satılmayıp Tersâne-i Âmire için kesilmesi Selanik muhassılı ile kadısına bildirilir ve Tanzimat-ı Hayriye usullerine uygun olarak hazırlanan hususlar Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek karara bağlanır. Buna göre; 1840 yılında bahsi geçen dağlardan Sefîne-i Hümâyûn inşasına uygun külliyyatlı kereste bulunduğu anlaşılıp "*ahaliye lüzumu olandan fazlasının satılmaması men 'i zahiren inhisar demek gibi görünüyorsa da*" adı geçen dağlar kimsenin tasarrufunda değildir ve her sene mültezim 51.000 kuruş bedelle üzerine almaktadır. İltizam maddesi Tanzimat-ı Hayriye gereğince tamamen lağvedilmiş olduğundan bu talebin tekelciliğe dokunur yeri yoktur. Fakat hazinenin de gelirine zarar gelmemesi için bahsi geçen dağların muhassıl tarafından veyahut Tersâne-i Âmire tarafından bir memur tayiniyle baltacıların keresteyi kesmesi ve nakliye ücretlerinin verilmesi bildirilir. Yine her sene kesilen kerestenin iskeleye indirilmesiyle Tersâne-i Âmire'ye gereken miktarın buraya gönderilmesi; satış bedeli olan bedellerin kaydedilmesi; her sene ne miktar ne cins kereste kesilirse kesim ücreti ve nakliyesinin fiyatı ve memurinin maaşı ile aylık masraflarının kaydı; Tersâne-i Âmire'ye gönderilen ve mahalinde satılan kerestenin bedelleriyle, miktar ve âdetini açıklayan defterlerin maliye hazinesine gönderilmesi düzene bağlanmalı ve Divan-ı Hümâyûn tarafından muhassıl ve sair lazım gelenlere bildirilmelidir²⁴ denilmektedir.

Sefîne-i Donanma-yı Hümâyûn-ı Şâhâne için münasip yerlerden kereste hazırlandığı gibi Selanik çevresinden de yeterli miktar kereste hazırlanması ve ahalisinin *sızlanmayacakları* şekilde uygun fiyat konularak defterinin gönderilmesi hususu 1844 yılında Selanik müşirine yazılmıştır. Selanik ve çevresindeki dağlardan gereken kereste için mahallince konulan fiyatın diğer yerlerin görevli fiyatıyla

²¹ BOA, İ.MVL., 378/16566 20 Muharrem 1274/30 Ağustos 1858, ss. 4-6.

²² BOA, İ.MVL., 378/16566, s. 7.

²³ BOA, A.} MKT.MHM., 33/78 21 Şaban 1267/21 Haziran 1851, s. 1.

²⁴ BOA, İ. MVL., 2/35 8 Rebülevvel 1256/10 Mayıs 1840, s. 1.

farklı olacağı anlaşıldığından benzerlerine uygun olarak gereğinin yapılması kaptan paşa tarafından Maliye Nezaretine bildirilmiştir. Maliye nazırı tarafından takdim edilen önerge Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliyye sunulmuş ve bunun üzerine Meclis-i Vâlâ'dan kaleme alınıp Meclis-i Umûmî'de görüşülen mesele neticesinde, kaptan paşanın bundan önce Karadeniz'de olan mahallerde kereste kestikleri fiyatla bu çevreden getirtilecek keresteye verdikleri fiyat arasında bazı farklılıklar olduğu görünmüşse de birbiriyle karşılaştırıldığında hazine yararına olacağı anlaşılmıştır, denilmiştir. Ayrıca görevli ücretlerinin hazineye uygun olacak suretle ödenmesi, ahaliye zararı olan şeylerin meydana getirilmemesi için memurlar taraflarından özen gösterilmesi ve bundan sonra Tersâne-i Âmire için Selanik ile çevresinden ne miktar ve ne çeşit kereste talep edilirse karara bağlanmış olan fiyatla kesilip indirilmesi ve memura teslim edilmesi bildirilmiştir. Bu süreçte zor kullanmadan ve ahalinin hakkına saldırmadan dengeli bir şekilde ödeme yapılmak üzere hazinece gereğinin yapılması için meselenin maliye nazırına gönderilmesi uygun bulunmuş ve ayrıca mazbata Meclis-i Umumi'ye de gönderilmiştir.²⁵

Gemi inşasında kullanılan kerestelerin doğru özsuya ve kuruma potansiyeline sahip olması için "mevsiminde" kesilmesi önemlidir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti kereste kesimi için genellikle kış mevsimi tercih etmektedir. Zira ağaçların niteliği açısından kış mevsiminde suyu çekildiğinden bu mevsimde elde edilen kereste daha dayanıklı olmaktadır. Ayrıca kışın yumuşatıcı etkisi nedeniyle kesilen ağaç düştüğünde zarar görmemektedir. Yine ağaçların kar örtüsü üzerinde sürüklenerek taşınması nakilde kolaylık sağlamaktadır. Bu nedenler doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin kereste kesim ve nakil işlemlerini kış aylarında gerçekleştirmeye çalıştığı söylenebilir.²⁶ Bununla birlikte zaman zaman istisnai durumların olduğu görülebilmektedir. Ancak kereste hangi mevsimde kesilirse kesilsin mutlaka bir süre kurumaya bırakılması gerekmektedir. Zira kuruma işlemine dikkat edilmezse gemi denize indikten sonra çürümektedir.²⁷ Bu bağlamda kesim zamanı geldiğinde gerekli birimlere bilgi verilerek kesim işlemleri başlatılmaktadır. Örneğin 1846 yılında Tersâne-i Âmire'de yapımına başlanmış olan iki adet vapur-ı hümayun için gerekli olan çeşitli kerestelerin Selanik Sancağında olan Kesendire ve Tırhala Sancağına bağlı Katrin dağlarından tahsis edilmesi için gerekli emir verilir. Kerestenin kesilmesi ve nakli için çalışılması ile kesim ve nakil ücretinin zamanında ödenmesi bildirilmiş ise de akçelerin ödenmesi hususunda Tırhala müşiri tarafından yardım edilmesi gerektiği söylenir. Bu durum vapur-ı hümayunların inşa işlerinde zarar olacağı için kereste kesicilerin dağa sevk edilerek burası için tahsis edilmiş kerestelerin kesim ve nakli için gereğinin yapılması hususu kaptan paşa tarafından ifade edilmiştir. Bahsi geçen vapurların inşası için tahsis edilmiş olan kerestenin dikkatli ve zamanında kesimi ile nakliye memurunun çaba ve gayretine bağlı olduğundan kereste kesicilerin dağa sevk edilmesi, kesim ve nakliye ücretlerinin ödenmesi, kerestenin mevsiminde dağdan kesilmesi ve hemen iskeleye nakli için gereğinin yapılması ve özen gösterilmesi Selanik ve Tırhala müşirlerine bildirilmiştir.²⁸

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere bu dönemde yaşanan iktisadi dalgalanmalar kereste naklinde sorun oluşmasına neden olmaktadır. Öyle ki kereste kesimi ve nakli hususunda yapılmış olan anlaşmalar eşya alım satım fiyatlarındaki değişim yani enflasyon nedeniyle halkın zarara uğramasına neden olunca yapılan anlaşmalarda problemler oluşmaya başlar ve merkezi hükümet hem hazinenin hem de ahalinin zarara uğramaması için çözüm üretmeye çalışır. Örneğin, Tersâne-i Âmire için 1847'de Selanik ve Katerin dağından kesilerek iskelelere nakledilen kereste için pek çok masraf ortaya

²⁵ BOA, İ. MVL., 56/1083 20 Cemâziyelahîr 1260/7 Temmuz 1844, s. 2.

²⁶ Vi An Lu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Orman Kaynaklarının Donanma Kalyonlarının İnşasında Kullanılması, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2024, s. 144; Filiz Yıldırım, 18. Yüzyılda Tuna Nehri Donanması (1711-1792), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ, 2016, s. 192; Yusuf Alperen Aydın, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Kalyon İnşasında Kereste Temini", *Tarih Boyunca Dünyada ve Türklerde Denizcilik Semineri Bildiriler 17-18 Mayıs 2004*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 2005, s. 38.

²⁷ Ekim-Kasım aylarında kesilen keresteler bir sonraki yılın mart ayı ortalarına kadar kurumaya bırakılmaktadır. Seyfullah Aslan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna Donanması: Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1683- 1718)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2022, s. 301; Vi An Lu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Orman Kaynaklarının Donanma Kalyonlarının İnşasında Kullanılması, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2024, s. 145.

²⁸ BOA, A. } MKT., 34/40 26 Muharrem 1262/24 Ocak 1846, s. 1.

çıkarak. Kerestenin önceden belirlenen nakliye fiyatında da artış olduğundan ahalinin zarardan korunması için önceki fiyatı üzerine uygun ve benzerlerine göre bir miktar zam yapılarak ödenmesi için Meclis-i Bahriye azasından Miralay Mahmut Bey görevlendirilir. Ayrıca arabacılar ve sair gerekenler meclise çağrılacak ve 1847 yılında kesilip naklolan kerestenin miri fiyatından fazla olarak meydana gelen 1.924.000 kuruşun sancakça ödenmesi ve arabacılar yapılacak ödemenin 1848 yılının hesabına geçirilmesine karar verilir. Bundan böyle kesilip nakledilecek keresteler için de arabacılarla karar verilen nakliye ücreti her cins kereste için sabit tutulacaktır. Arabacılar bahsi geçen dağlardan talep edilen kereste ve nakli için fiyat belirleyerek senet verir ve bu senet Selanik Meclisi tarafından düzenlenip Bahriye Meclisine verilen defterle gönderilir. Bu defter incelenip araştırılınca fiyat, bazı emsallerine ve eskisine nazaran biraz fazla görünmüşse de bu fiyat bir iki seneden beri ahali tarafından defalarca rica olunmaktadır. Ayrıca ahali keresteleri kendileri çekmeyip arabacılar çektiğinden arabacıların fiyatı, miriyeye dahil değildir bu nedenle daha fazla para talep etmelerinin gerekliliği anlaşılmıştır. Bunun üzerine 1847 yılı miri fiyatından fazla olarak arabacılar ödenmesi gereken ve açıklanmış olan 1.001.000 kuruş sancağa taksim edilir.²⁹ Sadece enflasyon değil yaşanan don olayları da kereste kesimini ve ücretlerini etkilemektedir. Tersâne-i Âmire için 1846 yılında Estefanya dağlarından kesilen ve indirilen kerestenin masrafı olan meblağın miri fiyatından fazlası olan 1.049.664 kuruşunun Siroz Sancağının 1849/50 yılı vergisine ilaveten ödenmesi için izin istenince Selanik valisi tarafından gönderilen yazı ve mazbata Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmiş ve kaptan-ı derya ile görüşülmüştür. Kereste ücretinin vergiye ilavesi aykırı ise de don olmasından dolayı bu ücretlerin sonradan ödenmek üzere uygun bir sınıra çıkarılması emsallerine ve valiye bildirilmiştir. Bu meblağın Siroz Sancağı kazasına taksimiyle tahsili ve fazla akçe alınmaması valiye ve sair gerekenlere hatırlatılırken irade de kaptan-ı deryaya bildirilmiştir.³⁰ Yine Tersâne-i Âmire için Selanik Sancağında tahsis edilmiş meşe ve çam türü kerestelerin ücretine don olayından dolayı zam istenince bu istek kabul edilmiş ve onaylanan akçenin miktarını açıklayan defterle Selanik meclisi ve kereste memuru tarafından gelen mazbata ile Bahriye ve İnşaiye Meclislerine bilgi verilmiştir. Ancak livadan tahsis edilmiş kereste ahali tarafından kesilmeyip hariçten adam tedarikiyle kestirildiğinden defterde gösterilen ücret cüzi bulunmuştur.³¹ Bu durum kereste kesimi ve naklinin birçok aşaması olduğunu ve ayrıca her bir aşamada farklı meslek gruplarının yer aldığını bu nedenle ücretlerinde bu hususlar dikkate alınarak belirlenmesi gerektiğini göstermektedir.

Keşif yapıldıktan sonra tersanelerin ihtiyaçları doğrultusunda dağlar belirli sınırlarla tersaneler için ayrılır ve her bir tersanenin kendi bölgesinde kesim yapmasına izin verilir. Ancak kimi zaman bu sınırlara dikkat edilmediği de görülmektedir. Selanik Sancağında olan Karaferye kazası dağı Tersâne-i Âmire'ye tahsis olunmuştur. Ancak bu dağdan Mısır tersanesi memuru miralay Cafer Bey'de kereste kesmektedir. Bu durum 1849 yılında Tersâne-i Âmire kereste memuru Mehmet Ağa tarafından merkezi hükümete bildirilince baltacıların Karaferye dağından 9.900 adet ıskarmozluk, 1.700 adet taban keresteleri ile başka çeşitli türlerde kereste kesip dağa zarar verdikleri anlaşılır. Bu dağ Tersâne-i Âmire'ye tahsis edilmiş olduğundan baltacıların çağrılıp araştırma yapılması ve bahsi geçen miktardaki kerestenin Tersane-i Amire için tutulup tutulmaması hakkında ne yapılması gerektiği sorulunca³² Meclis-i Vâlâca, Cafer Bey, 9.900 adet ıskarmozluk ve 1.700 adet taban ve bir miktar ecnas-ı ebniye keresteyi kestiğinden refakatinde olan baltacıların çağrılarak tevkif edilmesi ve gereğinin yapılması için evrakların Meclis-i Bahriye'ye havale edilmesi bildirilir. Çünkü bu civardaki dağlardan Tersâne-i Âmire ve Mısır için kereste kesilecek mahaller ayrılarak sınırlar daha önce belirlenmiş ve Karaferye Dağı Tersâne-i Âmire'ye tahsis edilmiştir. Cafer Bey'in oradan kereste kestirmesi Tersâne-i Âmire kereste düzenine zarar verecektir ancak İskenderiye Tersâne-i Âmiresi'nde mevcut olan gemilerin de Donanma-yı Hümâyûn için işlem yapması münasip görülmediğinden bahsi geçen kerestenin memur Cafer Bey'e verilmesi bundan böyle Tersâne-i Âmire'ye bağlı dağdan hiçbir suretle başkasının kereste kesmesine izin verilmemesi ve gerekenin yapılması Meclis-i Vâlâ'ya kaptan

²⁹ BOA, İ. MSM., 17/379 2 Recep 1264/4 Haziran 1848, ss. 1-2; BOA, A.} MKT., 133/19 6 Recep 1264/8 Haziran 1848, s. 1.

³⁰ BOA, A.} MKT.NZD., 30/45 23 Cemâziyelevvel 1267/26 Mart 1851, s.1.

³¹ BOA, İ.MVL., 355/15509 28 Ramazan 1272/2 Haziran 1856, s. 1.

³² BOA, İ. MVL., 140/3878 4 Cemâziyelâhîr 1265/27 Nisan 1849, s. 3; BOA, A.} AMD., 15/50 29 Zilhicce 1265/15 Kasım 1849, s. 1.

paşa tarafından yazıyla takdim edilmiştir. Mazbatada açıklandığı üzere Tersâne-i Âmire'ye bağlı dağdan buranın hayrı olmaksızın kereste kesilmesi uygun değildir. Bu nedenle Mısır için işlem yapılması da münasip olmayacaktır. Ticaret yapanlara ve diğerlerine kereste verilmesi yasak olduğundan bu duruma dikkat edilmesi ve Mısır için şimdilik bu kerestenin gönderilmesi ancak bundan sonra böylesi bir durum yaşanırsa bu kişiler hakkında işlem yapılması da kaptan paşaya bildirilmiştir.³³ Kaçak kesim yapılmasının yanı sıra ihtiyaç nedeniyle sınırları haricinde kesim için izin istendiği de olmaktadır. Tersane-i Mısriye için gerekli olan kerestenin Selanik dağından kesilmesine dair Mısır valisi tarafından izin istenince mesele Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmiş ve kaptanla görüşülmüştür. Keza bu dağdan Tersane-i Mısriye için kereste kesimine önceden sınırlama getirilmiştir. Katrin ve Estefanya dağlarında istenilen kereste mevcut olduğundan kira alınan dağlardan 5.000-6.000 kadar kerestenin kesilmesine karşı çıkılması uygun görülmüştür. Ancak kesilen kerestelere müdahale edilmemesi ve memur miralay Hacı Hasan Bey'e yardım edilmesi söylenmiştir.³⁴

Kaçak kesimlerin ormanlara ve tersanelere zarar vermesi nedeniyle bu durumun önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle kereste kesilmesinde memur olan kişilere Selanik Sancağı dağlarından başka bir dal ağaç kestirilmemesi hususunda talimat verilmiştir. Lakin bahsi geçen dağlar haricinde diğer dağlardan da kereste kesilip dağlar harap edilmektedir bu ise Tersâne-i Âmire için tamamen zararlıdır ve yasaklanması hususu Selanik valisine birkaç kez söylenmiştir. Ancak "*kerestenin miriden mukataası satılıyor yasak olduğu halde gerek gümrüğe ve gerek mukataaya hasarı bir keyfiyettir*" diye vali tarafından cevap verilmiştir. Halbuki bazı kişiler Selanik dağlarından küçük büyük demeyip ellerine geçirdiği keresteyi kesmektedirler. Böyle giderse kısa zaman içinde bu dağda Tersâne-i Âmire'ye kesmeye bir parça kereste bulunmayacağı açık olduğundan bu dağların korunması 1852 yılında valiye emredilir.³⁵ Yine 1853 yılında Avrethisarı kazasında Kökperli Dağı'ndan 100.000 adet, Katrin Dağı'ndan 50.000 adet; Lefthur Dağı'ndan 50.000 adet koçu tahtası talep edilir. Selanik Sancağına bağlı olan bu üç dağdan kesilmekte olan koçu tahtaların yabancı yerlere nakledilmesi yasaklanmışsa da bahsi geçen koçu tahtaları için Selanik'te ticaretle uğraşan Mustafa Ağa bir miktar kerestenin Selanik esnafına taksim olunması ve bir miktarının İzmir İskelesi'ne gönderilmek üzere Selanik Sancağındaki üç dağdan 200.000 adet koçu tahtası kesilmesine ruhsat verilmesi için dilekçe yazınca mesele Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmiştir. Mesele tetkik edilerek Bahriye Meclisi'ne iletilmiş ve kaptan Paşa'nın ifade ettiği üzere Tersâne ve Tophane-i Âmirelerin işine yarar ağaçların kimseye kestirilmemesi ve bu koçu tahtasının işe yarar kebir ağaçlardan seçilip yapılacağı ve hususiyle bahsi geçen dağlardan ve Tersâne-i Âmire'ye bağlı dağlardan bir dal ağacın başka tarafça kesilmemesi bildirilmiştir. Ayrıca bu kereste kesimi nizama aykırı olacağı için bu isteğe asla müsaade edilmemesi ve yine bu yerler ve civarında Tersâne ve Tophane-i Âmirelerin işine yarar gürgen ağacının da kesilmesinin sakıncalı olacağı belirtilmiştir.³⁶ Yine Selanik Sancağında Tersâne-i Âmire'ye bağlı olan Ceberat Dağı'ndan kesilmiş ve Yunanistan'a nakledilmek üzere bulunan kereste hakkında araştırma yapılması için 1857 yılında Selanik valisine yazı yazılır.³⁷ Bununla birlikte olumlu karşılanan isteklerde söz konusudur. Örneğin İskenderiye Tersâne-i Âmiresi'nde olan Sefine-i Hümâyûn Şâhâne'nin tamirâtı için 9.399 kerestenin kesilmesi emredilince kesim işlemi Katrin ve çevresindeki dağlardan gerçekleştirilir. Fakat bu dağlarda yeterli kereste bulunmadığından lüzumu olan adet kerestenin tamamının Selanik ve Yenişehir dağlarından kesilmesi hususuna dair Divân-ı Deavî nazırının yazısı Meclis-i Vâlâ'ya gönderilir. Bahsedilen miktarın tamamı noksan olduğundan diğer yerlerden kesilmesi ve hazırlanması ile gereken miktarın temin edilmesi istenir. Ancak diğer yerlerde Tersane-i Âmire'ye uygun kereste var mıdır? görüşülmesi gerekmektedir. Tersâne-i Âmire'de inşa olan vapur-ı hümayunlar ve diğer gemilerin tamirâtı için Selanik, Katrin ve Yenişehir dağlarından

³³BOA, A.} MKT. MVL., 14/82 13 Cemâziyelâhir 1265/6 Mayıs 1849, s. 1.

³⁴ BOA, A.} MKT. MVL., 37/19 1 Rebiülevvel 1267/4 Ocak 1851, s. 1.

³⁵"Miriye merbut olan ormanlardan hiçbir kimsenin bir dal kereste kat' etmemesi ve ashab-ı 'uhdelerinde bulunan ormanlardan dahi kat'ine mesağ gösterilen keresteden ma'ada Tersâne-i Âmire'nin işine yarar kerestelerin kestirilmemesi ba-irade-i seniyye mukarrer olan nizamı iktizasından olduğundan mutasarrıf ile memur vesaire taraflarından sürekli dikkat edilmesi". BOA, MVL., 248/83 21 Cemâziyelâhir 1268/12 Nisan 1852, s. 1.

³⁶ BOA, MVL., 139/35 3 Zilkade 1269/8 Ağustos 1853, ss. 1-2.

³⁷ BOA, HR.MKT., 188/19 2 Ramazan 1273/26 Nisan 1857, s. 1; BOA, HR. MKT., 195/18 2 Zilkade 1273/24 Haziran 1857, s. 1.

düzenlenen keresteden 15.162 kıta kereste bakaya kalıp bir taraftan kesilmekte olduğu Bahriye Meclisi'nden haber verilmesi üzerine bahsedilen vapurların süratle inşası ve tamamlanması istenir. Bu kerestenin kesilmesi ve Tersâne-i Âmire'ye gönderilmesiyle Mısır donanması dahi gemilerin yapımı ve tamiri için istenilen miktarın tamamlanması demek olacağından Selanik ve Yenişehir dağlarından Tersâne-i Âmire için ayrılmış ağaçlara asla dokunulmaması istenir. Ancak bu mahallerden Mısır tarafı için de kereste kesilmesinde sakınca görünmemiştir. Lakin İskenderiye Tersâne-i Âmiresi'nde olan Sefine-i Hümâyûn'un tamirâtı için kesilmesi istenen kerestenin tamamlanması gerekmektedir. Dolayısıyla Selanik ve Yenişehir dağında Tersâne-i Âmire memurları tarafından ayrılan ağaçlara dokunmak uygun olmayacağından Tersâne-i Âmire tarafından bir memur tayin edilerek bu dağdan tersane için ayrılmış ağaçlara dokunulmamak ve sair şunun bunun tarafından dahi kereste kesilmesine ruhsat verilmemek üzere İskenderiye Tersanesi için miktarı belli olan kerestenin tamamlanması için ruhsat verilmesi Meclis-i Vâlâ'da kararlaştırılır.³⁸ 1850 yılında Sefine-i Hümâyûn Mısıriye için Selanik tarafından çeşitli kereste tedarikinde kolaylık gösterilmesi ve bu hususa karşı çıkılmaması Selanik valisine bildirilir. Ayrıca İskenderiye tarafında bulunan gemilerin de Sefine-i Hümâyûn'da bulunmasından dolayı orası içinde gereken kerestenin kesilmesine izin verilmesi gerekeceğinden daha önceki irade gereğince Selanik tarafı haricinde Tırhala ve Estefanya dağları tarafının da kereste kesilmek üzere tahsis edildiğinden lüzumu olan kereste türlerinin kesilmesine muhalefet edilmemesi ve gereğinin yapılması Selanik valisine yazılmıştır.³⁹ Mısır miralaylarından kereste nakli için Selanik ve Katrin tarafında bulunan memurların çiftlik ormanlardan kereste kesme emelinde olması üzerine serasker paşayla görüşülür. Bunun üzerine memur ne kadar kereste talep ederse onun cinsine ve rayicine göre fiyat konulup peşin yahut taksitle ödenmesi durumuna göre ücretin Deavî nazırı tarafından onaylanması ve ona göre kerestenin kesilmesine ruhsat verilmesi istenir.⁴⁰ Tersaneler için ayrılmış dağların sınırlarının aşılmasına dikkat edilmekle birlikte zorunlu durumlarda yardım edildiği ve hiçbir tersanenin zorda kalmasına izin verilmediği de anlaşılmaktadır. Bu destek sadece kereste kesiminde değil kerestenin taşınmasında da söz konusudur. Zira Sefain-i Mısıriye Şâhâne'den iki geminin Tersâne-i Âmire için Selanik'ten kereste nakli için gönderilmesi uygun bulunmuştur,⁴¹ denilmesi yardımlaşmanın bir diğer göstergesidir.

Kereste kesiminden sonra nakliye planlaması gelmektedir ve bu iş için arabacıların bulunması gereklidir. 1846 yılında Estefanya ve Maslar dağlarından kesilen kerestelerin nakli için arabacıların tedarik edilip gönderilmesi emredilince Siroz'dan 11 ve Demirhisar'ı dağından 20 kişi toplam 31 arabacının tedariki ve ücretleri deftere yazılıp gönderilmiştir. Ancak belirlenen ücretten hoşnut olunmamıştır.⁴² Kereste naklinde yolların durumu da önemli olduğundan yol yapımı, bakım ve onarımı da önem arz etmektedir. Selanik Sancağında Karaferya ve Maden dağlarından kesilecek kerestenin nakli için sahile kadar yolların tamirâtı için 18.550 kuruş masraf bildirilir. Bu meblağın bayındırlık işlerinden yapılmak üzere o yerin emval sandığından ödenmesi hususu için izin istenir ve gereği için mesele Selanik valisine bildirilir. Bu yolun baltacıbaşı Yani ile arabacıbaşının taahhüdü gereğince miktar keşfi olan 18.550 kuruş masrafın⁴³ Nafia ve Tersâne-i Âmire hazinelerinden yarı yarıya olacak şekilde ödenmek üzere mahalli emval sandığından verilmesi kararlaştırılır.⁴⁴ 1863 yılında Tersâne-i Âmire'de inşa edilmekte olan zırhlıya gereken kereste Selanik'ten kestirilmiş ve bu kerestenin taşınması için bozuk olan yolların keşfi ve tamiri için 7.500 kuruş tahsis edilmiştir.⁴⁵

³⁸ BOA, İ. MVL., 84/1689 12 Zilkade 1262/1 Kasım 1846, ss. 2-3.

³⁹ BOA, İ.MVL., 175/5209 28 Şaban 1266/9 Temmuz 1850, s. 6.

⁴⁰ BOA, A.} MKT. MHM., 8/33 6 Muharrem 1265/2 Aralık 1848, s. 1.

⁴¹ BOA, İ. MTZ., (05) 13/411 7 Şevval 1265/26 Ağustos 1849, s. 5.

⁴² BOA, MVL., 43/20 22 Rebîülâhîr 1262/19 Nisan 1846, s. 1.

⁴³ BOA, A.} MKT. MVL., 35/32 21 Muharrem 1267/26 Kasım 1850, s. 1; BOA, A.} AMD., 25/6 7 Muharrem 1267/12 Kasım 1850, s. 1.

⁴⁴ BOA, A.} MKT. NZD., 36/92 15 Şaban 1267/15 Haziran 1851, s. 1; BOA, İ.MVL., 211/6885 27 Recep 1267/28 Mayıs 1851, s. 1.

⁴⁵ Bakınız. Rumeysa Çiçek, *Ayniyat Defterleri Işığında Selanik, Tırhala, Varna Sancakları (1840-1864)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2022.

Nakil hususunda da çeşitli problemlerle karşılaşmak mümkündür. Tersâne-i Âmire için Selanik Dağı'ndan tahsis edilmiş çeşitli kerestenin iskeleye nakli ve indirilmesi için memurlara maaşları haricinde nakliye ücreti olarak Tersane-i Âmire hazinesinden her yıl verilen 700 kesenin yetmemesi sebebiyle küçük ve büyüğüne eşit şekilde altışar yüz kuruşu Selanik Sancağında yerleşmiş tüm İslam tebaası ve Hıristiyan'a tahsis edilmiştir. Netice itibariyle vergiden başka 5.389 kuruş taksim ve tahsil edilmiştir. Fakat bu miktar kerestenin tamamı buradan Tersâne-i Âmire'ye gönderilmemekte ve ahali de bu ücretlerden yakınmaktadır. Çünkü bu masraflar oradaki mal memurları ve meclis aracılığıyla yapılmayıp şunun bunun elinde taksim ve tahsil edilmekte ayrıca nakliye ücreti haricinde hayvanat ve amele içinde ahali zorlanmaktadır. Bununla birlikte bir de Selanik'in Kavala kazası hissesine düşen pay 600 kuruştan fazla olunca bu uygunsuzluğun incelenmesi istenmiştir. Yine kereste maddesinden dolayı da bahsi geçen dağıtımın yasaklanması için dilekçe yazılmıştır. Tüm şikayetlere rağmen tahsis edilen kerestenin bir kısmı her bir karye ahali tarafından üçer dörder bin kuruş yardım yapılarak ve bir miktar araba tedarikiyle dağdan indirilmiştir. Ardından 1847 yılında belirlenmiş ücretin üzerine bir miktar zam yapılarak geri kalan kerestenin de indirilmesine çalışılmıştır. Fakat bunun mümkün olmayacağı anlaşılınca mesuliyet altında kalmamak için bir komisyon oluşturulması, mevcut kerestenin her bir kazasının büyüklük derecesine göre dağıtılması ve ahali aracılığıyla nakil ve indirme işlemlerinin yapılması yerel memurlara bildirilmiştir. Ancak ahali, ziraatla uğraşmasını ve kendi işlerini bırakıp bu keresteyi nakledecek olmalarını gerekçe göstererek her bir kereste için miri fiyatı haricinde biner kuruş daha talep etmiştir. Bu talebe rağmen arabalar başka yerden geldiğinden istenilen miktar ile arabanın tedariki mümkün olamayacağından ahali her durumda birkaç bin kese akçe zarar edeceğini düşünmektedir. Bundan dolayı kerestenin çoğu Tırhala Sancağına bağlı Katrin Dağı'nda bulunduğundan bahsedilerek birazının da liva ahali tarafından indirilmesi mazbatayla ifade edilmiştir. Bu mazbata Bahriye Meclisi'nde müzakere edilmiş ve kaptan paşa ile yapılan görüşme neticesinde Tersâne-i Âmire için Selanik'e bağlı dağdan tahsis edilmiş olan kerestenin nakliye ücreti her ne kadar ahaliyle kararlaştırılmışsa da günün şartları dikkate alınarak nakliye fiyatına biraz daha zam yapılmıştır. Zamla birlikte nakliye ücretinin yeterli seviyeye çıkarıldığı yerel meclisin tedarik ettiği arabacıların kereste indirmesinden anlaşılabilir. Fakat meselenin yaşandığı sırada eşya fiyatı artıp arabacı takımı dağıldığından nakliye sorunu devam etmiştir.⁴⁶

Kereste, Tersâne-i Âmire için mühim işlerden olduğundan bu hususa her şeyden ziyade özen gösterilerek zarardan korunması gereklidir. Dolayısıyla bu işte hizmetli ahalinin ücretsiz çalıştırılmaması, yukarıda bahsi geçen kerestenin nakliye ücretinin ortak karara göre belirlenmesi ayrıyeten diğer işlerin kolaylaştırılması ve ahalinin hayvanının teleften korunması için de külliyatlı akçe sarf edilmektedir. Ayrıca her yıl tahsis edilen kerestenin miktarı, cinsi ve sınırları belirlenemeyip ihtiyaca göre fazla veya noksan kereste kestirilmektedir. Bu nedenle kerestenin diğer yerlerde olan ücret üzerinden ormanlara civar olan kaza ve kura ahali tarafından kesilmesi, indirilmesi ve kereste hakkında eski düzenin korunması gerekmektedir, denilmektedir. Liva dahilindeki kaza, kura ve çiftliklerde diğer kereste kesen kazalardan pek çok araba ve hayvanat olarak mahalle ahali nizam gereğince civarlarındaki ormanlardan tahsis edilen keresteyi belirlenmiş fiyattan indirdiklerinden bu liva ahalinin de keresteyi önceden kararlaştırılmış fiyatla indirmesi gerekmektedir. Zira, Katrin Dağı, Tırhala Sancağında olduğundan bu dağdan kestirilen kerestenin emsalleri gibi bu dağa yakın ve civar olan mahaller ahali tarafından kesilmesi ve nakletmesi uygun bulunmuştur. Ancak, taksim edilen kerestenin evvelki bakayası bu sene taksim edilen kereste cinslerine eklenince Pazargah ve Gelemeriye kazalarıyla Vodin, Karaferye, Lankoz ve Ağustos kazaları ahali bazı kışkırtma ve kandırmalardan dolayı hisseleri olan kerestenin indirilmesine muhalefet etmişlerdir. Bu meselenin kereste nakline zarar vereceği aşikardır. Zira livaya tahsis edilmiş olan kerestenin nakil emri uzadığından kereste telef olup dahası verilen kesim ücretinden dolayı Tersâne-i Âmire hazinesi zarara uğrayacağından gereğinin yapılması açıklanarak mesele Meclis-i Vala'ya havale edilmiştir. Bu durum neticesinde zamla birlikte meblağ kâfi düzeye çıkarılmış olduğundan ahalinin bu işten kaçınma hakkı uygun görülmemiştir. Fakat arabacıların dağılması sebebiyle kaza ve karyece kereste çeken ahalinin kereste çekmeyen ahalden miri fiyattan fazla akçe talep etmesi nedeniyle miri fiyatın ortalamasının

⁴⁶ BOA, A.} MKT. MVL., 86/43 18 Şaban 1273/13 Nisan 1857, s. 1.

tahsil edilmesi ve ahalinin geçerli fiyattan fazla ücret talep etmesine neden olan kişilerin araştırılması ve sonrasında gereğinin yapılması kararlaştırılmıştır.⁴⁷

Kereste kesiminin angarya olmaması için her bir kazanın gücüne göre kereste kesiminin taksim edilmeye çalışıldığı ancak kimi zaman buna dair çeşitli sorunların yaşandığı görülmektedir. Örneğin 1857 yılında Selanik'e bağlı Katrin Dağı'ndan Donanma-yı Hümâyûn için gereken kerestenin kesilmesi ve kerestenin kıyıya nakli Selanik'in kazalarına taksim edildiğinden Kavala kazasının hissesine de 178 parça kereste isabet etmiştir. Bu husus üzerine bura ahali Selanik valisine kerestenin mevcut yeri kazamıza yakın mesafe olmayıp 70-80 saat mesafededir ve kazamız ahali fakirdir. Ahali, kereste çeken kişilerden olmadıklarından araba, manda ve diğer gereçlerin tedarikine çok fazla akçe gerekeceğinden bahsederek buna güçlerinin yetmeyeceğini ifade etmiş ve kereste naklinden aklarını dilemiştir.⁴⁸ Mesafenin uzaklığını bildirerek kerestenin nakledilmesinden affını isteyen bir başka yer de Kavala'dır. Tersâne-i Âmire için gereken kerestenin Kavala ahali aracılığıyla nakli ve indirilmesi için Katrin Dağı'ndan belirli miktar kereste tahsis edilmişse de Katrin dağının kazaya 80 saat mesafe bulunması, araba vesaire tedarikiyle bu kerestenin nakline güç yetiremeyecekleri dolayısıyla ahali, bu işten affedilmeyi ister ve mesele kaptan paşaya bildirilir. Ancak yapılan araştırmada mesafenin bahsedildiği kadar olmadığı ve üzerlerine güç yetmeyecek surette görev verilmediği açıklanır. Kavala kazası ahalinin ifade ettiği üzere Katrin Dağı'na 80 saat mesafe olmayıp yaklaşık 50-55 saat mesafe olduğu ve bu kerestenin geçen sene kesildiği ancak dağda kaldığı, indirilmesi için bundan önce her bir kazanın hal ve tahammülüne göre işin dağıtıldığı ve çoğunluğun üzerine düşen hisseyi naklettiği ancak bir kısmının kaçtığı ve Kavala ahalsinin de bu dağa civar bulunmaması nedeniyle muhalefet ettikleri ifade edilmiştir.⁴⁹ 1858 yılında nakil işlerinin zamanında yapılması için çalışılmakla birlikte hem halkı zorlamamak hem de muhalif olayların yaşanmasının önüne geçebilmek için de özen gösterilmektedir. Zira Tersâne-i Âmire için Selanik ve Katrin Dağı'ndan kesilen kerestenin bir an önce sahile nakil ve indirilmesi için kerestenin Selanik ve Tırhala ahailerince naklettirilmesi ve bu işten kaçınanların zorlanmaması, bununla birlikte ahalinin teşvik edilerek işin geciktirilmemesi Selanik ve Tırhala valilerine bildirilmiştir.⁵⁰

Kesim ve nakliye ücreti hususunda yaşanan usulsüzlükler de hem ahalinin hem de kurumların zor duruma düşmesine neden olabilmektedir. 1857 yılında Selanik dahilindeki Vodin kazası ahalsinin vergileri hal ve tahammüllerinden fazla olduğu halde kereste nakliyesi olarak 1.025.000 kuruş talep edilince ahali bazı vergilerin ödemesine dahi güçleri yetmediğinden bahsederek bu kereste nakliyesinden affedilmeyi ister. Mesele Meclis-i Vâlâ'ya havale edilir ancak Selanik Sancağından tahsis edilmiş kerestenin kesim ücreti ve nakliyesi önceden ahali ile kararlaştırılan fiyatla ödenerek ahalden nakliye namıyla akçe tahsil olduğuna dair tersanenin bilgisi olmadığı açıklanır. Ancak bu mahale tahsis edilen kereste fiyatı diğer mahallere nispetle haylice fazla bulunduğu halde ahalinin kereste naklinden kaçınması kabul edilemez olduğundan yeniden fiyatın belirlendiği bir defter gönderilir. Bununla birlikte nakliye adıyla ahalden tahsil edilen akçenin de araştırılması istenir.⁵¹ Kereste naklinde pek çok usulsüzlük oluşabildiği için bu usulsüzlüklerin ortaya çıkarılması ve işlerin düzgün ilerleyebilmesi için gerekli tedbirler alınmaya çalışılmaktadır. Örneğin, Selanik gümrüğüne bağlı Katrin ve Papas Köprüsü ile diğer iskelelerden başka mahallere bolluk üzerine nakledilen keresteden gümrük resmi alınmayarak usule aykırı davranıldığı anlaşılmış ve keresteler Selanik İskelesi'nde ele geçirilmiştir. Usulsüzlüklerin önüne geçmek için Papas Köprüsü İskelesi'ne 750 kuruş maaşla bir memur, 450 kuruşla bir kâtip ve 150'şer kuruş aylıkla üç kolcu, Katrin İskelesi'ne 250 kuruşla bir memur ve 150 kuruş maaşla bir kolcu tayin edilmiştir. Ayrıyeten maaşların toplamı 2.050 kuruş olan heyetin maaşının 1.150 kuruşun indirilmesiyle 900 kuruş maaş tahsisi gerekmiştir. Bunun 400 kuruşu da Galos gümrüğünde lağvedilmiş olan ambarcı maaşına karşılık tutularak açıktan 500 kuruşun verilmesi gerekeceği Selanik gümrük emini Sadık Efendi'den gelen yazı meclis-i rüsumata

⁴⁷ BOA, A.} MKT. MVL., 86/43 18 Şaban 1273/13 Nisan 1857, s. 1.

⁴⁸ BOA, MVL., 191/28 3 Cemâziyelevvel 1274/20 Aralık 1857, s. 2.

⁴⁹ BOA, MVL., 314/46 19 Muharrem 1274/9 Eylül 1857, s. 1.

⁵⁰ BOA, A.} AMD., 86/73 29 Zilhicce 1274/10 Ağustos 1858, s. 1.

⁵¹ BOA, A.} MKT. UM., 301/20 25 Rebüülâhir 1274/13 Aralık 1857, s. 1.

havale edilmiştir.⁵² Yine Selanik kereste memuriyetine Tersâne-i Âmire için tahsis olunan kerestelerin kesilmesi, indirilmesine ve diğer işlere bakmak üzere kereste komisyonu kararı gereğince Bahriye Meclisi azasından Miralay Mehmet Bey Selanik kereste memuriyetine tayin edilmiştir.⁵³ Böylece usulsüzlüklerin önüne geçmek, işlerin zamanında ve doğru şekilde ilerleyebilmesi için maaşlı devlet memurları görevlendirilmiştir ancak bu durum mali açıdan merkezi hükümete başka bir yük anlamına gelmektedir.

Görevlilerin yapmış olduğu diğer uygunsuzluk ise, 1852 yılında Katrin ve Maden dağlarından kereste kesilmemesi için Selanik valisine yazı gönderilmiş ancak ticaret seyfiyesi kaptanlarından Osman, Ali ve Murtaza kaptanlar uygun olmayan harekette bulunmuşlardır.⁵⁴ Yine Selanik Sancağı Pazargah nahiyesinde olan Maden kurasından olup Tersâne-i Âmire'ye bağlı olan dağ karyesinin kocabaşısı kömür yakmak üzere tüccardan birisine 45.000 kuruşla burayı verir sonrasında o kişinin de İngiltere devleti tebaasından birini ortak ederek dağdan ağaç kestiği ve orayı telef ettikleri ihbar edilir. Baltacılar engellenmişse de bu yerin akçesiyle satın alındığı ve ne olursa olsun ağaçları keseceği söylenince bu söylem üzerine bu ormandan yakacak kereste kesmesi nizama aykırı ve ormanın israfi olacağından gereğinin yapılması hususu kaptan paşa tarafından ifade edilir. Tersâne-i Âmire'ye bağlı dağlarda kereste ve odun kesilmesi irade ile yasaklanmış olduğundan kocabaşının bu hareketi iradeye aykırıdır. Bu nedenle buna cüret eden kocabaşının akçe ile burayı kime sattığı ve kimin ortak edildiğinin araştırılmasına karar verilir.⁵⁵

Kereste kesimi ve nakli kimi zaman angarya olarak görülebilmekte ya da verilen göreve ahalinin gücünün yetmemesi söz konusu olabilmektedir. Arşiv belgelerinden şikâyetler dikkate alınarak uygun çözümler bulmaya çalışıldığı ya da doğrudan ahalinin istediğinin kabul edildiği anlaşılmaktadır. Şikâyetlerle ilgili birkaç örnek olay ele alınacak olursa, 1856 yılında İngiltere sefaretine Selanik'ten yazılan bir mektuba göre; bu çevre köylerinin Hıristiyan ahali daha öncede kereste nakli hususunda şikâyetçi olmalarına rağmen hâlâ miri için kereste nakli hususunda insafsızca saldırıya uğramaya devam etmektedirler ve içlerinden birkaç kişi hapse konulma korkusuyla firar etmiştir,⁵⁶ denilmektedir. 1856 yılında Tersâne-i Âmire için gereken kerestenin Selanik'e bağlı Gelemeriye, Lankaza, Pazargah, Vardar ve Kesendire nahiyelerinden kesilip nakledilmesi buraların ahalisine yüklenince bu görevin engellenmesi Rum patriği tarafından istenir. Bunun üzerine keresteler eskiden nasıl kesilip naklediliyorsa yine öyle yapılması memurlara bildirilir.⁵⁷ 1857 yılında ise Selanik Sancağına bağlı Karaferye kazası ahalisinden olup kereste kesen kişiler eskiden beri kesilen keresteyi ücretle iskeleye nakletmektedirler ancak şu sıralarda kerestenin ücretsiz iskeleye götürülmesi için çağrıldıklarından bunun eskiden beri var olan usule uygun olmadığı ifade edilerek gerekli müdahalenin yapılması için Selanik valisine bildirilir.⁵⁸ Selanik Sancağında Avrethisarı kazasına bağlı Mayadağ mahallesinin ahali mahallerinin 30-40 saat mesafeden fazla bulunan Katran dağlarından Tersâne-i Âmire için gereken kereste nakletmek üzere 1855/56 yılında mahalleden üç adet araba istenmişse de mahalle dağlık ve taşlık olup araba ve ziraat olmadığından şimdiye kadar araba istenilmemiş ve böylesi verilmemiştir. İleride emval-i miriyenin ödenmesi zamanında vergi demek olacağından tüm fakir ahali perişan olacaktır, diyerek durumlarını açıklayan Hüseyin Bey gereği için ricada bulununca Katran Dağı'ndan kereste nakline araba istenmemesi Selanik valisine bildirilmiştir.⁵⁹

Kereste kesimi için sadece miri arazisi olması şart değildir, keza şahsa ait arazilerden de gerektiği zaman kesim yapılabilirdiği görülmektedir. Örneğin Tersâne-i Âmire için Selanik Sancağından tahsis olunan kereste Hasib Paşa tasarrufunda bulunan çiftlik ormanlarında bulunmaktadır. Ruhsat verilmesi

⁵² BOA, İ. MVL., 473/21411 12 Rebülevvel 1279/7 Eylül 1862, s. 3.

⁵³ BOA, A.} AMD., 33/60 23 Muharrem 1268/18 Kasım 1851, s. 1; BOA, İ.DH. 243/14774 24 Muharrem 1268/19 Kasım 1851, ss. 1-3.

⁵⁴ BOA, A.} MKT. MHM., 755/100 1 Zilhicce 1268/27 Eylül 1852, s. 1.

⁵⁵ BOA, A.} MKT. MHM., 78/84 26 Safer 1272/7 Kasım 1855, s. 1.

⁵⁶ BOA, HR.SYS., 1956/27 22 Safer 1273/22 Ekim 1856, s. 8.

⁵⁷ BOA, HR.MKT., 161/28 30 Muharrem 1273/30 Eylül 1856, s. 1.

⁵⁸ BOA, A.} DVN., 120/79 6 Cemâziyelahîr 1273/1 Şubat 1857, s. 1.

⁵⁹ BOA, MVL., 185/20 6 Zilhicce 1273/28 Temmuz 1857, s. 1.

üzerine Tersâne-i Âmire memuru tarafından kereste kesilir ancak paşa tarafından kesim engellenince durum kaptan paşaya bildirilerek Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye havale edilir. Durum emsalleri ele alınarak incelenmiş ve gerek miriye bağı olan ve gerek kişi üzerinde bulunan ormanlardan Tersâne-i Âmire'nin işine yarar kerestenin ücretsiz kestirilip sahibine bir akçe verildiği ve böyle büyük, önemli kerestenin başkalarınca kestirilmesine izin verilmediği eski düzenden olduğu bildirilerek bu engelleme yersiz olduğu açıklanır. Ayrıca 900 kadar kerestenin bu ormanlardan kesilmesi ve zarar ziyan verilmemesi için gereğinin yapılması kaptan paşa ile görüşülerek Selanik valisine bildirilir.⁶⁰

Sonuç

19. yüzyılda gelişen teknolojinin yanı sıra kereste hala gemi yapımı ve tamiri için önemini korumaya devam etmiştir. Zira Selanik ve çevresinden kereste taşınması külfetli ve zor olmasına rağmen merkezi hükümet tersaneleri için bu bölgenin ormanlarından faydalanmaya devam etmektedir. Bölgenin hem kereste temini hem de insan/iş gücü açısından yeterli olduğu yapılan keşiflerden anlaşılmaktadır. Yeterlilik noktasında dikkat edilen bir başka husus ise kerestenin taşınmasını sağlayacak araçların/hayvanların olup olmadığının araştırılmasıdır. Böylece merkezi hükümet kereste kesimi yapmadan önce keşif yapılmasına özen göstererek hazineyi ve bölge halkını korumuştur. Bu çalışmada kimi zaman kerestenin kimi zaman insan gücünün yeterli olmadığı yerlerin olduğu görülmüştür. Ancak genel olarak bakıldığında Selanik ve çevresinin hammadde tedariki ve insan gücünde uygun bir yer olduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca keşif çalışmalarıyla bölgenin çalışan nüfusu, meslek grupları, bu grupların gelirleri hakkında da bilgiler edinilebilmektedir. Bahse konu süreç kereste temini hususunun tafsilatlı boyutunu da ortaya koymaktadır.

Kereste, ihtiyaç duyulduğunda hemen elde edilebilen bir malzeme olmadığından belirli mevsimlerde tersanelerin istekleri doğrultusunda hazırlanmaya başlandığı ve tedariki aşamalı bir süreç olduğundan her bir aşamada farklı yetkinlikte kişilere ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Tüm bu aşamalar ise zaman zaman birtakım aksaklıkların yaşanmasına neden olmaktadır. Selanik ve çevresinde Tersâne-i Âmire ve diğer tersaneler için gerekli olan çam ve meşe gibi ağaçların bulunması bölgeyi hammadde açısından önemli kılmış ve bu aksaklıklara rağmen çözüm yolları bulunmaya çalışılmıştır.

Kereste temininde kesim ve nakil ücreti gibi hususlar önceden anlaşmalarla belirlendiğinden yaşanan iktisadi dalgalanmaların hem halk hem de devlet için çeşitli problemlere yol açtığı anlaşılmaktadır. Zira alım-satım fiyatlarındaki değişim kereste kesen ve nakledenlerin işi angarya olarak görmesine neden olmuştur. Bu nedenle kimi zaman halkın bu işten kaçınmaları kerestelerin telef olmasına ve tersaneler ile hazinenin zarar görmesine sebep olabilmektedir. Bu gibi olumsuzluklara rağmen merkezi hükümet iktisadi bunalımın farkında olarak bu işle uğraşanların isteklerine karşı çoğunlukla olumlu yaklaşım sergilemekte ve ek zamlar ile hem hazineyi hem de halkı korumaya çalışmaktadır. Bunun yanı sıra isteklerin kabul edilmediği durumlarda söz konusu olabilmektedir. Çünkü her bir talep önce araştırılmakta ve neticesine göre olumlu olumsuz karar alınmaktadır.

Selanik ve çevresinin kereste hususunda önemli bir merkez olduğunu gösteren bir başka hususu ise buralarda izinsiz ve kaçak kesimin önüne geçilmeye çalışılmasından anlaşılmaktadır. Bu husus ile hem Selanik ve çevresindeki ormanlar koruma altına alınmakta hem de hammadde ihtiyacının zayı olması engellenmektedir. Zira yaşanan olumsuzluklar merkezi hükümeti yasal tedbirler almaya zorlamış, arazi ve ormanlarla ilgili "Arazi Kanunnamesi" ve "Orman Nizamnamesi" gibi çeşitli düzenlemeler yaparak arazilerin kullanımı ile kereste kesiminin belirli bir nizamla konulmasına yol açmıştır. Yine kereste temini ve nakli için gereken bazı temel şartlarda Osmanlı'nın bayındırlık işlerinde gelişmesine olanak sağlamıştır. Çünkü kerestenin nakledilmesi için yollara ihtiyaç vardır ve bu suretle yol yapımı ve tamiri gibi işlere öncelik verilmiştir. Böylece olumsuz nedenlerle başlayan işler olumlu sonuçlar doğurmuştur.

⁶⁰ BOA, A.} MKT. UM., 538/42 05 Şaban 1278/5 Şubat 1862, s. 1.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Devlet Arşivi (BOA)

- BOA, Osmanlı Arşivi. Sadaret Âmedî Kalemi Evrakı [A.} AMD.], 25/6; 15/50; 33/60; 86/73.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Sadaret Dîvân Kalemi Evrakı [A.} DVN.], 120/79.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı [A.} MKT.], 133/19; 34/40.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı [A.} MKT. MHM.], 755/100; 33/78; 78/84; 8/33.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Sadaret Meclis-i Vâlâ Evrakı [A.} MKT. MVL.], 37/19; 35/32; 14/82; 86/43.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı [A.} MKT. NZD.], 36/92; 30/45.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Sadaret Umum Vilayet Evrakı [A.} MKT. UM.], 301/20; 538/42.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi [HR.MKT.], 188/19; 195/18; 161/28.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Hariciye Nezareti Siyasi [HR.SYS.], 1956/27.
- BOA, Osmanlı Arşivi. İrade Dahiliye [İ.DH.], 243/14774.
- BOA, Osmanlı Arşivi. İrade Mesail-i Mühimme [İ.MSM.], 17/379; 1/11.
- BOA, Osmanlı Arşivi. İrade Mısır [İ. MTZ. (05)], 13/411.
- BOA, Osmanlı Arşivi. İrade Meclis-i Vâlâ [İ. MVL.], 84/1689; 211/6885; 473/21411; 56/1083; 2/35; 175/5209; 140/3878; 378/16566; 355/15509.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Meclis-i Vâlâ [MVL.], 191/28; 43/20; 139/35; 248/83; 185/20; 314/46; 884/34.

2. Araştırma-İnceleme Eserleri

- AKŞAHİN, İbrahim Ege, "Sultan Abdülaziz Devrinde Tersâne-i Âmire'de Zırhlı Gemi İnşa Projeleri, *Kadim*, sy. 4 (Ekim 2022), ss. 55-75.
- ASLAN, Seyfullah, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna Donanması: Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1683- 1718)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2022.
- AYDIN, Yusuf Alperen, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Kalyon İnşasında Kereste Temini", *Tarih Boyunca Dünyada ve Türklerde Denizcilik Semineri Bildiriler 17-18 Mayıs 2004*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 2005, s. 33-40.
- BARCAN, Ömer Lütfi, *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.
- BAŞ, Yaşar, "Kocaeli'den İstanbul'a Kereste Nakli, Tersane ve Tophane'de Kullanımı", *Studies Of The Ottoman Domain*, 6/11 (Ağustos 2016), ss. 149-171.
- BAYRAM, Selahattin, *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı 1869-1912*, TTK, Ankara, 2017.
- BEYDİZ, Mustafa Gürbüz, "Osmanlı Dönemi Gemi Yapımında Ağaç Kullanımı" *The Journal of Ottoman Studies Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, sy. 2 (Ağustos 2017), ss. 1-11.
- BİLİRLİ, Tahir, "Osmanlı Donanma Gemileri için Viranşehir (Safranbolu) Sancağından Kereste Temini (1800-1850)", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Aralık (2022), ss. 421-437.
- BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara, TTK, 2003.
- ÇINAR, Seren, *II. Abdülhamid Dönemi Selanik Madenleri*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2024.
- ÇİÇEK, Rumeysa, *Ayniyat Defterleri Işığında Selanik, Tırhala, Varna Sancakları (1840-1864)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2022.
- DEPE, Enes, *Eski ve Yeni Arasında Osmanlı Donanması: 1770-1790*, Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir, 2023.
- DÜZCÜ, Levent, *Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği (1825-1855)*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2017.

- ERBAŞ, Fatih, *19. Yüzyılda Donanmalar: Doğu Akdeniz’de Güç Mücadelesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.
- GÜRÇAY, Lütfi, *Gemici Dili*, T.C. Deniz Basımevi, İstanbul, 1943.
- KESKİN, Özkan, “Osmanlı Ormancılığında Kanunlaştırma Hareketleri ve Yabancı Uzmanların Bu Alandaki Etkileri”, *Journal of the Faculty of Forestry, Istanbul University*, 60/1 (2010), ss. 5-13.
- KILIÇ, Orhan, “Ocaklık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33, 2007, ss. 317-318.
- KOÇAOĞLU, Burak, “Osmanlı Donanması İçin Canik ve Havalisinden Kereste Temini (1773-1840)” *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (2022), ss. 247-270.
- KOYUNCI, Senem, *H. 103-1304/M. 1885-1886 Selanik Vilayet Salnamesi’ne Göre Selanik Vilayeti*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir, 2019.
- KURT, Berna, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bartın Irmağının Ticari Hayattaki Yeri”, *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E- Dergisi*, 3/1, (2016), ss. 85-94.
- LU, Vi An, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Orman Kaynaklarının Donanma Kalyonlarının İnşasında Kullanılması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2024.
- PANZAC, Daniel, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, çev. Ahmet Maden-Sertaç Canpolat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- SAFA, Lina, *Osmanlı Döneminde Selanik*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2017.
- TAŞ, Mehmet, “18.Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Kereste Temini ve Karşılaşılan Sorunlar”, *Turkish Studies-History*, 15/2 (2020), ss. 677-695.
- TAŞ, Mehmet, *18. Yüzyılda Osmanlı Donanmasında Yelken ve Yelken Bezi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2019.
- TÜRKER, Orhan, *Selanik’ten Thessaloniki’ye Unutulan Bir Kentin Hikayesi 1912-2012*, Sel Yayınları, İstanbul, 2012.
- ÜNAL, Neslihan, *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2015.
- ÜNAL, Mehmet Ali, “XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Sinop Tersanesi”, 2/2, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, (9-14 Eylül 2002), ss. 911-958.
- YILDIRIM, Filiz, *18. Yüzyılda Tuna Nehri Donanması (1711-1792)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ, 2016.

EKLER

Ek 1: 1858 yılına ait Tersâne-i Âmire için Selanik ve Katrin dağlarından kesilen kerestenin nakil ücretleri⁶¹

Kerestenin nakliye fiyatı tertib-i kalyon				
Cins	Adet	Guruş Sabıka	Zammı	Toplam
Omurga meşe	1	400	200	600
Astar omurga	1	200	100	300
Lata-i kebir meşe	1	225	122,5	347,5
Koğuş meşe,	1	165	082,5	247,5
Yalı kütüğü	1	300	100	400
Iskarmoz eğri	1	65	32	97
Meşelik	1	225	112	337
Astar bodoslama	1	250	125	375
Tırhandil meşe	1	400	200	600
Praçol-i akreb	1	65	32	97
Çifte döşek	1	300	100	400
Sütun cece	1	100	050	150
Praçol-i palavra	1	75	37	112
Bodoslama kış	1	400	200	600
Tertib-i fırkayetn				
Omurga	1	200	100	300
Bodoslama kış	1	350	125	475
Astar omurga	1	200	100	300
Astar bodoslama kış	1	250	125	375
Tırhandil meşe	1	300	150	450
Tabalık	1	165	095	260
Yalı kütüğü	1	200	100	300
Çifte döşek	1	180	090	270
Lata-i kebir	1	165	090	255
Koğuş meşe	1	120	060	180
Iskarmoz eğri takım	1	47	24	71
Praçol	1	47	24	71
Praçol kebir	1	47	24	71
Tertib-i korvet				
Bodoslama kış	1	200	100	300

⁶¹ BOA, MVL., 884/34 23 Recep 1274/9 Mart 1858, ss. 1-2.

Astar bodoslama	1	100	050	150
Omurga	1	200	100	300
Astar omurga	1	100	050	150
Tırhandil	1	180	090	270
Çifte döşek	1	80	40	120
Yalı kütüğü	1	150	075	225
Lata-i meşe	1	120	060	180
Koğuş meşe	1	70	35	105
Sütun harç	1	50	35	85
Praçol kebir	1	25	12	37
Iskarmoz eğri takım	1	25	12	37
Cebelik	1	45	22	67
Dağdan kesilecek çam fiyatı				
Kebir çam kalyon	1	160	080	240
Lata-i kir çam kalyon	1	150	075	225
Koğuş çam kalyon	1	130	75	205
Kebir çam firkateyn	1	130	075	205
Lata-i çam firkateyn	1	130	75	205
Koğuş çam firkateyn	1	110	055	165
Kebir çam korvet	1	110	055	165
Lata-i çam korvet	1	100	050	150
Koğuş çam korvet	1	90	45	135

BİR BULGAR GAZETESİNDEN 93 HARBİ'Nİ TAKİP ETMEK: *BILGARİN*

Ergün HASANOĞLU*

Öz: Bu çalışmanın amacı, 8 Ekim 1877 tarihinde yayın hayatına başlayan *Bulgarin* adlı gazete üzerine odaklanmaktır. *Bulgarin*, 93 Harbi döneminde Romanya'da yayın yapan tek Bulgarca gazete olması nedeniyle ayrıca bir öneme sahiptir. Çalışmada, milliyetçi bir politika benimseyen bu Bulgar gazetesinin verdiği bilgiler ışığında 93 Harbi'nin seyri ve neticeleri takip edilecektir. Bu açıdan çalışmanın sınırı 8 Ekim 1877 tarihinden 3 Mart 1878 tarihinde yapılan Ayastefanos'taki ön antlaşmaya kadar olacak şekilde belirlenmiştir. Gazetenin incelenmesiyle birlikte iki cephede (Tuna ve Doğu Anadolu) gerçekleşen ve Şıpkı, Plevne ve Kars gibi savaşın yoğun yaşandığı yerlerden gelen bilgilere erişilebilecek, gazete editörlerinin milliyetçi dürtülerle kaleme aldıkları makaleler okunabilecektir. Keza aynı şekilde Büyük Güçlerin politikaları hakkında fikir sahibi olunacak, 93 Harbi'ni sonlandırmak amacıyla yapılan ön antlaşmaya yönelik gazetenin tutum ve yaklaşımı öğrenilebilecektir. Bunun dışında gazetenin yayın politikası neticesinde yaptığı yayımlar, Bulgaristan'da günümüze değin hissedilen Rusya'ya yönelik minnettarlık bağlamında önemli ipuçları sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bükreş, Yergöğü, Osmanlı Devleti, Bulgaristan, 93 Harbi.

FOLLOWING THE '93 WAR THROUGH A BULGARIAN NEWSPAPER: THE *BILGARİN*

Abstract: The aim of this study is to focus on the newspaper *Bulgarin*, which began publication on October 8, 1877. *Bulgarin* holds particular significance as it was the only Bulgarian-language newspaper published in Romania during the '93 War. Through the nationalist policy adopted by this Bulgarian newspaper, in the study will trace the course and outcomes of the '93 War. In this respect, the scope of the study was determined as the period from October 8, 1877 to the preliminary treaty in San Stefano on March 3, 1878. By examining the newspaper, information from the two fronts (Danube and Eastern Anatolia) and from key battle sites such as Shipka, Plevne, and Kars will be accessed, and articles penned by the editors driven by nationalist urge will be read. In addition, insights into the policies of the Great Powers will be gained, and the newspaper's stance and approach towards the preliminary treaty concluded to end the '93 War will be understood. Additionally, the newspaper's publications as a result of its editorial policy will provide important clues in the context of the gratitude towards Russia that is felt in Bulgaria to this day.

Key Words: Bucharest, Giurgiu, Ottoman Empire, Bulgaria, '93 War.

Giriş

On dokuzuncu yüzyıl, gelişim ve bununla birlikte modernleşme çağı olarak kabul edilebilir. Bükreş'te kurulan Bulgar İhtilal Merkez Komitesi'nin 1870 yılında yayımladığı *Bulgarski Glas* (Türkçe karşılığı *Bulgar Sesi*) adlı broşür, satır aralarında 19. yüzyıla dair bir tanım yapmaktadır. Bu broşüre göre “*sis dağılmakta ve Avrupa yaşamak istemektedir. Gelişim, insanların gözünü açmıştır*”.¹ Gazete ve dergi gibi süreli yayınlar, bu gelişim sürecine yön veren önemli araçlardır. Ortak bir hedefe sevk edilmesi istenen topluma, süreli yayın vasıtasıyla milliyetçi duygular harekete geçirilip belli bir görüş ve fikir dayatılabilir. Romanya'daki Bulgarların çıkardığı süreli yayınlar buna emsal teşkil edebilecek özelliktedir. Başta Bükreş olarak üzere Romanya'nın farklı şehirlerinde çıkarılan Bulgarca gazete ve dergiler, Bulgar milliyetçiliğinin alevlenmesinde mühim bir yere sahiptir.

* Dr., Kırklareli/Lüleburgaz, ergunhasanoglu39@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0583-734X.

¹ *Bulgarski Glas*, ot B.R. Ts.K. (БПЦК), Jeneva 1870, s. 22.

Bu çalışma, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi döneminde Romanya'daki Bulgarların girişimleriyle ilk başta Bükreş ve daha sonrası Yergöğü'de yayımlanmış olan *Bulgarin* adlı Bulgarca gazete üzerine odaklanarak gazetenin savaş dönemini ve sonuçlarını ne şekilde takip ettiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Gazetenin Bulgar milliyetçiliğine yapmaya çalıştığı katkı ve etki de gazeteden verilecek pasajlarla sunulmaya çalışılacaktır. Bu açıdan çalışmanın sınırı 8 Ekim 1877 tarihinden 3 Mart 1878 tarihinde yapılan Ayastefanos'taki ön antlaşmaya kadardır. Ayastefanos'taki ön antlaşma ile 13 Temmuz 1878 tarihindeki Berlin Antlaşması arası dönem başka bir çalışmanın konusu olduğundan dolayı bu çalışmada yer almamaktadır. Gazetenin başta Osmanlı karşıtlığı olmak üzere Bulgarların çıkar ve menfaatlerini gözetip o yönde yayım yaptığı göz önünde bulundurulmalıdır. Çalışmanın ana kaynağı *Bulgarin* gazetesidir. Gazetenin sunduğu bilgiler arşiv belgeleri, araştırma ve inceleme eserlerle desteklenmiştir. Son olarak gazetenin tüm nüshaları, Sofya'daki "Sv. Sv. Kiril i Metodiy" Millî Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.

1. Romanya'daki Bulgarca Süreli Yayıncılığı

13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'yla Bulgaristan Prensiği'nin kurulmasına karar verilmesi, Bulgar basın tarihini etkileyen ana unsurların başında gelmektedir. Bu açıdan Bulgar süreli yayıncılığı tarihini 1878 yılı öncesi ve sonrası olarak ayırmak gerekir. 1878 yılı öncesi Bulgar süreli yayıncılığı açısından başlıca iki yerin bulunduğu söylenebilir. Bunlardan biri İstanbul, diğeri Bükreş'tir. Bükreş şehri, konu hakkında araştırmalar yapmış Bulgar gazeteci Boris Andreev'e göre Bulgar mülteci gazeteciliğinin merkezi konumundadır.² Bununla birlikte Romanya topraklarında çıkarılan Bulgarca gazete ve dergiler, yayım politikası konusunda nispeten daha keskin bir milliyetçilik siyaseti benimsediğinden dolayı İstanbul'daki Bulgarca süreli yayınlardan ayrılmaktadır. İstanbul ve Bükreş başta olmak üzere Romanya'da çıkarılan gazete ve dergiler içerik bakımından incelenip değerlendirildiğinde İstanbul'daki süreli yayınların evrimci, Romanya'dakilerin devrimci siyaset benimsediği sonucuna varılabilir.³

İstanbul'da çıkarılmış olan süreli yayınların doğrudan Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olması ve sansürden geçmesi, yayım politikasını yönlendiren temel etmendir. Bundan dolayı İstanbul'daki Bulgarca gazete ve dergilerin genel hatlarıyla "ateşli" yayımlar yapması pek mümkün gözükmemektedir. Bunun aksine Bükreş'teki Bulgarca süreli yayınlar için aynı durum söz konusu değildir. Bulgarlar için Romanya'daki uygun ortamın varlığı, basın aracılığıyla başta Osmanlı Devleti karşıtlığı olmak üzere düşüncelerin "özgür" bir şekilde ifade edilmesine imkân verir türdendir. Romanya topraklarında basılmış *Nova Bulgariya* (1876-1877), *Stara Planina* (1876-1877), *Oteçestvo* (1869-1871), *Nezavisimost* (1873-1874), *Narodnost* (1867-1869), *Vızrajdane* (1876), *Svoboda* (1869-1872), *Sekidnevny Novinar* (1877) adlı gazeteler ve *Znanie* (1875-1876, 1878), *Uçilište* (1870-1876), *Slavyansko Bratsvo* (1877-1878) adlı dergiler bu konuda öne çıkan süreli yayınlardır.⁴ Çalışmamızın ana temasını teşkil eden *Bulgarin* de döneminin kayda değer bir diğer Bulgarca gazetesidir.

2. *Bulgarin* Gazetesi Hakkında Kısa Bir Bilgilendirme

Bulgarin, 8 Ekim 1877 tarihinde Bükreş'te yayım hayatına başlamıştır. Çarşamba ve Cumartesi günleri olmak üzere haftada iki kez çıkarılacağı duyurulmuştur. Gazete, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin şiddetlendiği dönemde yayım serüvenine başlaması açısından ayrıca bir öneme sahiptir. İlaveten savaşın gidişatıyla ilgili kamuoyunu bilgilendiren Romanya'daki tek Bulgarca gazete olma özelliğine de haizdir. Gazetenin redaktör ve idarecisi Hr. G. Bıçevarov ve Dim. K. Popov'dur.⁵ "Bulgarin Gazetesi Hakkında Bir Şey" başlığıyla gazetenin çıkarılma gerekçesi şu şekilde izah edilmiştir:

"Bugün, kapsamlı olmasa da en azından kısaca tüm Slavlar için günümüzün dikkat çeken evresindeki gidişatı inceleyen ve ana sahnesi vatanımız Bulgaristan'a hizmet eden savaşın

² B. M. Andreev, *Bılgarskiyat Peçat Prez Vızrajdaneto (Zaçenki i Razvoy), İzdanie na Drujestvoto na Stoliçnit Jurnalisti*, Sofya 1932, s. 143.

³ Hüseyin Mevsim, "Bulgarca Süreli Yayıncılığın Dair Notlar", *Kebikeç*, Yıl 25, Sayı 50, 2020, s. 236-241.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. B. M. Andreev, a.g.e., s. 89-144; Hüseyin Mevsim, a.g.m., s. 236-240.

⁵ Dimitir P. İvançev, (Sis.), *Bılgarski Periodiçen Peçat 1844-1944, Anotiran Bibliografski Ukazatel*, Tom 1, Nauka i İzkustvo, Sofya 1966, s. 116; B. M. Andreev, a.g.e., s. 143.

önemli aşamalarını kronolojik şekilde sunan bir Bulgarca gazetenin bulunması ilgi çekici olduğu kadar gereklidir. Bir Bulgarca gazete çıkarılması hakkında duyulan ihtiyaç ve arkadaşlarımızın özel telkinleriyle bir zaman sonra gelecek nesillerin edebiyatta ve gazetecilik hususunda gösterilen kayıtsızlık konusunda bizi yargılayacakları ve suçlayacakları gerçeği, yeni gazete *Bulgarin*'i çıkarmaya karar vermemize sebep olmuştur [...] Bugüne kadar çabaladığımız ve bundan sonra da gözetmeye devam edeceğimiz hedef, halkımızın çıkarlarını savunmaktır. Ne kadar başarılı olduğumuzu ve ne kadar başarılı olacağımızı bilmiyoruz ama vicdanen hizmet etmeye borçlu olduğumuz halkın önünde tam anlamıyla rezil olmayacağımızı umut ediyoruz”.⁶

Görsel 1. *Bulgarin* Gazetesinin Manşeti

Gazete, 29 Haziran 1878 tarihinde basılan 65, 66 ve 67. sayısıyla Tuna Nehri kıyısında yer alan Yergöğü şehrinde çıkarılmaya devam etmiştir. Bunun sebebi postalarda yaşanan büyük düzensizlik, Bulgaristan ile yapılan özel yazışmalarda karşılaşılan önlenemez sıkıntılar ve okuyuculardan gelen sayısız şikâyetler gösterilmiştir. Tüm bu sebeplerden dolayı gazetenin matbaası Yergöğü'ne taşınmıştır. Söz konusu bu şehre taşınmak, gazete editörlerine göre Tuna Nehri'ni geçerek Bulgaristan'a yakınlaşmayı ve gazeteyi yayımlamayı daha kolay hâle getirecektir.⁷ Matbaanın taşınmasıyla beraber gazetenin yayım günleri de değişmiştir. *Bulgarin*'in manşetinde Perşembe ve Pazar olmak üzere haftada iki defa çıkarılacağı neşredilmiştir. Gazetenin 8 Ekim 1877 tarihinde başlayan yayın hayatı, 30 Kasım 1878 tarihinde yayımlanan 111. sayı ile son bulmuştur.

Gazetenin yayın politikasının merkezinde Bulgar milliyetçiliğini gözetmek ve 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi hakkında bilgi paylaşmak vardır. *Bulgarin*, Rus yanlısı bir gazete olması sebebiyle dönemin siyasetinde net bir taraftır. Yapılan haber ve yayımlarda Rusya ve İmparator II. Aleksandr'a açık bir eğilim gözlemlenmektedir. Çünkü Rus devletinin Bulgarları “özgürleştirmek” adına harbe girdiği düşünülmektedir. Bununla birlikte gazete, incelenen dönem itibarıyla Rusya ve İngiltere rekabetinde İngiliz karşıtı söylemde bulunmaktadır. Aynı zamanda söylem bakımından Osmanlı karşıtı yayımlar da yapılmaktadır. Gazetenin genel itibarıyla ilk sayfasında dönemin öne çıkan olayı değerlendirilmektedir. Gazetenin “*Voynata*” başlıklı bölümünde savaşın seyri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Gazete editörlüğüne ulaşan farklı şehirlerden telgraflar, geniş yelpazede olayların gidişatı hakkında fikir edinmeyi sağlamaktadır.

3. *Bulgarin* Gazetesinden 93 Harbi'ne Bakmak

3.1. Tuna ve Doğu Anadolu Cephesindeki Gelişmeler

Rus İmparator II. Aleksandr'ın 24 Nisan 1877 tarihli savaş ilanı ile beraber Osmanlı ile Rus ordusu arasında gerçekleşen Tuna ve Doğu Anadolu'daki muharebeler, sonuçları itibarıyla Osmanlı Devleti açısından iyimser değildir. Tuna cephesinde Zıştovi, Niğbolu, Tırnova, Plevne ve Şıpka'da istenen

⁶ *Bulgarin*, Godina [Yıl] I, Broy [Sayı] 1, 8 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 1.

⁷ *Bulgarin*, Godina I, Broy 65, 66, 67, 29 Yuniy [Haziran] 1878, s. 1.

neticeler elde edilememiş ve yüzlerce Osmanlı subayı ve eri Rus ordusuna esir düşmüştür.⁸ Diğer bir cephe olan Doğu Anadolu'da aynı şekilde Kars, Ardahan, Batum ve Erzurum'da başarısızlıklar baş göstermiştir. Bu sonuçlar Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı devlet adamlarının üzerinde menfi bir tesir yaratmıştır. Nitekim Babıali'de toplanan Vükela Meclisinde bu yenilgilerin bir suçlusu aranmıştır. Osmanlı kamuoyu da cephelerden gelen mağlubiyet haberlerinin ardından ayaklanmıştır. Padişah, ortaya çıkan bu gergin ortamı bastırabilmek adına başta Serasker Redif Paşa ve Serdarıekrem Abdülkerim Paşa olmak üzere bazı askerî kanatta değişikliğe gidilmesine hükmetmiştir. Osmanlı ordusu ise İstanbul'da bu gelişmeler yaşanırken 1877 yılının Temmuz ayı içerisinde bazı mevkilerde Rus ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Osmanlı kuvvetleri açısından iki cephede kısmi anlamda kazanılan bazı askerî zaferler ve bilhassa Osman Paşa'nın Rus ordusuna Plevne'deki mukavemeti, manevi anlamda hem İstanbul'daki padişah ve devlet adamlarını hem de Osmanlı kamuoyu ve askerini bir nebze olsun teskin etmiştir. Ancak bu müspet dönem uzun sürmemiştir ki Rusların ilerleyişine karşı konulamamıştır.⁹ Rus ordusunun iki cephedeki ilerleyişi, Slav dünyasını heyecanlandırmıştır. Bu olumlu hava, Romanya'daki Bulgarların kalemine de yansımıştır:

"Yıllardan bu yana, asırlardır acı çeken Bulgarların özgürlüğünü ilan edecek mukaddes vaktin ne zaman geleceği beklenmiştir. Bugün, yüzyıllardan beridir rüyasını gördüğümüz ve hayal ettiğimiz günü değil midir? Bugün geleceğimizin tayin edildiği ve tüm Avrupa'nın gözlerini üzerimize çevirdiği gün değil midir? Şüphesiz bugün ne yapabileceğimizi, kendimizi millet olarak adlandırmaya layık olup olmadığımızı, kardeşlerimizin [Ruslar] ve onların merhametli hükümdarının [Rus İmparator II. Aleksandr] feda etmeye lütfettiği muazzam harcamaları hak edip etmediğimizi gösterme zamanıdır".¹⁰

Gazete editörleri, Rusya'nın Osmanlı Devleti'yle savaşa girmesini "*tarih sayfalarımızda altın harflerle yer alacak*" şeklinde tanımlamışlardır. Bundan dolayı "*Rusların zaferi bizim zaferimiz, Rusların kaybı bizim kaybımız*" şiarıyla Bulgarları açıkça cepheye davet ederek silah kuşanmaları yönünde çağrıda bulunmuşlardır. Oldukça romantik kabul edilebilecek bu çağrı şu şekilde yapılmıştır: "*Yaşlılar iç düzenle ilgilenmeli, zenginler maddi destek vermeli, kararlı adımla silahın desteklenmesi için Bulgar gönüllülerinin saflarına katılım sağlanmalı; katledilen kardeşlerimiz, esir edilen annelerimiz, ırzına geçilen kız kardeşlerimiz için savaş sahasında öç alınmalıdır. Uyuma zamanı değildir; vakit, dava vaktidir".¹¹*

Ekim ayına gelindiğinde, Tuna cephesinde savaş olağanca şiddetiyle sürmektedir. Ancak bununla birlikte kış mevsiminin gelmesi, savaşın yaşandığı dağlık coğrafya düşünüldüğünde silahların dönemsel anlamda nispeten susmasına neden olmuştur. *Bilgarin*'e göre son dönemde askerler arasında yaşanan küçük çaplı çarpışmalar dışında Bulgaristan'daki savaş alanından önemli bir haber yoktur. Bu eylemsizliğin sebebi kötü hava koşulları ve yağın yoğun yağmurdur.¹² Bu bilgiyi Osmanlı Devleti'nin Şumnu Mevki Kumandanı Rauf Paşa'nın Seraskerliğe çektiği 7 Ekim 1877 tarihli telgraf da desteklemektedir.¹³ Gazetenin iddiasına istinaden "*askerlerin tüfekleri sussa da Türklerden siper mesafesi olarak 15 metre uzaklıktaki Plevne'deki askerler ellerindeki çapaları bırakmamışlardır*". Plevne'nin Rus ordusunun kuşatması altında bulunması, 1877 yılının Ekim ayı ortaları itibarıyla gazete editörlerine şehrin düşeceğine dair bir çıkarım yaptırmıştır. Onlara göre "*Osman Paşa'ya her gün yardım ve erzak ulaşsa ve İstanbul'dan sürekli telgraf çekilse de Plevne'nin kuşatmasına artık bitmiş gözüyle bakılabilir. Belki de birkaç gün sonra Plevne'nin ele geçirildiği bilgisi verilerek*

⁸ Ahmet Taşdemir, "Osmanlı Ordusunda Stratejik Yönetim Zaafiyeti Örneği: 93 Harbi'nde Balkan Savunmasının Çöküşü", Harp Tarihi Dergisi, Sayı 1, Haziran 2020, s. 9-29.

⁹ François Georjeon, Sultan Abdülhamid, çev. Ali Berktaş, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 106-112.

¹⁰ *Bilgarin*, Godina I, Broy 1, 8 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 1.

¹¹ *Bilgarin*, Godina I, Broy 1, 8 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 1-2.

¹² *Bilgarin*, Godina I, Broy 1, 8 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 3.

¹³ Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB), Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi (ATASE), Fon Kodu: 110-9-1-3, Kutu No: 19, Dosya No: 0, Gömlek No: 161, 25 Eylül 1293 / 7 Ekim 1877.

okuyucular mutlu edilecektir". Bu görüşe dayanak olarak Plevne'nin bombardımana tutulduğu ve yakın zaman içerisinde şehrin kaderinin tayin edileceği gösterilmiştir.¹⁴

Gazetenin aldığı bilgiye göre dönem itibarıyla Şıpka ve civarında ise kayda değer çatışmalar yaşanmamaktadır. 16 ve 17 Eylül 1877 tarihinde Süleyman Paşa'nın komutasındaki Osmanlı Devleti'nin Balkan ordusunun Şıpka Geçidi'nde yaptığı son taarruz başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁵ Bu başarısızlığın ardından Ekim ayının başında yeni bir taarruzun hazırlığı içerisinde olunmuştur. Ancak *Bilgarin* gazetesi, Süleyman Paşa'nın yeni bir saldırı girişiminde bulunabileceğine ihtimal vermemektedir. Gazete "*Süleyman Paşa'nın peygambere 20 bin şehit gönderdiği son hezimetten önce Şıpka Geçidi üzerine yaptığı saldırının şevki [şu an] kendisinde yoktur*" diyerek olayı dramatize etmiştir.¹⁶ Aslında gazetenin bazı noktalarda haklılık payı vardır. Zira Süleyman Paşa, 6 Ekim'de tümen komutanlarıyla bir toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda, edilecek taarruzun başarıya ulaşmayacağı konusunda komutanların fikir beyan etmesi, paşanın hem kararlılığını hem de isteğini yok etmiştir. Bununla birlikte paşa, Rus ordusunun saldırıya geçeceğine dair bir istihbarat almasının ardından bir rapor hazırlayarak Seraskerliğe sunmuştur. Bu rapora göre Rus ordusunun yığınak yaptığına dair Osmanlı askerî kuvvetlerinin eline ulaşan haberler, gerçekleştirilen keşif sonucunda doğrulanmıştır. Paşaya göre bu durumda Ruslara karşı bir taarruza girişilecek olursa kendileri açısından Şıpka'daki zaiyata benzer ağır kayıplar verilecektir.¹⁷ *Bilgarin*, Süleyman Paşa'nın taarruz konusunda söylediği iddia edilen bir sözü satırlarına taşımıştır: "*Hiçbir zaman taarruza kalkmayacağım, eğer ki saldırı olursa savunmada kalacağım*".¹⁸

Savaşın şiddeti konusunda Doğu Anadolu cephesinde durum farklı değildir. Alacadağ ve civarı Rus ordusu tarafından muhasara edilmiştir. 14 ve 15 Ekim 1877 tarihinde yaşanan muharebede Osmanlı ordusu ağır bir yenilgi almıştır.¹⁹ Cephede görev yapan Ferik Hacı Raşid Paşa, Ferik Ömer Paşa, Mirliya Hasan Kâzım Paşa gibi önemli bazı Osmanlı paşalarıyla birlikte binlerce Osmanlı subay ve eri Ruslara esir düşmüştür. Akabinde Ahmed Muhtar Paşa başkanlığında toplanan meclis, geri çekilme ve Kars'ın savunulmasına odaklanılması kararına varmıştır.²⁰ *Bilgarin*, cepheden gelen bu haberlerin ardından kendince bir değerlendirme yapmıştır: "*Muhtar Paşa'nın ordusuna karşı parlak bir zafer elde edilmiştir. Bu başarı, sonuçları itibarıyla muazzamdır*". Gazeteye göre "*bu zafer, oportünist Türkofillerde olağanüstü kötü bir intiba yaratacak ve çoğu stratejistin fikrini değiştirecektir. Hamid Hükûmetinin altı paşasının kaybı, İstanbul'da çok büyük ve çok etkili bir moral bozukluğuna sebep olacaktır*".²¹

Bilgarin'e göre Alacadağ Muharebesi'nin ardından çarpışmaların kısa süreliğine kesilmesi, "*kendilerini gerçekten galip sanan Türkleri bir nebze olsun sakinleştirmiştir*". Ancak buna karşın gazetenin öne sürdüğüne bakılırsa Kars civarındaki çatışmaların Rusların kesin zaferiyle sonuçlandığının belli olması, İstanbul'da yeni endişelerin hissedilmesine yol açacaktır. Ahmed Eyüp Paşa ve Rifat Paşa, vakit kaybetmeden Erzurum'a doğru hareket etmişlerdir. Erzurum'dan da Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın mağlup olduğu bölgeye gideceklerdir. *Bilgarin*'e göre Kars'ın kaderini ilgilendiren konular bilinenden çok daha ciddidir. "*İmparatorluk muhafızlarından her gün yeni ve taze askerlerin [bölgeye] ulaşması, çıplak Osmanlıların istediği gibi, Rus Ana Ordugâhının kış aylarında karşı faaliyetleri durdurmaya yönelik en küçük bir niyetinin dahi olmadığına işaretidir*".²²

¹⁴ *Bilgarin*, Godina I, Broy 1, 8 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 3.

¹⁵ Özden Çalhan, Alev Keskin, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 65.

¹⁶ *Bilgarin*, Godina I, Broy 1, 8 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 3.

¹⁷ H. Hikmet Süer, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 419.

¹⁸ *Bilgarin*, Godina I, Broy 2, 12 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 3.

¹⁹ Özden Çalhan, Alev Keskin, a.g.e., s. 69.

²⁰ Şadi Sükan, TSK Tarihi Osmanlı Devri, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekâtı, Cilt II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 153.

²¹ *Bilgarin*, Godina I, Broy 1, 8 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 3.

²² *Bilgarin*, Godina I, Broy 2, 12 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 3.

Doğu Anadolu cephesindeki gelişmeler bu yöndedir. Tuna cephesinde ise Rus General Gurko'nun idaresindeki iki süvari tümeniyle Tuğgeneral Hakkı Paşa'nın komutasındaki Osmanlı kuvvetleri arasında 24 Ekim 1877 tarihlerinde Teliş Muhaberesi ve Gorni (Yukarı) Dıbnik Muharebesi yaşanmıştır.²³ *Bilgarin*, muharebeleri kendi üslubuyla yorumlayarak neticeleri hakkında okuyucularını bilgilendirmiştir. Muharebelerin sonucunu “muzafferiyet” olarak duyuran gazeteye göre “bir parlak zafer daha Rus silahının şanını taçlandırmıştır. İmparatorluk askerleri, on saatlik bir kanlı çarpışmadan sonra Sofya yolu üzerindeki Gorni [Yukarı] Dıbnik ile Teleş arasındaki Türk istihkâmlarını ele geçirmiştir”. Tuğgeneral Ahmed Hıfzı Paşa, birçok subay, üç bin er, bir tüm süvari alayı Rus ordusuna esir düşmüştür. Bununla birlikte ayrıca dört top ve birçok askerî teçhizat ve silah ele geçirilmiştir.²⁴ Ruslar, gazete editörlüğünün yayımladığı bir anıya göre esir edilen Osmanlı askerlerine gayet nazik davranmışlardır. Anıları kaleme alan kişi, konuyu biraz da abartarak esirlerden birçoğunun “ellerindeki kanların henüz kurumamış başıbozuklardan” oluştuğunu ifade etmiştir.²⁵

Teliş ve Yukarı Dıbnik Muharebesi, sonuçları itibarıyla Plevne'nin kaderi açısından oldukça önemlidir. Zira Sofya-Plevne yolunun Rusların eline geçmiş olması ve Osmanlı ordusuna kapanması, Plevne'nin dünyayla olan bağlantısının kesilmesi anlamına gelmektedir.²⁶ *Bilgarin*'e göre savaşın Avrupa sahasında elde edilen bu iki zafer hem kazanımları hem de sonuçları itibarıyla “muhteşemdir”. Plevne şehri artık tamamıyla kuşatılmış sayılmalıdır. Gazete editörleri, Gazi Osman Paşa'nın esir edileceği konusunda emindir: “Osman Paşa ve ordusu, esir kardeşlerinin kaderini paylaşacaktır”.²⁷ Zaten İstanbul'daki Yüksek Askerî Şûra, aldığı bir kararla Plevne'nin tahliye edilmesi hususunda Gazi Osman Paşa'ya müsaade vermiştir.²⁸ Bu da sürecin gazetenin öngörüsü neticesinde ilerlediğini göstermektedir.

Yukarıda sözü edilen iki muharebenin kahramanı “İstanbul'da Sultan [II. Abdülhamid'i] sarsan ve Hain Boğazı içerisinden Balkan'a giren ilk kişi olan” Rus General Gurko kabul edilmektedir. *Bilgarin*, General Gurko'nun bu elde ettiği zaferlerle yetinmeyeceğini ve daha fazla savaş kazanacağını umut etmektedir. Bu beklentinin dışında gazeteye göre muharebelerin Osmanlı Devleti açısından kaybı hem Rumeli hem de Anadolu'daki tüm Osmanlı askerinin genel itibarıyla cesaretini kıracaktır. Gazetenin merakı ise Süleyman Paşa'nın Osmanlı askerinin yenilgi haberlerini öğrendiğindeki tepkisidir.²⁹

Dönem itibarıyla Şıпка'da da çarpışmalar olmaktadır. *Bilgarin*'e göre kısa bir süre önce Karapınar'da yenilgiye uğrayan Rauf Paşa, İstanbul'a telgraf çekerek Şıпка'daki top gürlemesinin aralıksız bir şekilde devam ettiğini bildirmiştir.³⁰ Paşa, 16 Ekim 1877 tarihinde merkeze sunduğu bir raporunda Şıпка'da daha çok savunma hatları üzerinde karakol muharebelerinin yaşandığını yazmıştır. Bu yaşanan çatışmalarda üç Osmanlı askeri yaralanırken bir asker de şehit verilmiştir.³¹ Rauf Paşa'nın aynı tarihte sunduğu ayrı bir raporunda, yaşanan bir diğer çatışma hakkında bilgi verilmiştir. Bu rapora göre 15 Ekim sabahı Rus ordusunun başlayan top atışına aynı şekilde mukabele edilmiştir. Bu mukabele neticesinde “düşmana hayli hasar verildiği düşünülmüştür”. Söz konusu çatışmada Osmanlı ordusundan altı asker şehit düşmüş, iki asker de yaralanmıştır.³² Paşa, 23 Ekim günü çektiği bir başka telgrafında Rus ordusuyla yaklaşık üç buçuk saat süren bir top muharebesinin gerçekleştiği haberini vermiştir. Bu rapora göre Osmanlı havanlarının isabet ettiği Rus ordusuna ait mevkiilerde birçok “leş ve yaralının taşındığı gözlemlenmiştir”.³³ *Bilgarin* gazetesi ise bir durum değerlendirmesi yaparak Rauf Paşa'nın ordusunun mevcudiyetinin önemli derecede azaldığını öne sürüp kendileri açısından

²³ H. Hikmet Süer, a.g.e., s. 462-476; Özden Çalhan, Alev Keskin, a.g.e., s. 71.

²⁴ *Bilgarin*, Godina I, Broy 3, 15 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 3.

²⁵ *Bilgarin*, Godina I, Broy 9, 5 Noemvri [Kasım] 1877, s. 3.

²⁶ H. Hikmet Süer, a.g.e., s. 476.

²⁷ *Bilgarin*, Godina I, Broy 4, 19 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 2.

²⁸ Özden Çalhan, Alev Keskin, a.g.e., s. 73.

²⁹ *Bilgarin*, Godina I, Broy 4, 19 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 2-3.

³⁰ *Bilgarin*, Godina I, Broy 2, 12 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 3.

³¹ DAB, ATASE, Fon Kodu: 110-9-1-3, Kutu No: 29, Dosya No: 0, Gömlek No: 110, 4 Teşrinievvel 1293 / 16 Ekim 1877.

³² DAB, ATASE, Fon Kodu: 110-9-1-3, Kutu No: 29, Dosya No: 0, Gömlek No: 111, 4 Teşrinievvel 1293 / 16 Ekim 1877.

³³ DAB, ATASE, Fon Kodu: 110-9-1-3, Kutu No: 29, Dosya No: 0, Gömlek No: 120, 11 Teşrinievvel 1293 / 23 Ekim 1877.

bölgedeki çarpışmalar konusunda çok fazla endişeye mahal olmadığı çıkarımda bulunmuştur.³⁴ Bu kadar kesin bir çıkarımda bulunulmasının dayanağının Rus ordusuna duyulan güven olduğu söylenebilir. Çünkü gazeteye göre “*Rus askerinin Bulgaristan’a girmesiyle birlikte savaşın seyri tamamıyla yeni bir boyut ve yön kazanmıştır*”.³⁵

Osmanlı ordusu, Tuna ve Doğu Anadolu cephesinde gerçekleşen muharebelerde aldığı yenilgilerle Rus ordusunun ilerleyişine engel olamamıştır. Savaşın gidişatını etkileyebilecek nitelikte kabul edilebilecek başta Plevne ve Kars’taki gelişmeler, kamuoyunun ilgisini celp etmiştir. *Bilgarin*’e göre “*Türkler; ikna olarak savaşın seyri hakkında hem Bulgaristan’da hem de Anadolu’da tamamıyla kaybettiklerini itiraf etmeye başlamışlardır*”. İstanbul’dan alınan istihbarat üzerine hem Yıldız Sarayı’nda hem de ahalide büyük bir “*cesaretsizlik*” hâkimdir. Muhtar Paşa, gücünü kaybetmiş ve ne yapacağını bilememektedir ki paşa, askerî bir destek istemektedir. Süleyman Paşa, Şevket Paşa ve Osman Paşa da aynı şekilde yardım beklemektedir. “*Sırada kim vardır?*”. Gazetenin iddiasına göre “*teslimiyet konusu sıradanlaşmıştır. Fesliler, eğer öleceksek en azından Rusların elinde öelim diyerek ‘Muhammed bize darıldı’ sözünü söylemişlerdir*”.³⁶

3.2. Barış Antlaşmasına Dair Söylentiler ve Savaşın Gidişatı

Petersburg, Viyana, Londra ve İstanbul’dan alınan tüm haberler, Osmanlı ordusunun hem Tuna hem de Doğu Anadolu’daki durumunun kritik olduğuna işaret etmektedir. İstanbul’dan edinilen bir bilgiye göre Osmanlı başkentindeki gerginlik genele sirayet ederek herkeste bir ümitsizliğin var olmasına yol açmıştır. Oluşan bu havanın neticesinde “*Türklerin son zamanlarda hissettiği gurur, yerini manevi olarak bir yıkıma bırakmıştır*”. Bununla birlikte İstanbul ahalisi bir barışın yapılması hakkında konuşmaya başlamıştır.³⁷

Bilgarin’in iddiasına istinaden “*savaşın sonuçlarını öngören yaşlı Türkler, barışı kendisi için en düşük şartlarda imzalamaya hazır olan Sultan [II. Abdülhamid’e] çok öfkelenmişlerdir*”.³⁸ Tuna Orduları Genel Kumandanı Süleyman Paşa, 29 Ekim 1877 tarihinde Seraskerliğe yolladığı bir telgrafla diplomasi yoluyla savaşa son verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁹ *Bilgarin*, Süleyman Paşa’nın bir plan dâhilinde hareket ettiğini düşünerek hiçbir şekilde strateji yapmayacağı tahmininde bulunmuştur ki yakın bir zamanda Ahmed Muhtar Paşa ve Şevket Paşa gibi yenilgiye uğrayacağını öne sürmüştür. Gazeteye göre Süleyman Paşa’nın geri çekilme sebebi “*korkudan başka bir şey değildir*”.⁴⁰ Bu dönemde Osmanlı Devleti’nin yaşayabileceği en büyük tehlike, Rus ordusunun Osmanlı başkentini işgal etmesidir. Nitekim savaşın gidişatının Rusya’yı “*tarihî emeli*” olan İstanbul’a ulaştırarak olma ihtimali, Babiali’nin önlemler almasını kaçınılmaz kılmaktadır. Gazeteye göre “*Türklerin İstanbul’a yapılacak bir taarruz konusundaki kaygıları her geçen vakit artmaktadır. Bunun için büyük bir hızla tahkimat inşa edilmiştir. Türkler, bu istihkâmlarda savunma yapmayı ümit etmektedir*”.⁴¹

Sultan II. Abdülhamid’in Rusya ile barış antlaşması imzalamayı düşündüğü kulaktan kulağa dolaşmaya başlamıştır. *Bilgarin*’e göre “*bunun için geç kalınmamış mıdır? Barış için vakit çoktan geçmiştir; savaş başlamış ve sonuna kadar da gidecektir. Savaşın devam etmesi hoş değilse bu bizzat sultanın suçudur*”. Büyük Güçler, gazetenin iddiasına bakılırsa barışçıl eğilimlerde bulunmasını tavsiye ettiğinde II. Abdülhamid hiçbir şekilde onları dinlememiştir. “*Pekiye hükümdarı kim dinleyecek, kim dikkat çevirecektir?*”. Gazeteye göre padişahın en iyi destekçisi niteliğindeki İngiltere, arabuluculuk önerecek durumda değildir. Çünkü böyle bir adım İngiltere’nin çıkarlarına zarar verecektir. Keza Avusturya-Macaristan çok defa dile getirmiştir ki, hiçbir zaman uzlaşma konusunda girişimde bulunmayacaktır. Oluşan bu politik ortamda II. Abdülhamid’in yapması gereken tek bir şey

³⁴ *Bilgarin*, Godina I, Broy 4, 19 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 3.

³⁵ *Bilgarin*, Godina I, Broy 5, 22 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 3.

³⁶ *Bilgarin*, Godina I, Broy 5, 22 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 3.

³⁷ *Bilgarin*, Godina I, Broy 6, 26 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 1.

³⁸ *Bilgarin*, Godina I, Broy 5, 22 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 3.

³⁹ Özden Çalhan, Alev Keskin, a.g.e., s. 72.

⁴⁰ *Bilgarin*, Godina I, Broy 6, 26 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 1.

⁴¹ *Bilgarin*, Godina I, Broy 5, 22 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 3.

vardır: “Yenildiği ilan etmek ve antlaşma şartlarının dikte edileceği İstanbul'a Rus askerinin girmesine müsaade edip doğrudan [Rus İmparator] II. Aleksandr'dan barış dilemektir”.⁴²

Barış antlaşmasına dair söylentilerin dolaştığı bu dönemde Plevne ve Kars başta olmak üzere Tuna ve Doğu Anadolu cephesindeki Rus baskısı hayli yoğunlaşmıştır. Kars, 4 Kasım 1877 tarihinde Rus ordusu tarafından muhasara edilmiştir. Ertesi gün de bombardımana tutulmuştur. 17 Kasım'da ise şehre Rus taarruzu başlamış ve 18 Kasım'da şehir düşmüştür.⁴³ *Bilgarin*, şehrin Rus ordusu tarafından ele geçirilmesini oldukça romantik ifadelerle tanımlayarak olayı “şehrin düşmesiyle Türkofil dünyaya büyük bir darbe vurulmuştur. Türk ihtirasının perdesi artık yırtulmuş ve Türklerin savunucularının kılları kıpırdamamaktadır” şeklinde duyurmuştur. Gazeteye göre on iki saatten fazla süren bir çarpışmadan sonra “cesur Rus birlikleri muzaffer bir şekilde şehre girmişlerdir. Rusların şehre girmesiyle birlikte birkaç saat öncesine kadar Türk hilalinin dalgalandığı yerde artık şanlı kartallı [Rus] sancağı dalgalanmaktadır”.⁴⁴

Bilgarin editörleri, Rus yanlısı bir yayın politikası benimsediklerinden dolayı dönemin siyasi çekişmelerine atıfta bulunarak İngiliz karşıtı bir söylemde bulunmaktan çekinmemişlerdir. Bunu Kars'ın düşmesinin ardından kaleme alınan bir makalede görmek mümkündür. Gazeteye göre “Türkler, Kars'ın kaybedilmesiyle İngiliz basınının kötü niyetli organlarının çok ses getirdiği Doğu Anadolu'daki savaş alanını da kaybetmiş oldular. Anadolu'daki tüm askerî operasyonların sıklaştığı önemli bir noktayı ne Gazi Muhtar Paşa'ya gönderilen takviyeler ne de İngiliz stratejistlerin tavsiyeleri kurtarabilmiştir”. Gazetenin öne sürdüğü görüşe bakılırsa Kars'ın kaybedilmesiyle birlikte Osmanlı ordusunda ortaya çıkan “kargaşa ve korku” tarif edilemezdir. Osmanlı generalleri, “büyük bir utanç içerisinde” silahlarını bırakmak üzeredir ki Osmanlı nazırları uzun süredir bu sonucu beklemektedir. Çünkü Ahmed Muhtar Paşa'dan telgraf üstüne telgraf almışlardır ve bu telgraflar onlara tamamen dağınık hâldeki Osmanlı birliklerinin yaratabileceği neticeyi göstermiştir.⁴⁵

Doğu Anadolu cephesinin bir diğer önemli mevkilerinden olan Erzurum'da da gelişmeler yaşanmaktadır. İstanbul'dan Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya çekilen bir telgrafa göre Kars'ın Rusların eline geçmesi Sultan II. Abdülhamid, devlet erkânı ve ahaliyi oldukça “kederlendirmiştir”. Bundan sonraki süreçte işin zor kısmı Erzurum'un muhafaza edilmesidir. Bu telgrafa göre “Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının güvencesi olan Anadolu'nun kilidi Erzurum'a düşman girecek olursa artık İslam milletinin yaşayacağı tehlikenin büyüklüğünü molladan başkası kestiremeyecektir”.⁴⁶ Şehrin terk edilmesi konusunda Ruslar tarafından edilen talep, Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından kesin bir dille reddedilmiştir. Var olan bilgiler, paşanın İstanbul'dan talimat bekleyerek şehirde kalmak istediğini göstermektedir. *Bilgarin*'e göre “eğer Ruslar yakında Erzurum'u ele geçirirlerse Doğu Anadolu'daki askerî faaliyetlerde koyulan hedefe artık ulaşılmış gözüyle bakılabilir”.⁴⁷

Savaş, olağan şiddetiyle sürerken Büyük Güçlerin “devasa harbe” son verilmesi adına arabuluculuk rolünü üstlenme niyeti içerisinde olduklarına dair söylentiler git gide artmıştır. *Bilgarin*'e göre bu şayialara çok fazla önem verilmemesi gerekmektedir. Çünkü resmî beyanlar bu söylentilerin tam zıddı kanıtlar sunmaktadır. Hatta dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Derby, gazetenin yayımladığı bir makaleye dayanarak hiçbir şekilde Rusya ve Osmanlı Devleti arasındaki anlaşmazlığa üçüncü bir devletin müdahale etme düşüncesinde bulunmadığını beyan etmiştir.⁴⁸

Bilgarin, içinde bulunulan durumu çok keskin bir içeriğe sahip yazıyla değerlendirmiştir. Gazete editörlerine göre gidişat her geçen vakit çok daha fazla karışmaktadır ve “Şark Harbi” yeni bir aşamaya girmektedir. İstanbul'dan edinilen son bilgiler, Osmanlı hükûmetinin sıra dışı bir durumla karşı karşıya kalacağına dair ipuçları vermektedir. İddiaya göre Yıldız Sarayı'nda “entrikalar,

⁴² *Bilgarin*, Godina I, Broy 6, 26 Oktomvri [Ekim] 1877, s. 3.

⁴³ Asya Setinay Karagül, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus Ordusu'nun Kars'ı Ele Geçirme Süreci, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, s. 93-99.

⁴⁴ *Bilgarin*, Godina I, Broy 10, 9 Noemvri [Kasım] 1877, s. 1.

⁴⁵ *Bilgarin*, Godina I, Broy 10, 9 Noemvri [Kasım] 1877, s. 1.

⁴⁶ DAB, ATASE, Fon Kodu: 110-9-1-3, Kutu No: 36, Dosya No: 0, Gömlek No: 185, 9 Teşrinisani 1293 / 21 Kasım 1877.

⁴⁷ *Bilgarin*, Godina I, Broy 10, 9 Noemvri [Kasım] 1877, s. 3.

⁴⁸ *Bilgarin*, Godina I, Broy 8, 2 Noemvri [Kasım] 1877, s. 1.

suikastlar ve bölünmeler” baş göstermiştir. Keza ahali arasındaki endişenin boyutu da oldukça büyüktür ki bazıları bir felaketin yaklaştığını düşünmektedir. II. Abdülhamid’in tahtı her yönden sarsılmakta ve tahttan indirilmesi kaçınılmazdır. Bir taraf barış istemektedir, başka bir taraf savaşa devam etme yanlısıdır. Diğer bir kesim V. Murad’ın yeniden tahta geçmesini dilemektedir. II. Abdülhamid’i doğrudan Rusya ile görüşmeye zorlayan bir taraf da bulunmaktadır. Padişah, ister istemez bu seçeneklerden birini tercih etme mecburiyetinde kalacaktır. Gazeteye göre “eğer ki sultan bu seçeneklerden hangisine meyilli olduğunu açıkça belirtmekte tereddüt yaşarsa tüm bu seçenekler ona utanç ve onursuz bir sonuç hazırlayacaktır”. *Bilgarin*, şu soruyu sormuştur: “II. Abdülhamid tüm bu şıklardan hangisini seçecektir? Bunu zaman gösterecektir”.⁴⁹

Doğu Anadolu cephesindeki önemli mevkiilerin başında gelen Kars’ın düşmesinin ardından savaşın odak merkezi Plevne olmuştur. *Bilgarin*, tüm diplomatlar, stratejistler ve politikacıların gözlerini bu bölgeye çevirerek merak içerisinde Plevne’deki askerî operasyonların ne netice vereceğini beklediğini yazmıştır: “Atılan zarların hangi tarafa düşeceğini öngörmek ve İngiliz hükümetinin siyasi ufuktaki kara bulutları takip ederek gelecek hakkında ne tavır takınacağını belirlemek zordur”. Gazeteye göre iki seçenek vardır. İlki, Gazi Osman Paşa’nın teslim olmasıdır. İkincisi, paşanın geriye çekilerek Plevne’de kalmak için çabalamasıdır. Her ikisi de bakıldığında Rusların İstanbul yolunu güvence altına alabilecek niteliktedir. *Bilgarin*, Osman Paşa’nın böylesi bir mukavemet gösterebileceği Plevne dışında başka bir yer olmadığı görüşündedir. Buna rağmen “aç olan Osmanlı askerinin tek kurtuluş yolu Plevne’nin teslimidir”.⁵⁰ Kaldı ki Gazi Osman Paşa, *Bilgarin*’in öne sürdüğü üzere on gün önce Ahmed Muhtar Paşa’nın içinde bulunduğu ruh hâlinindedir. Kars’ın Rus ordusunun eline geçmesi, Rumeli’deki Osmanlı paşalarının “zayıf umutlarını yok edecek ve Plevne’nin Kars ile aynı kaderi paylaşması uzun sürmeyecektir”.⁵¹

Bükreş’te çıkan bir yerel gazeteden yapılan alıntıya göre Rus ve Osmanlı birlikleri Plevne’nin teslimiyeti konusunda mutabakata varmışlardır. Bu alıntıya istinaden Gazi Osman Paşa’nın askerinin yiyeceği yoktur ve Rus Grandük Nikolay Nikolaeviç, teslim olmak üzere olduğu iddia edilen Osmanlı askeri için Bükreş’ten erzak talebinde bulunmuştur. Tüm bunların şüpheli birer bilgi olduğunu düşünen *Bilgarin*, bu haberi ihtiyatlı bir şekilde yayımladığını özellikle belirtmiştir.⁵² Aslında bakıldığında gazetenin habere kuşkuyla yaklaşması yerinde bir eylemdir. Çünkü 12 Kasım 1877 tarihinde Osman Paşa’ya hitaben Grandük Nikolaeviç tarafından kaleme alınan bir mektupta şehrin teslim edilmesi istenmişse de paşa tarafından bu talep kesin bir dille reddedilmiştir.⁵³ Şehirde açlık, sefalet, hastalık vardır. Fakat hiçbir şekilde şehrin teslim edilmesi gündemde değildir. Plevne’de Osmanlı askerinin içinde bulunan bir İngiliz yazara göre tüm ordu “teslim olmayacağız” nidaları atmıştır.⁵⁴

Bilgarin gazetesine göre Bulgaristan’daki askerî operasyonların gidişatına bakıldığında savaşın seyri, başladığı ilk zamandan ciddi bir şekilde farklılık göstermektedir. Rus ordusunun Osmanlı ordusuna karşı elde ettiği zaferler stratejik açıdan önemlidir. Hiçbir şekilde Osmanlı Devleti’nin Razgrad ordusunun Gazi Osman Paşa’ya yardıma gelmesinden çekinilmemektedir. Keza aynı şekilde Süleyman Paşa’nın Şıpkı’ya taarruz edebileceği düşünülmemektedir. Tüm bunlardan dolayı savaşın farklı bir boyut kazandığı aşîkârdır. Gazeteye göre “Plevne’deki Rus ordusu, Osman Paşa’yı elinde tutmaktadır ve Sofya ile bağlantısını koparmaktadır [...] Türk askeri demoralize olmuştur. Her gün birçok Osmanlı askeri firar ederek kendisini Rus askerinin iradesine teslim etmektedir”.⁵⁵

⁴⁹ *Bilgarin*, Godina I, Broy 8, 2 Noemvri [Kasım] 1877, s. 1.

⁵⁰ *Bilgarin*, Godina I, Broy 8, 2 Noemvri [Kasım] 1877, s. 1.

⁵¹ *Bilgarin*, Godina I, Broy 10, 9 Noemvri [Kasım] 1877, s. 1.

⁵² *Bilgarin*, Godina I, Broy 11, 12 Noemvri [Kasım] 1877, s. 3.

⁵³ İbrahim Edhem, Plevne Hatıraları, yay. haz. Seyfullah Esin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1979, s. 64.

⁵⁴ Hamdi Ertuna, Gazi Osman Paşa ve Plevne Savunması, Gazi Osman Paşa’nın Plevne Savunması ve Türk Askerinin Kahramanlık Destanı, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Türk Askeri Büyükleri ve Zaferleri Serisi No: 6, Ankara 1982, s. 70-73.

⁵⁵ *Bilgarin*, Godina I, Broy 12, 16 Noemvri [Kasım] 1877, s. 2-3.

Rus askerî birimleri, Plevne'deki Osmanlı askerinin moralini bozmak amacıyla psikolojik bir hamle de yapmışlardır. Rus General Skobelev, askerlerine verdiği 20 Kasım'daki bir emirle 14 metre uzunluğa ve 6 metre yüksekliğe sahip bir levha hazırlatmıştır. Bu levhada “10 bin esirle birlikte Kars bizimdir. Yaşasın İmparator!” yazmaktadır. Söz konusu levha, Plevne'deki Osmanlı öncü birliklerinin bulunduğu bölgenin tam karşısına, Zelena Gora adlı mevkiye konmuştur. Bununla Plevne'deki Osmanlı askerinin üzerinde manevi bir etki yaratmak istenmiştir. Nitekim Osmanlı askeri, iddiaya göre levhayı parçalamak amacıyla birçok farklı yerden ateş açmıştır. Neticesinde levha, açılan kurşun delikleriyle birlikte “elek gibi delik deşik olmuştur”.⁵⁶ Böylesine bir levhanın var olduğunu İngiliz subayı von Herbert de doğrulamaktadır.⁵⁷

3.3. Barış Antlaşmasına Dair Söylentilerin Artması ve Plevne'nin Düşmesi

Bilgarin gazetesi editörlüğü, Plevne'nin düşmesini beklerken Büyük Güçlerin savaşa dair tutum ve yaklaşımlarını değerlendirdiği bir makaleyi 16 Kasım 1877 tarihli sayısında okuyucularıyla paylaşmıştır. Bu makaleye göre en yetenekli diplomatları dahi hayrete düşüren 93 Harbi'nin tarihte kıyaslanabileceği bir örneği yoktur. “Bu savaş, plan ve mevzilerle yapılan bir savaş değildir. Hristiyanlığın hain ve alçak bir düşmanını alt etme amacı olan bir ağabey savaşıdır”. Gazetenin iddiasına dayanarak savaşın sonuçlarıyla en çok ilgilenen devlet olan İngiltere, “kelimenin tam anlamıyla” en tutarsız siyaseti takip eden devlettir. İngiliz hükûmetinin daima bir tarafsızlık politikası mevcuttur. Ancak bununla birlikte “Türk kılıcının en aktif iç muharrik kuvvetidir”. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Derby ya da başka bir İngiliz bakan, İngiltere'nin savaşa müdahil olmayacağını beyan ettiğinde, “Türkler buna boyun eğmek yerine savaş için daha büyük çaba ve istek göstermişlerdir. Bunun İngilizlerin gizli telkinleri neticesinde olmaması mümkün değildir”. Zira Başbakan Lord Beaconsfield, İngiltere'nin hiçbir şekilde Osmanlı Devleti'ne destek vermediğini ve vermeyeceğini söylese de İstanbul'daki İngiliz Elçi Layard, Sultan II. Abdülhamid'in huzurunda farklı “hikâyeler” anlatmıştır. Makaleye göre “İngiliz diplomasisi, Doğu Krizinin başladığından bu yana bizzat İngiliz lordlarının içinde kaybolduğu bir ihtiras labirenti hâline gelmiştir”. İçinde bulunulan dönem itibarıyla İngiltere'nin benimsediği siyaset değerlendirildiğinde Dışişleri Bakanı Derby'nin ülkesine yarardan daha çok zarar getirdiği yorumu yapılabilecektir. Londra hükûmeti, kendi nüfuzunu kaybetmesinin dışında Salisbury'nin girişimlerini ve Rus General İgnatyev'in önerilerini dikkate almayarak çok daha fazla şey kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Lord Derby ve Kraliçe Viktorya, 1876 İstanbul Konferansı öncesi zamana dönebilmek için milyonlarca sterlin harcamışlardır. Ancak bu harcama boşa olmuştur ki gazeteye göre artık “İngiltere'nin gelmeyi düşünmediği yerde bulunulmaktadır”.⁵⁸

“Şark'ta en önemli rolü oynayacağını düşünen” Avusturya-Macaristan ise savaşa müdahil olmayı düşünmüşse de bunu gerçekleştirme için bir tarafsızlık programı hazırlamıştır. *Bilgarin*, 1871 yılındaki ittifaka atıfta bulunup “Avusturya-Macaristan'ın bir elini Almanya diğer elini İtalya'nın tutarken yerinden kıpırdıyamadığı gibi kıpırdıyamayacağı” dile getirerek Viyana'nın hamle yapma şansını mümkün görmediğini ima etmiştir. Gazete, vaziyeti Bulgar halk biliminden verdiği örnekle betimlemiştir: “Ne olursa olsun [Bulgar] horosu oynanmakta ve İngiliz lordları tarafından kararından vazgeçirilmek istenmişse de Avusturya-Macaristan bu oyunu ilk bozan olmak istememektedir”. Aynı zamanda bu durum, İngiltere ve Avusturya-Macaristan arasında gizli bir ittifakın olduğu söylentisini çıkarmıştır. *Bilgarin*'e göre iki devlet arasında bir ittifak vardır, ancak gizli olması mümkün değildir.⁵⁹

Fransa ve Almanya, idari olarak iç düzen ve yapılarıyla ilgilenmektedir. Fransa, savaşı desteklediğine ya da savaşa karşı olduğuna dair herhangi bir söylemde bulunmamıştır. Almanya'ya ise zaman zaman “Hristiyanların savunulması” adına sesini yükseltmiştir ve Şansöyle Bismarck, Balkan Yarımadasındaki olayları izleyerek sonuçlarını takip etmiştir. Gazeteye göre Almanya “vicdanı temiz bir insan gibi” davranmıştır. İtalya, *Bilgarin*'e göre yeni bir devlettir ve daha farklı bir rol izleyip başka tür hislerden ilham almaktadır. İlaveten İtalya tarafsızlığını duyurmuştur. Buna karşın “çok defa

⁵⁶ *Bilgarin*, Godina I, Broy 12, 16 Noemvri [Kasım] 1877, s. 2.

⁵⁷ Yüzbaşı von Herbert, Plevne Meydan Muharebesi: Bir İngiliz Subayının Anıları, çev. Nurettin Artam, Kastaş Yayınları, İstanbul 2004, s. 245.

⁵⁸ *Bilgarin*, Godina I, Broy 12, 16 Noemvri [Kasım] 1877, s. 1.

⁵⁹ *Bilgarin*, Godina I, Broy 12, 16 Noemvri [Kasım] 1877, s. 1.

Hristiyanların özgürlüğü yararına, insanlığın faydasına olmak üzere ses çıkarmıştır". Sonuç olarak İngiltere şimdiye kadar hem Rusya hem de Osmanlı Devleti açısından "ikili oynamaktadır". Fransa, tam bir tarafsızlık benimsemiştir. Almanya ve İtalya, Rusya'nın "insani amacına" manevi destek vermiştir. Avusturya-Macaristan ise "zorunlu" bir tarafsızlık göstermektedir.⁶⁰

Berlin hükûmeti yetkilileri, bir Alman gazetesinde yayımlanan habere göre barış antlaşmasının doğrudan Rusya ve Osmanlı Devleti arasında yapılacak görüşmeler neticesinde imzalanması gerektiğini açıklamışlardır. Bu açıdan Bismarck, Büyük Güçlerin tertip edeceği muhtemel bir kongreye karşıdır. Keza Avusturya-Macaristan hükûmeti, savaşı iki devletin doğrudan aralarında görüşüp anlaşmasının Viyana'nın çıkarına daha uygun olacağı konusunda Alman hükûmetinden teminat almıştır. Avusturya-Macaristan'ın önemli devlet adamlarından Kont Andrassy, bu sebepten dolayı Almanya ile hemfikir bir şekilde hareket ederek bulunabilecek bir kongre önerisini reddetmesi beklenmektedir. İngiliz Dışişleri Bakanı Derby ise uygun ortamın oluşması hâlinde savaşı taraflar arasında barışın sağlanması için elinden geleni yapacağını söylemiştir.⁶¹

Basına yansıdığı üzere Sultan II. Abdülhamid'in ciddi bir şekilde barış antlaşması istediği iddia edilmiştir. Yapılan bir gazete alıntısında, Kars'ın Rus ordusunun eline geçmesinin ardından padişahın kararlı bir şekilde barış antlaşması imzalama arzusu taşıdığı öne sürülmüştür. Osmanlı hükümdarı, *Bulgarin*'in alıntı yaptığı gazeteye göre Kars'ın Ruslar tarafından işgal edildiğini öğrendiğinde baygınlık geçirmiştir. Bu olaydan sonra da "barış antlaşmasını en gayretli ve en aktif şekilde dillendiren" kişi olmuştur. Aynı zamanda bu hadisenin akabinde toplanan Osmanlı Vükela Meclisi barış konusunu tartışmıştır. Ancak sadrazam ve üç nazır, savaşa devam edilmesinden yana fikir beyan etmişlerdir.⁶²

Sulh konusunda *Bulgarin*'in tavrı nettir: Ne barış ne de ateşkes zamanıdır. "Optimist kişiler, savaşın en şiddetlendiği ve gelişim gösterdiği bir zamanda harbin kesilmesi hakkında söylenti yaymaktadır". Paris'te çıkan bir şayiye bakılırsa Plevne'nin düşmesinin ardından ateşkes olacak ve barış antlaşmasına dair şartlar belirlenecektir. *Bulgarin*'e göre Plevne, Osmanlı askeri tarafından boşaltıldıktan ya da teslim edildikten sonra Rus ordusu tarafından ele geçirileceği varsayıldığında "kimin ateşkes yapmak aklına gelir ki?". Plevne düştüğünde Osmanlı Devleti savaşın son bulması çağrısında bulunabilir ve Rusya, kazanan taraf olarak şartlar sunabilir. Gazeteye göre Sultan II. Abdülhamid, İngiltere'nin tavsiyesiyle statükonun korunması koşulunu öne sürecektir.⁶³

Rus İmparator II. Aleksandr ise evvela "büyük koruyuculuk ve babalık gösterdiği" Bulgaristan'ın bağımsızlığını isteyecektir. Bu konuda gazete hatta Bulgaristan'ın sınırlarını dahi çizmiştir: "Tuna ile Balkan arası, Makedonya'da Selanik'e, Trakya'da Edirne'ye kadar". Aslında bu tanım, günümüze değin sürecek Bulgar irredantizminin dayanağını teşkil etmektedir. Rusya, ikinci şart olarak savaş tazminatı talebinde bulunacaktır. Gazeteye göre "Türkler Avrupa'dan çıkmaz ve İstanbul'u bırakmazlarsa bu tazminatı nasıl ödeyeceklerdir?". Söz konusu sınırlar Babıali tarafından kabul edildiğinde padişaha kalacak olan topraklar İstanbul ve boğazlardır. Bunun karşılığında ise Ruslar daha fazla savaş tazminatı isteyecektir. Gazete, Osmanlı Devleti'nin Rusların taleplerini karşılayabilmesi için "İstanbul'u ipotek etmeleri" gerekeceğini düşünmektedir. *Bulgarin*, tüm sebepler bir araya getirildiğinde Osmanlı Devleti'nin tek bir hususta dahi taviz vereceğini tahmin etmemektedir ki bundan dolayı bir barış antlaşmasının imzalanmasını mümkün görmemektedir. Barış antlaşmasının imzalanması için "Rus toplarının İstanbul minareleri üzerinde gülemeye başlaması ve padişahın muzaffer devi [Rusya'yı] elinde tuz ve ekmekle karşılaması beklenmelidir". Bunun için şimdilik barıştan konuşmak "yersiz ve zamansızdır".⁶⁴

Barış antlaşmasına dair söylentilerin sıklaştığı bir dönemde, tam da sulh yanlısı olmayan *Bulgarin*'in istediği gibi 26-28 Kasım 1877 tarihinde Maçka-Tröstenik Muharebesi yaşanmıştır. Asaf Paşa

⁶⁰ *Bulgarin*, Godina I, Broy 12, 16 Noemvri [Kasım] 1877, s. 1-2.

⁶¹ *Bulgarin*, Godina I, Broy 13, 19 Noemvri [Kasım] 1877, s. 2.

⁶² *Bulgarin*, Godina I, Broy 12, 16 Noemvri [Kasım] 1877, s. 2.

⁶³ *Bulgarin*, Godina I, Broy 13, 19 Noemvri [Kasım] 1877, s. 1.

⁶⁴ *Bulgarin*, Godina I, Broy 13, 19 Noemvri [Kasım] 1877, s. 1.

komutasındaki Osmanlı Devleti'nin Kadıköy tümeni, Maçka, Tröstenik, Obreten hattı üzerindeki Rus birliklerine taarruz girişiminde bulunmuştur. Ancak bu teşebbüs Osmanlı ordusu açısından başarısızlıkla neticelenmiştir.⁶⁵ *Bilgarin*, akabinde Süleyman Paşa'nın İstanbul'a çektiği iddia edilen bir telgrafi okuyucularıyla paylaşmıştır. Bu telgrafa göre güçlü bir Osmanlı birliği, Kadıköy'den Tröstenik'e hareket etmiştir. Birlik, telgraftaki bilgiye bakılırsa kırk piyade taburundan, birkaç süvariden ve sekiz topçu bataryasından ibarettir. Ruslar, çarpışmanın sonucunda Osmanlı kuvvetleri tarafından Tröstenik'e doğru geri püskürtülmüşlerdir. Ancak Rus birliklerine destek gelmesinin ardından Osmanlı kuvvetleri Kadıköy'e doğru çekilmek zorunda kalmıştır. Telgrafa göre Osmanlı ordusunun kaybı 216 kişidir. Rus ordusunun kaybı ise 2.000 olarak gösterilmiştir. Aynı telgrafta verilen başka bir bilgiye istinaden bir Osmanlı tugayı, Rus birlikleri üzerine saldırıya geçerek onları Maçka'ya kadar sürmüştür. Fakat Ruslar, aldıkları destek sayesinde Osmanlı birliklerini tekrardan geri püskürtmeyi başarabilmiştir.⁶⁶ *Bilgarin* gazetesine göre "Türk generallerin çok defa tekrarladığı başlıca kelimesi 'geri!'dir. Anadolu'da olduğu gibi Avrupa'da, Razgrad'da olduğu gibi Plevne'deki her Türk geri çekilmektedir".⁶⁷

3/4 Aralık 1877 tarihli Elena Muharebesi ise yukarıdaki sözün tam tersi sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu muharebede Fuat Paşa'nın tümeni, General Mirski komutasındaki Rus birliklerini mağlup ederek Elena'yı Ruslardan geri almıştır.⁶⁸ *Bilgarin*'e göre "bugün de savaştan habersiz kalınmamaktadır. Sadece Elena'dan gelen haberler o kadar iyimser değildir. [Ancak] bu gelecekte de aynı olacağı anlamına gelmemektedir".⁶⁹ General Gurko, Grandük Nikolay Nikolaeviç'e çektiği telgrafla Elena'daki çarpışmalar hakkında ayrıntılı bir rapor sunmuştur. Bu rapora göre Osmanlı birlikleri, 3 Aralık sabah saat yedi sularında 20-30 binlik bir kuvvetle Rus mevzilerine saldırıya geçmiştir. General Mirski, maiyetindekilerle birlikte Elena'ya çekilmiştir. Kendisini her taraftan kuşatılmış sayarak öğleden sonra saat üçe kadar savunma yapmış ve kayıplarla birlikte Elena'dan da ricat etmiştir. Mirski, Yarovitsa adlı bir köyün yakınlarda iyi bir şekilde mevzilenene değin çarpışmayı sürdürmüştür. Bu esnada Rus generale destek gelmiştir. Osmanlı birlikleri yeniden bir taarruza kalkmışlarsa da dokuz saat sonra geri çekilmişlerdir. Çünkü General Mirski'ye takviye kuvvetler ulaşmıştır.⁷⁰

Elena Muharebesi'nde elde edilen kazanım, Osmanlı ordusu açısından küçük çaplı bir zafer olarak addedilebilir. Ancak Plevne'nin kaderini değiştirecek nitelikte değildir. Zira Gazi Osman Paşa'nın hiçbir şekilde Rus muhasarasından kurtulabilme ümidi kalmamıştır. Bunun için çıkış (huruç) harekâtına karar vermiştir. Paşa, Vidin'e doğru bir yol açmayı denemiştir. Ancak Plevne, gösterilen güçlü bir mukavemet ve kanlı çarpışmalardan sonra 10 Aralık 1877 tarihinde düşmüştür.⁷¹ *Bilgarin*'e göre "cesur general [Osman Paşa], tevazu içerisinde teslim olmuştur. İki ateş arasında kalan Osman Paşa yaralanmıştır ki yarası ciddidir. Savaş alanı da cesetlerle kaplıdır [...] Bulgaristan'daki savaş sahasının kaderi artık belli olmuştur".⁷²

Aslında paşa, şehrin düşmesinin ardından merkeze çektiği telgrafla kısaca süreci değerlendirip durumunun gayet iyi olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte başta Rus İmparator II. Aleksandr ve Grandük Nikolaeviç olmak üzere Rus komutanların kendilerine gayet iyi davrandıklarını eklemiştir.⁷³ Söz konusu bu telgraf, *Bilgarin* gazetesinde de yayımlanmıştır.⁷⁴ Bakıldığında esir sayısı ise gazetenin aldığı istihbarata dayanarak 40 bini geçmiştir. Yapılan ilk tahkikat sırasında bölgedeki ahalinin yiyecek sıkıntısı yaşadığı görülmüştür. Hastane ve ayakta tedavi edilen yerler, hasta ve yaralılar için artık

⁶⁵ H. Hikmet Süer, a.g.e., s. 435-441; Özden Çalhan, Alev Keskin, a.g.e., s. 76.

⁶⁶ *Bilgarin*, Godina I, Broy 13, 19 Noemvri [Kasım] 1877, s. 3.

⁶⁷ *Bilgarin*, Godina I, Broy 14, 23 Noemvri [Kasım] 1877, s. 2-3.

⁶⁸ H. Hikmet Süer, a.g.e., s. 441-448; Özden Çalhan, Alev Keskin, a.g.e., s. 77.

⁶⁹ *Bilgarin*, Godina I, Broy 15, 26 Noemvri [Kasım] 1877, s. 2.

⁷⁰ *Bilgarin*, Godina I, Broy 15, 26 Noemvri [Kasım] 1877, s. 2-3.

⁷¹ H. Hikmet Süer, a.g.e., s. 479-486.

⁷² *Bilgarin*, Godina I, Broy 16, 30 Noemvri [Kasım] 1877, s. 3.

⁷³ DAB, ATASE, Fon Kodu: 110-9-1-3, Kutu No: 102, Dosya No: 0, Gömlek No: 123, tarihsiz.

⁷⁴ *Bilgarin*, Godina I, Broy 18, 7 Dekemvri [Aralık] 1877, s. 4.

kullanılmaz durumdadır. Doktor sayısı da keza hayli azdır: 160 kişiye bir doktor düşmektedir.⁷⁵ Gıda ve sağlık konusunda görülen ve hissedilen bu sıkıntıyı dönemin tanığı bir Rus'un yazdıklarında da okumak mümkündür.⁷⁶

Bilgarin, oldukça hissî bir ifadeyle 10 Aralık 1877'nin yarattığı etkiyi yorumlamıştır. Gazeteye göre Plevne'nin düşmesiyle “*Bulgaristan'ın anahtarı, Balkan'a doğru yoluna devam etmek için önünde hiçbir engel kalmayan Rus ordusunun ele geçmiştir*”. Gazetenin edindiği bilgi, Gazi Osman Paşa'nın Gorni (Yukarı) Dıbnik ile Opasen arasındaki yolu açmak istediği yönündedir. Paşa, çıkış (huruç) harekâtının ilk aşamasında başarı elde etmişse de Rus öncü birlikleri tarafından geri püskürtülmüş ve iki ateş hattı arasında kalmıştır. Rusların Plevne muhasarasındaki kaybı 2 yüksek rütbeli ve 8 düşük rütbeli subay ile 582'i erdir. Yaralılar ise 5 yüksek rütbeli ve 40 düşük rütbeli subay ile 1.207 erdir. Hafif yaralılar ise 2 subay ve 3 erdir. Toplam sayı 57 subay, 1.207 erdir. Osmanlı askerinin kaybı ise 4 binden fazladır. On paşa, 128 yüksek rütbeli ve 2.000 düşük rütbeli subay ile 36.000 Osmanlı eri Rus ordusuna esir düşmüştür. Bu hesaba 77 top, 1.200 süvari ve 4.000 kayıp ilave edilmemiştir.⁷⁷

3.4. Edirne'de Bir Mütarekenin İmzalanması

Kars'ın ardından Plevne'nin de Rus ordusunun eline geçmesi, Romanya'daki Bulgarları oldukça mutlu etmiştir. Rus İmparator II. Aleksandr'a hitaben kaleme alınan bir mektupta duyulan bu sevinç okunabilmektedir. Söz konusu yazıya göre “*Bulgar ahalisinin yüzyıllardır çektiği acılar dinmiştir. [II. Aleksandr'ın] gelişi, topraklarımızı bir güneş gibi aydınlatmış ve asırlarca sürüklendiğimiz prangalar, karın güneşin altında erimesi gibi erimiştir*”. Yazıda şu soru sorulmuştur: “*Bu olağanüstü sonuca yönelik olarak soğukkanlı kalınabilir mi? Bu sonuçtan yalnızca bizler haz duymayacağız; çocuklarımız, gelecek nesiller bundan istifade edeceklerdir*”. İlgili yazıda Plevne'nin Rus ordusu tarafından işgali şairane ifadelerle tarif edilmiştir: “*Plevne'nin kurtarılması, eski Bulgaristan'ın kurtarılmasıdır. İlk dirilen Plevne'dir. Çünkü asırlar önce son can veren Plevne'ydi*”.⁷⁸

Gazeteye göre Osman Paşa'nın teslim olması hakkındaki “*olağanüstü haberin yarattığı coşku*”, yavaş yavaş yerini sükûnete bırakmaya başlamış ve genel sevincin ardından iki önemli soru ortaya çıkmıştır: Bu “*büyük zaferden*” sonra ne olacaktır? ve Osmanlı Devleti nasıl bir yol izleyecektir? Gazete editörlüğü, okuyucularına Avrupa'nın öne çıkan İngiliz ve Fransız gazetelerinden pasajlar sunarak bazı başkentlerdeki siyasi atmosferi aktarmaya çalışmıştır. *The Times*'a göre arabuluculuk yapma zamanı gelmiştir. İngiliz hükûmeti, kayıp verilmemesi ve bir barışın imzalanması için savaşan tarafları ikna edebilmek için tüm çabayı gösterecektir. *La Liberté*'ye göre Osmanlı Devleti'ne verilebilecek en iyi tavsiye, “*yeni bir maceraya atılmadan*” mümkün olan en kısa sürede barış antlaşmasının imzalanması gerektiğidir. *Bilgarin* ise bu konuda oldukça heyecanlıdır. Gazete, Osmanlı Devleti'nin yapabileceği “*en akıllıca*” hamlenin barış antlaşması imzalamak olduğunu düşünmektedir ki bu antlaşmayı imzalamak için Babıali'nin girişimde bulunacağına kesin gözüyle bakılmaktadır. Ancak buna rağmen *Bilgarin* dönem itibarıyla askerî operasyona ara verilmesini “*uygulanmaz*” ve “*imkânsız*” olarak görmektedir. Çünkü “*Plevne'nin ele geçirilmesi, savaşın büyümesi ve askerî faaliyetlerin çerçevesinin*

⁷⁵ *Bilgarin*, Godina I, Broy 16, 30 Noemvri [Kasım] 1877, s. 3.

⁷⁶ Tural Novruzlu, Rus Kaynaklarına Göre 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Plevne Müdafası, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2022, s. 66-67.

⁷⁷ *Bilgarin*, Godina I, Broy 17, 3 Dekemvri [Aralık] 1877, s. 3. Mesut Karakulak'ın yapmış olduğu bir çalışmada Rus kaynağına dayandırarak sunduğu verilere göre Rus ordusuna esir düşen Osmanlı askerinin sayısı 44 bindir. Bunlardan 10'u paşa, 1.840'ı subay, 42.150'si düşük rütbeli askerdir. Bu esirlerden 40 bini sağlıklıdır, 4 bini ise hasta ve yaralıdır. Mesut Karakulak, “93 Harbi'nde Esir Olmak: Rusya'daki Osmanlı Savaş Esirleri ve Gündelik Hayatları”, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) -Vatan Neresi?- Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 1-2 Kasım 2018, İstanbul, Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını, İstanbul 2019, s. 235; Naim Ürkmez'in Osmanlı arşiv vesikasına isnat edip sunduğu bilgiye göre Rus ordusuna esir düşen Osmanlı askerinin sayısı 2.500 subay ve 43.430 erdir. Bunlardan 4 bini ağır yaralı ve hastadır. Naim Ürkmez, “Savaşın Öteki Yüzü: Romanya'daki 93 Harbi Esirleri”, Belleten, Cilt 84, Sayı 300, Ağustos 2020, s. 793; H. Hikmet Süer'in çalışmasına göre ise yaralı ve hasta olarak Rusların eline 10 general, 128 kurmay subay ve karargâh subayı, çeşitli rütbelerde 2.000 subay, 40 bin er ve 77 top geçmiştir. H. Hikmet Süer, a.g.e., s. 486.

⁷⁸ *Bilgarin*, Godina I, Broy 26, 7 Yanuari [Ocak] 1878, s. 1.

genişlemesi anlamına gelmektedir. Rus askeri, Avrupalı devletler arabuluculuk teklifinde bulunana kadar Edirne surlarına dayanacak ve General Gurko, Filibe'de olacaktır".⁷⁹

Bilgarin'in iddiasına bakılırsa Rus ordusunun Plevne'yi ele geçirmesi, en çok İngiltere'yi etkilemiştir. Londra, bundan dolayı savaşa yönelik benimsediği tarafsızlık siyasetini gözden geçirmeyi düşünmüştür. Birçok farklı gazeteden yapılan alıntıyla bu konu tartışmaya açılmıştır.⁸⁰ *Morning Post*'a göre Plevne'nin düşmesi, vaziyetin tehlike arz ettiği hususunda İngiltere'yi harekete geçirecektir. *Union*'a göre Londra hükûmeti, Plevne'nin düşmesinin ardından Edirne'ye yürüyen Rusları durdurmayı deneyecektir. *République Française* gazetesine göre Osmanlı Devleti, İngiltere'nin hiçbir şey yapmama politikasından üzüntü duymaktadır. *Standard*'a göre ise savaş devam ederse yakın bir zaman içerisinde İngiliz çıkarları büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalacaktır.⁸¹

İngiliz parlamentosu, yapmış olduğu bir açıklamayla olağanüstü şekilde toplanacağını duyurmuştur. Ancak Plevne'nin düşmesinin hemen ardından yapılan böylesine bir açıklama, *Bilgarin*'e göre anlamsızdır. Çünkü İngiliz parlamentosunun bir karar alana kadar Rus askerinin "iki defa" Edirne'ye gidecek zamanı olacaktır. Ayrıca Babıali'nin Büyük Güçler nezdinde yapmaya çalışacağı arabuluculuk girişimleri sonuçsuz kalacaktır ki gazeteye göre Sultan II. Abdülhamid, Alman hükûmetinin arabuluculuk yapacağı konusunda ümitlenmemelidir. Zira Berlin, savaşın iki devletin kendi arasında anlaşması gerektiği görüşüne sahiptir. Bundan dolayı padişah, "doğrudan II. Aleksandr'dan merhamet dilemelidir".⁸²

Sultan II. Abdülhamid, 1856 Paris Antlaşması'nın imzacı devletlerine gönderdiği 12 Aralık 1877 tarihli telgrafla onlardan arabuluculuk yapmalarını beklemiştir. Rus ordusunun Rumeli'deki ilerleyişi ve her geçen vakit Edirne'ye yaklaşması, Babıali açısından endişe verici seviyeye ulaşmıştır. Aynı zamanda Sofya'nın Rus ordusu tarafından muhasara edilme tehlikesi ciddi bir şekilde hissedilmeye başlamıştır. Nitekim Rus askerinin yarattığı tehdit, Şakir Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerini Sofya'nın doğusunda yer alan Tatarpazarcığı bölgesine çekilmek zorunda bırakmıştır. Yapılan Rus saldırısı neticesinde Kamarlı Geçidi'nin Osmanlı askeri tarafından savunulamaması ise 3 Ocak 1878 tarihinde Rus ordusunun Sofya'ya girmesine sebep olmuştur.⁸³ *Bilgarin*'e göre "bu şehir, tarif edilmez acılar ve çabalar sonucunda ele geçirilmiş ve kazanana çok pahalıya mal olmuşsa da stratejik açıdan önem taşımaktadır". Gazetenin iddiasına bakılırsa "Sofya'nın ovada bulunması ve şehrin pozisyonu Rus askerine tartışmasız bir fayda sağlayacaktır. Sofya, gerçekten zengin bir besin ambarı ve askerî teçhizat merkezi olabilir. Rus ordusu diğer yandan [burada] çok sayıda birlik bulundurabilir. Bu da Meriç'e doğru askerî operasyonlarını genişletmesine imkân yaratacaktır".⁸⁴ Nitekim bu doğrultuda Rus Grandük Nikolay Nikolaeviç tarafından 5 Ocak 1878 tarihinde genel taarruz emri verilmiştir.

Rus ordusu, Koca Balkan'ın güneyine doğru ilerleyişi neticesinde 8 Ocak'ta Kazanlık ve İhtimam şehirlerini ele geçirmiştir. Serasker Rauf Paşa, aynı gün içerisinde Süleyman Paşa'ya çektiği telgrafla Rusya ile bir ateşkes imzalanmasına karar verildiğini bildirmiştir. Bu karar, Süleyman Paşa aracılığıyla ertesi gün Balkan ordularına iletilmiştir. Rus askerinin Edirne önlerine dayanma ihtimalinin her geçen vakit artması padişahı harekete geçirmiştir ki Sultan II. Abdülhamid, Kraliçe Viktorya'ya çektiği 10 Ocak 1878 tarihli telgrafla Rusya ile yapılacak mütarekede arabulucu olmasını istemiştir. Bunun hemen ardından Seraskerliğin verdiği bir talimatla Rumeli'deki Osmanlı kuvvetlerinin Edirne'ye çekilmesi emredilmiştir. Plevne'nin düşmesiyle birlikte Osmanlı ordusu açısından Rumeli'de bir çözümlenin yaşandığı aşikârdır. Grandük Nikolay Nikolaeviç, karargahıyla birlikte Kazanlık'a yerleşmiştir. Bu da savaşın Edirne ve ardından İstanbul'a doğru gelişim göstereceğine bir işarettir. Osmanlı hükümdarı bu tehlikenin farkına varmış olacak ki, 13 Ocak'ta Rus İmparator II.

⁷⁹ *Bilgarin*, Godina I, Broy 17, 3 Dekemvri [Aralık] 1877, s. 1.

⁸⁰ *Bilgarin*, Godina I, Broy 17, 3 Dekemvri [Aralık] 1877, s. 1.

⁸¹ *Bilgarin*, Godina I, Broy 17, 3 Dekemvri [Aralık] 1877, s. 2.

⁸² *Bilgarin*, Godina I, Broy 19, 10 Dekemvri [Aralık] 1877, s. 1.

⁸³ Özden Çalhan, Alev Keskin, a.g.e., s. 79-82.

⁸⁴ *Bilgarin*, Godina I, Broy 23, 28 Dekemvri [Aralık] 1877, s. 3.

Aleksandr'dan savaşın durdurulması ve bir ateşkesin imzalanmasını talep etmiştir.⁸⁵ Rus hükümdardan ateşkesle ilgili olarak olumlu cevap geldiğinde tarafların temsilcileri Rus ordusunun ana karargâhında, Kazanlık'ta bir araya gelecektir.⁸⁶

Sultanın yapmış olduğu ateşkes çağrısına rağmen Rus askerinin ilerleyişi durmamıştır. 14 Ocak'ta Tatarpazarcığı, 17 Ocak'ta Filibe şehri işgal edilmiştir. İstanbul'da ise bir yandan Sadrazam İbrahim Ethem Paşa azledilirken diğer yandan Rusya ile imzalanacak ateşkesle dair hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır.⁸⁷ *Bilgarin* bu gelişmeleri “*Ruslar Balkanlardan bir kartal gibi indiği, Tatarpazarcığı ve Filibe'de özgür havanın solunduğu ve Edirne'deki Türk ahalisinin şehri boşalttığı günlerde İstanbul'da sadrazam değişikliği yaşanmakta*” şeklinde yorumlamıştır. Gazeteye göre net olan şudur ki “*Türkler, sadrazam azlini görülmemiş bazı olayları değiştirmek amacıyla yapmaktadır [...] Rus topları karşısında tam manasıyla güçsüz kalmışlardır ve bu toplar İstanbul'u vurabilir. O zaman da sadece sadrazam değil, sultan da değişir*”.⁸⁸ Yapılan hazırlıkların akabinde 19 Ocak'ta Osmanlı Devleti'nin Hariciye Nazırı Server Paşa başkanlığındaki mütareke heyeti Kazanlık'a giderek Grandük Nikolay Nikolaeviç ile görüşmüştür. Buna karşın Rus ordusunun askerî operasyonları aralıksız şekilde sürmüştür ki Rus askeri 20 Ocak'ta Edirne'ye girmiştir. Babıali, şehrin “*düşmanın*” eline geçmemesi ve Rusların İstanbul'a doğru yönelmemesi için önlemler almaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır.⁸⁹ Dönemin tanıklarından Mahmud Celâleddin Paşa'ya göre Ruslar, böylece İstanbul'u karadan kuşatma imkânını elde etmişlerdir.⁹⁰ Bu hem savaşın seyri hem de mütareke şartlarını etkileyebilecek niteliğe sahip bir gelişmedir.

Rusların Edirne'yi ele geçirmeleri ve Rus birliklerinin şehre girmesi, dönemin “*en dikkat çekici olayıdır*”.⁹¹ Akabinde Rus askerinin İstanbul önlerine dayanacak olması Osmanlı Devleti açısından büyük tehlike arz edebilecek bir konudur. Bu endişe, Osmanlı devlet adamlarının kendi aralarındaki yazışmalarında da hissedilmektedir: “*Fethedildiği günden beri istila edilmemiş olan Payitaht, büyük bir tehdit altındadır*”.⁹² *Bilgarin*'e göre ise “*bu, barışın sağlanması konusunda ciddi bir kararlılık gösteren Türklere vurulan büyük bir darbedir*”. Gazete editörlüğü, Türkleri o derece suçlamaktadır ki geride bıraktıkları şehir, köy ve kasabaları yaktıklarını, kadın ve çocukları öldürdüklerini iddia etmiştir. Bu ithamların ardından ise “*Türkler, istedikleri barışı hak etmektedirler mi?*” sorusu yöneltilmiştir. Gazeteye göre “*Türkler, Rus askerleri bizzat Osmanlı başkentine girene, Sultan II. Abdülhamid, kendisini mağlup eden kişiyi karşılamaya çıkana kadar içinde buldukları durumu, hiçbir zaman idaresinde kalmaması gereken bir imparatorluğu yönetme konusunda ne kadar yetersiz olduklarını anlamayacaklardır*”.⁹³

Rusya, 25 Ocak 1878 tarihinde Osmanlı Devleti ile imzalayacağı ateşkes şartlarını Londra hükûmetine bildirmiştir. *Daily Telegraph* gazetesine dayandırılan ve Bulgaristan'ın statüsü ve sınırlarıyla ilgili olarak kararlaştırıldığı iddia edilen bazı ateşkes şartları, *Bilgarin* editörlerini rahatsız etmiştir. Bu şartlardan biri Bulgaristan'ın Osmanlı sultanının hâkimiyetinde kalacak olmasıdır. Sınırlar ise Makedonya ve Trakya hariç tutularak Tuna'dan Balkan'a kadardır. Gazeteye göre bu şartlar doğruysa bir atasözü doğrulanmış olacaktır: “*Çalıştım, senin için çalıştım ve işimi kendim için hallettim*”. Ancak *Bilgarin* buna rağmen söz konusu şartların gerçek olabileceğine ihtimal vermemektedir. Bunların bir “*İngiliz uydurması*” olduğu düşünülerek Rusya'ya açıkça güvenilmektedir: “*En sonunda Bulgaristan'ın büyük bir koruyucusu var ve Bulgaristan'ın kaderi güçlü ellerde bulunmaktadır*”.⁹⁴

⁸⁵ Mahmud Celâleddin Paşa, Mir'ât-ı Hakikat, Tarihî Hakikatların Aynası, haz. Doç. Dr. İsmail Miroğlu, Berekât Yayınevi, İstanbul 1983, s. 512-515.

⁸⁶ *Bilgarin*, Godina I, Broy 25, 4 Ocak [Ocak] 1878, s. 4.

⁸⁷ Özden Çalhan, Alev Keskin, a.g.e., s. 85-87.

⁸⁸ *Bilgarin*, Godina I, Broy 25, 4 Ocak [Ocak] 1878, s. 1.

⁸⁹ DAB, ATASE, Fon Kodu: 110-9-1-3, Kutu No: 43, Dosya No: 0, Gömlek No: 123, 21 Kanunuevvel 1293 / 2 Ocak 1878.

⁹⁰ Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 529.

⁹¹ *Bilgarin*, Godina I, Broy 27, 11 Ocak [Ocak] 1878, s. 1.

⁹² DAB, ATASE, Fon Kodu: 110-9-1-3, Kutu No: 63, Dosya No: 0, Gömlek No: 165, 3 Kanunusani 1293 / 2 Şubat 1878.

⁹³ *Bilgarin*, Godina I, Broy 27, 11 Ocak [Ocak] 1878, s. 1.

⁹⁴ *Bilgarin*, Godina I, Broy 28, 18 Ocak [Ocak] 1878, s. 1.

Bilgarin, ateşkes şartlarına net bir şekilde ulaşamamaktadır. Gazete aracılığıyla bazı şartlar üzerinden tartışmalar yapılsa da genel itibarıyla bir bilinmezlik hâkimdir. Buna karşın yukarıda dile getirildiği gibi Rus İmparator II. Aleksandr'a koşulsuz ve sonsuz bir itimat vardır. Savaşın başından itibaren "kurtarıcısına" yönelik "güvenini ve itaatini" göstermekten geri durmayan Bulgaristan, "kendisini Rus İmparator II. Aleksandr'ın kudretli ellerine teslim etmektedir ve onun yüksek iradesinin gerekli gördüğü her şeye boyun eğmeye hazırdır". Gazeteye göre "iş başlatan bu cömert otkrat, onu nasıl başarıyla taçlandıracağını bilecektir".⁹⁵

İstanbul'daki İngiliz elçisine göre belirlenen ve hükûmetine bildirilen mütareke şartları ağırdır. Bu, İngiliz donanmasını harekete geçirecek Çanakkale önlerine gelmelerine sebep yaratmıştır. Neticesinde donanma, Beşike limanına demirlemiştir. Bu durum, İstanbul'da İngiliz Elçiliği aracılığıyla Osmanlı yetkililerine iletilmiştir.⁹⁶ Dönemin öne çıkan İngiliz gazetelerinden biri olan *Standard*, kısa bir süre önce Rusların İstanbul'a yürümleri durumunda tedbir alınması konusunda uyarılarda bulunmuştur. Akdeniz'deki İngiliz donanmasının harekete geçmesi çağrısını yapmıştır ki nitekim bu gerçekleşmiştir.⁹⁷ *Bilgarin* ise tüm Avrupa'nın "hayal olarak gördüğü" Rus ordusunun İstanbul'a girmesinden önce ne yabancı müdahalesi ne de barış antlaşmasının imzalanmasını mümkün görmektedir.⁹⁸

Bir yandan mütareke şartları üzerinden fikir teatisi yapılırken diğer yandan Rus ordusunun Trakya'daki ilerleyişi sürmektedir. *Bilgarin*, ateşkes antlaşmasının imzalanacağına odaklanan kişilere, askerî operasyonların durduğunu düşünmemelerini tavsiye etmiştir. Çünkü gazeteye göre Rus ordusu, bir iki hafta öncesine kıyasla "hızlı ve saldırgan bir tutum göstermese de" Rus birlikleri İstanbul'a doğru seferine devam etmektedir.⁹⁹ 26 Ocak'ta Dimetoka, Uzunköprü ve Lüleburgaz, 29 Ocak Çorlu işgal edilmiştir. Rus ordusu, Plevne'nin düşmesinden kısa bir süre sonra İstanbul surlarının önüne dayanmıştır. Aslında bu durum, Rusların antlaşma masasında ellerini kuvvetlendirici güçlü bir etkidir. Nitekim Rus İmparator II. Aleksandr, 30 Ocak 1878 tarihinde Sultan II. Abdülhamid'in mütareke teklifini kabul ettiğini duyurmuştur. 31 Ocak'ta da Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Edirne Mütarekesi imzalanmıştır.¹⁰⁰

3.5. Yeşilköy'deki 3 Mart 1878 Tarihli Ayastefanos Ön Antlaşması

Rus ordusu, bir mütareke imzalanmışsa da 6 Şubat 1878 tarihi itibarıyla Çatalca önlerine gelmiştir. Kazanlık'taki Rus Ana Karargâhı, 7 Şubat'ta Yeşilköy'e nakledilmiştir. Prens Gorçakov, Beşike limanında demirlemiş İngiliz filosunun İstanbul içlerine girmesi durumunda Rus askerinin Osmanlı başkentini zapt edeceğini 10 Şubat'ta gönderdiği bir yazıyla Büyük Güçlere bildirmiştir. Bu yazıdan üç gün sonra İngiliz filosuna ait altı gemi "her ne kadar lüzumu yoksa da tebaasını korumak için"¹⁰¹ Çanakkale Boğazından geçip İstanbul'a doğru yönelerek Gelibolu, Bolayır ve Mudanya açıklarına demir atmıştır. *Bilgarin*, İngiliz filosunun boğazdan geçişinin öngörüldüğünü ancak bu geçişe karşı koyma noktasında Osmanlı Devleti'nin hazır olmadığını yazmıştır. Ruslar ise İngilizlerin bu girişimine karşılık olarak İstanbul surlarına dayanmışlardır. Gazeteye göre bu "çok küçük bir teşebbüsle girilecek Osmanlı başkentinin Rusların elinde olduğu anlamına gelmektedir".¹⁰²

İki büyük gücün İstanbul üzerinden vermeye çalıştığı mesaj, durumun vahametini gösterir niteliktedir. Öyle ki *Bilgarin*'e göre İstanbul çok kritik bir vaziyetin içerisinde. "Her saat başı kalabalıklar hâlinde [İstanbul'a] gelen Çerkeslere ve başıbozuklara kurban olmaya hazırlanan ahalide büyük bir korku hâkimdir".¹⁰³ Grandük Nikola Nikolaeviç, 18 Şubat'ta Sultan II. Abdülhamid'e başvurarak

⁹⁵ *Bilgarin*, Godina I, Broy 29, 21 Ocak [Ocak] 1878, s. 1.

⁹⁶ DAB, ATASE, Fon Kodu: 110-9-1-3, Kutu No: 48, Dosya No: 0, Gömlek No: 2, 13 Kanunusani 1293 / 25 Ocak 1878.

⁹⁷ *Bilgarin*, Godina I, Broy 27, 11 Ocak [Ocak] 1878, s. 3.

⁹⁸ *Bilgarin*, Godina I, Broy 28, 18 Ocak [Ocak] 1878, s. 1.

⁹⁹ *Bilgarin*, Godina I, Broy 28, 18 Ocak [Ocak] 1878, s. 3.

¹⁰⁰ Ali Akyıldız, Sürgün Sefir Sadullah Paşa, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 80. Antlaşma metni için bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 543-545.

¹⁰¹ DAB, ATASE, Fon Kodu: 110-9-1-3, Kutu No: 52, Dosya No: 0, Gömlek No: 161, 28 Kanunusani 1293 / 9 Şubat 1878.

¹⁰² *Bilgarin*, Godina I, Broy 34, 8 Şubat [Şubat] 1878, s. 1.

¹⁰³ *Bilgarin*, Godina I, Broy 32, 1 Şubat [Şubat] 1878, s. 1.

İngilizlerin bu teşebbüslerine karşılık olarak 10 bin Rus askerinin İstanbul'a girmesine müsaade verilmesini talep etmiştir. Ancak bu talep padişah tarafından reddedilmiştir.¹⁰⁴ *Bilgarin* editörleri daha önce de belirtildiği gibi Rus askerinin İstanbul'a girmeden bir barış antlaşmasının imzalanmasını mümkün görmemektedir. Zira gazeteye göre bu durum uzun sürmeyecek ve Ruslar, mukavemet görmeden İstanbul'a gireceklerdir ki sultan, Rusların istediklerini onlara vermek zorunda kalacaktır. "İngiliz filosu da birkaç olağanüstü olay dışında bugünkü gibi saray önünde hareketsiz bir şekilde kalıp yüksek iradesiyle her şeyi çözen kazanarı [II. Aleksandr'ı] öfkeyle izleyecektir".¹⁰⁵

Grandük Nikola Nikolaeviç, 21 Şubat'ta bu defa Babıali'ye bir ultiatom vermiştir. Bu ultiatomda 10-12 bin askerle birlikte Yeşilköy'e yerleşmeye karar verildiği bildirilmiş ve Babıali'nin bu kararı kabul etmesi beklenmiştir ki aksi durumda stratejik noktaların ele geçirileceği tehdidinde bulunulmuştur.¹⁰⁶ *Bilgarin*, oldukça ateşli bir şekilde Rusların İstanbul'a girmesinden yanadır. Gazeteye göre "Türk surlarına hâkim olan Rusların gerçekten geriye dönebileceği ve yıllardan beridir rüyasını görüp hayalini kurduğu bu yere, bu şehre girmeyeceği düşünülebilir mi? Bundan daha uygun bir an olur mu?".¹⁰⁷

Osmanlı hükûmeti, 22 Şubat'ta aldığı bir kararla 1.500 kişiyi aşmamak kaydıyla Rus askerinin Yeşilköy'e girmesine izin vermiştir.¹⁰⁸ *Bilgarin*'e göre "hükümdarların en fanatiği olan Sultan II. Abdülhamid, Moskovalı düşmanın bir süreliğine de olsa kendi başkentine girmesine müsaade vermesini kimse beklememiştir. Ama silahın kudretinin yaptıramayacağı ne vardır ki!".¹⁰⁹ İngilizlerin diplomatik ilişkileri keseceklerine dair yapmış oldukları beyanlar, Rusları geri adım atmaya zorlayıp İstanbul'un içlerine kadar yürümelerine mâni olmuştur. 23 Şubat'ta Yeşilköy'deki Rus Ana Karargâhında Osmanlı ve Rus delegeleri arasında ilk toplantı yapılmıştır. Toplantıda Osmanlı Devleti'ni temsilen dönemin Hariciye Nazırı Safvet Paşa ve Berlin Sefiri Sadullah Bey, Rusya'yı temsilen ise General İgnatyev ve Rus diplomat Nelidov yer almaktadır.¹¹⁰

Rusların İstanbul önlerine dayanması ve neticesinde yukarıda da değinildiği üzere Osmanlı Devleti ile bir antlaşma zeminin oluşması, *Bilgarin* editörlerini hoşnut etmiştir ki "Rus otokratın [II. Aleksandr] tüm Avrupa'nın gözleri önünde bu insani davayı alenen ve şanlı bir şekilde tamamlamak için yaptığı girişimin tarihte kıyaslanabileceği bir örneği yoktur".¹¹¹ Aslında gazete, Bulgarların Rus imparatorun ve halkının yaptıklarına minnettar olması gerektiğini düşünmekte ve bir yol haritası çizmektedir. Gazeteye göre "Türk fanatizmine karşı Bulgaristan topraklarında çekinmeden bolca kanını akıtan Rus kardeşimizin bu büyük iyiliğini nasıl ödeyeceğimiz konusu gündeme gelecektir. Her girişime itaat etmez, karşılıklı kardeş sevgisi göstermez ve sonsuz birlik sağlamazsak, bu iyiliğe nasıl karşılık verebileceğimizi bilmiyoruz".¹¹²

Gazete açısından gerçekleşen görüşmelerde edinilen bilgiler neticesinde Bulgaristan'ın sınırının Selanik ve Athos Dağı'na dayanacak olması "en büyük mutluluktur". Bununla birlikte Bulgaristan'ın yönetim şeklinin "krallık" mı yoksa "prenslük" mi olacağı üzerine de bir tartışma mevcuttur. Romanya ve Sırbistan'ı örnek alarak bu iki devletin sahip olduklarından daha fazlasının istenmemesi konusunda Bulgarlara telkinlerde bulunulmuştur. *Bilgarin*'in bu konudaki cevabı ise açık ve nettir: "Kurtarıcımızın [Rusya] bizim için tayin ettiğini kabul edeceğiz". Bu kadar keskin bir ifade kullanılmasına rağmen söylenti şeklinde yayılan ve doğruluğu netleştirilmeyen bazı maddelere şüpheyle yaklaşılmaktadır. Söz konusu maddelerden biri, Türk ve Müslümanlara Bulgaristan'ı terk etmeleri için iki senelik bir süre verildiği hakkındadır. Gazete, bu konuyu kısa süre içerisinde tartışmaya açarak antlaşmanın imzalanmasından sonraki dönemde temel konunun bu olması

¹⁰⁴ Özden Çalhan, Alev Keskin, a.g.e., s. 92.

¹⁰⁵ *Bilgarin*, Godina I, Broy 34, 8 Fevruari [Şubat] 1878, s. 1.

¹⁰⁶ Özden Çalhan, Alev Keskin, a.g.e., s. 92.

¹⁰⁷ *Bilgarin*, Godina I, Broy 34, 8 Fevruari [Şubat] 1878, s. 1.

¹⁰⁸ Özden Çalhan, Alev Keskin, a.g.e., s. 92.

¹⁰⁹ *Bilgarin*, Godina I, Broy 32, 1 Fevruari [Şubat] 1878, s. 1.

¹¹⁰ Ali Akyıldız, a.g.e., s. 80.

¹¹¹ *Bilgarin*, Godina I, Broy 35, 11 Fevruari [Şubat] 1878, s. 1.

¹¹² *Bilgarin*, Godina I, Broy 35, 11 Fevruari [Şubat] 1878, s. 1.

gerektiğini vurgulamıştır. Ancak Osmanlı Devleti, İngiltere'nin de desteğini alarak bunun gerçekleşmesine engel olmuştur.¹¹³

Rus ve Osmanlı delegeleri arasında yapılan görüşmeler neticesinde 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos'ta bir ön antlaşma imzalanmıştır.¹¹⁴ “Görevin tamamlandığını” düşünen gazeteye göre “fırtına ve gök gürültüsünden sonra muhteşem bir güneş ve açık bir hava gelmektedir. Doğanın kanunu her yerde aynıdır”.¹¹⁵ Antlaşmanın maddelerinin tam olarak bilinmemesi ise gazete editörlüğünü tereddütte bırakmıştır. Özellikle Selanik ve Dedeağaç'ın Bulgaristan'ın sınırları içerisinde olup olmadığı bir kafa karışıklığı yaratmıştır. Buna rağmen *Bulgarin*'e göre bu “büyük günün” kendileri için iki anlamı vardır: “3 Mart hem Rus imparatorunun tahta çıkışının yıl dönümü olması hasebiyle kutlanacak hem de özgürlüğün günü olarak anılacaktır”.¹¹⁶ Aslında gazetenin dediği gibi de olmuştur. Bulgaristan Prensi Aleksandır Batenberg'in yayımlanan 9 Ocak 1880 tarihli buyruğuyla 3 Mart'ın “II. Aleksandr'ın tahta çıkışı ve Ayastefanos Antlaşması” günü olarak kutlanmasına karar verilmiştir.¹¹⁷ Nitekim bu kutlamalar, günümüze değin sürmektedir.

Sonuç

Savaşın bizzat yaşandığı coğrafyadan 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'ni bir süreli yayın aracılığıyla takip etmek, dönemin siyasi atmosferini ve havasını milliyetçiliğin zirve yaptığı bir dönemde Romanya'da yaşayan Bulgarların gözünden yaşamak, olaylara ve gelişimlerine farklı perspektiften bakmak açısından önemlidir. Gazetenin sunduğu verilerin ve paylaştığı haberlerin, arşiv belgeleri, araştırma ve inceleme eserlerle desteklendiğinde doğruluk payının olduğu söylenebilir. Gazetenin belirli bir konseptinin bulunması ve haberlerini savaş odaklı yayımlaması da okuyucunun dikkatini canlı bir şekilde savaşta tutmaktadır.

Bulgarin gazetesinin Rus yanlısı bir yayın politikası benimseyip Bulgarların haklarını gözettiği, haber içerikleri ve yazılan makalelerden net bir şekilde anlaşılmalıdır. Gazete editörlüğünün harbin yaşandığı dönem içerisinde Rusya ve İngiltere'nin nüfuz mücadelesinde Rusya'dan taraf olması yayın politikasını etkileyen ana unsurdur. Bunun sebebi, Rus İmparator II. Aleksandr'ın Bulgarları “özgürlüğüne kavuşturmak” adına savaşa girdiğine inanılmasıdır. Keza ifadelerin keskinliğinden, seçilen haberlerden, yazılan makalelerinin içeriklerinden yayın politikasının merkezinde Osmanlı karşıtlığı haber ve bilgi paylaşımının olduğu da açıkça görülmektedir. Aslında bunun nedeni, makalenin başında belirtildiği gibi gazetenin Osmanlı denetim mekanizmasından geçmediği ve daha “bağımsız” bir haberciliğin yapıldığı önce Bükreş ve sonra Yergöğü'de çıkarılmış olmasıdır. Belki de en önemli husus, Bulgarların millî bir devlet yaratma sürecinde “öteki” figürünün Osmanlı Devleti olmasıdır.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB), Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi (ATASE)*

2. Süreli Yayınlar*

Bulgarin

Dirjaven Vestnik

¹¹³ Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, “Balkanlarda Büyük Soykırım: 93 Harbi Döneminde Rus Ordusunun Bulgaristan'daki Türklere Yönelik Politikası”, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) -Vatan Neresi?- Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 1-2 Kasım 2018, İstanbul, Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını, İstanbul 2019, s. 218.

¹¹⁴ DAB, ATASE, Fon Kodu: 110-9-1-3, Kutu No: 55, Dosya No: 0, Gömlek No: 149.

¹¹⁵ *Bulgarin*, Godina I, Broy 37, 22 Fevruari [Şubat] 1878, s. 1.

¹¹⁶ *Bulgarin*, Godina I, Broy 37, 22 Fevruari [Şubat] 1878, s. 1.

¹¹⁷ Petko St. Petkov, “Kak i Zašto 19 Fevruari/3 Mart Stana Ofitsialen i Natsionalen Praznik na Bılgariya?”, Godişnik na İstoriçeski Fakultet, Tom 4, Broy 1, Univ. İzd. “Sv. Kiril i Metodiy”, 2020, s. 279-280; *Dirjaven Vestnik* [Resmî Gazete], 19 Yanuari 1880, Godina I, Broy 22, s. 1.

* Arşiv künyceleri dipnotlarda gösterilmiştir.

* Gazete künyceleri dipnotlarda gösterilmiştir.

3. Kitap, Makale ve Tezler

- ANDREEV, M.B., Bilgarskiyat Peçat Prez Vızrajdaneto (Zaçenki i Razvoy), İzdanie na Drujestvoto na Stoliçnit Jurnalisti, Sofya 1932.
- AKYILDIZ, Ali, Sürgün Sefir Sadullah Paşa, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Bilgarski Glas, ot B.R.Ts.K. (БПИК), Jeneva 1870.
- ÇALHAN, Özden-KESKİN, Alev, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.
- HACISALİHOĞLU, Neriman Ersoy, “Balkanlarda Büyük Soykırım: 93 Harbi Döneminde Rus Ordusunun Bulgaristan’daki Türklere Yönelik Politikası”, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) -Vatan Neresi?- Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 1-2 Kasım 2018, İstanbul, Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını, İstanbul 2019, s. 207-219.
- ERTUNA, Hamdi, Gazi Osman Paşa ve Plevne Savunması, Gazi Osman Paşa’nın Plevne Savunması ve Türk Askerinin Kahramanlık Destanı, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Türk Asker Büyükleri ve Zaferleri Serisi No: 6, Ankara 1982.
- GEORGEON, François, Sultan Abdülhamid, çev. Ali Berktaş, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- İbrahim Edhem, Plevne Hatıraları, yay. haz. Seyfullah Esin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1979.
- IVANÇEV, Dimitir P., (Sis.), Bilgarski Periodiçen Peçat 1844-1944, Anotiran Bibliografski Ukazatel, Tom 1, Nauka i İzkustvo, Sofya 1966.
- KARAGÜL, Asya Setinay, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Rus Ordusu’nun Kars’ı Ele Geçirme Süreci, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.
- KARAKULAK, Mesut, “93 Harbi’nde Esir Olmak: Rusya’daki Osmanlı Savaş Esirleri ve Gündelik Hayatları”, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) -Vatan Neresi?- Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 1-2 Kasım 2018, İstanbul, Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını, İstanbul 2019, s. 230-257.
- Mahmud Celâleddin Paşa, Mir’ât-ı Hakikat, Tarihî Hakikatların Aynası, haz. Doç. Dr. İsmail Miroğlu, Berekât Yayınevi, İstanbul 1983.
- MEVSİM, Hüseyin, “Bulgarca Süreli Yayıncılığına Dair Notlar”, Kebikeç, Yıl 25, Sayı 50, 2020.
- NOVRUZLU, Tural, Rus Kaynaklarına Göre 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Plevne Müdafaası, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2022.
- PETKOV, Petko St., “Kak i Zašto 19 Fevruari/3 Mart Stana Ofitsialen i Natsionalen Praznik na Bulgariya?”, Godişnik na İstoriçeski Fakultet, Tom 4, Broy 1, Univ. İzd. “Sv. Kiril i Metodiy”, 2020, s. 279-291.
- SÜER, H. Hikmet, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- SÜKAN, Şadi, TSK Tarihi Osmanlı Devri, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekâtı, Cilt II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- TAŞDEMİR, Ahmet, “Osmanlı Ordusunda Stratejik Yönetim Zaafiyeti Örneği: 93 Harbi’nde Balkan Savunmasının Çöküşü”, Harp Tarihi Dergisi, Sayı 1, Haziran 2020, s. 1-40.
- ÜRKMEZ, Naim, “Savaşın Öteki Yüzü: Romanya’daki 93 Harbi Esirleri”, Belleten, Cilt 84, Sayı 300, Ağustos 2020, s. 789-824.
- Yüzbaşı von Herbert, Plevne Meydan Muharebesi: Bir İngiliz Subayının Anıları, çev. Nurettin Artam, Kastaş Yayınları, İstanbul 2004.

BALKAN SAVAŞLARINDA ŞARKÖY ÇIKARMASI VE BOLAYIR MUHAREBESİ

Hakan SAVRAN*

Öz: Balkan Savaşları, kara ve denizde geniş coğrafyaya yayılmış, çok taraflı ve cepheleli bir savaştır. Osmanlı Devleti, her ne kadar yüzyıllardır denizlerde başarılı muharebeler yapmış olsa da 19. yüzyıl sonlarında donanmaya gerekli ilgi gösterilmeyip modernizasyonunun yapılmaması sonucu, eski gücünü kaybetmişti. Bundan dolayı Balkan Savaşları başladığı zaman Osmanlı donanması muharebelere hazır olmamakla birlikte, envanterinde bulunan nakliye ve harp gemilerinden bazıları da kullanılamaz durumdaydı. Ancak Edirne'nin, Bulgar muhasarasından kurtarılması için alternatif bir yol olarak Bolayır mevkiinden yapılacak taarruza müştereken donanmanın da Şarköy sahilinden yapacağı çıkarma harekâtıyla destek vermesi planlandı. Her ne kadar neticesi bakımından Bolayır Muharebesi ve Şarköy Çıkarması başarılı olmamış olsa da çıkarma öncesinde tatbikat yapılarak bu harekâta hazırlanılması Osmanlı denizcilik tarihi açısından ayrı bir değere sahip ve örnek olabilecek bir harekâttir. Bu çalışmada, denizden ve karadan müşterek icra edilecek olan muharebeler öncesinde yapılan hazırlıklar, çıkarma esnasında yaşananlar ve çıkartmanın sonlandırılma süreci, tüm detaylarıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Balkan Savaşları, Şarköy Çıkarması, Bolayır Muharebesi, Donanma, Ordu.

ŞARKÖY LANDING AND BOLAYIR BATTLE DURING BALKAN WARS

Abstract: The Balkan Wars were a multilateral and multifront war that spread over a wide geography on land and sea. Although the Ottoman Empire had fought successful battles at sea for centuries, it had lost its former power as a result of the lack of attention to the navy and its modernization in the late 19th century. Therefore, when the Balkan Wars started, the Ottoman navy was not ready for battles and some of the transport and warships in its inventory were unusable. However, as an alternative way to liberate Edirne from the Bulgarian siege, it was planned that the navy would jointly support the offensive from Bolayır and the navy would support the landing operation from Şarköy coast. Although the Battle of Bolayır and the Şarköy Landing were not successful in terms of the outcome, the preparation for this operation by conducting drills before the landing is an operation that has a special value and can be an example in terms of Ottoman maritime history. In this study, the preparations made before the battles to be carried out jointly by land and sea, the events that took place during the landing and the finalization process of the landing will be tried to be revealed in all details.

Key Words: Balkan Wars, Şarköy Landing, Battle of Bolayır, Navy, Army.

Giriş

Askerî güç bakımından Balkan müttefik devletlerinin en zayıfı olan Karadağ'ın, 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle Balkan Savaşlarının fitili ateşlenmişti¹. On gün sonra ise Bulgaristan ve Sırbistan², hemen akabinde de Yunanistan Osmanlı Devleti sınırlarını geçerek savaş ilan etmişti³. Böylece Karadeniz'den Adriyatik'e, Adalar Denizi'nden İyon Denizi'ne kadar olan geniş

*Dr., e-posta: hakansavran_88@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7984-5062.

¹ Fevzi Çakmak, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C. 1, Yay. Haz. Nilüfer Hatemi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 184; Kazım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, C. 1, Yay. Haz. Burak Kayaberk-Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 294; Svetozar Tonjöröff, "The War in The Balkans", *North American Review*, C. 196, No. 685, December 1912, s. 729; Carnegie Endowment For International Peace, *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Washington 1914, s. 49.

² Архиви. ВГ, ЦДА, ф. 284К, оп.1, а.е. 2849а, л.1.1-2. (Sofya, Çar Ferdinand'ın Balkan Savaşlarını ilan etmek için Bulgar halkına yönelik yayınladığı manifesto); *Tanin*, R. 5 Teşrinievvel 1328/M.18 Ekim 1912, Nr.1474, s. 1-2.

³ *Tanin*, R. 6 Teşrinievvel 1328/M.19 Ekim 1912, Nr.1475, s. 1; Nuri Yavuz, "Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı", *Gazi Akademik Bakış*, C. 1, S. 2, Ankara 2008, s. 143.

bir sahada aynı anda dört Balkan devletine karşı savaşa girilmişti⁴. Osmanlı Devleti'nin siyasî, askerî ve ekonomik olarak zorluklar yaşadığı bir süreçte, ordudaki eksiklerini gidermeden savaşa girmesi, ister istemez yapılan muharebelerin sonuçları üzerine doğrudan etki etmişti⁵. Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi, Balkanlarda olabilecek muhtemel savaşlara karşı, 12 farklı sefer planı hazırlamıştı⁶. Bunlardan 5 numaralı sefer planına göre; Osmanlı orduları Şark ve Garp Cepheleri olmak üzere Balkanlarda iki ana harekât bölgesine ayrılarak dört Balkan devletine karşı aynı anda muharebe etmeyi öngörmüşse de hazırlanan planlar doğrultusunda hareket etmek mümkün olmamıştı⁷.

Hazırlanan 5 numaralı sefer planında Şark Cephesi hattının sınırları belirlenerek Bulgar kuvvetlerine karşı Şark Ordusu kolordu birlikleri Kırklareli-Edirne arasındaki hatta toplanmıştı⁸. Yaklaşık 65 km uzunluğundaki bu hatta muharebeler, 21-24 Ekim 1912 tarihleri arasında meydana gelmiş⁹ ancak en yoğun çarpışmalar 22-23 Ekim'de Edirne, Süloğlu, Erikler ve Kırklareli bölgelerinde yaşanmıştı¹⁰. Osmanlı kurmayları Bulgar ordusunun yığınakları ve yürüyüş güzergâhları hakkında yeterli istihbarata sahip olmamakla birlikte¹¹, Şark Cephesi'nde Bulgarların icra edilecek muharebeler için 3 ordu teşkil ettikleri biliniyordu. Zira buna rağmen Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'ya bir an evvel taarruza geçmesi hususunda ısrar etmekteydi¹². Gelen yoğun taarruz isteğini bertaraf edemeyen Abdullah Paşa, Bulgar kuvvetlerinin üzerine genel taarruz emrini vermek durumunda kalmıştı¹³. Böylece Osmanlı Şark Ordusu, 22 Ekim 1912'de Eskipoloz (Yoğuntaş)-Tunca mevki arasında düşman mevzilerine taarruz harekâtına başlamıştı¹⁴.

Şark Ordusu birliklerinin muharebelerin daha ilk günlerinde Bulgar kuvvetleri karşısında icra edilen çarpışmalarda panik ve korku halinde geri çekilmesi, Kırklareli bölgesinde bozgunu kaçınılmaz hale getirmişti. Durumun vahametini gören Abdullah Paşa, Şark Ordusu'nu artık Kırklareli-Yenice mevkiinde tutmanın mümkün olmayacağını anlamış ve tehlikenin önünü almak için Şark Ordusu'nun Lüleburgaz-Pınarhisar hattına çekilmesi emrini kolordulara göndermişti¹⁵. Karşılaştığı manzara karşısında, III. Kolordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa ise "Tek bir düşman askeri görmeden ve tek bir kurşun dahi atılmamışken asker delicesine, koyun sürüsü gibi Kırklareli yönüne doğru kaçmıştır." değerlendirmesinde bulunmaktan kendini alıkoyamamıştı¹⁶.

Bulgar kuvvetleri karşısında Kırklareli mevkiinde tutunamayan Osmanlı Şark Ordusu, geri çekilmiş ve coğrafi olarak en münasip müdafaa zemini olan Lüleburgaz-Pınarhisar mevkiinde tekrar yeni bir

⁴ Sezai Öztaş, "Balkan Savaşları'nda Edirne'nin Bulgar İşgalinden Kurtarılmasının İç ve Dış Kamuoyundaki Yankısı", *Tarih ve Toplum*, Eğitim Yayınevi, İstanbul 2023, s. 53.

⁵ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Genişletilmiş 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 3-5.

⁶ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Balkan Harbi (1912-1913)*, Cilt 1, ATASE Yayınları, Ankara 1970, s. 186.

⁷ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Cilt 1, Timaş Yayınları İstanbul 2017, s. 137,142; Mehmed Ali Nüzhet, *Balkan Harbi Üzerine*, Yay. Haz. İsmet Sarıbal, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 34.

⁸ ATASE. BLH, Klasör: 4, Dosya: 17, fihrist: 4-36. (R. 17 Mart 1330/M. 30 Mart 1914 Tarihli Harbiye Nezâreti Celilesi'ne gönderilen, 1328-1329 Seferi, Heyet-i Tahkikiye Raporu).

⁹ Macedona-Bulgarian Central Committee, *Bulgaria an Account of the Political Events During The Balkan Wars*, Chicago 1919, s. 12; Richard C. Hall, *Balkan Savaşları (1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası)*, Çev. M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 32-33, 35.

¹⁰ Mehmet Nihat, *1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi*, Cilt 2, Askeri Matbaa, İstanbul 1340, s. 138-139.

¹¹ *Tanin*, R. 8 Teşrinievvel 1328/M.21 Ekim 1912, Nr. 1477, s. 2.

¹² Abdullah Paşa, *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Balkan harbi Hatıraları*, Hazırlayan: Tahsin Yıldırım- İbrahim Öztürkçü, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2012, s. 191.

¹³ Sait Pertev Demirhan, *Balkan Savaşı'nda Büyük Genel Karargâh*, Çev: Sema Demirtaş, Alfa Yayınları, İstanbul 2012, s. 133, 135.

¹⁴ ATASE. BLH, Klasör: 78, Dosya: 67, fihrist: 11. (H. 9-10 Teşrinievvel 1328/M. 22-23 Ekim 1912, Osmanlı Ordu-yı Hümayun'u Başkumandanlık Vekâleti Erkân-ı Harbiyesi'nden, Garp Ordusu Kumandalığı'na gönderilen şifre telgraf).

¹⁵ Bulgaristan Harbiye Nezareti Genelkurmay Dairesi Harp Tarihi Encümeni, *1912-1913 Balkan Harbinde Türk-Bulgar Harbi Kırklareli Harekâtı*, Cilt 2, Çev. Murat Tunca, Askeri Matbaa, İstanbul 1943, s. 408-409.

¹⁶ BOA, HR. SYS., Nr. 2965.19-2. (R. 11 Teşrinievvel 1328/M. 24 Ekim 1912, Mahmut Muhtar Paşa'nın Pınarhisar'dan, Bâb-ı Âli Daire-i Hariciye Kalemine gönderdiği telgraf).

savunma hattı kurabilmişti¹⁷. 27 Ekim'de taarruz emri alan Bulgar ordusu, Lüleburgaz-Karaağaç bölgesine doğru ileri harekâta geçmesiyle muharebeler yeniden başlamıştı. Bulgar kuvvetleri, sağ kanatta Yenice'den Babaeski istikametine, merkez kuvvetleri Kavaklı'ya ve sol kanatta bulunan kuvvetleri ise seri bir yürüyüşle Pınarhisar-Vize üzerinden Çorlu istikametine ilerlemişti¹⁸. Aynı günlerde Tanin gazetesi ise Bulgar kuvvetlerinin sağ kanattan muharebeye başlayarak Edirne-İstanbul demiryolu hattını ele geçirmeye çalışacağı haberlerine yer veriyordu¹⁹. 27 Ekim-1 Kasım tarihleri arasında yapılan Lüleburgaz-Pınarhisar Muharebeleri de Osmanlı Devleti açısından istenildiği gibi gitmemişti. Dolayısıyla 31 Ekim'den itibaren Birinci Şark Ordusu'nun²⁰ Vize-Lüleburgaz hattında tutunamayarak geri çekilmesi üzerine²¹ Nazım Paşa'nın, İkinci Şark Ordusu'nun da tehlikeli bir duruma düşmemesi için²² 1 Kasım'dan itibaren İkinci Şark Ordusu'nun da mevzilerini terk ederek geri çekilmesi emrini vermesiyle muharebeler sona ermişti²³.

Bu tarihten sonra Çatalca hattı gerisine çekilmeye başlayan Osmanlı kuvvetlerini Bulgar ordusu takip etmemişti. Etmesi de pek mümkün görünmemektedir. Zira Bulgar askerleri arasında da disiplin bozulmuş ve yorgunluk baş göstermişti. Ayrıca menzil noktalarından uzaklaşmış olmaları Bulgar kuvvetlerinin iase ve ikmal eksiklerini tamamlaması hususunda yeni zorlukları beraberinde getirmekteydi. Bundan dolayı zamana ihtiyaçları olan Bulgar kuvvetleri, destek birliklerin gelmesi sonrası ancak 6 Kasım 1912'de yeniden ileri harekâta geçebilmişti²⁴. Çatalca hattında, Anadolu'dan gelen takviye kuvvetlerle sürekli desteklenen ve tahkimatlarını güçlendiren Osmanlı ordusu, iyi bir savunma hattı kurup kara ve deniz topçu birliklerinden de koordineli bir şekilde faydalandı²⁵. Bundan dolayı muharebelerde büyük bir avantaj sağlayan Çatalca Ordusu²⁶, Bulgaristan'a önceden kazandıkları zaferlerin aksine 17-18 Kasım 1912'de yapılan muharebelerde beklemedikleri bir mağlubiyet yaşattı²⁷. Bulgar ordusunun umulanın aksine, Çatalca önlerinde mağlup olması, o zamana kadar barışa yanaşmayan Bulgar Çarı Ferdinand'ın tutumunu değiştirerek barış görüşmelerinin başlatılması için Bulgar Hükümeti'ne talimat vermesine neden olmuş, 19 Kasım 1912'de ise Osmanlı Hükümeti'ne kendilerinin ve müttefiklerinin barış şartları iletilmişti²⁸. Barış müzakerelerinin

¹⁷ Mehmet Niyazi, *Şark Ordusu'nda Aziz Paşa Fırkası*, Kader Matbaası, İstanbul 1331, s. 65.

¹⁸ ATASE. BLH, Klasör: 78, Dosya: 67, fihrist: 20-2. (R. 14 Teşrinievvel 1328/M. 27 Ekim 1912, Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Başkumandanlık Vekâleti Erkân-ı Harbiyesi'nden, Çerkezköy'de Umûm Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesi'ne gönderilen şifre telgraf).

¹⁹ Tanin, R. 17 Teşrinievvel 1328/M.30 Ekim 1912, Nr. 1486, s. 1

²⁰ Kırklareli mağlubiyeti sonrasında Lüleburgaz-Pınarhisar hattına çekilen Şark Ordusu burada yeniden teşkilatlandırılarak Birinci Şark Ordusu ve İkinci Şark Ordusu olarak ikiye ayrılmış ve genel komutası Başkumandanlık Vekâleti'ne bağlanmıştır. Birinci Şark Ordusu önce Abuk Ahmet Paşa komutasına verilse de 29 Ekim 1912'de istifası üzerine Abdullah Paşa komutayı devralmıştır. İkinci Şark Ordusu ise ilk olarak Ferik Hamdi Paşa komutasına bırakıldıysa da 1 Kasım'da, Mahmut Muhtar Paşa komutasına verilmiştir. Bkz. BOA, HR. SYS., Nr. 2965.20-7. (R. 20 Teşrinievvel 1328/M. 2 Kasım 1912 Başkumandan Vekili Birinci Ferik Nazım Paşa'nın Çerkezköy'den, Bâb-ı Âli Daire-i Hariciye Kalemi'ne gönderdiği telgraf); Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, "Balkan Harbi", *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 99, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 56-57; Mahmut Muhtar Paşa, *Balkan Harbi Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusunun Muharebeleri*, Çev: A. Basad Kocaoğlu, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 76.

²¹ Mehmet Nihat, *1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi*, Cilt 3, Askeri Matbaa, İstanbul 1928, s. 573

²² BOA, HR. SYS., Nr. 2965.20-7. (R. 20 Teşrinievvel 1328/M. 2 Kasım 1912, Başkumandan Vekili Birinci Ferik Nazım Paşa'nın Çerkezköy'den, Bâb-ı Âli Daire-i Hariciye Kalemine gönderdiği telgraf)

²³ Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, Çev. Z. Biberyan, Sander Yayınları, İstanbul 1975, s. 503-504.

²⁴ Mehmet Nihat, *1328-1329 Balkan Harbi*, Cilt 3, s. 575-577; Hall, a.g.e., s. 41.

²⁵ Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 456.

²⁶ Lüleburgaz-Pınarhisar Muharebeleri sonrası Çatalca hattına çekilen Birinci ve İkinci Şark Ordusu, 7 Kasım 1912'de lağvedilerek yerine Nazım Paşa'nın komutasında, Başkumandanlık Karargâhı'na bağlı Çatalca Ordusu kurulmuştur. Kurulan yeni ordu, temelde üç nizamiye, üç redif kolordusu ve bir bağımsız süvari tugayından teşkil edilmiştir. Bkz. Mehmet Nihat, *Balkan Harbi'nde Çatalca Muharebesi*, Askeri Matbaa, İstanbul 1341, s. 33; Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu Birinci Çatalca Muharebesi*, Cilt 1, Kitap 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 17-19.

²⁷ Mahmut Belig Üzdil, *Balkan Savaşı'nda Mürettep 1'inci Kolordunun Harekâtı*, Yay. Haz. Ahmet Tetik-Şeyda Büyükcân, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s. 135.

²⁸ Necdet Hayta, *Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)*, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2008, s. 6-7; Bulgarlara, Çatalca Muharebesi öncesinde bir kez daha sulh talep

gerçekleşeceği yer olarak seçilen Londra'da²⁹, 16 Aralık 1912'de St. James Sarayı'nda başlayan açılış konferansı³⁰ sonrası heyetler arası devam eden müzakerelerde taraflar uzlaşma sağlayamamıştı. Nihayetinde 17 Ocak 1913'te Avrupa Büyükelçiler Konferansı sonrası Edirne'nin Balkan müttefiklerine bırakılması ve Adalar Denizi'nde bulunan adaların geleceği konusunda kararın da Avrupa devletlerine ait olmasını içeren nota, Osmanlı Hükûmeti'ne bildirildi³¹. Bunun üzerine Enver Bey öncülüğünde İttihatçıların gerçekleştirdiği Bâb-ı Âli Baskını neticesinde Kamil Paşa Hükûmeti düşürülmüştü³².

1. Şarköy Çıkarması ve Bolayır Muharebeleri

1.1 Mütareke Dönemi Sonrası Balkan Savaşlarının Yeniden Başlaması

Bâb-ı Âli Baskını sonrası, Kamil Paşa'dan boşalan Sadaret makamına Mahmut Şevket Paşa, Nazım Paşa'dan boşalan Başkumandanlık Vekâleti görevine de Ahmet İzzet Paşa getirildi³³. Ahmet İzzet Paşa, yeni bir harekâta ancak ordunun tüm eksiklerinin tamamlanarak başlanması gerektiğini düşündüğü için İttihat ve Terakki Fırkası'nın desteklediği hükûmet tarafından kendisine bir an önce harekete geçmesi hususunda baskı yapılmaktaydı. Bilhassa Edirne kuşatmasının kaldırılması en elzem meseleydi³⁴. Zira İttihatçılar, Edirne'nin Bulgaristan'a terkedildiğini ileri sürerek Kamil Paşa Hükûmeti'ni düşürmüştü. Ancak aradan neredeyse bir ay geçmesine rağmen bu konuda herhangi bir adım atılamamıştı. Giderek yönetimde hoşnutsuzluklara sebep olan bu durum, kamuoyunda da İttihat ve Terakki'ye olan güvenin sarsılmasına yol açmaktaydı. Diğer yandan ise gün geçtikçe Edirne, ağırlaşan muhasara şartları altında düşme tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktaydı³⁵.

Barış müzakerelerinden bir sonuç alınamaması üzerine muharebelerin yeniden başlaması an meselesiydi. Osmanlı kurmayları ise Edirne'nin Bulgar muhasarasından kurtarılması için Çatalca hattından yapılacak taarruz dışında farklı yollar aramaktaydı. Çünkü bir yanı Karadeniz ve diğer yanı Marmara Denizi'ne dayalı olan Bulgar ordusuna karşı sadece cepheden yapılacak bir taarruz harekâtı başarıya ulaşamayabilirdi. Şayet, başarıya ulaşırsa dahi Edirne muhasarasını kaldırmaya yeterli olmayabilirdi. Çünkü yaklaşık dört aydır Sırp kuvvetleriyle güçlendirilen Bulgar 2. Ordusu'nun kuşatması altında olan şehri kurtarmak ayrıca bir güç gerektiriyordu. Bunun yanında Çatalca-Edirne arası oldukça mesafe vardı ve yollar tüm ağırlıklarıyla kalabalık bir ordunun kısa sürede ulaşmasına uygun değildi. Kaldı ki bu harekâta ihtiyaç duyulan iaşenin temini ve sevki de hiç kolay değildi. Çünkü hem gidecek orduya hem de bunca zamandır açlık ve sefalet içinde kuşatma altında bulunan şehre bol miktarda yiyecek taşımak gerekmektedir³⁶.

Bütün etkenler ve ihtimalleri göz önünde bulunduran Osmanlı kurmayları Bulgar ordusunu mağlup etmek adına ancak karadan ve denizden ortak bir harekât yapılmasının en doğru hamle olduğu kanaatine varmıştı³⁷. Bunun için denizden karaya çıkarma yapılacak en uygun noktanın Şarköy sahili,

edilmesi gerekçesiyle toplanan Meclis-i Vükelâ Mazbatası suretinin tamamı için Bkz: Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 83-91.

²⁹ *Sabah*, R. 25 Teşrinisânî 1328/M.8 Aralık 1912, Nr. 8341, s. 1

³⁰ *Sabah*, R. 4 Kânûnievvel 1328/M.17 Aralık 1912, Nr. 8350, s. 2.

³¹ Bilal N. Şimşir, *Ege Sorunu-Belgeler, C. I, (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 171- Belge No. 544; *The New York Times*, 18 January 1913, s. 3.

³² Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa 1908-1914*, C. 2, 9. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s. 376; Erhan Afyoncu-Ahmet Önal-Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 278.

³³ Mahmut Şevket Paşa-Hafız Hakkı Paşa, *Rumeli Yağmalanan İmparatorluk*, Yay. Haz. Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2009, s. 19; Münir Aktepe, "Atatürk'ün Sofya Ataşeliği'ne Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alakalı Bir Belge", *Belleten*, C. 38, S. 150, Ankara 1974, s. 277-278.

³⁴ Hüsnü Ersü, *Balkan Savaşı'nda Şarköy Çıkarması ve Bolayır Muharebeleri*, Yay. Haz. Ahmet Tetik-Çiğdem Aksu, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s. 10-11.

³⁵ Mithat Sertoğlu, "Balkan Savaşı Sonlarında Edirne'nin Kurtarılması Hususunda Hemen Teşebbüse Geçilmesi İçin Atatürk'ün Harbiye Nezaretini Uyarısına Dair Bilinmeyen Bir Belge", *Belleten*, C. 32, S. 128, Ankara 1968, s. 462,464.

³⁶ Ersü, *a.g.e.*, s. 11; Mithat Sertoğlu, *a.g.m.*, s. 464

³⁷ Sezai Öztaş-Şenol Koçan, "II. Balkan Savaşı'nda Doğu Trakya'nın Bulgar İşgalinden Kurtarılması", *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, (INCSOS VIII Özel Sayısı), Tekirdağ, 2023, s. 276.

karadan taarruz yapılacak yer olarak ise Gelibolu yani Bolayır mevki belirlenmişti³⁸. Taarruz için Bolayır mevkiinin seçilmesinin bir diğer sebebi de burasının Edirne'ye Çatalca'dan daha yakın olması ve Bulgar ordusunun bu mevkiide sadece Keşan ve Malkara'da birliklerinin bulunmasıydı³⁹.

Tıpkı Osmanlı kurmayları gibi Bulgar kurmayları da Osmanlı Devleti'ni bir an önce mağlup edebilmek adına farklı yollar aramaktaydı. Çünkü Kırklareli ve Lüleburgaz Muharebelerinin aksine Bulgar kuvvetleri, Çatalca önlerinde Türk kuvvetlerine üstünlük kuramamıştı. Dolayısıyla Bulgar ordusu da yönünü Gelibolu bölgesine çevirmişti. Bulgar kuvvetlerinin burada öncelikli hedefi ani bir taarruzla Gelibolu ve Çanakkale Boğazı'nın kontrolünün ele geçirilmesiydi. Sonrası için ise buradan Edirne üzerine yürünebilir ve Marmara Denizi'nden İstanbul tehdit edebilirdi⁴⁰. Yabancı basında çıkan haberde de Bulgar General Mihail Savov'un amacının Gelibolu'yu ele geçirip buradan Yunan donanmasının Marmara Denizi'ne girişini sağlamak olduğuna yer verilmişti. Ayrıca bu hamle, İstanbul'a yapılacak harekâtın da ilk adımı olarak değerlendirilmişti⁴¹.

2. Çıkarma Tatbikatı ve Askerî Hazırlıklar

Balkan Savaşlarında her ne kadar mütareke dönemine girilmiş olsa da askerî hazırlıklar devam etmişti. Başkumandanlık, Çatalca Cephesi'nde icra edilecek muharebelerde ihtiyaç halinde hazır bir kuvvetin bulunması için Erzurum'da bulunan 3. Ordu Müfettişliği Dairesi'nden bazı redif ve nizamiye tümenlerinin seferberliğinin tamamlanarak İstanbul'a gönderilmesini istemişti. 22 Kasım 1912'de seferberlik emrini alan merkezi Erzincan'da bulunan 31. Nizamiye Tümeni 28 Aralık 1912'de İzmit'e, merkezi Elazığ'da bulunan 32. Nizamiye Tümeni 19 Ocak 1913'te Bandırma'ya ve Elazığ Redif Tümeni (Harput Tümeni) ise 26 Ocak 1913'te İstanbul Kartal'a ulaşmıştı. Uzun hazırlıklar sonunda seferberliklerini tamamlayan bu tümenlerden, 1 Ocak 1913'te Mürettep X. Kolordu teşkil edilmişti. Ayrıca 14. Alay'ın 2. Taburu, 6. Nişancı Taburu, itfaiye taburu 1. Schneider Topçu Taburu ve 2. Schneider Topçu Taburu'na mensup bir mürettep dağ topçu taburu da yeni kurulan bu kolordunun bünyesine dâhil edilmişti⁴².

Kolorduya henüz bir komutan tayin edilmediğinden 4 Ocak 1913'ten itibaren komutanlığı vekâleten Yarbay Enver Bey yürütmeye başlamıştı. Barış müzakerelerinin devam ettiği günlerde yeni kurulmuş olan X. Kolordu'nun düzenlenmesi, askerinin eğitim ve talimi ile konak yerlerine yerleştirilmesi işleriyle meşgul olan Yarbay Enver Bey, 11 Ocak'ta İzmit'te bulunan 31. Tümeni teftiş etmiş ve Kartal'a da uğrayarak Elazığ Redif Tümeni'ni de denetlemişti. Daha sonra 29 Ocak'ta 32. Tümeni denetlemeye Erdek'e giden Enver Bey, burada Erdek ve Bandırma birliklerine karşılıklı manevralar yaptırmış, zâbit ve erlerin durumundan son derece memnun kalmıştı⁴³. 1 Şubat 1913'te boş olan kolordu komutanlığına ise Ferik Hurşid Paşa atanmış, kolordu karargâhının birinci şubesine Kurmay Binbaşı Ali İhsan (Sabis) Bey, ikinci şubesine Kıdemli Yüzbaşı Şefik Bey verilmişti. Kurmaybaşkanlığı ise Yarbay Enver Bey üstlenmişti⁴⁴.

Bolayır mevkiine karadan ve denizden yapılması planlanan harekâta, özellikle denizden çıkarma yapacak olan X. Kolordu tümenlerine bu yönde tecrübe kazandırmak için Genel Karargâh'a bindirme ve çıkarma tatbikatı yapılması hususunda 27 Ocak 1913'te X. Kolordu Kumandanlığı tarafından müracaat edilmişti⁴⁵. Ocak ayı sonunda İzmit'te bulunan 31. Tümen'in tatbikat yapmasına izin

³⁸ Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Harbi Tarihi Osmanlı Deniz Harekâtı*, Cilt VII, K.K.K Askeri Basımevi, İstanbul 1965, s. 205.

³⁹ Ersü, *a.g.e.*, s. 11.

⁴⁰ İhsan Sabri Balkaya, "Balkan Savaşlarının 100. Yılında Bolayır Muharebesi ve Şarköy Çıkarması Yenilgisi ve Yapılan Tartışmalar", *Turkish Studies*, C. 8, S. 5, Ankara 2013, s. 93-94.

⁴¹ *The Sun*, 8 February 1913, Vol. LXXX, Nr. 161, s. 5.

⁴² Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, Cilt 2, Kısım 2, Kitap 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 189-190.

⁴³ Ersü, *a.g.e.*, s. 41-43.

⁴⁴ *The Sun*, 8 February 1913, Vol. LXXX, Nr. 161, s. 5; Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi Şark Ordusu İkinci Çatalca*, s. 199.

⁴⁵ Tatbikat talebinin kimden geldiği konusunda kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. X. Kolordu birliklerinin yapacağı tatbikat için talebin Başkumandanlık Vekâleti tarafından 4 Ocak 1913'tarihinde teklif edildiği bilgisini veren kaynakta mevcuttur. Bkz. Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Harbi Tarihi Osmanlı Deniz.*, s. 205.

verilmesi üzerine, bindirme yeri olarak belirlenen Derince ve İzmit iskelelerinde tatbikat, 1 Şubat 1913 saat 17.00'de başlamıştı. Derince'de bulunan rıhtıma iki gemi aynı anda yanaşabiliyorken, İzmit iskelesine gemiler ancak birkaç yüz metre yaklaşabiliyor, bundan dolayı birlikler küçük sandallarla gemilere taşıyordu. 3 Şubat saat 11.30'da biten bindirme işlemleri sonrası çıkarma yeri olarak belirlenen Karamürsel'e hareket edilmiş ancak hava muhalefeti yüzünden o gün indirme yapılamamıştı. 4 Şubat gece yarısından sonra başlanan çıkarma harekâtı sonucu sabaha kadar bir piyade alayı ve bir ağır makinalı tüfek bölüğü karaya çıkarılmıştı⁴⁶.

Şarköy çıkarmasının hemen öncesinde icra edilen bu tatbikat, yapılacak harekât için önemli tecrübeler sağlamış ve eksikler görülmüştü. Buna göre bindirme emri 11 dakika içinde her birliğe tebliğ edilmiş, ilk hazır olan tabur ancak beş saatte gemilere binecek duruma gelebilmişti. İskelelerin yetersiz olmasından dolayı büyük gemiler yanaşamamış ve birlikler, küçük nakliye araçlarıyla gemilere taşınmak zorunda kalmıştı. Böylece bir piyade taburu bir-bir buçuk saatte gemilere binebilirken, bir tümenin binmesi yaklaşık 48 saat almıştı. Çıkarma ve bindirmede ihtiyaç duyulan en önemli ekipmanlar ise sal ve yüzen iskeleler olmuştu. Bunların yanında iskelelerde vinçlerin ve vinçlerde çalışan işçilerin az olması, erlerin ve zâbitanın bindirme ve yükleme işlerindeki acemiliği, hayvan ve araçların bindirilmesi ve yerleştirilmesinde yaşanan zorluklar gözden kaçmayacak kadar büyük diğer eksikliklerdi. Gerçek çıkarma harekâtının düşman karşısında ve baskısı altında olacağı da düşünüldüğünde tatbikatta tespit edilen sürelerde değişimler olabilir, farklı ekipmanlara da ihtiyaç duyulabilirdi. Tüm bunlar göz önüne alındığında çıkarmanın günü ve saatinin belirlenmesinde Genel Karargâh, Bolayır Kolordusu ve X. Kolordu'nun verecekleri ortak karar doğrultusunda çıkarma harekâtının planlanması en önemli husustur⁴⁷.

Gelibolu bölgesi ve Çanakkale Boğazı'nın savunulması görevi ise Bahr-ı Sefid Boğazı Kuva-yı Mürettep Komutanlığı (Çanakkale Boğazı Mürettep Kuvvetler Komutanlığı) kuvvetlerindedi. Komutanlığını Tuğgeneral Fahri Paşa'nın üstlendiği Mürettep Kuvvetlerin Kurmay Başkanlığı'na, 25 Kasım 1912'de Trablusgarp Savaşı'ndan dönen Binbaşı Ali Fethi Bey ve Harekât Şube Müdürlüğü'ne Binbaşı Mustafa Kemal Bey atanmışlardı⁴⁸. Barış müzakerelerinin devam ettiği günlerde Gelibolu bölgesinin müdafaası için sürekli kuvvetlerin artırılmasına devam edilmekteydi. Fahri Paşa'nın emrinde 27. Tümen, Çanakkale, Edremit, Afyonkarahisar, Trabzon Redif Tümenleri ve beş alaylı Menderes Müfrezesi bulunmaktaydı. Bu kuvvetlerden Menderes Müfrezesi Anadolu yakasında, diğerleri Gelibolu'yu savunmakla görevliydi. Genel Karargâh'ın bu kuvvetlerden iki seyyar tümen kurulması emrini vermesi üzerine, ilki Mürettep 27. Tümen ve ikincisi Trabzon Redif Tümeni kuvvetlerinden oluşan Gelibolu Mürettep Nizamiye Tümeni oluşturuldu. Seyyar tümenlerin görevi ise Bolayır mevziini savunmaktı. En kuzeydeki Kavak Müfrezesi ise Bulgarlara karşı ateşkes hattını savunacaktı. Çanakkale, Edremit, Afyonkarahisar Tümenleri de Maydos (Eceabat) civarında ihtiyatta bulunacaktı⁴⁹.

Son olarak Genel Karargâh, Çatalca hattında Süleyman Şefik Paşa komutasında bulunan ve beş tümeden oluşan Mürettep 2. Kolordu'nun da Bolayır Muharebelerinde görevlendirilmesi için 5 Şubat 1913 gecesi emir göndererek⁵⁰ kolordunun en kısa sürede Bakırköy, Yeşilköy ve Küçükçekmece sahilinden gemilere bindirilerek sevke hazır duruma getirilmesini istemişti. Genel Karargâh böylece ihtiyaç olsun olmasın X. Kolordu'nun arkasından Mürettep 2. Kolordu'yu da naklederek elde seyyar bir yedek kuvvetin bulunmasını tedbir olarak lüzumlu görmüştü⁵¹.

2.1 Bulgar Ordusunun Askerî Hazırlıkları

3 Aralık 1912'den 3 Şubat 1913'e kadar devam eden mütareke döneminde, Bulgar Genelkurmayı da kuvvetlerinin eksiklerinin tamamlanması ve teşkilatlanması ile meşgul olmuştu. Viyana'dan

⁴⁶ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi Şark Ordusu İkinci Çatalca..*, s. 200.

⁴⁷ Ersü, *a.g.e.*, s. 45-46.

⁴⁸ Nuray Sevin, "Türk Asker, Diplomat, Siyasetçi, Ali Fethi Okyar", *Akademik Tarih ve Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 5, Ankara 2021, s. 315.

⁴⁹ Ersü, *a.g.e.*, s. 15.

⁵⁰ Mahmut Şevket Paşa-Hafız Hakkı Paşa, *a.g.e.*, s. 22-23.

⁵¹ Ersü, *a.g.e.*, s. 51.

gönderilen telgrafta, Bulgaristan'ın sonradan gönüllülerden ve Selanik ile Makedonya'dan gelen tümenlerinden Dimetoka'da yedek bir kuvvet oluşturduğu bildirilmişti. 4. Bulgar Ordusu adı verilen ve yaklaşık 45.000 mevcuda sahip yeni kuvvetleriyle Bulgarlar, Keşan ve Malkara üzerinden Gelibolu, Şarköy ve Tekirdağ yönünde harekete geçip Marmara Denizi'ne ulaşmayı hedeflemekteydi⁵². Yeni teşkilatlanan 4. Ordu, General Stiliyan Kovachev komutasında 7. Rila Tümeni, 2. Trakya Piyade Tümeni ve Rodop ve Hasköy Müfrezeleri, Makedonya ve Edirne Gönüllü birlikleri ile Mürettep Süvari Tümeni'nden oluşmaktaydı⁵³. Kavak hattı gerisinde muharebeye hazır durumda bulunan Bulgar kuvvetlerinin konumları da tıpkı Çatalca hattı karşısındaki birliklerinin pozisyonları gibiydi. Sağ kanat kuvvetleri Saroz Körfezine, sol kanat kuvvetleri ise Marmara Denizi kıyılarına dayanmaktaydı. Georgi Todorov komutasındaki 7. Rila Tümeni, Gelibolu bölgesini enine kesen 7 km'lik bir hat üzerinde konumlanmış ve bazı tepeleri işgal etmiş durumdaydı⁵⁴.

Kısa bir süre sonra yeni teşkilatlandırılmış 4. Bulgar Ordusu, Bolayır mevkiine yapılacak bir taarruz harekâtı için Ocak 1913'ten itibaren Malkara'da hazırlıklara başlamıştı. Gelibolu Jandarma Taburu Kumandanlığı'ndan 5 Şubat 1913'te gönderilen telgrafta Bulgar kuvvetlerinin, sabah erken saatlerden itibaren Kavak ve Eksamil köylerini işgal ettikleri bildirilmişti. Kavak Köyü'ndeki Türk birlikleri ise Bulgar işgali öncesinde Bolayır mevkiine çekilmişti. İki taraf keşif kolları, Bolayır mevzilerinin 4 km ilerisinde Eksamil civarında karşılaşmışsa da herhangi bir temas sağlanamamıştı. Dolayısıyla Bulgar ordusu, topçu birliklerini Kavak Köyü güneyine geçiremediyse de geceyi mevzi alarak ve siper kazarak geçirmişti⁵⁵. Bundan dolayı Bulgar kuvvetlerinin her an harekete geçebileceği bilgisi Harbiye Nezâreti ile paylaşılmıştı⁵⁶.

3. Gelibolu Bölgesi'nde Muharebelerin Başlaması

Mütareke süreci sona erer ermez, 4 Şubat 1913 sabah erken saatlerde 4. Bulgar Ordusu'nun iki tümeni ve 7. Rila Tümeni ileri harekâta geçti. Karşılarında bulunan Kavak Müfrezesi ise Bulgar kuvvetlerinin ilerlemesini durduramayarak Bolayır'a geri çekilmişti⁵⁷. Bolayır'da bulunan Mürettep Kuvvetler Kurmay Başkanı Binbaşı Fethi Bey, elde ettiği bilgilerden Bulgar askerinin Kavak Deresi'nin güneyine zayıf kuvvetlerle geçtiğini, asıl büyük kuvvetlerinin ise henüz Kavak Deresi'nin kuzeyinde olduğunu ve eğer çabuk hareket edilirse güneye geçen zayıf kuvvetlerin henüz mevzilerine yerleşmeden ani bir taarruz yapılmasının uygun olacağı fikrindeydi. Kanaatini, 5 Şubat gecesi Mürettep Kuvvetler Kumandanlığı'yla da paylaşan Fethi Bey, Gelibolu'da bulunan 27. Tümen'e de harekâta hazır olmasını emretti. Fethi Bey'den aldığı bilgileri Başkumandanlık Vekâleti'ne ileten Fahri Paşa, Bulgar kuvvetlerinin Kavak Deresi'ni geçip Eksamil'i işgal ettiğini, iki nizamiye tümeni ve topçu kuvvetiyle taarruz edilmesinin uygun olacağını ifade etti. Ahmet İzzet Paşa ise Bolayır mevkiine yapılacak olası bir Bulgar harekâtına karşı Şarköy veya güney sahiline çıkarılacak kuvvetlerle Bulgar askerinin denizden de sıkıştırılacak şekilde iki ateş arasında bırakılmasının uygun olacağını bildirdi. Bundan dolayı çıkarmanın yapılabileceği iki nokta vardı. Bunlardan ilki Şarköy'den çıkarma yaparak, Yeniköy yolu üzerinden Kavak mevkiine ulaşmaktı. İkincisi ise İnceburun'dan çıkarma gerçekleştirip Teketepe üzerinden Kavak'a varmaktı. Ancak yolların piyade, topçu ve süvari birliklerinin yürüyüşüne uygun olup olmadığı ve çıkarma için ise Şarköy ve İnceburun kıyılarında kuvvet çıkarılabilecek noktaların nereler olduğu konusunda görüş sorulmuştu. Fahri Paşa, belirlenen her iki yolun da askerinin yürüyüşü için elverişli olduğu ve çıkarma için de Şarköy'ün biraz uzak olsa da uygun olduğunu bildirmişti. Ayrıca İnceburun'un da batı tarafının kullanılabileceği ama burada iskele olmadığından sandalların yanaşması için yüzen seyyar iskele, duba ve tombazların yanlarında

⁵² ATASE. BLH, Klasör: 86, Dosya:62, Fihrist: 2. (R. 26 Kânûnisânî 1328/M. 8 Şubat 1913, Viyana'dan Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilen telgraf).

⁵³ Архиви. ВГ, ДВИА, ф. 1, оп.5, а.е. 380, л. 1.70. (Bulgar 4. Ordusu'nun kurulması için verilen 45 numaralı karar).

⁵⁴ Hall, a.g.e., s. 106-107.

⁵⁵ ATASE. BLH, Klasör: 143, Dosya:34, Fihrist: 6-1. (R. 23 Kânûnisânî 1328/M. 5 Şubat 1913, Gelibolu Jandarma Taburu Kumandanlığı'ndan, Umûm Jandarma Kumandanlığı'na gönderilen telgraf)

⁵⁶ ATASE. BLH, Klasör: 143, Dosya:34, Fihrist: 6-2. (R. 24 Kânûnisânî 1328/M. 6 Şubat 1913, Umûm Jandarma Kumandanlığı'ndan, Harbiye Nezâreti Celilesi'ne gönderilen telgraf).

⁵⁷ Die Neue Zeitung, 14 February 1913, Nr. 44, s. 2; Edward J. Erickson, *Büyük Hezimet Balkan Harpleri'nde Osmanlı Ordusu*, Çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 324.

getirilmesinin gerektiğini bildirdi. Binbaşı Fethi Bey de çıkarma için Şarköy'ün uygun olduğu görüşündeydi⁵⁸.

Başkumandanlık'tan, Bulgar Genelkurmayı'nın 6 Şubat 1913'te Çatalca mevkiinden 30.000 kişilik bir kuvveti, Edirne veya Gelibolu mevkiine kaydıracağı bilgisinin paylaşması üzerine⁵⁹, aynı gün Hurşid Paşa, kolordusunu tamamen vapurlara bindirmişti. Süleyman Şefik Paşa'nın Kolordusu ise Küçükçekmece ve Yeşilköy sahillerinde sevke hazır halde nakliye gemilerinin gelmesini beklemekteydi⁶⁰. Başkumandanlık, 8 Şubat'ta Bahr-ı Sefid Boğazı Seyyar Kuvvetleri ve Şarköy'den karaya çıkacak X. Kolordu kuvvetlerinin müşterek bir taarruz yapacağı ve Bulgar birliklerinin iki taraftan sıkıştıracağı bilgisini Sadarete vererek, kazanılacak zaferin neticesine göre Edirne'ye doğru ilerlenebileceğini ifade etmişti⁶¹. Ancak içinde bulunulan şartlar, Osmanlı askerinin durumu ve özellikle topların Bulgar ordusundakilere göre yetersizliği, kesin neticeli bir harekât yapmaya elverişli değildi. Bundan dolayı sonrasında Edirne üzerine yapılacak harekâtın sonuçları ağır olabilirdi. Dolayısıyla tüm bunlar dikkate alınarak kazanılacak zaferden sonra meselenin siyasi yönden çözülmesi için teşebbüste bulunulmasının yerinde olacağı arz edilmişti⁶². X. Kolordu'dan, Mürettep Kuvvetler Kumandanlığı'na gönderilen telgrafta, X. Kolordu'nun 8 Şubat 1913 sabahı, Şarköy civarında karaya çıkacağı ifade edilerek düşman hakkında son ana kadar alınan bilgilerin irtibat zâbiti olarak Gelibolu'ya gönderilecek olan Kurmay Binbaşı Tevfik Bey aracılığıyla X. Kolordu'ya bildirilmesi istenmişti⁶³. Süleyman Şefik Paşa ise nakliye gemilerinin henüz temin edilememesinden dolayı kolordusuyla beklemekteydi⁶⁴.

Mürettep Kuvvetler Kumandanlığı, irtibat için görevli Kurmay Binbaşı Tevfik Bey ile yaptığı görüşmeler neticesinde çıkarma harekâtında hiçbir aksamanın olmayacağını ve planlanan saatte X. Kolordu'nun Bolayır taarruzuna iştirak edeceği bilgisini alması üzerine, 8 Şubat sabahı erken saatlerde, Mürettep Kolordu'ya taarruz emri vermesiyle harekât başlamıştı⁶⁵. Bolayır hattında Osmanlı ordusunun harekâtı; Mürettep Piyade Tümeni yan yana iki piyade alayıyla sol kanattan, 27. Piyade Tümeni yan yana iki alayla sağ kanattan taarruz edeceği şekilde planlanmıştı. Amaçları ise karşılarında olan Bulgar 7. Rila Tümeni'nin hattını yarmaktı. İlâveten ihtiyat kuvveti olarak ise Eceabat'ta Karahisar Tümeni ve İstanbul'dan gelmesi planlanan 30. Nizamiye Piyade Tümeni hazır durumda bekleyecekti. Harekât zaten Şarköy çıkarmasıyla eşzamanlı yapılacağından herhangi bir olumsuzluğa ihtimal verilmemekteydi⁶⁶.

Lakin X. Kolordu kuvvetlerini taşıyan gemiler hava şartlarının da etkisiyle Şarköy'de çıkarma yapılacak yere zamanında ulaşamamıştı. Saat 09.00 civarında Hurşid Paşa, Mürettep Kolordu'ya gönderdiği telgrafta çıkarmaya en erken saat 10.00'da başlanabileceğini bildirip kolordunun taarruza devam etmesini istemişti. Ancak bu durum 7. Rila Tümeni karşısında Mürettep Kolordu'yu daha da zor durumda bırakacaktı. Bundan dolayı Bolayır'a destek için Eceabat'ta bulunan Karahisar Tümeni sevk edilmişti⁶⁷. Osmanlı taarruzuna karşı, 7. Rila Tümeni de aslında eşit sayılabilecek bir kuvvetle

⁵⁸ Ersü, *a.g.e.*, s. 63, 65-66.

⁵⁹ ATASE. BLH, Klasör: 136, Dosya:16, Fihrist: 1-9. (R. 24 Kânûnisânî 1328/M. 6 Şubat 1913, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'dan, Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesi'ne gönderilen telgraf).

⁶⁰ ATASE. BLH, Klasör: 136, Dosya:16, Fihrist: 1-11. (R. 24/25 Kânûnisânî 1328/M. 6/7 Şubat 1913, Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesi'ne gönderilen telgraf).

⁶¹ ATASE. BLH, Klasör: 86, Dosya:62, Fihrist: 3. (R. 25/26 Kânûnisânî 1328/M. 7/8 Şubat 1913, Başkumandanlık Vekâleti'nden, Karargâh-ı Umûmi Şubesi'ne gönderilen telgraf).

⁶² ATASE. BLH, Klasör: 86, Dosya:62, Fihrist: 3-1. (R. 25/26 Kânûnisânî 1328/M. 7/8 Şubat 1913, Başkumandanlık Vekâleti'nden, Karargâh-ı Umûmi Şubesine gönderilen telgraf); ATASE. BLH, Klasör: 136, Dosya:16, Fihrist: 1-14. (R. 25/26 Kânûnisânî 1328/M. 7/8 Şubat 1913, Sadaret-i Uzmaya gönderilen telgraf)

⁶³ Ersü, *a.g.e.*, s. 72.

⁶⁴ ATASE. BLH, Klasör: 136, Dosya:16, Fihrist: 1-12. (R. 25 Kânûnisânî 1328/7 Şubat 1913, Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'dan gönderilen telgraf).

⁶⁵ Ali Fethi, *Bolayır Muharebesinde Âdem-i Muvaffakiyetin Esbabı*, Tabi ve Naşiri: Tüccarzade İbrahim Hilmi, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsi, İstanbul 1330, s. 13; Balkaya, *a.g.m.*, s. 95.

⁶⁶ Erickson, *a.g.e.*, s. 325.

⁶⁷ Ersü, *a.g.e.*, s. 133-134.

karşılık vererek 13. Piyade Alayı'nı sağ kanatta, 22. Piyade Alayı'nı da sol kanatta konumlandırdı. Bu çarpışmalarda fark yaratan ise topçu birliklerinin kuvvetleri ve etkili atışları olmuştur. Zira Bulgar askeri, Bolayır'da 78 parça topla tümenlerini desteklerken Osmanlı Genel Karargâhı, mürettep kuvvetlerini sadece 36 parça topla desteklemeye çalışmaktaydı. Haliyle Bulgarlara, top sayılarının fazla olması ve savunmada olmaları gibi durumlar Osmanlı Devleti karşısında büyük avantaj sağlıyor, topçularının tepelerden etkili atışlar yapması da mürettep kuvvetlerin ilerlemesini güçleştiriyordu⁶⁸. Çıkarma harekâtında ise en erken saat 10.45'te Şarköy sahili karşısına ulaşan 32. Tümen'e, hemen öncülerinin karaya çıkarılması emri verilmişti. 32. Tümeni taşıyan Millet, Despina, Seyyar, Gülcemal, Mahmut Şevket Paşa ve 2 şirket vapuru 400 metre aralıklarla sahile yanaştı. Arkalarında ise Turgut Reis, Barbaros, Mecidiye ve Berk-ı Satvet harp gemileri çıkarmayı himaye görevindeydi⁶⁹.

İlk önce Gülcemal vapurunda bulunan 95. Alaya ait iki piyade taburu ile bir makinalı tüfek bölüğü ve Mahmut Şevket Paşa vapurundaki 32. Nişancı Taburu'na 95. Alay Komutanı Binbaşı Cemal Bey'in idaresinde Şarköy ve sahile en yakın sırtların ve köprübaşlarının tutulması emri verildi. Lakin çıkarma yapılacak sahilin sığ ve taşlık olması çıkarmayı zorlaştırıyor, gemiler sahile yanaşamıyordu. İstanbul'dan yola çıkan yüzücü iskele malzemelerinin de henüz ulaşmamış olması askerin soğuk kış mevsiminde beline kadar suya girerek karaya ulaşmasını gerektiriyordu. Haliyle Binbaşı Cemal Bey idaresindeki öncü birliklerin karaya çıkması saat 15.35'te tamamlanabilmişti⁷⁰. Bu sırada yoğun çarpışmalar ve top ateşleri altında taarruza devam eden Mürettep Kolordu kuvvetleri, bir an evvel Şarköy'den yapılacak olan çıkarmayı bekliyordu. Ancak saatler geçmesine rağmen çıkarmaya dair herhangi bir haber alınamamakla birlikte Şarköy mevkiinden Bulgar kuvvetleri taarruza geçmişti. Planlanan zamanda gerekli desteği alamayan Mürettep Kolordu askerleri, Bulgar kuvvetlerin top atışları altında ezilerek ağır kayıplar vermişti⁷¹.

32. Tümen'den sonra akşam saatlerine doğru 16.30'da 31. Tümen ve 30. Sahra Topçu Alayı'nı taşıyan gemiler Şarköy sahiline ulaşabildi⁷². Hürşid Paşa verdiği emirde, 32. Tümen'in karaya çıkan öncü birliklerinin Bulgar kuvvetlerince işgal edilmiş olan Şarköy'e taarruz etmesini ve hava kararmaya başlamış olsa da 31. Tümenin de çıkarmaya devam etmesini istedi. Donanmanın da destek verdiği taarruz harekâtı neticesinde Bulgar kuvvetlerinin büyük çoğunluğu ormanlık araziye çekilmek zorunda kaldı. Gecedeki faydalanan Bulgar kuvvetleri Şarköy'den askerinin büyük çoğunluğunu tahliye edebildi. Bazı evlere gizlenmiş olan Bulgar askerleri de sabah 06.30'da başlayan 95. Alay birlikleri taarruzu sonucu Şarköy'den çıkarıldı. Bulgar birliklerinin üç yüz kadar kayıp verdiği bu çarpışmalarda, Türk kuvvetleri, on beş kayıp ve otuz bir yaralı vererek kontrolü ele geçirebildi⁷³.

Bolayır'da ise mürettep kuvvetler adına durum pek parlak görünmüyordu. Öğle saatlerine kadar yavaş da olsa ilerleyebilen Osmanlı tümenleri, Marmara Denizi'nden Mesudiye zırhlısının etkili top atışları sayesinde özellikle sol kanatta Bulgar birliklerine üstünlük sağlayabildi. Ancak Bulgar topçusunun etkili atışları ve havanın sisli olmasından dolayı Osmanlı askerinin ilerleme disiplini bozulmuş, öğle saatlerinden sonra Bulgar askerinin de karşı taarruza geçmesiyle sol kanatta bulunan Mürettep Tümen kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştı. Sağ kanatta bulunan 27. Tümen ise Bulgarlar karşısında ilerleyemediği gibi direnç de gösterememiş ve daha da önce geri çekilmişti⁷⁴. Akşam, saat 18.00 olduğunda mürettep kuvvetler artık Bolayır'da muharebeyi kaybettiklerini kabul etti. Durum hakkında Mürettep Kuvvetler Komutanı Fahri Paşa 8/9 Şubat'ta gönderdiği telgrafta, kolordusunun Eksamil'deki Bulgar kuvvetlerine yaptığı taarruz neticesinde, sağ kanattaki 27. Tümen'in dağıldığını, sol kanat ve merkez kuvvetlerinin ise önce direniş göstermişse de akşamdan sonra bu kuvvetlerin de sarsılıp Bolayır savunma hattına ricate mecbur kaldığını bildirmişti. Buna rağmen Türk askerinin

⁶⁸ Erickson, *a.g.e.*, s. 327.

⁶⁹ Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Harbi Tarihi Osmanlı Deniz..*, s. 207.

⁷⁰ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi Şark Ordusu İkinci Çatalca..*, s. 214-215,217.

⁷¹ İhsan Sabri Balkaya, *a.g.m.*, s. 96

⁷² Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Harbi Tarihi Osmanlı Deniz..*, s. 208.

⁷³ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi Şark Ordusu İkinci Çatalca..*, s. 216-217, 224-225.

⁷⁴ Hall, *a.g.e.*, s. 107-108.

göstermiş olduğu gayret ve yiğitliği takdire şayandı. Ancak her iki tümen de neredeyse birliklerinin yarısını yaralı ve kayıp vermişti. Bunun yanında dört cebel topu, bir makinalı tüfek ve birkaç cephane arabasının da kaybedildiği bu durumda yeni taarruz harekâtı yapmanın mümkün olmadığı, X. Kolordu'nun geri çekildiği ve birliklerinin takviye edilmesi için Eceabat'tan bir tümenin destek için çağırıldığı bildirildi⁷⁵. Avusturya basınında ise Türklerin Bolayır mevkiinde altı bin askerini kaybettiği bilgisi kamuoyuyla paylaşılmıştı⁷⁶.

Fahri Paşa'nın komutasındaki birliklerin mağlubiyeti, Bolayır hattında Osmanlı kuvvetlerinin tekrar taarruz yapabilme imkânını ortadan kaldırmıştı. Donanma Kumandanlığı'ndan, 9 Şubat'ta Hurşid Paşa'nın üç bin askerinin Şarköy mevkiine çıkarıldığı ve gece boyunca da asker sevkine devam edileceği bildirildi. İstanbul'da Süleyman Şefik Paşa emrinde bulunan kolordunun iki tümeninin ise yarın akşamdan önce hareket ettirilemeyeceği haberi alınmıştı. Bu durum, Şarköy mevkiinde bulunan X. Kolordu'nun Bulgar askeri karşısında yalnız ve tehlikeli bir konumda kalmasına sebep olabilirdi. Hâlbuki plan, Şarköy ve Bolayır mevkiilerine takviye edilen kolordular sayesinde, Eksamil'de bulunan düşman üzerine iki koldan taarruz ederek düşmanı arkadan çevirmek üzerine kurulmuştu. Ancak mürettep kuvvetlerin yenilgisinin bu planı bozduğu gibi Bolayır mevki ve Çanakkale Boğazı istihkâmlarını arkadan müdafaa eden Eceabat mevzilerini de tehlikeye düşürmüştü. Bundan dolayı Ahmet İzzet Paşa, çıkartmanın durdurulup henüz karaya çıkarılmayan X. Kolordu askerlerinin Gelibolu ve Bolayır mevkiilerine yönlendirilerek Fahri Paşa'nın takviye edilmesini istemişti. Ayrıca sevk edilecek olan askerlerin ise donanma himayesinde seri bir şekilde Bolayır'a çıkarılmasını Hurşid Paşa'ya tebliğ etmişti⁷⁷.

Hurşid Paşa, Bolayır'a çekilme konusunda Başkumandanlıkla aynı fikirde değildi. Paşa, bir an önce Mürettep Kolordu'nun dağılan birliklerini yeniden düzene sokarak Bolayır'a gönderilen Albay Nuri Bey Müfrezesi'nin de desteğiyle Bulgarlara ertesi gün için yeni bir taarruz harekâtının yapılmasını planlamaktaydı. Böylece X. Kolordu'nun geri kalan birliklerinin de kolaylıkla karaya çıkarılması sağlanıp Bulgar ordusu iki koldan yeniden kuşatılacaktı. Hurşid Paşa'yı böyle düşünmeye iten ise Bulgar kuvvetleriyle 9 Şubat sabahına kadar yapılan çarpışmalar sonucunda Şarköy'ün geri alınarak iki yüz kadar da zayıt verdirilmiş olmasıydı. Ayrıca temas ettikleri Bulgar tümeninin üç bin kadar kuvvetinin olduğu ve bir tümeninin Şarköy ilerisindeki sırtlara yerleştiği ve halen sevk edilmekte olan bir tümenlerinin olduğu bilgisine de ulaşmıştı. Bu çarpışmalarda ise Türk kayıpları beş şehit ve on yedi yaralıydı. Bu durumda çıkarmanın durdurulup askerlerin vapurlara geri bindirilmesi yersizdi. Böyle bir hareket, asker üzerinde kötü bir etkiye sebep olabilirdi. Haliyle çıkarmanın devamı konusunda Bolayır hattına altı taburlu Nuri Bey Müfrezesi sevk edilip Mürettep Kuvvetlerin kurmaylarıyla görüşmek üzere de bizzat Enver Bey gitmişti⁷⁸.

Lakin Ahmet İzzet Paşa, X. Kolordu Kumandanlığı'nın, Şarköy'de kalmakta ısrarları üzerine Barbaros zırhlısında bulunan X. Kolordu Karargâhı'na burada kalmanın tehlikeli olacağına gerekçelerini sıralayarak izah etmişti. Çünkü Fahri Paşa'nın kuvvetleri Bolayır'da icra edilen çarpışmalarda muvaffak olamamış dolayısıyla Bulgar komuta kademesi artık yapılacak harekât şekli hakkında bilgi sahibi olmuştu. Bundan dolayı X. Kolordu birliklerinin büyük çoğunluğunun henüz Şarköy'e intikali gerçekleşmemişken çıkarmanın durdurulması ve çıkan askerlerin de gemilere geri bindirilmesi yerinde olacaktı. İlâveten bilindiğinin aksine Bulgar kuvvetlerin o mevkiide bir değil, üç tümenlik bir kuvvetlerinin olduğu, Viyana'dan da alınan bilgiler doğrultusunda teyit edilmişti⁷⁹. Haliyle şu an için önemli olan Gelibolu'nun muhafazası ve İstanbul'a giden deniz yolunun kapanmasıydı. Ayrıca X.

⁷⁵ ATASE. BLH, Klasör: 86, Dosya:62, Fihrist: 3-2. (R. 26/27 Kânûnisânî 1328/M. 8/9 Şubat 1913, Fahri Paşa tarafından, Sadaret Makamı ve Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilen telgraf).

⁷⁶ *Die Neue Zeitung*, 14 February 1913, Nr. 44, s. 2

⁷⁷ ATASE. BLH, Klasör: 86, Dosya:62, Fihrist: 3-4. (R. 26/27 Kânûnisânî 1328/M. 8/9 Şubat 1913, Başkumandan Vekili Ahmet İzzet Paşa'dan, Sadaret Makamına gönderilen telgraf); ATASE. BLH, Klasör: 86, Dosya:62, Fihrist: 3-5. (R. 26/27 Kânûnisânî 1328/M. 8/9 Şubat 1913, Başkumandan Vekili Ahmet İzzet Paşa'dan, Sadaret Makamına gönderilen telgraf).

⁷⁸ ATASE. BLH, Klasör: 86, Dosya:62, Fihrist: 3-6. (R. 27-28 Kânûnisânî 1328/M. 9-10 Şubat 1913, Başkumandan Vekili Ahmet İzzet Paşa'dan, Sadaret Makamına gönderilen telgraf).

⁷⁹ ATASE. BLH, Klasör: 136, Dosya:16, Fihrist: 1-24. (R. 27 Kânûnisânî 1328/M. 9 Şubat 1913, Barbaros zırhlısında bulunan X. Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen telgraf).

Kolordu, ne kadar az zayıt verirse yedekte bir o kadar güçlü ve her an harekâta hazır seyyar kuvvet bulunacaktı⁸⁰. Başkumandanlığın ısrarlı emri karşısında çıkarmayı durdurduğunu bildiren Hurşid Paşa, gerçekte ise bu emre uymamıştı. Böylece zaman kazanan Hurşid Paşa, çıkarmayı 9 Şubat gece 22.00'ye kadar devam ettirerek Şarköy yakınındaki Yalıboyu'nda bulunan bir evi X. Kolordu Karargâhı haline getirmişti. Diğer taraftan da Enver Bey, Bolayır'a giderek Fahri Paşa ve Kurmay Binbaşıl Ali Fethi ve Mustafa Kemal Bey'le görüşerek taarruz konusunda onları ikna etmeye çalışmıştı. Durumun kendilerinin düşündüğü gibi kötü olmadığını anlatan Enver Bey, Bolayır'ın, yapılan takviyelerle savunulabileceği konusunda Fahri Paşa'yı ikna etse de Fahri Paşa, Mürettep Kuvvetlerin taarruz etmemesi şartını koymuştu⁸¹.

Taarruza geçmede ısrarcı olan Hurşid Paşa, Başkumandanlık'tan gelen emirleri yerine getirmekte direnmekte ve bu duruma gerekçe olarak ise Bolayır'da düşmanın Fahri Paşa'nın ifade ettiği kadar kuvvetli olmadığını ileri sürmekteydi⁸². Bir kolordu komutanının haklı da olsa başkumandan tarafından verilen emirlere bu kadar direnmesi ve yerine getirmek istememesi emir-komuta zincirine ve Türk askerî geleneklerine aykırı olduğu gibi ordudaki disiplini de bozmaktaydı. Bu durum ise akıllara Hurşid Paşa'nın böyle davranmasının arkasında daha faklı güçte bir ismin olduğu düşüncesini getirmekteydi. Bu isim ise bir darbe ile kısa süre önce hükûmeti düşüren Yarbey Enver Bey olsa gerekti. Enver Bey, rütbesi düşük olsa da cesur ve kabiliyetli biriydi ve İttihat ve Terakki'yi iktidara taşımaya başarabilmişti. İktidarın verdiği güçle rütbeleri ne olursa olsun bu zâbitanın Başkumandanlık nezdinde istediklerini yaptırabileceklerini düşünmeleri ve buna cüret göstermeleri, Balkan Savaşları sırasında ordu-siyaset ilişkisinin görülmesi açısından net bir örnek teşkil etmekteydi. Ancak aldığı kararın öncesini ve sonrasını iyi hesaplayan bir kumandan olan Ahmet İzzet Paşa, Hurşid Paşa ve Yarbey Enver Bey'in dolayısıyla da İttihatçıların ısrarlarına karşı durabilecek dirayetle⁸³. Ayrıca Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa da Şarköy mevkiinde harekâta devam edilmesinin çok tehlikeli olacağını düşünmekteydi. Yine Bolayır'ın Bulgar kuvvetlerin eline geçmesi durumunda memleket, siyasî ve askerî olarak zor duruma düşeceğinden şartların Osmanlı Devleti açısından bir kat daha zorlaşabileceğinin farkındaydı. Bundan dolayı Başkumandanlık tarafından verilen emirler doğrultusunda hareket edilmesi gerektiğini vurgulayan Mahmut Şevket Paşa, bu noktada Başkumandan Ahmet İzzet Paşa'yla aynı görüş doğrultusunda hareket etmekteydi⁸⁴.

Ahmet İzzet Paşa, 9 Şubat gece 23.50'de X. Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta bir kez daha Yarbey Enver Bey'in yarın için yapmayı planladığı taarruzdan vazgeçmesini emretti. Çünkü Bulgarların X. Kolordu karşısında en az üç tümen kuvvetten oluştuğu ve bunların 50.000 asker kuvvetine sahip olup 200'e yakın da toplarının bulunduğunu bildirdi. Böyle bir durum karşısında yapılacak taarruzda büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalınacağını altını çizen Ahmet İzzet Paşa, durumun Fahri Paşa'ya da bildirilmesini istemişti⁸⁵. Harbiye Nezâreti ve Başkumandanlık'tan gelen baskılar karşısında daha fazla ısrar edemeyen Hurşid Paşa, aynı gece 01.30'da çıkarmanın durdurulup karaya çıkmış olan birliklerin de zaman kaybetmeden tekrar gemilere geri bindirilmesi emrini verdi⁸⁶.

Birliklerin gemilere geri bindirilmesi görevini bizzat Yarbey Enver Bey üstlenmişti. Buna göre, sağ kanatta 32. Tümen'in bindirilmesi esnasında artçı kuvvetlerle himaye edilmesi görevini Binbaşı Cemal Bey'e ve sol kanatta 31. Tümen'in himayesi için artçı birliklerin başına da Kurmay Binbaşı Ali İhsan Bey'e verdi. Bu sırada Şarköy'ün boşaltıldığını ve Türk birliklerinin gemilere geri bindirildiğini gören Bulgar askerî ise harekete geçip tazyiklerini arttırmaya ve top atışları yapmaya başlamıştı. Ancak

⁸⁰ ATASE. BLH, Klasör: 136, Dosya:16, Fihrist: 1-25. (R. 27 Kânûnisânî 1328/M. 9 Şubat 1913, Barbaros zirhlısında bulunan X. Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen telgraf); ATASE. BLH, Klasör: 86, Dosya:62, Fihrist: 3-7. (R. 27-28 Kânûnisânî 1328/M. 9-10 Şubat 1913, Başkumandan Vekili Ahmet İzzet Paşa'dan, Sadaret Makamına gönderilen telgraf).

⁸¹ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi Şark Ordusu İkinci Çatalca...*, s. 226, 230-232.

⁸² Ersü, *a.g.e.*, s. 180.

⁸³ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi Şark Ordusu İkinci Çatalca...*, s. 246,255.

⁸⁴ Ersü, *a.g.e.*, s. 184.

⁸⁵ *Gös. yer.*

⁸⁶ Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Harbi Tarihi Osmanlı Deniz...*, s. 208.

denizden sol kanadın himayesi için Berk-ı Satvet ve Mecidiye zırhlıları, sağ kanadın himayesi için de Barbaros ve Turgut Reis zırhlılarının sağladığı etkili top atışları sayesinde, Bulgar birlikleri durdurup top atışları susturulmuştu. Bindirme gemilerinin de 400 metre daha açığa alınmasıyla tehlikeli bölgeden uzaklaşmıştı⁸⁷. Bulgar kuvvetlerinin şiddetli baskısı ve top atışları altında devam eden bindirme işlemleri tüm birliklerin gemilere alınması ve en son Enver Bey'in de karadan ayrılmasıyla 10/11 Şubat saat 04.00 civarında tamamlanarak Şarköy çıkarması sona ermiş ve X. Kolordu birlikleri, Gelibolu istikametine doğru yola çıkmıştı⁸⁸.

Sonuç

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na kısa bir süre kala neredeyse Rumeli coğrafyasındaki topraklarının tamamını kaybettiği acı bir tecrübe oldu. Bu yenilgiye sebep olan siyasî ve ekonomik pek çok faktör vardı. Ancak temel sebep Osmanlı ordusunun yetersizliğiydi. Bu yersizlik kendisini kara ve deniz muharebelerinin her safhasında göstermişti. Şarköy Çıkarması ve Bolayır Muharebesi, taktik anlamda karadan ve denizden müşterek icra edilecek bir harekât olarak planlanmıştı. Temelde, Gelibolu bölgesinde mevzilenen Bulgar ordusuna bir darbe indirmek ve sonrasında ise bu noktadan hareketle, 2. Bulgar Ordusu kuşatması altında bulunan Edirne'nin kurtarılması için hareket edilecekti.

Şarköy Çıkarması için öncesinde her ne kadar tatbikat yapıp teoride iyi planlanmışsa da uygulamada işler umulduğu gibi gitmemişti. Bunda hava şartları ve teçhizat yetersizliği çıkartmanın seyrini belirleyen olmuştu. Ancak en önemli etken Osmanlı kuvvetlerinin karadan ve denizden müşterek hareketini sağlamadaki tecrübesizlik ve zamanlamada yapılan hatalar sonucu harekâtın başarısız oluşuydu. Bu nokta da her ne kadar çıkarmada eksikler ve hatalar olsa da Mürettep Kolordu'nun, X. Kolordu'yu beklemeyen Bolayır'da taarruza geçmesi de yenilgiyi kaçınılmaz kılmıştı. Çünkü üstün Bulgar topçusu karşısında Osmanlı bataryaları yetersiz gelmiş ve donanma da çıkarmayı himaye ettiğinden karada yapılan taarruza denizden destek verememişti. Ayrıca başarısızlığın sebepleri üzerinde şahısların etkisinin olup olmadığı hususu günümüzde de tartışılmaya devam edilen tarihi bir mesele olarak önemini korumuştur. Zira yönetimde bulunan İttihatçıların siyasî kaygılarla bir an evvel hareket edilmesi hususundaki istekleri bu harekâtın zamanı üzerinde etkili olmuştur. Ayrıca Balkan Savaşlarının kaybedilmesindeki en önemli nedenlerden biri olan ordu-siyaset ilişkisi, kendini bu harekâta da göstermiş, İttihatçı olan komuta kademesi ile olmayanlar arasındaki uyumsuzluk emir-komuta zincirinin bozmasına da sirayet etmiştir.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

Архиви. ВГ, ЦДА, ф. 284К, оп.1.

Архиви. ВГ, ДВИА, ф. 1, оп.5.

ATASE. BLH, Klasör: 4, Dosya: 17.

ATASE. BLH, Klasör: 78, Dosya: 67.

ATASE. BLH, Klasör: 86, Dosya:62.

ATASE. BLH, Klasör: 136, Dosya:16.

ATASE. BLH, Klasör: 143, Dosya:34.

BOA, HR. SYS. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım Evrakı).

Sürelî Yayınlar

Die Neue Zeitung

Sabah

⁸⁷ Erickson, *a.g.e.*, s. 342.

⁸⁸ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi Şark Ordusu İkinci Çatalca...*, s. 237, 242.

Tanin

The New York Times

The Sun

Hatırat

ABDULLAH PAŞA, *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Balkan harbi Hatıraları*, Hazırlayan: Tahsin Yıldırım- İbrahim Öztürkçü, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2012.

AHMET İZZET PAŞA, *Feryadım*, Cilt 1, Timaş Yayınları İstanbul 2017.

ALİ FETHİ, *Bolayır Muharebesinde Âdem-i Muvaffakiyetin Esbabı*, Tabi ve Naşiri: Tüccarzade İbrahim Hilmi, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1330.

ÇAKMAK, Fevzi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C. 1, Yay Haz. Nilüfer Hatemi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

DEMİRHAN, Sait Pertev, *Balkan Savaşı'nda Büyük Genel Karargâh*, Çev: Sema Demirtaş, Alfa Yayınları, İstanbul 2012.

ERSÜ, Hüsnü, *Balkan Savaşı'nda Şarköy Çıkarması ve Bolayır Muharebeleri*, Yay. Haz. Ahmet Tetik-Çiğdem Aksu, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006.

KARABEKİR, Kazım, *Günlükler (1906-1948)*, C. 1, Yay. Haz. Burak Kayaberk-Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

MAHMUT MUHTAR PAŞA, *Balkan Harbi Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusunun Muharebeleri*, Çev: A. Basad Kocaoğlu, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012.

MAHMUT ŞEVKET PAŞA-HAFIZ HAKKI PAŞA, *Rumeli Yağmalanan İmparatorluk*, Yay. Haz. Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2009.

MEHMET NİHAT, *1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi*, Cilt 2, Askeri Matbaa, İstanbul 1340.

MEHMET NİHAT, *1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi*, Cilt 3, Askeri Matbaa, İstanbul 1928.

MEHMET NİHAT, *Balkan Harbi'nde Çatalca Muharebesi*, Askeri Matbaa, İstanbul 1341.

MEHMET NİYAZİ, *Şark Ordusu'nda Aziz Paşa Fırkası*, Kader Matbaası, İstanbul 1331.

NÜZHET, Mehmed Ali, *Balkan Harbi Üzerine*, Yay. Haz. İsmet Sarıbal, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.

TÜRKGELDİ, Ali Fuad, *Görüp İştiklerim*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.

UZDİL, Mahmut Beliş, *Balkan Savaşı'nda Mürettep 1'nci Kolordunun Harekâtı*, Yay. Haz. Ahmet Tetik-Şeyda Büyükcan, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006.

Araştırma Eserleri

AFYONCU, Erhan-ÖNAL, Ahmet-DEMİR, Uğur, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

AKTEPE, Münir, "Atatürk'ün Sofya Ataşeliği'ne Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alakalı Bir Belge", *Belleten*, C. 38, S. 150, Ankara 1974. (263-294).

ANDONYAN, Aram, *Balkan Savaşı*, Çev. Z. Biberyan, Sander Yayınları, İstanbul 1975.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa 1908-1914*, C. 2, 9. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.

BALKAYA, İhsan Sabri, "Balkan Savaşlarının 100. Yılında Bolayır Muharebesi ve Şarköy Çıkarması Yenilgisi ve Yapılan Tartışmalar", *Turkish Studies*, C. 8, S. 5, Ankara 2013. (91-100).

BULGARİSTAN HARBİYE NEZARETİ GENELKURMAY DAİRESİ HARP TARİHİ ENCÜMENİ, *1912-1913 Balkan Harbinde Türk-Bulgar Harbi Kırklareli Harekâtı*, Cilt 2, Çev. Murat Tunca, Askeri Matbaa, İstanbul 1943.

CARNEGIE ENDOWMENT FOR INTERNATIONAL PEACE, *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Washington 1914.

- ERICKSON, Edward J., *Büyük Hezimet Balkan Harpleri'nde Osmanlı Ordusu*, Çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Balkan Harbi Tarihi Osmanlı Deniz Harekâtı*, Cilt VII, K.K.K Askeri Basımevi, İstanbul 1965.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu Birinci Çatalca Muharebesi*, Cilt 1, Kitap 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, Cilt 2, Kısım 2, Kitap 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.
- GENELKURMAY HARP TARİHİ BAŞKANLIĞI, *Balkan Harbi (1912-1913)*, Cilt 1, ATASE Yayınları, Ankara 1970.
- GENELKURMAY ASKERİ TARİH VE STRATEJİK ETÜT BAŞKANLIĞI, "Balkan Harbi" , *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 99, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Genişletilmiş 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- HALL, Richard C., *Balkan Savaşları (1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası)*, Çev. M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.
- HAYTA, Necdet, *Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)*, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2008.
- MACEDONA-BULGARIAN CENTRAL COMMITTEE, *Bulgaria an Account of the Political Events During The Balkan Wars*, Chicago 1919.
- ÖZTAŞ, Sezai, "Balkan Savaşları'nda Edirne'nin Bulgar İşgalinden Kurtarılmasının İç ve Dış Kamuoyundaki Yankısı", *Tarih ve Toplum*, Eğitim Yayınevi, İstanbul 2023. (53-74).
- ÖZTAŞ, Sezai - KOÇAN, Şenol, "II. Balkan Savaşı'nda Doğu Trakya'nın Bulgar İşgalinden Kurtarılması", *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, (INCSOS VIII Özel Sayısı), Tekirdağ 2023. (273-297).
- SERTOĞLU, Mithat, "Balkan Savaşı Sonlarında Edirne'nin Kurtarılması Hususunda Hemen Teşebbüse Geçilmesi İçin Atatürk'ün Harbiye Nezaretini Uyarısına Dair Bilinmeyen Bir Belge", *Belleten*, C. 32, S. 128, Ankara 1968.
- SEVİN, Nuray, "Türk Asker, Diplomat, Siyasetçi, Ali Fethi Okyar", *Akademik Tarih ve Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 5, Ankara 2021.
- TONJOROFF, Svetozar, "The War in The Balkans", *North American Review*, C. 196, No. 685, December 1912. (721-730).
- UYAR, Mesut-ERICKSON, Edward J., *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- YAVUZ, Nuri, "Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı", *Gazi Akademik Bakış*, C. 1, S. 2, Ankara 2008.

MİMARİ VE SÜSLEME ÖZELLİKLERİYLE FİLİBE ŞEHABEDDİN PAŞA CAMİİ

Fatih SARİMEŞE*

Öz: Filibe I. Murad (1362-1389) döneminde fethedilmiştir. Fetih ile birlikte Anadolu'dan getirilen Türkler bölgeye yerleştirilmiş ve bölge Balkan coğrafyasında Osmanlı için önemli bir yerleşim alanı olmuştur. Fetih sonrası bölgede hızlı bir imar faaliyeti başlamış ve Filibe kısa sürede bir Türk-Müslüman şehrine dönüştürülmüştür. Sultan II. Murad (1421-1451) döneminde Şehabeddin Paşa tarafından inşa ettirilen Şehabeddin Paşa Camii, diğer adıyla İmaret Camii büyük bir külliye'nin merkez yapısıdır. Balkanlarda tabhaneli cami plan tipolojisinde inşa edilmiş yapılar arasında en dikkat çekici olan Şehabeddin Paşa Camii Osmanlı'nın çeşitli dönemlerinde müdahalelere maruz kalmıştır. Yapının kütleli mimarisi ve kalem işi süslemeleri farklı dönemlerin izlerini yansıtmaktadır. Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde camide ciddi müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Bu müdahalelerden sonra camiye ihya kitabesi eklenmiştir. Camide takibi yapılabilen kalem işi süslemelerin bir kısmı üslup, motif ve kompozisyon biçimleriyle Sultan II. Mahmud dönemine ait olmalıdır. Bu çalışmada Şehabeddin Paşa Camii'nin mimari ve süsleme özellikleri, eski görsellerin de yardımıyla ayrıntılı bir şekilde incelenmiş, kalem işi süslemelerinin dönem analizi yapılmış ve yapı üzerinde gerçekleştirilecek restorasyon müdahaleleri için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Filibe, Osmanlı, Mimari, Şehabeddin Paşa Camii, Kalem İş Uygulamaları.

PLOVDIV ŞEHABETTİN PASHA MOSQUE WITH ITS ARCHITECTURAL AND DECORATIVE FEATURES

Abstract: Plovdiv was conquered during the reign of Murad I (1362-1389). With the conquest, Turks brought from Anatolia were settled in the region and the region became an important place for the Ottomans in the Balkan geography. After the conquest, construction activities began quickly in the region and Plovdiv was transformed into a Turkish-Muslim city. Şehabeddin Pasha Mosque which was built by Şehabeddin Pasha during the reign of Sultan Murad II, also known as İmaret Mosque, is the central structure of a large social complex. Şehabeddin Pasha Mosque, which is the most striking among the structures built in the tabhane mosque plan typology in the Balkans, was intervened in different periods of the Ottoman Empire. The mass architecture and hand-drawn decorations of the building reflect the traces of different periods. During the reign of Sultan Mahmud II (1808-1839), serious interventions were made in the mosque. After these interventions, a revival inscription was added to the mosque. Some of the hand-drawn decorations that can be followed in the mosque must belong to the period of Sultan Mahmud II. In this study, the architectural and ornamental features of the Şehabeddin Pasha Mosque were examined in detail with the help of old images, the period analysis of the hand-drawn decorations was made and suggestions for the restoration interventions to be carried out on the building were presented.

Key Words: Plovdiv, Ottoman, Architectural, Şehabeddin Pasha Mosque, Hand-drawn Decorations.

Giriş

Filibe I. Murad (1362-1389) döneminde Osmanlı topraklarına katılmıştır. Fetih sonrası bölgede başlayan imar faaliyetleriyle kısa bir süre sonra Filibe bir Türk-İslam şehri hüviyetine kavuşmuştur. Filibe'den günümüze üç cami ulaşabilmiştir. Bu camiler; Hüdavendigar Camii (Cuma Camii), Taş Köprü Camii ve Şehabeddin Paşa Camii (İmaret Camii)'dir. Filibe'nin en büyük vakfı Şehabeddin

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Sanatları ABD, e-mail: fatihsarimese@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6450-1897.

Paşa Vakfı'dır. Şehabeddin Paşa Camii ve Külliyesi'nin ihtiyaçlarının karşılanması için vakfa on sekiz köy ve iki pirinç tarlası¹ ile Malkara'daki bedesten, kervansaray ve dükkânlar vakfedilmiştir².

Şehabeddin Paşa Camii'ni anlatan makaleler ve kitap içinde bölümlerin yanı sıra lisansüstü tezler bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalarda caminin genel mimari ve süsleme özellikleri ele alınmıştır. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin eserinde³ Şehabeddin Paşa Camii hakkında önemli tespitler söz konusudur. Yapının değişen mimarisi söz konusu eserde yayınlanan fotoğraflar sayesinde takip edilebilir. Lyubomir Mikov'un eserinde Şehabeddin Paşa Camii'nin plan tasarımı hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Plan tasarımının tarihsel değişimine değinilmiştir. Yapının 20. yüzyılda geçirdiği onarımlar değerlendirilmiştir. Çalışmada yapının süsleme programı hakkında özellikle kalem işi uygulamalarıyla ilgili bir değerlendirme bulunmamaktadır⁴. Gülberk Bilecik'in çalışması Filibe'de yer alan yapıların geneli üzerinedir. Şehabeddin Paşa Camii kitabın bir bölümünü oluşturmaktadır. Çalışmada Şehabeddin Paşa Külliyesi'nin tarihsel gelişimi ve caminin mimari özellikleri işlenmiştir⁵. Şehabeddin Paşa'nın Filibe'deki vakıfları hakkında hazırlanan çalışmalarda cami ile ilgili genel bilgiler işlenmiştir⁶. Aynı konu ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında da benzer durum söz konusudur⁷. Filibe ile ilgili hazırlanan çalışmalarda Şehabeddin Paşa Camii'ne sınırlı ölçüde yer verilmiştir⁸. Şehabeddin Paşa hakkında hazırlanan bir lisansüstü çalışmasında Şehabeddin Paşa Camii ile ilgili yazılan genel bilgiler tekrar edilmiştir⁹. Türkiye Diyanet Vakfı tarafından hazırlanan İslam Ansiklopedisi'ndeki "Şehâbeddin Paşa" maddesinde paşanın inşa ettirdiği yapılara da yer verilmiştir. Filibe'deki Şehabeddin Paşa Camii hakkında genel bilgiler işlenmiştir¹⁰. Aynı ansiklopedide yer alan "Filibe" maddesinde ise Şehabeddin Paşa Camii'nin Sultan II. Mahmud devri onarımı ile 1970 yılında gerçekleştirilen onarımına yer verilmiştir. Ayrıca komünist rejimin yıkılmasından sonra ibadete açıldığı vurgulanmıştır¹¹. Bulgaristan'daki Osmanlı camileri hakkında hazırlanan çalışmalarda da Şehabeddin Paşa Camii hakkında kısmi bilgiler işlenmiştir. Bu çalışmalardan biri Petar Mijatev tarafından yazılan ve Yaşar Yücel tarafından Türkçeye çevrilen makaledir. Bu çalışmada Şehabeddin Paşa Camii'ndeki kitabeler vurgulanmıştır¹². Bulgaristan'daki Osmanlı dini mimarisi ile ilgili Güray Gülyüz tarafından hazırlanan doktora tezinde Şehabeddin Paşa Camii'nin tarihçesi ve mimarisi

¹ Machiel Kiel, "Filibe", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 80.

² Feridun Emecen, "Şehâbeddin Paşa", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 2. Ek, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, s. 549.

³ Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan-Yunanistan-Arnautluk, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1982 s. 41-43.

⁴ Lyubomir Mikov, Filibe Şehrin Cuma ve İmaret Camileri (Tarihleri, Özellikleri ve Güncel Durumları), Bulgaristan Müslümanları Baş Müftülüğü Yayınları, Filibe 2020, s. 20-35.

⁵ Gülberk Bilecik, Filibe'de Osmanlı Mimari Eserleri, Kriter Yayınları, İstanbul 2018, s. 49-52.

⁶ İbrahim Sezgin, "Filibe'deki Şehabeddin Paşa Vakıfları", Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu 11-13 Mayıs 2005 Bildiriler Kitabı, Eskişehir 2005, s. 347-353; Hatice Oruç, Kayhan Orbay, "Filibe'de Şehâbeddin Paşa Vakfı 1632-1641 (H.1041-1051)", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, s. 18, İstanbul 2010, s. 19-57; Hatice Oruç, Kayhan Orbay, "Şehabeddin Paşa'nın Filibe'deki Vakfına Ait Kaynaklar: Muhasebe Defterleri", Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi, s. 39, Ankara 2014, s. 1-144.

⁷ Mehmet Tuğrul, Osmanlı Dönemi Filibe Vakıfları (XVIII. Ve XIX. Yüzyıllar), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017. Hasan Telli, Osmanlı Döneminde Bazı Filibe Vakıfları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002; Sami Balkaner, Filibe'deki Camiler Yapılan Harcamalar (1884-1886), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2019.

⁸ Reyhan Rafet Can, "Bir Osmanlı Şehri Olarak Filibe'nin Kültürel ve Sosyal Yapısı", The Journal of Social Science, s. 7, 2020, s. 305-317; Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Balkanlarda Çok Kültürlü Bir Osmanlı Şehri: Filibe", Türk Tarihinin Kadim Şehirleri, İstanbul 2022, s. 477-498; Neriman Ersoy, XIX. Yüzyılda Filibe Şehri (1839-1876), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003; Nurullah Karta, XVI. Yüzyılda Filibe Kazası, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2005.

⁹ Elif Soydan, Bani Olarak Lala Şahin Paşa ve Mimari Faaliyetleri, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019, s. 91-93.

¹⁰ Emecen, a.g.e.

¹¹ Kiel, a.g.e.

¹² Petar Mijatev, "Bulgaristan'daki Osmanlı Anıtları", (çev. Yaşar Yücel), Belleten, s. 196, 1986, s. 300.

hakkındaki bilgiler tekrar edilmiştir¹³. Mehmet Zeki İbrahimgil'in hazırladığı çalışmada Şehabeddin Paşa Camii hakkında genel bilgiler verilmiş, kalem işi uygulamaları özet niteliğinde işlenmiş ve Barok tespiti yapılmıştır¹⁴. Mehmet Zeki İbrahimgil ve Hamza Keleş'in birlikte kaleme aldığı kitap önemli bir envanter çalışmasıdır. Bulgaristan'daki Osmanlı dönemine ait vakıf eserlerinin kayıt altına alındığı bu çalışmada, çalışmanın kapsayıcı özelliğine uygun olarak Şehabeddin Paşa Camii hakkında genel bilgiler verilmiştir¹⁵.

Cami hakkında yapılan yayınlarda yapının mimari ve süsleme özelliklerindeki değişimlerin ve kalem işi uygulamalarındaki dönem analizlerinin eksikliği bağımsız bir çalışmanın gerekliliğini ortaya koymuştur. Çalışma kapsamında Şehabeddin Paşa Camii'nin tarihçesi, mimari ve süsleme özellikleri ile kalem işi uygulamaları teferruatlı bir şekilde incelenmiştir. Sonuç bölümünde yapılan incelemeler neticesinde elde edilen bulgular üzerinden değerlendirme ve çıkarımlar yapılmış, yapının mevcut durumu hakkında önerilere yer verilmiştir.

1. Şehabeddin Paşa Camii

Şehabeddin Paşa Camii kendi adıyla inşa edilen büyük bir külliyein merkez yapısını teşkil etmektedir. Nöbet Tepesi'nde bulunan Şehabeddin Paşa Camii Meriç Nehri'ne yakın bir konumdadır. Şehabeddin Paşa'nın ihsanıyla¹⁶ 1444-1445 yıllarında inşa edilen külliyein¹⁷ bünyesinde cami, türbe, medrese, han, hamam ve imaret yapıları bulunmaktaydı. 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşmasından sonra Bulgaristan'a bırakılan bölgede yer alan Osmanlı yapıları sistematik bir şekilde yıkılmaya başlamış ve Şehabeddin Külliyesi de bu yıkımlardan etkilenmiştir. Külliyein günümüze sadece cami ile türbe ulaşabilmiştir. Cami günümüzde Han Kubrat Sokağı ile Visla Sokağı'nın köşesinde yer almaktadır. Caminin batı tarafında Şehabeddin Paşa'ya ait çokgen planlı üzeri tek bir kubbeyle örtülü türbe vardır. Bazı yayınlarda caminin yanında iki türbe olduğu; ancak bir tanesinin günümüze ulaşmadığı yazılmıştır¹⁸. İkinci türbe hakkında teferruatlı bilgiye ulaşılamamıştır.

Şehabeddin Paşa'nın ölümü hakkında ortaya atılan rivayetler cami ve türbe ile ilgili de bilgi vermektedir. Literatürde yer alan bu rivayetlere göre Lala Şahin oğlu Şehabeddin Paşa'nın şehirde bağımsız bir idare uygulayacağına dair dedikodular saraya ulaşmış. Bu durum üzerine Lala Şahin oğlunu ölümle cezalandırmıştır. Şehabeddin Paşa'nın naaşı Meriç Nehri yakınına defnedilmiştir. Daha sonra durumun pişmanlığını yaşayan Lala Şahin oğlu için bir cami yaptırmış ve oğlunun naaşını caminin avlusuna naklettirip üzerine bir türbe inşa ettirmiştir.¹⁹ Bir diğer rivayete göre Şehabeddin Paşa'nın bir Bulgar hanımın etkisinde kalarak cami değil kilise yaptırmakta olduğu dedikodusu çıkmıştır. Dedikoduyu duyan Lala Şahin oğlu Şehabeddin Paşa'yı idam ettirmiştir. İdamdan sonra Şehabeddin Paşa'nın masum olduğu ortaya çıkmıştır. Lala Şahin Paşa günahlarına kefarete olur düşüncesiyle inşaat halinde olan camiyi tamamlattırması ve Şehabeddin Paşa'nın kabri üzerine bir türbe yaptırmıştır.²⁰

Şehabeddin Paşa Camii orta ölçekli tabhaneli (kanatlı, zaviyeli) cami plan tipinde inşa edilmiştir. Tabhaneli cami tipolojisi erken dönem Osmanlı mimarisinde yaygın kullanım alanı bulmuş bir plan tipidir. Zaviye kavramı Arapça asıllı olup köşe ve açılı anlamına gelmektedir. 12. yüzyıldan sonra derviş yurdu, tekke anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Kur'an ilimlerinin tahsili için ayrılan yer veya bölüme sahip olan camiler zaviye kavramıyla isimlendirilmiştir. Caminin yan bölümleri zaviye

¹³ Bahriye Güray Gülyüz, Bulgaristan'da Osmanlı Dini Mimarisi (Cami, Türbe, Tekke ve Zaviyeler), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016, s. 72-79.

¹⁴ Mehmet Zeki İbrahimgil, "Bulgaristan'daki Türk Eserlerinde Duvar Süslemelerinden Örnekler", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi, s. 43, 2013, s. 112.

¹⁵ Mehmet Zeki İbrahimgil, Hamza Keleş, Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserleri Envanteri, c. 1, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2016.

¹⁶ Külliyein Lala Şahin Paşa tarafından inşa ettirildiğini ifade eden kaynaklar da bulunmaktadır bakınız: Kate Fleet, Türkiye Tarihi (1071-1453) Bizans'tan Türkiye'ye, (çev.) Ali Özdamar, c. 1, Cambridge 1999, s. 227; Soydan, a.g.t., s. 91. Oysa yapının inşa kitabesinde Şehabeddin Paşa'nın ismi geçmektedir. Bahsi geçen kaynaklarda inşa kitabesinden bahsedilmemiştir. Baninin Şehabeddin Paşa olduğuna dair şüphe bulunmamaktadır.

¹⁷ Külliye birimlerinin harcamaları üzerine detaylı bilgi için bakınız: Oruç, Orbay, a.g.e., s. 19-57; Balkaner, a.g.t.

¹⁸ Ali Kemal Balkanlı, Şarki Rumeli ve Buradaki Türkler, Elhan Kitabevi, Ankara 1986, s. 110.

¹⁹ D. İlieva, "Camiyata i türbeto na Şahabeddin Paşa Plovdiv", Bilgarski Floklor, s. 3-4, 2012, s. 131.

²⁰ İlieva, a.g.e., s. 132.

işlevi görmüştür; zira bu bölümler hem gezici dervişlerin geçici olarak konaklaması hem de dini konuların ele alındığı mekânlar olarak kullanılmıştır. Ayrıca bazı tabhane örneklerinin şer-i mahkeme olarak kullanıldığı da bilinmektedir²¹. Tabhaneli cami plan tipolojisi erken dönem Osmanlı mimarisine özgü bir plan tipidir. Klasik dönemde tabhaneler camilerden ayrılmaya başlamış ve birer müstakil birim olarak inşa edilmiştir.

Caminin inşaat kitabesi 1970’li yıllarda yapılan restorasyon çalışmaları sırasında yerinden sökülmüş ve bir süre Filibe Arkeoloji Müzesi’nde muhafaza edilmiştir. Daha sonra tekrardan camiye iade edilen kitabe günümüzde kırık durumda olup bazı parçaları da kaybolmuş olarak Hüdavendigar Camii’nin cümle kapısı sağında bulunan Filibe Müftülüğünde muhafaza edilmektedir. Söz konusu inşa kitabesi Arapça olup aşağıdaki ifadeleri içermektedir:

*“Emr-i be bina hâzihi ’l-imâretü ’l-âliyye bimâ min devlet
Essultân-ı ibnü’s-sultân-ı sultân Murad bin Mehmed huld meleke
El-Emirü ’l-kebirü ’l-hâc Şihâbüddin Paşa yesrullah (?) med (?) hasenât
Fî tarih-i tekabbel yâ kadîmü ’l-ihsân hicriyye-l nebeviyye”²²*

Resim 1: Caminin Arapça inşa kitabesi.

Kitabenin Türkçe tercümesi şu şekildedir:

“Bu yüce imaretin inşasını devletlü Sultan Mehmed Hanın oğlu Sultan Murad Han zamanında hükümdarlığı daim olsun. Emerül-ümera Hacı Şehabeddin Paşa emretti. Allah iki cihanda dilediğini kolaylaştırsın. İhsanı ezelden beri bol olan, sen kabul et”²³.

Kitabede “tekabbel yâ kadîmü ’l-ihsân” sözlerini içeren cümleyle tarih düşürülerek caminin inşa tarihi dördüncü satırda ebced hesabıyla verilmiştir. Bu ifadedeki harflerin sayısal değerinin toplamı 848’dir. Bu sayı caminin Hicri inşa tarihi olup Miladi 20 Nisan 1444 - 08 Nisan 1445 tarihleri arasındaki zamanı kapsamaktadır²⁴. Kitabenin Arapça olması önemlidir. Bulgaristan topraklarında bilinen bu türden ilk yazılı Arapça metindir. Pars Tuğlacı eserinde bu yapının banisi ve yapıldığı tarihi belirten bir kitabe bulunmadığını ifade etmektedir, bu da onun caminin inşa kitabesini görmemiş olduğunu düşündürmektedir²⁵.

Yapı Sultan II. Mahmud devrinde onarılmıştır. Söz konusu onarıma ait kitabe günümüzde caminin cümle kapısının üzerinde yer almaktadır. Şair Sîret tarafından yazılan kitabede ebced hesabıyla

²¹ Detaylı bilgi için bakınız: Semavi Eyice, “İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, s. 21, İstanbul 1962, s. 1-80; Türkan Acar, “Tabhaneli Camilerin Tipolojisi Üzerine Bir Deneme”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, s. 28, Nisan 2013, s. 303-326.

²² Bilecik, a.g.e., s. 58.

²³ Karta, a.g.t., s. 108.

²⁴ İbrahim Tatarlı, “Turski Kultovi Sgradi i Nadpisi V Bilgariya”, Godišnik na Sofijskiya Universitet, Fakultet Po Zapadni Filologii, c. 60, 1966, s. 596-597.

²⁵ Pars Tuğlacı, Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri, İstanbul 1984, s. 346.

düşürülen Hicri 1250 tarihi Miladi 1834-1835 tarihlerine tekabül etmektedir. Söz konusu kitabede şu ifadeler yer almaktadır:

“Mekârim âzmayış kadr-ı dâñ nakre-i vaneş
Neva pür dâr-ı himmet reşk-i sâzizem hep pesidi
Cihangiri isabet muzaffa enam-ı eser âdet
Safayı tıneti şermende eyler kars-ı hürşidi
O aga-yı nekvara nazır-ı Ferhunde peyma kim
Nigahı iltifatı müsmir eyler çû bek pesîdî
Mesîh-i âsâ olurdu civegâhı alem bâlâ
Pesend etti sûrî mâ'nevi veş bâb-ı tecrîdî
Zülalî niyeti şadırvanı hayra caridir
Kubab-ı âsafe kandil vaz etmez mi îdî
Yine bir hayra tâb endaz-ı cehd oldu ki tâ mahşer
Kesilmez safha-ı zikir eserden gülün tekayyudu
Haraba müşerref olmuşken pezirâ-yı hitam oldu
Bu câ-yı sed şikâf erkânının ta'mir u teşyidi
Aceb hasbice himmet eyledi re'yi sevabında ferehyab etti
Saffi beste olan erbab-ı tevhidi
Görenler şimdi vaz' ve enşinin itiraz eyler
Şehbettin kim bir niyyeti değılmiş hüsn-i câvidî
Felek bu resmi seyr etse bina-yı üstüvâzede
Verirdi destine telhîz edub menşur-i te'bîdi
Görünce söyledim mankûd eyleyib târihine Sîret
Bu âli ilticâgâhın mükemmel bitti tecdidi”²⁶.

Resim 2: Caminin Sultan II. Mahmud devrine ait onarım kitabesi.

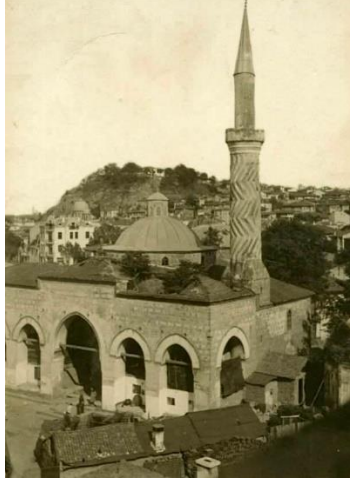
Şehabeddin Paşa Camii'nin 1887-1888 yıllarında yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ruslar tarafından depo olarak kullanıldığı bilinmektedir²⁷. Bu dönemde yapı içinde ne gibi tahribatlar yapıldığı hakkında spesifik bilgiler mevcut olmamakla birlikte, Rusların Osmanlı topraklarındaki eserleri tahrip ettikleri göz önüne alındığında caminin de tahrip edildiği düşünülmektedir.

Şehabeddin Paşa Camii'nin 20. yüzyıl başına ait aşağıda yer alan fotoğrafı yapı hakkında çeşitli yorumlar yapmayı mümkün kılmaktadır. Söz konusu fotoğrafta caminin son cemaat biriminin üst örtü

²⁶ İbrahimgil, Keleş, a.g.e., s. 636.

²⁷ İhsan Aktaş, “Filibe Yeni Filibe”, Şehir ve Düşünce, s. 5, 2014, s. 28.

sisteminde küçük ağaçlar göze çarpmaktadır. Son cemaat birimi geçici sığınmacılar tarafından kullanılmış olmalıdır. Zira kemer araları çeşitli malzemelerle kapatılmıştır. Fotoğrafın tarihinden yola çıkarak bu sığınmacıların Müslüman Türk oldukları söylenebilir. Yapının batı cephesinde iki adet kulübe yer almaktadır. Kulübeler cami beden duvarına bitişik bir şekilde yapılmıştır. Günümüzde aynı bölgede iki adet mezar taşı bulunmaktadır. Ayrıca son cemaat bölümünün kuzeybatı bölgesinde yan yana inşa edilmiş konutlar görülmektedir. Genel bağlamda cami ve çevresinin bakımsız olduğu söylenebilir.

Resim 3: 20. yüzyıl başında Şehabeddin Paşa Camii²⁸.

Şehabeddin Paşa Camii'nin onarımlarıyla ilgili Devlet Arşivlerinde yapılan çalışmalarda dört belgeye ulaşılmıştır. Bu belgelerde caminin tamiri için yapılan yazışmalar takip edilebilmektedir; ancak tamir işlemlerinin ayrıntıları hakkında bilgi bulunmamaktadır²⁹.

1928 yılında meydana gelen depremde caminin minaresi hasar görmüş ve petek ile şerefe kısmı yıkılmıştır³⁰. Depremde harimin ne kadar zarar gördüğü bilinmemektedir. Muhtemelen sıvaların dökülmesiyle cami bünyesinde bulunan kalem işi uygulamalarının bazıları zarar görmüştür.

1968 yılında yapıyı ziyaret eden Ekrem Hakkı Ayverdi yapının müze işlevine dönüştürülmesi amacıyla tamir edildiğini belirtmektedir³¹. Aynı müellif tamir çalışmasının Bulgaristan Başbakanı Nikola Muschanov'un iradesiyle gerçekleştirildiğini ifade etmektedir³². Ancak Muschanov 1951 yılında vefat etmiştir. Ayverdi caminin müze işlevine dönüştürülmesi için yapılan çalışmaların Muschanov döneminde başladığını belirtmek istemiş olmalıdır. Onarım çalışmaları sırasında yapılan derz şekli ve rengi yapıya uygun olmuştur. Harimdeki tüm değişiklikler tespit edilmiş, seviyeler belirlenmiştir. Cümle kapısındaki merdivenler kaldırılmıştır. Pencereerde yapılan değişiklikler aranmış, orta kubbe seviyesi orijinal hale getirilmiştir. Harimdeki tespitlerin dışında temizlik çalışmaları da yapılmıştır. Ancak caminin çevresinde yapılan çalışmalar bitirilememiştir³³.

²⁸ Bilecik, a.g.e.

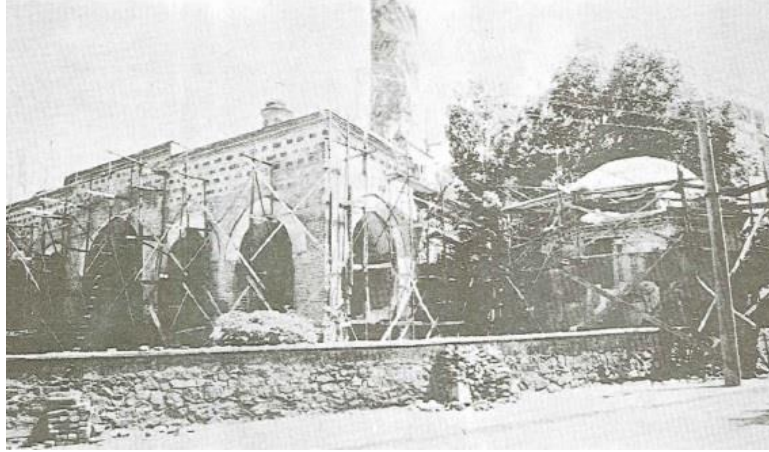
²⁹ BOA, MVL, 948/24; BOA, MVL, 981/14; BOA, İ.MVL, 504/22802; BOA, İ.DH, 694/48522.

³⁰ Bilecik, a.g.e., s. 51.

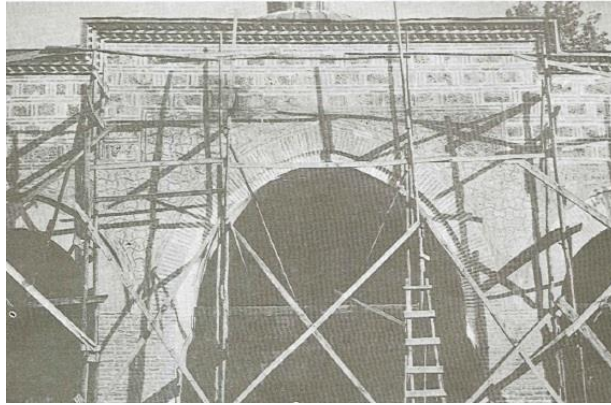
³¹ Ayverdi, a.g.e., s. 42.

³² İbrahimgil, a.g.e. s. 12.

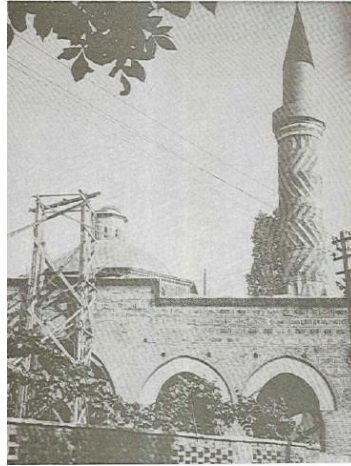
³³ Ayverdi, a.g.e., s. 42.

Resim 4: Şehabeddin Paşa Camii 1960'larda restore edilirken³⁴.

Resim 5: Şehabeddin Paşa Camii 1960'larda restore edilirken³⁵.

Resim 6: Şehabeddin Paşa Camii 1960'larda restore edilirken³⁶.

Camide gerçekleştirilen onarım çalışmaları 1970'li yıllarda tamamlanmış; ancak cami ziyarete açılmamıştır. Yapının müzeye dönüştürülüp dönüştürülmediği hakkında kesin bir bilgi bulunamamıştır. Bulgaristan'da komünist rejimin yıkılmasından sonra cami tekrar ibadete açılmıştır. İbadet açılmasından bir süre sonra yapı içinde kilise kalıntısı aramak amacıyla kazı yapılmış ve harim bölümü kademeli bir hal almıştır³⁷. Yapı son olarak 2013 senesinde restore edilmiştir³⁸. Caminin

³⁴ Ayverdi, a.g.e.

³⁵ Ayverdi, a.g.e.

³⁶ Ayverdi, a.g.e.

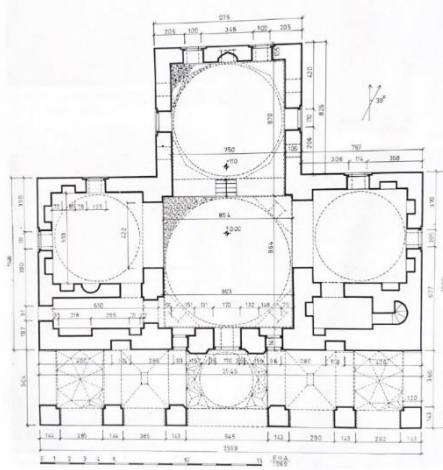
³⁷ Telli, a.g.t., s. 38.

³⁸ Bilecik, a.g.e., s. 51.

çevresi günümüzde kısmen harap durumdadır. Son cemaat birimi üst örtü sisteminde sıva dökülmeleri ve çeşitli sebeplerle tahrip olan bölümler gözlemlenebilmektedir. Harimde ise özellikle kalem işi uygulamalarının tamamlanmamış olması camiye estetik açıdan eksik bırakmaktadır.

2.Şehabeddin Paşa Camii'nin Mimari Özellikleri

Şehabeddin Paşa Camii'nin ön tarafında beş birimli son cemaat alanı bulunmaktadır. Bu alanının orta birimi kubbe ile örtülmüş olup, kubbenin her iki yanı aynalı tonozlarla kaplanmıştır. Köşede kalan bölümler ise kubbelerle tamamlanmıştır. Son cemaat alanından yapının içine girildiğinde ortada sofa olarak adlandırılan bölüme ulaşılmaktadır. Sofanın üzeri geçişi mukarnas dolgularla zenginleştirilmiş pandantiflerle sağlanan bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbe kasnağında dekoratif ve bezeme unsuru olarak kabul edilen Türk üçgenleri ve aralarda gün ışığından faydalanılmak üzere açılmış sivri kemerli pencereler bulunmaktadır. Ayrıca gün ışığından faydalanmak için kubbe göbeğinde aydınlık feneri bulunmaktadır. Sofanın her iki yanında simetrik olarak yerleştirilmiş tabhane birimleri yer almaktadır. Tabhaneler geçişi pandantiflerle sağlanan kubbelerle örtülmüştür. Tabhaneler ile son cemaat arasında kalan bölümlerde dehlizler bulunmaktadır. Doğudaki dehliz sofaya açılmaktadır. Batıdaki dehlizin tabhane ile bağlantısı vardır. Ayrıca bu dehlizin olduğu yerde minare şerefesine çıkışı sağlayan merdiven yer almaktadır. Son cemaat birimleri ve tabhaneler arasındaki dehliz tasarımı erken Osmanlı devri döneminin önemli yapılarından biri olan 1340 tarihli Bursa'daki Orhan Camii'nde de görülmektedir.

Resim 7: Şehabeddin Paşa Camii'nin restitüsyon planı³⁹.

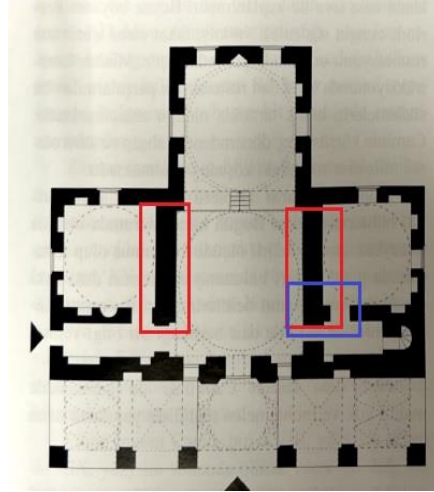
Lyubomir Mikov'un çalışmasında Mimar Türkân Hasan-Hacı tarafından çizilen iki farklı plan yayımlanmıştır⁴⁰. Bu planlardan ilki yapının 18. yüzyıla kadar olan planı, ikincisi ise 18. yüzyılda gerçekleşen onarım çalışmalarından sonraki planı olarak belirtilmiştir. 18. yüzyılda gerçekleşen onarım çalışmaları sırasında harimde yapılan değişiklikler hakkında Ekrem Hakkı Ayverdi bir malumat vermemektedir. Türkân Hasan-Hacı'nın çizmiş olduğu 18. yüzyıl sonrası planı ile Ekrem Hakkı Ayverdi'nin restitüsyon planı benzerdir.

D. Ovçarov yapının en önemli değişikliğinin 18. yüzyıl başında olduğunu ifade etmektedir. Plana göre kanatların merkezi bölümle fonksiyonel bağlantısı bulunmamaktadır. Merkeze ulaşım, abdestlik ve minare girişinin bulunduğu karanlık ve silindirik tonozlu iki koridor vasıtasıyla sağlanmıştır. 17. yüzyıl sonunda caminin hariminde ciddi değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler arasında iki yan kanadı merkezi bölümle ayıran duvarlar kaldırılmıştır. Bunun sonucunda iki kanat, kubbeli ve aynı özelliklere sahip iki hücreye dönüştürülmüştür. Kaldırılan duvarların kalınlığı yaklaşık 1,15 metre olduğu belirtilmektedir⁴¹.

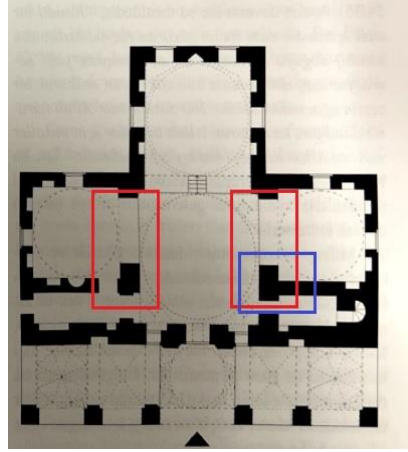
³⁹ Ayverdi, a.g.e.

⁴⁰ Mikov, a.g.e., s. 25.

⁴¹ D. Ovçarov, Risunkite-grafiti o "İmaret Camiya" V Plovdiv Kato İzvor Za İstoriyata Na Sredizemnomorie-to Prez XV V. Razkopki i Proučvaniya, Sofya 1987. s. 209.

Resim 8: Caminin 18. yüzyıl öncesi planı⁴².

Resim 9: Caminin 18. yüzyıl sonrası planı⁴³.

Caminin son cemaat birimleri sivri kemerlidir. Ortadaki birim cümle kapısı aksına denk gelmekte olup diğer birimlere göre daha geniş ve yüksek tutulmuştur. Son cemaat birimlerini ayıran kemerler tuğla malzemedен örülmüştür. Geri kalan bölümler ise taş ve tuğlanın bir arada kullanıldığı almaşık duvar tekniği ile yapılmıştır.

Resim 10: Son cemaat birimi duvar sistemi.

Son cemaat biriminde sivri kemerlerin aralarında görülen tuğlaların farklı dizilimiyle oluşturulan geometrik kompozisyonlar dikkat çekicidir. Erken Osmanlı mimarisinde inşa edilen yapıların son

⁴² Mikov, a.g.e.

⁴³ Mikov, a.g.e.

cemaat alanında gözlemlenebilen çeşitli tuğla işçilikleri öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Sultan II. Murad'ın Bursa'da inşa ettirdiği Muradiye Külliyesi'nin son cemaat alanındaki tuğla işçiliği örnek olarak verilebilir.⁴⁴

Resim 11: Şehabeddin Paşa Camii'nin son cemaat yeri kemeri arasında görülen tuğla süslemeler. Son cemaat cephesinin kemer üzerinde görülen taşlar arasında tuğlalar dikey şekilde yerleştirilmiştir. Cephenin üstü çift sıra tuğladan kirpi saçakla sona ermiştir.

Resim 12: Şehabeddin Paşa Camii'nin son cemaat yeri duvar tekniği detayı ve kirpi saçak. Son cemaat yeri beden duvarlarında farklı dönemlere ait çeşitli sıva izleri bulunmaktadır. Beden duvarında sivri kemerli mihrabiye nişi bulunmaktadır. Üst örtü sistemini taşıyan kemerler arasında üzengi taşı hizasında ahşap gergiler görülmektedir. Zemin altıgen formu (şeshane) tuğlalardan oluşmaktadır.

Resim 13: Son cemaat yeri beden duvarı ve mihrabiye nişi.

⁴⁴ Oktay Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarîsi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2004, s. 56-57.

Beş birimli son cemaat alanının orta birimi kubbe ile, her iki yan birim aynalı tonoz ile, köşede kalan birimler ise dilimli tonozla örtülmüştür. Üst örtü sistemine geçişler Türk üçgenleri kullanılarak sağlanmıştır.

Resim 14: Son cemaat yeri üst örtü sistemi.

Caminin beden duvarları tek sıra taş çift sıra tuğla olmak üzere almaşık duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Yapının beden duvarında yer alan pencereler simetrik bir tasarıma sahip olup çift katlıdır.

Resim 15: Caminin pencere sistemi.

Batıda yer alan tabhanenin alt kat pencere sistemi dikdörtgen çerçeveli olup söveleri ve lentosu mermerle sınırlandırılmıştır. Sivri kemerli alınlığı kademeli daha geniş sivri kemerli bir alınlıkla kuşatılmıştır. Üst katta yer alan pencere ise alt kata göre daha sade olup sivri kemerlidir. Cephenin üst bölümünde, ortada dışa taşkın çörten yerleştirilmiştir.

Resim 16: Batıda yer alan tabhanenin pencere sistemi.

Mihrap önü kubbeli bölümün batı cephesinde yer alan pencere sistemi de iki katlıdır. Cephenin üst bölümünde sivri kemerli iki pencere, alt bölümünde ise söveleri ve lentosu mermerle sınırlandırılmış dikdörtgen çerçeveli bir pencere bulunmaktadır. Bu pencerenin tuğladan sivri kemerli alınlığı daha geniş sivri kemerli bir alınlıkla kuşatılmıştır.

Resim 17: Mihrap önü kubbeli birimin batı cephesi.

Son cemaat alanının üst bölümünde görülen çift sıra kirpi saçak beden duvarları üzerinde yapıyı kuşatacak şekilde devam etmektedir. Ayrıca çokgen kasnağa sahip mihrap önü kubbесinin üst bölümünde de çift sıra saçak uygulaması görülmektedir.

Resim 18: Mihrap önü kubbeli birimin batı beden duvarından detay ve kirpi saçak sistemi.

Caminin doğu cephesinde tabhane birimini dışarıya bağlayan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Kapının üzerinde ise yuvarlak formla sınırlandırılmış bir mazgal pencere açıklığı yer almaktadır.

Resim 19: Doğuda yer alan yuvarlak kemerli kapı açıklığı.

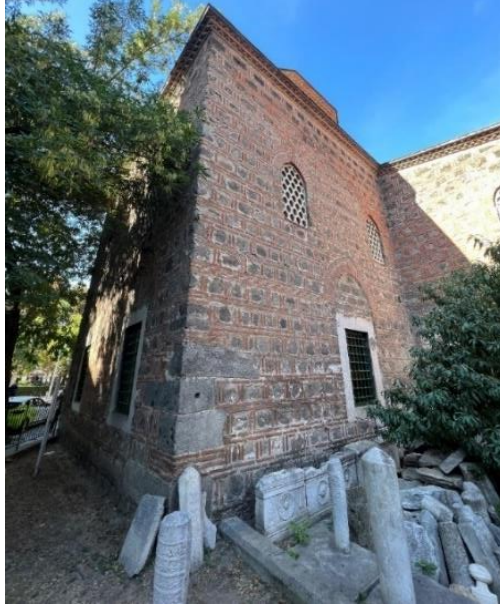
Caminin doğu yönde bulunan tabhane cephesindeki alt kat pencere sistemi batı cephesindeki pencere sisteminden farklı olup kademe görülmemektedir. Ayverdi yapının bu cephesine bitişik müezzin

evinin (meşruta) varlığından bahseder⁴⁵. Dikdörtgen çerçeveli olan pencere açıklığı taştan söve ve lentoyla sınırlandırılmıştır. Pencere alınlığı sivri kemerli bir düzene sahiptir. Caminin üst kat pencereleri her cephede aynı tasarıma sahiptir.

Resim 20: Doğuda yer alan tabhanenin pencere sistemi.

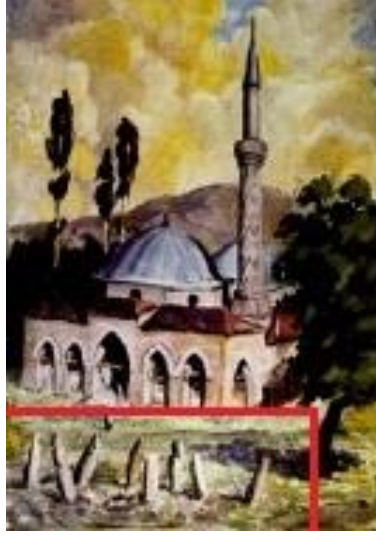
Pencere sistemindeki bu düzen mihrap önü kubbesinin bulunduğu bölümün doğu ve güney cephesinde de tekrar edilmiştir. Ayrıca bu bölümde çok sayıda mezar taşı bulunmaktadır. Mezar taşlarından bazıları kırıktır.

Resim 21: Mihrap önü kubbesinin doğu cephesi.

Bu alanda çok sayıda kırık mezar taşı ve kitabe parçası bulunmaktadır. 1923 yılına ait resimde yapının etrafında bir mezarlık alanı olduğu görülmektedir. Günümüzde yapının çevresinde yer alan mezar taşlarının bir kısmı caminin önünde zamanla oluşan hazire alanına ait olmalıdır. Diğer kısmı ise Filibe'nin çeşitli bölgelerinden bu alana getirilen mezar taşları olduğu düşünülmektedir.

⁴⁵ Ayverdi, a.g.e., s. 42.

Resim 22: Asen Vasiliev'e ait 1923 tarihli resim⁴⁶.

Mihrap önü kubbesinin bulunduğu bölümün doğu ve güney cephesindeki alt kat pencere sisteminin kemerli alınlık düzeni aynıdır; ancak batı cephesindeki alt kat pencere sisteminin kemerli alınlık tasarımı farklıdır. Bu farklılığın sebebi tam olarak bilinmemekle birlikte çeşitli dönemlerde yapılan müdahaleler esnasında değişikliklerin gerçekleşmiş olabileceği düşünülmektedir. Zira Ekrem Hakkı Ayverdi onarımlardan dolayı pencerelerde farklılıklar olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷ Kademeli tasarıma sahip olan pencerenin iç kemerinde kullanılan tuğlaların farklılık göstermesi, batı ve güney cephelerindeki daha eski, kademeli sivri kemerli pencerenin ise geç dönem onarımlarında şekillendiğini düşündürmektedir.

Resim 23: Güney cephedeki alt kat pencere sistemi.

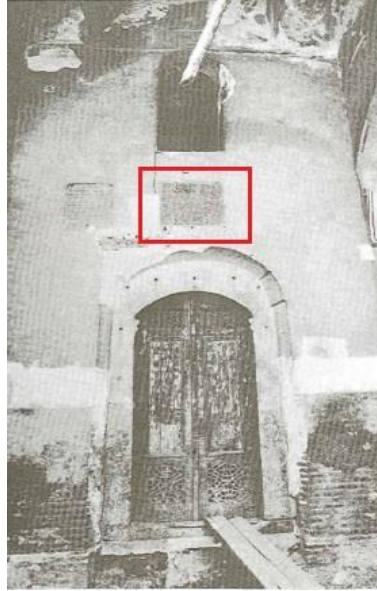
⁴⁶ Mikov, a.g.e.

⁴⁷ Ayverdi, a.g.e., s. 42.

Resim 24: Batı cephedeki alt kat pencere sistemi.

Yapının harime geçişi sağlayan cümle kapısı sivri kemerle sınırlandırılmıştır. Basık kemerli açıklığın üzerine tuğladan yapılmış yuvarlak kemerli bir alınlık yer almaktadır. Cümle kapısını sınırlandıran sivri kemer kilit taşı hizasında yer alan dikdörtgen formlu kitabelik alanı günümüzde boştur. Yapının inşa kitabesi bu alanda bulunmaktaydı. Söz konusu kitabe günümüzde kırık bir şekilde yukarıda da ifade edildiği gibi Filibe Müftülüğünde muhafaza edilmektedir.

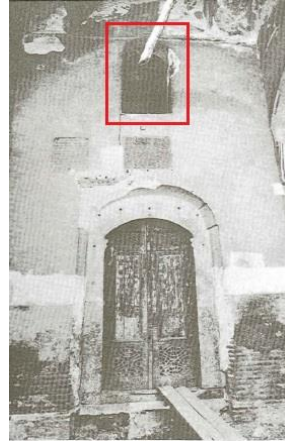
Resim 25: 1969 yılında kitabelik⁴⁸.

⁴⁸ Ayverdi, a.g.e.

Resim 26: Günümüzde kitabelik.

Kitabenin üzerinde sonradan kapatıldığı bilinen sivri kemerli bir pencere bulunmaktadır. Kitabeliğin sol tarafında yer alan ikinci kitabe ise Sultan II. Mahmud döneminde gerçekleştirilen tamirat sonrası yapıya eklenmiş bir kitabedir. Tamirat kitabesinin bu alana sonradan eklenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ayverdi'nin eserinde yer alan eski bir fotoğrafta kapının üzerindeki sivri kemerli pencerenin açık olduğu görülmektedir.

Resim 27: 1969 yılında cümle kapısı üstü penceresi⁴⁹.

Resim 28: Günümüzde cümle kapısı üstü penceresi.

Cümle kapısının kanatları ahşaptır. Kanatların üst bölümünde yatay dikdörtgen formlu tabla içinde sülüs yazı türüyle hadis yazılmıştır. Harflerin araları rumi ve kıvrık dal motifleriyle

⁴⁹ Ayverdi, a.g.e.

zenginleştirilmiştir. Kanatların alt bölümünde simetrik olarak yerleştirilmiş kareye yakın formlarda oyma tekniğinde iç içe geçmiş geometrik motifler görülmektedir. Motifin yüzeyinde yer alan delikler ve kapının gövdesiyle renk farklılığı dikkat çekicidir. Bu tür düzenlemeler genellikle ahşap vaaz kürsüsü korkuluklarında ve minber korkuluklarında görülmektedir. Bu nedenle kapının alt bölümündeki kompozisyonun camiye ait eski vaaz kürsüsü ya da minber korkuluğundan alındığı düşünülebilir.

Resim 29: Cümle kapısının ahşap kanatları.

Resim 30: Ahşap kanatların oyma teknikli alt tablası.

Harimde sofanın üstü geçişi pandantiflerle sağlanan kubbeye örtülmüştür. Pandantiflerin yüzeyi sivri profilli taş süsleme olan mukarnas dolgularla zenginleştirilmiştir. Bu uygulama üst örtü sistemindeki dekorasyon özelliğini arttırmıştır. Kubbe kasnağında yer alan pencerelerin aralarında ters ve düz yerleştirilen baklava desenlerinden Türk üçgenleriyle bezenmiştir. Kubbenin göbeğinde aydınlık feneri bulunmaktadır.

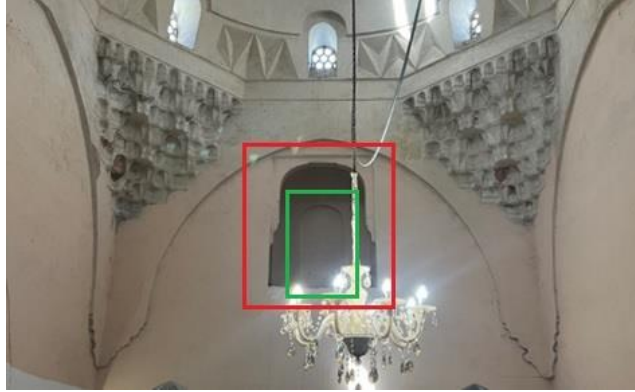
Resim 31: Sofa bölümünün üst örtü sistemi.

Aydınlık kubbesinde bulunan pencereler yuvarlak kemerlidir. Kubbenin kasnak bölümünde pastel tonlarda kalem işi uygulamaları bulunmaktadır.

Resim 32: Sofa bölümünün üst örtü sisteminde aydınlık feneri.

Sofanın kuzey cephesinde, cümle kapısının üzerinde dikdörtgen çerçeve ile sınırlandırılmış Bursa kemerli bir açıklık bulunmaktadır. Bu bölüm padişahın namaz kılması için ayrılmış hünkâr mahfili olarak yorumlanabilir. Zira hünkâr mahfili küçük bir alan olup tezyinat açısından sadedir. Bu bölümün son cemaat alanına açılan sivri kemerli penceresi 1960'larda gerçekleşen onarım çalışmalarında kapatılmıştır. Harime bakan bursa kemerli bölüm günümüzde açıktır.

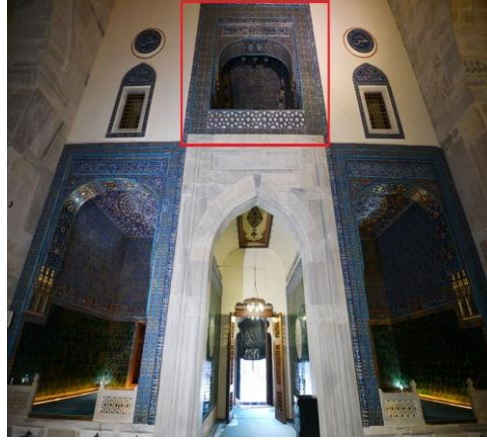
Resim 33: Sofanın kuzey duvarında yer alan Bursa kemerli açıklık.

Bu bölümün hünkâr mahfili olarak yorumlanmasının sebebi benzer tasarımın Bursa Yeşil Camii'nde olmasından kaynaklanmaktadır⁵⁰. İki farklı coğrafyada benzer bir tasarım biçiminin görülmesi dikkat çekicidir. Bu durum Balkan coğrafyasında bulunan yapıların plan açısından Anadolu'da inşa edilen yapıların plan tasarımına sadık kalınarak tasarlandığına bir işaret olarak kabul edilebilir.

Resim 34: Şehabeddin Paşa Camii.

⁵⁰ Aslanapa, a.g.e., s. 46-47.

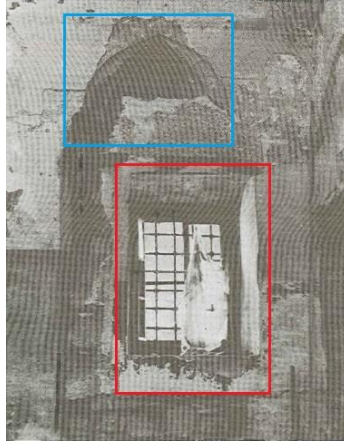

Resim 35: Bursa Yeşil Camii.

Kapının her iki yanında simetrik olarak yerleştirilmiş nişler bulunmaktadır. Buldukları cepheyi yumuşatan ve cepheye hareketlilik sağlayan nişlerin kavsara bölümleri istiridye kabuğu formuyla şekillenmiştir. Bu bölümlerde aslında dikdörtgen çerçeveli pencereler bulunmaktaydı. 1960'larda yapılan çalışmalarda söz konusu pencereler ortaya çıkarılmıştır. Ayverdi Meriç Nehri'nin taşması sonucu yapının zarar görmemesi için pencerelerin örülmüş olabileceğini ifade etmektedir⁵¹.

Resim 36: Cümle kapısının her iki yanında bulunan simetrik nişler aslında penceredir.

Resim 37: 1969 yılında cümle kapısının yanında yer alan pencere açıklığı⁵².

Sofa biriminden tabhaneye geçişler dört basamaklı merdivenlerle sağlanmaktadır. Tabhaneler sofa bölümüne geniş kemerlerle açılmaktadır. Kemerlerin iç yüzeyi Barok üslupta yapılmış kalem işi uygulamalarıyla bezenmiştir.

⁵¹ Ayverdi, a.g.e., s. 42.

⁵² Ayverdi, a.g.e.

Resim 38: Batıdaki tabhaneyi sofaya bağlayan kemer.

Batı yönündeki tabhanenin üzeri geçişi Türk üçgenlerle sağlanan kubbeyle örtülmüştür. Beden duvarında yer alan pencereler ahşap çerçevelere ve kanatlara sahiptir. Pencere yanlarında raf olarak kullanılmak üzere yuvarlak kemerli nişler yerleştirilmiştir. Güneydeki pencerenin sivri kemerli alınlığının yüzeyinde kalem işi bezemeleri görülmektedir.

Resim 39: Caminin batıdaki tabhanesi.

Kubbe kasnağında sivri kemerli pencere açıklıkları bulunmaktadır. Bu açıklıklardan iki tanesi günümüzde kapalıdır.

Resim 40: Batı tabhanesinin üst örtü sistemi.

Sofadan mihrap önü kubbesinin bulunduğu fevkani bölüme sekiz basamaklı ahşap merdivenle geçiş sağlanmaktadır. Merdiven bitiminin hizasından sofaya doğru bakan alana ahşap parmaklıklar

yerleştirilmiştir. Fevkani sisteminin basamak seviyesinin her iki yanına üçer tane sivri kemerli nişler yerleştirilmiştir. Benzer uygulamalar Bursa Yeşil Camii'nde de görülmektedir.⁵³

Resim 41: Sofa ile mihrap önü kubbeli birimi birbirine bağlayan merdiven sistemi.

Mihrap önü kubbesinin bulunduğu alan sofaya geniş sivri kemerle açılmaktadır. Sivri kemer yüzeyinin bir kısmı ve üzengi taşı Osmanlı Barok üslubunda yapılmış kalem işi uygulamalarıyla bezenmiştir.

Resim 42: Mihrap önü kubbeli birim ile sofa arasında yer alan kemer.

Caminin kible cephesinin merkezinde sivri kemerli mihrap nişi bulunmaktadır. Nişin orta bölümünde başlayan ve zemine kadar devam eden içe doğru kavisli bölüm iç içe geçmiş geometrik motiflerle süslenmiştir. Mihrap Ayverdi'nin eserinde de günümüzdeki görünümüne göre tasvir edilmiştir⁵⁴. Ancak kaynaklarda mihrabın profilli bir çerçeve içine alındığı, üst tarafı midye benzeri plastik bir tasarımla şekillendiği ifade edilmektedir⁵⁵. Mihraptaki geometrik süslemeler erken Osmanlı devri mimarisi özelliklerine uygundur. Bu nedenle orijinal olabileceği düşünülebilir. Zira Gülberk Bilecik mihrap nişinde görülen iç içe geçmiş geometrik motiflerden oluşan kompozisyonun benzeri 1484 tarihli Edirne Sitti Hatun Camii'nin mihrabında görüldüğünü ifade etmektedir⁵⁶. Bir tez çalışmasında Şehabeddin Paşa Camii'nin mihrabı, minberi ve minaresinin eşsiz bir sanat eseri olduğu, mihrap ve minberin rengarenk olduğu, hatta minaresinde nazik ve yeşil çinilerin kullanıldığı belirtilmiştir⁵⁷. Bu ifadelere kaynak olarak Pars Tuğlacı'nın eseri verilmiştir. Ancak yapılan tetkiklerde Pars Tuğlacı'nın eserinde bu ifadelere rastlanmamıştır.

⁵³ Doğan Yavaş, "Yeşilcami Külliyesi", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 492-495.

⁵⁴ Ayverdi, a.g.e., s. 42.

⁵⁵ G. Rudloff, O. Hille, "Grad Plovdivi Negovite Zgradi", Izvestija na Bilgarskoto Archeologiceski Institut, c. 8, Sofia 1934, s. 392.

⁵⁶ Bilecik, a.g.e., s. 64.

⁵⁷ Telli, a.g.t., s. 37.

Resim 43: Mihrap nişi.

2020 yılında yayımlanan Lyubomir Mikov'un eserinde caminin mihrabında yer alan geometrik süslemelerin boyandığı görülmektedir.

Resim 44: 2021 öncesi mihrap nişi⁵⁸.

Mihrabın her iki yanında birer tane simetrik olarak yerleştirilmiş dikdörtgen çerçeveli pencere bulunmaktadır. Sağ taraftaki pencerede sivri kemerli bir alınlık görülürken sol taraftaki pencere de alınlık bulunmamaktadır. Yapıda gerçekleştirilen müdahaleler esnasında sol taraftaki pencerenin alınlığı ortadan kaldırılmış olmalıdır.

Resim 45: Caminin kible cephesi.

Mihrabın sağında yer alan minberin korkulukları ahşaptır. Minberin basamakları dâhil alt kısmı kâgir olarak örülmüştür. Tamamen beyaz boya ile tonlanan ince sıva ile kaplanmıştır. Beyaz boyanın üzerinde zengin süslemelerinin yok edildiği ya da kabarıp döküldüğü söylenebilir. Asıl minber muhtemelen 18. yüzyıla aittir.

⁵⁸ Mikov, a.g.e..

Resim 46: Caminin minberi.

Mihrabın solunda bulunan vaaz kürsüsünün yer aldığı köşedeki beden duvarlarında kıvrımlı bir düzenlemeye sahip yüzeysel kemer nişleri görülmektedir. Ayrıca duvarda bir katman geçişi yer almaktadır. Kürsünün ahşap korkuluğunun altında ise yukarıya doğru genişleyen bir kaide görülmektedir. Muhtemelen Sultan II. Mahmud devri onarımları sırasında beden duvarına bitişik bir vaaz kürsüsü yerleştirilmiş; ancak bu yapı günümüze ulaşmamıştır. Yapıda gerçekleştirilen müdahaleler esnasında günümüze ulaşan ahşap korkulukların yerleştirilmiş olduğu düşünülmektedir.

Resim 47: Caminin vaaz kürsüsü.

Sofa alanında olduğu gibi mihrap bu bölümün üstü geçişi pandantiflerle sağlanan kubbeyle örtülmüştür. Kubbeyle geçişi sağlayan pandantifler mukarnas dolgularla zenginleştirilmiştir. Beden duvarlarında yer alan ikinci kat pencere seviyesinin alt hizasından kubbeyle doğru uzanan bölüm Barok üslubunda kalem işi uygulamalarıyla bezenmiştir; ancak günümüze bir bölümü ulaşabilmiştir. Bu bölümlerden biri kubbe göbeğinde görülen daire ile sınırlandırılmış motifidir.

Resim 48: Mihrap önü birimini örten kubbe.

Son cemaat alanının kuzeybatı köşesinde yükselen tuğladan yapılmış minaresinin pabuçtan gövdeye geçiş ters ve düz üçgenlerden meydana gelmektedir. Minarenin şerefe kısmına kadar olan kısmı

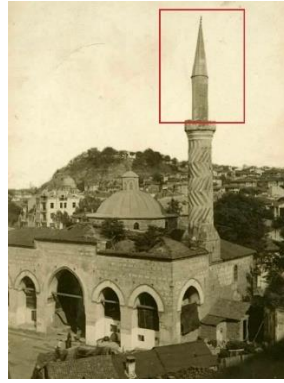
özgündür. Şerefeye kadar olan gövde dalgalı, yivli (zikzak) düzenlemeye sahip olup karakteristik özelliğe sahiptir.

Şerefenin alt bölümü yukarıya doğru genişleyen silmeli bir tasarıma sahiptir. Şerife korkuluğu çok köşeli olup yüzeyi silmelerle dikdörtgen alanlara ayrılmıştır. Bu bölümün mimari detaylarından dolayı Barok üslup özelliklerine göre yapıldığı söylenebilir. Şerefenin üzerinde yükselen petek bölümü ve kurşun kaplı külâhı yakın tarihli olmalıdır.

Resim 49: Minarenin genel görünümü.

20. yüzyılın başına ait eski bir fotoğrafta caminin minarenin takip edilebilen en eski petek bölümü ve külâhı görülmektedir. Külâhın kurşun kaplı klasik görünümünden dolayı 18. ve 19. yüzyıllarda onarım geçirmediğine işaret etmektedir.

Resim 50: 20. yüzyıl başında minarenin görünümü⁵⁹.

1928 yılında meydana gelen depremde caminin minaresi hasar görmüş ve petek ile şerife kısmı yıkılmıştır.

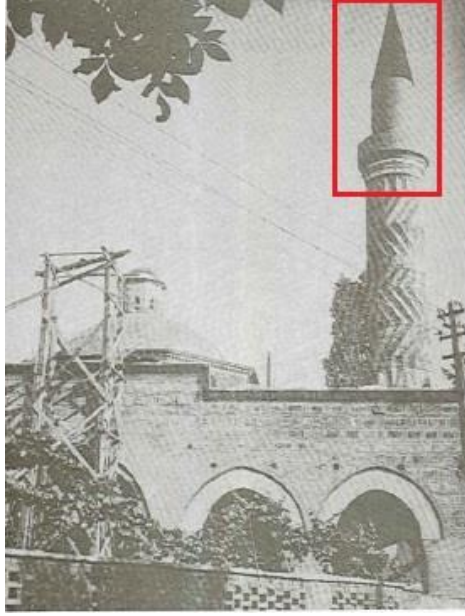

Resim 51: 1928 yılı depreminde caminin minaresi⁶⁰.

⁵⁹ Bilecik, a.g.e..

⁶⁰ Mümin İsov, Plovdiv, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2015.

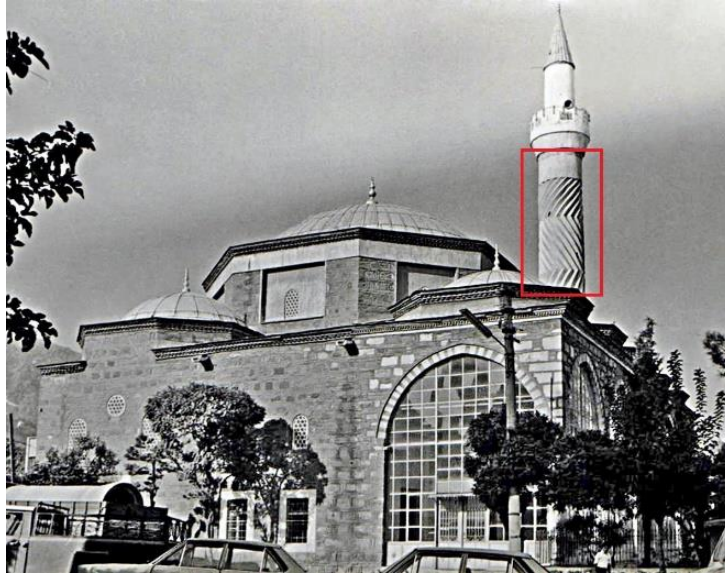
Ayverdi'nin eserinde 1960'lı yıllarda camide yapılan restorasyon çalışmalarına ait fotoğrafta minarenin şerefe üstünün tamamlandığı görülmektedir. Fotoğrafta minarenin şerefe üstü bölümünü oluşturan petek daha kalın bir formda görülmektedir.

Resim 52: 1960'lı yıllarda caminin minaresi⁶¹.

Bazı yayınlar faydalanılan kaynağı belirtmeden minare ve peteğin 1966 yılında yıkıldığını ifade etmektedir⁶². Günümüze ulaşan minare peteği daha ince formudur. Muhtemelen 20. yüzyılın ikinci yarısı içinde minarenin şerefe üstünde tekrardan bir müdahale gerçekleştirilmiştir. Ayrıca tuğladan petek bölümü gövdeye göre daha dardır.

Şehabeddin Paşa Camii'nin karakteristik özelliğe sahip orijinal minare gövdesindeki zikzaklı tasarım biçimi 1490 yılında Sultan II. Bayezid'in eşi için inşa edilen Manisa Hatuniye Camii'nin minaresinde de görülmektedir.⁶³

Resim 53: Manisa Hatuniye Camii'nin minaresi⁶⁴.

⁶¹ Ayverdi, a.g.e..

⁶² Altan Araslı, Avrupa'da Türk İzleri, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul 1986, s. 273.

⁶³ İ. Aydın Yüksel, "Hatuniye Külliyesi", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 501-503.

⁶⁴ Yüksel, a.g.e.

3.Şehabeddin Paşa Camii'nin Kalem İşi Uygulamaları

Caminin son cemaat alanında bulunan mihrabiye nişlerinin bulunduğu cephede kalem işi tekniğiyle yapılmış hat sanatı örneklerine ait harflerin bazı bölümleri günümüze ulaşabilmiştir. Ancak cephede ne yazıldığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır ve yazıların kazınmamış haline ait bir fotoğrafa da rastlanmamıştır.

Resim 54: Son cemaat yeri beden duvarında kalem işinden yazı kalıntıları.

Cephede farklı dönemlere ait sıva izlerinin bulunmaktadır. Ulaşan parçaların siyah zemin üzerine beyaz renkte celi sülüs harflerle yazıldığı söylenebilir.

Resim 55: Son cemaat yeri beden duvarında kalem işinden yazı kalıntılarının detay.

Resim 56: Son cemaat yeri beden duvarında kalem işinden yazı kalıntılarının detay.

Duvara yakından bakıldığında sıva çentikleri görülmektedir. Cephede düzgün olmayan bir raspa çalışmasının yapıldığı söylenebilir.

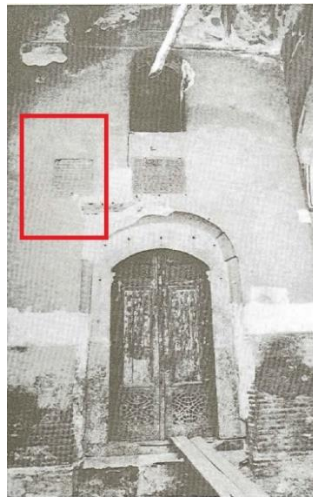
Resim 57: Son cemaat yeri beden duvarında sıva çentikleri.

Son cemaat alanında görülen bu yazıların benzer bir örneği günümüzde cümle kapısının üzerinde bulunan Sultan II. Mahmud dönemine ait kitabenin bulunduğu alanda takip edilebilir. Kitabenin bulunduğu alanın altında kalan yazıda siyah celi sülüs harflerle “Hû” ifadesi yazılmıştır. Hû ifadesi Arapça “O” anlamına gelmektedir. Tasavvufta ve hat sanatında Allah’ı kastetmek için kullanılmaktadır. Dervişler arasında bir selamlaşma ifadesi olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Resim 58: Onarım kitabesi altında kalan “Hû” yazısı.

Ekrem Hakkı Ayverdi’nin eserinde yayınlanan 1969 tarihli fotoğrafta kitabenin altında günümüze ulaşan ifade görülmemektedir.

Resim 59: 1969 yılında Hû yazısı görülmemektedir⁶⁵.

⁶⁵ Ayverdi, a.g.e..

Konu hakkında somut veri olmadığı için ihtimal dahilinde yorum yapılabilir. Sultan II. Mahmud dönemine ait onarım kitabesi muhtemelen yapının başka bir yerinde bulunmaktaydı. Zira Osmanlılar onarım kitabelerini genellikle avlu kapılarına ya da çevre duvarlarına yerleştirmektedirler. Cümle kapısında inşa kitabesinin yanına yerleştirilmesi cephede asimetrik bir görünüme sebep olmaktadır. Bu ihtimal üzerinden düşünülürse cephede 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyılda siyah zemin üzerine beyaz renkte celi sülüs harflerle bir yazı kuşağı yazılmış olmalıdır. Muhtemelen Bulgaristan Osmanlıların elinden çıkınca bu yazı kuşağı Bulgarlar tarafından sıvanmıştır. Bilinmeyen bir tarihte onarım kitabesi asıl yerinden çıkarılmış ve şimdiki yerine yerleştirilmiş olmalıdır. Zira kitabenin etrafındaki derz kitabenin sonradan yerleştirildiğine işaret etmektedir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra cami tekrardan ibadete açılınca cephede yapılan raspa çalışmalarında kitabenin altındaki "Hû" ifadesi gün yüzüne çıkmış olmalıdır.

Erken Osmanlı mimarisine ait Edirne ve Bursa'da bulunan bazı camilerin giriş cephesinde ve harim bölümünde yer alan kemer ile taşıyıcı sisteminde Osmanlı'nın son dönemine tarihlendirilen siyah zemin üzerine beyaz renkte yazılmış çeşitli yazılar takip edilebilmektedir. Örnek olarak Edirne Eski Camii, Bursa Ulu Camii, Süleymaniye Camii, Mısır Çarşısı verilebilir.

Resim 60: Edirne Eski Camii son cemaat duvarı.

Son cemaat birimlerini ayıran kemerlerin yüzeyinde, kemer formuna uygun bir şekilde yapılmış, kontur çizgileri ve zemin rengi günümüze ulaşan kalem işi uygulamaları görülmektedir. Caminin hariminde yer alan kalem işi uygulamaları ile renk bakımından uyum içindedir. Avluya bakan kemerlerin üzengi taşlarında yer alan motifler Barok dönem özelliklerini yansıtmaktadır. Muhtemelen kemer yüzeyindeki kontur çizgileri ve zemin renk seçimi ile kemer üzengi taşlarında bezemeler Sultan II. Mahmud dönemine gerçekleştirilen onarım çalışmalarında yapılmıştır.

Resim 61: Son cemaat yeri kemerinde kalem işi konturları.

Resim 62: Son cemaat yeri kemer üzengi taşında kalem işi uygulamaları.

Caminin hariminde günümüze bir kısmı ulaşan kalem işi uygulamalarının geneli Osmanlı Barok üslubunda yapılmıştır. Osmanlı Barok üslubunda akantus yaprakları, C-S kıvrımları ve girift kompozisyonlar öne çıkmaktadır.

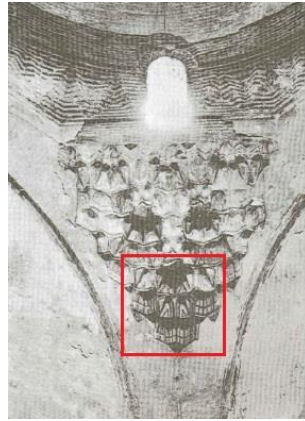
Günümüzde sofanın üzerini örten kubbedeki aydınlık fenerinin kasnağında, kasnak pencerelerinin hizasında olacak şekilde, dikdörtgen çerçevelerle sınırlandırılmış içi pastel tonda kırmızı ve mavi renkle boyanmış yarım çerçeveler bulunmaktadır. Muhtemelen kompozisyon kasnakta yer alan kemerli pencerelerin aralarında ve kubbe iç yüzeyinde de devam etmekteydi; ancak günümüze ulaşamamıştır.

Resim 63: Sofanın üstünü örten kubbenin aydınlık feneri kasnağında kalem işi uygulamaları. Sofanın kubbeye geçiş elemanları pandantifler mukarnas dolgularla zenginleştirilmiştir. Mukarnas dolguların yüzeyinde kalem işi bezemelerin olduğu 1969 yılına ait fotoğrafta kısmen takip edilebilir.

Resim 64: Sofa bölümü kubbe geçişlerinde kalem işi kalıntıları.

Resim 65: Sofa kubbesine geçiş elemanlarında kalem işi uygulamaları⁶⁶.

Batıda tabhane biriminin sofaya açılan kemer iç yüzeyinde koyu tonlarının hâkim olduğu kalem işi bezemeleri gözlemlenmektedir. Simetrik olarak düzenlenen kompozisyonda motifler kemerin yarım daire şeklindeki eğrisine uygun bir biçimde yerleştirilmiştir. Kemerin kilit taşı hizasına bir daire motifi yerleştirilmiştir. Dairenin etrafında genişleyerek büyüyen daireler bulunmaktadır. Dairenin her iki yanında kemer üzengi taşına doğru yayılan kompozisyon kontur çizgileri belirli olan bir çerçeve içine alınmıştır. Kompozisyonun merkezinde elips bir motif bulunmaktadır. Elips motifin etrafında C-S

⁶⁶ Ayverdi, a.g.e..

kıvrımlarından oluşan düzenleme dönemin üslubunu yansıtmaları açısından önemli bir özellik taşımaktadır.

Tabhane içinden kubbe kasnağında, kasnak formuna uygun bir şekilde sivri kemerli ve üçgen formu bezemeler gözlemlenmektedir. Renk ve kompozisyon seçiminden dolayı mermer taklidi kalem işi uygulamaları olarak yorumlanabilir. Bu düzenlemelerin Sultan II. Mahmud dönemindeki onarımlar sırasında yapıldığı düşünülmektedir.

Resim 66: Batıdaki tabhanenin sofaya açılan kemerinde kalem işi uygulamaları.

Resim 67: Batıdaki tabhanenin sofaya açılan kemerin üst bölümünde kalem işi uygulamaları.

Kemerin oturduğu üzengi taşında kademeli yatay dikdörtgen pano içinde merkezde akantus yapraklarıyla sınırlanmış bir elips motifli yer almaktadır. Bu motif, her iki yandan benzer motifler çevrelenmiş bir kompozisyon oluşturmaktadır. Aralardan çıkan yapraklı ince dal düzenlemesi dikkat çekicidir. Kompozisyonun sol üst bölümünün bir kısmı günümüzde sıvalıdır.

Resim 68: Batıdaki tabhanenin sofaya açılan kemer üzengi taşında kalem işi uygulamaları.

Batıdaki tabhane biriminde bulunan pencere alınlığında sivri kemer formuna uygun bir şekilde yapılmış kalem işi uygulamaları gözlemlenmektedir. Renk ve kompozisyon açısından farklı olan bezemede kırmızı renk ön plana çıkmaktadır. Kıvrık dallı rumi ve palmet motiflerinin görüldüğü kompozisyonun daha erken tarihliliği düşünülmektedir. Zira kompozisyonda klasik motifleri çağrıştıran bir düzenleme bulunmaktadır. Dönem analizi yapmak zordur. Ancak bu tür uygulamaların Osmanlı'nın son dönemlerinde yapıldığı söylenebilir.

Resim 69: Batıdaki tabhanenin pencere alınlığında kalem işi uygulamaları.

Doğudaki tabhane biriminde yer alan pencere üstündeki kalem işi uygulamaları renk ve kompozisyon açısından Osmanlı Barok dönemine ait olduğuna işaret etmektedir. Günümüze çok az bir bölümü ulaşan kompozisyonun merkezinde yanlardan bozulmuş kıvrımlı elips motifi dışında akantus yaprakları ve C-S kıvrımları dönem üslubunu yansıtmaktadır.

Resim 70: Doğudaki tabhanenin pencere alınlığında kalem işi uygulamaları.

Resim 71: Doğudaki tabhanenin pencere alınlığında kalem işi uygulamalarından detay.

Mihrap önü kubbeli alanın sofaya açılan geniş sivri kemerinin iç yüzeyinde yer alan kalem işi uygulamaları Sultan II. Mahmud dönemi onarımlarına ait olmalıdır. Renk, biçim ve kompozisyon açısından Osmanlı Barok üslubunu yansıtan kemerdeki kalem işi uygulamalarının bir bölümü görülebilmektedir.

Resim 72: Sofa ile mihrap önü kubbeli birimi bağlayan kemer yüzeyinde kalem işi uygulamaları.

Kemerin kilit taşında yer alan iç içe geçmiş daire motifleri batıdaki tabhanenin sofaya açılan kemerinde yer alan kompozisyonla aynıdır. Kemer yarım yaylarında yer alan kompozisyonlar simetrik bir düzene sahip olduğu açıktır. Bu bölümde yer alan kartuşlar sarı renkte bordürlerle belirginleştirilmiştir. Kartuşun kemer üzengi taşı üzerinde yer alan motif ile kilit taşına yakın yerde bulunan motif uçları birbirlerine doğru bakmaktadır. Söz konusu motifler akantus yaprakları ile C-S kıvrımlarından oluşmaktadır. Kompozisyonun genelinde pastel tonlar hakimdir.

Resim 73: Sofa ile mihrap önü kubbeli birimi bağlayan kemer yüzeyinde kalem işi uygulamaları.

Resim 74: Sofa ile mihrap önü kubbeli birimi bağlayan kemer yüzeyinde kalem işi uygulamaları.

Kemerin üzengi taşlarında simetrik olarak işlenmiş karşılıklı aynı kompozisyon dikkat çekmektedir. Kompozisyonun ilk bölümünde yatay dikdörtgen çerçeve içinde, merkezde kıvrımlı bir elips motifi yer almakta ve bunun etrafında akantus yaprakları ve kıvrımlı dallardan oluşan C-S düzenlemelerinden meydana gelmiş bir tasarım biçimi görülmektedir. Bu tasarım enine doğru genişlemektedir. Kompozisyonun dış çerçeve köşeleri akantus motifleriyle tamamlanmıştır. Üzengi taşının altında kompozit antik dönem sütun başlığını hatırlatan bir düzenleme yapılmıştır. Köşelerde iyon sarmalları ortada ise akantus yaprakları betimlenmiştir. Kompozisyondaki bu detaylar dönemin üslubunu yansıtmaktadır.

Resim 75: Sofa ile mihrap önü kubbeli birimi bağlayan kemer üzengi taşında kalem işi uygulamalarından detay.

Günümüzde mihrap önü kubbesinin bulunduğu alanın beden duvarları ikinci kat pencere hizasından itibaren zemin koyu beyaz tonun hâkim olduğu kalem işi uygulamalarıyla bezenmiştir. Bu bölümdeki kalem işi uygulamaları Sultan II. Mahmud dönemi onarımlarına ait olmalıdır. Kubbeye geçiş elemanları olan pandantiflerin sınırları kontur çizgileriyle belirgin hale getirilmiştir. Mihrabın üzerinde yer alan bölümde kıvrımlı kompozisyonun içinde celi sülüs harfle yazılmış Allah lafzı bulunmaktadır. Kompozisyonun etrafı C-S kıvrımlarının görüldüğü bitkisel motifle zenginleştirilmiştir. Doğu ve batıdaki beden duvarlarında yer alan üst kat pencerelerinin aralarında karşılıklı olarak yerleştirilmiş düzgün olmayan elips motifleri görülmektedir. Simetrik bir düzene sahip olan bu motiflerin çevresi çiçek açmış bitki dallarıyla genişletilmiştir.

Pendantiflerin yüzeyinde yer alan mukarnas dolguların alt ve üst bölümlerinde, kompozisyon biçimi anlaşılmayan kalem işi uygulamaları gözlemlenmektedir.

Resim 76: Mihrap önü kubbeli birimin üst örtü sistemine geçişlerinde ve kible cephesinde kalem işi uygulamaları.

Doğu duvarında yer alan alt kat pencere tepe kısmında günümüze ulaşan günümüze ulaşan kalem işi bezemelere rastlanmaktadır. Kompozisyonun merkezinde düzgün olmayan elips motiften genişlemektedir. Merkezdeki motifin çevresinde akantus yaprakları ve C-S kıvrımlarından oluşan düzenlemeler dönemin üslubunu yansıtmaktadır. Kompozisyon yukarıya doğru daralmaktadır.

Resim 77: Mihrap önü kubbeli birimde yer alan pencere alınlığında kalem işi uygulamaları.

Kubbede sadece göbek kısmındaki kalem işi uygulamalarının bazı bölümleri günümüze ulaşabilmiştir. Kubbe göbeğinde yer alan daire içinde bir çarkıfelek motifi bulunmaktadır. Kompozisyon daha geniş daire motifleriyle sınırlandırılmıştır. Dairenin etrafında çiçek açmış dallar, C-S kıvrımlarından oluşan daha büyük bir kompozisyonun yer aldığı anlaşılmaktadır.

Resim 78: Mihrap önü kubbesinde yer alan kalem işi uygulamaları.

Resim 79: Mihrap önü kubbesinde yer alan kalem işi uygulamalarından detay.

1969 yılına ait eski bir fotoğrafta kubbe göbeğinde yer alan dairesel alan takip edilebilmektedir. Dairesel alanın çevresinde çiçekli kıvrık dal motifleri yer almaktadır. Caminin müze işlevine dönüştürülmesi için gerçekleştirilen onarım çalışmaları sırasında muhtemelen kubbe yüzeyinde raspa

çalışması yapılmış ve böylece günümüze ulaşan bölümler açığa çıkarılmıştır. Eski fotoğrafta takip edebilen kompozisyonların raspa çalışması sırasında yok edildiği düşünülebilir.

Resim 80: 1969 yılında mihrap önü kubbesinde kalem işi uygulamaları⁶⁷.

Kubbeye geçiş elemanı olan pandantiflerin yüzeyindeki mukarnaslarda da kalem işi bezemeleri takip edilebilmektedir. Günümüze çok az bir kısmı gelebilen bezemelerin varlığı 1969 yılına ait fotoğraflarda görülmektedir. Bezemelerdeki motifler Osmanlı Barok dönemine ait karakteristik özellikler taşımaktadır.

Resim 81: 1969 yılında mihrap önü kubbesi geçiş elemanlarında kalem işi uygulamaları⁶⁸.

Resim 82: Günümüzde mihrap önü kubbesine geçişte kalem işi uygulamaları.

⁶⁷ Ayverdi, a.g.e..

⁶⁸ Ayverdi, a.g.e..

Minberin köşk bölümü altında bulunan ahşap kapı kanatları üzerinde yer alan kalem işi bezemesi kompozisyon, motif ve renk seçimiyle Sultan II. Mahmud dönemine ait bir onarım çalışmasına işaret eder niteliktedir. Konturları sarı tonla belirgin hale getirilen çerçevenin alt bölümü kapının sivri kemerli tasarımıyla uyum içindedir. Çerçeve köşelerden ve orta bölümlerden akantus yapraklarıyla zenginleştirilmiştir.

Resim 83: Minberin köşk bölümü altında kalem işi uygulamaları

Ahşap kanatlar açıldığı zaman minberin dayandığı batı beden duvarında sivri kemer form içinde yer alan kalem işi uygulamaları dikkat çekicidir. Yan yana dizilmiş yavruağzı tonda tığ motifini veya iptidai hatip ebrusu gibi bir deseni hatırlatan uygulamalar görülmektedir. Yukarıya doğru daralan ve palmet motiflerinin takip edildiği desenler klasik motif özellikleri göstermektedir. Bu kompozisyon yapının geneline hâkim olan Osmanlı Barok dönem özelliği gösteren kalem işi uygulamalarından farklılık göstermektedir. Dönem analizinin doğru yapılabilmesi için duvarda titiz raspa çalışmalarına ihtiyaç vardır.

Resim 84: Minberin yaslandığı batı beden duvarında kalem işi uygulamaları.

Yukarıda belirtilen kalem işi uygulamalarının yanı sıra yapının son cemaat beden duvarlarında günümüze ulaşamamış bazı grafiti çizimlerinin varlığı kaynaklardan takip edilebilmektedir⁶⁹. Son cemaat beden duvarlarının ilk sıva tabakasının 15. yüzyılın ikinci yarısına, Sultan II. Bayezid dönemine ait olduğu düşünülebilir. Sıva üzerine çok sayıda duvar yazısı ve grafiti çizilmiştir. 1980'li yıllarda bu çizimlerin neredeyse hepsi kaldırılmıştır. Ancak Arkeolog Ovçarov bazı çizimleri kayıt altına almayı başarmıştır. Ovçarov çalışmasında 88 adet çizim tespit etmiştir. Araştırmacıya göre bu çizimler çeşitli su ulaşım araçları, balıklar, kuşlar, geyikler, atlar ve başka toynaklı memeli hayvanlar, ayrıca mimari yapılar (kaleler, minareler, cami, türbe) birkaç antropomorfik figür tarafından heraldik

⁶⁹ Detaylı bilgi için bakınız: Mikov, a.g.e., s. 31; Ovçarov, a.g.e.

Cami 18. yüzyılda ve 19. yüzyılda özellikle Sultan II. Mahmud döneminde büyük çaplı bir onarım geçirmiştir. Onarıma ait kitabe günümüzde cümle kapısının sol üst bölümünde yer almaktadır. Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıkmasıyla bölgede Osmanlı mimari eserlerine yönelik sistematik bir yıkım süreci başlatılmıştır. Çeşitli sebeplerden dolayı yapılar yıkılmıştır. Şehabeddin Paşa Camii varlığını korumayı başarmış; ancak ibadete kapandığı için uzun bir süre bakımsız kalmıştır. Bu esnada caminin bulunduğu alanda daha önceleri kilisenin varlığı bahane edilerek harimde kazı çalışmaları yapılmıştır. 1950'li yıllarda müze yapılmasına karar verilmiş ve 1960'larda restore edilmeye başlanmıştır. Eski fotoğraflardan restorasyon çalışmalarının bir kısmı takip edilebilmektedir. Sovyetlerin dağılmasından sonra cami ibadete açılmıştır. Son restorasyon çalışması 2013 yılında yapılmıştır.

Cami çok katmalı kalem işi uygulamalarına sahiptir. 19. yüzyılda Filibe bölgesinde bir furya gibi yapıların süslemeleri değiştirilmeye başlanmıştır. Yerel üsluplar devreye girmiş ve bazı ustalar yapılarıdaki kalem işi uygulamalarının üzerine yeni kompozisyonlar yapmıştır. Filibe'de günümüze ulaşan bir diğer cami olan Hüdavendigâr Camii'nin kalem işi uygulamalarında da çok katmanlılık takip edilebilmektedir.

Şehabeddin Paşa Camii Sultan II. Mahmud döneminde büyük bir onarım geçirmiştir. Onarım sırasında camide gerçekleştirilen çalışmaların detayları bilinmemekle birlikte yapıda günümüze ulaşan kalem işi uygulamalarının önemli bir kısmı bu döneme ait olduğu düşünülebilir.

Çeşitli dönemlere ait kalem işi bezemelerinin varlığı yapıdaki gözlemlerden anlaşılmaktadır. Alanda yapılacak raspa çalışmaları sonrası tarihlendirilmesi daha sağlıklı olacağı düşünülen kalem işi uygulamaları minberin bitişiğinde bulunan beden duvarında takip edilebilir. Dizi halinde yerleştirilmiş, tepesi palmet motifleriyle sona eren bu kompozisyonlar Barok dönem öncesine ait bir izlenim vermektedir.

Camiden günümüze ulaşan üç farklı tarzda pencere alınlığı bulunmaktadır. Batı tabhanesinde bulunan pencere alınlığındaki kıvrık dal ve rumi motiflerinden oluşan kısmen klasik motifleri hatırlatan kompozisyon renk seçimi ve motiflerde başarısız uygulamalardan dolayı geç tarihli olabileceği düşünülebilir. Doğu tabhanede yer alan pencere alınlığındaki kalem işi kompozisyonu ile mihrap önü kubbeli birimde yer alan pencere alınlıkları Barok üslup özellikleri göstermektedir.

Caminin kubbeye geçişlerinde, tabhane kubbelerinde ve kasnak bölümünde, pencere alınlıklarında, tabhane bölümlerinin sofaya açılan geniş kemer yüzeylerinde, mihrap önü kubbesinin bulunduğu alanın sofaya açılan geniş kemer yüzeyinde, kemer üzengi taşlarında, kible cephesinin üst hiza beden duvarlarında, kubbe geçişlerinde, kubbe göbeğinde ve beden duvarında yer alan pencere alınlığındaki akantus yaprakları ve C-S kıvrımlarının yoğun bir şekilde işlendiği kalem işi uygulamaları Osmanlı Barok üslubunu yansıtmaktadır. Ancak motiflerdeki renk farklılığı, kompozisyon çeşitliliği ve kontur çizgileri gibi farklılardan dolayı iki farklı Osmanlı Barok dönemi olduğu söylenebilir. Renk skalasının geniş olduğu motifler 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başına tarihlendirilebilir. Siyah, beyaz ve gri tonların hâkim olduğu kompozisyonlar ise muhtemelen Sultan II. Mahmud döneminde gerçekleşen onarımlar sırasında yapılmıştır. Zira Sultan II. Mahmud döneminde bir grup nakkaşın Filibe'deki camiler ve sivil mimarlık örneklerini benzer üslupta kalem işi uygulamalarıyla bezediği bilinmektedir.

Balkan coğrafyasında önemli bir Osmanlı devri eseri olan tabhane planlı Şehabeddin Paşa Camii günümüze ulaşana kadar farklı dönemlerde geçirdiği onarımlarla kısmen özgünlüğünü yitirmiştir. Sultan II. Mahmud döneminde gerçekleştirilen onarımlar neticesinde camiye ihya kitabesi eklenmiştir. Osmanlı'nın Filibe'yi kaybetmesiyle şehirde bulunan camiler bir süre sonra işlevsiz hale getirilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde ise caminin bakımsız kaldığı ve farklı işlevlerde kullanıldığı bilinmektedir. 1960'larda gerçekleştirilen onarım çalışmalarına ait eski fotoğraflar Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından yayınlanmıştır. Yapının eski fotoğrafları ile günümüz hali karşılaştırıldığında değişim geçirdiği kısımların bir bölümü tespit edilmiştir.

Caminin harimini zenginleştiren kalem işi uygulamalarının bir kısmı renk, motif ve kompozisyon açısından Sultan II. Mahmud dönemi onarımlarında yapıldığı konusunda araştırmacılar hemfikirdir. Eski fotoğraflardan izleri takip edilebilen bazı kalem işi uygulamaları günümüze ulaşmamıştır. Bu bölgelerde farklı kompozisyonlar yer almaktadır. Harimin genelinde yer alan kalem işi uygulamalarında görülen farklı desenler ve renkler ayrı dönemlere işaret etmektedir. Bu durum yapıda

birden fazla döneme ait kalem işi uygulamalarının varlığını göstermektedir. Harimdeki kalem işi uygulamalarının sağlıklı bir şekilde dönem analizinin yapılabilmesi ve son cemaat yeri beden duvarı ile cümle kapısı üstünde takip edilebilen harf kalıntıları hakkında detaylı bilgi edinebilmesi için yapıda titiz raspa çalışmaları yapılmalıdır. Raspa çalışmalarından sonra yapının kalem işi uygulamaları tekrardan değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Şehabettin Paşa Camii Filibe'den günümüze ulaşan önemli bir anıt eserdir. Erken Osmanlı mimarisi ile klasik Osmanlı mimarisi arasında inşa edilmiştir. İlgili devlet kurumlarımızın Bulgaristan Devleti'nin ilgili kurumlarıyla iletişime geçip caminin ihtiyaç takibini yapması önem arz etmektedir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

BOA, İ.DH, 694/48522.

BOA, İ.MVL, 504/22802

BOA, MVL, 948/24

BOA, MVL, 981/14

2. Araştırma-İnceleme Eserleri

ACAR, Türkan, "Tabhaneli Camilerin Tipolojisi Üzerine Bir Deneme", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, s. 28, Nisan 2013, ss. 303-326.

AKTAŞ, İhsan, "Filibe Yeni Filibe", Şehir ve Düşünce, s. 5, 2014, ss. 22-29.

ALTAN, Araslı, Avrupa'da Türk İzleri, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul 1986.

ASLANAPA, Oktay, Osmanlı Devri Mimarisi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2004.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan-Yunanistan-Arnavutluk, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1982.

BALKANER, Sami, Filibe'deki Camilere Yapılan Harcamalar (1884-1886), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2018.

BALKANLI, Ali Kemal, Şarki Rumeli ve Buradaki Türkler, Elhan Kitabevi, Ankara 1986.

BİLECİK, Gülberk, Filibe'de Osmanlı Mimarî Eserleri, Kriter Yayınları, İstanbul 2018.

CAN, Reyhan Rafet, "Bir Osmanlı Şehri Olarak Filibe'nin Kültürel ve Sosyal Yapısı", The Journal of Social Science, s. 7, 2020, ss. 305-317.

EMECEN, Feridun, "Şehâbeddin Paşa", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 2. Ek, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, ss. 547-549.

ERSOY, Neriman, XIX. Yüzyılda Filibe Şehri (1839-1876), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003.

EYİCE, Semavi, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, s. 21, İstanbul 1962, ss. 1-80.

FLEET, Kate, Türkiye Tarihi (1071-1453) Bizans'tan Türkiye'ye, (çev.) Ali Özdamar, c. 1, Cambridge 1999.

GÜLYÜZ, Bahriye Güray, Bulgaristan'da Osmanlı Dini Mimarisi (Cami, Türbe, Tekke ve Zaviyeler), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016.

HACISALİHOĞLU, Neriman Ersoy, "Balkanlarda Çok Kültürlü Bir Osmanlı Şehri: Filibe", Türk Tarihinin Kadim Şehirleri, İstanbul 2022, ss. 477-498.

İBRAHİMGİL, Mehmet Zeki, "Bulgaristan'daki Türk Eserlerinde Duvar Süslemelerinden Örnekler", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi, s. 43, 2013, ss. 107-115.

İBRAHİMGİL, Mehmet Zeki, Hamza Keleş, Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserleri Envanteri, c. 1, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2016.

ILIEVA, D., "Camiyata i türbeto na Şahabeddin Paşa Plovdiv", Bilgarski Floklar, s. 3-4, 2012, ss. 131.

ISOV, Mümin, Plovdiv, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2015.

- KARTA, Nurullah, XVI. Yüzyılda Filibe Kazası, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2005.
- KIEL, Machiel, "Filibe", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, ss. 79-82.
- MIJATEV, Petar, "Bulgaristan'daki Osmanlı Anıtları", (çev. Yaşar Yücel), Belleten, s. 196, 1986, ss. 291-314.
- MIKOV, Lyubomir, Filibe Şehrin Cuma ve İmaret Camileri (Tarihleri, Özellikleri ve Güncel Durumları), Bulgaristan Müslümanları Baş Müftülüğü Yayınları, Filibe 2020.
- ORUÇ, Hatice Kayhan Orbay, "Filibe'de Şehâbeddin Paşa Vakfı 1632-1641 (H.1041-1051)", Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, s. 18, 2010, ss. 19-57.
- ORUÇ, Hatice Kayhan Orbay, "Şehabeddin Paşa'nın Filibe'deki Vakfına Ait Kaynaklar: Muhasebe Defterleri", Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi, s. 39, Ankara 2014, ss. 1-144.
- OVÇAROV, D., Risunkite-grafiti o "İmaret Camiya" V Plovdiv Kato İzvor Za İstoriyata Na Sredizemnomorie-to Prez XV V. Razkopki i Proučvaniya, Sofya 1987.
- RUDLOFF, G., O. Hille, "Grad Plovdivi Negovite Zgradi", Izvestija na Bılgarskoto Archeologiceski Institut, c. 8, Sofia 1934, ss. 392.
- SEZGİN, İbrahim, "Filibe'deki Şehabeddin Paşa Vakıfları", Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu 11-13 Mayıs 2005 Bildiriler Kitabı, Eskişehir 2005, ss. 347-353
- SOYDAN, Elif, Bani Olarak Lala Şahin Paşa ve Mimari Faaliyetleri, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019.
- TATARLI, İbrahim, "Turski Kultovi Sgradi i Nadpisi V Bılgariya", Godišnik na Sofijskiya Universitet, Fakultet Po Zapadni Filologii, c. 60, 1966, ss. 596-597.
- TELLİ, Hasan, Osmanlı Döneminde Bazı Filibe Vakıfları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.
- TUĞLACI, Pars, Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri, İstanbul 1984.
- TUĞRUL, Mehmet, Osmanlı Dönemi Filibe Vakıfları (XVIII. Ve XIX. Yüzyıllar), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017.
- YAVAŞ, Doğan, "Yeşilcami Külliyesi", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, ss. 492-495.
- YÜKSEK, İ. Aydın Yüksel, "Hatuniye Külliyesi", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, ss. 501-503.

TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİNDE SANAT VE MATBUAT CEMİYETLERİNİN ROLÜ (1931-1932)

Hakan ŞALLI*

Öz: Bu çalışmanın amacı, 1930 yılından itibaren imzalanan çeşitli antlaşmalarla dostluk sürecine giren Türk-Yunan ilişkilerinin gelişimine katkı gösteren sanat ve matbuat cemiyetlerinin faaliyetlerini ortaya koyabilmektedir. Söz konusu süreçte siyasi ve diplomatik olarak sürdürülen çok yönlü ve yoğun ilişkiler, her iki ülkenin pek çok sahasında karşılık bulmuştur. Tiyatro, sinema ve matbuat cemiyetleri bu dostluk ortamından ilk olarak etkilenen ve aynı zamanda bu dostluğun gelişimine etki eden alanların başında gelmektedir. Türk ve Yunan tiyatro sanatçıları, sahip oldukları kültürleri Türkçe ve Yunancanın eş zamanlı olarak konuşulduğu oyunlarla sahneye taşımış, bu oyunlara birçok devlet görevlisi iştirak etmiş, bu oyunlar Türk ve Yunan seyirciler tarafından yan yana takip edilmiştir. Bu dönemdeki tiyatro oyunları kamuoyunda sanat mübadelesi olarak yorumlanırken, sinema alanında da benzer faaliyetler ve işbirlikleri yapılmıştır. Türk ve Yunan matbuat cemiyetleri de siyasi ve diplomatik ilişkilere paralel olarak bu sürecin en önemli dostluk nişanelerinden biri haline gelmiştir. Çalışmada, ilk olarak Türk-Yunan ilişkilerinin iyileşme süreci ve dönemin siyasi aktörlerinin iki ülke arasında kurulan dostluk hakkındaki düşüncelerine değinilmiş ardından da Türkiye ve Yunanistan'daki sanat ve matbuat cemiyetlerinin bu sürece sunduğu katkılar örnekleriyle açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Yunanistan, Tiyatro, Sinema, Matbuat, İsmet Paşa, Venizelos, Kültür.

THE ROLE OF ART AND PRESS SOCIETIES IN THE DEVELOPMENT OF TURKISH-GREEK RELATIONS (1931-1932)

Abstract: The aim of this study is to reveal the activities of the art and press societies that contributed to the development of Turkish-Greek relations, which entered into a process of friendship with various agreements signed since 1930. The multifaceted and intense relations maintained politically and diplomatically during this period found a response in many areas of both countries. Theatre, cinema and press societies were among the first areas affected by this friendly atmosphere and at the same time influenced the development of this friendship. Turkish and Greek theatre artists brought their cultures to the stage with plays in which Turkish and Greek were spoken simultaneously, many state officials participated in these plays, and these plays were watched side by side by Turkish and Greek audiences. While the theatre plays of this period were interpreted as an exchange of arts by the public, similar activities and collaborations were also carried out in the field of cinema. Turkish and Greek press societies also became one of the most important symbols of friendship in this process, parallel to political and diplomatic relations. In the study, firstly, the process of the recovery phase of Turkish-Greek relations and the thoughts of the political actors of the period about the friendship established between the two countries were mentioned and then the contributions of the art and press societies in Turkey and Greece to this process were tried to be explained with examples.

Key Words: Türkiye, Greece, Theatre, Cinema, Press, Ismet Pasha, Venizelos, Culture.

Giriş

Türkiye Yunanistan ilişkilerinin dostluk sürecine girmesinde, Venizelos'un 1928 yılı ortalarında Yunanistan'da iktidara gelmesinin belirgin bir etkisi sahip olduğu anlaşılmaktadır. 19 Ağustos 1928 tarihinde meclisteki 250 milletvekilliğinin 223'ünü alarak, ezici bir üstünlükle iktidara gelen

* Dr, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: hakansalli@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2041-8888.

Venizelos, Yunanistan iç siyasetinin en büyük başarılarından birini elde etmişti¹. Venizelos 4 yıllık başbakanlık görevi süresince Yunanistan'ın gerek iç gerekse dış siyasetinde belirleyici bir rol üstlenmiş, bu devre Yunanistan için siyasi istikrarın sağlandığı bir dönem olarak değerlendirilmiştir. Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele süresince Megali İdea'nın² en ateşli savunucusu olan Venizelos, bu 4 yıllık süreçte Yunanistan nüfusunun yaşam koşullarını daha iyi bir hale getirmek için çabalamış ve Megali İdea fikrini tamamıyla bir kenara bırakmıştı. Yunanistan'ın uluslararası alanda yeni bir imaj ve saygınlık kazanmasına özen gösteren Venizelos, savaş sonrası dönemde tam olarak çözümlenememiş bazı sorunlara rağmen özellikle Avrupa ve komşu ülkelerle yakınlaşma politikasını tercih etmeye başlamıştı. Aslına bakılırsa Venizelos'un dış siyasette belirlemiş olduğu bu yeni yöntem ve hedef, Mustafa Kemal Atatürk tarafından çok daha önce tercih edilmişti. Atatürk'ün 1 Mart 1924 tarihinde mecliste yapmış olduğu konuşmada sarf ettiği şu sözler, her iki liderin de benzer bir düşünceye sahip olduğunu göstermektedir; “Cumhuriyetin dış siyasetle ilgili veçhesi, gerçek ve samimi olarak barışın ve antlaşmalarla tespit edilen esasların korunmasına yöneliktir”³. İki ülke arasında 1923 yılında başlayan diplomatik temaslar ilk olarak orta elçilik düzeyinde gerçekleşmişti⁴. Bu sayede normalleşmeye başlayan ilişkiler, mübadillerin yaşadığı sorunların 1926 Atina Antlaşması'yla ortadan kaldırılmasına yönelik diplomatik girişimlerle ivmelense de söz konusu sorunlar tam anlamıyla çözüme kavuşturulamamış ve bir gerginlik sürecine girilmiştir⁵. Ancak Venizelos'un iktidara gelmesiyle iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden olumlu bir seyir takip etmeye başlamış ve sürdürülen müzakereler neticesinde 30 Ekim 1930 tarihinde Türkiye-Yunanistan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması imzalanarak müspet bir netice elde edilmiştir⁶.

Venizelos, iktidara gelişinin henüz iki haftası geride kalmadan, Yunanistan'ın Türkiye ile olan ilişkilerini daha da ileriye taşımak arzusunda olduğunu, kendi el yazısıyla İsmet Paşa'ya yazdığı bir mektupta ifade etmişti. Venizelos bu mektupta her iki ülkenin de toprak sorunlarından kaynaklanan bir problem yaşamayacağına yönelik düşüncelere sahip olduğunu ifade etmiştir⁷. İsmet Paşa ise kısa bir süre sonra, 13 Eylül 1928 tarihinde, Malatya'da verdiği bir demeçte Venizelos ile benzer düşünceleri paylaştığını dile getirmiştir⁸. Böylece her iki ülke başbakanı da karşılıklı iyi niyet ve dostane ilişkiler kurmaya yönelik düşüncelerini belirtmiş, sürdürülecek diplomatik ilişkilerde de her iki ülkenin birbirlerinden toprak talep etmemeleri ve toprak bütünlüklerinin sağlanması temel bir ilke haline gelmiştir⁹.

Venizelos'un iktidara gelmesiyle birlikte öncelikle iki ülke arasındaki en önemli sorunlardan biri olan mübadele konusu ele alınmış ve 10 Haziran 1930 tarihinde imzalanan Ahali Mübadele Antlaşması'yla bu sorun tamamıyla çözüme kavuşturulmuştur¹⁰. Venizelos'un bu antlaşmaya dair “*Yakın Doğu'da*

¹ Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sırasında Venizelos'un takip ettiği politikalar için bkz. Esra Özsüer, I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın Tarafsızlığına Karşı Venizelos – “Entente Cordiale”, İşbirliği ve Propaganda Çalışmaları, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 63, 2018, s. 252.

² Türkçeye “Büyük Fikir”, “Büyük Mefkûre” ya da “Büyük Ülkü” olarak çevirebileceğimiz “Megali İdea”, Yunanların kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri bölgeleri Yunanistan ile birleştirme ve Bizans İmparatorluğu'nu en geniş sınırlarıyla diriltme hedefidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nilüfer Erdem, “Megali İdea”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/megali-idea/>, (Erişim Tarihi: 22.10.2024).

³ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 10. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2014, s. 60; Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. 1, 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 20.

⁴ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 82.

⁵ Özlem Arapözengi, *Türk Basınına Göre Türk-Yunan İlişkileri (1928-1938)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2019, s. 13

⁶ *Türkiye ile Yunanistan Arasında İmzalanan İki Anlaşmalar, Önemli Belgeler*, haz. Hulusi Kılıç, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yunanistan Dairesi Başkanlığı, Ankara 1992, s. 56.

⁷ Damla Demiröz, *Savaşın Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 171-176.

⁸ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013, s. 71.

⁹ A. Suat Bilge, *Büyük Düş-Türk-Yunan Siyasal İlişkileri 1919-2000*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000, s. 162.

¹⁰ Melek Fırat, “1923-1939 Yunanistan'la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 346.

refah dolu yeni bir dönemin başladığı inancını taşıyorum” ifadelerini kullanması üzerine, Türk hükümeti kendisine bir davet göndermiş ve Venizelos da bu davete 27 Ekim - 1 Kasım 1930 tarihlerinde Ankara ve İstanbul ziyaretleriyle iştirak etmişti¹¹. Venizelos, İsmet Paşa'nın davetlisi olarak Dışişleri Bakanı Andreas Mihalakopoulos ile birlikte yanlarında yirmiden fazla memur ve gazeteciyle 26 Ekim 1930'da Elli Kruvazör isimli gemiyle Haydarpaşa'ya inmişti. Türk halkının büyük bir ilgisiyle karşılanan heyet, bir süre dinlendikten sonra özel bir trenle 27 Ekim sabahı Ankara'ya doğru yola çıkmıştı¹².

Venizelos'un Ankara ziyareti sırasında iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilere ivme kazandıran en önemli gelişmelerden biri 30 Ekim 1930 tarihinde imzalanan Türk-Yunan Dostluk, Bitaraflık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması olmuştur. Bu antlaşma ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki bazı sorunlar çözüme kavuşturulmuş, olası anlaşmazlıklar durumunda her iki ülke birlikte hareket etme kararı almış, her iki ülke birbirleri aleyhine hiçbir siyasi ve ekonomik teşebbüse dâhil olmamayı, olası saldırılar halinde tarafsız kalmayı ve kendi aralarındaki sorunlarda da barışçıl davranmayı taahhüt etmişlerdi¹³. Öte taraftan aynı antlaşmaya ek olarak Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol hazırlanmıştı. Bu protokolle her iki ülke eşit deniz silahlarına sahip olmayı, deniz silahlanması söz konusu olduğunda ise birbirleriyle diyalog kurmayı kabul etmişti¹⁴. Yine aynı gün ekonomik gerekçelerle 36 maddeden oluşan İkamet, Ticaret ve Seyr-i Sefâin Antlaşması imzalanmıştı¹⁵.

Eleftherios Venizelos'un 1930 yılında gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinin ardından bir sene sonra 1931'in Ekim ayında İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyetinin Atina ziyareti ile iki ülke arasındaki diplomatik temaslar daha geniş bir zemine oturmaya başlamıştır. Dönemin basınında bu iade-i ziyaretin 1931'in Nisan ayı içerisinde gerçekleştirileceğine dair haberler çıkmışsa da bu ziyaret İsmet Paşa ve beraberindeki heyetin 1 Ekim 1931'de İstanbul'dan hareket etmesi ve 3 Ekim 1931 sabahında Pire'ye ulaşmasıyla başlamıştır¹⁶. İsmet Paşa, İstanbul'dan ayrılmadan önce Türk gazetecilere, Atina'da Türkiye ve Yunanistan milletleri arasında bir sorun kalmadığını ve uzun süren mücadelelerin artık son bulduğunu belirteceğini ifade etmiştir¹⁷. Yunan gazetecilere verdiği demeçte ise yapılan antlaşmalarla iki millet arasında hiçbir anlaşmazlığın kalmadığını vurgulamıştır¹⁸. 3 Ekim sabahı saat 07.00'de Pire ulaşan Türk heyeti “*Zito! Yaşa!*” tezahüratlarıyla karşılanmıştı. İlk olarak Petit Palais Otel'i'ne yerleşen heyet, kısa bir süre istirahat ettikten sonra Venizelos ve Dışişleri Bakanı Mihalakopoulos'u makamlarında ziyaret etmişti¹⁹.

Seyahat programı kapsamında Atina'nın ardından Macaristan başkenti Peşte'nin ziyaret edilmesi planlanmaktaydı²⁰. Heyet, Atina'dan Ege Vapuru'yla ayrılırken Atatürk heyete hitaben şu telgrafi

¹¹ Özlem Arapözengi, *a.g.t.*, s. 17.

¹² *Cumhuriyet*, S. 2326, 27 Ekim 1930, s. 1; *Cumhuriyet*, S. 2325, 26 Ekim 1930, s. 1. Yunanistan heyetinin Ankara ve İstanbul'da bir hafta sürecek olan programının ayrıntıları için bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası, (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge)*, C. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 173-176; “M. Venizelos'un Resmî Ziyaret Programı”, *Cumhuriyet*, S. 2325, 26 Ekim 1930, s. 3; “M. Venizelos Bu Sabah Geliyor”, *Cumhuriyet*, S. 2330, 1 Kasım 1930, s. 1.

¹³ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 394-396. Antlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, s. 506-511.

¹⁴ “Türk Yunan Muahedeleri İmzalandı”, *Cumhuriyet*, S. 2329, 31 Ekim 1930, s. 1, 3.

¹⁵ Halil Şimşek, “İkamet, Ticaret ve Seri Sefain Mukavelenamesi'nin Feshi ve Yunan Uyraklı Rumların Sınır Dışı Edilmeleri (1964)”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 5, S. 1, 2007, s. 241-242. Antlaşmaların yürürlüğe girmesi, Yunan Meclisi ve Senatosu'nda yapılan görüşmeler ve Ankara'ya gönderilen telgraflar hakkında bkz. Nilüfer Erdem, “Yunan Tarihçilerin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (İLKE)*, S. 23, 2009, s. 99.

¹⁶ *Cumhuriyet*, S. 2450, 3 Mart 1931, s. 1. Türk heyetinde bulunan görevliler için bkz. “Başvekil ve Hariciye Vekili Bu Akşam Ege İle Pire'ye Hareket Ediyorlar”, *Cumhuriyet*, S. 2659, 1 Ekim 1931, s. 1.

¹⁷ “Başvekilimiz Bu Sabah Triyesteden Peşteye Hareket Ediyor”, *Vakit*, S. 4940, 10 Ekim 1931, s. 1-2.

¹⁸ “Başvekil Dün Atina'ya Hareket Etti”, *Cumhuriyet*, S. 2660, 2 Ekim 1931, s. 1.

¹⁹ “İsmet Paşa'ı Stadyomda 100 Bin Kişi Alkışladı”, *Cumhuriyet*, S. 2663, 5 Ekim 1931, s. 1. Türk heyetinin Atina'daki faaliyetleri hakkında bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, s. 202; Aydın Özgören, “Türk-Yunan İlişkileri Açısından Başbakan İsmet Paşa'nın Atina Ziyareti (3-6 Ekim 1931)”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 44, 2022, s. 313-362.

²⁰ İsmet Paşa ve maiyetindeki heyet, Atina ziyaretinin ardından Ege vapuruyla Trieste'ye geçmiş, oradan trenle Peşte'ye hareket etmiştir. Bu kapsamda Türk heyetinin Peşte tren istasyonunda Macar Başvekil, nazırlar ve sefir tarafından merasim

çekmiştir; “Yunan toprağından ayrıldığınız dakikada, Atina’daki muvaffakiyetinizden ve Yunan hükümetiyle icra ederek Türk Yunan dostluğunu takviye ve tarsin eden mükalemâtınızın neticelerinden dolayı sizi tebrik ederim, bütün arkadaşlarınızın selâmlarını iblâğ ederim”²¹. İsmet Paşa ise Atatürk’ün bu telgrafına “*derhal Egenin telsiziyle cevap vererek teşekkürde bulunmuş*” ayrıca yolculuk esnasında da Ankara ile uzun uzadıya muhaberat gerçekleştirmiştir²². İsmet Paşa ve beraberindeki heyetin Atina’dan ayrılmasından hemen sonra Venizelos, matbuat temsilcilerine bir açıklamada bulunmuştur. Venizelos açıklamasına “*muhakkak ki*” diyerek başladıktan sonra Yunan milletinin her yerde ve her vesilede Türk temsilcilerine gösterdiği ilgiyi Türk-Yunan dostluğunun mânâ ve mâhiyetinin ne kadar derinlerde olduğunun bir göstergesi olarak yorumlamıştır. Böylece Türk heyetinin ziyareti ile birlikte 1930’da başlayan bu dostluk ortamına da samimi bir yakınlık kazandırılmıştı. Venizelos’a göre bu sayede “*iki memleket kendilerini alâkadar eden bütün meseleleri müştereken halledeceklerdi*” ve yine bu sayede her iki milletin önünde açılacak imkânlar sınırsız bir hal alacaktı²³.

1. Dönem Aktörlerinin Türk-Yunan Dostluğuna Dair Düşünceleri

Eleftherios Venizelos kendi imzasıyla Atina’da haftalık olarak yayınlanmakta olan *Ergasia* dergisinde, oldukça uzun bir makale kaleme almış ve Türk-Yunan dostluğuna dair görüşlerini belirttiği önemli ifadeler kullanmıştır. Yunan Başbakanı, makalesine şu sözlerle başlamıştır; “*Türk Yunan dostluğunun bir sene zarfında kat etmiş olduğu yolu ölçmek isteyenler, bu dostluğun ve bundan mütevellit mesai iştirakinin hakikaten sağlam esaslar üzerine bina edilmiş bulunduğunu müşahade edebilirler*”. Venizelos’a göre, Atina halkının İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey adına yaptıkları nümayişler²⁴, esasen bütün Yunanistan halkının hislerini temsil etmekteydi ve bu durum iki ülke siyasetinin ve siyasi ricalinin eseri olan dostluğun her gün daha da büyüyerek gelişeceğini göstermekteydi.

Venizelos, tarihsel süreç içerisinde Türk-Yunan ilişkilerini değerlendirdikten sonra Rum unsurunun Anadolu’dan tamamen çekilmesiyle birlikte Yunanistan’ın bu topraklarda bir beklenti içerisinde olmasının ve bu toprakları ele geçirmeye yönelik emeller beslemesinin emperyalist bir siyaset olacağını; böyle bir girişimin büyük milletler için bile tehlikelerle doluyken “*Yunanistan gibi küçük bir memleket için bir fecâat teşkil edeceğini*” belirtmiştir. Zira Yunanistan böyle bir teşebbüste bulunsaydı, dış siyasette bağımlılıklar meydana getirebilecek ittifâklar kurulacak ve Türk-Yunan ilişkileri de gergin bir hal alacaktı. Venizelos’a göre böyle bir siyasetin takip edilmesi halinde İstanbul Rumları üzerinde büyük bir baskı meydana gelecek ve bu baskı İstanbul’dan Yunanistan’a doğru önü alınmaz bir göç hareketini beraberinde getirecekti. Türk-Yunan dostluğunun tarihte ilk kez vâki olmadığını ifade eden Venizelos, iki milletin farklı tarihlerde îtilâflar hatta ittifâklar meydana getirdiğine değinmiştir. Yunan Başbakan, bu dostluğun zaman içerisinde daha da gelişeceğini, İstanbul’daki Rumlar ile Batı Trakya’da yaşayan Türklerin “*vatandaşları oldukları memleketlerin maddi, manevi menfaat ve alâkalarına kuvvetle bağlı olduklarını göstermek suretiyle bu dostluğun*” gelişimine verecekleri olumlu katkılarla hizmet edeceklerini umduğunu ifade etmiştir.

Venizelos’un makalede değindiği ve zaman zaman muhalif kesimlerden eleştiri aldığı konulardan biri de mübadeleye tabi tutulan Rum nüfus hakkındadır. Venizelos, Rum mübadillerin Türkiye’deki eski yurtlarını ziyaret edebileceklerini fakat orada ikamet etme hakkına sahip olmadıklarını, ikamet izninin Lozan Antlaşması uyarınca Türkiye tarafından verilebileceğini belirtmiştir. Yunanistan’daki muhalif gazeteler bu hususta Venizelos’a yüklenip, mübadil Rumların Türkiye’ye giderek orada yaşama imkânlarının ellerinden alınmasını eleştirirse de Venizelos bu konuya farklı bir açıdan yaklaşmış ve “*Esasen, Yunanistan için muhaceret etmiş olan Rum ahalisinin Türkiye’ye avdet ve ikamete mezun olduklarına dair Türkiye’nin bahşedeceği müsaade kadar elim ve büyük bir felâket tasavvur*

ile karşılanması, aynı gece heyet şerefine bir ziyafet verilmesi planlanmaktaydı. Peşte ziyaretinin ardından İstanbul’a dönecek olan heyetin, geliş güzergâhında olduğu gibi Peşte’den Trieste’ye trenle geçecek olup, oradan Ege Vapuru ile 18 veya 19 Ekim günü ülkeye ulaşması beklenmekteydi, *Vakit*, S. 4940, 10 Ekim 1931, s. 1.

²¹ “Gazimizin Telgrafları”, *Vakit*, S. 4940, 10 Ekim 1931, s. 1-2.

²² “Ege vapurunda Başvekil İsmet Pş. Hz.ne”, *Vakit*, S. 4940, 10 Ekim 1931, s. 1-2.

²³ “M. Venizelosun İhtisasları”, *Vakit*, S. 4940, 10 Ekim 1931, s. 1-2.

²⁴ “İsmet Paşa’ı Stadyomda 100 Bin Kişi Alkışladı”, *Cumhuriyet*, S. 2663, 5 Ekim 1931, s. 1.

edemiyorum” ifadelerini kullanmıştır. Ona göre “*cedlerinin kemiklerini muhtevi bulunan topraklarda, yaşamak için muhacirlerin izhar edecekları tabî arzu o kadar muhip bir muhaceret felâketi ihdas edecekti ki bu hâl*”, Yunanistan’ı iktisadi açıdan zorlamakla kalmayacak Yunanistan’ın Balkanlardaki siyasi vaziyetini de tehlikeye düşürecek²⁵. Yunan Başvekili makalesinin sonunda, Türk-Yunan dostluğunun her gün bir kat daha kuvvetleneceğini ve bunun, dostluğu meydana getirmeye çalışanların bile düşünemeyecekleri kadar büyük ve feyizli neticeler ortaya çıkaracağını ifade etmiştir²⁶.

Venizelos, 19 Ağustos 1928 seçimlerinde elde ettiği başarının bir benzerini 5 Eylül 1932’de gerçekleştirilecek olan seçimlerde de devam ettirmeyi ve iktidarını güçlendirmeyi hedeflemekteydi. Venizelos 1932 seçimlerine yönelik propaganda çalışmalarına Ağustos ayında Selanik’ten başlamış ve konuşmasında iktidarı döneminde sağlanan Türk-Yunan dostluğuna değinmeyi tercih etmiştir. Selanik’te halk tarafından büyük bir coşku ile karşılanan Venizelos, Beyaz Kule meydanında önemli bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Yunanistan’ın iktisadi durumuna değinen Venizelos, daha sonra Türk-Yunan dostluğundan bahisle iki ülke arasında yapılmış olan deniz itilâfnamesinin ülke ekonomilerinin gelişimi için büyük faydalar sağlayacağına değinmiştir²⁷. Venizelos, Golos şehrindeki muhacir mahallesini ziyaret ettiği sırada halka hitaben gerçekleştirdiği nutukta ise Türkiye ile Yunanistan arasındaki itilâfnamelerin imzalanması zaruretini ve bu itilâfnamelerin iki hükümetin ilişkilerinde meydana getirdiği olumlu gelişmelerle tarafların bundan elde ettiği faydayı izah etmiş, bu sözler halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır²⁸. Aynı günlerde Cenevre’de yabancı gazete temsilcilerini kabul eden Türkiye Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, yaptığı açıklamada Türk-Yunan ilişkilerinde mevcut olan dostluk ve samimiyetten dolayı memnuniyetini belirterek Türk-Yunan yakınlaşmasının kat’i olduğunu ve iki komşu cumhuriyetin “*sıkı dostluk ve teşriki mesâisinden*” ortaya çıkan fayda ve menfaatlere değinmiştir²⁹.

Venizelos ve kabinesinin 1928’den 1932 yılına kadar yapmış olduğu faaliyetlerin yer aldığı, 300 sayfa ve 21 bölümden meydana gelen kitapta, son 4 yılda Türkiye ile sürdürülen ilişkilere de değinilmiş ve bu kısımlar, *Messenger d’Athènes* gazetesinde yayımlanmıştır. Kitabın “*Venizelos İş Başına Geçtiği Zaman Yunanistan Ne Halde İdi?*” başlıklı kısmında, “*Anadolu felâketinden sonra Büyük Yunanistan siyasetinin*” bittiği ancak “*bu emsâlsiz fecî mağlubiyete ve felâkete rağmen*” Lozan Antlaşması’yla, Yunanistan’ın Avrupa’da ele geçirmiş olduğu arazinin önemli bir kısmının muhafaza edildiği, Türkiye’de bulunan Yunan vatandaşlarının da mübadele kapsamında Yunanistan’a yerleştirilebildikleri belirtilmiştir. Harbin sonunda Yunanistan’ın Anadolu’dan çekilmesi, Anadolu Rumlarının Yunanistan’a yerleşmesi, Avrupa’nın iktisadi ve siyasi durumu, Yunanistan’ın 1920 sonlarına kadar takip ettiği “*Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde toplu bir halde nerede Rum halkı varsa o araziye Yunanistan hudutları içine almak olan harici siyasetin*” sona ermesine neden olmuştu. Venizelos’a göre Lozan Antlaşması ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki “*tarihi davanın kat’i hükmü Avrupa’da ekseriyetle Yunanlıların ve Asya’da da Türklerin hâkimiyeti suretiyle*” karara bağlanmıştı ve bu nedenle Yunanistan için yeni bir dış siyaset yöntemine başvurulması gerekmektedir.

Kitabın “*Türk Yunan Münasebâtı Ne Vaziyette İdi?*” başlıklı kısmında ise Anadolu faciasından sonra Türkiye Yunanistan ilişkilerinin iyi olmadığı, 1924’ten 1928’e kadar Türk-Yunan Mübadele Komisyonu’nda yürütülen işlerde bir adım bile ilerleme kaydedilemediği belirtilmiştir. Bu kısımda Rum patriğinin Türkiye’den çıkarılması, İstanbul Rumlarının Yunanistan’a dönmesi, etabli meselesi, iki ülke arasındaki sorunların ve emniyetsizliğin birer delili olarak gösterilmiştir. Çözümüne kavuşturulamamış mâli meselelere dair yapılan müzakerelerden ise olumlu bir netice alınamamıştı. Bu durum, her iki ülke için sorun teşkil etse de Türk İtalyan muahedesinin imzalanması, Yavuz zırhlısının

²⁵ Yunan basınında mübadil Rumlara dair Venizelos’a yöneltilen eleştiriler için bkz. “Türk Yunan Dostluğu M. Venizelos Muhafif Gazetelere Cevap Veriyor”, *Akşam*, S. 4672, 12 Ekim 1931, s. 1-2. Venizelos, Türkiye yapacağı ziyaretin 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına tesadüf etmesi nedeniyle aşırı milliyetçiler tarafından eleştirilmiş hatta alay konusu edilmişti, bkz. Damla Demiröz, *a.g.e.*, s. 100.

²⁶ “Mühim Bir Makale M. Venizelos Diyor Ki: İki Dost Memleket Arasındaki Münasebet... İstikbalde Çok Büyük ve Zengin Semereler Doğuracaktır”, *Vakit*, S. 4942, 12 Ekim 1931, s. 1, 6.

²⁷ “M. Venizelos Selânikte İlk Propaganda Nutkunu Söyledi”, *Son Posta*, S. 753, 29 Ağustos 1932, s. 3.

²⁸ “Türk Yunan dostluğu M. Venizelos Golos’ta muhacirlere mühim bir nutuk irat etti”, *Akşam*, S. 4527, 21 Mayıs 1931, s. 1.

²⁹ “Tevfik Rüştü beyin beyanatı”, *Akşam*, S. 4527, 21 Mayıs 1931, s. 1.

tamir edilmeye başlanması, Türkiye'nin psikolojik açıdan Yunanistan'a karşı güçlenmesine neden olurken, Yunanistan'ın takip ettiği siyasetin yanlışlığını da ortaya çıkarmıştı. “Yunanistan'ın Türkiye'ye Karşı Vaziyeti” başlıklı kısımda ise Venizelos'un hükümetin başına geçmesiyle birlikte iki ülke arasında başlayan yakınlaşma sürecine şu sözlerle değinilmiştir; “Mösyö Venizelos böyle bir vaziyet karşısında hükümetin başına geçmişti ve 22 Temmuz 1928'de söylemiş olduğu nutukta, Türkiye'ye karşı programını şöyle izah ediyordu: Cumhuriyet Türkiye'si ile sadece dostane değil, fakat kabil olduğu kadar dost münasebet tesis ve idame etmek istiyoruz. Türkiye'nin topraklarımızda gözü olmadığını biliyoruz, buna mukabil bizim de onun topraklarında gözümüz olmadığına emin olabilir. İki devlet münasebetlerini dostane bir esas üzerine hallederek, iktisadi ve ticari münasebetlerinin mütekâbilen inkişâfına yardım ederlerse, kendilerinin daha ehemmiyetli ve kuvvetli iki âmil olacakları şüphesizdir. Muallakta kalan mübadele işlerini halletmeye muvaffak olduktan sonra halledemediğimiz meseleleri hakeme havale suretiyle bu kabildir. Türkiye ile gayet geniş ve uzun vadeli bir dostluk ve hakem muahedesi imzalamaya hazırız”. Kitapta son olarak Venizelos'un Ankara ziyareti ve bu ziyaret sırasında imzalanan muhtelif muahedeler ve mukavelelere değinilmektedir³⁰.

Öte yandan Venizelos hükümetine muhalif fırkalarından Cumhuriyetçi, Çiftçi ve İşçi Fırkası'nın lideri olan Papanastasyo ise “eskiden beri bir Türk Yunan dostluğuna taraftar” olup, iki ülke arasında kurulan dostluk ilişkilerinin sadece Venizelos'un başarısı ve siyaseti olarak değerlendirilmemesi gerektiğini, Son Posta gazetesinin muhabetine verdiği demeçte ayrıntılarıyla dile getirmiştir.

Papanastasyo, Türk gazeteciye verdiği demece şu sözlerle başlamıştır; “Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan itilâflar yalnız Venizelos'un şahsi siyaseti değildir. Bu mesele artık Yunanistan'da milli bir siyaset olmuştur”. Papanastasyo'ya göre Yunanistan'daki bütün fırkalar bu dostluğu arzu etmekteydi. Bu konuda gündeme gelen az sayıdaki itiraz ise genel olarak dostluk aleyhtarlığı şeklinde olmayıp daha ziyade “hesapların tasfiyesi gibi ikinci derecede meseleler hakkındadır”. Papanastasyo'nun ifadelerine bakılacak olursa Türkiye-Yunanistan dostluğu ilk olarak kendisinin kabine reisi olduğu dönemde, Türkiye Hariciye Vekili Tefrik Rüştü Bey'in Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Türk heyeti reisi sıfatıyla Atina'ya gelmesiyle başlamıştır. Bu dönemde iki ülke arasında sürdürülen görüşmeler, Papanastasyo'nun hükümetten çekilmesiyle birlikte kesintiye uğramıştır. Bu süreçte yapılan görüşmelerde “mübadele işleri tamamen halledilip iki millet arasında ihtilâfa sebep olacak mesele kalmadığından bugünkü dostluğun temeli sağlam olarak atılmıştır. Bunların bozulmasına artık imkân yoktur. Ben de hükümete gelsem benim de yapacağım şey, samimi ve dostane olan münasebatımızı her an ileri götürmeye uğraşmak olacaktır”. Ona göre Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin olumlu bir şekilde seyretmesi, bütün Balkan hükümetleri arasındaki ilişkilerin düzelmesine ve Balkan Birliği fikrinin kuvvet bulmasına sebep olmuş, Balkan Birliği'nin temelini bu iki devlet atmıştır. Balkan hükümetleri arasında yapılacak itilâflar ve dostluklar neticesinde Balkanlara dışarıdan hiçbir devletin müdahalesine imkân kalmayacak ve Balkan devletleri arasında “pek hayırlı işlerin görülmesine muvaffakiyet hâsıl olacaktır”. Nitekim bu durumun yansımaları, Cenevre Konferansı'nda açıkça görülmüştü. Türkiye ve Yunanistan'ın iki komşu olarak aynı coğrafyayı paylaşması ve geniş sahillere sahip olmaları ticari ilişkilerin geliştirilmesine uygun olduğu için yapılan itilâflar, Türk ve Yunan milletlerinin refahını temin etmesi açısından son derece önemlidir. Papanastasyo, konuşma sırasında Atatürk hakkındaki düşüncelerini ise şu ifadelerle dile getirmiştir; “Bizim, Gazi Mustafa Kemal Hz. lerine itimadımız fevkalâdedir. Müşarünileyhin harikalar yaratan ve emsaline tarihte pek az tesadüf edilen dehalarıyla hiç yoktan bugünkü Türkiye gibi çok ileri ve medeni bir devlet ve milleti, inanılmayacak kadar az bir zamanda meydana getirmiştir”. Papanastasyo'nun Türk-Yunan dostluğundan en büyük arzusu ise bunun “bütün milletlere ve bilhassa Balkan hükümetlerine bir misal” olmasıdır.

Muhaber, Papanastasyo ile yaptığı görüşmenin ardından Türk-Yunan dostluğuna dair Atina'daki siyasi ve ticari çevrelerin tutumlarına da değinmiştir. Yunan hükümeti, kısa bir süre içerisinde Atina'ya gelecek olan İsmet Paşa ve Hariciye Vekili Tefrik Rüştü Bey'in burada kabul ve ikametleri için yapılan hazırlıklara büyük bir önem ve özen göstermiştir. Yunan hükümeti, Türk ricalinin ikametleri

³⁰ “Venizelos ne yaptı? Türklerle Yunanlıların tarihi davası Avrupada Yunanlıların Asyada Türklerin hakimiyetile halledilmiş...”, *Vakit*, S. 5269, 9 Eylül 1932, s. 8.

için Atina'nın en güzel binalarından biri olan Petit Palais Otelini tahsis etmiş, otel hususi bir itina gösterilerek tefriş ve tanzim olunmuştur. "Ben burada bütün mahafille temaslarıma devam ediyorum" diyen muhabirin gözlemlerine göre, özellikle Yunanistan'daki ticari faaliyetlerin önemli bir kısmını elinde bulunduran çevreler, Türk-Yunan dostluğunun "devamını şiddetle arzu etmektedir". İki ülke arasındaki dostluğun Yunanistan kamuoyunda genel bir kanaat haline geldiğini ifade eden muhabir, Atina'da görüştüğü "mühim bir şahsiyetin, gerek iki hükümetin menfaatleri, gerekse Balkanlarda emniyet havasının tezayüdü noktasından Türk-Yunan dostluğunun kıymetli bir misal olduğunu" belirtmiş ve görüşme şu şekilde devam etmiştir; "Bugün Yunanistan'da bir buçuk milyon halkın ana lisanı Türkçedir. Bunlar kendi aralarında her zaman Türkçe konuşurlar. Bu miktar, Yunanistan nüfusunun dörtte birini teşkil etmektedir. Türkiye Başvekili İsmet Paşa buraya gelince siz de benim gibi göreceksiniz ki gerek bu halk gerekse bütün Yunanistan candan bir istikbal tezahürü yapacaktır. O vakit siz de kani olacaksınız ki bugün artık Türk-Yunan dostluğu, Yunanistan'ın milli bir arzusu gibidir"³¹.

İsmet Paşa'nın Atina ziyareti öncesinde Yunanistan muhalif lideri olan Tsaldaris de Papanastasyo ile benzer düşüncelere sahiptir. Tsaldaris, Türk-Yunan dostluğu siyasetinin yalnız hükümetin değil tüm siyasi partilerin ortak hedefi olduğunu ifade etmiştir. Eski hesapların kapandığını, olan bitenin kabul edildiğini vurgulayan Tsaldaris, bu dostluğu geliştirmenin tüm partilerin beklentisi olduğunu belirtmiştir³². Atina'da yayınlanmakta olan Proje gazetesinin İstanbul muhabiri Spanudi'nin Atatürk ile yaptığı mülakat ise Mustafa Kemal'in iki ülke arasındaki dostluğa dair görüşlerini içermesi bakımından önemlidir. Spanudi, "yeni Türkiye'yi kuran Büyük İslahatçının canlı bir portresini" çizdikten sonra kendisinin Yunanistan hakkında sarf ettiği sözlere değinmektedir. Spanudi'nin hangi fırkaya mensup olursa olsun her Yunanlının Türk-Yunan dostluğundan fevkalâde derin bir bahtiyarlık duyduğunu belirten sözleri üzerine Mustafa Kemal, "bu dostluk çok güzel bir eserdir. Bir kuvvet bir teminattır" ifadelerini kullanmıştır³³.

2. Türkiye Yunanistan İlişkilerinde Bir Dostluk Platformu Olarak Tiyatro Sahnesi

Eleftherios Venizelos, seçimlerde elde ettiği başarıyla 19 Ağustos 1928 tarihinde Yunanistan siyasetinin başına geçmiş ve ülke tarihinin en güçlü karakterlerinden biri haline gelmiştir. Seçim sonucu pek şaşırtıcı olmasa da seçim kampanyasına Selanik'ten başlayan Venizelos'un kendisini dinleyen kalabalığa sarf ettiği ifadeler ise hayli dikkat çekici olmuştur. Nitekim bir zamanlar Megali İdea'nın en ateşli savunucusu olan Venizelos, Türkiye'ye uzlaşma çağrısı yaptığı bu konuşmada gündemdeki sorunların ekonomik olduğunu ifade etmiş ve bunların kolaylıkla aşılabileceğini belirtmiştir. Seçimlerin ardından Başbakan olarak göreve başlayan Venizelos'un ilk işlerinden biri de mevkidaşı İsmet Paşa'ya Türkiye ile iyi ilişkiler kurma isteğini belirten bir mektup kaleme almak olmuştur. İsmet Paşa ise 27 Eylül 1928 tarihli cevabî mektubunda benzer düşüncelere sahip olduğunu belirtirken mübadeleden kaynaklanan mâli konuların çözüme kovuşturulmasıyla birlikte iki ülke arasındaki yakınlaşmanın siyasi ve diplomatik anlamda da sağlanabileceğinin altını kalın bir şekilde çizmiştir. Elbette ki bu siyasi ve diplomatik yakınlaşma spordan³⁴ tiyatroya, matbuattan sinemaya kadar oldukça geniş bir alana yayılmıştır. İki ülke arasında kurulan dostluğun temellerini sağlamlaştıran en önemli araçlardan biri de dönemin kamuoyunda "sanat mübadelesi" olarak ifade edilen tiyatro olmuştur. Aslına bakılırsa bu sanat mübadelesi, İsmet Paşa riyasetindeki Türk heyetinin Atina'ya gerçekleştirdiği ziyaret ile birlikte başlamıştı. İsmet Paşa ile birlikte Atina'ya giden "Ses kraliçesi Hudadat Şakir Hanımla tanburi Refik ve arkadaşları" tarafından Yunanistan başkentine verilen konser büyük bir ilgi görmüştür. Nazırlar ve sanatkarlar, mûsikişinaslarımızı bilhassa Hudadat Hanımı takdir ve tebrik etmişler, konserin tekrarını istemişlerdir. Bu ilgi ve alaka karşısında Türk sanatçılarımızın kısa süre içerisinde Atina ve Pire'de birer konser daha vereceği belirtilmiştir³⁵.

³¹ "Türkiye Yunanistan Dostluğu ve Muhalif Fırkalar Muhalif Fırka Lideri M. Papanastasyo (Son Posta) Muharririne Kanaatlerini İzah Ediyor", *Son Posta*, S. 421, 26 Eylül 1931, s. 1, 6.

³² Özlem Arapözengi, *a.g.t.*, s. 38.

³³ "Gazi Türkiyesi ve Yunanistan", *Son Posta*, S. 773, 18 Eylül 1932, s. 2.

³⁴ Mustafa Mutlu, "Uluslararası İlişkilerin Gelişiminde Sporun Rolü: Türk-Yunan İlişkileri Örneği (1930-1931)", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 70, 2022, s. 339-354.

³⁵ "Ses ve musiki sanatkarlarımızın Atinadaki muvaffakiyetleri", *Vakit*, S. 4940, 10 Ekim 1931, s. 1-2.

Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan bu olumlu gelişmelerin üzerinden çok geçmeden, her iki ülkenin tiyatro sahneleri karşı tarafın sanatkârlıklarının ağırlandığı, aynı anda Türkçe ve Yunanca oyunların oynandığı ve üst düzey bürokratların katılım gösterdiği önemli bir dostluk platformu haline gelmiştir. Bu dönemde, tiyatro sahnelerinin en önemli aktörleri ise Türkiye’den Raşit Rıza, Yunanistan’da ise Elena Halkusi ile Helen Papadakis olmuştur. Raşit Rıza’nın tiyatroculuk kariyerinde en fazla sahne aldığı dönem 1930’lu yılların ilk yarısı olmuş³⁶, bu dönem Raşit Rıza için zahmetli turne yolculuklarının adeta birbirini kovaladığı uzun bir süreç haline gelmiştir. Raşit Rıza ve ekip arkadaşlarının 7 Mart 1931 tarihinde İstanbul’dan Romanya vapuru ile çıktıkları yolculuğun başlangıç noktası Atina ve Garbi Trakya olup bu uzun yolculuk, aynı yılın sonunda Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, İzmir, Zonguldak, Ankara, Mersin, Adana ve Bursa turneleriyle tamamlanmıştır³⁷.

Aslına bakılırsa Raşit Rıza ve tiyatro heyetinin Atina’ya gideceğine dair ilk haberlere dönemin gazetelerinde 1930’un ortalarından itibaren rastlanmaktadır. Konuyu ilk kez Vakit gazetesi 28 Temmuz 1930 tarihinde “*Raşit Rıza Trupu Atina ve Selanik turnesine mi çıkacak?*” başlığı altında sütunlarına taşımıştır. 1930’un ilkbaharında doğu turnesine çıkan Raşit Rıza ve ekibi, temmuz ayında İstanbul’a dönmüş, kısa bir süre sonra sahne alacağı İzmir ve Bursa turnelerine hazırlanmaya başlamıştır³⁸. Ancak gündemdeki en önemli konu Raşit Rıza ve ekibinin Yunanistan’a gidip gitmeyeceği ile ilgiliydi. Nitekim Atina ve Selanik’te 15 oyun sahnelemek için bir davet alan Raşit Rıza’nın bu davete henüz cevap vermediği belirtilmekteydi³⁹. Aynı tarihlerde Yunanistan’dan Teatr dö Bozar’ın iki önemli artisti Gavriyelidis ve Nezer’in de ekip arkadaşları ile birlikte İstanbul’a gelmesi yönünde bazı girişimler olmuş⁴⁰, bu hususta İstanbul Rumlarının ilgi ve talebi göz önüne alınarak bu girişimin hayata geçirilmesi planlanmıştır⁴¹.

Kamuoyunda ilk kez gündeme gelen bu haberin üzerinden yaklaşık üç ay geçmiş olmasına rağmen Raşit Rıza ve arkadaşlarının Atina yolculuğu hakkında herhangi bir gelişme yaşanmamıştı. Raşit Rıza, 1930’un Kasım ayı başında Son Posta gazetesi ile bir röportaj gerçekleştirmiş ve muhabirin kendisine yönelttiği sorular daha ziyade bu konu hakkında olmuştur. Röportajda ilk olarak Beyoğlu Fransız Tiyatrosu’ndaki temsillere ne zaman başlayacağı sorulan Raşit Rıza, “*Bu ayın 13. Perşembe günü akşamı*” cevabını vermiştir. Bu temsillerin ne kadar devam edeceği sorusu üzerine ise “*Yunanistan’dan davet edilmiş olduğum için, İstanbul’da şimdilik bir haftadan fazla kalamayacağım*” ifadelerini kullanmıştır. Röportaj, açılan bu yeni bahis üzerinden sürmüş, muhabirin sıradaki sorusu da Yunanistan’a hareket tarihi hakkında olmuştur. Hareket gününün bu hafta içerisinde belli olacağını belirten Raşit Rıza, Atina’daki acenteden cevap beklediğini ifade etmiştir. Bu hususta Raşit Rıza’ya yöneltilen son soru ise şu olmuştur; “*Yunanistan’da ne gibi eserler oynamak arzusundasınız?*”. Bu hususta bir risk almak istemediği ve aynı zamanda milli değerleri ön plana çıkaracak oyunlar oynamayı planladığı anlaşılan Raşit Rıza, “*en iyi oynadığımızı farz ettiğim ve bizim mahalli tiplerimizi yaşatan eserleri oynamak istiyorum*” der ve şu oyunları sıralar; “*Mesela: Hisse-i Şayia, Kayseri Gülleri, Sekizinci, Taş Parçası*”⁴².

Bu davet görece geç olsa da karşılık bulmuş ve 7 Mart 1931 tarihinde Raşit Rıza ile birlikte Dürnev, Hülya, Şevkiye, Şükran, Lusi ve Leyla Hanımlar ile Ertuğrul Sadi, Celal, Muammer, Mehmet, Salahi ve Kemal Beyler Recel Karol isimli vapur ile Pire’ye hareket etmiştir⁴³. Yaklaşık 36 saat süren yolculuğun ardından sabahın ilk ışıklarıyla karaya ayak basan heyet, ilk olarak bir otele yerleşmiş, Raşit Rıza öğleden sonra Türk Cumhuriyeti Konsolosu Enis Bey’i ziyaret etmişti. Türk tiyatro ekibine

³⁶ Raşit Rıza hakkında biyografik bilgi için bkz. Hakan Şallı, “Raşit Rıza Samako (1890-1961)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/rasit-riza-samako-1890-1961/>, (Erişim Tarihi:12.05.2024).

³⁷ “Raşit Rıza Bey Temsil Heyeti Vaki Davet üzerine Bugün Atina’ya Gidiyor”, *Cumhuriyet*, S. 2454, 7 Mart 1931, s. 1-2.

³⁸ “Eliza Hanım Tekrar Sahneye Dönmek İstedğini Raşit Rıza’ya Bildirdi”, *Cumhuriyet*, S. 2244, 6 Ağustos 1930, s. 2.

³⁹ “Raşit Rıza Trup Atina ve Selanik turnesine mi çıkacak?”, *Vakit*, S. 4508, 28 Temmuz 1930, s. 5.

⁴⁰ “Raşit Rıza Projelerini Anlatıyor Yunanistan’la Tiyatro Mübadelesi Başlıyor”, *Son Posta*, S. 104, 8 Teşrinisâni 1930, s. 7.

⁴¹ “Darülbedayi Yunanistan Turnesine Çıkmak İstiyor”, *Cumhuriyet*, S. 2244, 6 Ağustos 1930, s. 2.

⁴² “Raşit Rıza Projelerini Anlatıyor Yunanistan’la Tiyatro Mübadelesi Başlıyor”, *Son Posta*, S. 104, 8 Teşrinisâni 1930, s. 7.

⁴³ “Raşit Rıza Trupu Atina’ya Gitti”, *Milliyet*, S. 1822, 8 Mart 1931, s. 6; “Raşit Rıza Bey Gitti”, *Son Posta*, S. 222, 8 Mart 1931, s. 3.

eşlik eden Cumhuriyet gazetesi muhabirinin aktardığına göre “*oradan çıkınca bir gazeteci istilası karşısında kaldık. İstanbul’da gazetecilerin çokluğundan şikâyet edenler gelsinler de görsünler. Dört saatir gelen gelene. Atin matbuatının bugünkü meselesi yalnız biziz*”⁴⁴.

Cumhuriyet gazetesi ilk kez Yunanistan’a gidecek olan Türk temsil heyetine “*muvaffakiyetler temenni ederken*” Atina’da karşılama töreni gerçekleştirileceğini, “*Yunan tiyatro ve güzel sanatlar teşekkülleri tarafından Raşit Rıza trupuna ziyafetler*” verileceğini belirtmiştir. İlk temsili Atina’da verecek olan ekip devamında Pire, Selanik ve Kavala’da sahne alacaktı. Reşat Nuri’nin Taş Parçaları, Mahmut Yesari Bey’in Afacan’ı ve Fransızcadan tercüme edilerek hazırlanan Samson isimli eserler, turne kapsamında sahnelenecek oyunlardı⁴⁵. Atina’da ilk olarak Samson piyesi sahnelenmiş, Yunanistan başkentindeki bütün gazeteler Raşit Rıza ve heyetinin gelişini memnuniyetle karşılarken, Türk tiyatrosunun gösterdiği gelişimden övgüyle söz etmişti. İlk temsilini Olimpia Tiyatrosu’nda veren Raşit Rıza’yı izlemeye gelenler arasında Türkiye Sefiri Enis Bey’in yanı sıra Papa Anastasyo, sefaret erkânı ve ayan azası ile birlikte Başbakan Venizelos bulunmaktaydı⁴⁶. “*Tiyatro lebalep dolmuş, temsilden hâsıl olan intiba ise umûmîyetle mükemmel*” olmuştu. Atina gazetelerinin tiyatro eleştirmenleri, bu temsil için gayet olumlu makaleler neşretmiştir. Oyunun ardından Yunan Muharrirleri Heyeti ile Yunan Artistleri Trupu Tiyatro İdaresi ve birçok resmi görevli tarafından Türk oyunculara buketler verilmiştir⁴⁷.

Raşit Rıza ve heyeti, Atina’da bulunduğu süre içerisinde sergiledikleri oyunların yanı sıra Yunan bürokratlarla da birçok görüşme gerçekleştirmiş, hemen hemen tüm Atina gazetelerinin “*en mühim havadis*” haline gelmişlerdi⁴⁸. Raşit Rıza bu kapsamdaki ilk görüşmesini 15 Mart günü Yunan Muavenet-i İhtimaiye Nazırı ile gerçekleştirmişti. Nazır, Türkçe olarak yarım saatten fazla süren bu görüşmede sanat ve edebiyat adamlarının iki ülke arasındaki dostluğu geliştireceğini, kalem ve sanayi erbabının da bu dostluğu pekiştireceğini ifade ederken, Türk tiyatro heyetine Yunanistan’da bulunduğu süre zarfında tüm kolaylıkların gösterileceğini belirtmiştir. Bir sonraki günün akşamında Sanayi-i Nefise Birliği’ne davet edilen Raşit Rıza, daha sonra Yunanistan Dâhiliye Nazırı tarafından kabul edilmiştir⁴⁹.

Raşit Rıza ve heyeti Yunanistan’daki ikinci haftalarını geride bırakırken Atina Sanatkârlar Birliği’nin konuğu olmuş, kendileri için bir ziyafet verilmişti. “*En yüksek Yunan artistleri ve gazetecilerin*” davet edildiği bu ziyafet, oldukça samimi bir ortamda geçmiş, birçok konuşma gerçekleştirilmiş hatta ertesi gün yayınlanan gazeteler bu konuşmalara geniş bir yer ayırmıştı. Öte yandan Raşit Rıza ve arkadaşlarının sahne aldığı bir diğer şehir de Atina ile Pire arasında yer alan ve 100.000 nüfusun tamamını muhacirlerin oluşturduğu Kokinya olmuştur. Rumca’dan ziyade Türkçe’nin konuşulduğu şehir “*pastırmacı dükkânları, Adanalı kebabçıları, ince sazlı gazinoları*” ile Türk tiyatrocular için yadırganacak bir yer olmamıştı. Hal böyleyken tiyatro hınca hınç dolmuş, sanatkârlar alkışlanmış ve hatta “*kıyametler kopmuştu*”. Daha sonra Selanik’e geçilmiş, burada “*Yunanlıların Leblebici’yi oynayan Dramalis ismindeki*” aktör ile Türk tiyatro heyeti, müşterek bir oyun sahnelemiştir. Yunanlıların çok istediği bu müşterek temsili “*her halde tuhaf bir şey*” ifadeleriyle yorumlayan Cumhuriyet gazetesi, satışa çıkan biletlerin kısa sürede tükendiğini belirtmiştir⁵⁰.

Aslına bakılırsa, Raşit Rıza ve ekibinin Yunanistan turnesinden önce bu adımı ilk olarak Yunan tiyatrocular atmıştı. 1930’un sonlarında İstanbul’a gelen ve yaklaşık bir buçuk ay boyunca şehirde temsiller veren Yunan tiyatro kumpanyasının faaliyetleri, dönemin basınında kendisine yer bulmuştur.

⁴⁴ “Raşit Rıza Atina’da Büyük Bir Hüsni Kabul Gördü”, *Cumhuriyet*, S. 2462, 15 Mart 1931. s. 4.

⁴⁵ “Raşit Rıza Bey Temsil Heyeti Vaki Davet Üzerine Bugün Atina’ya Gidiyor”, *Cumhuriyet*, S. 2454, 7 Mart 1931, s. 1-2.

⁴⁶ “Raşit Rıza Temsil Heyeti Atina’da M. Venizelos İlk Temsilde Hazır Bulundu”, *Hâkimiyeti Milliye*, S. 3472, 15 Mart 1931, s. 1; “Raşit Rıza Atina’da Büyük Bir Hüsni Kabul Gördü”, *Cumhuriyet*, S. 2462, 15 Mart 1931. s. 4.

⁴⁷ “Raşit Rıza Trupu İlk Temsilde M. Venizelos da Bulundu”, *Milliyet*, S. 1828, 14 Mart 1931, s. 1.

⁴⁸ “Raşit Rıza Trupu Yunanistan Turnesine Çıktı”, Resimli Uyanış *Serveti Fünûn*, S. 1804-119, 12 Mart 1931, s. 236.

⁴⁹ “Raşit Rıza Atina’da Nazırlar Tarafından Kabul Edildi”, *Cumhuriyet*, S. 2463, 16 Mart 1931, s. 2.

⁵⁰ “Raşit Rıza Heyeti Atina’da Büyük Rağbet Gördü Sanatkârlarımız Türklük Namına Kıymetli Bir Propaganda Vesilesi Oluyorlar”, *Cumhuriyet*, S. 2472, 25 Mart 1931, s. 4.

Ancak bu kumpanyanın daha ziyade İstanbul'daki Rum vatandaşlar için sahne aldığı, oyunlara resmi katılımların olmadığı anlaşılmaktadır⁵¹.

Raşit Rıza'nın 1931 ilkbaharındaki Yunanistan turnesinin ardından, İstanbul'da Avrupalı tiyatrocuların sahne alması için çalışmalar yürütülme başlamıştır. Bu kapsamda özellikle İstanbul Fransız Tiyatrosu Müdürü, tiyatro heyetleriyle görüşmek üzere Avrupa seyahatine çıkmıştır. Yapılan görüşmelerin ardından İstanbul'a gelecek ilk tiyatro heyetinin Atina'da Madam Papadakis'e ait komedi grubu olduğu belirtilmiştir.

Bu komedi heyetini, Kandiyoti Yunan Opereti takip edecek olup İstanbul'da 40 gün kalmaları planlanmıştır. Ardından Viyana Operası, Fransız Madam Robine ve Hugette ex-Duflos kumpanyaları, Foliberjer Revüsü de bu kişiler için İstanbul'a davet edilmişler ve ekipler bu davetleri kabul etmişlerdir. Öte taraftan konser vermek üzere birçok yabancı müzisyen de İstanbul'a davet edilmiştir⁵². Bu davetlerin ardından ve kararlaştırıldığı üzere "*Yunanistan'ın tanınmış tiyatro heyetlerinden Papadakis grubu*" 11 Ekim 1931 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Tiyatro heyeti temsililerine Henry Bataille'in Şefkat piyesiyle başlamıştır⁵³.

Temsillerden önce Yunan artist Papadakis ve arkadaşlarının şerefine Garden Bar'da bir çay ziyafeti verilmiştir. Tiyatro müdürlüğü, gazetelere gönderdiği davetiyede Papadakis'in tiyatro müdürlüğü tarafından matbuata takdim edileceğini bildirmiş ve gazeteciler Yunan sanatçılara büyük bir ilgi göstermiştir⁵⁴. "*İki Dost Millet Arasında Sanat Temasları*" başlıklı haberde ise tiyatro sahnesinin meydana getirdiği yaklaşmanın etkilerinden söz edilmektedir.

İsmet Paşa'nın Atina ziyareti münasebetiyle verilen bir temsilde rol almak üzere davet edilen Darülbedayi sanatkârlarından Bedia Muvahhit Hanım, başarılı temsilinin ardından İstanbul'a dönmüştür. Bedia Muvahhit Hanım ile beraber 1930 yılında İstanbul'da sahne alan ünlü Yunan artistlerinden Periklis Gavrilidis'in riyasetinde bir Yunan tiyatro heyeti de şehre gelmiştir. Dokuzu kadın olmak üzere yirmi sanatkârdan müteşekkil olan tiyatro grubunda Yunanistan'ın en genç ve tanınmış sanatkârlarından Helen Papadakis de bulunmaktaydı. Yunan artistler, İstanbul'da Darülbedayi sanatkârları tarafından samimi bir şekilde karşılanmış, Türk sanatkârlar Papadakis'e üzerinde "*İstanbul'a hoş geldiniz*" cümlesi yazılı bir kart ilişirmiş ve aynı zamanda güzel bir buket vermişlerdir.

Papadakis İstanbul'a ayak basar basmaz kendisiyle görüşen Vakit gazetesi muhabirine şu açıklamayı yapmıştır; "*İstanbul'a ilk defa geliyorum. Fakat vapurdan gördüklerim bile şehrinizin güzelliği hakkında okuduklarım ve işittiklerimin ve aslen İstanbullu olan pederimin bana söylediklerinin hiç de yanlış olmadığını anlamam için kâfidir. Türk sanatkâr arkadaşlarımla beni karşılamak üzere gelmeleri ve hakkımda gösterdikleri samimi alâka eseri beni çok mütehasşıs etti*". İstanbul'da bir ay boyunca sahne alacağını ifade eden Papadakis, repertuvarlarında altmış oyun olduğunu fakat en büyük arzusunun İstanbul'da Türk sanatkârlarla birlikte sahne almak olduğunu belirtmiştir. Bu hususta Bedia Hanım'la Atina'da görüştüğünü, Türk tiyatrocuların Türkçe oynadıkları bir piyeste Rumca rol almasında anlaştıklarını "*bundan başka milli bir Türk piyesinin Rumca bir tercümesini de oynamak istediğini*" belirtmiştir. Daha sonra Bedia Hanım'la görüşen muhabir, sanatkârdan Atina'daki izlenimlerine dair görüşlerini almıştır. Bedia Hanım, Atina'da ünlü Yunan tiyatrocular ile birlikte Otello piyesinde Türkçe olarak rol almış ve burada matbuat tarafından gösterilen ilgi ve alakadan son derece memnun olduğunu ifade etmiştir. Hatta oyunun sonunda Venizelos eşiyile birlikte Bedia Hanım'ı yemeğe davet ederek kendisini "*çok müteşekkir bırakan büyük bir nezaket eseri*" göstermişlerdir. Ayrıca Atina'daki Türkiye Cumhuriyeti Konsolosu Enis ve Pire Konsolosu Muhittin Beyler sanatkâr ile yakından ilgilenmiştir. Bedia Hanım, Yunan matbuatının kendisine gösterdiği teveccüh karşısında büyük bir heyecana kapıldığını ifade etmiş hatta sahneye çıkacağı gece mahçup olmak korkusuna kapılmıştı. Oyundan sonra Venizelos kendisine çiçek hediye etmiş, nazırlar ise

⁵¹ "Yunan artistleri avdet ediyorlar", *Cumhuriyet*, S. 2399, 9 Ocak 1931, s. 3.

⁵² "Tiyatro Mevsimi Bu Sene Şehrimize Avrupanın Tanınmış Birçok Artistleri ve Maruf Temsil Heyetleri Geliyor", *Milliyet*, S. 20230, 5 Ekim 1931, s. 1, 5.

⁵³ "Bir Yunan tiyatrosu Bugün Şehrimize Geliyor", *Vakit*, S. 4941, 11 Ekim 1931, s. 3.

⁵⁴ "Yunan Artistleri Şerefine Verilen Çay", *Vakit*, S. 4945, 15 Ekim 1931, s. 1.

sahne kendisini tebrik etmişlerdir. Son olarak Atina'da iken kendisine Yunan Tiyatro Sanatkârları Birliği tarafından tiyatro sanatkârı diploması verilmiş ve birliğin azalığına seçilmiştir. Benzer bir misafirperverlik gösterilerek kendisiyle birlikte İstanbul'a gelen Yunan artistler için bir çay ziyafeti verilmesi planlanmıştır⁵⁵.

Papadakis ve arkadaşları, İstanbul'da uzun bir süre tiyatro severlerle buluşmuş fakat kendisi, Yunanistan'da yeni kurulan resmi tiyatroya davet edildiği için Türkiye'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Yunan artistin isteği üzerine Halit Fahri Bey'in Sönen Kandiller isimli eseri, Atina'da oynanmak üzere Yunancaya tercüme edilmiştir.

Servet-i Fünûn yazarı Mehmet Selim'in ifadelerine göre "Bu kış İstanbul'da verdiği temsillerle bize bir sanat baharı yaşatan Matmazel Helen Papadaki" şehri o kadar çok beğenmiştir ki kendisiyle beraber sahne alan arkadaşları Yunanistan'a dönmeye rağmen Papadakis almış olduğu davete kadar İstanbul'da kalmayı tercih etmiştir. Mehmet Selim, Yunan artistin "harikulâde hususiyetle oynayan, rollerini derin hassasiyetle canlandıran, şimdi yüksek ve zamanla daha çok yükselecek bir artist" olduğunu ifade ederken aynı zamanda "Sanatkârlık kabiliyetine güvenerek, manasız bir kibir maskesi takınmayan, asil bir tevazu ifadesiyle görünen, kibar, zarif, ince bir kadın" olarak tanımlamaktadır. İstanbul'da gerek sanatkâr gerek insanî olarak silinmez bir hatıra bırakan Helen Papadakis, İstanbul'dan ayrılmadan önce şu ifadeleri kullanmıştı; "Şehrinizde bulunduğum müddet içinde, hep sevinç duydum. Burada geçirdiğim günler, hayatımın en mesut kısmına dâhildir. Burada öyle samimi bir alâka, takdir, muhabbetle karşılaştım ki, bunu hiç bir zaman unutmam. Türkleri zaten severdim, böyle daha yakından tanıyınca, sevgim arttı. Hele lisanınız. Türkçe, çok güzel bir lisan. Öyle ahenkli konuşuluyor ki bir şey anlamıyorum, lâkin bu ahenk, kulaklarımda çok hoş akisler bırakıyor. Adeta musiki nağmeleri gibi". İstanbul'un her tarafını gezmek ve bir Türk ailesi ile tanışmak isteyen Papadakis bu amacına ulaşmasa da konuşmasına şöyle devam etmiştir; "Mamafihi, gene geleceğim".

Mehmet Selim Bey, Papadakis'in Yunanistan'da kurulacak Milli Yunan Tiyatrosu için aldığı daveti genç yaşına rağmen sahip olduğu kabiliyet ve edindiği kıymete dair bir işaret olarak yorumlamıştır. Yazarın belirttiği bir diğer husus ise Papadakis'in talebi ile Yunancaya tercüme edilen Sönen Kandiller eserinin, İstanbul'da oynanmak istenmesine rağmen tercümenin tam olarak hazırlanamadığı, bu nedenle ilk kez Yunanistan'da oynanacağı olmuştur. Fakat Yunan artistin gelecek kış İstanbul sahnelerinde olacağını belirtmesi, oyunun İstanbul'da da oynanacağını göstermektedir⁵⁶. Öte yandan Raşit Rıza ve arkadaşları, Yunanistan turnesinin ardından İstanbul'a dönmüş ve kendisi için⁵⁷ "temaşa sanatımızı harice ve memleketimizin dört bucağına götüren Raşid'i özlemiştik" ifadeleri kullanılmıştır⁵⁸.

1931 yılında Raşit Rıza önderliğinde gerçekleştirilen turne, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin gidişatı ile paralel olarak ertesi yıl İstanbul'a taşınmıştır. Bu kez başrolde Raşit Rıza ile birlikte "Yunanistan'ın maruf sanatkârlarından Matmazel Elena Halkusi"⁵⁹ yer almaktaydı. İstanbul'da yayınlanan Rumca gazetelerin bu günlerdeki haberleri "sahne hayatımızı yakından alakadar" etmekteydi. Buna göre İstanbul'da bulunan yıldız sanatkâr Elena Halkusi, "meşhur bir Yunan müellifine ait üç perdelik Bir Gece Bir Hayat" isimli eseri Raşit Rıza ve arkadaşları ile sahneleyecekti⁶⁰. Böylece bir önceki yıl Darübedayi sanatkârlarından Bedia Muvahhit Hanım'ın davet üzerine Atina'da Yunan artistleriyle birlikte oynadığı oyunlara "Matmazel Elena Halkusi'nin Raşit Rıza Tiyatrosu'nda iştirak edeceği temsil ile" mukabele edilmiş olunacaktı. Eser Türkçe olarak sergilenecek "yalnız Matmazel Elena Halkusi Rumca konuşacaktı".

⁵⁵ "İki Dost Millet Arasında Sanat Temasları", *Vakit*, S. 4942, 12 Ekim 1931, s. 1-2.

⁵⁶ Mehmet Selim, "Matmazel Helen Papadaki 1932 de Tekrar Gelmek Üzere Şehrimizden Ayrıldı", *Servet-i Fünûn*, S. 1842-157, 3 Aralık 1931, s. 2-3.

⁵⁷ "Raşit Rıza Temsillere Başlıyor", *Cumhuriyet*, S. 2724, 6 Kânûnuevvel 1931, s. 4.

⁵⁸ "Raşit Rıza ve Arkadaşları Fransız Tiyatrosu'nda Temsil Vereceklerdir", *Son Posta*, S. 491, 6 Kânûnuevvel 1931, s. 1.

⁵⁹ Halkusi'nin biyografisi için bkz. "Türkçe ve Rumca İlk Piyas Raşit Rıza Heyeti'nde Yarın Akşamki Temsil", *Cumhuriyet*, S. 2858, 23 Nisan 1932, s. 2.

⁶⁰ "Sahnemizde Bir Yunan Piyası Matmazel Elene'yla Raşit Rıza Bey Tarafından Temsil Edilecek", *Vakit*, S. 5115, 5 Nisan 1932, s. 6.

Türk ve Yunan tiyatro sanatçılarını bir araya getiren bu oyunun sahnelenmesine karar verildiği sırada Halkusi ile bir röportaj gerçekleştiren Cumhuriyet gazetesi, temsilin bir gün öncesinde “pek memnun ve heyecanlı” görünen artist ile bir röportaj gerçekleştirmiştir. Halkusi, bu temsilin Türk-Yunan dostluğunu “*edebiyat ve sanat vadisinde takviyeye hizmet edecek*” önemli bir iş olarak görmekte ve bu nedenle “*derin bir haz duymaktaydı*”. “*Türk arkadaşlarla*” çalışmaktan dolayı oldukça keyifli olan Halkusi, Melas’ın sahnelenecek olan eserinin “*Türkiye’deki sanat muhiplerine ilk Yunan piyesini tanıttacağı*” için ayrıca mutluluk duymaktaydı. Öte taraftan aynı sahneyi paylaşacağı Türk artistler hakkındaki görüşlerini de dile getiren Halkusi, Raşit Rıza’nın “*öteden beri takdirkârı*” olmakla beraber kendisinin Avrupa’daki büyük sanatçılarla mukayese edilebilecek kadar önemli bir kişi olduğunu düşünmektedir. “*Onda bir sanatkâra has bütün meziyetler mevcut. Böyle yüksek bir yıldızla aynı sahnede karşılıklı oynamak benim için bir saadettir*” ifadelerini kullanan Halkusi diğer Türk artist Vedat Örfi Bey’i de öteden beri tanıdığını, kendisi hakkında “*Avrupa matbuatında çıkan sütun sütun yazıları*” okuduğunu sözlerine eklerken “*diğer sanatkârın da ne kıymetli arkadaşlar olduklarını provalar esnasında anladığını*” belirtmiştir⁶¹.

Yunan artist bir diğer röportajında “*Genç Türkiye’nin sanatkârlarıyla çalışacağımdan dolayı çok mesudum*” ifadelerini kullanmıştır. Raşit Rıza Bey’den “*tiyatro sahnesinde teşrik-i mesai*” teklifi gelince oldukça mutlu olan Halkusi, temsil için bir Yunan piyesinin tercümesini düşünmüş ve Melas’ın eserinde karar kılmıştır⁶². Öte yandan “*içtimai sahada iki ırk arasında büyük bir yakınlık*” bulunduğunu da sözlerine ekleyen Halkusi, ülke ilişkilerinin gelişimine katkıda bulunmak için “*birçok teşebbüs ve fikirlerinin*” olduğunu da vurgulamıştır⁶³. Halkusi ile Raşit Rıza, 24 Nisan 1932 tarihinde sahnelenecek oyun için yaklaşık olarak iki hafta boyunca prova yapmıştır⁶⁴. Cumhuriyet gazetesi, Raşit Rıza ve arkadaşlarının Türkçe ve Rumca temsil edeceği piyesi “*bu şekil, memleketimizde ilk defa görülecektir*” ifadeleriyle aktarmıştır. Aynı zamanda bu türdeki müşterek tiyatro temsillerinin “*birçok memleketlerde dostluk tezahürü*” olarak görüldüğü de belirtilmiştir. Oyun sırasında farklı iki dilin kullanılacak olması nedeniyle izleyicilere şu bilgilendirme yapılmıştır; “*İzleyicilerin piyesi daha iyi takip edebilmeleri için oyundan evvel piyesin hülhasasını ihtiva eden ilanlar tevzi edilecektir*”⁶⁵.

Temsilin basındaki yansımalarına bakıldığında “*lisan ayrılığının sanatkârları karşılıklı konuşmalarda en ufak bir tereddüde*” düşürmediği, temsilin başından sonuna kadar ahenk içinde sürdüğü anlaşılmaktadır. Ancak “*temsilin muvaffakiyeti yalnız bu noktadan değildir. Rol alan bütün sanatkârlar, esas itibarıyla rollerini benimsemişler, temsil ettikleri şahsiyetleri ayrı ayrı ve derece derece benimsemiş olarak hareket ettikleri gibi, eserin ruhunu ifadede de umûmî temsil noktasından, tam bir muvaffakiyet göstermişlerdir*”. Türk ve Rum seyirciler, sanatçıları sürekli alkışlarken, Bir Gece ve Bir Hayat’ın başarılı temsili ile güzel bir gece geçirmişlerdi⁶⁶. Helen Halkusi’ye verilen buket ise gecenin zarif hareketlerinden biri olmuştur⁶⁷. İstanbul’da yayınlanan Rumca gazeteler “*sanatkârların sahnede temin ettikleri ahenk ve muvaffakiyeti uzun makalelerle*” sütunlarına taşırken “*Atina gazetelerinin İstanbul muhabirleri temsil hakkında gazetelerine makaleler göndermişlerdir*”⁶⁸.

⁶¹ “Müşterek Temsil Türk ve Yunan Artistleri Bu Akşam Oynuyorlar”, *Cumhuriyet*, S. 2859, 24 Nisan 1932, s. 5.

⁶² “Sahnemizde Bir Yunan Piyesi Matmazel Elene’yla Raşit Rıza Bey Tarafından Temsil Edilecek”, *Vakit*, No: 5115, 5 Nisan 1932, s. 6.

⁶³ “Bir Gece ve Bir Hayat Raşit Rıza ile Maruf Bir Yunan Artisti Müşterek Temsil Veriyorlar”, *Cumhuriyet*, S. 2843, 5 Nisan 1932, s. 3.

⁶⁴ “Bir Gece ve Bir Hayat Raşit Rıza ile Maruf Bir Yunan Artisti Müşterek Temsil Veriyorlar”, *Cumhuriyet*, S. 2843, 5 Nisan 1932, s. 3; “Beyoğlu Fransız Tiyatrosunda Raşit Rıza Tiyatrosu”, *Vakit*, S. 5131, 24 Nisan 1932, s. 4.

⁶⁵ “Türkçe ve Rumca İlk Piyese Raşit Rıza Heyeti’nde Yarın Akşamki Temsil”, *Cumhuriyet*, S. 2858, 23 Nisan 1932, s. 2.

⁶⁶ “Bir Gece ve Bir Hayat Raşit Rıza Tiyatrosu’nda Türkçe ve Yunanca Müşterek Temsil”, *Vakit*, S. 5135, 28 Nisan 1932, s. 5.

⁶⁷ Temsili baştan sona dikkatli gözlerle izlediği anlaşılan Mehmet Selim, oyuncuların sahne performanslarının yanı sıra eser hakkında verdiği bilgiler için bkz. Mehmet Selim, “Sahne Hareketleri, Bir Gece ve Bir Hayat”, *Vakit*, S. 5135, 28 Nisan 1932, s. 5.

⁶⁸ “Müşterek Temsil Raşit Rıza ve Mm. Halkusi Çok Muvaffak Oldular”, *Cumhuriyet*, S. 2862, 27 Nisan 1932, s. 4.

3. Yunanistan'dan Sinema İhracı ve Balkan Film Şirketi Önerisi

Akşam gazetesi, İsmet Paşa'nın Atina'yı ziyaret etmesiyle birlikte söylem aşamasından fiili bir sürece giren Türk-Yunan dostluğunun "matbuat ve sanat âleminde de yeni tezahürlerine şahit olduk" ifadelerini kullandığı bir haberde, bu yakınlaşmanın sanat âleminde sadece tiyatro ile sınırlı kalmadığını, bu dostluğun sinemada da sürdüğüne değinmektedir. Atina'da yayınlanan Akropolis gazetesi, İskender Fahreddin Bey'in Abdülhamit ve Afrodit romanını "bir aydan beri büyük reklâmlarla ve tefrika suretiyle neşretmektedir". Yunan kamuoyunu fazlasıyla alakadar eden bu romanın, senaryosu yazılarak filmi çekilmeye başlanmıştır. Filmin çekimleri İstanbul'da tamamlanacak olup, bir yıl önce Atina'da çevrilen ve Beyoğlu Ekler Sineması'nda bir ay boyunca gösterimde kalan Dafnis ve Klio filminin, "Yunanistan sinemacılığının terakkisine en büyük misal" olarak gösterilebileceği göz önüne alınırsa, bu filmin de iyi bir eser olacağı düşünülmekteydi. Öte taraftan filmin İstanbul'da çekilecek olan kısımlarına eserin müellifi de yardımcı olacak, "ayrıca saray ve harem hayatında Türk sanatkârlarının iştiraki de temin olunacaktır". Abdülhamid'in kişisel ve siyasi hayatını tetkik ederek kaleme alınan bu eser döneme ait vesikalarla meydana getirildiğinden, "Afrodit filminin Avrupa'da da rağbet göreceği" beklenmekteydi⁶⁹.

Atina'da çekilen filmlerin İstanbul'da gösterime girmesi, Yunan rejisörün bir Türk romanını filme alması ve bu filmin İstanbul'da Türk sanatkârların yardımıyla çekilmesi, sanat cemiyetlerindeki yakınlaşmanın bir göstergesidir. Vakıf gazetesi yazarı Fikret Adil ise Türk-Yunan siyasi dostluğunun ardından iki ülke arasında başlayan sanat mübadelesinin sinema bağlamında daha geniş bir zemine oturtulması gerektiğini düşünmekteydi. Ancak yazarın ifadelerine göre bu sanat mübadelesi, Yunanistan'ın Türkiye'ye gönderdiği tiyatro heyetine mukabil Atina'ya gönderilen ikinci sınıf bir saz heyeti nedeniyle daha ziyade Türkiye aleyhine bir hal almıştı. Yunanistan, bu yakınlaşma sürecinde İstanbul'a tiyatro ve vodvillerle birlikte çeşitli filmler de göndermişti. Bunlar arasında sessiz filmler bulunmakla birlikte özellikle Dünyadan Uzak isimli film Şık ve Alkazar sinemalarında haftalarca gösterimde kalmıştı. Atina Apaşları isimli film ise Opera Sineması tarafından izleyicilerin beğenisine sunulmuş ve bu film de büyük bir ilgi görmüştü. Dag Film Şirketi tarafından hazırlanan bu filmlerin ardından Astera ve Mariça isimli diğer filmlerin de kısa süre içerisinde gösterime gireceği ve bunların da "halk tarafından memnuniyetle seyredileceği" tahmin edilmekteydi. Yazara göre Dag Film Şirketi'nin filmleri, sinema sanatı itibarıyla her ne kadar Avrupa ve Amerika eserleri ayarında olmaktan uzak olup, sınırlı bir sermayeye sahip olsalar da filmlerin "mahalli renkleri gösteren kısımlarında kendi hayatlarımızı buluşumuz", eserlerin halk tarafından tutulmasının en önemli sebebiydi. Nitekim "kendi âdet ve örflerini sahnede canlanmış gören insan, iki misli yaşadığını hissetmekten mütevellit bir memnuniyet duyuyordu". Fikret Adil, Dag Film Şirketi'nin İstanbul'da elde ettiği başarıyı daha kalıcı bir şekilde devam ettirebilmesi için herhangi bir engelin olmadığını belirtirken, "bunun için yegâne yapılacak şey, bugün bir Balkan Federasyonu halinde toplanmak için müzakerede bulunan milletlerin bu neticeye varmalarına intizâren, Yunan Dag Film Şirketi'ni bir Balkan Film Şirketi haline getirmekten ibarettir" önerisini ileri sürmektedir. Üstelik böyle bir teşebbüsün "Balkan milletleri formülü altında yapacağı sesli ve sözlü filimler, film için her sene Avrupa ve Amerika'ya milyonlarca giden Balkan parasının hiç olmazsa bu kısmını Balkanlara bırakacak olması" da konunun bir diğer önemli noktasıdır. Fikret Adil, böyle bir film şirketinin kurulma amacının hiçbir zaman "ecnebi filmlerle rekabet etmek" olmaması gerektiğini, bunun "bir delilik" olacağını belirttikten sonra asıl maksadın "sadece sermaye ve sanatla tekâmül ederek, Balkanlarda yepyeni bir sanayi meydana getirmek" olduğunu ve bunun için yalnızca bir başlangıca ihtiyaç olduğunu belirtmektedir⁷⁰.

4. Türk Basınında Sanat Mübadelesine Yönelik Yapılan Eleştiriler

Türkiye-Yunanistan arasında esen dostluk rüzgârlarının özellikle tiyatro sahnesinde belirgin bir hale gelmeye başlaması, Türk sanatı ve sanatçısının korunması yönünde bazı endişe ve eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Vakıf gazetesinin haberine göre bu dostluk "bilhassa temaşa safhasında dikkati ve biraz da ibreti celb edecek derecede ilerlemiş görünmektedir ve yalnız iki ay içinde

⁶⁹ "Yeni Bir Film Abdülhamit ve Afrodit Filme Çekiliyor", *Akşam*, S. 4927, 29 Haziran 1932, s. 7.

⁷⁰ Fikret Adil, "Sinema Bir Balkan Film Şirketi Hakkında", *Vakıf*, S. 4701, 8 Şubat 1931, s. 7.

şehrimize dört Yunan temaşa heyeti gelmiştir". Bu heyetler İstanbul'daki Rum vatandaşların iltifatına mazhar olmuş ve bu ilgi karşısında kısa bir süreliğine geldikleri İstanbul'da bir ay kadar kalarak oyunlarına devam etmişlerdir. Üstelik bu heyetler Yunanistan'a döndüklerinde yerleri boş kalmayacak, kendilerine gösterilen rağbet diğer heyetlerin İstanbul'a gelmesiyle devam edecektir. Vakit gazetesi bu noktada şu soruyu gündeme getirmektedir; "*Acaba bu vaziyet Türk temaşa hayatı ve Türk sanatkârları üzerinde menfi tesirler bırakmayacak mıdır? İşte hatırıma gelen dikkat ve ibret noktası budur*". Ardından düşünce ve endişelerini açıkça belirten gazete, iddialarının Türk tiyatrosunun, sanatseverleri ecnebi tiyatrolarına muhtaç etmeyecek bir seviyeye geldiği ve esasen Türkiye'ye ecnebi tiyatroları gelmesine lüzum olmadığı değildir şeklinde ifade ederek şöyle devam etmiştir; "*bilâkis istediğimiz şey hariçten gelecek sanatın fazla bir misafirperverlik yüzünden Türk sanatı üzerinde menfi bir tesir bırakmaması başka bir tabirle Türk sanatının bu kısımda da himaye edilmesi cihetidir*". Sanat ve sanatkârlıklarından istifade edilebilecek yabancı tiyatrocuların Türk sanatı ve sanatseverlerine heyecan vereceği kabul edilmekle birlikte sanat seviyesi yüksek olmayan artistlere gösterilen fazla teveccühün doğru olmadığı belirtilmiştir. Bu husustaki bir diğer sorun ise tiyatro heyetlerinin azınlıklara ait lisanlarda temsiller vermesi olarak değerlendirilmiştir. Gazete, bu noktadaki endişesini ise şu şekilde ifade etmiştir; "*Memlekette Türk lisanını hâkim kılmaya, Türk vatandaşlarını Türk harsı ile yetiştirmeye çalışırken mesela altmış yetmiş bin kişilik Rum vatandaşlarımızın emrine ve arzusuna çalışan Yunan tiyatrolarına bu kadar fazla misafirperverlik göstermek hiç değilse Türk lisanını hâkim kılmak için yaptığımız gayreti sifira indirmez mi?*". Bu hususta Türk tiyatrosu ve tiyatrocusunun korunması, Türk parasının dışarıya çıkmaması, Türkçe ve Türk kültürünün muhafazası açısından öneride bulunan gazete, yabancı tiyatrocuların İstanbul'a gelişlerinin belirli müddetlerle veya mevsimlik olarak sınırlandırılması gerektiğini belirterek, İstanbul Belediyesi'ni bu konuda ikaz etmektedir⁷¹.

Falih Rıfki de bu konuya dair düşünce ve eleştirilerini kaleme almıştır. "*İncir, üzüm ve tütünden başka Avrupa'ya spor ve sanat da çıkarıyoruz*" diyen yazar, sporun Türkün gücüne ve büyük şöhretine uygun bir seviyede olmadığını sahne sanatlarımızın da henüz başlangıç aşamasında olduğunu belirtmiştir. Türkiye-Yunanistan dostluğunun yaşandığı bu dönemde Türk tiyatrosunun en önemli temsilcilerinden olan Raşit Rıza'nın başarılı bir sanatçı olduğunu belirten yazar, kendisini şu ifadelerle eleştirmektedir; "*Fakat Türk-Yunan dostluğu havasından sıcağı sıcağına istifade etmek isteyen bir emprezaryonun arkasından Şehzadebaşı Tiyatrosu'nu sürükleyip Atina sahnesine çıkarmamalı idi*". Falih Rıfki Yunanistan'da açılan sergileri de "*Türk harikasının şöhretini düşürmek için düşmanlar tarafından tertip edilmiş gibi, o kadar berbat kurulmuştur*" ifadeleriyle açıklamıştır. Ona göre iyi işlerimizi ve eserlerimizi göstermek kadar kötü iş ve eserlerimiz karşısında sessiz kalınmamalıydı. Hatta "*muvaffak olacağından emin olmadığımız hiç bir teşebbüsün hudutlarımızı aşmasına müsaade edilmemeliydi*"⁷².

Bu tarihlerde iki ülke arasında yaşanan sanat mübadelesinin, gündeme getirdiği Türk tiyatrosu ve sanatçılarının korunmasına yönelik endişelerin yanı sıra bu dostluk ortamına zarar vermek isteyen kişilerin olduğu da gazetelere yansımıştır. Raşit Rıza ve arkadaşlarının Atina'da verdiği temsiller Yunan kamuoyunda olumlu bir etki bırakmış, Raşit Rıza'nın elde ettiği başarılar ülke basınında önemli bir gündem oluşturmuştu. Ancak 30 Mart 1931 tarihli Yeni Gün gazetesinde yayınlanan bir haber, Raşit Rıza ve arkadaşlarının Atina'da elde ettiği bu başarıdan rahatsızlık duyan bir kesimin olduğunu göstermekteydi. İstanbul'daki bazı resmi görevlilerin "*kafasına giren*" bu kişiler, Atina'daki üst düzey bir Türk makamına Raşit Rıza ve heyetinin Darülbedayi ismini haksız yere taşıdığını ve bu heyetin hükümetten ödenek alan bir teşekkül olmadığını gazetelerde ilan ettirmek istemiştir. "*Bereket versin*" kendine telgraf çekilen bu görevli, Raşit Rıza'nın böyle bir iddiası olmadığını bilmekte ve kendisine gönderilen bu mektubun ardındaki "*hasis maksadı*" anladığından hiçbir teşebbüste bulunmamış, böyle bir maksada alet edilmek istenmesi nedeniyle müteessir olmuştur. Cumhuriyet gazetesinin, kapak sayfasının önemli sütunlarından olan "*Soruyoruz?*" başlıklı kısımda yer alan bu haberde, gerek memleket gerekse kendileri için sanatkârlarımızın birbirleri ile "*geçinememeleri,*

⁷¹ "Türk Sanatını Korumak Lazım Yunan Operetlerinin Gördüğü Rağbet Belediyeyi İkaz Etmiyor Mu?", *Vakit*, S. 4700, 7 Şubat 1931, s. 3.

⁷² Falih Rıfki, "Çıkardıklarımız", *Milliyet*, S. 1881, 9 Eylül 1931, s. 1.

didişmeleri, birbirini yemeğe çalışmaları kadar” zararlı bir şey olmadığı vurgulanırken, “bu çirkin dedikoduları hudutlarımızın dışına” taşıyarak Atina’daki yüksek bir memurumuza telgraf çekerek sanatkârlar arasında mevcut rekabet ve geçimsizliklere alet olan İstanbul’daki resmi memurların bu laubali hareketleri oldukça yakışsız bir hareket olarak yorumlanmıştır. Ardından köşeye ismini veren sonuç cümlesi ile şu ifadelerle yer verilmiştir; “İstanbul’dan Atina’ya bu suretle telgraf çeken ve resmi makamlar acaba kimlerdir, diye; soruyoruz?”⁷³.

5. İki Ülke Arasındaki Yerel Dostluklar ve Diğer Kültür Çalışmaları

Yunanistan, Türkiye ile kurmuş olduğu siyasi ve iktisadi alandaki yakın ilişkileri, sınır bölgesinde bulunan şehirlerdeki halkın günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ve aynı zamanda bölge ticaretinin canlı tutulabilmesi açısından da verimli bir şekilde kullanmıştır. Bu kapsamda Dimetoka ahalisine her hafta Türkiye-Yunanistan sınırında kurulan panayırda ihtiyacı olan hayvanları satın alabilmeleri için kambiyo müsaadesinin verilmesi kararlaştırılmıştır⁷⁴. Son Posta gazetesinin hususi muhabiri, sınır üzerindeki Çörek Köyü’nde “Türk ve Yunanlılar arasında kurulan bu karışık pazar” hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Karaağaç’ın hemen yanında kalan bu köy her hafta otomobil ve insanlarla hınca hınç dolmakta ve adeta “mahşeri bir kalabalık” meydana getirmekteydi. 1931 yılının ortalarından itibaren Pazar günleri kurulmaya başlanan bu “hudut boyu panayırı pasaportsuz, gümrüksüz bir dostlar diyarı haline” gelmişti. Muhabir bu panayırda esen dostluk rüzgârlarını şu ifadelerle açıklamıştır; “Bir tarafta Türk polisleri, öte tarafta Yunan polisleri ve Türk bayrağıyla Yunan bayrağı beraber sallanıyor”. Kurulan bu panayır ticari faaliyetlerin yanı sıra birbirinden ayrı düşen ailelerin buluştuğu, hasret giderdiği bir alan olarak da kullanılmıştır; “Orta yerde curcuna, kıyamet kopuyor. Karşıyaka Türkleri, Edirne’den babalarını görmeye gelen Museviler, bıraktıkları dostlarını kucaklamağa gelen Rumlar hep omuz omuza kaynaşiyor”⁷⁵.

Yerel ticari faaliyetlerin yanı sıra, Türkiye-Yunanistan arasında kurulan dostluk bağları kültürel alanda konferanslara da konu olmuştur. Bu kapsamda Ankara Türk Ocağı’nda 3 Mart 1931 tarihinde Türk ve Yunan milletlerinin eski ve yeni kültür münasebetleri konulu bir konferans verilmiştir⁷⁶. Yine 1931’in Ekim ayı başlarında Atina’dan gelen bilgilere göre Atina Ticaret Odası’nda yapılan toplantıda bir “Türk - Yunan Dostluk Birliği” tesisine karar verilmiştir. İsmet Paşa ile Venizelos’un birliğin fahri başkanlığına, Tefvik Rüştü Bey ile Mihalakopulos’un da birlik yönetimine katılması planlanırken, ilk genel toplantının ise kısa süre içerisinde yapılması beklenmekteydi⁷⁷.

Türkiye-Yunanistan dostluğunun bir diğer göstergesi ise 28 Haziran 1930 tarihinde Yunan Harp Malulleri Cemiyeti tarafından İsmet Paşa’ya yazılan mektuptur. Nitekim bu mektup “iki milletin fikirlerindeki değişikliği pek bariz göstermektedir”. Mektupta ön plana çıkan vurgu, iki milletin asırlarca barış içerisinde yaşadıkları ve bu barışın tekrar kurulmak istenmesidir. Mektup, İsmet Paşa’ya bir teşekkür ifadesiyle şu şekilde başlamaktadır; “Bu insanlar, aynı hisleri, iki milletin arasındaki muallâk meselelerin halli ve muahedelerin imzaları münasebetiyle Venizelos’a yazmış olduğunuz mektupta bildirdiğiniz veçhile herkesten daha çok zatı âliniz olduğunu görmekle çok mesutturlar”. İki ülke arasında başlayan dostluktaki en büyük pay, asker sıfatıyla olduğu gibi sivil hayatta da Türk milleti lehine sarf ettiği mesai nedeniyle İsmet Paşa’ya “bu sizin eserinizdir” sözleriyle verilmiştir. İsmet Paşa ise Yunan Harp Malulleri Cemiyeti tarafından kendisine gönderilen bu mektuba, köklü bir geleneğin iki milletin hiçbir zaman silemeyeceği bir dostluk ve samimiyet bağı meydana getirdiğini vurgulayan cevabî bir mektup yazmıştır. İsmet Paşa’ya göre mevcut şartlar, iki milleti birbirine daha çok yakınlaştırmakta, imzası kurumamış muahedeler bu geleneğin yeniden ihya edildiğini göstermekte, cemiyetlerin gayret ve çalışmaları ise bu bağları daha da kuvvetlendirmekteydi. İsmet Paşa, son olarak kendisi için kullanılan Türk-Yunan dostluğunun gerçek

⁷³ “Soruyoruz! Kimdir Onlar?”, *Cumhuriyet*, No. 2478, 31 Mart 1931, s. 1.

⁷⁴ “Her Tarafta İthalâtı Tahdit İktisadî Buhrana Karşı Yunanistan’ın Tedbirleri”, *Akşam*, S. 4719, 29 Kasım 1931, s. 4.

⁷⁵ Sait Tefvik, “Türk-Yunan Hududunda Hudut Üzerindeki Serbest Mıntıkada Hoş Manzaralara Tesadüf Edilir”, *Son Posta*, S. 719, 26 Temmuz 1932, s. 4.

⁷⁶ “Ankara Türk Ocağında Türk Yunan Milletlerinin Hars Münasebetleri Anlatıldı”, *Vakit*, S. 4723, 4 Mart 1931, s. 2.

⁷⁷ “Türk - Yunan dostluk Birliği”, *Milliyet*, S. 2030, 5 Ekim 1931, s. 5. Benzer bir teşebbüs sonraki yıllarda da gündeme gelmiştir, Meryem Orakçı, “Türk-Yunan İlişkilerinde Kısa Ömürlü Bir Girişim: Türk-Elen Dostluk Derneği (1952)”, *BELGİ*, S. 22, 2021, s. 531-554.

mimarı sözlerine teşekkür ederek bu payı Venizelos'a şu sözlerle bırakmıştır; “Eğer bu yakınlaşmada Venizelos'un yüksek mesaisi ve müdebbir zekâsı olmasaydı o kadar çabuk ve kolayca meydana gelmezdi”⁷⁸.

6. Türk-Yunan Dostluğunun Tesisinde Matbuat Cemiyetlerinin Rolü

İki ülkenin matbuat cemiyetleri arasındaki yakınlaşmanın ve bu yakınlaşma sayesinde tesis edilen dostluk ilişkilerinin pekiştirilmesine neden olan en önemli gelişme hiç şüphesiz Balkan Konferansı olmuştur⁷⁹. İlki 5-13 Ekim 1930'da Atina'da, ikinci ise 20-26 Ekim 1931 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen Balkan Konferansları Balkan ülkelerinin ilk defa bir araya gelmesi bakımından tarihi bir öneme sahiptir. Bu konferanslara Balkan ülkelerinin matbuat cemiyetleri tarafından geniş bir katılım sağlanırken, Türk ve Yunan gazetecileri iki ülke arasında kurulmuş olan dostluğu bu konferanslar sayesinde daha da ileriye taşıma imkânı elde etmişlerdir. Balkan Konferansı münasebetiyle 14 Ekim 1931 tarihinde İstanbul'a 16 kişilik bir Yunan matbuat heyeti gelmiş ve bu kapsamda ayrıntılı bir karşılama programı düzenlenmiştir. Türk gazeteciler, Yunanlı meslektaşlarını getiren Ankara Vapuru'nu Marmara açıklarında karşılayacak ve onları İstanbul Matbuat Cemiyeti misafir edecekti. Yunan gazeteciler heyetine Yunan Matbuat Müdürü Diyamandopulos'u temsilen yardımcısı Moskopulos refakat ederken, heyette Proja gazetesi başmuharriri ve Atina Gazeteciler Birliği reisi Kantakis ile Akropolis gazetesi yazı müdürü de bulunmaktaydı⁸⁰.

Yunan gazetecileri karşılayacak olan İstanbul'un muhtelif teşkilâtlarını Ankara Vapuru'na kadar götürmek üzere Şirketi Hayriye'nin 73 numaralı vapuru hazırlanmıştı. Bayraklarla süslenilen ve direğine Yunan bayrağı çekilen vapur, öğle vakti Tophanedeki Seyrisefain rıhtımına yanaşarak karşılama merasiminde bulunacakları aldıktan sonra saat 16.30'a doğru hareket etmiştir. Heyeti karşılayacaklar arasında Balkan Birliği namına birlik reisi Trabzon mebusu Hasan, umûmî kâtip Ruşen Eşref, İstanbul mebusu Ali Rıza, şehir meclisi adına reislerden Necip, Belediye adına reis muavini Hâmit, İktisat Müdürü Kemal Ömer, Turizm Müdürü Ekrem Besim, Darülfünûn adına İbrahim Fazıl ve Mithat, Kolordu Kumandanı adına Yaver Binbaşı Hafız Hüsnü, Ticaret Odası adına Hakkı ve Sadi Beyler ve İstanbul matbuat cemiyeti reisi Giresun mebusu Hakkı Tarık Bey'le cemiyet idare heyeti azaları, İstanbul'un matbuat mümessilleri, Türk ve ecnebi gazeteciler bulunmaktaydı⁸¹. 73 numaralı vapur, Ankara Vapuru Kızkulesi önlerine yaklaştığı zaman limana girerek şamandıraya bağlamak üzere manevra yapan vapurun etrafında dolaştıktan sonra beraber ilerlemeye başlamışlardı. Bu sırada her iki vapurda bulunan heyet azaları ve gazeteciler, birbirlerini şapkalarını sallayarak selamlamışlardı.

Ankara Vapuru, manevrasını bitirerek şamandıraya bağlandıktan sonra şirket vapuru Ankara'nın bordasına yanaşmış ve heyet azası misafirleri karşılamak üzere vapura çıkmıştır. Geminin büyük salonunda, birlik reisi Hasan Bey, şehrin muhtelif teşekkülleri adına karşılama için gelen kişileri, misafir heyetin reisi ve heyet azasıyla tanıştırmıştır. Heyet, vapurda bir müddet kaldıktan ve fotoğraflar alındıktan sonra karşılamaya gelen kişilerle birlikte şirket vapuruna geçilmiştir. Vapur saat 18.30'a doğru Tophane rıhtımına yanaşmıştır. Akşamın karanlığına rağmen rıhtımda büyük bir kalabalık toplanmıştı. Heyet karaya çıkarken toplanan halk, misafirlerimizi alkışlayarak ve “yaşa diye bağırarak harareti ve samimi tezahüratla karşılamışlardır”. Bu sırada Papanastasyo'ya ve hanımefendilere Feyziâti Lisesi talebelerinden üç hanım tarafından üç buket verilmiştir. Misafirlerimiz, gösterilen samimi tezahürattan çok mutlu olmuş, buket veren küçük mektepli hanımı alnından öperek teşekkür etmişlerdir. “Papanastasyo rıhtımdaki salonun önünde bulunan Gazi Hazretlerinin heykelleri önünde hürmetle durmuş ve burada fotoğraflar alınmıştır”. Yunan gazeteciler daha sonra otomobillerle otellerine gitmişler, murahhas heyet Tokatlıyan Oteli'nde, matbuat cemiyetimizin davetlisi ve misafiri olan gazeteciler ise Klariç Oteli'nde misafir edilmişlerdir. Öte

⁷⁸ “Yunan harp malûllerinin İsmet Paşa'ya Mektupları”, *Vakit*, S. 4940, 10 Ekim 1931, s. 2.

⁷⁹ Balkan Konferanslarının düzenlenme fikrinin ortaya çıkışı için bkz. Dilek Barlas, “Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası -Makaleler-*, haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 277-278.

⁸⁰ “Yunan gazeteciler Yunanlı meslektaşlar Bugün Geliyorlar”, *Akşam*, S. 4675, 15 Ekim 1931, s. 2.

⁸¹ Balkan Konferansı için İstanbul'a gelen Yunan gazetecilerin isimleri için bkz. “Yunan murahhaslar ile gazetecileri şehrimizde”, *Vakit*, S. 4946, 26 Ekim 1931, s. 6

tarafından Yunan gazeteciler, Ankara Vapuru'ndayken Türk meslektaşlarına şu telgrafi çekmişlerdir; “İstanbul matbuat cemiyeti reisi Hakkı Tarık Bey’e: Güzel şehrinize yaklaşırken size hararetle selamlarımız bildiririz. Tanışmamıza intizâren... Yunan gazeteciler Heyeti Reisi Kranyotakis”.

Murahhas heyet reisi vapurda Türk gazetecilere şu açıklamayı yapmıştır; “İstanbul’a İlk defa geliyorum ne güzel memleket... Bize gösterilen samimi hüsnü kabulden çok mütehasşisim. Şahsım ve arkadaşlarım namına teşekkür ederim. İki memleket arasında başlamış olan kardeşlik ve dostluk münasebatı, bütün cihan görecektir ki, ebedi kalacaktır. Balkan birliği teşebbüslerinin bu münasebatı bir kat daha takviye edeceğine hiç şüphe yoktur”. Heyet azasından Darülfünûn profesörü Bensis ise “İstanbul’u çok iyi bilirim. 42 sene evvel buraya geldiğim gibi 1920’den sonra da dört defa daha gelmişim. Balkan birliği fikri çok güzel bir fikirdir. Yunanistan’da bu fikri muvafık bulmayan ve taraftar olmayan hiç kimse tasavvur edilemez. Fakat teşebbüs henüz ilk safhasındadır. Bu fikir etrafında müştereken çalışmaya devam edildikçe Balkan milletlerinin istikbali için çok hayırlı neticeler elde edileceği muhakkaktır” ifadelerini kullanmıştır.

Murahhas heyet umûmî kâtibi Papadopulos da “Balkan birliği fikrinin ilk mürevviçleri arasında bulunuyorum. Bu fikrin bütün Balkan milletleri için, çok güzel bir istikbal hazırladığına imanım vardır. Ve eminim ki son günlerde bir kat daha kuvvet bulan Türk Yunan dostluğu bu teşebbüsün muvaffakiyetinde büyük bir âmîl olacaktır. Bütün Balkan memleketleri bu teşebbüsün muvaffakiyeti için müşterek bir surette çalıştıkları takdirde gerek Balkan memleketlerinin istikbali ve gerek milletlerin refah ve saadeti nokta-i nazarından çok hayırlı bir neticeye varacakları muhakkaktır ve hiç şüphesiz bu sahada çalışmak aynı zamanda beşeriyetin saadetine çalışmak demek olacaktır” ifadelerini kullanmıştır.

Misafir gazetecilerden Yunan umûm muharrirler birliği reisi sabık mebus Kranyotakis ise Türk gazetecilere şu açıklamayı yapmıştır; “Şehrinize gelen herkes güzelliği ve manzaraları karşısında hayrette kalır. Güzel şehrinizi ziyaret etmek bizi çok sevindiren bir şeydir. Fakat bundan başka bizi bilhassa memnun eden cihet dost bir memleketle samimi bir arkadaş muhitinde birçok gün yaşayacağımızı düşünmekliğimizdir. Biz gazeteciler diplomatlardan daha ileri giderek bazı meseleler etrafında daha açık konuşabiliriz. Türk Yunan meselelerinin halli suretleri Yunanistan’da birkaç kimseyi belki memnun etmemiştir. Fakat şunu izah etmek isterim ki, Yunanistan’da Türk Yunan dostluğuna ve bunun takviye ve temsiline muhalif hiç kimse tasavvur bile edilemez. Türk Yunan mesailinin hallinde şahsen zarar görmüş olanlar bile bu dostluğa şiddetle taraftardır. Memleketinize gelirken gördüğümüz hüsnü kabulden ve izhar edilen kardeşçe hissiyattan pek memnun ve müteşekkirimiz. Bu, bizim için hayatımızın en güzel hatıralarından biri olacaktır. Türk matbuatını ve asil Türk halkını Yunanistan gazete muharrirleri ve temsil ettiğimiz Yunan efkârı umûmîyesi namına hürmetle selâmlar ve muhterem (Vakit) vasıtasile bunun bildirilmesini rica ederim”. Misafirler arasında bulunan Eliniki gazetesi muharrirlerinden Kokinos da; “Balkan birliği fikri etrafında yapılan konferanslar Balkan milletleri arasında tesanüt hislerini kuvvetlendireceği için, şüphe yoktur ki istikbal için çok faydalı ve hatta o nispette lüzumlu bir şeydir. Türk Yunan dostluğuna gelince birçok asırların müşterek hayatıyla birbirlerine bağlı olan müşterek menafîn her iki tarafça da hakiki manasile anlaşılmalı bulunması istikbal için çok sevinilecek bir şeydir. İki millet arasındaki tarihi münasebat teşriki mesaiyi bir zaruret haline getirmişti. Ve son ziyaretler münasebetiyle yapılan tezahürat da gösteriyor ki bu yakınlaşmaya halk da samimi bir surette taraftardır. Türklerle Rumlar arasındaki münasebat İstanbul’un fethinden çok daha evvelden başlamıştır. O zaman iki millet arasında münasebat çok ilerlemişti. Hatta arada bir ticaret mukavelesi bile mevcuttu. Görülüyor ki, son zamanlarda yeniden dostluk tesis edilmiş değil, asırlarca evvel mevcut olan ve tarihte emsali olan münasebat yenileştirilmiştir” şeklinde bir açıklama yapmıştır. Öte taraftan Balkan Konferansı kapsamında İstanbul Matbuat Cemiyeti’nin davetlisi olan Bulgar gazetecilerin ise ilerleyen günlerde İstanbul’a gelmeleri beklenilmekteydi⁸².

Türk ve Yunan matbuat cemiyetleri arasındaki yakınlaşma, iki ülke temsilcilerinin birbirlerine gösterdikleri saygı ve misafirperverlik gibi tutumların yanı sıra yaygın politikalarının yumuşaması şeklinde de kendini göstermiştir. Anadolu Ajansı’nın 25 Aralık 1931 tarihinde Atina’dan aldığı bir

⁸² “Yunan murahhaslar ile gazetecileri şehrimizde”, *Vakit*, S. 4946, 26 Ekim 1931, s. 1, 6.

telgrafta yer alan ifadeler bu noktada önemli bir örnektir. Buna göre Yunan Başvekili Çaldaris Yunan matbuat mümessillerini davet ederek, bazı Yunan gazetelerinde Anadolu muharebelerine dair yazılar ve hatıralar gördüğünden bahsederek bunların Türk-Yunan dostluğuna zarar verebileceğini belirtmiştir. Bunun üzerine “*bu şekilde hikâyeler ve hatıralar neşretmekte olan üç Yunan gazetesi bu neşriyatlarını kesmeğe karar vermiştir*”. Şayet hükümetin başında Venizelos olsaydı Yunan gazetelerinin takip ettiği yayın politikasına bir sansür uygulaması doğal karşılanabilirdi ki Vakit gazetesi de “*bu mevzu üzerinde ayrıca tevakkuf etmeğe bile lüzum görmezdik*” ifadelerini kullanmıştır. Ancak bu teşebbüs “*Türk-Yunan dostluk binasının değerli yapıcılarından biri olan Venizelos tarafından değil, onun en büyük bir siyasi hasmı olan Çaldaris tarafından*” gerçekleştirilmişti. Dolayısıyla “*bu teşebbüsün kıymet ve manası bir kat daha ehemmiyetli bir hâl almıştı*”. Aslına bakılırsa İsmet Paşa, Türk-Yunan dostluğunu pekiştirmek amacıyla Atina’yı ziyaret ettiği zaman Venizelos ile birlikte diğer siyasi fırka reisleri, bu dostluğun Yunanistan için bir fırka meselesi olmadığını, milli bir siyaset olduğunu, bütün fırkaların aynı gaye üzerinde müşterek bulunduğunu sıklıkla dile getirmişlerdi. Ancak Yunan basınındaki bu teşebbüs “*Çaldaris’in iş başına geçip de muhterem dostumuz Venizelos ile âdeta rekabet edencesine Türk -Yunan dostluğunda fiili bir sadakat eseri*” göstermesi takdire şayan bir hareket olarak değerlendirilmiştir. Çaldaris’in ricasının Yunan gazeteciler üzerindeki etkisi Türk basınında “*artık Türk-Yunan dostluğunun istikbalinde en küçük bir endişe noktası kalmadığı kanâatini*” açıkça ortaya çıkarmıştır. Vakit gazetesi de bu hususta gerek Çaldaris’e gerekse resmi bir mecburiyetleri olmadığı halde Türk-Yunan dostluğuna sadakat göstermiş olmak için tefrikalarını yarıda bırakmış olan Yunan gazetecilerine karşı memnuniyet hislerini açıkça belirtmekten geri kalmamış ve bunu “*şerefli bir vazife*” saymışlardır⁸³.

1932 yılının Ocak ayında Atina’da yıllık olağan kongresini düzenleyen Yunan Gazeteciler Birliği, son bir yıllık faaliyetlerinden söz ederken, Türk ve Yunan gazetecileri arasında kurulan dostluk ve samimiyeti “*geçen senenin en büyük muvaffakiyeti*” olarak değerlendirmişlerdir⁸⁴.

Türkiye ve Yunanistan’ın matbuat cemiyetleri arasındaki yakınlaşmanın bir diğer tezahürü de 1932 yılının Temmuz ayında tertip edilen bir seyahattir. Garbi Trakya Gazeteciler Birliği tarafından düzenlenen seyahate katılanlar, 12 Temmuz 1932 tarihinde İskeçe’den hareketle saat 14.15 civarında İstanbul’a gelmişlerdir. Yakalarında Türk ve Yunan milli renklerinden yapılmış rozetler bulunan seyyahlar, Türk ve Yunan bayraklarıyla süslenmiş vagonlardan indikten sonra kendilerini karşılayanlarla görüşmüşler, sonra şehrin muhtelif otellerine dağılmışlardır. Seyyah kafilesi Dedağaç Muallim Mektebi Müdürü M. Gardikas’ın riyasetinde 270 kişiden meydana gelmekteydi⁸⁵. 70 kadarı Garbi Trakyalı Türklere, 45’i de mübadele suretiyle İstanbul’dan ayrılmış Rumlardan meydana gelen kafiyeledeki seyyahlar doktor, muallim, çiftçi, esnaf ve muhtelif meslek gruplarına dâhildir. Seyyahların yedisine ise Garbi Trakya Gazeteciler Birliği’ne mensup gazetecilerdir. Bu yedi Yunan gazeteci, Garbi Trakya Gazeteciler Birliği reisi ve İskeçe’de çıkan İmerisyanea gazetesi başmuharriri M. Yanarkopulos, Selanik’te çıkan Fos ve Atina’da yayınlanan Akropolis gazetesi muharrirlerinden Kostis Kanelopulos, İskeçe’nin Astir gazetesi başmuharriri İstavro Dakopulos, Elefteronvima muhabiri Madam Kaçopulos, Selanik’te çıkan Tahidramos muharrirlerinden M. Drakopulos, Ditiki Traki muharrirlerinden Matmazel Vafidu’dur. İskeçe’de yayınlanan “Yeni Adım” dergisinin başmuharriri Abdi Reşit Bey ise seyyah kafilesinden önce İstanbul’a gelmiştir. Seyyahlar Uzunköprü’de seyahatin tertip heyeti imzasıyla Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’e ve Başvekil İsmet Paşa’ya saygılarını ileten telgraflar çekmişlerdir. Seyyahlar, Sifalıs Fabrikası tarafından bu seyahat münasebetiyle özel olarak üretilen ve üzerlerinde Türk ve Yunan bayrakları bulunan tabakaları kullanmışlardır. Gazeteciler İstanbul’da ilk olarak büyük bir kafiye halinde Taksim’de bulunan Cumhuriyet Anıtı’na çelenk koymuşlardır. Seyyahlar bu merasime İstanbul’da bulunan bütün Garbi Trakyalıların iştirak etmelerini de rica etmişlerdir. İstanbul’da bir hafta kalacak olan seyyahlar bu süre içerisinde Yalova’yı da ziyaret edeceklerdir. Kafiye reislerinden Gardiakas Vakit gazetesi muhabirine bir demeç vererek şu ifadeler kullanmıştır; “*Türkiye’ye sadece seyahat maksadıyla geliyoruz. Fakat bu seyahatin aynı*

⁸³ Mehmet Asım, “Türk - Yunan dostluğunun kıymetli bir tezahürü”, *Vakit*, S. 5376, 26 Aralık 1931, s. 1-2.

⁸⁴ “Yunan gazeteciler birliğinde”, *Vakit*, S. 5045, 24 Ocak 1932, s. 1.

⁸⁵ Akşam gazetesinin haberine göre seyyah kafilesi 212’si Rum, 70’i Türk 282 kişiden oluşmaktadır, “Garbi Trakyalı Seyyahlar”, *Akşam*, S. 4941, 13 Temmuz 1932, s. 1.

*zamanda Türk-Yunan dostluğunun takviyesine hizmet edeceğine de eminiz. İki memleket arasındaki bu nevi seyahatler hiç şüphesiz bu noktadan çok faydalıdır. Türkiye toprağına ayak bastığımız andan itibaren her tarafta kolaylıklar gördük, Buna bilhassa teşekkür etmek isterim”.*⁸⁶

Sonuç

Milli Mücadele'nin ardından imzalanan Lozan Antlaşması, Türkiye ve Yunanistan arasındaki diplomatik ilişkilerin belirleyicisi olmuştur. Her ne kadar bu antlaşma ile iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların önemli bir kısmı çözülmüş olsa da mübadeleden kaynaklanan ve henüz çözüme kavuşturulamayan bazı sorunlar da mevcuttu. Dolayısıyla Türkiye-Yunanistan ilişkileri Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra bir süre daha gergin olarak devam etmiştir. Ancak 1928 seçimleriyle Yunanistan'da hükümetin başına geçen Venizelos'un Türk-Yunan yakınlaşmasında etkin bir rol üstlenmeye başlamasıyla birlikte, iki ülke arasında dostluk rüzgârları esmeye başlamıştır. 1930 yılında imzalanan Ahali Mübadele Antlaşması ve Venizelos'un Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret, bu dönemde iki ülke arasında çözülemeyecek bir mesele kalmadığını göstermiştir. Nitekim ertesini yıl İsmet Paşa'nın Atina'ya gerçekleştirdiği iade-i ziyaret ile birlikte Türkiye ve Yunanistan arasında barış, işbirliği ve dostane ilişkilerin sağlanması ve sürdürülmesi amacıyla müzakereler dönemi başlamıştır.

Türkiye ve Yunanistan arasında olgunlaşmaya başlayan bu siyasi ve diplomatik dostluk ortamı iktisadi ve toplumsal hayatın hemen hemen bütün alanlarında karşılık bulmuştur. Bu süreçte iki ülke arasında spor, tiyatro, sinema ve matbuat gibi alanlarda da dostluk ilişkileri tesis edilmeye başlamıştır.

Bu kapsamda sanatçılığını uluslararası alanda ispatlamış olan Türk ve Yunan tiyatrocular, iki ülke arasında adeta bir sanat mübadelesi başlatmıştır. Kendi ülkelerine ait oyunları ve karakterleri diğer ülkenin tiyatro sahnesine taşıyan sanatçıların sergilediği piyeslere başbakan ve bakanlıklar nezdinde katılımlar gerçekleştirilmiştir. Sanatçılar karşı ülkenin sanat cemiyetleri ve ilgili resmi makamlarıyla görüşmeler gerçekleştirerek Türkiye ve Yunanistan arasındaki dostluk ilişkilerine katkıda bulunmuştur. Türkçe eserlerin Yunancaya tercüme edilmesi, oyun sırasında Türkçe ve Yunancanın aynı anda kullanılması hem bir dostluk nişanesi olmuş hem de her iki ülkede azınlık olarak bulunan unsurlara moral vermiştir. Sahnedeki sanatçılarla birlikte Türk ve Yunan izleyicilerin aynı salonda yan yana bulunmaları da bu dostluğun tüm tabana yayıldığı mesajını içermektedir.

Tiyatro alanında olduğu gibi Türk-Yunan dostluğuna bir diğer katkı da sinema ile sunulmuştur. Yunanistan sinema alanında her ne kadar Türkiye'den daha önde olsa da Türkçe eserlerin filme alınması, Yunan yapımı filmlerin İstanbul'da ve Türk sanatçılarla çekilmiş olması dikkate değerdir. Öte taraftan Türk basını Yunan sinemasının gösterdiği gelişimin, Türkiye ve diğer Balkan devletlerinin katılımıyla daha da ileriye taşınabileceğini ve sinemanın gerek sermaye gerekse sanat için potansiyel ve yeni bir “Balkan sanayisi” olabileceğini ileri sürmüştür.

Türk-Yunan dostluğunun en samimi yansımalarından biri ise iki ülkenin matbuat cemiyetleri arasında yaşanmıştır. 1931 yılında İstanbul'da gerçekleşen Balkan Konferansı'na birçok ülke katılmış olmasına rağmen Türk matbuat cemiyetinin şehre birkaç gün önceden gelen Yunan meslektaşları için gerçekleştirdiği geniş katılımlı ve büyük bir misafirperverlik örneği teşkil eden karşılama programı bu anlamda önemlidir. Yunan matbuat cemiyetinin Türkiye'ye yapmış olduğu seyahat ve bu program kapsamında Atatürk'e gösterilen saygı da dikkate değerdir. Yine Yunan basınında Milli Mücadele dönemine ait yapılan yayınların resmi bir yaptırım olmadan sonlandırılmış olması, Türk-Yunan dostluğuna verilen önemi göstermektedir.

Tüm bunların yanı sıra Yunan Harp Malulleri Cemiyeti'nin İsmet Paşa'ya yazdığı mektup, iki ülkenin sahip olduğu kültürleri konu edinen konferanslar, yerel olarak sınırların kaldırıldığı ve her iki halkın

⁸⁶ “Türk-Yunan Dostluğu Garbî Trakyadan 270 Kişilik Bir Seyyah Kafilesi Geldi”, *Vakit*, S. 5211, 13 Temmuz 1932, s. 6. Kafile reisi Cumhuriyet gazetesi muhabirine ise şu açıklamayı yapmıştır; “Büyük komşumuz ve çok hakiki dostumuz olan Türkiye'yi ziyaret etmek öteden beri hepimiz için bir âmil halinde idi. Nihayet bu emeli tahakkuk ettirebildik. Gayemiz, gezmekten ziyade iki memleket ve millet arasındaki çok samimi dostluğu takviye etmek, iki milleti birbirine daha iyi tanıtmaktır. Seyahatimizden bilistifade Türk milletinin son senelerde başardığı büyük inkılabları daha yakından göreceğimize çok memnunuz”, bkz. “Garbî Trakya Seyyahları”, *Cumhuriyet*, S. 2939, 18 Temmuz 1932, s. 4. Seyyahlara gösterilen ilgi Milliyet gazetesinde de kendisine yer bulmuştur, “Garbî Trakyadan Dün Bir Kafile Geldi”, *Milliyet*, S. 2306, 13 Temmuz 1932, s. 3.

bir araya geldiği panayırlar da bu dostluk sürecine katkıda bulunan ve tesis edilen dostluğun bir nişanesi olarak değerlendirilebilir. Son olarak Türkiye-Yunanistan dostluğunun, sadece Venizelos'a tahvil edilemeyeceğini, her fırsatta dile getiren Yunanistan'daki muhalif partilerin, bu dostluğun siyaset üstü ve tüm ülke tarafından talep edilen bir durum olduğunu belirtmeleri bu dostluğa verilen önemi açıkça göstermektedir.

Kaynakça

Araştırma Eserleri

ARAPÖZENGİ, Özlem, *Türk Basımına Göre Türk-Yunan İlişkileri (1928-1938)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2019.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası, (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge), C. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

BARLAS, Dilek, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası - Makaleler-*, haz. Berna Türkdöğan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 275-280.

BİLGE, A. Suat, *Büyük Düş-Türk-Yunan Siyasî İlişkileri 1919-2000*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000.

DEMİRÖZÜ, Damla, *Savaştan Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

ERDEM, Nilüfer, "Yunan Tarihçilerin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (İLKE)*, S. 23, 2099, s. 93-128.

FIRAT, Melek, "1923-1939 Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. 1, 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

GÖNLÜBOL, Mehmet, SAR, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013.

GÖNLÜBOL, Mehmet, SAR, Cem, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 10. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2014.

MUTLU, Mustafa, "Uluslararası İlişkilerin Gelişiminde Sporun Rolü: Türk-Yunan İlişkileri Örneği (1930-1931)", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 70, 2022, s. 339-354.

ORAKÇI, Meryem, "Türk-Yunan İlişkilerinde Kısa Ömürlü Bir Girişim: Türk-Elen Dostluk Derneği (1952)", *BELGİ*, S. 22, 2021, s. 531-554.

ÖZGÖREN, Aydın, "Türk-Yunan İlişkileri Açısından Başbakan İsmet Paşa'nın Atina Ziyareti (3-6 Ekim 1931)", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 44, 2022, s. 313-362.

ÖZSÜER, Esra, I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın Tarafsızlığına Karşı Venizelos – "Entente Cordiale", İşbirliği ve Propaganda Çalışmaları, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 63, 2018, s. 241-274

SOYSAL, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

ŞİMŞEK, Halil, "İkamet, Ticaret ve Seri Sefain Mukavelenamesi'nin Feshi ve Yunan Uyruklu Rumların Sınır Dışı Edilmeleri (1964)", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 5, S. 1, 2007, s. 237-260.

Türkiye ile Yunanistan Arasında İmzalanmış İki Anlaşmalar, Önemli Belgeler, haz. Hulusi Kılıç, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yunanistan Dairesi Başkanlığı, Ankara 1992.

Sürelî Yayınlar

"Ankara Türk Ocağında Türk Yunan Milletlerinin Hars Münasebetleri Anlatıldı", *Vakit*, S. 4723, 4 Mart 1931, s. 2.

"Başvekil Dün Atina'ya Hareket Etti", *Cumhuriyet*, S. 2660, 2 Ekim 1931, s. 1.

"Başvekil ve Hariciye Vekili Bu Akşam Ege İle Pire'ye Hareket Ediyorlar", *Cumhuriyet*, S. 2659, 1 Ekim 1931, s. 1.

- “Başvekilimiz Bu Sabah Triyesteden Peşteye Hareket Ediyor”, *Vakit*, S. 4940, 10 Ekim 1931, s. 1-2.
- “Beyoğlu Fransız Tiyatrosunda Raşit Rıza Tiyatrosu”, *Vakit*, S. 5131, 24 Nisan 1932, s. 4.
- “Bir Gece ve Bir Hayat Raşit Rıza ile Maruf Bir Yunan Artisti Müşterek Temsil Veriyorlar”, *Cumhuriyet*, S. 2843, 5 Nisan 1932, s. 3.
- “Bir Gece ve Bir Hayat Raşit Rıza ile Maruf Bir Yunan Artisti Müşterek Temsil Veriyorlar”, *Cumhuriyet*, S. 2843, 5 Nisan 1932, s. 3.
- “Bir Gece ve Bir Hayat Raşit Rıza Tiyatrosu’nda Türkçe ve Yunanca Müşterek Temsil”, *Vakit*, S. 5135, 28 Nisan 1932, s. 5.
- “Bir Yunan tiyatrosu Bugün Şehrimize Geliyor”, *Vakit*, S. 4941, 11 Ekim 1931, s. 3.
- Cumhuriyet*, S. 2325, 26 Ekim 1930, s. 1.
- Cumhuriyet*, S. 2326, 27 Ekim 1930, s. 1.
- Cumhuriyet*, S. 2450, 3 Mart 1931, s. 1.
- “Darülbedayi Yunanistan Turnesine Çıkmak İstiyor”, *Cumhuriyet*, S. 2244, 6 Ağustos 1930, s. 2.
- “Ege vapurunda Başvekil ismet Pş. Hz.ne”, *Vakit*, S. 4940, 10 Ekim 1931, s. 1-2.
- “Elizah Hanım Tekrar Sahneye Dönmek İstedğini Raşit Rıza’ya Bildirdi”, *Cumhuriyet*, S. 2244, 6 Ağustos 1930, s. 2.
- Falih Rıfki, “Çıkardıklarımız”, *Milliyet*, S. 1881, 9 Eylül 1931, s. 1.
- Fikret Adil, “Sinema Bir Balkan Film Şirketi Hakkında”, *Vakit*, S. 4701, 8 Şubat 1931, s. 7.
- “Garbî Trakya Seyyahları”, *Cumhuriyet*, S. 2939, 18 Temmuz 1932, s. 4.
- “Garbî Trakyadan Dün Bir Kafile Geldi”, *Milliyet*, S. 2306, 13 Temmuz 1932, s. 3.
- “Garbi Trakyalı Seyyahlar”, *Akşam*, S. 4941, 13 Temmuz 1932, s. 1.
- “Gazi Türkiyesi ve Yunanistan “, *Son Posta*, S. 773, 18 Eylül 1932, s. 2.
- “Gazimizin Telgrafları”, *Vakit*, S. 4940, 10 Ekim 1931, s. 1-2.
- “Her Tarafta İthalâtı Tahdit İktisadî Buhrana Karşı Yunanistan’ın Tedbirleri”, *Akşam*, S. 4719, 29 Kasım 1931, s. 4.
- “İki Dost Millet Arasında Sanat Temasları”, *Vakit*, S. 4942, 12 Ekim 1931, s. 1-2.
- “İsmet Paşa’ı Stadyomda 100 Bin Kişi Alkışladı”, *Cumhuriyet*, S. 2663, 5 Ekim 1931, s. 1.
- “İsmet Paşa’ı Stadyomda 100 Bin Kişi Alkışladı”, *Cumhuriyet*, S. 2663, 5 Ekim 1931, s. 1.
- “M. Venizelos Bu Sabah Geliyor”, *Cumhuriyet*, S. 2330, 1 Kasım 1930, s. 1.
- “M. Venizelos Selânikte İlk Propaganda Nutkunu Söyledi”, *Son Posta*, S. 753, 29 Ağustos 1932, s. 3.
- “M. Venizelos’un Resmî Ziyaret Programı”, *Cumhuriyet*, S. 2325, 26 Ekim 1930, s. 3.
- “M. Venizelosun İhtisasları”, *Vakit*, S. 4940, 10 Ekim 1931, s. 1-2.
- Mehmet Asım, “Türk - Yunan dostluğunun kıymetli bir tezahürü”, *Vakit*, S. 5376, 26 Aralık 1931, s. 1-2.
- Mehmet Selim, “Matmazel Helen Papadaki 1932 de Tekrar Gelmek Üzere Şehrimizden Ayrıldı”, *Serveti Fünûn*, S. 1842-157, 3 Aralık 1931, s. 2-3.
- Mehmet Selim, “Sahne Hareketleri, Bir Gece ve Bir Hayat”, *Vakit*, S. 5135, 28 Nisan 1932, s. 5.
- “Mühim Bir Makale M. Venizelos Diyor Ki: İki Dost Memleket Arasındaki Münasebet... İstikbalde Çok Büyük ve Zengin Semereler Doğuracaktır”, *Vakit*, S. 4942, 12 Ekim 1931, s. 1, 6.
- “Müşterek Temsil Raşit Rıza ve Mm. Halkusi Çok Muvaffak Oldular”, *Cumhuriyet*, S. 2862, 27 Nisan 1932, s. 4.
- “Müşterek Temsil Türk ve Yunan Artistleri Bu Akşam Oynuyorlar”, *Cumhuriyet*, S. 2859, 24 Nisan 1932, s. 5.

- “Raşit Rıza Atina’da Büyük Bir Hüsnü Kabul Gördü”, *Cumhuriyet*, S. 2462, 15 Mart 1931. s. 4.
- “Raşit Rıza Atina’da Büyük Bir Hüsnü Kabul Gördü”, *Cumhuriyet*, S. 2462, 15 Mart 1931. s. 4.
- “Raşit Rıza Atina’da Nazırlar Tarafından Kabul Edildi”, *Cumhuriyet*, S. 2463, 16 Mart 1931, s. 2.
- “Raşit Rıza Bey Temsil Heyeti Vaki Davet üzerine Bugün Atina’ya Gidiyor”, *Cumhuriyet*, S. 2454, 7 Mart 1931, s. 1-2.
- “Raşit Rıza Bey Temsil Heyeti Vaki Davet Üzerine Bugün Atina’ya Gidiyor”, *Cumhuriyet*, S. 2454, 7 Mart 1931, s. 1-2.
- “Raşit Rıza Heyeti Atina’da Büyük Rağbet Gördü Sanatkârlarımız Türklük Namına Kıymetli Bir Propaganda Vesilesi Oluyorlar”, *Cumhuriyet*, S. 2472, 25 Mart 1931, s. 4.
- “Raşit Rıza Heyeti Atina’ya Gitti”, *Milliyet*, S. 2455, 8 Mart 1931, s. 2.
- “Raşit Rıza Projelerini Anlatıyor Yunanistan’la Tiyatro Mübadelesi Başlıyor”, *Son Posta*, S. 104, 8 Teşrinisâni 1930, s. 7.
- “Raşit Rıza Projelerini Anlatıyor Yunanistan’la Tiyatro Mübadelesi Başlıyor”, *Son Posta*, S. 104, 8 Teşrinisâni 1930, s. 7.
- “Raşit Rıza Temsil Heyeti Atina’da M. Venizelos İlk Temsilde Hazır Bulundu”, *Hâkimiyeti Milliye*, S. 3472, 15 Mart 1931, s. 1.
- “Raşit Rıza Temsillere Başlıyor”, *Cumhuriyet*, S. 2724, 6 Kânûnevvel 1931, s. 4.
- “Raşit Rıza Trup Atina ve Selanik turnesine mi çıkacak?”, *Vakit*, S. 4508, 28 Temmuz 1930, s. 5.
- “Raşit Rıza Trupu Atina’ya Gitti”, *Milliyet*, S. 1822, 8 Mart 1931, s. 6; “Raşit Rıza Bey Gitti”, *Son Posta*, S. 222, 8 Mart 1931, s. 3.
- “Raşit Rıza Trupu İlk Temsilde M. Venizelos da Bulundu”, *Milliyet*, S. 1828, 14 Mart 1931, s. 1.
- “Raşit Rıza Trupu Yunanistan Turnesine Çıktı”, Resimli Uyanış *Serveti Fünûn*, S. 1804-119, 12 Mart 1931, s. 236.
- “Raşit Rıza ve Arkadaşları Fransız Tiyatrosu’nda Temsil Vereceklerdir”, *Son Posta*, S. 491, 6 Kânûnevvel 1931, s. 1.
- “Sahnemizde Bir Yunan Piyesi Matmazel Elene’yla Raşit Rıza Bey Tarafından Temsil Edilecek”, *Vakit*, S. 5115, 5 Nisan 1932, s. 6.
- “Sahnemizde Bir Yunan Piyesi Matmazel Elene’yla Raşit Rıza Bey Tarafından Temsil Edilecek”, *Vakit*, No: 5115, 5 Nisan 1932, s. 6.
- Sait Tevfik, “Türk-Yunan Hududunda Hudut Üzerindeki Serbest Mıntıkada Hoş Manzaralara Tesadüf Edilir”, *Son Posta*, S. 719, 26 Temmuz 1932, s. 4.
- “Ses ve musiki san’atkârlarımızın Atinadaki muvaffakiyetleri”, *Vakit*, S. 4940, 10 Ekim 1931, s. 1-2.
- “Soruyoruz! Kimdir Onlar?”, *Cumhuriyet*, No. 2478, 31 Mart 1931, s. 1.
- “Tevfik Rüştü beyin beyanati”, *Akşam*, S. 4527, 21 Mayıs 1931, s. 1.
- “Tiyatro Mevsimi Bu Sene Şehrimize Avrupanın Tanınmış Birçok Artistleri ve Maruf Temsil Heyetleri Geliyor”, *Milliyet*, S. 20230, 5 Ekim 1931, s. 1, 5.
- “Türk Sanatını Korumak Lazım Yunan Operetlerinin Gördüğü Rağbet Belediyeyi İkaz Etmiyor Mu?”, *Vakit*, S. 4700, 7 Şubat 1931, s. 3.
- “Türk Yunan Muahedeleri İmzalandı”, *Cumhuriyet*, S. 2329, 31 Ekim 1930, s. 1, 3.
- “Türk - Yunan dostluk Birliği”, *Milliyet*, S. 2030, 5 Ekim 1931, s. 5.
- “Türk Yunan dostluğu M. Venizelos Golos'ta muhacirlere mühim bir nutuk irat etti”, *Akşam*, S. 4527, 21 Mayıs 1931, s. 1.
- “Türk Yunan Dostluğu M. Venizelos Muhalif Gazetelere Cevap Veriyor”, *Akşam*, S. 4672, 12 Ekim 1931, s. 1-2.

“Türkçe ve Rumca İlk Piyes Raşit Rıza Heyeti’nde Yarın Akşamki Temsil”, *Cumhuriyet*, S. 2858, 23 Nisan 1932, s. 2.

“Türkçe ve Rumca İlk Piyes Raşit Rıza Heyeti’nde Yarın Akşamki Temsil”, *Cumhuriyet*, S. 2858, 23 Nisan 1932, s. 2.

“Türkiye Yunanistan Dostluğu ve Muhalif Fırkalar Muhalif Fırka Lideri M. Papanastasyo (Son Posta) Muharriri ne Kanaatlerini İzah Ediyor”, *Son Posta*, S. 421, 26 Eylül 1931, s. 1, 6.

“Türk-Yunan Dostluğu Garbî Trakyadan 270 Kişilik Bir Seyyah Kafilesi Geldi”, *Vakit*, S. 5211, 13 Temmuz 1932, s. 6.

Vakit, S. 4940, 10 Ekim 1931, s. 1.

“Venizelos ne yaptı? Türklerle Yunanlıların tarihi davası Avrupada Yunanlıların Asyada Türklerin hakimiyetile halledilmiş...”, *Vakit*, S. 5269, 9 Eylül 1932, s. 8.

“Yeni Bir Film Abdülhamit ve Afrodite Filme Çekiliyor”, *Akşam*, S. 4927, 29 Haziran 1932, s. 7.

“Yunan Artistleri Şerefine Verilen Çay”, *Vakit*, S. 4945, 15 Ekim 1931, s. 1.

“Yunan harp malüllerinin İsmet Pş.ya Mektupları”, *Vakit*, S. 4940, 10 Ekim 1931, s. 2.

“Yunan artistleri avdet ediyorlar”, *Cumhuriyet*, S. 2399, 9 Ocak 1931, s. 3.

“Yunan gazeteciler Yunanlı meslektaşlar Bugün Geliyorlar”, *Akşam*, S. 4675, 15 Ekim 1931, s. 2.

“Yunan gazeteciler birliğinde”, *Vakit*, S. 5045, 24 Ocak 1932, s. 1.

“Yunan murahaslar ile gazetecileri şehrimizde”, *Vakit*, S. 4946, 26 Ekim 1931, s. 6.

Elektronik Kaynaklar

ERDEM, Nilüfer, “Megali İdea”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/megali-idea/>, (Erişim Tarihi: 22.10.2024).

ŞALLI, Hakan, “Raşit Rıza Samako (1890-1961)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/rasit-riza-samako-1890-1961/>, (Erişim Tarihi: 12.05.2024).

EKLER

Ek. 1. Venizelos'un Türk-Yunan Dostluğuna Dair Kaleme Aldığı Makale

Türk Dostluğu Yunanlıların Umumî Arzusudur

Ek. 2. Yunanistan Muhalif Fırka Liderinin Türk-Yunan Dostluğuna Dair Demeci

Ek. 3. İsmet Paşa ile Birlikte Atina'ya Giden Türk Sanatçılar ve Gazeteciler

Ek. 4. Raşit Rıza Bey ve Arkadaşları Vapur Güvertesinde

Ek. 5. Yunanistan Turnesine Çıkan Raşit Rıza ve Ekibi

Ek. 6. İstanbul'a Gelen Yunan Tiyatrocular İçin Verilen Çay Ziyafeti

Ek. 7. İstanbul'a Gelen Yunan Tiyatrocular

Ek. 8. Atina'da Temsiller Veren Türk Tiyatrocu Bedia Hanım

Ek. 9. Raşit Rıza ve Elena Halkusi'nin Prova Çalışmaları

Ek. 10. Bir Gece ve Bir Hayat Temsilinin İlanı

Matmazel Helen Halkusi ve Raşit Rıza B.

Ek. 11. Temsilden Bir Sahne

Ek. 12. Ankara Türk Ocağı'nda Türk-Yunan Kültürleri Üzerine Verilen Konferans

Yunan gazeteciler birliği reisi "Vakit", vasıtasile **„ΚΑΛΩΣ ΗΛΘΑΤΕ!“** asil Türk halkını selâmlıyor ve teşekkür ediyor

Ek. 13: İstanbul'a Gelen Yunan Gazeteci ve Yazarlar

Ek. 14. Atina'da Misafir Edilen Türk Gazeteciler

Ek. 15. Garbi Trakyalı Seyyahlar

YAPAY ZEKÂ VE SİNEMA: FİLM YAPIMINDA OLANAKLAR VE FIRSATLAR

Burak TÜRTE*

Öz: Yapay zekâ, insan zekâsı gerektiren karmaşık görevleri makineler aracılığıyla gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Yapay zekâ araçları birçok farklı alanda yenilikçi olanaklar sunmaktadır. Bu alanlardan biri de film yapım süreçleridir. 2023 yılından itibaren görüntü üretimi ve film yapımına ilişkin yapay zekâ araçlarının önemli gelişmeler katettiği görülmektedir. Yapay zekâ araçlarında yaşanan hızlı gelişim, bu yeni teknolojiye uyum sorunlarını beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada film üretim süreçlerinin yapım (prodüksiyon) ve yapım sonrası (post-prodüksiyon) aşamalarında kullanılacak yapay zeka araçlarını ortaya koymak ve sınıflandırmak amaçlanmaktadır. Bu amaçla keşfedici araştırma prensiplerini benimseyen bu çalışmada döküman analizi tekniği kullanılarak yapay zekâ araçlarının sınıflandırması yapılmıştır. Bu sınıflandırma yapım aşamasında metin tabanlı araçlar, görsel üretimi araçları ve ses prodüksiyonu araçları başlıkları çerçevesinde, yapım sonrası aşamada ise film düzenleme (kurgu) araçları ve müzik araçları çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında film üretim aşamalarında kullanılacak 30 yapay zekâ aracı özellikleri ve olanakları çerçevesinde incelenmiştir. Araştırma sonucunda yapay zekâ araçlarının hız, maliyet, iş gücü ve yenilikçilik bağlamlarında film yapımcılarına önemli olanaklar sunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Sinema, Film yapımı, YZ, AI.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CINEMA: OPPORTUNITIES AND POSSIBILITIES IN FILMMAKING

Abstract: Artificial intelligence (AI) aims to perform complex tasks that typically require human intelligence through machines. AI tools offer innovative possibilities across various fields, one of which is the film production process. As of 2023, significant advancements have been observed in AI tools related to image generation and film production. However, the rapid development of AI tools has brought challenges related to adapting to this new technology. This study aims to identify and categorize AI tools that can be utilized in the production and post-production stages of film creation. Adopting exploratory research principles, the study employs document analysis to classify these AI tools. The classification is conducted under the headings of text-based tools, visual generation tools, and sound production tools for the production stage, and editing (post-production) tools and music tools for the post-production stage. Within the scope of this study, 30 AI tools that can be used in the various stages of film production have been examined in terms of their features and capabilities. The research findings indicate that AI tools provide significant benefits to filmmakers in terms of speed, cost, labor, and innovation.

Key Words: Artificial Intelligence, Cinema, Filmmaking, AI.

Giriş

Yapay zekâ (Artificial Intelligence - AI), bilgisayar çağının başlangıcından günümüze kadar varlığını sürdüren ve evrensel etkilere sahip olan önemli bir olgudur. Yapay zekâ (YZ), son dönemlere dek yalnızca bireyler tarafından verilen görevleri yerine getirebilen akıllı makinelerle ilgilenen bilişsel bir bilim alanıdır. Bu alan temel olarak bilgi, algı, akıl yürütme, anlama ve bilişsel yetiler gerektiren görevlere bilgisayarları uygulamakla ilgilenmektedir. Yapay zekâ araçları ise bireylerin davranışlarını, tercihlerini, inançlarını ve ilgi alanlarını kullanarak deneyimleri kişiselleştirmek üzere programlanabilir araçlar olarak kullanılabilir. Bu araçlar, makineleri insan becerilerini gerçekleştirebilir hale getirme yetilerine sahiptir ve bu durumda makinelere görmeyi, duymayı,

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Türker İnanoğlu İletişim Fakültesi, burakturten@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1962-7781.

konuşmayı, hareket etmeyi ve yazmayı öğretebilme potansiyeline sahiptir¹. Yapay zekâ, bu alışkanlıkları öğrenme konusunda insanlardan daha hızlı olması nedeniyle çeşitli faaliyetleri otomatikleştirme ve etkinliği artırma amaçları ile farklı sağlık², eğitim³, sanat⁴, edebiyat⁶, pazarlama⁷, bilişim⁸, işletme⁹ ve turizm¹¹ gibi farklı alanlarda sıklıkla kullanılmaktadır. Ayrıca yapay zekâ, iletişim alanının üretim süreçlerinde de giderek önem kazanmaktadır¹². Yapay zekâ ve iletişim alanı ile ilişkili olarak; gazetecilik¹³, radyo¹⁵, yeni medya¹⁶ ve sosyal medya¹⁷ gibi alanlarda çalışmalar yürütülmektedir. Bu noktada iletişim ile ilişkili olarak yapay zekânın 2023 yılı itibariyle en hızlı gelişim gösterdiği ve kullanımının uygulanabilir hale geldiği alanlardan biri de sinema endüstrisidir.

Sinemanın 1895 yılındaki doğuşunun *sinematograf* isimli bir teknoloji ile birlikte mümkün olduğu gerçeği¹⁹, yapay zekânın sinema endüstrisi açısından önemini anlamak adına güçlü bir öngörü sunmaktadır. Yaklaşık 130 yıllık süreç içerisindeki gelişimini, teknolojik gelişmeler ile paralel sürdüren film endüstrisi, özellikle 2024 yılı itibariyle yapay zekânın güçlü yetileri ile karşı karşıyadır. Bir yıl içerisinde yeteneklerini hızlı ve etkileyici biçimde geliştiren yapay zekâ araçları, herhangi bir çekim yapmadan görüntü ve ses üretimi yapmayı mümkün hale getirmiştir. Bu noktada yapay zekâ ve makine öğrenmesine dayalı veri işleme ve üretim süreçleri, film yapım süreçlerinde de kendisine yer bulmuştur²⁰. Bu durum, Zengin'in²¹ ifadesiyle film endüstrisinin yapay zekâ kullanımı açısından

¹ Pirim Harun, "Yapay Zekâ." *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi 1*, no.1 (2006), ss. 81-93.

² Wolff Justus vd., "The Economic Impact of Artificial Intelligence in Health Care: Systematic Review." *Journal of Medical Internet Research* 22, no. 2 (2020), ss. 1.

³ Akalın Betül ve Veranyurt Ülkü, "Sağlıkta Dijitalleşme ve Yapay Zekâ." *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi* 2, no. 2 (2020), ss. 128-137.

⁴ Arslan Kürşat, "Eğitimde Yapay Zekâ ve Uygulamaları." *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi* 11, no. 1 (2020), ss. 71-88.

⁵ Artut Selçuk, "Yapay Zekâ Olgusunun Güncel Sanat Çalışmalarındaki Açılımları." *İnsan ve İnsan* 6, no. 22 (2019), ss. 767-783.

⁶ Kuşçu Ertan, "Çeviride Yapay Zekâ Uygulamaları." *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* no. 30 (2015), ss. 45-58.

⁷ Basha Mahabub, "Impact of Artificial Intelligence on Marketing." *East Asian Journal of Multidisciplinary Research* 2, no. 3 (2023), ss. 993-1004.

⁸ Uğur Aybars ve Kınacı Ahmet Cumhuri, "Yapay Zekâ Teknikleri ve Yapay Sinir Ağları Kullanılarak Web Sayfalarının Sınıflandırılması." In *XI. Türkiye'de İnternet Konferansı (inet-tr'06)*, Ankara, 1(4), 2006.

⁹ Damioli Giacomo, Roy Vincent Van ve Vertesy Daniel, "The Impact of Artificial Intelligence on Labor Productivity." *Eurasian Business Review* 11 (2021), ss. 1-25.

¹⁰ Ilıcak Aydınal Şükran Güzin, "Halkla İlişkiler Perspektifiyle Yapay Zekâ (AI)." *Turkish Studies-Social Sciences*, 15, no.4 (2020), ss. 2283-2300.

¹¹ Yalçın Kayıkçı Meltem ve Kutluk Bozkurt Ayşegül, "Dijital Çağda Z ve Alpha Kuşağı, Yapay Zekâ Uygulamaları ve Turizme Yansımaları." *Sosyal Bilimler Metinleri* 1, no.1 (2018), ss. 54-64.

¹² Yıldız Enginçan, "İletişim Alanındaki Yapay Zekâ Konulu Tezlerin İncelenmesi." *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13, no. 3 (2021), ss. 606.

¹³ Fernandes Elizabeth, Moro Sérgio ve Cortez Paulo, "Data Science, Machine Learning and Big Data in Digital Journalism: A Survey of State-of-the-Art, Challenges and Opportunities." *Expert Systems With Applications*, 221 (2023), ss. 1-20.

¹⁴ Opdahl Andreas vd., "Data Science, Machine Learning and Big Data in Digital Journalism: A Survey of State-of-the-Art, Challenges and Opportunities." *Expert Systems With Applications* 221 (2023), ss. 1-21.

¹⁵ Mabrook Mourad, Khalil Hussein ve Hussein Aziza, "Artificial Intelligence Based Cooperative Spectrum Sensing Algorithm for Cognitive Radio Networks." *Procedia Computer Science*, 163 (2019), ss. 19-29.

¹⁶ Yengin Deniz ve Bayrak Tamer, *Yeni Medya Çalışmaları ve Yapay Zekâ-I*. Ankara: Iksad Publications, 2024.

¹⁷ Powers Courtney vd., "Using Artificial Intelligence to Identify Emergency Messages on Social Media during a Natural Disaster: A Deep Learning Approach." *International Journal of Information Management Data Insights* 3, no. 1 (2023), ss. 1-11.

¹⁸ Alexandru Capatina vd., "Matching the Future Capabilities of an Artificial Intelligence-Based Software for Social Media Marketing with Potential Users' Expectations." *Technological Forecasting & Social Change*, 151(2020).

¹⁹ Özuyar Ali. *Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.

²⁰ Cevher Emrah ve Aydın Yavuz, "Yapay Zekânın Şafağında Sinema: Morgan Filmi Fragmanı Örneği." *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 8, no. 1 (2020), ss. 614-642.

oldukça özgür bir alan olmasını sağlamaktadır. Yapay zekânın sinemaya entegrasyonu ile birlikte yapım öncesi, yapım, yapım sonrası, dağıtım ve gösterim aşamalarının tamamında yapay zekânın olanakları kullanmak mümkün hale gelmektedir. Bu noktada yapay zekâ araçları ile izleyicilerin farklı sahnelere verdikleri tepkiler analiz edilerek daha verimli ve etkili film fragmanları yapılabilmektedir. Ayrıca yapay zekâ tür, vizyon tarihi ve oyuncu kadrosu gibi faktörleri analiz ederek bir filmin potansiyel gişe başarısını tahmin etmek için de kullanılabilir^{22 23}. Bunların yanı sıra yapay zekâ, post-produksiyon sürecinde de görüntülerin düzenlenmesi için gereken zaman ve çabayı azaltma, özel efektler ile animasyonlar oluşturma gibi yeteneklere sahiptir^{24 25}.

Yapay zekâ ve film üretimi alanında yaşanan teknolojik gelişmeler bu alana ilişkin yapılan bilimsel araştırmaları önemli kılmıştır. Ancak "yapay zekâ ve sinema" alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde teknolojinin gelişim hızına oranla sınırlı sayıda araştırma yapıldığı görülmektedir. Sınırlı sayıda yer alan bu çalışmaların iki alanda kümelendiği görülmektedir. Birinci kümede yer alan çalışmaların ağırlıklı olarak yapay zekâyı konu alan bilimkurgu filmlerinin analizi olduğu ifade edilebilir^{26 27 28 29 30}. İkinci kümede yer alan çalışmalar ise ağırlıklı olarak film üretiminde oldukça yeni olan yapay zekâ tabanlı teknolojilerin ilk kullanım örneklerinin saptandığı çalışmalar olarak görülmektedir^{31 32 33 34}. Diğer yandan ise bu alana ilişkin yapay zekânın hukuki boyutunu tartışan sınırlı sayıda çalışma olduğu tespit edilmiştir³⁵. Bu noktada film endüstrisinde kullanılan yapay zekâ araçları ve bu araçların film endüstrisine sağlayabileceği katkıları gösteren kapsamlı çalışmaların eksikliği dikkat çekmektedir. Film yapım süreçlerinde çalışan bireylerin bu teknolojilerin ne olduğunu, nasıl kullanılacağını ve hangi aşamalarda uygulanabileceğini yeterince bilmemesi, YZ'nin sunduğu olanaklardan tam anlamıyla yararlanılmasının önünde bir engel teşkil etmektedir. Öyle ki, film yapım aşamalarında YZ'nin sunduğu yenilikçi çözümler, iş süreçlerini daha verimli ve etkili hale getirme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle bu çalışma, yapay zekâ ve sinema arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmaya ve film yapım süreci aşamaları olan yapım (produksiyon) aşaması ve yapım sonrası (post-produksiyon) aşamalarında kullanılan yapay zekâ uygulamalarını sunmayı ve sınıflandırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca araştırma, sinema endüstrisinde çalışanlara ve bu endüstri ile ilgilenenlere, bu

²¹ Zengin Ferhat, "Akıllı Makine Çağı Sinemasına Giriş: Sinema Sanatında Yapay Zekâ Teknolojilerinin Kullanımı" *İletişim Çalışmaları Dergisi* 6, no. 2 (2020), s. 159.

²² Zengin, a.g.m., s. 160.

²³ Coşkuner Ayça, "Sinemanın Denetimsiz Teknolojiyle Sınarı: Yapay Zekânın Film Endüstrisine Etkisi." *Türkiye Film Araştırmaları Derneği* 3, no.1 (2023), ss. 32-47.

²⁴ "Yapay Zekâ ile Video Kurgusu Yapmak: Geleceğin Sanatı." BF Productions. Erişim Tarihi: 20 Mart 2024. <https://bf.productions/blog/yapay-zeka-ile-video-kurgusu-yapmak-gelecegin-sanati>.

²⁵ "Yapay Zeka Sayesinde Artık Kurgu Bilmenize Gerek Yok." Barış Demirel. Erişim Tarihi: 20 Mart 2024. <https://www.barisdemirel.com/single-post/yapay-zeka-sayesinde-art%C4%B1k-kurgu-bilmenize-gerek-yok>.

²⁶ Bayer Çanga Elif, "Yapay Zekâya Ne Öğretiyoruz: Bilim Kurgu Sinemasında Kadın Robot Temsili." *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 11, no. 2 (2021), ss. 603-620.

²⁷ Turan Nefise Sinem, "Bilim Kurgu Sinemasında Yapay Zekâ-İnsan Etkileşimi: Aşk Temalı Filmlerin Analizi." (Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018).

²⁸ Yılmaz Mehmet ve Turan Nefise Sinem, "Zekâ Yapay Ama Aşk Doğal: Bilim Kurgu Sinemasında Yapay Zekâ- İnsan Aşkının Temsili." *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (AKİL)* 30 (2018), ss. 281-300.

²⁹ Çelebi, Emin ve Gültekin Abdulrezzak. "Ontolojik Sınırların Belirsizliği: Yapay Zekâ, Mit ve *Her (Aşk)* Filmi Üzerinden Bir Değerlendirme." *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi* 6, no. 1 (2020), ss. 40-46.

³⁰ Sucu İpek, "Yapay zekânın toplum üzerindeki etkisi ve yapay zekâ (AI) filmi bağlamında yapay zekaya bakış." *Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi* 2 no. 2 (2019), ss. 203-215.

³¹ Türkgeldi Süleyman Kıvanç. "Yapay Zekâ ve Kurgu Üzerine Bir Sorgulama, Yapay Zekâ ve Sinema: Yapay Zeka Çağında Sinema." In *Yapay Zeka Çağında Sinema*, edited by Ferhat Zengin. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları, 2022.

³² Zengin, a.g.m., s. 168.

³³ Erol Ece ve Erol Murat, "Film Yapımında Yapay Zekâ Kullanımı." In *Yeni Medya Çalışmaları ve Yapay Zekâ-I*, edited by Doğan Yengin and Tuğrul Bayrak, 199-230. Ankara: Iksad Publications, 2024.

³⁴ Cevher Emrah ve Yağız Aydın, "Yapay Zekânın Şafağında Sinema: Morgan Filmi Fragmanı Örneği." *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 8, no. 1 (2020), ss. 614-642.

³⁵ Gözübüyük Barış, "Yapay Zekânın Meydana Getirdiği Fikri Ürünlerle İlişkin 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki Sorunlar ve Çözüm Önerileri." *Kırıkkale Hukuk Mecmuası* 1, no.1 (2021), ss. 54-81.

teknolojilerin hangi aşamalarda ve nasıl kullanılabileceğine dair farkındalık oluşturmak ve bu süreçte karşılaşılan bilgi eksikliklerini gidermek için öneriler sunmayı amaçlamaktadır. Çalışma ile, YZ'nin sinema endüstrisine entegrasyonunu optimize etmek için bir rehber niteliğine sahip olması hedeflenmektedir. Bu şekilde, çalışmanın, mevcut diğer araştırmalardan farklılaşarak literatüre yeni bir bakış açısı sunacağı ön görülmektedir. Araştırmanın amacı bağlamında, yapay zekâ araçlarının yapım aşamasında ve yapım sonrasında kullanılan YZ araçları çalışmaya dahil edilmiştir. Sinema sanatı ile yapay zekâ ilişkisinde ortaya çıkan sorunlar ve etik unsurlar ile senaryo yazım aşaması, dağıtım ve gösterim aşamaları araştırma kapsamının dışında tutulmuştur.

1. Yapay Zekâ Kavramı

1956 yılında, John McCarthy ve diğer bilim insanları tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nin Hanover kentinde düzenlenen Dartmouth Konferansı, yapay zekânın doğuşu olarak kabul edilmektedir. Temel YZ kavramları ve ilk algoritmalar "düşünen makineler" öngürüsü ile geliştirilmeye başlanmıştır³⁶ Türkiye'de ise bu düşüncüyü yalnızca iki yıl sonra ilk kez ifade eden Cahit Arf olmuştur. Arf, Atatürk Üniversitesi 1958-1959 Öğretim yılı 1. Halk Konferansları serisinde "Makine düşünebilir mi ve nasıl düşünebilir?" isimli bir konuşma yapmıştır. Konuşmada insanlar gibi kendi kendine öğrenebilen makinelerin üretilebileceğini ancak insanlarda bulunan estetik düşünme kavramının makinelerde yer almasının mümkün olmadığını ifade etmiştir³⁷. Yapay zekâ, genellikle insan zekâsı gerektiren karmaşık görevleri makineler aracılığıyla gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır ancak yapay zekânın farklı birçok tanımı bulunmaktadır³⁸.

Yapay zekâ tanımları, "insan gibi düşünen," "insan gibi davranan," "rasyonel düşünen" ve "rasyonel hareket eden" olmak üzere dört ana kategoriye ayrılabilir³⁹. Haugeland⁴⁰, yapay zekâyı, kelimenin tam anlamıyla bir zihne sahip olan ve düşünebilen bilgisayarlar olarak tanımlarken, Bellman⁴¹, bunu insanın karar verme, problem çözme ve öğrenme gibi entelektüel işlevlerinin otomasyonu olarak tanımlamaktadır. Birçok tanımın bulunduğu ortak nokta ise "insan gibi düşünen" ifadesi olarak öne çıkmaktadır. Bu noktada yapay zekânın düşünce yetisine sahip olması ortak bir payda olurken bir duyguya sahip olup olamayacağı ise tartışmalı özellikleri arasında yer almaktadır. YZ'nin bir duyguya sahip olamayacağını ifade eden Arf⁴² ve onun gibi düşünen diğer bilim insanlarının aksine Zang ve Lu⁴³, yapay zekânın sadece mantık ve taklitten ibaret olmadığını duyguları da işin içine katabileceğini öne sürmektedir. Bu durum yapay zekânın geleceğini özellikle duyguyu yoğun bir biçimde içerisinde barındıran sinema ile ilişkisi açısından önemli kılmaktadır. Zang ve diğerlerinin bu çarpıcı varsayımı, yaratıcılığın ve duyguların oldukça önemli olduğu film yapım süreçlerinde YZ'nin sonuçlarına ilişkin düşünmeyi gerektirmektedir. Aşağıdaki bölümde yapay zekâ ve sinemaya ilişkin bilgiler aktarılmaktadır.

2. Sinema Endüstrisinde Yapay Zekâ

Sinemanın gelişim sürecine bakıldığında, anlatı ve tür özelliklerinin değişiminin yeni teknolojilerle paralel ilerleyen bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Özellikle sinemada dijital teknolojiler ile yaşanan dönüşüm, film endüstrisi ve film prodüksiyonu alanlarında geniş kapsamlı etkilere neden olmuştur⁴⁴. Dijital devrimin ardından gelen yapay zekâ tabanlı teknolojilerin film endüstrisinde kullanılması da sinemanın veri bilimine dayalı ancak çerçevesi henüz belirlenmemiş yeni bir aşamaya

³⁶ Rajaraman Vaidyeswaran, "JohnMcCarthy—Father of artificial intelligence." *Resonance* 19 (2014), ss. 198-207.

³⁷ Arf Cahit, "Makine düşünebilir mi ve nasıl düşünebilir." *Atatürk Üniversitesi-Üniversite Çalışmalarını Muhite Yayma ve Halk Eğitimi Yayınları Konferanslar Serisi 1* (1959), ss. 91-103.

³⁸ Mintz Yoav ve Ronit Brodie, "Introduction to artificial intelligence in medicine." *Minimally Invasive Therapy & Allied Technologies* 28, no. 2 (2019), ss. 73-81.

³⁹ Russell Stuart ve Peter Norvig, *Artificial intelligence: a modern approach*. Pearson, 2016.

⁴⁰ Haugeland John, *Artificial intelligence: The very idea*. MIT press, 1989.

⁴¹ Bellman Richard, *An Introduction to Artificial Intelligence: Can Computer Think?* New York: Boyd & Fraser Pub, 1978.

⁴² Arf, a.g.m., s. 15.

⁴³ Zhang Caiming ve Yang Lu, "Study on artificial intelligence: The state of the art and future prospects." *Journal of Industrial Information Integration* 23 (2021), ss. 100-124.

⁴⁴ Aydemir Mustafa ve Fetah Vedat, "Yapay Zekânın Dijital Hikâyeleştirme ve Senaryo Tasarımında Kullanımı: Kısa Film Uygulamalı Bir Araştırma." *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* no. 58 (2023), ss. 255-275.

geçişini temsil etmektedir⁴⁵. Yapay zekânın gelişimi ile birlikte sinema, insan zekâsını simüle etmek, geliştirmek ve genişletmek için teorileri, yöntemleri, teknikleri ve uygulama sistemlerini araştırma ve geliştirme görevini üstlenmektedir⁴⁶. Film endüstrisindeki temel süreçler büyük oranda insan yeteneği ve kabiliyetlerine dayanmaktadır. Bu noktada yapım öncesi, yapım ve yapım sonrası olmak üzere üç aşamadan oluşan film yapım süreçlerinin yapım öncesi aşaması, genellikle yapım hazırlığı ve planlaması süreçlerini içerir. Bu aşamada senaryo yazımı, bütçeleme, görselleştirme (storyboard), teknik ekipman seçimi, ekip ve oyuncu seçimi, grafik tasarım, çekim gününün planlanması ve kurguya hazırlık gibi süreçler yer alır⁴⁷.

Senaryo yazımı, bu aşamanın en önemli ve yaratıcılık gerektiren süreçlerinden biridir. Yapay zekânın senaryo aşamasında ilk kullanımı 2016 yılında "Beni Seviyor musun? (Do you love me?)" isimli filmde gerçekleşmiştir. Bu filmde Cleverbot isimli robot, üç dakikalık bir yapımın karakter isimlerini, diyaloglarını, filmin başlığını ve senaryonun bir kısmını oluşturmuştur. Robot, filmin yapımcısı Chris R. Wilson ile konuşarak senaryoyu geliştirmiştir⁴⁸. Yine aynı yıl bilimkurgu filmi "Sunspring" Benjamin adlı bir YZ tarafından yazılmıştır⁴⁹. Yönetmen Oscar Sharp, bu filmi, Sci-Fi London Film Festivalindeki yarışma bölümü için çekmiştir. Sharp'ın birlikte çalıştığı Ross Goodwin, New York Üniversitesi'nde bir yapay zekâ araştırmacısıdır ve senaryoyu yazan yapay zekâ aracının üreticisi konumundadır. Yönetmen Sharp, YZ aracının ürettiği senaryonun oldukça komik bölümler içerdiğini ve yazılan metni düzeltmeleri gerektiğini ifade etmiştir⁵⁰. Yönetmenin ifadeleri doğrultusunda, YZ aracılığıyla yazılan ilk senaryonun oldukça eksik veya mantık dışı ifadeler içerdiğini söylemek mümkündür. Bu gelişmeler ile birlikte yapay zekâ araçları ile yazılan senaryo örnekleri artış göstermiştir. Yapay zekâ alanında deneyim kazanmak isteyenler için OpenAI firmasının ChatGPT aracı ve DeepMind şirketinin Dramatron aracı kullanıcılara çeşitli olanaklar sunmaktadır⁵¹. Ayrıca farklı yapay zekâ araçları oyuncu seçimi, bütçe hesaplaması, gişe hasılatı/gelir tahmini gibi süreçlerde sinema endüstrisine önemli olanaklar sunmaktadır. Yapay zekâ destekli film yapım şirketlerinin büyük bölümü, Largo.ai adlı bir yazılım aracılığıyla film gelirlerini %86 doğrulukla tahmin edebilmektedir⁵². Ayrıca senaryonun sahne sahne dinamik tür haritalaması, binlerce film ile karşılaştırması, sahne bazında yaş uygunluğuna ilişkin tahminler ve potansiyel izleyici kitlesinin demografik özellikleri ile karakter duygu haritalaması, filmde yer alan tüm karakterler için yapay zekâ tarafından oyuncu seçimi önerileri, potansiyel aktörlerin/aktrislerin izleyici eğilimleri ve yatırım getirileri açısından karşılaştırılması gibi olanaklar sunmaktadır⁵³. Bu durumda filme ilişkin yapay zekâ araçlarını kullanarak henüz yapım öncesi aşamasında birçok riski en aza indirmek mümkün görünmektedir.

Film yapım sürecindeki ikinci önemli aşama ise yapım (prodüksiyon) aşamasıdır. Bu aşama oyuncular, görüntü yönetmenleri, ışık ekibi, kostüm tasarımcıları, sanat yönetmenleri, yönetmen yardımcıları, set ekibi ve yapım koordinatörleri gibi birçok çalışanın yer aldığı filmin çekim sürecini ifade eden aşamadır⁵⁴. Yapım aşamasında insan unsurunun yerini tam anlamıyla alacak bir yapay zekâ aracı henüz yoktur ancak insan unsurunun kullandığı kamera, fotoğraf makinesi ve drone gibi film araçlarının kullanımını kolaylaştıracak çeşitli YZ yazılımları üzerinde çalışılmaktadır. Bu alana ilişkin

⁴⁵ Zengin, a.g.m., s. 1.

⁴⁶ Zeng Shenglai vd., "Hfedms: Heterogeneous federated learning with memorable data semantics in industrial metaverse." *IEEE Transactions on Cloud Computing* 11, no.3 (2023), s. 4.

⁴⁷ Cartwright, Steaven, *Pre-Production Planning for Video, Film, and Multimedia Volume 1*. USA: Focal Press, 1996. s. 2.

⁴⁸ Bosker Bianca, "A Machine Reviews a Film Made by a Machine." HuffPost. Erişim Tarihi: 26 Mart 2024. https://www.huffpost.com/entry/cleverbot-chris-wilson-do-you-love-me-film_b_2623629.

⁴⁹ "The Impact of Artificial Intelligence (AI) on the Film Industry." NALS Blog. Erişim Tarihi: 26 Mart 2024. <https://nals.vn/en/blog/2022/12/13/the-impact-of-artificial-intelligence-ai-the-on-film-industry/>.

⁵⁰ Newitz Annalee, "Movie Written by Algorithm Turns Out to Be Hilarious and Intense." *Ars Technica*. 30 Mayıs 2021. Erişim Tarihi: 26 Mart 2024. <https://arstechnica.com/gaming/2021/05/an-ai-wrote-this-movie-and-its-strangely-moving/>.

⁵¹ Coşkun, a.g.m., s. 39.

⁵² Davies Aran, "How Actors Will Benefit from Using AI: Artificial Intelligence in Film Industry." Sofy.tv. Erişim Tarihi: 20 Mart 2024. <https://sofy.tv/blog/artificial-intelligence-filmindustry/>.

⁵³ Largo AI, *Accelerate your filmmaking with AI-powered insights!*, <https://home.largo.ai/accelerate-your-film-development-and-financing-with-ai-insights/> (Erişim Tarihi: 26.03.2024).

⁵⁴ Honthamer Eve Light, *The complete film production handbook*. Routledge, 2013. s. 3.

gelişmeler arasında bulunan Zürih Üniversitesi'nde geliştirilen yapay zekâ destekli bir drone, ilk kez deneyimli insan pilotların üzerinde bir performans göstermiştir⁵⁵. Drone'ların uçuş boyunca her noktada en uygun rotayı hesaplayabilmesini sağlayan bir yörünge planlama algoritması ile yapılan bu uçuş, drone teknolojisinin geleceği açısından öngörü sunmaktadır. Ayrıca robot kamera sistemlerine entegre edilen yapay zekâ arayüzleri aracılığıyla ışığa ve sahneye göre kadrajı planlayabilen sistemlerin üretilmesi mümkün görünmektedir. Donanımsal gelişmelerin yanı sıra yazılım yönü ile son bir yılda önemli bir gelişme kateden YZ araçları ile hiçbir çekim yapmadan çeşitli komutlarla (promptlarla) görüntü üretme imkânı da bulunmaktadır. Bu geniş alan çalışmanın araştırma kısmında detaylıca incelenmiştir.

Film yapım sürecinin üçüncü aşaması olan yapım sonrası (post-produksiyon) aşamasında bir filmin tüm öğeleri (görüntü, görsel efektler, müzik ve ses efektleri, dublaj ve yazılar) bir araya getirilmektedir. Süreç çekim tamamlandıktan sonra kurgu aşamasına geçilmesiyle devam etmektedir⁵⁶. Bu süreçte, metinleri canlı ve etkileyici ses dalgalarına dönüştüren neural text-to-speech (nöral metinden konuşmaya) teknolojisi, konuşmaları metne çeviren speech-to-text (konuşmadan metne) teknolojisi ile birlikte girilen yazılı komutu (promptu) videoya çeviren text-to-video (yazıdan videoya), fotoğrafı hareketli görüntüye çeviren image-to-video (fotoğraftan videoya) ve videoları farklı yeni bir videoya dönüştürebilen video-to-video (videodan videoya) teknolojisi geliştirilmektedir. Ayrıca filmlerin seslendirilmesinde sanatçıların sesinin klonlanıp farklı filmler için yeni içerikler ve özel seslerde kullanılması da mümkündür⁵⁷. Post-produksiyon aşamasında Deepfake teknolojisi de farklı projelerde kullanılabilir. Ses ve görüntüyü değiştirmek, manipüle etmek amacıyla kullanılabilen Deepfake teknolojisi, etik değerleri gözetmeden kullanıldığında ise tehlikeli hale gelebilmektedir⁵⁸.

Film yapım süreçlerinin ardından gelen dağıtım ve gösterim aşamaları için de yapay zekâ araçları geliştirilmiştir. Filmin tamamlanmasının ardından gişe ve yayın akışı için finansal tahminler, detaylı uluslararası satış tahminleri, gişe ve TV tahminleri dâhil olmak üzere çeşitli finansal dökümleri hesaplayabilen yapay zekâ araçları bulunmaktadır. İsviçre merkezli Largo gibi YZ araçları, filme ilişkin verileri özel dağıtımcular ve finansörlerle paylaşarak finansörler ve dağıtımcularla doğrudan bağlantı kurulmasını sağlamaktadır. Cannes Film Festivali – Marché du Film, Berlinale – EFM ve American Film Market gibi pazarlarla iş birliği içinde özel etkinlikler ile filmin pazarlama ve dağıtım aşamasında önemli görevleri üstlenmektedir⁵⁹.

Filmlerin gösterim aşamasında ise yapay zekâ tabanlı sistemler, izleyicilere kişiselleştirilmiş izleme deneyimleri sunmaktadır. Özellikle dijital platformlarda izleyicilerin izleme alışkanlıkları ve tercihlerine göre film önerileri sunarak gösterim aşamasındaki verimliliği yapımçı ve platform nezdinden üst düzeye çıkarabilmektedir. Tüm bunlarla birlikte sinema endüstrisinin tüm aşamalarını kapsayacak biçimde yapay zekâ kullanımının, iş kayıpları, önyargılar ve veri gizliliği gibi bir dizi etik ve pratik zorluğu beraberinde getireceği gözönüne alınmalıdır. Yapay zekâ araçlarının oluşturacağı yeni fırsatlar, getireceği tehdit ve zayıf yönleri ile birlikte ele alınıp üst düzey verimlilik hedeflenerek uygulanmalıdır. Aşağıdaki bölümde bugün için oldukça yeni, genç ve gelişim süresi itibarıyla “ilkel” denilebilecek ancak yetenekleri ve gelişim hızı ile “ütöfik”, hayranlık uyandırıcı ve günümüzün ötesinde görünen film yapımı yapay zekâ araçları incelenecektir.

⁵⁵ Üren Çağla, 2021. “Yapay Zekânın Yönlendirdiği Drone, İnsan Pilotları İlk Kez Geçti” *Independent*. <https://www.indytrk.com/node/391986/bi%CC%87li%CC%87m/yapay-zekan%C4%B1n-y%C3%B6nlendirdi%C4%9Fi-drone-insan-pilotlar%C4%B1-ilk-kez-ge%C3%A7ti> Erişim Tarihi: 26.03.2024.

⁵⁶ Honthamer, a.g.e., s. 463.

⁵⁷ Soykan Behti, "Türk Girişim Şirketi DeepZen, Yapay Zekaya Dublaj Yaptırıyor!" *TeknoTalk*. Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024. <https://www.teknotalk.com/turk-girisim-sirketi-deepzen-yapay-zekaya-dublaj-yaptiriyor-134696/>.

⁵⁸ Morris Sophie, "What is a Deepfake? Proposal to Criminalise Fake Pornographic Images." *Evening Standard*, 2 Şubat 2024. Erişim Tarihi: <https://www.standard.co.uk/news/uk/what-is-a-deepfake-proposal-criminalise-fake-pornographic-images-b1011065.html>.

⁵⁹ Largo AI, *Accelerate your filmmaking with AI-powered insights!*, <https://home.largo.ai/accelerate-your-film-development-and-financing-with-ai-insights/> (Erişim Tarihi: 26.03.2024).

3. Araştırmanın Yöntemi

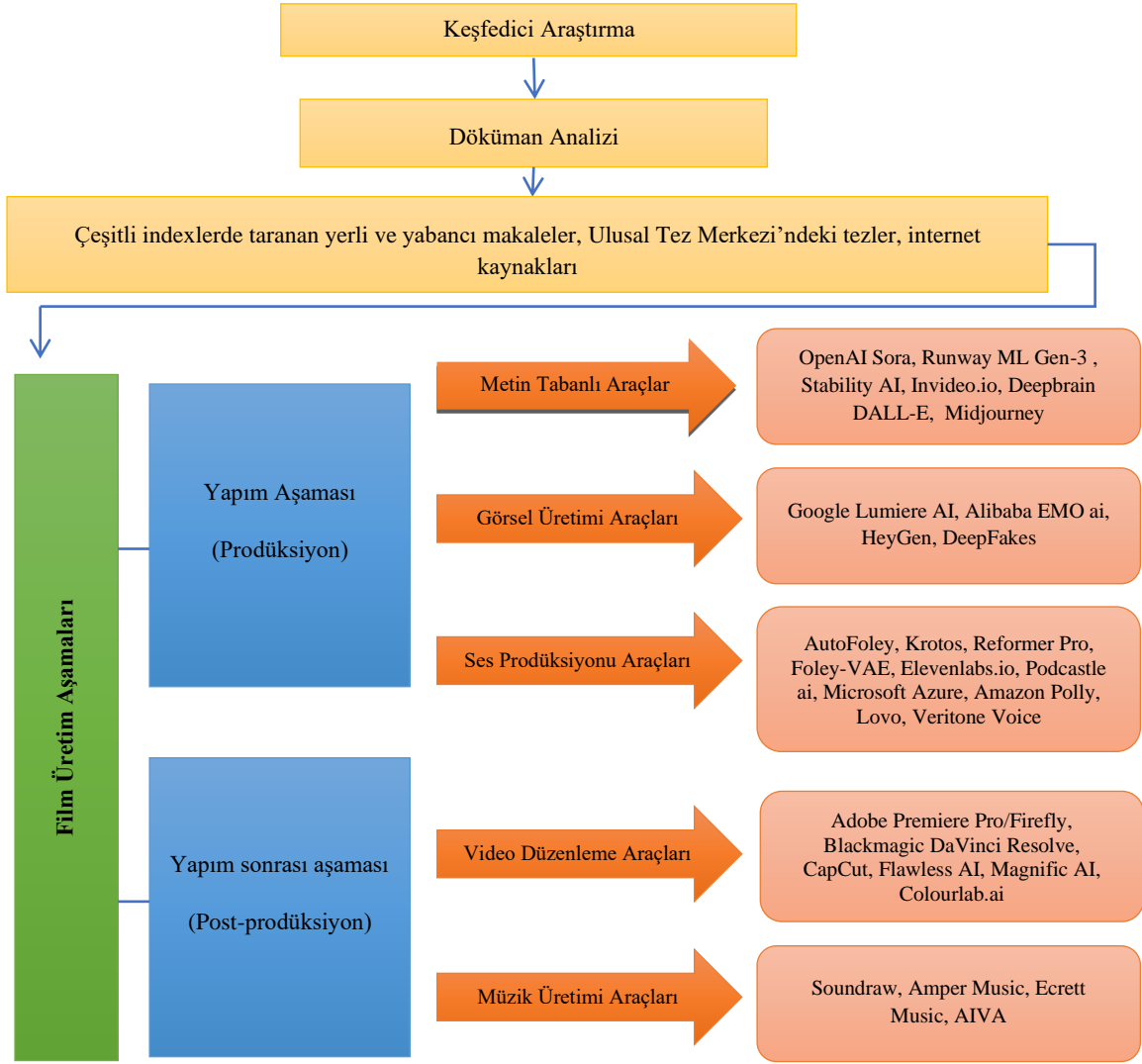
Bu çalışmada sinema endüstrisindeki yapay zekâ uygulamaları incelenmektedir. Çalışma kapsamında film yapımında kullanılabilir olan yapay zekâ uygulamalarının yapım (prodüksiyon) ve yapım sonrası (post-prodüksiyon) aşamalarındaki sınıflandırılmasını yapmak amaçlanmaktadır. Keşfedici araştırmalar kapsamında değerlendirilecek olan bu çalışma yeni bir alana dair öncül verileri sunmayı ve sınıflandırmayı amaçlamaktadır. Çalışma sonucunda ortaya çıkan verilerin film endüstrisinde görev alan bireylere iş akışlarını yeniden düzenleme konusunda yardımcı olabileceği ön görülmektedir. Ayrıca çalışmanın, alana ilişkin dağılık bilgiyi tasnif etmesi ve sınıflandırması yönleriyle, yapılacak yeni çalışmalar için güncel ve öncül bilgiler sunacağı düşünülmektedir. Araştırma bu yönleri ile sektörel ve akademik açıdan önemli görülmektedir. Çalışmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmaktadır.

- Film yapım aşamasında kullanılabilir hangi yapay zekâ uygulamaları mevcuttur?
- Film yapım sonrası aşamasında kullanılabilir hangi yapay zekâ uygulamaları mevcuttur?

Bu araştırma uygulamalı bir araştırmadır ve keşfedici olarak tasarlanmıştır. Gegez⁶⁰ daha çok nitel olma eğiliminde olan keşfedici çalışmaların problemi ve problemin boyutlarını ortaya çıkarmaya yönelik olduğunu ve genellikle daha önceden yapılmış yeterli sayıda çalışmanın olmadığı durumlarda kullanıldığını ifade etmektedir. Konu hakkında detaylı olarak bilgi toplamak ve konuyu farklı açılardan ele almak için bu yöntemle başvurulmuştur. Yapay zekâ ve sinema ilişkisi yeni bir alan olması nedeniyle çalışma keşfedici araştırma türünün özelliklerine uygun olarak öncül sonuçlar sunmaktadır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi, yazılı dokümanların içeriğini doğru ve sistematik bir şekilde analiz etmek için kullanılan nitel bir araştırma yöntemidir⁶¹. Bu bağlamda yapay zekâ teknolojisinin hızla gelişmesi de ilgili alanda yeni ve daimî araştırma yapılmasını gerekli kılmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada, sinema alanında yapay zekâ konusuna ilişkin mevcut bilimsel ve endüstriyel bilgi birikimi incelenmiştir. Verilerin toplanmasında yerli ve yabancı literatür, tezler, internet araştırması ve araştırmaya derinlik kazandıracak çevrim içi kaynaklar kullanılmıştır. Literatürde film üretimi aşamaları yapım öncesi, yapım ve yapım sonrası olmak üzere üç aşamada sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmada yapım öncesi aşamada kullanılan yapay zekâ araçları, Türkçe yeteneklerinin sınırlı olması ve veri tasnifinin güçlüğü nedeni ile araştırmanın dışında bırakılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda film üretiminde yapım aşamasında kullanılabilir olan yapay zekâ araçlarının, metin tabanlı araçlar, görsel üretimi araçları ve ses üretimi araçları olarak sınıflandırılabilir olduğu görülmüştür. Yapım sonrası aşamada kullanılabilir yapay zekâ araçları ise video düzenleme (kurgu) araçları ve müzik araçları olarak sınıflandırılmış ve tasnif edilmiştir. Çalışmanın evrenini oluşturan film üretim alanında kullanılan yapay zekâ tabanlı uygulama araçları, yüksek puana sahip olma ve kullanıcı tarafından tercih edilme kriterleri göz önüne alınarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Kullanılan yapay zekâ araçları alan yazındaki sınırlı bilgi nedeniyle YZ araçlarının web siteleri, bloglar ve uzman görüşleri aracılığıyla tespit edilerek açıklanmıştır. Bu çalışmanın sonuçları film endüstrisinde kullanılan metin tabanlı araçlar, görsel üretimi araçları, ses prodüksiyonu araçları, video düzenleme araçları ve müzik araçlarına ilişkin yapay zekâ uygulamaları ile sınırlıdır. Aşağıdaki Şekil 1’de çalışmanın iş akış şeması aktarılmaktadır.

⁶⁰ Gegez, A. Ercan. *Pazarlama araştırmaları*. Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ, 2007, s. 37.

⁶¹ Wach Elise ve Richard Ward, "Learning about qualitative document analysis." (2013).

Şekil 1. İş Akış Şeması

4. Araştırma Bulguları

4.1. Film Yapım Aşamasında Kullanılan Yapay Zekâ Araçları

Yapım aşaması filme ilişkin tüm sahnelerin filmin senaryosuna uygun olarak çekildiği ve kaydedildiği süreçtir. Film yapımının en önemli, maliyetli ve zorlu aşamalarından biridir. Kameraların, oyuncuların, ekipmanların ve sahne dekorlarının kullanıldığı süreci kapsamaktadır. Bu aşamada yönetmen, görüntü yönetmeni, oyuncular ve teknik ekip eş güdümlü olarak çalışmaktadır. Bu süreçlerdeki iş akışlarını hızlandırmak, maliyetleri düşürmek ve iş gücünü en aza indirme yeteneklerine sahip yapay zeka araçları bulunmaktadır. Metinleri görüntüye çevirebilen, videolardan yeni videolar üretebilen, fotoğrafları hareketli görüntüler haline getirebilen, herhangi bir kayıt yapmadan yeni sesler üretebilen yapay zeka araçları, hız, düşük maliyet ve düşük risk gibi fırsatlar sunmaktadır. Aşağıdaki bölümde film yapımında kullanılacak olan YZ araçları, metin tabanlı araçlar, görsel üretimi araçları ve ses prodüksiyonu araçları olmak üzere üç başlıkta sınıflandırılmıştır.

4.1.1. Metin Tabanlı Araçlar

Film yapımında kullanılan metin tabanlı yapay zekâ araçları, karakter geliştirme, karakter tutarlılığını sağlama gibi süreçlerde yaratıcı ve analitik çözümler sunarak hızı ve üretkenliği artırmaktadır. Bu yapay zekâ araçları, film üretim sürecinde verimliliği destekleyerek, daha tutarlı hikayeler oluşturulmasına olanak tanımaktadır. Bu araçlar ile herhangi bir çekim yapmadan hareketli video üretebilme, sabit görseller üretme, animasyon karakterleri tasarlama ve insan avatarları oluşturma gibi

imkanlara sahip olunmaktadır. Tablo 1’de sektörel açıdan en önemli metin tabanlı (Text-to-video/image) yapay zeka araçları özellikleri ile aktarılmıştır.

Tablo 1: Metin Tabanlı (Text-to-video/image) Yapay Zekâ Araçları

Metin Tabanlı Araçlar		
Araç Adı	Açıklama	Özellikler
<i>OpenAI Sora</i>	Sora, metin talimatlarından gerçekçi ve yaratıcı sahneler yaratabilen bir yapay zekâ aracıdır. Sora, görsel kalite ve kullanıcı istekleri doğrultusunda bir dakikaya kadar uzunlukta videolar üretebilir. Oldukça gelişmiş bir YZ aracıdır.	Sora, birden fazla karakter, belirli hareket türleri ve özne ve arka planın doğru ayrıntılarıyla karmaşık sahneler üretebilir. Model, yalnızca kullanıcının komutta ne istediğini değil aynı zamanda bu şeylerin fiziksel dünyada nasıl var olduğunu da anlar.
<i>Runway ML Gen-3</i>	Metin, resim veya video kliplerle özgün videolar üretebilen çok modlu bir yapay zekâ aracıdır. Video üretimi alanındaki en gelişmiş araçlardan biridir.	Metin tabanlı olmanın yanı sıra video-to-video, image-to-video özellikleri de sunmaktadır. Bu araç videolara stil ekleyebilir, storyboard oluşturabilir ve gerçekçi yeni videolar üretebilir.
<i>Stability AI</i>	Bireylerin metin ve görüntü girdilerini canlı sahnelere dönüştürmesini sağlar ve kavramları canlı sinematik videolar haline getirir. Gelişmiş YZ araçlarından biridir.	Stable Video Diffusion, saniyede 3 ila 30 kare arasında özelleştirilebilir kare hızlarında 14 ve 25 kare üretebilen iki görüntü-video modeli şeklinde hizmet sunmaktadır. Resim, ses, video ve üç boyutlu animasyon üretir.
<i>Invideo.io</i>	Metin tabanlı bir araçtır ancak video üretimi konusunda geniş imkanlar sunmaktadır. Yeni video ve ses üretir.	Seslendirme ekleme, sahne oluşturma, video ayarlamaları yapma, içerik oluşturucular için özel olarak tasarlanmıştır.
<i>Deepbrain</i>	Deepbrain, fotogerçekçi yapay avatarlar kullanarak video oluşturur. Birçok farklı dilde videolar oluşturulabilir. Araç, şablonlar, arka planlar, müzik, metin animasyonları ve otomatik altyazılar gibi çeşitli özellikler sunar.	Yapay avatarlar, şablonlar, arka planlar, ücretsiz müzik, metin animasyonları üretebilir. Girilen metne göre video ve avatar üretme özelliğine sahiptir.
<i>DALL-E</i>	OpenAI tarafından geliştirilen DALL-E, metin girdileriyle sıfırdan görüntü oluşturan bir yapay zekâ aracıdır. Aynı zamanda mevcut görüntülerin belirli kısımlarını metin girdilerine göre değiştirebilir.	Gerçekçi ve metin girdisine yakın görüntüler üretir. Sabit görseller üretir. Alanındaki en gelişmiş yapay zekâ araçlarından biridir.
<i>Midjourney</i>	Midjourney, metin komutları ile karakterler, resimler ve görseller üreten yapay zeka aracıdır. Görsel üretme alanındaki en önemli araçlardan biridir.	Fantastik karakterler ve üç boyutlu görseller oluşturur. Özellikle yeni karakter tasarlamak için kullanılabilir. Derinlikli, yüksek estetik değere sahip sabit görseller üretir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapay zekâ teknolojilerinin gelişiminde metin tabanlı dikkat çeken yeniliklerden biri metinden-videoya (text-to-video) yapay zeka araçlarıdır. Metinden videoya yapay zeka araçları, metni animasyonlu videolara dönüştürmek için kullanılmaktadır. Metinden video görüntülerini oluşturabilen yapay zekâ araçlarından en önemlisi Open AI firmasının geliştirdiği Sora’dır. Sora⁶², dil konusunda derinlemesine bir anlayışa sahiptir. Metin komutlarını (prompt) doğru bir şekilde yorumlayabilir ve canlı duyguları ifade eden karakterler oluşturur. Ayrıca Sora, karakterlerin ve görsel stilin tutarlılığını koruyarak oluşturulan tek bir video içerisinde birden fazla sahne oluşturabilme yeteneğine sahiptir. Bu özellik onu gelişmiş video üreten YZ araçları arasına dahil etmektedir. Kanadalı yapım şirketi Shy Kids 27 Mart 2024 tarihinde yalnızca Sora’yı kullanarak “Air Head (Balon adam)” isimli bir kısa film üretti⁶³. Bu film oldukça güçlü animasyon öğeleri içermesi ve Sora’nın sınırlarını keşfedici özellikler sunması nedeniyle yapay zeka ve sinema alanında önemli Lumiere Kardeşler’in “Trenin Gara Girişi” filmi gibi bir milat olarak düşünülebilir.

⁶² OpenAI, "Sora: Yapay Zeka Araçları ve Kaynaklarının İndeksi," <https://openai.com/index/sora/>. (Erişim Tarihi: 17 Nisan 2024).

⁶³ Air head a sora. 2024. "short." *YouTube video*, 2:31. Erişim 3 Nisan 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=G4wJ4WeJrz4>.

Video üretimi konusundaki en önemli yapay zekâ araçlarından bir diğeri de Runway ML Gen-3'tür⁶⁴. Bu araç, bir kaynak videonun yapısına, görüntü veya metin talimatlarına dayalı olarak kompozisyon ve stil ekleyerek, videoyu gerçekçi ve tutarlı bir şekilde yeniden oluşturabilir. Bu işlem, video-to-video (videodan videoya) veya text-to-video (metinden videoya) yöntemleriyle gerçekleştirilebilir. Gen-2 özellikleri ayrıca herhangi bir görüntünün veya sistemin stilini videonun her karesine aktarma (stilizasyon) ve şablonları tamamen tasarlanmış ve animasyonlu görüntülere dönüştürme (storyboard) yeteneğini de içermektedir. Program videoyu izole edebilme ve onu metin istemleriyle (maske) değiştirebilme yetkinliğine sahiptir. Ayrıca bir giriş görüntüsü veya bilgi istemi (render) kullanarak yerel görüntüleri gerçekçi çıktılara dönüştürebilmektedir. Metinden videoya yapay zekâ araçları, filmlerin ön izlemesi veya prototiplerinin hızlıca oluşturulmasına olanak tanıyarak senaristler ve yapımcılar için farklı senaryo ve sahne varyasyonlarını deneme ve değerlendirme şansı vermesi açısından avantaj sağlamaktadır. Ayrıca Metinden videoya yapay zekâ araçları, senaristlerin ve yapımcıların hayal gücünü daha geniş bir ölçekte hayata geçirmelerine olanak tanıyarak özellikle storyboard oluşturma ve stilizasyon gibi süreçlerde, yaratıcı fikirlerin hızlıca görselleştirilmesine olanak sağlar.

Stability AI⁶⁵ ise resim, ses, video ve üç boyutlu animasyon üretebilmektedir. Bu araç, video ve animasyonları, metin ve görüntü girdileri ile oluşturur. Girilen komutları, canlı sahnelerle dönüştür ve kavramları hareketli sinematik videolar haline getirir. Estetik açıdan oldukça güçlü videolar üretebilmektedir. Invideo.io⁶⁶ aracı da bir metin komutu ile sahneler tasarlar, seslendirmeler ekler ve kullanıcı talimatlarına göre videoda gerekli düzenlemeleri yapar. Bu araç, başlangıçta içerik üreticileri, YouTube kullanıcıları ve pazarlama profesyonellerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirilmiştir. Ancak yeni özellikleri ile birlikte film endüstrisinde özellikle film yapım sürecinde kullanımının avantajları bulunmaktadır. Invideo.io kolaylaştırılmış arayüzü ile, karmaşık düzenleme yazılımlarına ihtiyaç duymadan sahnelerin düzenlenmesine ve seslendirilmesine imkân tanır. Bu da yapım ekiplerinin farklı projelere kolayca uyum sağlamasını ve hızlı bir şekilde sonuç almasını mümkün kılar. Ayrıca, film yapım sürecinde, senaryoların ve sahnelerin farklı versiyonlarını hızlıca oluşturup test etme imkânı sunar.

Video üretebilen araçlardan bir diğeri Deepbrain⁶⁷ yapay zeka aracıdır. Kullanıcıların fotoğraflarını gerçekçi yapay avatarlar kullanarak videoya dönüştürmesine olanak tanıyan bir yapay zeka aracıdır. Aracın ürettiği avatarlar, gerçek insanlara oldukça benzeyen görüntüler sunar ve iş eğitimleri, açıklayıcı videolar, eğitim içerikleri, pazarlama videoları gibi çeşitli alanlarda kullanılabilir. Bu yapay zeka aracı farklı dillerde videolar oluşturulmasına olanak tanımaktadır. Temel özellikler arasında şablonlar, arka planlar, ücretsiz müzik, metin animasyonları, otomatik altyazılar bulunmaktadır. Ayrıca, kullanıcıların hızlıca içerik oluşturmasını sağlayan çeşitli video şablonları, videolar için özelleştirilebilir arka plan seçenekleri ve videolara otomatik olarak altyazı ekleme özelliğine sahiptir. Araç, gerçek hayatta olmayan bir insanı tasvir etme ve video oluşturma özellikleri ile farklılaşmaktadır.

2010'lu yıllardan bu yana sürekli olarak geliştirilen metin-görüntü (text-to-image) üretme modelleri ise bir diğeri metin tabanlı araçtır^{68 69}. Bu teknoloji üzerinden 2010 yılından bu yana çalışılsa da alana devrim niteliğindeki gelişimi sağlayan OpenAI firması olmuştur. Şirket 2021 yılında kelimelerle ifade edilen birçok kavram için metin başlıklarının görüntülerini oluşturabilen bir sinir ağı olan DALL-

⁶⁴ Runway, "Introducing Gen-3 Alpha", erişim 17 Nisan 2024, <https://runwayml.com/research/introducing-gen-3-alpha>.

⁶⁵ Stability AI, "Stability AI," erişim 17 Nisan 2024, <https://stability.ai/>.

⁶⁶ InVideoio, "AI Video Editor," erişim 17 Nisan 2024, <https://invideo.io/ai/>.

⁶⁷ DeepBrain, "AI Studios," erişim 17 Nisan 2024, <https://www.deepbrain.io/aistudios>.

⁶⁸ Dhariwal Prafulla, and Alexander Nichol, "Diffusion models beat gans on image synthesis." *Advances in neural information processing systems* 34 (2021), ss. 8780-8794.

⁶⁹ Saharia Chitwan, et al., "Photorealistic text-to-image diffusion models with deep language understanding." *Advances in neural information processing systems* 35 (2022), ss. 36479-36494.

E'yi⁷⁰ duyurmuştur. DALL-E'nin ikinci sürümünün ve diğer metinden görüntü üreten yapay zekâ sistemlerinin 2022'de piyasaya sürülmesi, güçlü bir "yapay zekâ sanatı" hareketi oluşturmuştur⁷¹.

Metinden görüntüye sentez sistemleri oluşturmak için birçok girişimde bulunulmuş olsa da etkileyici sonuçlarıyla DALL-E bu alandaki en önemli araçlar arasındadır. Bu araç diğer sistemlerle karşılaştırıldığında foto gerçekçilik ve metin girdisine yakın sonuçlar üretmesi açısından öne çıkmaktadır⁷². DALL-E, yalnızca metin girişi ile sıfırdan bir görüntü üretebilir ve ayrıca mevcut görüntülerin bazı kısımlarını giriş metnine göre değiştirebilmektedir. Bunun nedeni, aynı anda görüntü oluşturmayıp, metni ve oluşturulan görüntüyü parçalara bölerek yüksek olabilirlik ilkesine göre her aşamada görüntünün bir bölümünü oluşturmasıdır.

DALL-E, özel ve kapalı kaynaklı bir yazılım olarak bilinmektedir. Buna karşılık, metinleri görüntülere bağlamak amacıyla tasarlanmış olan CLIP modeli, açık kaynaklı olarak yayınlanmış ve bu sayede geniş bir erişim sağlamıştır. CLIP'in açık kaynak kodu, yukarıda bahsedilen Stability AI adlı yapay zekâ firmasına, DALL-E'ye benzer performansa sahip, açık kaynaklı bir Metin-Üzerinden-Görüntü modeli olan Stable Diffusion'ı geliştirme ve eğitime olanağı tanımıştır. Stable Diffusion, hem ticari hem de ticari olmayan kullanım için uygun bir lisansla piyasaya sürülmüştür. Stable Diffusion modeli, dijital animasyonlarda yenilikçi ekran performans efektleri elde etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu model, CLIP eğitimi gibi bileşenleri ve difüzyon prensiplerini kullanarak, farklı sanatsal biçim ve tarzların keşfedilmesini mümkün kılmaktadır⁷³. Şekil 2'de sırasıyla OpenAI Sora, Runway ML Gen-3 ve DALL-E'nin ürettiği görsellere ilişkin örnekler aktarılmıştır.

Şekil 2. OpenAI Sora, Runway ML Gen-3 ve DALL-E'in ürettiği görseller

Önemli yapay zeka araçlarından bir diğeri Midjourney⁷⁴ ise metin tabanlı görsel üretme özelliği ile film yapım sürecinde yenilikçi iş akışları sunmaktadır. Bu araç, özellikle yaratıcı görsel konseptlerin oluşturulmasında kullanılarak, yapım öncesi aşamalarda büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Midjourney gibi metin tabanlı yapay zekâ araçları, film yapımında özellikle görsel ön izlemelerin oluşturulmasında ve film projelerinde istenen atmosferi ve estetiği yansıtan moodboard'lar oluşturulmasında kullanılmaktadır⁷⁵. Metin-görüntü yapay zeka araçları, yapımcılara ve sanat yönetmenlerine senaryoları veya sahneleri hızlı bir şekilde görselleştirme imkanı sunması açısından önem arz etmektedir. Yönetmenler ve yapımcılar, bu uygulamalar aracılığıyla film yapım sürecinde bir sahnenin veya karakterin farklı görsel versiyonlarını hızlıca oluşturabilir ve bunlar arasında seçim yapabilir. Böylelikle yapım süresi ve yapım maliyeti düşebilir, yapım içeriğinin çeşitliliği ve zenginliği artabilir.

4.1.2. Görsel Üretimi Araçları

Görüntü üretebilen yapay zekâ araçları, film yapım süreçlerindeki hızı ve üretkenliği artırma potansiyeline sahiptir. Görüntü üretimi, son yıllarda gelişen yapay zekâ teknolojilerinin

⁷⁰ OpenAI, "DALL-E 3," erişim 17 Nisan 2024, <https://openai.com/index/dall-e-3/>.

⁷¹ Aslan Tamer ve Aydın Kemal, "Metinden görüntü üretme potansiyeli olan yapay zekâ sistemleri sanat ve tasarım performanslarının incelenmesi." *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty* 42, no.2 (2023), ss. 1049-1198.

⁷² Russo Irene, "Creative text-to-image generation: suggestions for a benchmark." *Proceedings of the 2nd International Workshop on Natural Language Processing for Digital Humanities*. 2022.

⁷³ Chai Wenjuan, "AI Animation: Principle and Creative Practice of the Stable Diffusion Model." *ICIDC 2023: Proceedings of the 2nd International Conference on Information Economy, Data Modeling and Cloud Computing, ICIDC 2023, June 2-4, 2023, Nanchang, China*. European Alliance for Innovation, 2023.

⁷⁴ MidJourney, "MidJourney," erişim 17 Nisan 2024, <https://www.midjourney.com/home>.

⁷⁵ Song Junrong ve David Yip, "Exploring the Intersection of AI Art and Film: A Case Study of Giant." *2023 IEEE International Conference on Multimedia and Expo Workshops (ICMEW)*. IEEE, 2023.

entegrasyonu ile birlikte daha otonom hale gelmiştir⁷⁶. Bu araçlar ile hareketli video üretebilme, animasyon karakterleri tasarlama, seslendirme yapma, sabit görüntüye hareket kazandırma, çekilmiş bir videonun içeriğini değiştirme gibi imkanlara sahip olunmaktadır. Görüntüleri videoya dönüştürme (image-to-video) ve videoları yeni bir videoya (video-to-video) dönüştürme yeteneklerine sahip yapay zeka araçları bulunmaktadır. Tablo 2'de görüntü üretiminde kullanılabilen yapay zekâ araçları özellikleri ile aktarılmıştır.

Tablo 2: Görüntü Üretiminde Kullanılan Yapay Zekâ Araçları

Görsel Üretimi Araçları		
Araç Adı	Açıklama	Özellikler
Google Lumiere AI	Farklı ve tutarlı hareketler sunan videoları oluşturmak için tasarlanmış bir yapay zekâ aracıdır. Bir görüntüden yeni bir video üretme özelliğinin yanı sıra metinden video yapma özelliği de bulunmaktadır. En gelişmiş yapay zekâ araçlarından biridir.	Metinden videoya üretim, görüntüden videoya, video boyama ve stilize etme dahil olmak üzere çeşitli içerik oluşturma görevlerini ve video düzenleme uygulamalarını yapar. Gelişmiş bir yapıya sahiptir.
Alibaba EMO ai	EMO, sabit portreleri gerçekçi yüz animasyonları ve nüanslı duygularla tamamlanmış, etkileyici, konuşan videolara dönüştürür.	Bir portre fotoğrafı, sesle ve gerçekçi yüz ifadeleriyle konuşan veya şarkı söyleyen öznenin videosuna dönüştürür. Doğal ve senkronize yüz hareketleri sağlayarak doğrudan sestem videoyu sentezleyerek zorlu iş akışlarını ortadan kaldırır.
HeyGen	HeyGen, üretken yapay zekâ kullanarak video oluşturma sürecini kolaylaştıran bir araçtır. Video prodüksiyonunda AI avatları ve çeşitli şablonlar sunar.	120'den fazla AI avatları, 300'den fazla ses içeriğine sahiptir. İnsan veya animasyon avatları üreterek stüdyo veya doğal mekanlarda konumlandırabilir. Video ve ses üretimi gerçekleştirir.
DeepFakes	Deepfake, "derin öğrenme" (Deep Learning) ve "sahte" (fake) kelimelerinin birleşmesiyle ortaya çıkan bir teknolojidir. Bu teknoloji gerçek insanların videolarını değiştirme imkânı sunar.	Gerçekçi video manipülasyonu, GAN algoritmalarını kullanma, derin öğrenme teknikleri ile çalışır. Dijital gençleştirme ve karakteri yeniden oluşturma imkânı sunar.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Video üretimi alanında en güncel özellikleri sunan yapay zeka araçlarından biri Google Lumiere AI⁷⁷ aracıdır. Bu araç yalnızca videodan video veya görüntüden video özellikleri sunmamakta ve aynı zamanda metinden video üretme özelliği ile birçok gelişmiş yapıyı içerisinde barındırmaktadır. Videoları stilize etme özelliği ve mevcut bir videodaki yalnızca bir bölümün değiştirilmesi görevlerini gerçekleştirebilmektedir. Videoların içinde otomatik maskeleyme ve bir insanın yalnızca kıyafetini değiştirme veya başına bir şapka ekleme gibi özellikleri yerine getirebilmektedir. Bu özellikleri ile Lumiere, hareketli görüntü üzerinde oldukça uzun süren iş akışlarını saniyeler içerisinde gerçekleştirebilmektedir.

Alibaba EMO ai⁷⁸ ise sabit bir fotoğrafı hareketli bir videoya dönüştürerek gerçekçi seslendirmeler ile yeniden üretebilmektedir. Duygulu yüz ifadeleri ile hareketli animasyonlar oluşturan bu araç, geçmiş ve bugün arasındaki bağlarında kurulmasında önemli rol oynama potansiyeline sahiptir. Video üretimi için yapay zekâ teknolojilerine odaklanan araçlardan bir diğeri HeyGen'dir⁷⁹. Bu araç, video oluşturma sürecini kolaylaştırmak için üretken yapay zekâyı kullanmaktadır. Bu araç kullanıcıya, pazarlama, sağlık hizmetleri, satış desteği, öğrenme ve geliştirme dahil olmak üzere çeşitli film projelerindeki kullanımlar için 120'den fazla AI avatları, 300'den fazla ses ve 300'den fazla şablon sunmaktadır. Bu durumda gerçek bir stüdyo çekimini ihtiyaç olmadan prodüksiyon aşaması hızlı ve düşük maliyetli bir biçimde tamamlanabilmektedir.

⁷⁶ Aydın Kemal, "Sanat ve Tasarım Bağlamında Yapay Zekâ Tabanlı Görsel Üretimlerde Biçim ve İçerik İlişkisi." *ERKİN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Uluslararası Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi)* 2.1 (2024), ss. 97-117.

⁷⁷ Google, "Lumiere AI," erişim 17 Nisan 2024, <https://lumiere-video.github.io/>

⁷⁸ Alibaba Cloud, "Alibaba Cloud," erişim 17 Nisan 2024, <https://www.alibabacloud.com/tr>.

⁷⁹ HeyGen, "HeyGen," erişim 17 Nisan 2024, <https://www.heygen.com/>.

Görsel üretimi araçları arasında en tartışmalı olanlardan biri Deepfake⁸⁰ aracıdır. Bu aracın anlamı "derin öğrenme" (Deep Learning) ve "sahte" (fake) kelimelerinin birleşmesiyle ortaya çıkan bir terimdir. Bu teknoloji, mevcut videoları ve GAN (Generative Adversarial Networks - Üretici Rakip Ağlar) olarak bilinen öğrenme algoritmalarını kullanarak gerçek insan videolarının değiştirilmesine olanak tanır. Bu süreçte üretilen sonuçlar, çıplak gözle sahte olarak algılanamayacak kadar gerçekçi olabilir. Franganillo (2023), "Deepfake teknolojisi, yaratıcı endüstrilerde insanların yeniden yaratılmasında devrim yarattı" ifadesiyle bu teknolojinin önemini vurgulamaktadır.

Deepfake teknolojisi sinema endüstrisinde birçok kez kullanılmıştır. Örneğin, *Rogue One* (Gareth Edwards, 2016) filminde, Carrie Fisher'ın genç yüzü dijital biçimde yeniden oluşturularak Prenses Leia karakterine hayat verilmiştir. Benzer şekilde, *The Irishman* (Martin Scorsese, 2019)⁸¹ filminde Robert De Niro, Al Pacino ve Joe Pesci'nin yüzleri gençleştirilerek, karakterlerin gençlik hallerinde kendilerini oynamaları sağlanmıştır. Bu teknoloji, genç oyuncular yerine mevcut oyuncuların dijital olarak gençleştirilmesi yoluyla kullanılmıştır. Ayrıca, *Blade Runner 2049* (Denis Villeneuve, 2017)⁸² filminde, orijinal *Blade Runner* (Ridley Scott, 1982)⁸³ filminde yer alan Sean Young'un yüzünün dijital bir versiyonu yaratılmış ve *Indiana Jones and the Dial of Destiny* (James Mangold, 2023)⁸⁴ filminde Harrison Ford'un gençleştirilmiş versiyonu kullanılmıştır. Deepfake teknolojisinin tartışmalı alanları arasında, ölen aktörlerin dijital olarak yeniden canlandırılmasının etik sorunları yer almaktadır. Örneğin, Peter Cushing'in 1994 yılında vefat etmesine rağmen *Rogue One* filminde, Grand Moff Tarkin rolünde dijital olarak yer alması, bir aktörün görüntüsünün onun onayı olmadan kullanılıp kullanılmayacağına dair ciddi tartışmalara yol açmıştır. Bu tür uygulamalar, ölen bir kişinin mirasına ve anısına saygı gösterilip gösterilmediği sorusunu gündeme getirir ve bu kişilerin ailelerinin ya da yasal temsilcilerinin rızasının alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Şekil 3'de sırasıyla Google Lumiere AI, HeyGen ve DeepFakes ile üretilen görsellere ilişkin örnekler aktarılmıştır.

Şekil 3. Google Lumiere AI, HeyGen ve DeepFakes'in ürettiği görseller

Özetle tüm tartışmaları yönleri ile birlikte, videodan videoya (video-to-video) veya görüntüden videoya (image-to-video) üretim yapan yapay zekâ araçları, sundukları imkân ve olanaklar ile film yapımcıları için yeni fırsatlar barındırmaktadır. Bu araçlar, yalnızca mevcut videonun üzerine bir model veya efekt eklemekle kalmamakta aynı zamanda orijinal içeriği analiz edip bu içeriği kullanarak tamamen yeni bir videolar da üretebilmektedir. Bu durum yapay zekânın var olan görüntüleri yeniden yapılandırarak, özgün ve yenilikçi videolar oluşturmasını sağlamaktadır. Bu alanda faaliyet gösteren şirketlerin mali açıdan dünyadaki önemli şirketler olduğu göz önüne alındığında, yapay zekâ ve film yapım süreçlerine ilişkin endüstriyel gelişimin devam edeceğini ön görmek mümkündür.

4.1.3. Ses Prodüksiyonu Araçları

Film yapım sürecinde kullanılabilecek ses prodüksiyonuna ilişkin yapay zekâ araçları, çekim esnasında gerçekleştirilemeyen kayıtların telafisine imkân tanımaktadır. Özellikle doğal ortam seslerinin üretimi, ses efektleri, seslerin optimizasyonu, ses klonlama ve seslendirme gibi alanlarda

⁸⁰ Google, "Deepfake," erişim 17 Nisan 2024. <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.deepworkings.dfstudio>.

⁸¹ Scorsese Martin, yönetmen. *The Irishman*. 2019. <https://www.imdb.com/title/tt1302006/>.

⁸² Villeneuve Denis, yönetmen. *Blade Runner 2049*. 2017. <https://www.imdb.com/title/tt1856101/>.

⁸³ Scott Ridley, yönetmen. *Blade Runner*. 1982. <https://www.imdb.com/title/tt0083658/>.

⁸⁴ Mangold James, yönetmen. *Indiana Jones and the Dial of Destiny*. 2023. <https://www.imdb.com/title/tt1462764/>.

yapımcılara geniş olanaklar sunmaktadır. Bu araçlar profesyonel bir set kurmadan veya profesyonel bir stüdyoya girmeden ses prodüksiyonuna ilişkin tüm süreçleri yönetebilme üretilme imkanına sahiptir. YZ araçları bu yönleri ile maliyet, hız ve teknik yeterlik gibi konularda öne çıkmaktadır. Tablo 3'de sektörel açıdan önemli görülen ses prodüksiyonuna ilişkin yapay zeka araçları özellikleri ile aktarılmıştır.

Tablo 3: Ses Prodüksiyonunda Kullanılan Yapay Zekâ Araçları

Ses Prodüksiyonu Araçları		
Araç Adı	Açıklama	Özellikler
<i>AutoFoley</i>	Texas Üniversitesi'nden John J. Prevost ve Sanchita Ghose tarafından geliştirilmiş, Foley efektleri üretmeye yönelik yapay zekâ tabanlı bir sistemdir.	Filmlerde kullanılan Foley efektlerinin otomatik olarak üretilmesi ile birlikte geniş bir ses çeşitliliği sunar. Çekim esnasında kaydedilemeyen sesleri üretebilir.
<i>Krotos Reformer Pro</i>	Ses efektleri ve Foley seslerini hızlıca oluşturabilen yapay zeka destekli bir araçtır.	Gerçekçi ses efektleri üretimi, seslerin kolayca manipülasyonu ve kapsamlı ses kütüphanesi sunar.
<i>Foley-VAE</i>	İspanya'da geliştirilen yapay zeka tabanlı bir sistemdir. Foley efektlerinin sanatsal çalışmalarını zenginleştirir ve ses varyasyonlarını üretmeyi kolaylaştırır.	Belirli sesleri optimize eder, yeni efektler yaratmaz, mevcut çalışmalarını zenginleştirir. Şu an için çevrim içi ulaşılabilir bir web kaynağı bulunmamaktadır.
<i>Elevenlabs.io</i>	Herhangi bir ses, stil veya dilde yüksek kaliteli konuşmalar üretir. Yapay zekâ ses aracı, insan tonlamalarını ve vurgulamalarını büyük bir doğrulukla sunar. Üretilen sesi bağlama göre ayarlar.	Metinden konuşma, yapay zekâ dublajı ile dil farklılıklarını ortadan kaldırır. Dijital süreçleri daha gerçekçi kılar. Metin aracılığıyla insan sesi ve ses efektleri üretir.
<i>Podcastle ai</i>	Ses ve video oluşturmayı basitleştirerek her iki alanda hizmet sunmaktadır. Bu bölümde ses ile ilgili sunduğu özellikler aktarılmaktadır. Farklı alanlarda hizmet sunan bir araçtır. Film üretim süreçleri için sunduğu özellikler ile önemli görülmektedir.	AI Ses Geliştirici, Sesi Metne Dönüştürme, YZ Metinden Konuşmaya, YZ Ses Klonlama, Arkaplan Gürültüsünün Giderilmesi, Dolgu Sözcüğü Algılama ve YZ Sessizlik Kaldırma özellikleri sunar.
<i>Microsoft Azure</i>	Microsoft Azure, konuşmayı metne dönüştüren bir bulut bilişim hizmetidir. Araç, sesli veriyi metne dönüştürme sürecini optimize eder. Metni sese dönüştürme özelliklerine de sahiptir.	Konuşmaları metne dönüştürür ve metinleri insan sesi ile üretir. Konuşmayı yüksek doğruluk oranıyla metne dönüştürme kapasitesine sahiptir ve doğal ses ile metin üretimi gerçekleştirebilir. Ayrıca konuşulan sesin çevrilmesi gibi özellikler de sunar.
<i>Amazon Polly</i>	Metinleri konuşmaya çeviren özelliğe sahiptir. Gerçekçi ses üretimini ve farklı dil desteklerini içerir. Aynı zamanda videoların deşifre/transkript aşamalarında da kullanılabilir.	Standart ve Nöral Metinden Konuşmaya (NTTS) seslere ek olarak, doğal ve insan sesleri için konuşma kalitesini artıran uzun süreli sesler sunmaktadır.
<i>Lovo</i>	Lovo, metinden konuşmaya teknolojisi sunan web tabanlı bir araçtır. Bu araç, 33 dilde insan sesini yansıtan ve duygusal tonlama yapabilen sesler üretir.	33 dilde ses oluşturma, duygusal ifadeler yansıtabilme özelliklerine sahiptir. Ayrıca çevrim içi video kurgu hizmeti de bulunmaktadır.
<i>Veritone Voice</i>	Veritone Voice, ünlülerin seslerini sentetik olarak oluşturan bir platformdur. Bu sesler, farklı projelerde kullanılmak üzere gerçek zamanlı olarak üretilmektedir.	Ünlü seslerin sentetik olarak oluşturulması ve gerçek zamanlı olarak kullanılmasını sağlar. Ünlü ses klonlama, ticari amaçlı ses kullanımı, telif ücretleri oluşturma hizmetleri sunar.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ses prodüksiyonu alanında yapay zeka araçları önemli özelliklere sahiptir. Bu özellikler arasında müzikal eserlerin oluşturulması, sanatçıların tanınması, ses klonlaması, oda akustiği efektleri, müzikal eğitim ve öneri sistemleri gibi farklı hizmetler bulunmaktadır. Özellikle sinema endüstrisinde, Foley efektleri olarak bilinen ses efektlerinin üretilmesinde ve filmlere entegre edilmesinde yapay zekanın etkisi giderek artmaktadır. Foley efektleri, filmin bir parçası olan ancak çekim sırasında

kaydedilemeyen seslerdir; bu nedenle, post-prodüksiyon aşamasında yeniden yaratılmaları ve filme entegre edilmeleri gerekmektedir.

Günümüze dek yüksek bütçeli yapımlar, foley sesleri için stüdyo kayıtlarına başvururken, düşük bütçeli yapımlar ise ses kütüphanelerinden faydalanmıştır. Ancak günümüzde, yapay zekâ bu alanda önemli değişimlere katkıda bulunma potansiyeline sahiptir. 2020 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde Foley efektleri konusunda uzmanlaşmış, AutoFoley⁸⁵ adı verilen bir YZ sistemi geliştirilmiştir⁸⁶. Bu gelişme foley efektlerinin otomatik olarak üretilmesi anlamına gelmiştir.

Benzer biçimde Krotos Reformer Pro⁸⁷ isimli araca ait Krotos Studio AI Foley motoru, ses materyallerini frekans, tını ve yoğunluk gibi parametreler üzerinden analiz edip düzenlemekte ve doğal, organik bir hissiyat yaratan sesler oluşturmaktadır. Bu sesler, ses kütüphanesini tamamlayan türde ve nüanslı sesler üretme yeteneğine sahip biçimde gerçekçi sesler olarak ifade edilebilir. Araç bu yönleri ile profesyoneller için önemli özelliklere sahiptir.

Yapay Zeka ile Foley efektleri üreten Foley-VAE⁸⁸ adlı bir uygulama geliştirilmiştir. Bu sistem, Foley efektlerinin çok geniş bir yelpazeye sahip olması nedeniyle, belirli önceden seçilmiş sesleri optimize etmeye ve zenginleştirmeye odaklanmaktadır. Foley-VAE, tamamen yeni efektler yaratmaktan ziyade, Foley sanatçısının sanatsal çalışmalarını zenginleştirerek olası varyasyonları keşfetme sürecini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır⁸⁹. Bu uygulama, yapay zeka tarafından oluşturulan Foley efektlerini kullanan ilk İspanyol kısa filmi olan El Testigo (Alberto Kampmann, 2024) ile test edilmiştir. Ancak bu uygulamanın şu an için erişilebilir bir web kaynağı bulunmamaktadır.

Sektörel açıdan en önemli YZ araçlarından biri Elevenlabs.io'dur⁹⁰. Bu araç yazılı metni konuşmaya çevirmesi ve yapay zekâ dublajı gibi özellikleri ile dil farklılıklarını ortadan kaldırmaktadır. YZ aracılığıyla farklı birçok dilde metin komutları ile doğal insan sesi üretilmektedir. Metinden konuşma üretme (Text-to-Speech), kayıtlı bir sesteki yeni konuşma sesleri üretebilme (Speech-to-Speech), dublaj (dubbing), metinden ses efektleri üretebilme (Text to SFX) ve kayıtlı insan sesini temizleyebilme/optimize etme/klonlama (Voice Cloning) özellikleri bulunmaktadır. Kullanımı oldukça kolay biçimde sunulan bu özellikler, film yapım süreçlerini kolaylaştırma açısından önemli görülmektedir.

Ses prodüksiyonuna ilişkin en önemli yapay zeka araçlarından bir diğeri Podcastle ai⁹¹ aracıdır. Bu araç, kayıt stüdyosu, ses editörü, video editörü ve yapay zeka ile ses üretimine ilişkin hizmetler sunmaktadır. Bu bölümde YZ aracının ses prodüksiyonuna ilişkin özelliklerine odaklanılmaktadır. Podcastle ai, YZ ile gürültü giderme, dengeleme, metin düzenleme ve telifsiz müzik kütüphanesi ile sezgisel ses istasyonu özelliklerini sunmaktadır. Ayrıca araç, kayıtlı bir sesteki yeni konuşma sesleri üretebilme, ses klonlama, metinden bir ses üretme gibi özelliklere de sahiptir. Araç çok yönlü yapısı ile özellikle ses prodüksiyonu ve podcast alanında faaliyet yürüten bireyler için oldukça kullanışlı özellikler sunmaktadır.

Microsoft Azure⁹² Microsoft'un otomatik konuşma tanıma veya konuşmayı metne dönüştürme (speech-to-text), metni konuşmaya (text-to-speech) özelliğine sahip aracıdır. Bu araç, 2017 yılında %5,1'lik kelime hatası ile telefon konuşmalarının transkripsiyonunda tarihi bir pozitif dönüm noktasına ulaşmıştır. Bu araç da diğeri konuşmayı metne dönüştürme (speech-to-text) sistemleri gibi bulut bilişim

⁸⁵ AutoFoley Inc. *AutoFoley*. Erişim 17 Nisan 2024, <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.deepworkings.dfstudio>.

⁸⁶ Ghose Sanchita ve Prevost John Jeffrey, "Autofoley: Artificial synthesis of synchronized sound tracks for silent videos with deep learning." *IEEE Transactions on Multimedia* 23 (2020), ss. 1895-1907.

⁸⁷ Krotos Audio, *Reformer Pro*, erişim 17 Nisan 2024, <https://www.krotosaudio.com/reformer-pro/>.

⁸⁸ Deepworkings, *Foley-VAE*, Google Play Store, erişim 17 Nisan 2024, <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.deepworkings.dfstudio>.

⁸⁹ Camara Mateo ve Blanco José Luis, "FOLEY-VAE: Generación de efectos de audio para cine con inteligencia artificial." *arXiv preprint arXiv:2310.15663* (2023).

⁹⁰ ElevenLabs, "ElevenLabs," erişim 17 Nisan 2024, <https://elevenlabs.io/>.

⁹¹ Podcastle AI, "Podcastle AI," erişim 17 Nisan 2024, <https://podcastle.ai/>.

⁹² Microsoft, "Microsoft Azure," erişim 17 Nisan 2024, <https://azure.microsoft.com/en-us>.

platformuna entegre çalışmaktadır. Bu YZ aracı, konuşmayı metne dönüştürme modellerini uyarlama veya yeniden eğitime yeteneği sunmaktadır⁹³. Amazon'a ait Amazon Polly⁹⁴ aracı da derin öğrenmeden yararlanarak doğala yakın insan konuşmasını üretebilmektedir. Geniş bir dil yelpazesinde düzinelere doğala yakın insan sesi üretme kapasitesi ile metinden konuşmaya (text-to-speech) teknolojisinden önemli araçlar arasında sayılmaktadır. Bu araç konuşma stili, konuşma hızı, sesin tizliği ve yüksekliğini ayarlamayı mümkün kılmaktadır. Tüm bu yönleri ile araç yalnızca film yapımcıları için değil iletişim ile ilgili diğer alanlarda faaliyet yürüten şirketler için de önemli özelliklere sahiptir.

Bu teknoloji (text-to-speech), yazılı metni doğala yakın seslendirerek yazılı içeriği duyulabilir hale getirmekte ve bu süreçte dil yapısı ile anlamın doğru bir şekilde yorumlanmasına odaklanmaktadır. Bu sürecin önemli bir parçası, sistemin büyük miktarda konuşulan veriden öğrendiği ve insan konuşmasını taklit etme yeteneğini sürekli olarak geliştirdiği makine öğrenimidir. Metinden konuşma oluşturabilen bir diğer yapay zekâ aracı Lovo'dur⁹⁵. Lovo, internet bağlantısıyla erişilebilen web tabanlı bir araçtır. Metni, yapay zeka aracılığıyla insan sesine dönüştürmektedir. Bu araç, 33 dilde insan sesine dönüştürme, duygusal tonlamaları yansıtma ve 180 farklı ses profili sunma özelliklerine sahiptir. Ancak şimdilik İngilizce dışındaki dillerde üretilen seslerin zaman zaman robotik tonda algılanabilmesi mümkündür. Lovo gibi metinden konuşmaya YZ araçları, film yapımında önemli avantajlar sunar. Metinlerin erken aşamada seslendirilmesiyle, yapımcılar daha hızlı değerlendirme yapabilir ve seslendirme süreçlerini hızlandırabilirler. Bu teknoloji, özellikle hızlı üretim ve düşük bütçeli projelerde maliyete olumlu etki edebilir. Microsoft Azure ve Amazon Polly gibi metinden konuşmaya (text-to-speech) özellikler sunan bu yapay zeka araçları, yönetmen ve yapımcılara, bütçe ve zaman kısıtı olan durumlarda büyük avantaj sağlayabilir. Ayrıca bu teknolojiler birden fazla dilde seslendirme yaparak, filmlerin uluslararası pazarlara uygun hale getirilmesinde yardımcı olur. Farklı dillerde hızlı biçimde seslendirme yapılabilmesi, filmin küresel izleyici kitlesine ulaşmasını da kolaylaştırır.

Metinden ses üretimi teknolojisinin yanı sıra yapay zekânın gelişmesiyle birlikte, ünlü seslerin klonlanarak farklı projelerde kullanılması da mümkün hale gelmiştir⁹⁶. Veritone Voice⁹⁷ bu alandaki araçlardan biri olarak görülmektedir. Veritone Voice, ünlülerin seslerini sentetik olarak oluşturmada ve bu sesler, farklı projelerde kullanılmak üzere gerçek zamanlı olarak üretilebilmektedir. Bu durumda, bir kişinin stüdyoya gidip saatlerce kayıt yapmasına gerek kalmadan, sesinin ticari amaçlarla kullanılmasına olanak tanınmaktadır. Ayrıca, bu süreçten elde edilen gelir, telif ücretleri şeklinde ses sahibine ödenmektedir⁹⁸. Bu teknoloji, filmlerde yapay zeka ile dublaj yapılmasını da mümkün kılmaktadır. Ayrıca yapımcılar sentetik ses teknolojisi sayesinde ünlü sesleri hızlı ve maliyet etkin bir şekilde elde ederek, farklı projelerde çeşitli ton ve tarzlarda kullanabilmektedir. Bu durum özellikle yoğun iş takvimi olan sanatçılarla çalışırken ve post-produksiyon aşamasında seslerin yeniden kaydedilmesi gerektiğinde büyük bir avantaj sağlamaktadır. Diğer yandan bu teknoloji beraberinde manipülasyon ve kötüye kullanım risklerini getirmekte ve dublaj sektöründeki profesyonellerin gelir kaybı taşımasına neden olmaktadır. Özellikle, seslerin izinsiz veya kötü amaçlarla kullanılması hem etik hem de yasal sorunlara yol açabilecek potansiyel tehlikeler içermektedir⁹⁹.

Özetle film yapım süreçlerinin en önemli aşamalarından biri olan ses prodüksiyonu aşaması için üretilen yapay zeka araçları çeşitli ve işlevsel özellikler sunmaktadır. Bu özellikler ile birlikte ses prodüksiyon süreçlerinin tamamında YZ araçlarından faydalanmak mümkün hale gelmiştir. Yaşanan

⁹³ Xiong Wayne, et al., "The Microsoft 2017 conversational speech recognition system." *2018 IEEE international conference on acoustics, speech and signal processing (ICASSP)*. IEEE, 2018.

⁹⁴ Amazon Web Services (AWS), "Amazon Polly," erişim 17 Nisan 2024, <https://aws.amazon.com/tr/polly/>.

⁹⁵ Lovo, "Lovo AI," erişim 17 Nisan 2024, <https://lovo.ai/text-to-speech>

⁹⁶ Frias Claudia López, "The Paradox of Artificial Intelligence in Cinema." In *Comunicação, Artes e Culturas*, edited by F.B. Gil and P.F. Alves, 5–25. CDIG, Cultura Digital, 2024. <https://doi.org/10.23882/cdig.240999>

⁹⁷ Veritone, "Veritone Voice," erişim 17 Nisan 2024, <https://www.veritonevoice.com/>.

⁹⁸ Franganillo Jorge, "La Inteligencia Artificial Generativa y Su Impacto en La Creación de Contenidos Mediáticos." *Methados.Revista de Ciencias Sociales* 11, no. 2 (2023): m231102a10. <http://dx.doi.org/10.17502/mrcs.v11i2.710>.

⁹⁹ Perez Jordi, "Los Actores de Voz Se Unen al Ver Peligrar Su Trabajo por la Inteligencia Artificial." *El País*, 2023. <https://is.gd/UzwnED>.

bu gelişmeler iş akış süreçlerinde değişimlere, iş gücü yapılanmasında yeni süreçlerin yaşanmasına neden olabilir. Aşağıdaki bölümde yapım sonrası (post-produksiyon) aşamada kullanılan yapay zeka araçları incelenecektir.

4.2. Yapım Sonrası (Post-produksiyon) Aşamada Kullanılan Yapay Zeka Araçları

Post-produksiyon, bir filmin üretim sürecinin son aşamasını temsil etmektedir. Post-produksiyon süreci, çekimlerin tamamlanmasının ardından filmin ses miksajının yapılması, çekim materyallerinin, üç boyutlu animasyonların ve özel efekt sahnelerinin sentezlenmesi, görüntü süresinin kısaltılması, ses parçalarının eklenmesi, müziğin uygun noktalara yerleştirilmesi ve gerekli seslendirmelerin yapılması gibi işlemleri içermektedir¹⁰⁰. Bu süreç ağırlıklı olarak teknik işlemleri içermektedir. Tekniğin ve teknolojinin yoğun olarak kullanıldığı bu aşamada yapay zekâ destekli araçların kullanımı oldukça uygundur. YZ araçları zaman ve maliyet tasarrufu sağlayarak kaliteyi artırması ve tekrarlayan görevleri otomatikleştirme kabiliyetleri bulunması nedeniyle bu aşama için verimli biçimde kullanılabilir. Bu kullanım verimliliği artırarak film yapım süreçlerini hızlandıracak ve yaratıcı süreçlere daha fazla odaklanılmasını sağlayacaktır. Bu sebeple yapım sonrası (post-produksiyon) aşamada kullanılan yapay zeka araçlarının incelenmesi önem arz etmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, film yapım sonrası aşamasında kullanılan yapay zekâ araçları video düzenleme (kurgu) araçları ve müzik araçları olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Aşağıdaki bölümde video düzenleme araçları incelenmektedir.

4.2.1. Video Düzenleme (Kurgu) Araçları

Teknolojik gelişmeler, video düzenleme süreçlerinde yapay zekânın sunduğu yenilikçi imkânları artırmıştır. Tarihsel perspektifte, düzenleme teknolojisi manuel kesme işlemlerinden Moviola gibi mekanik cihazlara ve nihayetinde dijital teknolojilere doğru evrilmiştir; günümüzde ise yapay zekâ, bu evrimi daha da ileriye taşımaktadır. Yapay zekâ araçlarının, video düzenleme (kurgu) süreçlerinde film yapımında çığır açan yenilikler sunmaktadır. Bu bağlamda, yapay zekâ tabanlı teknolojiler özellikle zaman alan manuel işlemleri otomatikleştirerek kurgucuların iş yükünü hafifletmekte ve yaratıcılıklarına daha fazla odaklanmalarına olanak tanımaktadır. Ayrıca, video düzenleme süreçlerinde karar verme mekanizmalarını optimize ederek, verimlilik ve doğruluk oranlarını önemli ölçüde artırmaktadır¹⁰¹. Tablo 4'te sektörel açıdan önemli görülen video düzenlemede (kurgu) kullanılan yapay zeka araçları özellikleri ile aktarılmıştır.

Tablo 4: Video Düzenlemede (Kurgu) Kullanılan Yapay Zeka Araçları

Video Düzenleme Araçları		
Araç Adı	Açıklama	Özellikler
<i>Adobe Premiere Pro / Adobe Firefly</i>	Videolara yeni kareler ekler ve klipleri daha uzun hale getirebilir. Ayrıca bir çekimin arka planındaki nesnelere ekleyebilir veya kaldırabilir. Görüntüye uygun müzik bulup ekleyebilir. Kurgu aşamasında otomasyona geçişte en önemli araçlardan biridir.	Üretken video uzatma, videoya yeni nesnelere ekleme, videodan nesnelere kaldırabilme özelliklerine sahiptir. Konuşmayı Metne Dönüştürme, ses kalitesini artırma, YZ ile otomatik kurgu, otomatik renk, otomatik yeniden çerçeveleme imkânı sunar.
<i>Blackmagic DaVinci Resolve</i>	DaVinci Resolve, gelişmiş renk düzeltme, efekt ekleme ve video düzenleme özellikleri sunan bir yazılımdır. Yapay zeka ile sahne analizi ve otomatik düzenleme işlemleri yapar.	Renk düzeltme, sahne algılama ve otomatik düzenleme, yapay zeka tabanlı yüz tanıma ve izleme, Gürültü azaltma ve ses iyileştirme özellikleri sunar.
<i>CapCut</i>	Tüm film üretim aşamalarında YZ hizmeti sunmaktadır. Bu bölümde kurgu ile ilgili kısım açıklanmaktadır. Uzun videoları YZ aracılığıyla otomatik olarak kısaltabilir.	Metin ile video üretir. Videoları YZ ile otomatik olarak kurgular. Ses, video ve kurgu aşaması için birçok farklı hizmet sunar. Gelişim hızı en yüksek YZ aracıdır.

¹⁰⁰ Matt Crowford, "What Is Post-Production? Definition, Tutorials & How To Do It Right." Film Lifestyle, 2018. <https://filmlifestyle.com/what-is-post-production/>.

¹⁰¹ Caballero Jorge, "Hacia una nueva dimensión del montaje cinematográfico: explorando las posibilidades de la inteligencia artificial." *Hipertext. net* 26 (2023), ss. 53-58.

Flawless AI	Dünyanın ilk lisanslı GenAI film düzenleme yazılımıdır. Dublaj ve seslendirme gibi alanlarda görüntünün yeniden üretimini sağlar.	Film dublağı için düzeltme sağlar. Herhangi bir dilde kusursuz dudak senkronizasyonlu filmler oluşturur. Çekim sonrasında sete geri dönmeye gerek kalmaksızın oyuncuların ağızlarını yeni yazılan metinlere senkronize eder.
Magnific AI	Yüksek çözünürlüklü görüntü elde etmek için üretilen YZ teknolojisidir. Düşük çözünürlüklü görüntüleri, güçlü detaylara sahip hale getirebilir.	Düşük çözünürlüklü görüntüleri YZ aracılığıyla yüksek çözünürlüklü ve detaylı hale getirir. Çözünürlük artırma hizmeti sunmanın yanı sıra detayların komut aracılığıyla değiştirilebildiğı bir imkân tanımaktadır.
Colourlab.ai	Çekimlerin renk düzenlemesini ve grup çekimlerini optimize eden YZ aracıdır. Dünyada renklendirme alanında en çok tercih edilen YZ uygulamasıdır.	Otomatik renk düzenleme, grup çekimleri optimize etme, post-produksiyon hızlandırma işlevlerine sahiptir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapay zekâ destekli video düzenleme (kurgu) araçlarından biri olan Adobe Premiere Pro / Adobe Firefly¹⁰², videolara yeni kareler ekleyerek kliplerin süresini uzatma ayrıca bir görüntüdeki arka plan nesnelere ekleyip çıkarma yeteneğine sahip bir platformdur. Bu YZ aracı, kurgu sürecinde otomasyona geçişin en kritik bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Üretken video uzatma, videoya yeni nesnelere ekleme ve mevcut nesnelere kaldırma gibi ileri düzey özellikler sunmaktadır. Ayrıca konuşmayı metne dönüştürme, ses kalitesini iyileştirme, yapay zekâ destekli otomatik kurgu, otomatik renk düzeltme ve otomatik yeniden çerçeveleme gibi çeşitli işlevsellikler de sağlamaktadır. Bu özellikler, video düzenleme süreçlerinde verimliliği artırmak ve yaratıcılığı desteklemek amacıyla tasarlanmıştır.

BlackMagic DaVinci Resolve¹⁰³ yazılımı ise kurgu, renk düzeltme, görsel efektler, hareketli grafikler ve ses post prodüksiyon işlemlerini yapay zeka destekli yapmaya olanak tanımaktadır. DaVinci Resolve, farklı görevler için ayrı yazılımlar öğrenme gereksinimini ortadan kaldırarak, iş süreçlerinin hızını ve kalitesini artırma olanağı sunmaktadır. Bu yazılım, kullanıcıların kaynak kamera kalitesindeki görüntülerle çalışmasına olanak tanıyarak tek bir uygulama ile post prodüksiyon sürecini tamamen yönetebilme imkânı sağlar. Ayrıca bu yapay zeka destekli bu araç, Fairlight ses işleme teknolojisi, 32-bit kayan nokta işleme, patentli YRGB renk bilimi ve HDR iş akışları için geniş renk yelpazesi gibi özellikler sunarak uzun metrajlı filmler ve televizyon programları üzerinde çalışan profesyonellere zaman tasarrufu ve kolaylık sağlayabilme özelliğine sahiptir. Ayrıca videoyu metne dönüştürebilme işlevi ile bir videonun içeriğini metin tabanlı, aranabilir bir transkripte dönüştürür ve kullanıcının nesnelere, seslere, duygularına ve konuşmacılara arayarak video düzenleme yapmasına olanak tanır.

CapCut¹⁰⁴ son yıllarda hızlı bir gelişim gösteren, film üretim süreçlerinde yapay zeka destekli hizmetler sunan, gelişim hızı en yüksek araçlardan biridir. Özellikle kurgu aşamasında, uzun videoları yapay zeka aracılığıyla otomatik olarak kısaltma yeteneğine sahiptir. Metin girdileri kullanarak video üretme ve videoları otomatik olarak kurgulama işlevselliği sunar. Ayrıca, ses, video ve kurgu aşamaları için çeşitli yapay zeka destekli hizmetler sağlamaktadır. Bu özellikler, CapCut'u video düzenleme ve kurgu süreçlerinde verimliliği artıran önemli bir araç haline getirmektedir.

Dünyanın ilk lisanslı GenAI film düzenleme yazılımı olan Flawless AI¹⁰⁵, ise dublaj ve seslendirme gibi alanlarda görüntünün yeniden üretimini sağlayarak, film yapım süreçlerinde önemli bir yenilik sunan video düzenleme (kurgu) yapay zeka araçlarından biridir. Flawless AI'nın DeepEditor ve TrueSync olmak üzere iki yapay zekâ işlevi bulunmaktadır. Flawless AI'nın DeepEditor aracı, film yapım sürecinde gerekli değişiklikleri desteklemek için sıklıkla yapılan set içi yeniden çekimleri ortadan kaldırmaya olanak tanımaktadır. Yüksek maliyetler ve zamanlama zorlukları nedeniyle, bu

¹⁰² Adobe, *Adobe Premiere Pro*, erişim 17 Nisan 2024, <https://www.adobe.com/tr/products/premiere.html>.

¹⁰³ Movavi, "Movavi vs DaVinci Resolve," erişim 27 Ağustos 2024, <https://www.movavi.com/adv/movavi-vs-davinci.html>.

¹⁰⁴ CapCut, "CapCut," erişim 17 Nisan 2024, <https://www.capcut.com/tr-tr/>.

¹⁰⁵ Flawless AI, "Flawless AI," erişim 17 Nisan 2024, <https://www.flawlessai.com/>.

yeniden çekimlerin yapılmaması, genellikle eserin hatalar içermesine neden olabilmektedir. DeepEditor, set geri dönüşüne gerek kalmadan ve montaj aşamasında ödün vermeden, diyalog değişiklikleri yaparak, ekrandaki oyuncuların ağız hareketlerini yeni repliklerle senkronize etme yeteneğine sahiptir. Ayrıca DeepEditor, gerekli diyalog değişikliklerini sorunsuz bir şekilde yapma imkânı sunarken, bir çekimde yakalanan performansı başka bir çekime transfer ederek çekimleri daha da optimize edebilmektedir. Flawless AI'nın TrueSync aracı ise videolardaki ağız hareketlerini gerçekçi bir şekilde değiştirme yeteneği sayesinde, filmlerin farklı dillere uyarlanmasını mümkün kılmaktadır. Bu teknoloji, ses ile görüntüyü uyumlu hale getirerek, aktörlerin izleyiciye sunulan dilde gerçekçi bir şekilde konuşmalarını sağlamaktadır. Böylece, dublaj işlemleri görsel olarak daha tutarlı ve gerçekçi bir biçimde gerçekleştirilebilmektedir. Ayrıca, TrueSync sistemi, film içeriğindeki bazı argo ifadeleri sansürleme gibi bir işlev de sunmaktadır.

Bağımsız girişimciler Javi Lopez ve Emilio Nicolas tarafından geliştirilen Magnific AI¹⁰⁶ aracı da kullanıcılara herhangi bir görüntüyü yüksek çözünürlüklü bir esere dönüştürmesine imkan tanıyan yapay zekâ destekli video düzenleme (kurgu) araçları arasındadır. Magnific AI düşük çözünürlüklü görüntülerin keskinleştirilmesini sağlayan "Yükseltme Modu", renkleri yoğunlaştırmayı sağlayan "Görüntü modu", görüntüdeki istenmeyen gürültüleri ortadan kaldırmayı sağlayan 'Gürültü Azaltma Modu' olmak üzere dört ana moddan oluşmaktadır. Magnific AI 'DeJPEG Modu' JPEG formatındaki görüntülerdeki pikselleşmeyi gidermeye yönelik optimize edilmiş bir yapay zeka aracı olarak da işlev görmektedir.

Tablo 4'de bulunan video düzenleme (kurgu) yapay zeka araçlarından sonuncusu Colourlab.ai¹⁰⁷, çekimlerin renk düzenlemesini ve grup çekimlerini optimize eden ve dünyada renklendirme alanında en çok tercih edilen YZ uygulamasıdır. Colourlab AI kullanıcılar için videodaki renkleri otomatik olarak ayarlayarak nötr, dengeli bir görünüm elde etmelerine olanak tanımaktadır. Bu özellik sayesinde görüntülerin doğal renkleri ve tonları zenginleştirilerek tutarlı ve profesyonel bir görünüm oluşturulmasına imkan tanımaktadır. Colourlab AI'nin pozlama özelliği çekimlerin pozlanması üzerinde hassas kontrol arayan film yapımcıları ve renk uzmanları için çeşitli avantajlar sunmaktadır. Kullanıcıya klipteki ilgilenilen alanın etrafını çizme imkanı sunarak pozlamayı otomatik olarak ayarlatır ve nötr bir 0 stop değeri elde edilebilir. Bu yöntem, görüntünün tam olarak gerektiği yerlerde doğru pozlanmasını sağlar. Şekil 4'te sırasıyla Adobe Premiere Pro, Magnific AI ve Colourlab.ai ile düzenlenen görsellere ilişkin örnekler aktarılmıştır.

Şekil 4. Adobe Premiere Pro, Magnific AI ve Colourlab.ai ile düzenlenen görseller

Sonuç olarak tablo 4'te bulunan video düzenleme (kurgu) yapay zeka araçlarının ortak özelliği, kullanıcıların video düzenleme süreçlerini otomatikleştirerek zaman tasarrufu sağlamalarıdır. Bu araçlar, renk düzenlemeden sahne analizi ve otomatik kurguya kadar geniş bir yelpazede hizmet sunarak, film yapımcılarına ve editörlere daha hızlı ve etkili içerik üretimi imkânı sunar. Sektöre sundukları en büyük avantaj, manuel müdahaleleri en aza indirerek, yüksek kaliteli ve tutarlı sonuçlar elde edilmesini sağlamalarıdır.

4.2.2. Müzik Araçları

Üretilen filmlerin en kritik unsurlarından biri film müzikleridir. Hem maliyet hem de telif hakkı ile ilgili potansiyel sorunlar göz önüne alındığında, film müzikleri yapımcılar için önemli bir risk unsuru oluşturabilir. Bu bağlamda, film müziklerinin uygun şekilde seçilmesi ve kullanılması, filmin başarısı

¹⁰⁶ Magnific AI, "Magnific AI," erişim 17 Nisan 2024, <https://magnific.ai/>.

¹⁰⁷ Colourlab, "Colourlab.ai," erişim 17 Nisan 2024, <https://colourlab.ai/>.

açısından belirleyici bir faktör olarak değerlendirilmektedir¹⁰⁸. Gelişen teknoloji ve yapay zekânın sinema endüstrisine entegrasyonu ile birlikte, müzik üretim yeteneğine sahip yapay zekâ yazılımları ortaya çıkmıştır. Tablo 5’de sektörel açıdan önemli görülen müzik üretimi yapabilen yapay zeka araçları özellikleri ile aktarılmıştır.

Tablo 5: Müzik Yapımında Kullanılan Yapay Zeka Araçları

Müzik Araçları		
Araç Adı	Açıklama	Özellikler
<i>Soundraw</i>	Soundraw, film müzikleri üretmek için yapay zeka kullanır. Telifsiz müzik oluşturma imkanı sağlar ve anında benzersiz ritimler ve şarkılar üretir. Milyonlarca şarkıyı analiz ederek farklı müzik tarzlarını anlamaktadır.	Müzik tarzlarını anlama, özgün ritimler ve şarkılar oluşturma özelliklerine sahiptir.
<i>Amper Music</i>	Amper Music, kullanıcıların belirli parametrelere göre özgün müzik parçaları oluşturmaya olanak tanıyan yapay zeka tabanlı bir araçtır.	Hızlı müzik üretimi, farklı tarz ve türler, özelleştirilebilir müzik ve yüksek kaliteli ses dosyaları oluşturma imkanına sahiptir.
<i>Ecret Music</i>	Ecret Music, video prodüksiyon için müzik oluşturma konusunda kullanıcı dostu bir yapay zeka aracıdır.	Kullanıcı dostu arayüz, farklı tarz ve temalar, hızlı müzik üretimi, özelleştirilebilir müzik kompozisyonu özelliklerine sahiptir.
<i>AIVA</i>	Müzik besteleri için kullanılan bir yapay zeka programıdır. AIVA, derin nöral ağlar kullanarak müzik bestelerindeki modelleri analiz eder ve yeni müzik besteleri oluşturur.	Derin nöral ağlar kullanarak müzik besteleri oluşturur.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çeşitli müzik türlerinde eş zamanlı özgün ritimler ve şarkılar üretebilme kapasitesine sahip olan Soundraw¹⁰⁹, sanatçıların projelerinde telif hakkı gerektirmeyen müzik üretmelerini sağlayan bir yapay zekâ (AI) tabanlı müzik oluşturma aracıdır. Soundraw yapay zekâ aracı, farklı müzik tarzlarını anlamak amacıyla milyonlarca şarkının analiz edilmesi prensibine dayanmaktadır. Platform, kullanıcıların birkaç basit adımla telif hakkı gerektirmeyen müzikler üretmesine olanak sağlamaktadır. Bu durum Soundraw yapay zekâ aracının diğer sanatçıların müzikleri veya sesleri ile değil tamamen stüdyoda üretilmiş özgün içeriklerle eğitilmiş olması sayesinde mümkün olmaktadır. Bu yöntem bu platformun tüm içeriği özgün ve ödünç alınmamış müzikler üretebilme kapasitesine sahip olmasına olanak tanımaktadır. Üretilen müzikler, kullanıcıların şarkılarında, projelerinde ve videolarında kullanılabilir ve herhangi bir platformda telif hakkı engeline takılmadan dağıtılabilir. Ayrıca kullanıcılar, ürettikleri müziklerden elde ettikleri telif gelirlerinden süresiz olarak faydalanma imkânına da sahiptir.

Amper Music¹¹⁰, kullanıcıların dakikalar içinde yüksek kaliteli ve telifsiz özel müzik parçaları oluşturmaya olanak tanıyan yapay zekâ (AI) tabanlı müzik oluşturma araçlarından bir diğeridir. Amper Music'in belirgin özelliklerinden biri, kullanıcıların müzik parçalarını spesifik gereksinimlerine göre hızlı ve kolay bir şekilde özelleştirmelerine olanak tanıyan sezgisel arayüzüdür. Bu arayüz, kullanıcıların tempo, ton ve enstrümantasyon gibi müzikal parametreleri ayarlayarak, projeleriyle uyumlu benzersiz sesler oluşturmaya imkân sağlar. Ek olarak Amper Music, kullanıcılarına yüksek kaliteli ses örnekleri sunarak müzik parçalarına özgün sesler ve efektler eklemeyi mümkün kılmaktadır. Amper Music'in en büyük avantajlarından biri, müzik besteleme sürecini otomatikleştirme kapasitesidir. Yapay zekâ ve makine öğrenimi algoritmalarını kullanarak, platform belirli bir projeye uyum sağlayan yüksek kaliteli müzik parçalarını hızlı bir şekilde üretebilir. Bu özellik, kullanıcıların zaman ve emekten tasarruf etmesini sağlarken, nihai ürünün yüksek kalitede olmasını da güvence altına alır.

¹⁰⁸ Zengin, a.g.m., s. 161.

¹⁰⁹ Soundraw, "Soundraw," erişim 17 Nisan 2024, <https://soundraw.io/>.

¹¹⁰ Amper Music, "Amper Music," erişim 17 Nisan2024, <https://welcome.ai/solution/amper>.

Ecret Music¹¹¹, kullanıcıların tercihlerine göre özelleştirilebilen telifsiz müzik parçaları üretmek üzere geliştirilen bir diğer yapay zekâ (AI) tabanlı bir müzik oluşturma aracıdır. Kullanıcılara çeşitli sahneler, ruh halleri ve müzik türleri arasından seçim yapabilme imkânı tanıyan bu platform yapılan seçimler doğrultusunda müzik kompozisyonları oluşturma presnsibine dayanmaktadır. Her seçim, farklı müzikal sonuçlar üretmek geniş bir müzik deseni çeşitliliği sağlamaktadır. Platform, oluşturulan müziklerin enstrüman karışımı ve yapısı üzerinde yapılacak değişikliklerle daha da özelleştirilebilir hale gelmesine imkân tanımaktadır. Ecret Music ile üretilen müzikler, kullanıcıların içeriğine uygun olarak ses seviyesi veya uzunluk açısından da ayarlanabilme inkanı tanımaktadır. Ayrıca müzik, bir oyun, video veya podcast'e entegre edildiğinde, kullanıcıya şarkı sözleri ekleme veya karıştırma gibi ek düzenlemeler yapılabilme olanağı da sunmaktadır.

AIVA¹¹² ise müzik besteleme tarihinde yer alan 30.000'den fazla dizi ve tiyatro müziğini analiz ederek öğrenmiş bir yapay zekâ (AI) tabanlı müzik oluşturma programıdır. Bu platform derin nöral ağlar kullanarak, bestelerdeki modelleri ve yapıları inceleyerek mevcut müziklerdeki çeşitli ölçütleri temel almaktadır. Bu süreçte, müzik parçalarında hangi notaların sıralanması gerektiğini belirlemeye çalışır. AIVA, bu çıkarımlar doğrultusunda başarılı sonuçlar elde ettiğinde, belirli bir müzik türü için matematiksel kurallar oluşturur ve kendi özgün bestelerini oluşturma yeteneğine sahip olur¹¹³. AIVA tarafından bestelenen "Among the Stars" adlı bilim kurgu film müziğinin Hollywood'da John Beal tarafından yönetilen CMG orkestrası tarafından kaydedilmesi, yapay zekânın müzik besteleme alanındaki potansiyelini, gelişimini ve başarılarını göstermektedir. Aynı zamanda, özelinde bu tür teknolojilerin müzik endüstrisinde nasıl yer edinebileceğini göstererek yapay zekâ destekli müziklerin endüstriyel standartlara uygunluk açısından değerlendirilmesi ve kabul görmesi açısından önemli bir örnektir.

Sonuç

Dijitalleşme ile birlikte yapay zekâ teknolojileri, film yapım sürecine entegre edilerek sinema endüstrisinin geleceğini şekillendirmeye başlamıştır. Bu araçlar, geleneksel tekniklerin verimliliğini artırarak karmaşık görevlerin otomatikleştirilmesine ve analiz süreçlerinin hızlandırılmasına olanak tanımaktadır. Böylece film yapımcıları için daha geniş bir yaratıcılık alanı sunarak, üretim süreçlerinde daha yüksek kalite ve hassasiyet sağlanmasına da katkıda bulunmaktadır. Yapımcılardan senaristlere kadar endüstri çalışanlarının bu teknolojilerin ne olduğunu, nasıl kullanılacağını ve hangi aşamalarda uygulanabileceğini yeterince bilmesi sektörde YZ'nin potansiyelinden tam anlamıyla faydalanılmasına olanak tanıyacaktır. Bu nedenle bu çalışma, yapay zekâ ve sinema arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve film yapım sürecinin üretim (production) ve yapım sonrası (post-production) aşamalarında kullanılan yapay zekâ uygulamalarını ortaya koymayı ve sınıflandırmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, film yapım süreçlerinde çalışanlar ve bu endüstriyle ilgilenen kişiler için, bu teknolojilerin hangi aşamalarda ve nasıl kullanılabilmesine dair farkındalık oluşturmayı ve süreçte karşılaşılan bilgi eksikliklerini gidermeye yönelik öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

Bu kapsamda film endüstrisinde kullanılan yapay zekâ araçları film yapım sürecinin üretim (production) aşamasında metin tabanlı yapay zeka araçları, görsel üretimi yapay zeka araçları ve ses prodüksiyonu yapay zeka araçları olmak üzere üç kategoride toplanmıştır. Metin tabanlı yapay zekâ araçları, çeşitli süreçlerde önemli teknolojik çözümler sunmaktadır. Bu araçlar arasında metinden görüntü (text-to-image) üretme teknolojisi (DALL-E, Stable Diffusion, Midjourney gibi) metinsel girdilerden görüntü oluşturma yeteneğine sahipken, metinden video (text-to-video) yapay zekâ araçları ise (OpenAI Sora, Runway ML Gen-3 gibi) metni video içeriğine dönüştürerek yaratıcı medya üretiminde geniş bir kullanım alanı sunmaktadır. Bu teknolojiler, hem üretkenliği artırmakta hem de yaratıcı süreçlere katkıda bulunmaktadır. Diğer kategori olan, görsel üretimi yapan yapay zeka araçları görüntüleri videoya dönüştürme (image-to-video) teknolojisi (Google AI Lumiere, Alibaba EMO ai,

¹¹¹ Ecret Music, "Ecret Music," erişim 17 Nisan2024, <https://ecretmusic.com/>.

¹¹² AIVA, "AIVA," erişim 17 Nisan2024, <https://www.aiva.ai/>.

¹¹³ Barreay Pierre, "How AI Could Compose a Personalized Soundtrack to Your Life." *TED 2018*, 2018. https://www.ted.com/talks/pierre_barreau_how_ai_could_compose_a_personalized_soundtrack_to_your_life?subtitle=en.

HeyGen gibi), bir videoyu metin veya video tabanlı girdilere dayandırarak başka bir videoya dönüştürme yetkinliği sağlayan videodan videoya (video-to-video) yapay zekâ araçları (Google AI Lumiere, Invideo.io gibi) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araçlardan üçüncü kategoriyi oluşturan ses prodüksiyon araçlarında konuşma sentezi, diğer bir deyişle metni konuşmaya dönüştürme yapay zekâ teknolojisi öne çıkmaktadır. Bu teknoloji, metinden konuşmaya (text-to-speech) sistemleriyle, yazılı metni doğal ve akıcı bir şekilde seslendirerek dijital içeriğin işitsel hale getirilmesini sağlamaktadır. Lovo ve Veritone Voice gibi YZ araçları metinden konuşma teknolojisi sunan web tabanlı yapay zekâ aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca (Elevenlabs io, AutoFoley, Foley-VAE, Krotos Reformer Pro, AIVA vd.) ise sanatçıların tanınması, ses klonlaması, oda akustiği etkileri, müzikal eğitim ve öneri sistemleri gibi farklı alanlarda etkin rol oynayarak sektörde ses prodüksiyon alanına çeşitli katkılarda bulma yeteneğine sahiptir.

Film endüstrisinde kullanılan yapay zekâ araçları film yapım sonrası (Post-production) aşamasında video düzenleme (kurgu) yapay zeka araçları ve müzik araçları olmak üzere iki kategoride toplanmıştır. Video düzenleme (kurgu) yapay zeka araçları sektörde video düzenleme sürecinde yeni imkanlar sunarak yalnızca zaman ve maliyet tasarrufu sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda yaratıcı süreçleri de destekleyerek film yapımında devrim niteliğinde yenilikler sunmaktadır¹¹⁴. Bu kategoride film çekimlerinin renk düzenlemesini ve grup çekimlerini optimize eden Colourlab.ai, fotoğraf düzenleme, video montajı, içerik oluşturma, nesne tanıma, yüz algılama, renk düzeltme gibi işlemleri otomatik olarak yapan Adobe Premiere Pro, kullanıcıların düşük çözünürlüğü görüntüleri detaylara sahip yüksek çözünürlük görüntülere çeviren Magnific ai gibi yapay zeka araçları hakkında bilgi verilmiştir. Müzik yapay zekâ araçları kategorisinde ise ses karıştırma işlemlerini gerçekleştiren Izotope Neutron, yaratıcıların ve sanatçıların projeleri için telifsiz müzik üretmelerine olanak tanıyan Soundraw ve belirli parametrelere göre özgün müzik oluşturmaya imkân tanıyan Amper Music yapay zeka araçlarına ilişkin bilgiler sunulmuştur.

Genel olarak, film endüstrisinde YZ kullanımı film yapım sürecinin kalitesini ve verimliliğini artırma potansiyeline sahip olsa da, iş gücü kaybı, önyargılar, etik meseleler ve veri gizliliği ile ilgili etik kaygılar ve zorlukları da ortaya çıkarmaktadır¹¹⁵. Başlıca etik endişelerden biri, yapay zekanın film endüstrisindeki iş kayıplarına potansiyel etkisidir. Yapay zeka, film yapım sürecine derinlemesine etki ettikçe, günümüzde insan gücüyle yapılan bazı iş akış süreçleri anlamsız hale gelebilir. Bu durum, işgücü ve daha geniş ekonomi üzerinde önemli bir etki yaratabilir. Potansiyel etkilerin dikkate alınması ve bu tür geçişler sırasında çalışanlara destek olmak için atılacak adımların belirlenmesi önemlidir. Ayrıca filmlerde yapay zeka kullanımının etik sonuçları ve yaratıcılık üzerindeki etkileri konusunda da endişeler vardır. Yapay zeka, film yapımında verimliliği ve üretkenliği artırabilse de, yönetmenlerin ve senaristlerin yaratıcılığının ve sanatsal vizyonunun yerini alamayacağı aşikardır. Bu nedenle, film yapımcılarının yapay zekaya tüm iş akışlarını bırakmaması, hikaye anlatımını ve film yapım sürecini geliştirmek için bir araç olarak kullanması önemlidir. Sinema, izleyiciyle bağ kurmak için büyük ölçüde duygulara ve hikaye anlatımına dayanan bir iletişim aracıdır. Sinemada yapay zeka ve makine öğreniminin kullanımı, deepfake'ler veya diğer gerçeklik manipülasyonları sorunlarını ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunlar, olumsuz etkileri önlemek için dikkatlice ele alınmalı ve yönetilmelidir.

Bu çalışma film yapım süreçlerinin yapım ve yapım sonrası aşamaları ile sınırlıdır. Bu nedenle gelecek çalışmalarda, yapım öncesi aşama, dağıtım ve gösterim aşamalarında kullanılma potansiyeline sahip yapay zeka araçlarının incelenmesi önerilmektedir. Tüm bunlarla birlikte yapay zeka araçlarını bir sınıflandırma ile ortaya koyan bu çalışmanın sınırlılıkları yeni çalışmalar için bir fırsat sunmaktadır. Yapay zeka çalışmalarının gelecek çalışmalarda izleyici araştırmaları ve alımlama analizleri kullanılarak hedef kitle nezdinde sürdürülmesinin YZ çalışmalarına yeni bir perspektif sunacağı düşünülmektedir.

¹¹⁴ Frias, a.g.m.

¹¹⁵ Anderson Kayla, Andrew Roggeman, ve Joseph Fuller. "Artificial Intelligence and Film: A Journey in Public Perception from 1960 to the Present Day." (2024).

Kaynakça

- Adobe. Adobe Premiere Pro. Erişim 17 Nisan 2024. <https://www.adobe.com/tr/products/premiere.html>.
- AIVA. "AIVA." Erişim 17 Nisan 2024. <https://www.aiva.ai/>.
- ANDERSON, Kayla, ANDREW Roggeman, ve JOSEPH Fuller, "Artificial Intelligence and Film: A Journey in Public Perception from 1960 to the Present Day." (2024).
- AKALIN, Betül ve VERANYURT Ülkü, "Sağlıkta Dijitalleşme ve Yapay Zekâ." *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi* 2, no.2 (2020), ss. 128-137.
- ALEXANDRU, Capatina, MAHER Kachour, JESSICA Lichy, ADRIAN Micu, ANGELA-ELIZA Micu, & FEDERICA Codignola, "Matching the Future Capabilities of an Artificial Intelligence-Based Software for Social Media Marketing with Potential Users' Expectations." *Technological Forecasting & Social Change*, 151(2020).
- Alibaba Cloud. "Alibaba Cloud." Erişim 17 Nisan 2024. <https://www.alibabacloud.com/tr>.
- Amazon Web Services (AWS). "Amazon Polly." Erişim 17 Nisan 2024. <https://aws.amazon.com/tr/polly/>.
- Amper Music. "Amper Music." Erişim 17 Nisan 2024. <https://welcome.ai/solution/amper>.
- ARF, Cahit, "Makine düşünebilir mi ve nasıl düşünebilir." *Atatürk Üniversitesi-Üniversite Çalışmalarını Muhite Yayıma ve Halk Eğitimi Yayınları Konferanslar Serisi 1* (1959), ss. 91-103.
- ARSLAN, Kürşat, "Eğitimde Yapay Zekâ ve Uygulamaları." *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi* 11, no. 1 (2020), ss. 71-88.
- ARTUT, Selçuk, "Yapay Zekâ Olgusunun Güncel Sanat Çalışmalarındaki Açılımları." *İnsan ve İnsan* 6, no. 22 (2019), ss.767-783.
- ASLAN, Tamer ve AYDIN Kemal, "Metinden görüntü üretme potansiyeli olan yapay zekâ sistemleri sanat ve tasarım performanslarının incelenmesi." *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty* 42.2 (2023), ss. 1049-1198.
- AutoFoley Inc. *AutoFoley*. Erişim 17 Nisan 2024. <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.deepworkings.dfstudio>
- AYDEMİR, Mustafa ve FETAH Vedat, "Yapay Zekânın Dijital Hikayeleştirme ve Senaryo Tasarımında Kullanımı: Kısa Film Uygulamalı Bir Araştırma." *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* no. 58 (2023), ss. 255-275.
- BARREAU, Pierre, "How AI Could Compose a Personalized Soundtrack to Your Life." *TED 2018*, 2018. https://www.ted.com/talks/pierre_barreau_how_ai_could_compose_a_personalized_soundtrack_to_your_life?subtitle=en.
- BASHA, Mahabub, "Impact of Artificial Intelligence on Marketing." *East Asian Journal of Multidisciplinary Research* 2, no. 3 (2023), ss. 993-1004.
- BAYER ÇANGA, Elif, "Yapay Zekâya Ne Öğretiyoruz: Bilim Kurgu Sinemasında Kadın Robot Temsili." *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 11, no. 2 (2021), ss. 603-620.
- BELLMAN, Richard, *An Introduction to Artificial Intelligence: Can Computer Think?* New York: Boyd & Fraser Pub, 1978.
- BF Productions. "Yapay Zekâ ile Video Kurgusu Yapmak: Geleceğin Sanatı." Erişim Tarihi: 20 Mart 2024. <https://bf.productions/blog/yapay-zekâ-ile-video-kurgusu-yapmak-gelecegin-sanati>.
- BOSKER, Bianca, "A Machine Reviews a Film Made by a Machine." HuffPost. Erişim Tarihi: 26 Mart 2024. https://www.huffpost.com/entry/cleverbot-chris-wilson-do-you-love-me-film_b_2623629.
- CABALLERO, Jorge, "Hacia una nueva dimensión del montaje cinematográfico: explorando las posibilidades de la inteligencia artificial." *Hipertext. net* 26 (2023), ss.53-58.
- CÁMARA, Mateo ve BLANCO José Luis, "FOLEY-VAE: Generación de efectos de audio para cine con inteligencia artificial." *arXiv preprint arXiv:2310.15663* (2023).
- CapCut. "CapCut." Erişim 17 Nisan 2024. <https://www.capcut.com/tr-tr/>.

- CARTWRIGHT, Steaven, *Pre-Production Planning for Video, Film, and Multimedia Volume 1*. USA: Focal Press, 1996.
- CEVHER, Emrah ve AYDIN Yavuz, "Yapay Zekânın Şafağında Sinema: Morgan Filmi Fragmanı Örneği." *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 8, no. 1 (2020), ss. 614-642.
- CEVHER, Emrah ve YAĞIZ Aydın, "Yapay Zekânın Şafağında Sinema: Morgan Filmi Fragmanı Örneği." *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 8, no. 1 (2020), ss. 614-642.
- CHAI, Wenjuan, "AI Animation: Principle and Creative Practice of the Stable Diffusion Model." *ICIDC 2023: Proceedings of the 2nd International Conference on Information Economy, Data Modeling and Cloud Computing, ICIDC 2023, June 2-4, 2023, Nanchang, China*. European Alliance for Innovation, 2023.
- Colourlab. "Colourlab.ai." Erişim 17 Nisan 2024. <https://colourlab.ai/>.
- COŞKUNER, Ayça, "Sinemanın Denetimsiz Teknolojiyle Sınava: Yapay Zekânın Film Endüstrisine Etkisi." *Türkiye Film Araştırmaları Derneği* 3, no.1 (2023), ss. 32-47.
- ÇELEBİ, Emin ve GÜLTEKİN Abdulrezzak. "Ontolojik Sınırların Belirsizliği: Yapay Zekâ, Mit ve Her (Aşk) Filmi Üzerinden Bir Değerlendirme." *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi* 6, no. 1 (2020), ss. 40-46.
- DAMIOLI, Giacomo, ROY Vincent Van ve VERTESY Daniel, "The Impact of Artificial Intelligence on Labor Productivity." *Eurasian Business Review* 11 (2021), ss. 1-25.
- DAVIES, Aran, "How Actors Will Benefit from Using AI: Artificial Intelligence in Film Industry." Sofy.tv. Erişim Tarihi: 20 Mart 2024. <https://sofy.tv/blog/artificial-intelligence-filmindustry/>.
- DeepBrain. "AI Studios." Erişim 17 Nisan 2024. <https://www.deepbrain.io/aistudios>.
- Deepworkings. *Foley-VAE*. Google Play Store. Erişim 17 Nisan 2024. <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.deepworkings.dfstudio>.
- DEMİREL, Barış, "Yapay Zekâ Sayesinde Artık Kurgu Bilmenize Gerek Yok." Erişim Tarihi: 20 Mart 2024. <https://www.barisdemirel.com/single-post/yapay-zekâ-sayesinde-art%C4%B1k-kurgu-bilmenize-gerek-yok>.
- DHARIWAL, Prafulla, and ALEXANDER Nichol, "Diffusion models beat gans on image synthesis." *Advances in neural information processing systems* 34 (2021), ss. 8780-8794.
- Ecret Music. "Ecret Music." Erişim 17 Nisan 2024. <https://ecretmusic.com/>.
- EInVideoio. "AI Video Editor." Erişim 17 Nisan 2024. <https://invideo.io/ai/>.
- ElevenLabs. "ElevenLabs." Erişim 17 Nisan 2024. <https://elevenlabs.io/>.
- EROL, Ece ve EROL Murat, "Film Yapımında Yapay Zekâ Kullanımı." In *Yeni Medya Çalışmaları ve Yapay Zekâ-I*, edited by Doğan Yengin and Tuğrul Bayrak, 199-230. Ankara: Iksad Publications, 2024.
- FERNANDES, Elizabeth, MORO Sérgio ve CORTEZ Paulo, "Data Science, Machine Learning and Big Data in Digital Journalism: A Survey of State-of-the-Art, Challenges and Opportunities." *Expert Systems With Applications*, 221 (2023), ss. 1-20.
- Flawless AI. "Flawless AI." Erişim 17 Nisan 2024. <https://www.flawlessai.com/>.
- FRANGANİLLO, Jorge, "La Inteligencia Artificial Generativa y Su Impacto en La Creación de Contenidos Mediáticos." *Methaodos.Revista de Ciencias Sociales* 11, no. 2 (2023): m231102a10. <http://dx.doi.org/10.17502/mrcs.v11i2.710>.
- FRÍAS, Claudia López, "The Paradox of Artificial Intelligence in Cinema." In *Comunicação, Artes e Culturas*, edited by F.B. Gil and P.F. Alves, 5-25. CDIG, Cultura Digital, 2024. <https://doi.org/10.23882/cdig.240999>
- GEGEZ, A. Ercan, *Pazarlama araştırmaları*. Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ, 2007, s. 37.
- GHOSE, Sanchita ve PREVOST John Jeffrey, "Autofoley: Artificial synthesis of synchronized sound tracks for silent videos with deep learning." *IEEE Transactions on Multimedia* 23 (2020), ss. 1895-1907.
- Google. "Deepfake." Erişim 17 Nisan 2024. <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.deepworkings.dfstudio>.

- Google. "Lumiere AI." Erişim 17 Nisan 2024. <https://lumiere-video.github.io/>
- GÖZÜBÜYÜK, Barış, "Yapay Zekânın Meydana Getirdiği Fikri Ürünlere İlişkin 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki Sorunlar ve Çözüm Önerileri." *Kırıkkale Hukuk Mecmuası* 1, no.1 (2021), ss. 54-81.
- HAUGELAND, John, *Artificial intelligence: The very idea*. MIT press, 1989.
- HeyGen. "HeyGen." Erişim 17 Nisan 2024. <https://www.heygen.com/>.
- HONTHANER, Eve Light, *The complete film production handbook*. Routledge, 2013.
- ILICAK, AYDINALP Şükran Güzin, "Halkla İlişkiler Perspektifiyle Yapay Zekâ (AI)." *Turkish Studies-Social Sciences*, 15, no.4 (2020), ss. 2283-2300.
- Krotos Audio. *Reformer Pro*. Erişim 17 Nisan 2024. <https://www.krotosaudio.com/reformer-pro/>.
- KUŞÇU, Ertan, "Çeviride Yapay Zekâ Uygulamaları." *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* no. 30 (2015), ss. 45-58.
- Lovo. "Lovo AI." Erişim 17 Nisan 2024. <https://lovo.ai/text-to-speech>
- MABROOK, Mourad, KHALİL Hussein ve HUSSEİN Aziza, "Artificial Intelligence Based Cooperative Spectrum Sensing Algorithm for Cognitive Radio Networks." *Procedia Computer Science*, 163 (2019), ss. 19-29.
- Magnific AI. "Magnific AI." Erişim 17 Nisan 2024. <https://magnific.ai/>.
- MANGOLD, James, yönetmen. *Indiana Jones and the Dial of Destiny*. 2023. <https://www.imdb.com/title/tt1462764/>.
- Matt Crowford, "What Is Post-Production? Definition, Tutorials & How To Do It Right." *Film Lifestyle*, 2018. <https://filmlifestyle.com/what-is-post-production/>.
- MINTZ, Yoav ve RONIT Brodie, "Introduction to artificial intelligence in medicine." *Minimally Invasive Therapy & Allied Technologies* 28, no. 2 (2019), ss. 73-81.
- Microsoft. "Microsoft Azure." Erişim 17 Nisan 2024. <https://azure.microsoft.com/en-us>
- MidJourney. "MidJourney." Erişim 17 Nisan 2024. <https://www.midjourney.com/home>.
- MORRIS, Sophie, "What is a Deepfake? Proposal to Criminalise Fake Pornographic Images." *Evening Standard*, 2 Şubat 2024. Erişim Tarihi: <https://www.standard.co.uk/news/uk/what-is-a-deepfake-proposal-criminalise-fake-pornographic-images-b1011065.html>.
- Movavi. "Movavi vs DaVinci Resolve." Erişim 17 Nisan 2024. <https://www.movavi.com/adv/movavi-vs-davinci.html>.
- NEWITZ, Annalee, "Movie Written by Algorithm Turns Out to Be Hilarious and Intense." *Ars Technica*. 30 Mayıs 2021. Erişim Tarihi: 26 Mart 2024. <https://arstechnica.com/gaming/2021/05/an-ai-wrote-this-movie-and-its-strangely-moving/>.
- OPDAHL, Andreas, TESSEM Bjørnar, DANG-NGUYEN Duc-Tien, MOTTA Enrico, SETTY Vinay, THRONDSSEN Eivind, TVERBERG Are ve TRATTNER Christoph, "Data Science, Machine Learning and Big Data in Digital Journalism: A Survey of State-of-the-Art, Challenges and Opportunities." *Expert Systems With Applications* 221 (2023), ss. 1-21.
- OpenAI. "Sora: Yapay Zeka Araçları ve Kaynaklarının İndeksi." Erişim 17 Nisan 2024. <https://openai.com/index/sora/>.
- OpenAI. "DALL-E 3." Erişim 17 Nisan 2024. <https://openai.com/index/dall-e-3/>.
- ÖZUYAR, Ali. *Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- PÉREZ, Jordi, "Los Actores de Voz Se Unen al Ver Peligrar Su Trabajo por la Inteligencia Artificial." *El País*, 2023. <https://is.gd/UzwnED>.
- PİRİM, Harun, "Yapay Zekâ" *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* 1, no.1, (2006), ss. 81-93.
- Podcastle AI. "Podcastle AI." Erişim 17 Nisan 2024. <https://podcastle.ai/>.

- POWERS, Courtney, DEVARAJ Ashwin, ASHQEEN Kaab, DONTULA Aman, JOSHI Amit, SHENOY Jayanth, MURTHY Dhiraj, "Using Artificial Intelligence to Identify Emergency Messages on Social Media during a Natural Disaster: A Deep Learning Approach." *International Journal of Information Management Data Insights* 3, no.1 (2023), ss. 1-11.
- RAJARAMAN, Vaidyeswaran, "JohnMcCarthy—Father of artificial intelligence." *Resonance* 19 (2014), ss. 198-207.
- Runway. "Introducing Gen-3 Alpha." Erişim 17 Nisan 2024. <https://runwayml.com/research/introducing-gen-3-alpha>.
- RUSSELL, Stuart ve PETER Norvig, *Artificial intelligence: a modern approach*. Pearson, 2016.
- RUSSO, Irene, "Creative text-to-image generation: suggestions for a benchmark." *Proceedings of the 2nd International Workshop on Natural Language Processing for Digital Humanities*. 2022.
- SAHARIA, Chitwan, et al., "Photorealistic text-to-image diffusion models with deep language understanding." *Advances in neural information processing systems* 35 (2022), ss. 36479-36494.
- SCORSESE, Martin, yönetmen. *The Irishman*. 2019. <https://www.imdb.com/title/tt1302006/>
- SCOTT, Ridley, yönetmen. *Blade Runner*. 1982. <https://www.imdb.com/title/tt0083658/>.
- SONG, Junrong ve DAVID Yip, "Exploring the Intersection of AI Art and Film: A Case Study of Giant." *2023 IEEE International Conference on Multimedia and Expo Workshops (ICMEW)*. IEEE, 2023.
- Soundraw. "Soundraw." Erişim 17 Nisan 2024. <https://soundraw.io/>.
- SOYKAN, Behti, "Türk Girişim Şirketi DeepZen, Yapay Zekâya Dublaj Yaptırıyor!" TeknoTalk. Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024. <https://www.teknotalk.com/turk-girisim-sirketi-deepzen-yapay-zekaya-dublaj-yaptiriyor-134696/>.
- Stability AI. "Stability AI." Erişim 17 Nisan 2024. <https://stability.ai/>.
- SUCU, İpek, "Yapay zekânın toplum üzerindeki etkisi ve yapay zekâ (AI) filmi bağlamında yapay zekâya bakış." *Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi* 2 no. 2 (2019), ss. 203-215.
- TURAN, Nefise Sinem, "Bilim Kurgu Sinemasında Yapay Zekâ-İnsan Etkileşimi: Aşk Temalı Filmlerin Analizi." (Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018).
- TÜRKGELDİ, Süleyman Kıvanç. "Yapay Zekâ ve Kurgu Üzerine Bir Sorgulama, Yapay Zekâ ve Sinema: Yapay Zekâ Çağında Sinema." In *Yapay Zekâ Çağında Sinema*, edited by Ferhat Zengin. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları, 2022.
- UĞUR, Aybars ve KINACI Ahmet Cumhuri, "Yapay Zekâ Teknikleri ve Yapay Sinir Ağları Kullanılarak Web Sayfalarının Sınıflandırılması." In *XI. Türkiye'de İnternet Konferansı (inet-tr'06)*, Ankara, 1(4), 2006.
- Veritone. "Veritone Voice." Erişim 17 Nisan 2024. <https://www.veritonevoice.com/>.
- VILLENEUVE, Denis, yönetmen. *Blade Runner 2049*. 2017. <https://www.imdb.com/title/tt1856101/>.
- WACH, Elise ve RICHARD Ward, "Learning about qualitative document analysis." (2013).
- WOLFF, Justus, PAULING Josch, KECK Andreas ve BAUMBACH Jan. "The Economic Impact of Artificial Intelligence in Health Care: Systematic Review." *Journal of Medical Internet Research* 22, no.2 (2020), ss. 1-8.
- XIONG, Wayne, et al., "The Microsoft 2017 conversational speech recognition system." *2018 IEEE international conference on acoustics, speech and signal processing (ICASSP)*. IEEE, 2018.
- YALÇIN KAYIKÇI, Meltem ve KUTLUK BOZKURT, Ayşegül, "Dijital Çağda Z ve Alpha Kuşağı, Yapay Zekâ Uygulamaları ve Turizme Yansımaları." *Sosyal Bilimler Metinleri* 1, no.1 (2018), ss. 54-64.
- YENGİN, Deniz ve BAYRAK Tamer, *Yeni Medya Çalışmaları ve Yapay Zekâ-I*. Ankara: Iksad Publications, 2024.
- YILDIZ, Enginca, "İletişim Alanındaki Yapay Zekâ Konulu Tezlerin İncelenmesi." *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13, no. 3 (2021), ss. 606.

YILMAZ, Mehmet ve TURAN Nefise Sinem, "Zekâ Yapay Ama Aşk Doğal: Bilim Kurgu Sinemasında Yapay Zekâ- İnsan Aşkının Temsili." *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (AKİL) 30 (2018)*, ss. 281-300.

ZENG, Shenglai, et al, "Hfedms: Heterogeneous federated learning with memorable data semantics in industrial metaverse." *IEEE Transactions on Cloud Computing* 11, no. 3 (2023), ss. 3055-3069.

ZENGİN, Ferhat, "Akıllı Makine Çağı Sinemasına Giriş: Sinema Sanatında Yapay Zekâ Teknolojilerinin Kullanımı" *İletişim Çalışmaları Dergisi* 6, no.2 (2020), ss. 151-177.

ZHANG, Caiming ve YANG Lu, "Study on artificial intelligence: The state of the art and future prospects." *Journal of Industrial Information Integration* 23 (2021) ss. 100-124.

KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA'NIN SADRAZAMLIGINDA OSMANLI- VENEDİK MÜCADELESİ*

Samet TINAS**

Öz: Köprülü Mehmed Paşa, Osmanlı tarihinin en mühim sadrazamlarından biridir. Sadarete geldiği 1656 senesi; devlette merkezî otoritenin zayıfladığı, art arda değişen veziriazamlar sebebiyle siyasi istikrarsızlığın had safhaya çıktığı, devlet adamlarının kendi aralarında hizipleştiği, bütçenin açık verip bir türlü toparlanamadığı ve nihayet Venedik ablukasının payitahtı tehdit ettiği bir dönemdi. Yaşı oldukça ilerlemesine ve pek de ön plana çıkan bir devlet adamı olmamasına rağmen, IV. Mehmed'in güvenini kazanan ve ileri sürdüğü şartları kabul ettirerek sadaret makamına geçmiş olan Köprülü Mehmed Paşa'nın önündeki en büyük problem Venedik ablukasıydı. Bilhassa Venediklilerle 1645'ten itibaren devam eden Girit Savaşı, Köprülü Mehmed Paşa'nın vezaret mührünü eline aldığı tarihte Osmanlıların hayli aleyhinde seyrediyordu. Öyle ki Venediklilerle yapılan mücadelede Bozcaada ve Limni kaybedilmiş, Çanakkale Boğazı abluka altına alınmış, bu sebeple İstanbul'un iâşesi dahi sıkıntıya düşmüş ve kıtlık baş göstermeye başlamıştı. Bu çalışmada, arşiv vesikaları ve dönemin kronikleri çerçevesinde Köprülü Mehmed Paşa'nın Venedik ablukasını bertaraf edişi, Bozcaada ve Limni adalarını tekrar Osmanlı topraklarına katışı incelenecek, Venediklilerle üst üste yapılan muharebeler detaylandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Köprülü Mehmed Paşa, Venedik, Donanma, İaşe, Abluka, Savaş.

THE OTTOMAN-VENETIAN STRUGGLE UNDER THE GRAND VIZIERATE OF KÖPRÜLÜ MEHMED PASHA

Abstract: Köprülü Mehmed Pasha is one of the most significant grand viziers in Ottoman history. The year 1656, when he took office as Grand Vizier, was a period marked by weakened central authority, severe political instability due to the rapid turnover of grand viziers, factionalism among state officials, persistent budget deficits, and the Venetian blockade threatening the Ottoman capital. The most pressing issue facing Köprülü Mehmed Pasha, who gained the trust of Mehmed IV despite his advanced age and not being a particularly prominent statesman, was the Venetian blockade. The ongoing Cretan War with the Venetians since 1645 had been increasingly unfavorable for the Ottomans by the time Köprülü Mehmed Pasha took office. Such that the Ottomans had lost Bozcaada and Limni in the struggle against the Venetians, the Dardanelles were under blockade, which disrupted the supply lines to Istanbul, leading to food shortages and the onset of famine. Based on archival documents and chronicles from the period, this study will examine how Köprülü Mehmed Pasha lifted the Venetian blockade, reclaimed the islands of Bozcaada and Limni, and detail the consecutive battles with the Venetians.

Key Words: Köprülü Mehmed Pasha, Venice, Navy, Subsistence, Blockade, War.

Giriş

Köprülü Mehmed Paşa'nın 14 Eylül 1656 yılında sadaret makamına gelişi, Osmanlı-Venedik ilişkilerinde süregelen problemlere yönelik çözüm arayışlarını hızlandırmıştır. Zira yeni sadrazamın selefi olan Boynueğri Mehmed Paşa zamanında, Venedik meselesi Osmanlı Devleti için çok daha

* Bu makale, yazarın hazırladığı "Köprülü Mehmed Paşa'nın Hayatı ve Osmanlı Devlet Siyasetindeki Rolü", başlıklı doktora tezinden (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih ABD. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2024) genişletilerek hazırlanmıştır.

** Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, İstanbul, Türkiye. E-posta: samettinas@hotmail.com, ORCID: 0009-0007-2778-246X.

nazik bir hâl almıştır. Osmanlı donanması ağır kayıplar vermiş, Venedikliler Çanakkale Boğazı'ndaki ablukasını sıklaştırmış, üstelik Limni ve Bozcaada Venediklilerin eline geçmiştir¹.

Venedik donanmasının boğaz önüne kadar ilerleyişi bir başka krizi daha doğurmuştur. İstanbul'a yapılan zahîre sevkıyatı Bozcaada'da takılmış, böylelikle Osmanlı başşehirinde yiyecek fiyatları artmıştır². Fiyatların yükselişi ise halk arasında tepkilere yol açmış, IV. Mehmed'in Üsküdar'a bahçeye geçmesi dahi tenkit konusu hâline gelmiş, ahali Venediklilerin yarın öbür gün neredeyse İstanbul'a geleceklerini, Çanakkale Boğazı'nın zaten tutulduğunu, bu gidişle payitahtta kıtlık yaşanacağını dillendirmiş, padişahın bu buhranlı zamanlarda Üsküdar'ı temaşaya gelmesini yadırgamıştır³. Hatta düşmanın İstanbul'a gelmek ihtimalini kuvvetli gören evhamlı kişiler, ellerindeki on kişi değerindeki emlakı bin kuruşa⁴ satarak şehirden kaçmaya çalışmıştır. Bu kişilerin mallarını, haraç mezat elden çıkarttığı anlaşılmaktadır⁵.

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazam oluşunda en büyük faktör, Venedik donanmasının durdurulamayışı olmuştur. Dolayısıyla Venediklilerle girilen mücadele, hem askerî hem mali hem de siyasi olarak devletin seyrini belirleyecek bir seviyeye gelmiştir.

Devlet otoritesinin yeniden tesis edildiği Köprülü Mehmed Paşa zamanında Venedik ablukasının kırıldığını, Bozcaada ve Limni'nin geri alındığını inceleyen bu çalışmada, arşiv malzemeleri ve kronik eserler merkeze alınmış ve konuya dair yapılmış diğer çalışmalar da incelenerek devletin birçok problemi tetikleyen bu buhranı nasıl aştığı ele alınmıştır.

1. XVII. Yüzyılda Osmanlı-Venedik Krizi

Venediklilerle denizlerde süregelen savaşlar iktisadi, siyasi ve askerî bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'nu müşkül bir duruma sokmuştur. İktisadî bakımdan artan askerî gelir ihtiyacı ve erzak sevkıyatı, siyasi bakımdan Boynueğri Mehmed Paşa'da olduğu gibi sadaret değişiklikleri, askerî cihetten ise toprak kayıpları ve ordunun daima savaş hâlinde olması gibi sebepler, devlet işleyişini pek çok açıdan akamete uğratıyordu.

Bu krizin temelini, Girit meselesi oluşturmuştur. Girit Adası üzerine başlayan gerginlik, 1573'teki Türk-Venedik barışıyla başlayan istikrarlı dönemin de sonunu getirmiştir⁶. 1645'ten beri devam eden Girit meselesi, Bozcaada ve Limni'nin elden çıkması ve boğazın Venedik gemilerince kapatılmasından sonra, Osmanlılar için içinden çıkılmaz bir hâl aldı. Her iki devlet için askerî manada zorlu bir süreci başlatan Girit Savaşı, ikili diplomatik faaliyetlerin durmasına, hatta bazı Venedikli

¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA.e)*, 778/33. (trsz)

² Daha sonra Venedik üzerine açılacak olan sefer için Anadolu'dan sürsat zahîresi talebi, kıtlık yaşayan halkta hoşnutsuzluk oluşturdu. BOA, *Meşihat Şerhiye Sicil Defterleri (MŞH.ŞS.C.d.)*, nr. 8531, s. 59a-b. (8 Rebi'ülevvel 1068 / 14 Aralık 1657). Zaten zahîre kıtlığı yaşıyorken Balkanlardan gelen zahîre gemilerindeki buğdayı muhtekirlerin alıp karaborsa yapması işeyi hepten sıkıntıya düşürüyordu. Murat Yıldız, *92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005, s. 101. Diyarbakir Eyaleti mutasarrıfına giden, Diyarbakir ve çevresinden sürsat bedellerinin tahsil edilip ordu-yı hümâyuna tevdi edilmesini bildiren IV. Mehmed'in fermanı için bkz. BOA, *TSMA.e*, 723/29. (26 Şevvâl 1067 / 7 Ağustos 1657). Bu cümleden olarak Mergüze kazasından alınan sürsat koyunlarının orduya teslimi için bkz. *TSMA.e*, 438/5. (22 Zilka'de 1069 / 11 Ağustos 1659)

³ Mehmed Halife, *Tarih-i Gulmanî*, haz. Ertuğrul Oral, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 51; Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, c. VI, haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 1695; Erhan Afyoncu-Uğur Demir, *Turhan Sultan*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s. 140.

⁴ Bu devirde bir kişi akçenin 40.000 akçeye tekabül ettiği düşünülürse, eldeki emlakın nasıl alelacele satışa çıkartılmak istenildiği daha iyi anlaşılmaktadır. Bkz. Baki Çakır, "Kese", *DİA*, Ek II, 42.

⁵ Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., VI, s. 1694.

⁶ Mahmut Şakiroğlu, "Paolo Preto, Venezia E I Turchi (Venedik Cumhuriyeti ve Türkler), Firenze (Floransa) 1975, 554 Sayfa. Facoltà Di Magistero dell'Università Di Padova XX. Yayınlayan G. C. Sansoni, Firenze (Floransa) [Kitap Tanıtımı]", *Belleter*, 43, sy. 169 (Ocak 1979): 227-39. Osmanlı-Venedik arasındaki ahidnâmelerin 1625 tarihinden sonra kesintiye uğrayıp 1669'daki Girit'in fethinden sonra yenilenmesi de bu kriz döneminin neticesidir. Bkz. Meryem Kaçan, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik Ahidnâmeleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 110-117.

tüccarların imtiyazlarının Fransız tüccarlara geçmesine de sebep oldu⁷. Venedik'in Akdeniz ticaretindeki payına ortak olanlar yalnız Fransızlar değildi. Girit Savaşı sebebiyle oluşan bu boşluğu doldurmak için İngiltere, Hollanda, Dubrovnik ve Cenevizliler de harekete geçmişti. Böylelikle XVII. yüzyılın başındaki Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) nedeniyle Alp ticaretinden yara alan Venedik, yirmi dört sene devam eden Girit Savaşı dolayısıyla da ticaretteki imtiyazlarını kaybediyordu⁸. Aynı zamanda bu imtiyazların karşılıklı olarak kullanıldığı düşünülürse, Girit için yalnızca jeostratejik değil aynı zamanda jeoticiari bir boyutun olduğu da söylenebilir⁹.

Girit Adası; Trablus, Tunus, Mısır ve Cezayir deniz yolu üzerinde Doğu Akdeniz'deki Türk hâkimiyeti açısından stratejik bir konumdadır. Venedik Cumhuriyeti'nin Akdeniz'deki askerî ve ticari merkezlerinin en büyüğü olması sebebiyle de konumu, Osmanlı ve Venedik arasındaki muhtemel bir jeostratejik mücadeleye açıktır¹⁰. Girit'in stratejik ehemmiyeti, bilhassa Mısır-İstanbul yol güzergâhını tehdit etmesi bakımından Osmanlıları tedirgin ediyordu. Venediklilerin İstanbul'daki balyosu Cristoforo Valier, Türklerin Girit'e sahip olmadan güzergâhtaki takımadalara sahip olamayacaklarına işaret ediyor ve Akdeniz'i kontrol etmek için adayı Venedik Cumhuriyeti'nin elinden almak istediğini belirtiyordu¹¹. Bu sebepten Osmanlılar Girit'i mutlak surette elde tutmak istiyor, adaya sefer düzenlemek için en uygun zamanı bekliyordu. Bu durum, Girit'teki Venedikli yöneticiler tarafından da fark edilmiş, gerek Kıbrıs Savaşı'nda askerî müfettiş olan Marin Cavalli'nin gerekse de aynı vazifede bulunan Isepo Civran'ın 1639'da Senato'ya gönderdiği raporlara yansımıştır¹².

Bu dönemde Osmanlı-Venedik arasında yaşanan ilk kriz, doğrudan Girit Seferi'ni tetiklemezken iki devlet arasındaki münasebetlerin bozulmasına yol açtı. 1638'de Osmanlı kara ordusu Bağdat Seferi'ndeyken Venedikli korsanlar Kilis Sancağı'na ait otuz kadar köyü işgal etmiş, buna karşılık Ali Beçinoğlu komutasındaki Cezayir ve Tunus beylerine ait on altı parçalık bir donanma Girit sahillerini de içine alan bir Akdeniz seferine çıkmıştı. Ardından Kalabriya kıyılarındaki yerleşim birimleriyle daha kuzeyde bulunan Loreto'yu yağmalayan Osmanlı korsanları, Avlonya Limanı'nda demirlemişti. Adriyatik'teki bu hareketlilik üzerine Antonio Marino Cappello komutasındaki bir Venedik filosu denize açılmış ancak hava muhalefeti sebebiyle Osmanlı filosuna yetişememişti. Bunun üzerine Venedik donanması, Avlonya önlerine gelmiş ancak kaleden açılan topçu ateşi sebebiyle geri çekilip 1 Temmuz'dan başlayarak 7 Ağustos 1638'e kadar sürecek bir abluka başlatmıştı¹³.

Ardından bir Türk deniz gücü ablukayı kırmak için yola çıkmıştı. Bunu haber alan Cappello, Avlonya Limanı ve şehrini topa tutarak on altı Osmanlı gemisinin on beşini batırmış, birini de mükâfat olarak Venedik'e göndermişti¹⁴. Osmanlı gemilerinin Avlonya'da yok edilmesi Papalık nezdinde büyük bir zafer olarak karşılanırken Osmanlı tarafında da tepkiye yol açmıştır. Bunun farkında olan Venedik doju Francesco Erizzo, İstanbul'daki temsilcisi Alvise Contarini marifetiyle Osmanlıları yatıştırmak istemiş fakat balyosun Cezayir korsanlarının Venedik'e büyük zarar verdiği argümanları İstanbul'da çok da kabul görmemiştir.

⁷ Serap Mumcu, *Venedik Baylosu'nun Defterleri - The Venetian Baylo's Registers (1589-1684)*, Edizioni Ca'Foscari-Digital Publishing, Venezia 2014, s. 21.

⁸ Metin Ziya Köse, *1600-1630 Osmanlı Devleti ve Venedik - Akdeniz'de Rekabet ve Ticaret*, Giza Yayınları, İstanbul 2010, s. 27. 1645'te çıkan Girit Savaşı'na en çok Dubrovnikliler sevinmişti. Zira hem Osmanlı tüccarları Split Limanı yerine Dubrovnik'i kullanmaya başlamışlar hem de Dubrovnik'in gelirleri artmaya başlamıştı. Bkz. Metin Ziya Köse, a.g.e., s. 255 (125. dipnot).

⁹ Şerafettin Turan, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi (Fondaco Dei Turchi)", *Belleten*, 32, sy. 126 (Nisan 1968): 247-284. Ticaretteki karşılıklı ilişkilere dair bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler (Türk Tarih Belgeleri Dergisi)*, V-VII/9-12, Ankara 1971, s. 2-6.

¹⁰ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 501.

¹¹ Tommaso Bertelé, *Venedik ve Kostantiniyye - Tarihte Osmanlı-Venedik İlişkileri*, çev. Mahmut H. Şakiroğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 198.

¹² Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları (TATAV), İstanbul 2004, s. 24-25.

¹³ Mikail Acıpınar, "Kriz ve Savaş Arasında 1641 Tarihli Venedik Ahidnâmesi", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 1, sy. 1 (Ocak 2016): 177.

¹⁴ Kenneth M. Setton, *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia 1991, s. 108.

Avlonya'daki bu hadiselerden, IV. Murad Bağdat Seferi'nden dönerken Diyarbakır'da haberdar oldu. Yaşananlara oldukça sinirlenen padişah, Venedik üzerine sefer hazırlıklarına başlanılmasını söyleyip yaptırım olarak da Split Limanı'nı Venedik'e kapattı. Venedik dojunu hitaben kaleme alınan nâmeden anlaşılın, Osmanlı tarafının Venediklilerin Cezayir korsanlarıyla aralarındaki husumeti dillendirmeleri pek bir fayda vermedi. İstanbul'a dönülüp yeni bir ahidnâme yazılacağı, bu ahidnâmedeki hükümlere riayet olunmazsa Silahdar Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Venedik üzerine geleceği bildirilmekteydi. Bununla da yetinmeyen IV. Murad, bir müddet sonra Venedik balyosu Contarini'yi de hapsedirdi¹⁵. On ay kadar hapis tutulduktan sonra serbest bırakılan Contarini, Venedik doju adına özür dilemiş ve tazminat olarak da bir miktar mal ile kırk beş bin altın ödemeyi teklif etmişti¹⁶. Fakat bu görüşmeden kısa bir süre sonra IV. Murad vefat edince Venedikliler bu meblağı ödemekten vazgeçmiş, o sırada sadarete bulunan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Venediklilere taahhütlerini hatırlattığında menfi bir cevap alınca yeniden sefer hazırlıklarına başlanmıştır.

Kara Mustafa Paşa asıl donanmaya ilaveten Garp Ocaklarından yetmiş geminin katılması için Cezayir'e yedi bin, Tunus'a da on bin filori göndermiştir. Krizin savaşa dönüşeceğini fark eden Venedikliler, taahhüt ettikleri kırk beş bin altına, beş bini sadrazama verilmek üzere beş bin altın daha ekleyerek problemi çözmüştür¹⁷. Bu sırada Contarini de serbest kaldığından müzakerelere katılmış, kısa bir müddet sonra da görevden alınıp yerine balyos olarak Girolamo Trevisan tayin edilmiş, ertesi yıl da Venedik ile yeni bir ahidnâme imzalanmıştır¹⁸.

1641'de bahşedilen ahidnâme uzun ömürlü olmamıştır. Venedik Devleti ile Osmanlılar, Sultan İbrahim döneminde yeniden karşı karşıya gelmiş, bu defa çeyrek asır sürecek olan Girit Savaşı'nın ateşi fitillenmiştir. İki devleti uzun yıllar savaşmak mecburiyetinde bırakacak olan hadise, Sümbül Ağa'nın korsanlarca saldırıya uğramasıyla husule gelmiştir. Devrin Darüssaade Ağası olan Sümbül Ağa, padişah tarafından azledilmiş ve Mısır'a sürgüne gönderilmişti. Fakat Girit'te pusuya yatmış olan Malta korsanları, Sümbül Ağa'nın bulunduğu gemiye saldırmış ve gasp ettiği eşyaları Girit'e götürmüşlerdi¹⁹. Bunun üzerine Osmanlılar, Girit üzerine harp ilan etti. Burada dikkat edilmesi gereken husus, seferin gemiyi gasp eden Malta korsanları üzerine değil de Girit üzerine olmasıdır. Bu durum, Girit'in Osmanlı Devleti için ne kadar stratejik ve çözülmesi gereken bir mesele olduğunu göstermektedir.

İlk etapta kaptan-ı derya Yusuf Paşa, Garp Ocaklarından aldığı yardımla Hanya önlerine gelmiştir. Yusuf Paşa'nın donanmasına 7 Haziran 1645'te Navarin'deyken Tunus ve Trablusgarb beylerbeyi olan Abdurrahman Paşa komutasında sekiz adet gemi katılmış, kuşatma başladığında ise Trablusgarb'tan üç gemi ve birkaç şayka, Cezayir'den de yirmi gemi ve asker takviyesi alınmıştı. Elli dört gün süren muhasaradan sonra ise Hanya Kalesi'ni fethedilmişti²⁰. Bu fetih, Girit'in elde edilmesi bakımından büyük bir moral kaynağı oldu. Ancak Venedikliler karşı hamle yapıp Çanakale Boğazı'nı ablukaya alınca, Osmanlılar adaya kuvvet göndermekte güçlük çekti. Yine de harbin uzaması, Türk askeri ve idarecilerinin seferden vazgeçmesine sebep teşkil etmedi. Bundan sonra, Yusuf Paşa'nın yerine Girit'teki kuvvetlerin sevk ve idaresi Deli Hüseyin Paşa uhdesine verildi ve Kisamo, Apokorano, Granbosa ve Resmo kaleleri onun gayretleriyle alındı.

Deli Hüseyin Paşa'nın adada pek çok başarı elde etmesine rağmen, Kandiye Kalesi'nin düşürülememesi Girit meselesinin kör düğüme dönmesine sebep oldu. Zira Kandiye oldukça muhkem bir kaleydi ve alınması pek kolay görünmüyordu. Ayrıca Venedikliler, boğazı abluka altında aldıkları için Osmanlı askerinin takviye almasına fırsat vermiyordu. Kuşatmanın uzayacağını anlayan

¹⁵ Acıpınar, a.g.m., s. 178-179.

¹⁶ Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., IV, s. 989. İstanbul'daki İngiliz elçisi Sir Peter Wyche, Venediklilerin tazminat ödemeyi taahhüt ettiklerini teyit etmektedir. Bkz. Setton, a.g.e., s. 109-110.

¹⁷ Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., IV, s. 989.

¹⁸ Acıpınar, a.g.m., s. 180.

¹⁹ Gülsoy, a.g.e., s. 26; Ayşe Pul, *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 151-152; Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., IV, s. 1011-1012.

²⁰ Özgür Oral, "Garp Ocakları'nın Avrupa Ülkeleri ile Siyasi ve Diplomatik İlişkileri: Venedik Cumhuriyeti Örneği", *Coğrafya, Tarih ve Uluslararası Hukuk Boyutlarıyla Küresel ve Bölgesel Denklemede Ege ve Doğu Akdeniz*, ed. Mahmut Ak - Haluk Alkan - Metin Ünver, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2021, s. 174.

Osmanlılar, Kandiye yakınlarına İnadiye isimli bir kale inşa ederek Kandiye'yi tazyik politikası izlemeye başladı.

Bu sırada İstanbul'da hareketli günler yaşanıyordu. Sultan İbrahim tahttan indirilmiş ve on gün sonra da idam edilmişti. 1648'de yerine geçen küçük yaştaki oğlu IV. Mehmed ise, henüz çocuk yaşta idi. Fakat Venediklilerle denizlerde gerçekleştirilen muharebeler, bütün hızıyla devam ediyordu. Kandiye Kalesi üzerine 1648'in Haziran ayında yeniden yüklenilmiş, hatta Osmanlı askerinin kararlı baskısı karşısında bunalan Venedikliler kaleyi vire ile teslim etmek üzere görüşme talep etmişti. Fakat görüşmelerin başlayacağı gece Venedikliler, on yedi çekdiri ile sekiz kalyondan mürekkep bir donanma yardımı almış, ayrıca Malta, Duka ve Papa gemileri de yirmi bir çekdiriyle limana yerleşmiş, böylelikle Venedikliler kaleyi teslim etmekten vazgeçmişlerdi²¹.

Venediklilerin en büyük avantajı, denizden sürekli yardım almasıydı. Osmanlı askeriyse boğaz ablukasını yaramadığı için destek bulamıyor; gece, gündüz metrislerde harp ediyordu. Her ne kadar gayret gösterilse de Türk askerinin maneviyatının bozulmaması elde değildi. Savaşlarda silah teknolojisi ve asker sayısı kadar psikolojik üstünlük de belirleyici bir faktördür. Osmanlı askerinin sürekli destek alan Venedikliler karşısında moralman negatif bir tesir altında olduğunu fark eden Venedikliler, aldıkları her yardım sonrası kalede şenlikler tertip ediyor, böylece Osmanlı askerlerinin gayretkeşliğini kırmaya çalışıyordu. Bunun üzerine Anadolu ve Rumeli sancakbeyleri ile sipahiler, Hüseyin Paşa'ya müracaat etti. Üç senedir esaslı bir kuvvet desteği görmediklerini, buna karşın Venediklilerin daimi surette yardım aldıklarını söylemeleri üzerine Deli Hüseyin Paşa, meseleyi Divan'a taşımaya karar verdi²².

Zaten Hüseyin Paşa merkeze sürekli arzlar gönderiyor, mühimmat ve erzak gönderilmesini talep ediyordu. Şimdiyse tam kaleyi düşürecekken lojistik destek mahrumiyetiyle bunu başaramaması üzerine Divan'a yeniçerilerden iki, Rumeli ve Anadolu sipahilerinden de üç kişiden oluşan bir heyet gönderdi. Bunun üzerine 1 Mayıs 1649'da Voynuk Ahmed Paşa donanmayla İstanbul'dan hareket etti. Fakat donanma, Foça'da Venediklilerin baskınına uğrayıp bir hayli zayıf ve yarılmıştı. Voynuk Ahmed Paşa baskından kurtulan gemileri, donanmaya katılmış olan Garp Ocakları ve Mısır gemilerindeki cephane ve mühimmat ile birlikte Resmo Limanı'na getirebilmişse de bu yardım pek kifayetsiz kaldı²³.

Foça'daki baskın, yaşı küçük olan IV. Mehmed'i manipüle etmek isteyen hizipçilerin oldukça işine yaramıştı²⁴. O sırada Rumeli beylerbeyi olan Zurnazen Mustafa Paşa, Deli Hüseyin Paşa'nın yerine Girit serdarlığına geçmek istediğinden, Hüseyin Paşa'ya karşı askeri kışkırttı ve isyan başlattı. Zurnazen Mustafa Paşa, Mahmud Ağa ile birlikte asker arasında Hüseyin Paşa'nın Venediklilerle anlaşmış olduğunu yaymış, galeyana gelen askerden kaçan Hüseyin Paşa, hayatını güçlülükle kurtarabilmişti. Ancak savaş durumundaki devletin cephesinde başlatılan böyle bir isyanın bozguna sebebiyet verebileceği endişesiyle Zurnazen Mustafa Paşa, Mahmud Ağa ile birlikte kalkıştıkları bu siyasetten vazgeçtiler²⁵.

Bütün bu zorluklar içinde Kandiye'ye ikinci kuşatma başlatıldı. Bu kuşatma başlamadan evvel Kaptan Voynuk Ahmed Paşa vefat etmiş, donanma ise Hanya Limanı'nda demirlemişti. Kandiye'nin yeniden muhasarasının başladığı 29 Ağustos 1649'da kaleden Osmanlı askerine karşı top ve tüfek ateşleri gerçekleştirilmiş, yeniçeri komutanlarının bir kısmı bu ateş çemberinde ya yaralanmış ya da şehit olmuştu. Hüseyin Paşa, bu şiddetli müdafaa'yı görünce İstanbul'dan tekrar yardım istemiş, orduda yeniçeri zabitanın tükendiğini, kul kethüdası ve ocak ağalarının buldukları bölgeye gönderilmesini talep etmişti. Ancak payitahttaki ocak ağalarının tahakkümü sebebiyle bir netice alamamıştır.

²¹ Kâtib Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Târîhi (1000-1065/1591-1655)]*, II, çev. Zeynep Aycibin, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016, s. 975.

²² Gülsoy, a.g.e., s. 62.

²³ Bu seferde Ocaklara 70.000 altınlık bir ihstanda bulunulmuş ve Ocakların 26 burtun ve 11 çekdiri ile sefere iştirakleri sağlanmıştır. Bkz. Oral, a.g.m., s. 175.

²⁴ Abdurrahman Abdi Paşa, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâmesi (Tahlil ve Metin Tenkidi)*, haz. Fahri Çetin Derin, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1993, s. 14.

²⁵ Gülsoy, a.g.e., s. 64.

O esnada kaptan-ı deryalığa yeni getirilen Haydar Ağazâde Mehmed Paşa, Girit'teki sıkışmışlığa merhem olmak için bölgeye 4-5 bin civarında asker takviyesi yapılacağına dair Hüseyin Paşa'ya bir hatt-ı hümayun gönderdi. Ancak Venediklilerin kapattıkları Çanakkale Boğazı'ndan çıkmak mümkün değildi. Netice itibarıyla yardım almanın imkânsız olduğu anlaşıldı ve muhasara kaldırıldı. Nisan 1653'te sadarete gelen Derviş Mehmed Paşa zamanında, Venedikliler ablukayı gevşettiklerinden Girit'e bir miktar asker yollanabilmişti. Fakat bu da sadra şifa bir sonuç vermemişti²⁶.

Süleyman Paşa'nın (19 Ağustos 1655-27 Şubat 1656) veziriazamlığı esnasında da Girit'ten feryatlar yükselmeye, askerinin azlığından şikâyet edilmeye devam edildi²⁷. Bu sırada devletin üst kademesinde de değişiklikler oluyordu. Girit serdarı Deli Hüseyin Paşa, Süleyman Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilirken boşta kalan Girit serdarlığına da Siyavuş Paşa tayin edilmişti²⁸. Lakin İstanbul'da sular bir türlü durulmuyor, askere düşük akçeyle maaş verilmesinden dolayı patlak veren Çınar Vak'ası'nın patlak vermesiyle Deli Hüseyin Paşa'nın sadareti kısa sürmüş ve makamında sadece dört saat kalacak olan Zurnazen Mustafa Paşa'nın sadrazam olmuştu²⁹.

Kısa süren sadrazamlıklar Osmanlı idaresindeki istikrarsızlığı had safhaya çıkartmıştı. 1656'da sadrazam olan Boynueğri Mehmed Paşa dönemi, Venedik ablukasının şiddetlendiği ve imparatorluğun toprak kaybına maruz kaldığı bir zamana şahitlik etti. Yeni sadrazam daha İstanbul'a varmadan boğazdaki abluka, devlet ricalinin birinci mevzusu hâline geldi. Boynueğri Mehmed Paşa'nın yerine işleri sadarat kaymakamı yürütüyor ve Turhan Sultan'a sunulan telhislerde savaş hakkında hiç de iyi haberler gelmiyordu. Venedikliler, Osmanlı donanmasına ağır kayıplar verdiriyordu³⁰.

Boynueğri fiilen vazifesini deruhte ettiğindeyse, Osmanlı donanması takviye edilmişti ancak yeni sadrazamı meşgul eden tek mesele Venediklilerden ibaret değildi. Siyasi hizipleşmenin aleyhinde işlemeden endişe eden Boynueğri Mehmed Paşa, kendisine karşı olacağını düşündüğü devlet adamlarıyla hesaplaşmak istemiş ve sair işlerde de muktedir bir devlet adamı görüntüsü verememişti. Üstüne üstlük Venedikliler, Bozcaada ve Limni'yi ele geçirince Paşa'nın üst kademelerdeki destekçisi olan Kadızâdeli vaizler bile aleyhinde konuşmaya başlamışlardı.

İki mühim adanın Venediklilerin eline geçmesi üzerine IV. Mehmed, derhâl tedbir alınması için 4 Eylül 1656'da Yalı Köşkü'nde bir toplantı tertip ettirdi. Ancak bu toplantıdan da bir netice çıkmadı. Artık halk, padişahın sefere çıkmasını konuşur olmuştu³¹. Valide Turhan Sultan da bu tepkilere karşı padişahın sefere çıkacağına dair bir ferman çıkarttırdı. Sefer-i hümayun için hazineye yirmi bin kîse akçe talep edildiğinde, Boynueğri Mehmed Paşa böyle bir meblağın mevcut olmadığını söyleyince sadrazamla ipler iyice koptu³².

Böylelikle Venedik ablukasını, mali bakımdan Osmanlıları zora sokmakla kalmamış, aynı zamanda toprak kaybına sebebiyet vererek sadaret değişikliğine de sebep olmuştur. Bu esnada Boynueğri Mehmed Paşa'nın yerinde sadarete muktedir bir isim düşünülürken, Turhan Sultan'a yakınlığıyla bilinen mimarbaşı Kasım Ağa devreye girdi. Aslında Kasım Ağa, Gürcü Mehmed Paşa'nın (1651-1652) sadrazamlığı döneminde hemşehrisi Köprülü Mehmed Paşa'yı tavsiye etmiş fakat sadrazamın haberdar olmasıyla muvaffak olamayıp Kıbrıs'a sürgün edilmişti³³.

Bu defa maslahat yeniden Turhan Sultan ile görüşmenin gerekliliğini ortaya çıkartmış ve Köprülü Mehmed Paşa bir perde gerisinden Turhan Sultan ile görüşmeyi başarmıştı. Köprülü, bu görüşme

²⁶ Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., V, s. 1465; Abdurrahman Abdi Paşa, a.g.e., s. 42; Gülsoy, a.g.e., s. 68.

²⁷ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, haz. Nazire Karaçay Türkal, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 31.

²⁸ BOA, *Bâb-ı Âsafî Ruus Kalemi Defterleri (A.RSK.d)*, 1529, s. 190. (2 Cemâziyelevvel 1066 / 27 Şubat 1656)

²⁹ BOA, *A.RSK.d*, 1529, s. 192. (8 Cemâziyelevvel 1066 / 4 Mart 1656)

³⁰ BOA, *T SMA.e*, 778/33. (trsz)

³¹ Mehmed Halife, a.g.e., s. 51.

³² Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., V, s. 1696; Mehmed Halife, a.g.e., s. 51. Mehmed Halife, bu meblağın sadrazam tarafından ahalinin mali gücü kuvvetli olanlarından tedarik edilmeye çalışıldığı ancak kifayet edilemediğini belirtmektedir.

³³ BOA, *T SMA.e*, 532/7. (trsz)

esnasında Turhan Sultan'a dört şart sunup kabul ettirmeye muvaffak olmuştur³⁴. Bu görüşmeden bir gün sonra 14.09.1656 (h. 25 Zilkâde 1066)'da Cuma namazı sonrası Boynueğri Mehmed Paşa, IV. Mehmed tarafından huzura çağırıldı. Sefer mühimmatının eksiklikleri ile Venediklilere karşı yaşanan başarısızlıklar dolayısıyla mühr-i hümayun kendisinden alındı, Köprülü Mehmed Paşa'ya verildi³⁵.

2. Venedik Ablukası

Girit Savaşı sadece Girit Adası ile sınırlı kalmamıştır. Savaşın uzaması ve savaş esnasında geliştirilen stratejiler, mücadelenin Adalar Denizi ve Çanakkale Boğazı'na sirayet etmesine sebep olmuştur. Bilhassa Venedikliler, Osmanlı deniz gücünü boğaz önünde keserek, Girit'e gidecek olan nakliye ve asker yardımının önünü almak istiyorlardı. Bu sebeple Çanakkale'yi ablukaya almak ve İstanbul gibi iâşesi dışarıdan temin edilen başşehir sıkıntıya düşürerek Osmanlıları Girit'ten geri çekmeye zorluyorlardı.

Bu stratejiyi fikir olarak sunan Venedik amirali Tommaso Morosini idi. İstanbul-Girit ulaşım hattını kesmek için yakın bir ablukanın gerekliliğini ortaya atan Venedikli komutan Tommaso Morosini, şiddetli akıntı ve fırtınalı günlerde donanmanın korunması için de Bozcaada'yı bir üs olarak kullanma fikrini senatoya sundu. Venedik Senatosu'nda ağır kayıpların verilebileceğini söyleyen soylular olmasına rağmen bu fikir kabul edildi ve Morosini yelkenli gemilerin amirali tayin edildi³⁶.

Bunun üzerine 7 Nisan 1646'da 20 parçalık kalyondan oluşan filo, Çanakkale Boğazı'nı ablukaya alarak Bozcaada'yı da kuşattı. Bozcaada'nın yardımına önce tersane kethüdası Hammaroğlu (Himaroğlu) yirmi kadirga ile gönderildi. Ardından Sultanzâde Mehmed Paşa, Gelibolu'dan Sultaniye kasabasına geçip Tavi Ahmed Ağa'nın emrindeki beş yüz tüfekli levendi kendilerine bir miktar para vererek Yeniçeri kayıklarıyla adaya yolladı. Bu esnada beş kadirgayla Girit'ten gelen Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa da imdada gelince, Venedik filosu geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. Filonun tahrip edilmesinde Sultanzâde Mehmed Paşa'nın su bulmak için karaya yanaşmış olan Venedik gemilerine yaptığı ani baskının da büyük rolü vardı. Zira Venedik gemilerini en çok zorlayan iki husus vardı. Birincisi Marmara'dan Ege istikametine doğru akan güçlü akıntı, ikincisi ise kürekçilerin tatlı su ihtiyacı³⁷.

Morosini bir yıl geçmeden Eğriboz açıklarında Osmanlı donanmasıyla giriştiği mücadelede ölmüştür ancak Venedik, onun düşüncesini hayata geçirmekten vazgeçmemiştir. Adalarda hâkimiyet tesis etmek üzere harekete geçen Venedikliler, Eğriboz üzerine harekete geçip burayı ablukaya almıştır. Eğriboz Limanı'nda sıkışan Kaptan Musa Paşa, yeniçeri, Rumeli askerleri, Cezayir ve Tunus gemilerini burada bırakıp Girit'e geçmişti³⁸. O sırada Kandiye muhasarası için yardım bekleyen Deli Hüseyin Paşa, bu duruma sinirlenerek Musa Paşa'ya derhâl destek getirmesini söylese de 11 Temmuz 1647'de Eğriboz'daki askerler gemilere yerleşmeden Battista Grimani komutasındaki Venedik ablukasıyla karşılaştılar³⁹.

Musa Paşa'nın başarısız görülmesi üzerine kaptan-ı deryalığa Fazlı Paşa getirildi. Fazlı Paşa, Sakız üzerinden Girit'e geçecekti fakat Anadolu askerlerinin de içinde bulunduğu Sakız'daki zahîre gemileri, Venedik donanmasının saldırısına uğradı. Bunu haber alan Fazlı Paşa, İstanbul tersanesinden aldığı bin beş yüz yeniçeri ve otuz kıta kadirga ile yola çıktı. 18 Ağustos 1647'de Çanakkale üzerinden Sakız'a gelen Fazlı Paşa, Grimani'nin kalyonlarıyla karşı karşıya geldi. 20 Ağustos'taki yoğun top

³⁴ Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., VI, s. 1700-1701; Behcetî Seyyid İbrahim Efendi, *Târîh-i Sülâle-i Köprülü (Transkripsiyon ve Tahlil)*, haz. Mehmet Fatih Gökçek, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 6.

³⁵ BOA, A.RSK.d, 1529, s. 317. (25 Zilka'de 1066 / 14 Eylül 1656)

³⁶ Merve Kaynak, *Girit Savaşı Sırasında Venediklilerin Çanakkale Boğazı Ablukası*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2023, s. 33; Bruno Mugnai, *The Cretan War (1645-1671) – The Venetian-Ottoman Struggle in the Mediterranean*, Warwick 2018, s. 143.

³⁷ Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, çev. Ahmet Maden - Sertaç Canpolat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 147; Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., IV, s. 1076-1077.

³⁸ Mugnai, a.g.e., s. 131.

³⁹ Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr*, haz. İdris Bostan, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018, s. 202-203; Pul, a.g.e., s. 231.

atışları sayesinde Venedik gemilerini çekilmeye icbar eden Fazlı Paşa, Sakız'a ulaşır Musa Paşa zamanından beri gerçekleştirilemeyen asker ve zahire yardımını Hanya'ya ulaştırmayı başardı⁴⁰.

1648 Mart'ında aynı stratejiyle Ege Denizi'ne yelken açan Grimani, çıkan fırtınanın tesiriyle İpsara Adası açıklarında kayalıklara çarptı. Kendisinininkiyle birlikte on sekiz gemisi batan Grimani, sağ kurtulamadı⁴¹. Buradaki bakıye kuvvetlerin komuta kademesini Giorgio Morosini aldı. İstanbul'da ise bu haber duyulunca, Girit'e asker ve techizat desteği için uygun bir zaman olduğu düşünülerek Ammarzâde Mehmed Paşa yola çıkarıldı. Lakin Jacopo Riva komutasındaki bir Venedik filosu, Çanakkale Boğazı'nı kapatmıştı. Riva tarafından Ammarzâde Mehmed Paşa'ya geçit verilmeyince, Mehmed Paşa suçlu bulunup idam edildi ve yerine Voynuk Ahmed Paşa getirildi⁴².

Boğazdaki Venedik ablukasını her zaman aynı şiddette olmuyordu. Nitekim Voynuk Ahmed Paşa, 1 Mayıs 1649'daki Girit yardımı için denize açıldığında Midilli'ye hiçbir çatışmaya maruz kalmadan gelmiş, oradan da Sakız'a geçmişti. Buradan Foça'ya geçen Ahmed Paşa, Jacopo Riva'nın baskınına maruz kalmış ancak İstanköy'de bir müddet dinlenip Mısır, Tunus, Cezayir ve Trablus'tan gelen yardımlarla Girit'e doğru yola çıkmayı başarmıştır⁴³. Voynuk Ahmed Paşa fırtına sebebiyle önce Değirmenlik civarında üç gün beklemiş, ardından Venedik filosuyla karşılaşmış ve Venedik filosunu Mora Yarımadasının güneydoğusundaki Çuka Adası'na çekilmeye mecbur etmiştir. Akabinde Kandiye'ye ulaşır asker, mühimmat ve yiyecek tedarikinde bulunmuştur. Ardından Palaiokastron palangasını düşürüp Suda'yı muhasara etmiş fakat kuşatmanın üçüncü gününde kaleden gelen bir top sebebiyle vefat etmiş ve Suda kuşatması kaldırılmıştır⁴⁴.

Voynuk Ahmed Paşa'nın yerine önce Bıyıklı Mehmed Paşa getirilse de onun kaptanlığı uzun sürmemiş ve Haydar Ağazâde Mehmed Paşa bu vazifeyi deruhte etmiştir. Bu sırada Venedikliler yirmi kalyon, sekiz çekdiri ve iki mavna ile Çanakkale'deki ablukayı yeniden başlatmışlardır⁴⁵. Abluka sebebiyle Ankebut Ahmed Paşa boğazı korumakla görevlendirilmiş, kaptan Mehmed Paşa da Sakız'a gönderilmişti. 6 Mayıs 1650'de İstanbul'dan hareket eden kırk çekdiri, Boğaz'da Venedik filosuyla karşılaşmış, Ankebut Ahmed Paşa karadan top atışı başlattıysa da muvaffak olamamıştır. Diğer taraftan Hadım Abdurrahman Paşa da Anadolu ve Rumeli sahillerini korumak amacıyla yanına yeniçeri ve çavuşlar verilip bölgeye gönderilmişti. Ancak bu askerler o dönemde oldukça disiplinsiz bir durumda olduklarından bir fayda sağlanamadı. Ablukanın kırılmayacağını gören Ahmed Paşa ise zahireyi karadan naklettirmeyi düşündüyse de zahire nakli sırasında Venedik gemileri bölgeye geldiklerinden bu da mümkün olmadı⁴⁶.

Osmanlı donanmasının Çanakkale'den çıkamayışı, Osmanlı gemi teknolojisi açısından bir değişimle sonuçlandı. 22 Temmuz 1650'de otuz civarında kalyon ve burtun yapılması için fermanlar neşredildi. Böylelikle ilk defa ciddi bir biçimde kürekli gemiler olan kadirgalardan yelkenli gemiler olan kalyonlara geçiş süreci başladı⁴⁷. Ancak bu sırada Girit, yardım bekliyordu ve acilen otuz bir burtun, kırk iki kadirga, sekiz mavna ve yirmi üç çekdiriden oluşan Osmanlı gemileri yola çıkarılmıştı. Fakat donanma gemileri Nakşa Limanı'nda su ikmal yaparken Venedik güçlerinin saldırısına maruz kalıp büyük bir bozguna uğradı. Haziran 1651'deki bu bozgun sonrası Girit için bir yardım da bir sene sonra

⁴⁰ Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr*, s. 203; Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., IV, s. 1105.

⁴¹ Mugnai, a.g.e., s. 143; Setton, a.g.e., s. 149.

⁴² Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., IV, s. 1127; Mugnai, a.g.e., s. 144.

⁴³ Setton, a.g.e., s. 155. Abdurrahman Abdi Paşa, a.g.e., s. 13. Muhtemelen bu sebepten Riva, elinde daha büyük bir güç olsaydı çok daha büyük bir zafer kazanacağından yakınmıştır. Bkz. Mugnai, a.g.e., s. 144.

⁴⁴ Kaynak, a.g.t., s. 40.

⁴⁵ Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., V, s. 1258.

⁴⁶ Abdurrahman Abdi Paşa, a.g.e., s. 22.

⁴⁷ İdris Bostan, "Kadirga'dan Kalyon'a (XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Gemi Teknolojisi'nin Değişimi)", *Osmanlı Araştırmaları* 24, sy. 24 (Aralık 2004), s. 73. Her ne kadar Venedik ablukasını kırmada bir çare olarak kalyon inşasına başlansa da Venedikliler kalyonları daha mahir bir surette kullanıyorlardı. Gerek kalyonlardaki mürettebat yetersizliği, gerekse donanmadaki diğer gemilerle kalyonların uyumlu hareket edememesi sebebiyle Osmanlı donanması için yapımına başlanılan kalyonlar yirmi yıllık süreyle terk edilmiştir. Bkz. İdris Bostan, "Osmanlılar Niçin Kalyon İnşasından Bir Süre İçin Vazgeçtiler? (1656-1682)", *Tarih Dergisi*, sy. 71 (Ağustos 2020), s. 224.

çıkartılmaya çalışıldı. Lakin bu defa da on dokuz parçalık kıyı koruma gemileri olan vardakosta gemilerinden oluşan Venedik filosu aşılamadı⁴⁸.

1653'te kaptan-ı deryalığa getirilen Çavuşzâde Mehmed Paşa, altmış dokuz parça gemiyle Çanakkale Boğazı'na çıktığında Venedik filolarının saldırısına maruz kalmamış ve Hanya'ya ulaşmıştı⁴⁹. Boğazdan geçerken Turhan Sultan'a Venedik filosunun durumunu anlatan bir mektup ve filodan kaçan iki Venedik askerini göndermişti⁵⁰. Daha sonra Mehmed Paşa, Hanya'da Selino Hisarı'nı dört parça topla kuşatıp aldı ve yüz civarında gemiyle Rodos'a geldi. Bu sırada Venedikliler, altmış parçalık filoyla üzerine gelse de Çavuşzâde Mehmed adanın arkasından dolaşıp İstanbul'a gelmeyi başardı⁵¹. Fakat Rodos'un ablukası devam ettiğinden bu hareketi doğru bulunmayıp azledildi ve yerine Kara Murad Paşa getirildi.

Kaptan-ı derya Kara Murad Paşa 9 Mayıs 1654'te altı mavna, kırk dört kadirga ve yirmi iki kalyon ile Girit Seferi için hareket ettiğinde Çanakkale Boğazı açıklarında bu defa Guisepe Delfino komutasındaki Venedik donanmasıyla karşılaştı⁵². Osmanlı donanması kalyonlar önde, mavnalar arkada ve kadirgalar en geride olacak şekilde dizilmişti⁵³. Kara Murad Paşa iki donanma çatışacakken bahriye kanunlarına aykırı olarak ansızın fırkateye girdi ve donanma gemilerini arkadan sürerek savaşı başlattı. İki taraftan da karşılıklı top atışları yaşandıktan sonra, iki tarafın kalyon ve mavnaları birbirine girdi. Venedikliler bu savaşta mağlup olup sekiz gemisini kaybetmiş, on sekiz gemisini de İmroz taraflarına çekmiştir. Ayrıca Adriyatik filosu komutanı Francesco Morosini ölmüştür⁵⁴.

Osmanlı donanması daha sonra İskiri ve Eğriboz'a geçtikten sonra yenilenmiş bir Venedik donanmasının Değirmenlik (Milos) Adası'na geldiğini haber aldı. Bunun üzerine Değirmenlik'e hareket edip Venedik donanmasıyla karşı karşıya gelirse de top atışlarıyla birbirine yaklaşmayan iki donanma bölgeden uzaklaştı. Venedik donanması bundan sonra İstendil Adası'nın doğusuna asker çıkartarak burayı yağmaladı, ardından Sakız'a ve oradan da Foça'ya döndü⁵⁵. 28 Ağustos'ta yeniden Girit'e gitmek üzere yolan çıkan Kara Murad Paşa, Nakşa-Para yolunda bir düşman kalyonu ve iki fırkate görüldüğünden buraya dokuz gemilik bir kuvvet göndererek kalyonu ele geçirtti. Ertesi gün Kandiye yakınındaki Kastro'ya gelindi. Girit serdarı Hüseyin Paşa ile görüşen Murad Paşa, Rodos'a dönüp bir Felemenk gemisi yedeğinde olduğu hâlde İstanbul'a doğru yola çıktı. Murad Paşa 3 Ekim'de Rodos'tan ayrılıp Sisam ve Sakız üzerinden İzmir'e oradan da İstanbul'a gelmiştir⁵⁶.

Murad Paşa'nın sadrazam olmasıyla birlikte, Zurnazen Mustafa Paşa kaptan-ı derya olmuştu. Osmanlı donanması artık mutad üzere her yıl Girit için Akdeniz'e açılıyordu⁵⁷. Zurnazen Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı donanması, Haziran 1655'te İstanbul'dan yola çıkarak Çanakkale Boğazı'na ulaştı. Venedik donanması ise Lazzaro Mocenigo yönetiminde, önceki yıla göre daha güçlü bir şekilde hazırlıklarını tamamlamıştı. Osmanlı donanması, rüzgârın avantajıyla Venedik kalyonlarıyla hızlıca çatışmaya girdi. Ancak akıntı, Osmanlı kalyonlarını Rumeli sahillerine sürükledi ve gün boyu süren savaşta Katircızâde'nin kalyonu büyük hasar aldı; 480 askerden sadece 30'u hayatta kalmıştı. Osmanlı donanması sekiz, Venedikliler ise iki gemi kaybederek bölgeden çekildiler. Savaş sonrası Osmanlı donanması geri çekilirken, şehitler Bozcaada'ya defnedilmiş, Kaptan-ı derya Mustafa Paşa savaşta

⁴⁸ Mugnai, a.g.e., s. 145-146.

⁴⁹ Abdurrahman Abdi Paşa, a.g.e., s. 42.

⁵⁰ BOA, TSMA.e, 532/18. (trsz)

⁵¹ Kâtib Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Târîhi (1000-1065/1591-1655)]*, II, s. 1062.

⁵² İdris Bostan, "Osmanlılar Niçin Kalyon İnşasından Bir Süre İçin Vazgeçtiler? (1656-1682)", s. 224.

⁵³ R. C. Anderson, *Naval Wars in the Levant (1559-1853)*, Princeton 1952, s. 148.

⁵⁴ İdris Bostan, "Osmanlılar Niçin Kalyon İnşasından Bir Süre İçin Vazgeçtiler? (1656-1682)", s. 225-226.

⁵⁵ Anderson, a.g.e., s. 152.

⁵⁶ Mugnai, a.g.e., s. 151; Setton, a.g.e., s. 173-177. İdris Bostan, "Osmanlılar Niçin Kalyon İnşasından Bir Süre İçin Vazgeçtiler? (1656-1682)", s. 227.

⁵⁷ Bu seferlerin en yoğun olduğu dönem 1645-1657 arasındır ve irili ufaklı on dört sefer yapılmıştır. Bu seferlerin üçünde Osmanlı donanması Venedik engelini aşarak Çanakkale Boğazı'ndan çıkamamıştır (1648, 1650 ve 1652 seferleri). Bkz. Ersin Gülsoy, "Girit Seferi ve Sonrasındaki Politik Gelişmeler", *Türk Denizcilik Tarihi*, I, ed. İdris Bostan - Salih Özbaran, Deniz Basımevi, İstanbul 2009, s. 260.

cesur olanları ödüllendirirken, kaçanları da azarlamıştır. Daha sonra, Venedik'in Benefşe Kalesi'ni kuşatması üzerine Osmanlı donanması harekete geçerek Venediklileri bölgeden uzaklaştırmıştır⁵⁸.

Osmanlı donanması, kalyon dönemindeki ilk büyük yenilgisini 1656'da Çanakkale Boğazı önlerinde yaşamıştır. Bu yenilgi sırasında kaptan-ı derya Damat Sarı Kenan Paşa görevdedir. Kenan Paşa'nın ilk günlerinde Venedik donanmasının Çanakkale Boğazı'nı abluka altına aldığı haberi gelmişti. Bu sırada Venedikli bir kaptan, otuz kişilik mürettebatıyla birlikte Osmanlı tarafına sığınmış ve Müslüman olduktan sonra tersanede görevlendirilmişti. İdris Bostan, bu bilgiyi 1657'de tersane muhasebe defteriyle de doğrulanmaktadır⁵⁹.

Kenan Paşa, hazırlıkları tamamladıktan sonra Osmanlı donanmasıyla 15 Haziran 1656'da denize açıldı. Donanma, 23 Haziran'da Sultaniye Kalesi'ne ulaştığında, askerlerin sadece üçte biri hazır bulunuyordu. Venedik donanmasının üstünlüğü karşısında tereddüt yaşayan kaptan-ı derya, bir meşveret meclisi toplayarak daha fazla asker temin edilmesi gerektiğini belirtti. Ancak bu çaba sonuçsuz kaldı. 24 Haziran'da Osmanlı donanması, Venediklileri bölgeden uzaklaştırmak için top atışı yapsa da başarılı olamadı. 26 Haziran sabahı Venedik donanmasına yapılan saldırı, deniz akıntısı ve rüzgârın olumsuz etkisiyle başarısız oldu ve Osmanlı gemileri birbirine çarparak karaya çekilmek zorunda kaldı⁶⁰. Venedik donanması bunun üzerine saldırıya geçti. Bu saldırıdan sonra Osmanlı gemilerinin çoğu Venediklilerin eline geçti. Osmanlıların bu yenilgisi, İnebahtı'dan sonra alınan en büyük mağlubiyet olarak değerlendirilmektedir⁶¹.

Venedikliler bu son galibiyetten sonra Çanakkale Boğazı'nı iyiden iyiye ablukaya almış, üstelik adalara konuşlanarak hareket sahasını genişletmiştir. 28 Mart 1656'da on sekiz Venedik kalyonu Çanakkale Boğazı'nı tutmuş ardından da kadirga ve mavnalar desteğe gelmiştir⁶². Çok geçmeden Bozcaada üzerine giden Venedikliler, ada muhafızı Vezir Ahmed Paşa'nın tedbirsizliği sebebiyle dokuz günde kaleyi vireyle teslim almışlar (13 Temmuz 1656), bir ay sonra da Limni'yi işgal etmişlerdir⁶³.

3. Sakız ve Sığacık Muharebeleri

Bozcaada ve Limni'nin kaybına karşı, sadrazam Boynueğri Mehmed Paşa gerekli tedbirleri almadığından Köprülü Mehmed Paşa veziriazamlığa getirilmiştir. Köprülü Mehmed Paşa, öncelikle iç huzuru sağlamak ve mali durumu iyileştirmek maksadıyla bütçe tenkihatına girişmiş, ardından iç isyanları bastırarak devletin yönetim kadrosunu kendi isteği doğrultusunda revize etmiştir. Akabinde de Venedik meselesine odaklanmış ve ilk olarak, boğazdaki ablukayı hızlı bir şekilde sona erdirmek için harekete geçmiştir. Derhâl bir ferman çıkartarak sefer hazırlıklarına başlayan Köprülü Mehmed Paşa, asker ve malzeme ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli vergilerin toplanmasını emretmiştir.

23.02.1657 (h. 9 Cemâziyevvel 1067)'de ise tuğ-ı hümayun ile birlikte sefere çıkmıştır. Bu müddet zarfında vaktin oldukça kısıtlı olmasına rağmen altmış parça gemi inşa edilip donanmaya katılmıştır⁶⁴. Venedik donanması ise her zaman ablukayı tam teşekküllü tatbik edemeyip Kandiye'deki mücadelenin de devam etmesinden dolayı donanmayı geri çektiği durumlar oluyordu⁶⁵. Böyle bir zamana denk getirip boğaz ablukasının zayıfladığı esnada Osmanlı donanmasının Akdeniz'e indirilmesi uygun görüldü. 3 Mart gibi kış mevsimine denk gelen bir gün olmasına rağmen, otuz altı çekdiri ve dört mavnadan müteşekkil Osmanlı donanması, kaptan-ı derya Vezir Topal Mehmed Paşa komutasında Akdeniz'e çıkarıldı. Donanma yola çıktığında bazı gemilerin noksanları mevcuttu. Birinci amiral

⁵⁸ Abdurrahman Abdi Paşa, a.g.e., s. 78-81; Anderson, a.g.e., s. 155-156.

⁵⁹ İdris Bostan, "Osmanlılar Niçin Kalyon İnşasından Bir Süre İçin Vazgeçtiler? (1656-1682)", s. 229.

⁶⁰ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e., s. 54.

⁶¹ Gülsoy, a.g.m., s. 258; Setton, a.g.e., s. 183.

⁶² BOA, TSMA.e, 6907/1. (2 Cemâziyelâhır 1066 / 28 Mart 1656)

⁶³ Setton, a.g.e., s. 184; Naimâ Mustafa Efendi, a.g.e., VI, s. 1682, 1691.

⁶⁴ Mugnai, a.g.e., s. 155.

⁶⁵ Naimâ Mustafa Efendi, a.g.e., VI, s. 1732.

gemisi olan baştarde, donanmaya katılacak olan bu gemilerle birlikte geleceğinden Topal Mehmed Paşa yedek gemiye üç fener koydurarak önden hareket etti⁶⁶.

Topal Mehmed Paşa, Sakız Adası'nda dört, beş gün dinlenip Rodos'a doğru yelken açmış ve bu sırada Malta korsanlarına ait iki büyük kalyonu mağlup etmişti. Abdi Paşa bu iki kalyonun, Osmanlılara ait üç kıt'a zahîre gemisini alıkoyduklarını, cengin bu sebepten vaki olup korsan gemileri kaçtıktan sonra limanın arka tarafındaki boğazda zahîre gemilerinin kurtarıldığını zikretmektedir⁶⁷.

Ayrıca Cezayir gemileri de Osmanlı donanmasına katılmak üzere yola çıkmıştır. Kaynaklarda bu desteğin ne kadar olduğuna dair bir bilgi bulunmamakla birlikte, sekiz kalyondan fazla olduğu anlaşılmaktadır. Zira Cezayir gemilerinden sekiz kalyon, Sakız civarında Venedik gemileriyle karşılaşmış, bu gemilerin kime ait olduğunu anlamak için yanlarına gelmiş ve Venedik gemileri olduklarını görünce çatışmaya başlamışlardır. Çıkan çatışmada, Venedikliler üç kalyonu ele geçirmiş, üç Cezayir gemisi esir olmamak için sahipleri tarafından yakılmış, birisi batmış ve bir tanesi ise rüzgârın yardımıyla Sığacık'a ulaşmıştır. Venedikliler elde ettikleri galibiyeti kalıcı kılmak üzere, Mısır'dan gıda taşıyan on beş şaykanın da geçişini engellemiş, bu gemiler de Sığacık'a sığınmıştır. Destek gemilerinin aynı limanda toplandıklarını haber alan Venedik gemileri, bu defa rotasını Sığacık'a çevirmiş ve iki günlük bir muharebenin ardından kalyonu alıp şaykalardaki zahîreyi de tamamen ellerine geçirmiştir⁶⁸. Olan bitenler, Sığacık'ta yaşayan ahalinin de endişeye gark olmasına sebebiyet vermişti. Venedik gemilerinin taarruzlarından dolayı, aile efradı ve eşyalarını yanına alarak kaçışmaya başlayan halk, Venediklilerin karaya çıkıp yağma hareketine de maruz kalmışlardır. Karaya çıkan Venedik mürettebatına İzmir civarından gelen Osmanlı askeri karşılık verip altmış kadarını da esir edince, Venedikliler limandaki şaykaları yakıp Sakız Adası'na çekilmişlerdir⁶⁹.

Osmanlı donanmasının bu çatışmada destek aldığı isimlerden birisinin Seyyid Mehmed Paşa olduğu görülmektedir. O sırada Kangırı (Çankırı) Sancağı valiliği yapan Mehmed Paşa, bu muharebede mesul görülenlerden biri olmuştur. Kendisi, Venediklilerin Osmanlı gemilerini ele geçirmelerine mâni olamadığı için idam edilmiştir⁷⁰.

Sakız ve Sığacık'ta bunlar yaşanırken, yeni sadrazam Köprülü Mehmed Paşa da donanmanın ikinci kısmını tamamlamaya çalışıyordu. Üç ayda altmış parça kadırgayı hazır hâle getiren veziriazam, donanma için gerekli olan top ve tüfek barutları satın almış, gemilere zahîre ve erzak yığınağı yaptırmıştı⁷¹. Köprülü Mehmed Paşa'nın zahîre tedarikindeki abluka tehlikesi sebebiyle Mısır'dan yola çıkan gemileri, İzmir'e yanaştırıp sevkıyatı kara yoluyla yaptırttığı anlaşılmaktadır⁷². Fakat bu yeni gemilerin inşası tersane masraflarını artırmış, toplar ve sair mühimmatın tedariki gider kalemini şişirmiş, hazineye ise para kalmamıştır⁷³.

Büyük bir deniz savaşına hazırlanan Köprülü Mehmed Paşa, askerinin mevacibini vermeden bu harbi göze alamazdı. Şeyhülislâm Bâlizâde ve Kazasker Bolevî Mustafa Efendi ile istişare eden Mehmed

⁶⁶ Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., VI, s. 1730-1731; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, TTK Yayınları, Ankara trsz., s. 375; Abdurrahman Abdi Paşa bu gemilerin kırk kıt'a çekirdi olduklarını yazmaktadır. Bkz. Abdurrahman Abdi Paşa, a.g.e., s. 88. Aynı bilgi için bkz. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e., s. 83.

⁶⁷ Abdurrahman Abdi Paşa, a.g.e., s. 89.

⁶⁸ Setton, a.g.e., s. 185; Anderson, a.g.e., s. 163.

⁶⁹ Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., VI, s. 1733; Abdurrahman Abdi Paşa, a.g.e., s. 90; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e., s. 83-84. Ayrıca Silahdar, Sakız ve Sığacık muharebelerinde esir edilenlerden alınan bilgiye göre, Venedik donanmasında altı mavna, on sekiz çekirdi, on altı burtun geminin olduğunu, mellâh ve topçulardan başka dört, beş bin kadar da askerinin mevcut bulunduğunu bildirmektedir. Bkz. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e., s. 85. Jorga ise, Venedik amirali Mocenigo'nun Sığacık'ı (Sugacık) ele geçirerek Venediklilerin İstanbul'u bloke etmeye devam ettiklerini yazmaktadır. Bkz. Nicolea Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. IV, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s. 87. Venedik kaynakları Mocenigo'nun iki ayda kırk dört gemi ve bir kaleyi ele geçirdiğini yazmaktadır. Bkz. Mugnai, a.g.e., s. 156.

⁷⁰ BOA, TSMA.e, 798/48. (trsz)

⁷¹ Ahmet Nas, *Hezârfen Hüseyin Efendi'nin "Tenkîhü't Tevârih-i Mülûk" İsimli Eserinin Tahlili ve Metin Tenkidi*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2019, s. 471.

⁷² BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d)*, 9842, s. 11. (trsz)

⁷³ Tersaneninin bakımına daha sonra da ehemmiyet verilmiştir. Belgede Üsküdar ve Yoros'tan kuru kerestenin gönderilmesinin, tersane gözleri ve çatısının tamiri için elzem olduğu belirtilmektedir. Bkz. BOA, TSMA.e, 111/9. (6 Şa'bân 1069 / 29 Nisan 1659)

Paşa, doğrudan padişaha bir telhis yazdı ve Enderun Hazine'sinden üç bin kîse borç aldı. 22 Mayıs 1657 günü divan-ı hümayunda Yeniçerilere recec mevaci bi dağıtılıp bu problem de çözülmüş oldu. Köprülü Mehmed Paşa, daha sonra hazineden aldığı borca ilaveten padişah'tan bir elli kîse daha isteyecektir. Zira o sıra, Çatalbaş Mustafa Paşa kendisine Boğazhisar'dan bir mektup göndermiş, Venedik kalyonunun Malta'dan yedi çekdiri ve iki de şayka desteği aldığını haber almıştı⁷⁴. Bunun üzerine Galata'da bulunan beş burtun, navlun ile donanma-yı hümayuna gönderildi. Fakat bunlara üçer bin kuruştan toplamda on beş bin kuruş ile levent ve sair mühimmat için de on bin kuruş nakit gerekliydi. Bu meblağ, toplamda elli kîse ediyordu. Köprülü Mehmed Paşa daha evvel “*eğer iktizâ ederse sa'adetlü pâdişahımdan elli kîse rica ederim*” dediğini hatırlatarak bu beş burtun için mezkur meblağı talep etti ve bu ihtiyacı da IV. Mehmed tarafından karşılandı⁷⁵.

4. 1657 Osmanlı-Venedik Deniz Savaşı

Köprülü Mehmed Paşa, İstanbul'dan henüz hareket etmemişti ki hazırlıkları tamamlanan donanmanın ikinci kısmı da bölgeye sevk edildi. On dokuz kalyon, on mavna, otuz çekdiri ve bir de kaptan paşa baştardesinden mürekkep bu donanmanın içi, mühimmat ve yiyecek doluydu⁷⁶. Bu donanmaya Sekbanbaşı Çoban Kasım Ağa ve birkaç bin de Yeniçeri koyulmuş, ayrıca sipah ve silahdarlardan terakki almak karşılığında iki bin de serdengeçti, yüz elli parçalık kadırğa ve firkateye bindirilmişti. Bunların tamamı, baştardede kaptan vekili olan Şemsi Paşazâde'nin başbuğ tayin edilmesiyle Beşiktaş önlerine gelmişler, 150 kîse mevâcib ve kalyonların navlun ve eksikleri için 58 kîse kendilerine verilerek bütün kusurları hâllolunmuştur⁷⁷. Donanma 6 Haziran 1657'de Boğaz'a yaklaştığında, IV. Mehmed de veziriazamı Köprülü Mehmed Paşa'yı serdar-ı ekrem tayin etti. Kanun-ı kadim üzere Köprülü Mehmed Paşa'ya iki kıt'a murassa sorguç giydirilip biri kürklü diğeri sade iki hil'at-i fâhire verilip sancak-ı şerif teslim edildi. Padişahın duaları eşliğinde Silivri Kapı'dan çıkan serdar-ı ekrem, ordugâhın bulunduğu Çırpıcı Çayırı'na geldi. Sadaret kaymakamlığı ise Ankebut Ahmed Paşa'ya tevdi edilmişti⁷⁸.

Daha sonra ordu-yı hümayun ile hareket eden serdar-ı ekrem Köprülü Mehmed Paşa, yeniçeriler, altı bölük halkı zabıtları, zuâma ve erbab-ı tımar ile birlikte Boğaz'a doğru yola çıkmış ve Karakaldırım denilen mevkiye konaklamıştır. Burada bir yoklama yapılmış ve memurlardan mevcut olmayan müteferrika, çavuş ve zuâmanın dirlikleri kesilip münasip kişilere verilmiştir. Venedikliler ise bu esnada Osmanlı ordusu takviye almadan hücumu geçmişti. Boğazhisarı denilen Çanakkale Boğazı'nı tamamen işgal etmek üzere sekiz bin kişilik⁷⁹ bir güçle hareket eden Venediklilere karşı, boğazın müdafaasından mesul olan Çavuşzâde Vezir Mehmed Paşa askerleriyle birlikte kuvvetli bir savunma hattı kurdu. Venedik gemileri bu muhkem müdafaayı geçemediği gibi, beş yüzden fazla da esir vererek geri çekilmek mecburiyetinde kaldı⁸⁰.

Kapı kethüdası Mahmud'un mektubundan öğreniyoruz ki aslında düşman donanması, boğazda on dört kalyondan ibaretken aldığı takviyeyle yetmiş dört parçalık gemiye ulaşmış, üç binden fazla Venedik askerini de karaya çıkartmışlardı. Çavuşzâde Mehmed Paşa, kul kethüdası olan Yusuf Ağa'dan bu durumu haber alınca, derya tarafından üzerlerine gitmiş ve bin beş yüzden fazlasını katletmiş, kroniklerde zikredilen beş yüzden fazla esiri de burada elde etmiştir⁸¹. Başarılı müdafaayı haber alan

⁷⁴ Bu yardıma Papalık'ın da desteği vardır. Malta'dan gelen kuvvetleri Gregorio Carafa, Papalık'tan gelen güçleri ise Papa VII. Alexander'ın yeğeni Giovanni Bichi idare ediyordu. Bkz. Setton, a.g.e., s. 186.

⁷⁵ BOA, TSMA.e, 714/9. (trsz)

⁷⁶ Vecihi donanma adedini on dokuz adet kalyon ile otuz bir adet çekdiri olarak vermektedir. Bkz. Ziya Akkaya, *Vecihi Devri ve Eseri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara 1957, s. 150. Solakzâde de aynı sayıları vermektedir. Bkz. Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, sad. Vahid Çabuk, haz. H. Halit Atlı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2016, s. 915.

⁷⁷ BOA, TSMA.e, 714/9. (trsz)

⁷⁸ Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., VI, s. 1738; Abdurrahman Abdi Paşa, a.g.e., s. 91-92; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e., s. 90.

⁷⁹ Solakzâde'ye göre bu rakam on sekiz bindir. Bkz. *Solakzâde Tarihi*, s. 915.

⁸⁰ Akkaya, a.g.t., s. 151; Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., VI, s. 1739; Abdi Paşa esir adedini üç yüz vermektedir. Bkz. Abdurrahman Abdi Paşa, a.g.e., s. 92; Muhtemelen Abdi Paşa'dan iktibas yapan Silahdar Mehmed Ağa da aynı rakamı vermektedir. Bkz. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e., s. 92.

⁸¹ BOA, TSMA.e, 560/91-2. (trsz)

Köprülü Mehmed Paşa da önce Gelibolu'ya varmış, ardından Anadolu tarafına geçmiş ve 30 Haziran 1657 (18 Ramazan 1067) tarihinde Sultaniye Kalesi civarını karargâhını kurmuştur⁸².

Köprülü Mehmed Paşa'nın aldırıldığı ilk tedbir, boğazın her iki yakasına toplar yerleştirmek oldu. Bunun için İstanbul'dan toplar getirilmiş, toplarla birlikte boğazın müdafaası için yeniçeri, cebeci ve topçular temin edilmişti⁸³. Derhâl Rumeli mevkiinde Soğanlıdere, Anadolu cihetinde Küçük Kepez mıntıklarına metrisler açılıp buralara yerleştirilen toplardan ateşlenen güllerle, boğazda demirlemiş bulunan Venedik burtunları batırıldı. Bu top atışlarıyla iki mavna ve birkaç da burtunu vurulan Venedikliler, boğaza yakın gemilerini birkaç mil geriye çekip Kâfir Bucağı ve Büyük Kepez denilen mevkiin arasında bir yere demirledi⁸⁴.

Verdirilen bu zayıt sonrasında, denizden Venedik üzerine ileri bir harekât yapılmak istenmiştir. Harekâtı kaptan-ı derya Vezir Topal Paşa taşrada bulunduğundan, Sivas beylerbeyi Çerkes Osman Paşa sevk ve idare etti⁸⁵. Osmanlı'ya ait kalyon Venedik kalyonu, mavna da düşman mavnası üzerine gönderildi. Yeniçerilerle dolu Ömer Kaptan mavnası, cebecilerden mürekkep Süleyman Kaptan mavnası ve Halil Kaptan'ın idaresinde bulunan diğer bir mavna Venediklilere ait bir mavnayı sıkıştırdı. Venedik mavnası oldukça zayıt verirken imdadına yetişen diğer mavnaların yardımıyla kurtuldu ve Süleyman Kaptan'ın bulunduğu mavnayı da esir almak üzere çekip açığa doğru götürmeye başladı. Mavnanın götürülmekte olduğunu gören Katırcıoğlu Mehmed Paşa'nın eski kethüdası Alâiye sancakbeyi Küçük Mehmed Bey, beşer oturak ihtiva eden birkaç kayık ile elli, altmış kadar adamını yanına alarak mavnayı kurtarmayı başardı. Küçük Mehmed Bey ve emrindeki adamları, binbir gayretle mavnanın üzerine çıktı, geminin yedeklerini keserek içine yerleştirilen yüz elliden ziyade Venedik askerini esir ederek mavnayı kurtardı⁸⁶. Mavnalar kurtulurken kalyonlar da rüzgârın yelkenlerine muvafık düşmesi sayesinde deryaya açılmış, Sakız ve Midilli taraflarında olan kaptan paşa donanmasına dâhil olmak üzere yola koyulmuşlardır⁸⁷.

Yaşanan başarısızlık sebebiyle oldukça sınırlanan Köprülü Mehmed Paşa, âdetâ bir riske girerek kayıkla Rumeli'ne geçti. Zira muvaffakiyetsizlikte, harpten kaçan bazı askerinin de büyük payı vardı. Bunlar Venediklilerle çarpışmayı Kâfir Bucağı denilen mevkiye sığınmışlar, Malta ve Duka çekdirilerini boğazda görüp sığındıkları kalenin altına saklanmışlardı. Diğer taraftan muharebe esnasında Yeniçeri kethüdasının yedek gemisi Venediklilerin eline geçince, baştarde ve on yedi parçalık kadırgadan oluşan birlik, Küçük Kepez Burnu'na çekilmişti. Yine on beş parçalık bir başka kadırga grubu da Venedik hücumları karşısında Büyük Kepez'e kaçmış, cengçi ve kürekçileri kendilerini karaya atmışlardı⁸⁸.

⁸² BOA, *TSMA.e*, 1043/14. (8 Zilka'de 1067 / 18 Ağustos 1657).; Zira Sultaniye Kalesi tahkim edilmiş hatta kalenin siyah barut ihtiyacı Karaman'dan karşılanmıştır.

⁸³ BOA, *TSMA.e*, 704/16. (trsz.); Boğazhisar muhafızı Yusuf Paşa, bu topların yerleştirilmesinde kâfi miktarda asker olmadığından bir kısmının düştüğü ve tamir edildiğini, dolayısıyla ihtiyaç durumunda hemen bu tip işlere asker yollayabileceğini belirtmektedir.

⁸⁴ Mugnai, a.g.e., s. 156. Silahdar Mehmed Ağa bu mevkiin güllerin menziline uzak olması sebebiyle seçildiğini, o dönemde buraya İt Limanı denildiğini belirtmektedir. Bkz. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e., s. 93.

⁸⁵ Akkaya, a.g.t., s. 151.

⁸⁶ Mugnai, a.g.e., s. 157; Naimâ Mustafa Efendi, a.g.e., VI, s. 1740; Abdurrahman Abdi Paşa, a.g.e., s. 93, *İsâzâde Târîhi (Metin ve Tahlil)*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1996, s. 37. Bu harekât esnasında Osmanlı donanmasında 1 baştarde, 19 kalyon, 10 mavna, 30 çekdiri ve sipahilerle dolu kayıklar mevcuttur. Bkz. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e., s. 94. Vecihi, Küçük Mehmed'in üç parçalık Gelibolu gemisiyle hareket edip yüzden fazla Venedik askerinin esir edildiğini, iki yüz civarında Müslümanın da kurtarıldığını yazmaktadır. Bkz. Akkaya, a.g.t., s. 152.

⁸⁷ Bu savaşta rüzgâr da oldukça etkiliydi. Kuvvetli rüzgâr ve top atışları sebebiyle Venedikliler Bozcaada'ya Türk gemileriye Midilli'ye sığınmışlardır. Bkz. Setton, a.g.e., s. 186.

⁸⁸ BOA, *Ali Emiri Sultan Mehmed IV (AE.SMMD.IV)*, 40/4558 (10 Zilka'de 1067 / 20 Ağustos 1657). Belgede gemilerdeki bazı kürekçilerin firar ettikleri, yerlerine on beş kürekçi neferin İnöz'den temin edildiği belirtilmektedir. Diğer taraftan savaşta Papalık donanmasına komutanlık yapan Papa'nın yeğeni Giovanni Bichi, biraz cesaretli olursa firarı bütün gemilerin yakalanabileceğini yazmıştır. Bkz. *İlk Çanakale Zaferi: Vatikan Belgelerinden Kapualı Priore General Bali Giovanni Bichi Komutasındaki Papalık Kadırgalarının 1657 senesinde Levant'taki Seyir Defteri, Vatikan Kütüphanesi, Chig.O.IV.57*, haz. Rinaldo Marmara - Canan Parmaksızoğlu Sami, Yenidoğu Yayınları, Ankara 2015, s. 30.

Bu duruma sinirlenen veziriazam, kayığın içinde yaralı numarası yaparak düşman gemilerinin arasından süratle geçip Büyük Kepez'e ulaştı. Vakit kaybetmeden kaçan askerlerin bulunup öldürülmelerini emretti. Bunun üzerine Köprülü'nün emrindeki askerler, firariler üzerine harekete geçti⁸⁹. Kaynakların verdiği bilgiye göre, firari askerlerin yaklaşık sekiz yüz tanesi öldürülürken, kalan kısmın bazıları denizde boğuldu bazılarıysa halkın arasına karışıp canını kurtarmaya çalıştı⁹⁰. Köprülü Mehmed Paşa, bu sert tedbiriyle disiplini sağlamaya çalışmıştı. Bir diğer tedbiri de Büyük Kepez'deki üç mavna ve on çekdirinin burunlarını deryaya döndürmek ve burada metrisler inşa ettirip içlerine de balyemez toplar koydurtmak oldu. Büyük Kepez'deki mevzilenme üzerine Osmanlıların karadan, Venediklilerinse denizden karşılıklı top atışları üç gün, üç gece sürmüştür.

Venedikliler buradaki müdafaa hattını kıramayınca Kumburnu'nda bulunan baştarde ve on yedi parçalık çekdiriyle hücumla geçtilerse de bir başarı elde edemediler. Ertesi gün, bir sene evvel kaptan Kenan Paşa'yı mağlup edip Bozcaada ve Limni'nin alınmasını temin eden Venedik amirali Lazzaro Mocenigo, bizzat amiral gemisiyle birlikte harekete geçti. Osmanlı tarihlerinde "Kör Kapudan" diye geçen Mocenigo'ya kendisine denk rütbede yedi kaptan da eşlik ediyordu⁹¹. Venedik amiralinin hedefinde Osmanlı baştardesini ele geçirmek vardı ve Osmanlı gemileri henüz toparlanabilmiş değildi. Venediklileri püskürtmek için yüzlerce kan dökülmüştü ve şimdi bu fedakârlığın berhava olması Osmanlı askerini oldukça demoralize edermişti⁹².

Köprülü Mehmed Paşa, metrislerdeki askerlere Venedik gemilerine durmaksızın toplarla karşılık vermelerini emretti. Buna rağmen Venedik donanması ilerliyordu ve Osmanlı baştardesini ele geçirmesine ramak kalmıştı. Bu esnada Kumburnu'nda olan metrislerden Kara Mehmed isminde bir topçunun gönderdiği gülle,⁹³ Mocenigo'nun idare ettiği Venedik amiral gemisinin barut mahzenine isabet etti ve binlerce kürekçi ve askeriyle birlikte gemiyi havaya uçurdu⁹⁴.

Bu son gelişme, ümitlerini kaybetmiş olan Osmanlı askerini yeniden şevke getirdi. Bu infilaktan Venedik yedek gemileri de payını almış ve bakıyye gemiler geri çekilmeye başlamıştı. Böylelikle Köprülü Mehmed Paşa, hayatında belki de dönüm noktalarından birini yaşamış ve düşman donanmasının çekilmesiyle rahat bir nefes alma imkânını elde etmişti.

Galibiyet büyük bir coşkuyla karşılanmıştı. Köprülü Mehmed Paşa da muharebenin kazanılmasında hissesi olanları mükâfatlandırmayı ihmal etmedi. Harbin başında Venediklilerin Osmanlı mavnasını elde etmesini engelleyen Küçük Mehmed'i huzuruna kabul edip kendisini sitayişle karşıladı ve gözlerinden öptü. Ardından sırtındaki samur kürkü giydirip başına da gazi çelengi koydu. Ayrıca kendisine iki yüzden fazla altın verdikten sonra, beraberindeki adamlarına dağıtmak üzere de bir kîse kuruş ihvan etti. Bundan başka, muharebenin seyrini attığı gülleyle değiştiren topçu Kara Mehmed'i de huzuruna çağırıp yetmiş akçe sipahilik ulûfesiyle emekliye ayırdı, yüz altın harçlık ve bir kat da ihtişamlı elbiseyle (libâs-ı fâhire) taltif etti. Köprülü Mehmed Paşa dönemindeki Ruus Defteri'nden anlaşıldığına göre, Kara Mehmed isimli bu topçu, bir müddet daha vazifesine devam etmiştir. Defterdeki hükme göre vazifede kalmaya devam eden Kara Mehmed'in hikâyesi, kroniklerde anlatılanlar ile birebir örtüşmektedir: "*Mehmed Ali Serbölük 36 mezkûr ceneralin üç fenerli baştardesin bi-fazlillahî teala top ile urup gark ve helak olmağla hüdmeti mukabelesinde girü topçuluk*

⁸⁹ Ekkehard Eickhoff, *Venedik, Viyana ve Osmanlılar*, çev. Dilek Seniha Cenez Ülker, Ketebe Yayınları, İstanbul 2024, s. 174.

⁹⁰ Naimâ Mustafa Efendi, a.g.e., VI, s. 1740; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e., s. 97-99.

⁹¹ Silahdar, Mocenigo'nun yanında on bir kıt'a Malta ve Papa çekdirisi olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e., s. 99.

⁹² Naimâ, Köprülü Mehmed Paşa'nın bu güçlük karşısında kemâl-i huşu ve inkisarla secdeye kapanıp Allah'a niyaz ettiğini şeyhten izinli olduğu için hizbû'n-nasr duasını okuyup hüngür hüngür ağladığını zikretmektedir. Bkz. Naimâ Mustafa Efendi, a.g.e., VI, s. 1743.

⁹³ Setton, a.g.e., s. 187; Mugnai, a.g.e., s. 158. Silahdar bu topun Sultaniye Kalesi'nde dökülmüş "Sultan Süleyman topu" olduğunu belirtmektedir. Bkz. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e., s. 100.

⁹⁴ *İlk Çanakale Zaferi: Vatikan Belgelerinden Kapualı Priore General Bali Giovanni Bichi Komutasındaki Papalık Kadırgalarının 1657 senesinde Levant'taki Seyir Defteri*, s. 42. Türk topçusunun ismini vermeden atılan bir gülle ile harbin seyrinin değiştiğini yazan Jorga, Venedik amirali Mocenigo'nun orada öldüğünde 33 yaşında olduğunu belirtmektedir. Bkz. Jorga, a.g.e., IV, s. 88. Bir başka araştırmaya göre de Mocenigo, düşen yelkenin şaftı vurmaya sebebiyle ölmüştür. Bkz. Eickhoff, a.g.e., s. 178.

hidmetinde olmak üzere bölüğe ilhak. Fi 7 Şevval 1067."⁹⁵ Sadrazam harbin kazanılmasında büyük rolü olan bu iki askerden başka zaferde rolü olmuş irili, ufaklı kim var ise hepsini ödüllendirmiştir⁹⁶.

Köprülü Mehmed Paşa başarıda rolü olanları mükâfatlandırdığı gibi harpten yüz çevirenleri de cezanlandırmaktan geri durmadı. Başta hedefinde deniz kumandanlarından Ferhat Paşa vardı. Ferhat Paşa, daha savaş başlamamışken bindiği kalyonu Rumeli tarafına doğru çevirmiş ve harp etmek yerine firar etmeyi seçmişti. Üstüne üstlük aynı gece bir Venedik filikası gelip emrindeki kalyonu ateşe vermiş, dört gün sonra da Rumeli sığılarındaiken boğazın girişinde iki mavnasını daha Venediklilere yakalatmış, bu mavnalar da ateşe verilip yakılmıştı. Neticede Ferhat Paşa'yı almak için asker arasında gönüllüler tayin edildi ve kendisini yakalayan askerler, onu sadrazamın huzuruna getirdi ve Ferhat Paşa idam edildi⁹⁷.

Akabinde sıra Yeniçeri kethüdası Yusuf Ağa'ya gelmişti. O da yeniçerileri cenk için hırslandırmadığı, ayrıca en başta kendi gemisi olmak üzere emrindeki gemilerle kaçtığı töhmetiyle tutuklandı. Yusuf Ağa'nın emrindeki gemi yedekleri Venediklilerin eline geçti. Yusuf Ağa'nın bu hatasında kendi ile birlikte çorbacıları da suçlu bulundu, otağın arka kapısında hem kendi hem de yedi çorbacısı boğularak denize atıldı.

Ayrıca Kaptan Paşa yedek gemisiyle sefere çıktığından ona vekâlet eden Sivas beylerbeyi Çerkes Osman Paşa da evvelki kusurları sebebiyle muhakeme edildi⁹⁸ ve suçlu bulunarak idam edildi. Yine mavna kaptanlarından Tophaneli Sipahizâde Mehmed Kaptan, harp esnasında muharebeyi bırakıp sahile çıktığı için, sair mavna kaptanlarından Pusulacizâde Mehmed cenk meydanında sebat gösteremediği için, kadirga kaptanlarından Arap Kasım ve emsali birkaç kimse, aynı sebepten katledildiler. Bunlar içerisinde bir istisna teşkil eden isim, Yeniçeri ağası Sührab Mehmed Paşa oldu. Onun da harp meydanında gayretsizliği sabit olsa da Köprülü Mehmed Paşa'nın kadim dostu olması, sadarete gelişinde hizmetleri dokunması gibi sebeplerle canı bağışlandı fakat ağalıktan azledildi ve maktul Osman Paşa yerine Sivas beylerbeyliğine tayin edildi⁹⁹.

Osmanlı saflarında bunlar yaşanırken arta kalan Venedik gemileri, Bozcaada'ya sığındı¹⁰⁰. Venediklilere yardıma gelen üç parçalık Papalık ile Malta gemileri de geldikleri limana geri dönmek mecburiyetinde kaldılar. Her ne kadar Giovanni Bichi ve Gregorio Carafa dönüş yolundayken Korfu'nun güneyinde bir Türk filosunun Adriyatik'e çıkmasına mâni olduysa da Venediklilerin, Bozcaada ve Limni'nin kaybedilmesinden onların erken ayrılışını sorumlu tutmalarından kurtulamadı¹⁰¹.

5. Bozcaada ve Limni'nin Geri Alınışı

Köprülü Mehmed Paşa bir nevi müdafaa harbi gerçekleştirmiş ve Venediklileri çekilmeye icbar etmişti. Fakat hâlâ Bozcaada ve Limni, Venediklilerin elindeydi ve buraları kurtarmak için müdafaaadan taarruza geçmek icap ediyordu. Bu sebeple 14 Ağustos 1657 (4 Zilkâde 1067) tarihinde ordusuyla birlikte Anadoluhisarı'ndan kalkıp Bozcaada'nın tam karşısına, eski İstanbul namıyla meşhur olmuş bulunan Çaybaşı [Trova] denilen mahalle vardı.

⁹⁵ BOA, *Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d)*, 261, vr. 16a. (7 Şevvâl 1067 / 19 Temmuz 1657)

⁹⁶ Ömer isimli kişinin top ile vurulup sağ kolundan yaralandığı için Fazlı Paşa'nın iltimasıyla mukataadan yevmî on akçe alacağına dair bkz. BOA, *KK.d*, 261, vr. 16a. (11 Şevvâl 1067 / 23 Temmuz 1657).; Yahut Mustafa oğlu Ali'nin sağ kolunu kaybetmesiyle kendisine yevmî üç akçe vazife verilmesine dair bkz. BOA, *KK.d*, 261, vr. 16b. (27 Şevvâl 1067 / 8 Ağustos 1657)

⁹⁷ Ramazan Aktemur, *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi (H.1058-1106 / M.1648-1694) (Metin ve Değerlendirme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 106. Eser Ferhat Paşa'nın emrinde telef olan gemilerin mallarından tazmin edildiğini belirtiyor.

⁹⁸ Abdi Paşa'ya göre, Çerkes Osman Paşa Bozcaada üzerine memur edildiği hâlde gitmediği için katledilmiştir. Bkz. Abdurrahman Abdi Paşa, a.g.e., s. 94.

⁹⁹ Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., VI, s. 1743-1746; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e., s. 99-106; Abdurrahman Abdi Paşa, a.g.e., s. 93-94.

¹⁰⁰ Akkaya, a.g.t., s. 153.

¹⁰¹ Setton, a.g.e., s. 188. Venedik kaynakları savaşın başında da bu amirallerin düzen konusunda anlaşamadıklarını belirtmektedir. Bkz. Anderson, a.g.e., s. 166.

Sadrazam orduyla hareket ederken kaptan-ı derya olan Topal Mehmed Paşa da Midilli'de demirlemişti. Zira Topal Mehmed Paşa'nın hakkında tedbirde kusur ettiği şikâyetleri mevcuttu. Harp sırasında bu tarz hareketi olanlara Köprülü Mehmed Paşa'nın çok sert müdahalede bulunduğunu gören Topal Mehmed Paşa, katledilme korkusuyla özürler ileri sürüyor ve orduya katılmıyordu. Bu endişe yalnız Topal Mehmed Paşa'ya mühasır değildi; onun yanındaki beyler ve mavna kaptanları da vezirazamın harpten yüz çevirenleri katlettiklerini çok iyi biliyor ve aynı akıbete uğramaktansa Topal Mehmed Paşa'ya Cezayir ve Tunus'a firar etmeyi teklif ediyorlardı.

Kaptan Paşa ve yanındakilerin tereddütlerinden haberdar olan Köprülü Mehmed Paşa, Behram denilen mevkiye ulaştığında Topal Mehmed Paşa'ya hilat-ı fâhire ve bin altın harçlık gönderip cezalandırılmayacağı yollu istimâletnâme yazdı ve sadece Topal Mehmed Paşa'nın değil, yanındakilerin de korkularını gidermeyi başardı. Zira Bozcaada'nın istirdadı için yekvücut olmanın gerekliliğini müdrük olduğu için gayet realist hareket ediyor, bir taraftan Topal Mehmed Paşa ve yanındaki kaptanları donanmaya katmaya çalışırken diğer taraftan Cezayir, Tunus ve Trablus dayılarına hilat ve kîse yollayarak Bozcaada harekâtı için davet gönderiyordu.

Bundan evvel, Çanakkale Boğazı'nda Venediklilerle yapılan savaş esnasında, Osmanlı kalyonlarından on üçü, Venedik kalyonlarını yaylım ateşine tutarken rüzgârın tesiriyle Sakız Adası'na gitmek zaruretinde kalmıştı. Endişeleri izale olan kaptan-ı derya Topal Mehmed Paşa, bu kalyonları da yanına alarak ocak gemileriyle birlikte Midilli'den hareket edip donanma-yı hümayuna dâhil oldu. Sefer öncesi Osmanlı donanması, kalyon ve çekdirilerle birlikte toplamda seksen altı parça gemiye ulaşmıştır¹⁰².

Venedik donanması ise Amiral Mocenigo'nun başardesinin berhava olmasıyla, Duka ve Malta gemileriyle birlikte Bozcaada'ya sığınmış, boğaz girişinde ise altı kalyon bırakmıştı. Köprülü Mehmed Paşa, Venedik'in bu ricat hâlini değerlendirmek istiyor, elden çıkan adaların istirdadının tam zamanı olduğunu düşünüyordu. Bundan dolayı sipahilerden üç bin askeri, vazifelerini bihakkin eda etmeleri şartıyla beşer akçe zam vererek serdengeçti yazdırdı. Ayrıca yeniçeri, cebeci ve topçulardan mevkileri alınan iki bin neferin daha esamilerini düzeltirdi ve böylelikle beş bin kişilik bir kuvvetle Çakmak denilen sahile gelindi. Bu kuvvetlerin başına Kurt Paşa tayin edilip Topal Mehmed Paşa da sadrazamın emri üzerine otuz üç parçalık çekdiriyle orduya iltihak etti. Ayrıca Osmanlı ordusuna Çirmen ve Kırkkilise sancaklarının askerleri de dâhil edilip başlarına sabık mir-i âlem Vezir Hüseyin Paşa başbuğ tayin edildi¹⁰³.

Osmanlı birlikleri, 25 Ağustos 1657 (15 Zilkâde 1067) tarihinde gece yarısı Bozcaada'nın Değirmen deresi ardında bulunan Kemer deresi mevkiinden karaya çıkartma yaptı. Öyle anlaşılıyor ki plan, evvelce çok iyi hazırlanmıştı. Çünkü Osmanlı askerleri çok süratli bir şekilde adanın hisarına erişip güneş doğmadan evvel Gözcü Tepesi denilen yerde arzu ettikleri gibi metrisler inşa etmişlerdi. Venedikliler hisara bu kadar çabuk yaklaşan Türk birliklerini görür görmez, top gülleleriyle karşılık vermeye başladı. Ancak Venediklilerin attıkları güller isabet etmemiş ve tabir caizse Osmanlı askerinin burnu dahi kanamadan kuşatma devam ettirilmişti.

Venedik müdafaa hattındakilerin başarısız mukabelesini gören Köprülü Mehmed Paşa, adayı düşürmek için yığınağı daha da artırdı. Ertesi gün orduyu hem asker hem zahîre hem de mühimmat ile takviye etti. Köprülü, serdar-ı ekrem olarak Bozcaada'nın karşısında kendi birlikleriyle karar kılmış ve kaleye hücum eden askerlere destek vermekteydi. Buna karşılık Venedikliler de toparlanıp Osmanlı saldırısına karşı bir plan hazırlamıştı¹⁰⁴.

Venedikliler adanın müsait bir tarafından gemilerle karaya asker çıkarmak ve Türk ordusunun arkasına sarkarak, iki ateş arasında bırakmak istemişti. Fakat bu planın farkına varan Osmanlı birlikleri, çıkarma yapılan güzergâhta beş, altı yüz civarında tüfek-endaz birliklerle Venediklilere karşılık verdi. Bir başka birlik de kaleden çıkıp arkadan hücum etme ihtimallerine karşı hazır bekletilmişti. Adanın güney tarafında Tekfur Bahçesi denilmekle meşhur mahalden çıkarma yapmaya çalışan

¹⁰² Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., VI, s. 1747; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e., s. 107-108.

¹⁰³ BOA, *TSMA.e*, 873/49. (trsz)

¹⁰⁴ Silahdar'a göre, bu planı muhasarada bulunan Türk askerleri haber almış ve düşmanın Poyraz Limanı'ndan kuvvetli bir çıkarma yapacağını sadrazama bildirmiştir. Bkz. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e., s. 110.

Venediklilerden de haberdar olan Osmanlılar, iki binden fazla bir kuvvetle düşmanın karşısına çıktı. Denizdeki hareketliliği gören kaledeki Venedik askerleri de kaleden çıkıp Osmanlıların inşa ettiği metrislerin üzerine yürümeye başladı. Lakin bu plana karşı erken tedbir alan Osmanlılar önünde, Venedikliler tutunamadı ve kaleden çıkan askerler de kaleye ricata mecbur oldu. Bu çatışmada Venediklilerin bir namdar kaptanlarıyla birlikte beş yüz kadar askeri kılıçtan geçirilirken, bir muteber kaptanlarıyla iki yüz neferi de esir alındı¹⁰⁵. Osmanlılarda ise otuz kayıp, on da yaralı mevcuttu.

Köprülü Mehmed Paşa bu çatışmadan galibiyetle çıkıldığını görünce kuvvetlerini o gece bin beş yüz zinde güçle takviye etti. Bu güçler, iki adet top ile kadirgalara bindirilmiş, Topal Mehmed Paşa mübâşeretle adaya nakledilmişti. Böylelikle zayıflamış ve moralman da çökmüş olan Venediklilere son darbenin vurulması hedeflenmişti. Kaptan Paşa bu yığınağı gece yarısı yaptığından, dönüşü sabaha kalmış ve önü Venedik kalyonları tarafından kesilmişti. Yine de Topal Mehmed Paşa'nın kadirgasında bulunan toplar, Venedik kalyonlarına ciddi hasar verip karargâhına dönmeyi başarmıştır. Bu sırada Venediklilerin denizden yardım almasını önlemek için Anadolu Eyaleti'nde mutasarrıf olan (Kör) Hasan Paşa, boğazda demirlemiş altı parçalık Venedik kalyonları üzerine sevk edildi. Hasan Paşa bunların üzerine yirmi kadirga ile gitmiş, Venedik gemilerini mağlup edip iki yüz civarında da zayıat vermiştir. Osmanlı askerinin maneviyatı oldukça yükselmişti. Ayrıca bu psikolojik üstünlüğe bir de yeni gelen zinde kuvvetler de katılmıştı. Böylelikle hisar, iyiden iyiye sıkıştırılmaya başlandı. Venedikliler artık mukavemet edemeyeceklerini kabullenmişlerdi. Bu sebeple, çatışma kapılarını kapatıp gece vakti Bozcaada'yı terk etmeye karar verdiler.

Venedikliler giderken kalenin burç ve bedenlerine zarar vermiş, ev ve dükkânlarını harap etmişlerdi. Adadaki bütün cephaneye birlikte ada sakinlerinin malları ve erzaklarını gemilere yüklemiş, otuz altı yahut kırk yedi adet olduğu rivayet edilen kale toplarını, birkaç gün faaliyetten alıkoyacak şekilde yere çivilemişlerdi. Venediklilerin çoğu, hâlâ ellerinde tuttıkları Limni Adası'na gitmişlerdir. Böylelikle 31 Ağustos 1657 (21 Zilkade 1067) tarihinde Bozcaada, Venedikliler elinden vire ile alınmış oldu¹⁰⁶.

Bu zafer, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarda Venediklilere karşı aldığı mağlubiyetlerin son bulması hem de Köprülü Mehmed Paşa'nın mevkiini korumasında büyük bir yere sahiptir. Keza Köprülü Mehmed Paşa, kendisinden evvel sürekli değişen sadaret makamı için şartlı kabul öne sürse de siyasetin gündün güne nasıl değişebileceğini çok iyi biliyordu. Kazanılan galibiyet sayesinde hem Devlet-i Aliyye'nin toparlanması hem de Köprülü'nün seferde aldığı sert tedbirler sebebiyle kendisine muhalif olmaya başlayan yeniçeri ağası Kara Hasanoğlu Hüseyin'in aleyhte fetva alamamasını temin etmiştir.

Bozcaada'nın istirdadı veziriazam tarafından telhis ile İstanbul'a bildirilince, IV. Mehmed bu haberden fevkalade memnun oldu. Üç gece donanma şenlikleri tertip edildikten maada, padişah tarafından Hazine Darı Solak Mehmed Ağa vasıtasıyla sadrazama kılıç ve samur kürk ile hayır duaları muhtevi bir de hatt-ı hümayun gönderildi. Diğer taraftan Bozcaada'nın fethinde hizmeti sebkat etmiş olan asker de mükâfatlandırılmış, bunlar yeniçerilerin kıdemlisi olma vasfını ifade eden "emekdar"lığa terfi ettirilmiştir¹⁰⁷. O sırada Köprülü Mehmed Paşa'nın çavuşbaşı olan Mehmed Ağa da seferdeki hizmetinden dolayı on akçe terakki alanlar arasındadır¹⁰⁸.

Ardından sıra Limni Adası'na gelmişti. IV. Mehmed'in gönderdiği hatt-ı hümayun gereğince Köprülü, Limni Adası alınana kadar o bölgede kalacaktı. Bunun üzerine sadrazam, Bozcaada'yı hızlıca tamir ettirip adayı top, mühimmat, cephane ve askerle techiz ettikten sonra Yeniçeri Ağalığı'ndan çıkma

¹⁰⁵ Vecihi esir sayısını yüz seksen olarak zikretmektedir. Bkz. Akkaya, a.g.t., s. 157.

¹⁰⁶ Naimâ Mustafa Efendi, a.g.e., VI, s. 1748-1749; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e., s. 110-113; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât (Tahlil ve Metin)*, haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 4. *İsâzâde Târîhi*, s. 32. Sipâhizâde Ahmed, Bozcaada Kalesi'nin kaleye merdiven dayayarak içeri giren Osmanlı askeri tarafından fethedildiğini belirtmektedir. Bkz. Mürvet Arslan, *Sipâhizâde Ahmed'in Gazâvat-nâme-i Cezîre-i Girit ve Zadre İsimli Eseri (Değerlendirme – Transkripsiyon)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 99; Aktemur, a.g.t., s. 107.

¹⁰⁷ BOA, *KK.d.*, 261, vr. 17a. (20 Zilhicce 1067 / 29 Eylül 1657)

¹⁰⁸ BOA, *KK.d.*, 261, vr. 17b. (6 Muharrem 1068 / 14 Ekim 1657)

Sivas valisi Vezir Sührab Mehmed Paşa'yı adanın muhafızlığına tayin etti¹⁰⁹ ve Limni için harekete geçti.

Limni Adası'nın Venedik elinden kurtarılması için, her cins sınıf askerden dört bin beş yüz kişi çekdirilere konulup kaptan-ı derya Topal Mehmed Paşa komutasında yola çıkarılmıştır. Asker içerisinde mazul ve mansub birkaç bey, Hüdevendigâr Sancağı'nın erbab-ı tımarı ve samsoncubaşı Bodur Süleyman Ağa ile birkaç bin de yeniçeri vardı. Bilhassa yeniçeriler, kaptan-ı derya ile adaya varır varmaz çok süratli bir şekilde metrislere girdi ve Limni'deki kaleyi her taraftan muhasara altına aldı. Birkaç gün içinde, Osmanlı askerleri kaleyi denizden ve karadan toplarla bombardımana tutmaya başladı. Fakat kale sarp bir kayalık üzerinde ve epey de zeminden yukarıda inşa edildiğinden lağımcılarla duvarlarını yıkmak mümkün olmadı. Bu sebeple, kuşatma altmış gün boyunca devam etmiştir.

Kuşatmanın uzamasının bir başka sebebi de Kaptan Mocenigo'nun kardeşinin on yedi parçalık kalyonla desteğe gelip kale içine asker ve yiyecek takviyesinde bulunmasındandı. Dolayısıyla savaş oldukça çetin geçti. Karşılıklı çatışmalar yaşanırken, bir ara kaptan-ı derya Topal Mehmed Paşa da yaralandı. Osmanlı askerleri kaleyi düşürmek için kale hizasına topları çıkartıp aynı seviyeden duvarları vurmaya başladı. Top atışlarına karşı kale duvarları yıkılıyor, kalenin her tarafı Osmanlı askeriyle sarılı olduğundan Venediklilerin dışarıdan yardım almaları mümkün olmuyordu¹¹⁰.

Artık teslim olmaktan başka çareleri kalmayan Venedikliler, 15 Kasım 1657 (8 Safer 1068)'de kaleyi vireyle teslim etmek üzere teslim bayrağını çektiler¹¹¹. Kaleden çıkan elçi, teslim şartlarını görüşmek üzere Topal Mehmed Paşa'nın huzuruna geldi. Venedikliler, harp malzemeleri ve bütün eşyalarını yanlarına alarak kendi gemileriyle adadan ayrılma şartıyla kaleyi teslim edeceklerini söylediler de bu koşullu teslim beyanı kabul görmedi. Hakikaten kale vireyle teslim olmasaydı zaten düşmesi an meselesiydi. Bu şartlar altında Kaptan Paşa'nın, müşkül durumda bulunan düşman kuvvetlerinin elini kolaylaştıracak böyle bir teklifi kabul etmemesi gayet makuldü¹¹².

Venedikliler kalenin çıkışında Samsoncubaşı Bodur Süleyman Ağa'nın tertibi üzere dizilmiş yeniçerilerin kılıçları altında ikişer, üçer kişi geçerek gemilerine gitti ve çaresizce denileni yapıp hafif yüklü eşyalarını alarak adayı terk etti. Limni'ye sığınan Venediklilerin sayısı bin beş yüz civarındaydı. Bunların birkaç yüzü Osmanlıların ilk hücumunda ölmüş, beş yüz civarında forsaları da esir edilmişti. Ayrıca reayadan dört yüz kadarının içinde güçlü, kuvvetli olan bazıları başkalarına ibret olsun diye katledilmiş, kalanları adada yaşamaya devam etmiştir¹¹³.

Köprülü Mehmed Paşa, Limni'yi imparatorluğa tekrar kazandırmak üzere vazifelendirilse de bizzat kuşatmayı idare edememiştir. Zira kuşatmanın başlamasından kısa bir zaman sonra Erdel (Transilvanya) taraflarındaki gelişmeler sebebiyle padişah tarafından acele Edirne'ye çağırılmıştır¹¹⁴. Sadrazam, Limni'nin fethini Gelibolu civarındaki Kavak(lı) isimli menzilde öğrenmiştir¹¹⁵. Derhâl zafer haberini Edirne'deki padişaha bildirmiş, bu güzel haber neticesinde de aynı Bozcaada'nın istirdadı gibi üç gece donanma şenlikleri tertip edilmiştir. Böylelikle boğazdaki abluka kırılmış, Venediklilerin eline geçen iki ada geri alınmış ve Girit meselesindeki aleyhteki durum tersine çevrilmiştir¹¹⁶.

¹⁰⁹ Vecihi, Sührab Mehmed Paşa'nın Bozcaada muhafızlığını yapması şartıyla Sivas valiliğine tayin edildiğini belirtir. Bkz. Akkaya, a.g.t., s. 158.

¹¹⁰ Sipâhizâde Ahmed, bu muhasarada tekâsül gösteren bazı Osmanlı askerini Köprülü Mehmed Paşa'nın cezalandırdığını, bunu gören diğer ordu mensuplarının çok daha güçlü bir biçimde hücumla kalktığını yazmaktadır. *Gazâvat-nâme-i Cezîre-i Girit ve Zadre*, s. 99.

¹¹¹ Anderson, a.g.e., s. 167.

¹¹² Akkaya, a.g.t., s. 159-160.

¹¹³ Reayadan yapılan bu katillerin vireyle alınan bir kalede tatbik edilmesi ilginçtir.

¹¹⁴ BOA, *TSMA.e*, 748/88. (trsz.); Kethüda Mahmud'a ait bir mektupta Köprülü Mehmed Paşa'nın padişah ile Silivri civarında buluştuğunu yazmaktadır.

¹¹⁵ *Gazâvat-nâme-i Cezîre-i Girit ve Zadre*, s. 99.

¹¹⁶ Setton, a.g.e., s. 189. Naîmâ Mustafâ Efendi, a.g.e., VI, s. 1767-1769; Abdurrahman Abdi Paşa, a.g.e., s. 93; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e., s. 127-131; *Zübde-i Vekayiât*, s. 4.

Bu tarihlerde, Venediklilere karşı bir galibiyet de Bosna valisi Seydî Ahmed Paşa tarafından alındı¹¹⁷. Günümüzde Hrvatistan hudutları dâhilinde bulunan ve Batılı dillerde “Zadar” diye isimlendirilen Zadra Kalesi, Osmanlı ile Venedik Devleti arasında sınır bölgesiydi¹¹⁸. Seydî Ahmed Paşa buraya şiddetli bir akın tertip edip bağ, bahçe, köy ve kasabalardan geçerek akın tertip etse de kaleyi düşürememiş ardından Marta isimli bir başka kaleye doğru yönelmiştir. Ayrıca bu yol üzerinde dar bir mahalde, dört bin miktarı Venedik askeriyle karşılaşmış onları mağlup etmiştir¹¹⁹. Bunların iki bin tanesi kılıçtan geçirilmiş ve sekiz yüzü de esir edilmiştir. Ayrıca Marta isimli kale de kısa zamanda düşürülüp erzakı yağma edilmiştir. Lakin burasının vilayet merkezine epey uzak olduğu düşünüldüğünden geri dönülmüştür¹²⁰.

Osmanlı-Venedik arasında süren deniz ve kara savaşlarının bir etkisi de Akdeniz'e kıyısı olan yerleşim birimlerinin ekonomisine oldu. Zira savaş boyunca kullanılan kadirgaların geniş ambarları olmadığından gemiler yiyecek ve su ihtiyacı için kıyı şehirlerinde demirliyordu. Bu kıyılardaki yerleşim birimlerinin gelişmiş olması da gerekmiyordu. İssiz bir koyda dahi demirleyen gemilere, çevre köylerden hayvan, yumurta, sebze ve meyve satma imkânı doğuyordu¹²¹.

Venedikliler, Bozcaada ve Limni'yi alıp Çanakale Boğazı'nı tutarak aslında Girit'e karşı vaki olacak Osmanlı tehdidini uzaktan karşılamayı düşünüyordu. Bu hedeflerine ulaşmışsalar da Köprülü Mehmed Paşa'nın kararlı tavrı karşısında şimdi bütün bu kazanımlarını kaybetmişlerdi. Ancak donanmasıyla hâlâ Osmanlı'ya zarar vermekten vazgeçmiyordu. İrili, ufaklı bir araya getirdiği yüz yirmi parçalık donanmayla denize açılan Venedikliler, Hanya önlerine gelmiş ve Osmanlıların dalgınlığından istifadeyle karaya çıkmış, önüne gelen köy ve evleri yakıp yıkmıştı. Aslında Hanya Kalesi oldukça metin bir kaleydi. Düşmanın adaya çıkmasını men için de sahil boyu belli mesafelerde kuleler yapılmış ve bu kulelere top ve müstahfizlar yerleştirilmişti. Fakat Venedik askeri, boşluğu fırsat bilerek karaya çıkarma yapmış ve kuleleri zapt etmişti. Kulelere çıkıp müstahfizlarla çatışan Venedikliler, pek çok Osmanlı askerini şehit etmişlerdir. Bundan sonra yardıma gelecek olan Osmanlı ordusunun yolunu kesmiş ve Hanya'da büyük bir yağma hareketinde bulunmuşlardır.

Bunun üzerine, o sırada Girit serdari bulunan Tavukçu Mustafa Paşa, Hamid Sancağı mutasarrıfı Katırcıoğlu Mehmed Paşa'yı mevcut askeriyle Hanya üzerine gönderdi. Hayli kanlı geçen muharebede Venedikliler mağlup olmuş ancak Osmanlı askeri de epey bir yara almıştı. Venedikliler, Türk askerinin bu zor durumunun farkında olduklarından gemilerine binip ortadan kaybolsa da hızlıca geri dönüp hücumla geçtiler. Bu sırada Tavukçu Mustafa Paşa da muharebe meydanına yetişmiş ve yanındaki iki bin adamıyla gafil avlanmıştı. Düşmanın çokluğu sebebiyle Mustafa Paşa, İnadiye Kalesi'ne çekilmiş kethüdasıysa Venedik askerinin çıkartma yaptığı gemilere sızmıştır. Gemiler içinde organize olan Türk askeri kısa zamanda karaya çıkıp Venedik askerine arkadan hücumla geçti. Hanya'daki bakıye Osmanlı askeri de kendisine takviye kuvvetin geldiğini görünce, Venedik askerini iki taraftan sıkıştırıp mağlup etti. Bu son çatışmada beş bin Venedik askeri öldürülmüş olup sadece otuz yedi Osmanlı askerinin şehit olduğu düşünülürse, Venediklilerin nasıl bir hezimetle uğradıkları daha net anlaşılır¹²².

Akabinde Venediklilerin tacizleri ara ara devam etse de bir başarı elde edememişlerdir. Bunlardan birisi İstanköy Adası'na tertip edilmiştir. Lakin Osmanlı donanmasına Can Mirza ve Can Arslan

¹¹⁷ Zira 1647'de Venedikliler, Dalmaçya kıyılarında birtakım başarılar elde etmişler, Zadar bölgesindeki bazı köyleri ele geçirmişlerdi. Bkz. Setton, a.g.e., s. 148.

¹¹⁸ Güner Doğan, *Venedikliler ile Dahi Sulh Oluna - 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 151. Osmanlı-Venedik arasındaki Bosna sınırı, bilhassa Girit Savaşı sırasında ihtilaf konusu oldu. Ancak savaşın bitiminde Venedik sınır görevlisi Battista Nani'nin ismine atıfla Nani Sınırı çizilmiş, bu sınır hattı 1573'teki sınır kararlarının küçük bir revizesi olmuştur. Girit Savaşı ve akabindeki kara savaşlarının sınır tespitindeki rolü için bkz. Güner Doğan, “Balkanlarda Osmanlı-Venedik Hâkimiyet Mücadelesi ve Kara Savaşları (1645-1721)”, *Türk-İtalyan Müşterek Harp Tarihi Sempozyumu Bildirileri 21-22 Ekim 2019*, yay. haz. Gültekin Yıldız - Serkan Osmanlioğlu, Millî Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, s. 117-131.

¹¹⁹ *Gazâvat-nâme-i Cezîre-i Girit ve Zadre*, s. 100-103; *Solakzâde Târîhi*, s. 917.

¹²⁰ Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., VI, s. 1756; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e., s. 120-121.

¹²¹ Maria Pia Pedani, *Doğu'nun Kapısı Venedik*, çev. Gökçen Karaca Şahin, Küre Yayınları, İstanbul 2015, s. 82-83.

¹²² Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e., s. 237-239.

Paşa'nın Anadolu'dan gönderdiği bin nefer dâhil edilerek adada sıkı bir müdafaa tertibata alındı. Venedikliler yirmi gün boyunca gece, gündüz karadan ve denizden kaleyi muhasara etmiş, hatta kale vireyle teslim edilecek raddeye gelmişti fakat imdada gelen Osmanlı askerinin teşvikiyle, Venedik askerine karşı hücumla geçildi ve bin yüz civarında Venedikli kılıçtan geçirilip donanması geri püskürtüldü.¹²³ Diğer bir Venedik tacizi, Meis Adası'nda gerçekleşmiştir. Mısır'dan gelen on beş, yirmi kadar zahîre gemisi, Meis Adası'nda iken Venediklilere ait üç kalyon tarafından limanda mahsur kaldı. Bunlar üzerine de on yedi parçalık bir donanma gönderildi ve çıkan çatışmada Venediklilere ait iki gemi rüzgârın avantajıyla kurtuldu; fakat bu gemilerden birisi humbara marifetiyle yakılmıştır. Bu muharebede Venedik askerinin kimisi denize atlayıp kaçmaya çalışırken kimisi gemide ölmüştür. Kethüda Mahmud'un verdiği bilgiye göre, Venediklilerin seksen kadarı esir edilmiş ve zahîre gemileri Meis'den Sakız'a ulaştırılmıştır.¹²⁴

6. Venedik Savaşlarında Ordu Disiplininin Sağlanması

Köprülü Mehmed Paşa'nın IV. Mehmed tarafından Edirne'ye çağırılmasının sebebi, kuzeydeki jeopolitikayla ilgiliydi. Zira Venediklilerden sonra devletin çözmesi gereken bir diğer mesele, Erdel meselesiydi. Ancak yeni bir sefere çıkmadan önce, orduda görülen itaatsizliğin giderilmesi icap ediyordu.

Evvela kaptan-ı derya Topal Mehmed Paşa vazifesinden alınıp yerine Çavuşzâde Mehmed Paşa getirildi. Aslında Topal Mehmed Paşa, Limni Adası'nın istirdadında büyük hizmet ifa etmiş ve muhasarayı, sadrazam isticalen çağırıldığı için bizzat idare etmişti. Akabinde de Edirne'ye gelmiş ve iki yüz düşman askerini esir edip IV. Mehmed'e hediye etmişti. Karşılığında hilat-ı fahire alsa da hem padişahın kendisi hakkında mürtekip ve zalim kanaati hem de Köprülü Mehmed Paşa'nın Boğaz Harbi esnasında Midilli'ye kaçmasını unutmuyuşu sebebiyle görevinden alındı. Topal Mehmed Paşa'nın azledildikten sonra Sakız Adası'nın muhafazasına memur edildiği,¹²⁵ burada iken bir dönem zahîre kıtlığı yaşadığı,¹²⁶ Limni'deki başarısı sebebiyle hemen cezalandırılmayıp bir müddet sonra Sakız'da iken idam edildiği anlaşılmaktadır.¹²⁷ Bu da gösteriyor ki Köprülü Mehmed Paşa, harbe giderken yardımını aldığı Topal Mehmed Paşa'yı sureta affetmiş, fırsatını bulduğu ilk anda da cezalandırmıştır.

Bundan sonra devlet kademelerinde yeni değişikliklere giden Köprülü Mehmed Paşa, bu tayinler sonrasında casusları vasıtasıyla ordu içerisindeki düzeni bozmak için askeri tahrik eden/edecek kim var ise ortadan kaldırttı. Zira Köprülü, Boğaz Seferi'nden dönüp ordu-yı hümayuna avdet edince Yeniçeriler, Tekfurdağı'na (Tekirdağ) geldiklerinde kendilerine padişah tarafından kışlak tayin edilen Gümölcine'ye gitmek istemeyip Edirne'de kışlamak istediklerini beyan ettiler. Köprülü Mehmed Paşa, bu muhalefete cüret etmelerinin sebebi olarak gördüğü Yeniçeri Ağası Ali Ağa'yı azledip yerine Kundakçızâde Mustafa Ağa'yı tayin etti. Ali Ağa ise, azledilişi sebebiyle askeri kışkırtarak kendisinin vazifesinde ibka edilmesini temine çalıştı. Bu sebeple Edirne'ye çağırılıp idam edildi.¹²⁸

Köprülü Mehmed Paşa ardından, Boğaz'dan Edirne'ye gelene kadar Yeniçeri ve sipahi zümresinden fesat çıkarması muhtemel kişileri tespit ettirip katlettirmeye başladı. Öyle ki her gece kırk, elli kişi gizlice yakalanıp katlettiliyordu. Nâimâ bu durumu "*Şöyle ki Edirne'nin Tunca suyu kenarında bulunan başsız adam cüsselerinin hadd ü hasrı yok idi*" şeklinde izah etmektedir.¹²⁹

¹²³ BOA, TSMA.e, 426/17 (trsz). Belgede Kaptan Ali Paşa, Venediklilerin her gün İstanköy'deki kaleyi beş yüz, altı yüz top ile dövdükleri, kendilerinin yardıma gittiği, Can Mirza, Can Arslan ve Dilaver Paşaların ise yedi yüz kişiyle yardıma koştukları, bundan başka Anadolu'dan iki yüz levendin de imdada geldiği belirtilmektedir.

¹²⁴ BOA, TSMA.e, 657/4. (trsz)

¹²⁵ BOA, TSMA.e, 873/49. (trsz)

¹²⁶ Azize Gelir Çelebi, *93 Numaralı Mühimme Defteri (1069-1070/1658-1660) (Tahlil-Transkripsiyon ve Özet)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 127.

¹²⁷ Topal Mehmed Paşa'nın katlinden sonra müsadere edilen terekese için bkz. BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d)*, 2315, vr. 32b. (Şa'bân 1069 / Nisan-Mayıs 1659)

¹²⁸ Ali Ağa'nın katlinden sonra müsadere edilen terekese için bkz. BOA, TSMA.d, 2315, vr. 26b. (9 Cemâziyelâhır 1068 / 14 Mart 1658)

¹²⁹ Nâimâ Mustafa Efendi, a.g.e., VI, s. 1775. Mehmed Halife de vaziyeti "*Şol mertebe ki Edirne'de Sipâh ve Yeniçeri katl ettiği Tunca Suyu leş ile doldu.*" şeklinde anlatmaktadır. Bkz. Mehmed Halife, a.g.e., s. 60.

Köprülü Mehmed Paşa'nın bu sert uygulaması, kendisinin sadareti kaybetmesiyle sonuçlanabilirdi. Çünkü o sırada yeniçeri ağası olan Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa, asker ve sair devlet adamları içerisinde oldukça muteber bir isimdi. Hatta Köprülü Mehmed Paşa, veziriazamlığının ilk yıllarında ortaya çıkan sipahi isyanını bertaraf etmek için kendisine müracaat etmiş ve yeniçerileri yanına çekerek bu badireyi onun sayesinde atlatmıştı. Ayrıca Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa, İstanbul'da mali sıkıntılar yaşanırken şahsi parasından akçe dağıtmış ve mirî için yardımda bulunarak Köprülü sadaretine destek çıkmıştı¹³⁰. Ancak Köprülü'nün bu son tutumu onun "kapu yoldaşlığı"na dokunmuştu. Yanındaki askerin de tahrikiyle harekete geçen Hüseyin Ağa, Köprülü Mehmed Paşa'nın azli konusunda o sırada şeyhülislam olan Bolevî Mustafa Efendi'ye haber gönderdi. Ancak Bolevî Efendi, Köprülü taraftarı olup savaş sırasında veziriazam azlinin de doğru olmadığı yönünde görüş beyan edince, bu defa Hüseyin Ağa, Bâki Çelebi isimli adamını kendisine yolladı. Maksadı vaziyetin ciddi olduğunu bildirmek, Köprülü Mehmed Paşa'nın azli, belki de katli için fetva aldırmasıydı. Bolevî Mustafa Efendi zor duruma düşmüşse de ilginç bir tevafuk ile kethüdası içeri girmiş ve Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa'nın vefat ettiğini haber vermişti. Böylelikle Köprülü Mehmed Paşa'nın siyasi hayatı bitmek üzereyken talihi kendisine yaver olmuştur¹³¹.

Köprülü'nün katı icraatından rahatsız olanlardan biri de sipahi zümresinden Nakkaş Hasan'dı. Nakkaş Hasan, İstanbul ihtisab ağasıyken, Köprülü onun kendisi aleyhinde konuşmalarını duymuş fakat yararlı bir adam olduğunu düşünerek mansıbını almamıştı. Köprülü Mehmed Paşa'nın Boğaz Seferi sonrasında katlettiği yeniçeri ve sipahiler dolayısıyla sipahi zümrenin rahatsızlığından istifade eden Nakkaş Hasan, askeri tahrik ederek veziriazamın otağına saldırıp onu katlettirmeyi düşünüyordu. Bunun için yanına aldığı sipahilerle birlikte Edirne haricine çıkıp taraftarıyla bir isyan başlattı. Yaşanan hareketlilikten haberdar olan Köprülü Mehmed Paşa, Yeniçeri Ağası ile kul kethüdasını emrindeki neferatla birlikte üzerlerine gönderdi. Kul kethüdası Bodur Süleyman Ağa, birkaç yüz silahlı yeniçeriyle hızlı bir şekilde hareket etti ve cemiyeti dağıtıp Nakkaş Hasan'ı da yanındaki beş adamıyla yakalayarak Köprülü'nün çadırına getirdi. Sadrazamın çadırına gelmeden önce Silahdar Ağası Mustafa Ağa, Bodur Süleyman Ağa'nın önüne çıkıp Nakkaş Hasan'ı kurtarmaya çalıştığından, onunla ittifak hâlinde olduğu anlaşıldı. Bu sebeple Nakkaş Hasan ve etrafındakiler katledildikten sonra, Silahdar Ağası Mustafa Ağa da yanındaki kardeşiyle aynı gün idam edildi¹³².

Bu vakaya önde gelen devlet adamlarının karışması ilginçtir. İşin içinde Silahdar Ağası Mustafa Ağa'dan başka, o sırada Asitane-i Saadet kaymakamı olup kendisine Girit serdarlığı tevcih edilen Vezir Kör Hüseyin Paşa da vardır. Kendisi Edirne'de iken Nakkaş Hasan, İstanbul'da ve Edirne'de onunla iltisaklı olduğu dedikodularını yaymış ve Kör Hüseyin Paşa'nın Girit'e gönderilip Edirne'de durmamasını tenbih edilmiştir¹³³. Erdel Seferi öncesi Kör Hüseyin Paşa'nın katli uygun görülmemişse de daha sonra bu cürmü unutulmadığından idam edilmiştir¹³⁴.

Sonuç

Osmanlılar ile Venediklilerin ilk teması, 1350 gibi oldukça erken bir tarihte başlamış, ticarete gayet faal olan bu devlet ile Osmanlılar, ticari imtiyazlar suretiyle ikili münasebetler kurmuştur. Aynı zamanda Venedikli sefirlerin raporlarının Avrupa'da okunması, Osmanlı İmparatorluğu için onları bir haber merkezi kılmıştır. İki ülke, çoğu zaman Osmanlıların verdiği emannameler ile Akdeniz'deki emtianın dolaşımını temin etmiş fakat gerek jeopolitik gerekse jeostratejik hedefler doğrultusunda karşı karşıya gelmişlerdir.

Venedik doju ile Osmanlı imparatorlarını karşı karşıya getiren ve iki devlet arasındaki sıkı görüşmelerin kesilmesine sebep olan başlıca konulardan biri, makalede bahsedildiği üzere 1645'teki Girit Savaşı olmuştur. Girit Savaşı bir tarafıyla Osmanlı askerini yorarken diğer tarafıyla da mali

¹³⁰ BOA, *TSMA.e*, 560/91-2. (trsz)

¹³¹ Naimâ Mustafa Efendi, a.g.e., VI, s. 1751-1752.

¹³² Naimâ Mustafa Efendi, a.g.e., VI, s. 1778-1779.

¹³³ Abdurrahman Abdi Paşa, a.g.e., s. 102.

¹³⁴ Kör Hüseyin Paşa'nın katlinden sonra müsadere edilen terekesi için bkz. BOA, *TSMA.d*, 2315, vr. 34b. (24 Cemâziyelahir 1070 / 7 Mart 1660)

açıdan İstanbul'u zorluyordu. Pek çok safhasıyla devam eden muharebeler, kimi zaman askerin maaşının ödenememesinden doğan rahatsızlık, kimi zaman da Venedik dojunun aldığı destek sebebiyle bitmek bilmiyordu. Üstelik Osmanlı payitahtı, istikrarsız bir siyasi hizipleşme içerisindeydi ve harp, git gide Venediklilerin lehine dönmeye başlamıştı. Venedik donanması, Çanakkale Boğazı'nda aralıklarla sürdürdüğü ablukasını sıklaştırmış, bundan dolayı İstanbul için iase sıkıntısı husule gelmiş, halk arasında kıtlığın baş göstermesi sebebiyle hoşnutsuzluk oluşmuş, bütün bunların üzerine bir de Limni ve Bozcaada kaybedilmişti.

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadareti, bir bakıma Venedik ile olan mücadelenin kazanılmasına bağlıydı. Makalemizde gösterdiğimiz üzere Köprülü Mehmed Paşa, boğazın tahkimini ve donanmanın ikmalini gerçekleştirdikten sonra Venediklilerle giriştiği deniz savaşını kazanmayı başarmıştır. Bu galibiyet, aynı zamanda Osmanlı askerine psikolojik bir üstünlük de sağlamıştır. Art arda elden çıkan Limni ve Bozcaada istirdat edilmiş, böylelikle Köprülü Mehmed Paşa, kendisinden sonra sadrazam olacak oğlu Fazıl Ahmed Paşa'ya Girit meselesini çözmesi için uygun bir zemin bırakmıştır.

Köprülü Mehmed Paşa'nın bu başarısı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toparlanmanın ve restorasyonun da başlangıcı olmuştur. Tecrübeli devlet adamı, bu sayede, siyasi hayatındaki icraatlarında hudutsuz bir kredi elde etmiştir.

Kaynakça

1- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Sultan Mehmed IV (AE.SMMD.IV)

nr. 40/4558

Bâb-ı Âsaftı Ruus Kalemi Defterleri (A.RSK.d)

nr. 1529

Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d)

nr. 261

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d)

nr. 9842

Meşihat Şeriyeye Sicil Defterleri (MŞH.ŞSC.d)

nr. 8531

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d)

nr. 2315

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA.e)

nr. 111/9, 426/17, 438/5, 532/7, 532/18, 560/91, 657/4, 6907/1, 704/16, 714/9, 723/29, 748/88, 778/21, 778/33, 798/48, 873/49, 1043/14

2- Kaynak Eserler ve Araştırma Eserleri

İlk Çanakkale Zaferi: Vatikan Belgelerinden Kapualı Priore General Bali Giovanni Bichi Komutasındaki Papalık Kadırgalarının 1657 senesinde Levant'taki Seyir Defteri, Vatikan Kütüphanesi, Chig.O.IV.57, haz. Rinaldo Marmara - Canan Parmaksızoğlu Sami, Yenidoğu Yayınları, Ankara 2015.

Abdurrahman Abdi Paşa, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâmesi (Tahlil ve Metin Tenkidi)*, haz. Fahri Çetin Derin, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1993.

ACIPINAR, Mikail, "Kriz ve Savaş Arasında 1641 Tarihli Venedik Ahidnâmesi", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 1, sy. 1 (Ocak 2016): 177-97.

AFYONCU, Erhan-DEMİR Uğur, *Turhan Sultan*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.

AKKAYA, Ziya, *Vecihi Devri ve Eseri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara 1957.

- AKTEMUR, Ramazan, *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi (H.1058-1106 / M.1648-1694) (Metin ve Değerlendirme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- ARSLAN, Mürvet, *Sipâhizâde Ahmed'in Gazâvat-nâme-i Cezîre-i Girit ve Zadre İsimli Eseri (Değerlendirme – Transkripsiyon)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.
- ANDERSON, R. C., *Naval Wars in the Levant (1559-1853)*, Princeton 1952.
- Behcetî Seyyid İbrahim Efendi, *Târîh-i Sülâle-i Köprülü (Transkripsiyon ve Tahlil)*, haz. Mehmet Fatih Gökçek, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- BERTELÉ, Tommaso, *Venedik ve Kostantiniyye – Tarihte Osmanlı-Venedik İlişkileri*, çev. Mahmut H. Şakiroğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.
- BOSTAN, İdris, “Kadırga'dan Kalyon'a (XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Gemi Teknolojisi'nin Değişimi)”, *Osmanlı Araştırmaları* 24, sy. 24 (Aralık 2004), s. 65-86.
- _____, “Osmanlılar Niçin Kalyon İnşasından Bir Süre İçin Vazgeçtiler? (1656-1682)”, *Tarih Dergisi*, sy. 71 (Ağustos 2020), s. 223-238.
- ÇAKIR, Baki, “Kese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ek II, Ankara 2019, s. 42-43.
- ÇELEBİ, Azize Gelir, *93 Numaralı Mühimme Defteri (1069-1070/1658-1660) (Tahlil-Transkripsiyon ve Özet)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât (Tahlil ve Metin)*, haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- DOĞAN, Güner, *Venedikli ile Dahi Sulh Oluna - 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- _____, “Balkanlarda Osmanlı-Venedik Hâkimiyet Mücadelesi ve Kara Savaşları (1645-1721)”, *Türk-İtalyan Müşterek Harp Tarihi Sempozyumu Bildirileri 21-22 Ekim 2019*, yay. haz. Gültekin Yıldız - Serkan Osmanlıoğlu, Millî Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, s. 117-131.
- EICKHOFF, Ekkehard, *Venedik, Viyana ve Osmanlılar*, çev. Dilek Seniha Cenez Ülker, Ketebe Yayınları, İstanbul 2024.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler”, *Belgeler (Türk Tarih Belgeleri Dergisi)*, V-VII/9-12, Ankara 1971, s. 2-6.
- GÜLSOY, Ersin, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları (TATAV), İstanbul 2004.
- _____, “Girit Seferi ve Sonrasındaki Politik Gelişmeler”, *Türk Denizcilik Tarihi*, I, ed. İdris Bostan – Salih Özbaran, Deniz Basımevi, İstanbul 2009.
- İsâzâde Târîhi (Metin ve Tahlil)*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1996.
- JORGA, Nicolea, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. IV, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.
- KAÇAN, Meryem, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik Ahidnâmeleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.
- Kâtib Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Târîhi (1000-1065/1591-1655)]*, II, çev. Zeynep Aycibin, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016.
- _____, *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr*, haz. İdris Bostan, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018.
- KAYNAK, Merve, *Girit Savaşı Sırasında Venediklilerin Çanakkale Boğazı Ablukası*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2023.
- KÖSE, Metin Ziya, *1600-1630 Osmanlı Devleti ve Venedik – Akdeniz'de Rekabet ve Ticaret*, Giza Yayınları, İstanbul 2010.
- Mehmed Halife, *Tarih-i Gilmanî*, haz. Ertuğrul Oral, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000.

- MUGNAI, Bruno, *The Cretan War (1645-1671) – The Venetian-Ottoman Struggle in the Mediterranean*, Warwick 2018.
- MUMCU, Serap, *Venedik Baylosu'nun Defterleri - The Venetian Baylo's Registers (1589-1684)*, Edizioni Ca'Foscari-Digital Publishing, Venezia 2014.
- Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, c. VI, haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- NAS, Ahmet, *Hezârfen Hüseyin Efendi'nin "Tenkîhü't Tevârih-i Mülûk" İsimli Eserinin Tahlili ve Metin Tenkidi*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2019.
- ORAL, Özgür, "Garp Ocakları'nın Avrupa Ülkeleri ile Siyasi ve Diplomatik İlişkileri: Venedik Cumhuriyeti Örneği", *Coğrafya, Tarih ve Uluslararası Hukuk Boyutlarıyla Küresel ve Bölgesel Denkleme Ege ve Doğu Akdeniz*, ed. Mahmut Ak - Haluk Alkan – Metin Ünver, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2021.
- PANZAC, Daniel, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, çev. Ahmet Maden - Sertaç Canpolat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- PEDANI, Maria Pia, *Doğu'nun Kapısı Venedik*, çev. Gökçen Karaca Şahin, Küre Yayınları, İstanbul 2015.
- PUL, Ayşe, *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.
- SETTON, Kenneth M., *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia 1991.
- Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, haz. Nazire Karaçay Türkal, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, sad. Vahid Çabuk, haz. H. Halit Atlı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2016.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut, "PAOLO PRETO, Venezia E I Turchi (Venedik Cumhuriyeti ve Türkler), Firenze (Floransa) 1975, 554 Sayfa. Facoltà Di Magistero dell'Università Di Padova XX. Yayımlayan G. C. Sansoni, Firenze (Floransa) [Kitap Tanıtımı]", *Belleten*, 43, sy. 169 (Ocak 1979): 227-39.
- TURAN, Şerafettin, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- _____, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi (Fondaco Dei Turchi)", *Belleten*, 32, sy. 126 (Nisan 1968): 247-284.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, TTK Yayınları, Ankara trsz.
- YILDIZ, Murat, *92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.

KİTAP TANITIMI

İBRAHİM KAMIL, SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE YUGOSLAVYA: SİYASET, EKONOMİ, DIŞ POLİTİKA (1945-1990), Kriter Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2023, 482 sayfa, ISBN: 978-625-6968-58-5.

Murat DERİN*

İbrahim Kamil'in editörlüğünde hazırlanan ve ülkemizin değerli araştırmacılarının bölümleriyle katkı sunduğu *"Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)"* isimli çalışma, 2017 yılında yayınlanmıştı. Bu kitabın ilk baskısının hızla tükenmesi ve 2021 yılında ikinci baskısının yapılması, Balkanlar'a olan ilginin ülkemizde ne kadar yüksek olduğunun bir göstergesidir. Soğuk Savaş Dönemi'nin söz konusu çalışmada yeterince ele alınmaması, İbrahim Kamil'i yeni bir araştırma yapmaya teşvik etmiştir. Bu doğrultuda, Yugoslavya'nın tarihsel gelişimini ayrıntılı bir şekilde ele alarak, ülkenin siyasi, ekonomik ve dış politika dinamiklerini derinlemesine incelediği *"Soğuk Savaş Döneminde Yugoslavya: Siyaset, Ekonomi, Dış Politika (1945-1990)"* başlıklı çalışması, 2023 tarihinde Kriter Yayınevi'nde basılarak okuyucuyla buluşturulmuştur.

İbrahim Kamil, Yugoslavya'nın 1945-1990 yılları arasındaki siyasi, ekonomik ve dış politika gelişmelerini detaylı bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır. Kitap, Yugoslavya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşum sürecini, Tito liderliğindeki ve Tito sonrası dönemleri, sosyalist ekonomik politikaları ve dış ilişkilerini kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir.

Çalışma, İkinci Dünya Savaşı'ndan dağılmasına kadar Yugoslavya'nın siyasi yapısını, ekonomik gelişimini ve dış politikasını ele almış, Doğu ve Batı bloklarının keskin bir şekilde ayrıldığı Soğuk Savaş dönemini (1945-1990) kapsamıştır. İçerik olarak bir giriş, üç bölüm, Kaynakça ve Dizin'den oluşmuştur. 482 sayfadan oluşan kitabın Ahmet Baran tarafından tasarlanan kapağında Yugoslavya haritası içine Yugoslavya bayrağı yerleştirilerek dikkat çekici bir kolaj oluşturulmuştur.

Çalışmanın giriş kısmında *"İkinci Dünya Savaşı'nda Yugoslavya"* başlığı geniş çaplı bir şekilde Yugoslavya'nın İkinci Dünya Savaşı sırasındaki deneyimlerini ele almıştır. Tarihsel arka planın ayrıntılı bir şekilde sunulduğu bu bölümde, 1918'de Sırp-Hırvat-Sloven Krallığının kuruluşuna ve daha sonra göreve gelen hükümetlere de yer verilmiştir. Bu dönemde, Yugoslavya'nın işgal edilmesi ve işgale verilen tepkileri, bağımsızlık mücadelesi, siyasi ve ekonomik durum ile ülkenin dış ilişkileri aydınlatılmaya çalışılmıştır. (s.1-60)

"Soğuk Savaş Döneminde Yugoslavya'da Siyasal Gelişmeler" başlıklı ilk bölümde, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki siyasi gelişmeler incelenmiştir. 1918'de SHS Krallığı olarak ortaya çıkan devletin, 1946'da Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti ve 1963'te Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti adını almasının arkasındaki sebepler araştırılmıştır. Ayrıca 1980'de Tito'nun ölümünden sonra Yugoslavya'yı oluşturan Sırp, Hırvat, Sloven, Boşnak, Makedon, Karadağlı, Kosovalı ve Voyvodinalı halkların, 1974 anayasasının kendilerine tanıdığı Cumhuriyet statülerini ileri sürerek başlattıkları kendi devletlerini kurma eylemleri yüzünden nasıl dağıldığı irdelenmiştir. Genel olarak devletin krallıktan halk cumhuriyetine ve sonrasında sosyalist federasyon cumhuriyetine dönüşümüne odaklanılırken, Tito'nun ölümü sonrası ortaya çıkan etnik ve siyasi çekişmelere yer verilmiştir. (s.77-176)

Bu bölümde ele alınan başlıca konular şunlardır:

* Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, muratderin@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7367-4223.

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, Yugoslavya, yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Josip Broz Tito döneminde ülke hızla sosyalist bir yapıya bürünmüştür. Tito'nun karizmatik liderliği, çok uluslu ve çok dinli toplum olan Yugoslavya'da birleştirici bir rol oynamış, merkezîyetçi bir devlet yapısı oluşturulmuştur. 1946 Anayasası ile Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti kurulmuş, altı federal cumhuriyet ve iki özerk bölgeden oluşan federal bir yapı benimsenmiştir. Bu dönemde, Yugoslavya Komünistler Birliği iktidarı sağlamlaştırılmış, muhalefet bastırılmış ve tek parti rejimi kurulmuştur.

1946 ve 1963 Anayasaları

1946 Anayasası, sosyalist ilkeler doğrultusunda bir devlet yapısını öngörmüş ve merkezi hükümetin yetkilerini genişletmiştir. Bu anayasa ile birlikte, federal yapı güçlendirilmiş, cumhuriyetler arasında bir denge sağlanmaya çalışılmıştır. 1963'te kabul edilen yeni anayasa ile ülkenin adı Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti olarak değiştirilmiş, yönetim daha da merkezîleştirilmiş ve Tito'nun yetkileri artırılmıştır. Ancak bu dönemde, federal yapının getirdiği bazı sorunlar da ortaya çıkmaya başlamış, özellikle ekonomik ve etnik farklılıklar daha belirgin hale gelmiştir.

Tito'nun Ölümü ve Sonrası

Tito'nun 1980'de ölümü, Yugoslavya için büyük bir dönüm noktası olmuştur. Tito'nun yerini dolduracak bir isim bulunamamış, bu durum ülkede siyasi belirsizliklere yol açmıştır. Tito'nun ölümünden sonra, cumhuriyetler arasındaki gerginlikler artmış, merkezi otorite zayıflamış ve milliyetçilik yükselmeye başlamıştır. Özellikle 1980'lerin sonlarına doğru, Sırbistan'da Slobodan Milošević'in yükselişi ile birlikte etnik gerginlikler daha da şiddetlenmiştir.

Yugoslavya'nın Dağılması

1980'lerin sonlarında, ekonomik sorunlar ve etnik milliyetçiliklerin güçlenmesi, Yugoslavya'nın dağılma sürecini hızlandırmıştır. 1974 Anayasası ile özerklik kazanan cumhuriyetler, bağımsızlık taleplerini daha güçlü bir şekilde dile getirmişlerdir. 1990'ların başında, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Makedonya'nın bağımsızlık ilanları ile birlikte, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti fiilen sona ermiştir.

"Soğuk Savaş Döneminde Yugoslavya'da Ekonomik Gelişmeler" başlıklı ikinci bölümde, Tito döneminde Yugoslavya'nın ekonomik kalkınma çabaları ve sosyalist dünya için benzersiz olan "Özyönetimli Sosyalizm" modeli incelenmiştir. Ayrıca, ülkenin ABD, SSCB ve diğer uluslararası aktörlerle olan ticari ilişkileri ele alınmıştır. Son kısımda ise Tito sonrasında Yugoslavya'daki ekonomik gelişmelere ve dış ticarete de yer verilmiştir. (s.181-287)

Yugoslavya'nın ekonomi politikaları ve bu politikaların uygulanışının kapsamlı bir şekilde incelendiği bu bölümde ele alınan başlıca konular şunlardır:

Özyönetimli Sosyalizm

Tito liderliğinde geliştirilen "Özyönetimli Sosyalizm" modeli, Yugoslavya'nın ekonomik yapısının temelini oluşturmuştur. Bu model, işçilerin fabrikalarda ve işletmelerde kendi kendilerini yönetmelerini öngörmekteydi. Bu sayede, merkezi planlamanın olumsuz etkilerinden kaçınılması ve daha esnek bir ekonomik yapı oluşturulması hedeflenmiştir. Ancak, bu modelin uygulanmasında çeşitli zorluklarla karşılaşmış, yerel yöneticilerin yetkinliği ve merkezi hükümetle olan uyumsuzluklar gibi sorunlar ortaya çıkmıştır.

Ekonomik Reformlar

Yugoslavya, 1950'lerden itibaren çeşitli reformlarla ekonomisini modernize etmeye çalışmıştır. Tarımda kolektivizasyon, sanayileşme ve altyapı yatırımları gibi alanlarda önemli adımlar atılmıştır. 1960'larda başlayan ekonomik liberalleşme süreci ile birlikte, piyasa mekanizmalarının ekonomide daha fazla rol oynaması sağlanmıştır. Ancak, burada da birçok sorunla karşılaşmış, özellikle

1970'lerde yaşanan ekonomik durgunluk ve 1980'lerdeki borç krizi gibi sorunlar, Yugoslavya ekonomisini olumsuz etkilemiştir.

Ekonomik Zorluklar

Yugoslavya ekonomisi, özellikle 1980'lerde büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Enflasyon, işsizlik ve dış borç gibi sorunlar, ülkenin ekonomik istikrarını tehlikeye atmıştır. Merkezî planlama ve özyönetim arasındaki uyumsuzluklar, ekonomik verimliliği düşürmüş, bölgesel eşitsizlikler artmıştır. Bu dönemde, reformların yetersiz kalması ve dış yardım arayışları, ülkenin ekonomik bağımsızlığını da zayıflatmıştır.

Uluslararası Ekonomik İlişkiler

Yugoslavya'nın ekonomik modelinin bir diğer önemli boyutu, uluslararası ilişkileridir. Ülke, Soğuk Savaş döneminde Batı ile Doğu Blokları arasında bir denge politikası izlemiştir. ABD ve Batı Avrupa ülkeleri ile ekonomik ilişkiler geliştirilmiş, Yugoslavya'ya ekonomik yardımlar sağlanmıştır. Aynı zamanda, SSCB ve diğer sosyalist ülkelerle de ticari ilişkiler sürdürülmüştür. Bu denge politikası, Yugoslavya'nın ekonomik olarak ayakta kalmasında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Yugoslavya'nın Bağılantısızlar Hareketi içindeki rolü ve bu hareketin ekonomik yansımaları da ülke kalkınmasına doğrudan etki etmiştir.

Tito Sonrası Ekonomik Gelişmeler

Tito'nun ölümünden sonra, Yugoslavya'nın ekonomik yapısında ve politikalarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Reformlar, özelleştirme çabaları ve dış borç sorunları gibi konular, bu dönemde öne çıkan başlıca meseleler olmuştur. Bu süreçte, etnik ve bölgesel farklılıklar da ekonomik politikaların uygulanmasını zorlaştırmış ve ülkenin istikrarını tehdit etmiştir.

“Soğuk Savaş Döneminde Yugoslavya'nın Dış Politikası” başlıklı üçüncü bölümde, öncelikle Yugoslavya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1945-1953 yılları arasında izlediği dış politika ele alınmış ardından Stalin sonrası, 1953-1989 yılları dış politikası ve uluslararası ilişkileri değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda Trieste ve Makedonya sorunlarına odaklanılarak, Yugoslavya'nın Kominform'dan çıkarılmasının siyasi sonuçları analiz edilmiştir. Ayrıca, Tito'nun ölümünden sonra ülkenin dış politikasında yaşanan değişimler ve uluslararası ilişkilere yaklaşımı incelenmiştir. (s.291-411)

Yugoslavya'nın dış politikasının ve uluslararası arenada izlediği stratejilerin analiz edildiği bu bölümde öne çıkan konular şunlardır:

Bağılantısızlar Hareketi

Yugoslavya'nın dış politikasındaki en önemli unsurlardan biri, Bağılantısızlar Hareketi'ndeki rolüdür. Tito, Hindistan Başbakanı Nehru ve Mısır Devlet Başkanı Nasır ile birlikte, 1961'de Bağılantısızlar Hareketi'nin kurulmasına öncülük etmiştir. Bu hareket, Soğuk Savaş'ın iki kutbu olan ABD ve SSCB'ye karşı tarafsız bir duruş sergilemeyi amaçlamış, üçüncü dünya ülkelerinin bağımsızlık ve egemenliklerini korumalarını desteklemiştir. Yugoslavya, bu hareket içinde aktif bir rol oynamış, uluslararası arenada bağımsız bir dış politika izlemiştir.

Doğu ve Batı ile İlişkiler

Yugoslavya, Soğuk Savaş boyunca hem Doğu Bloku hem de Batı Bloku ile dengeli ilişkiler sürdürmeyi başarmıştır. Tito'nun Stalin ile yaşadığı ideolojik anlaşmazlıklar sonucu 1948'de Kominform'dan çıkarılması, Yugoslavya'nın SSCB'den bağımsız bir sosyalist politika izlemesine yol açmıştır. Bu durum, Yugoslavya'nın Batı ile ilişkilerini geliştirmesine olanak tanımıştır. ABD'den ekonomik yardım almış, Batı Avrupa ülkeleri ile ticari ve kültürel ilişkiler kurmuştur. Aynı zamanda, SSCB ile ilişkiler düzeltilmiş, iki ülke arasında ticaret ve işbirliği sürdürülmüştür.

Bölgesel Politikalar

Yugoslavya'nın Balkanlar'daki bölgesel politikaları da dış politikasının önemli bir parçasıdır. Tito, Balkanlar'da barış ve istikrarı sağlamak amacıyla çeşitli bölgesel işbirliği girişimlerinde bulunmuştur.

1953'te Yunanistan ve Türkiye ile birlikte Balkan Paktı'nı kurmuş, bu pakt ile bölgedeki güvenlik işbirliğini artırmayı hedeflemiştir. Ayrıca, Yugoslavya'nın Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya ile olan ilişkileri de bu bağlamda incelenmiştir.

Tito Sonrası Dönemde Dış Politika

Tito'nun ölümünden sonra Yugoslavya'nın dış politikasında bazı değişimler yaşanmıştır. Yeni liderlerin dış politika konusundaki deneyimsizlikleri, uluslararası alanda Yugoslavya'nın etkisinin azalmasına yol açmıştır. 1980'lerin sonlarında, Yugoslavya'nın dış politikası, iç siyasi ve ekonomik sorunlar nedeniyle etkisizleşmiş, ülke giderek uluslararası izolasyona sürüklenmiştir.

Son olarak sonuç bölümünde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın kuruluşundan 1989 Yugoslavya'nın dağılmasına kadar geniş ve kapsamlı bir özet sunulmuştur. Çalışma genel olarak Merkezîyetçi politikalar ile etnik milliyetçilik arasındaki gerilimler, Yugoslavya'nın kendine özgü sosyalist ekonomi modelinin başarısızlıkları ve başarıları ile Yugoslavya'nın Soğuk Savaş boyunca sürdürdüğü denge politikası ve bunun ulusal bağımsızlığa etkileri ana temaları etrafında şekillenmiştir.

Bu çalışma akademik titizlikle ele alınmıştır. Oldukça anlaşılır ifadeler kullanılmıştır. Konular, kronolojik ve tematik bir düzen içinde ele alınarak okuyucunun kitabın akışını kolayca takip etmesi sağlanmıştır. Her bölüm, kapsamlı kaynakça ve dipnotlarla desteklenmiştir, bu da çalışmanın güvenilirliğini ve akademik değerini artırmaktadır. Analitik yaklaşım sayesinde olaylar sadece tarihsel bir kronoloji ile anlatılmamış, aynı zamanda bu olayların neden ve sonuç ilişkilerini de analiz edilmiştir.

Slav dillerine hâkim olan yazar, Balkanlar'daki birçok arşiv belgesine ve yerel eserlere erişerek, çalışmasını zengin ve kapsamlı bir kaynakça ile desteklemiştir. Bu durum, kitabın akademik özgünlüğünü ön plana çıkarmaktadır. Yazarın bu çalışma ile alandaki boşluğu doldurarak, hedefine ulaştığı kanaatine varılmıştır. Çalışmanın Uluslararası İlişkiler ve Balkanlara ilgi duyanlara faydalı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca Yugoslavya'nın karmaşık ve çok katmanlı tarihini anlamak isteyen akademisyenler ve araştırmacılar için İbrahim Kamil'in "*Soğuk Savaş Döneminde Yugoslavya: Siyaset, Ekonomi, Dış Politika (1945-1990)*" başlıklı çalışması önemli bir kaynaktır. Kitap, hem akademik çevreler hem de genel okuyucu kitlesi için değerli bir referans niteliğindedir.

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Yayınlanması istenen makalenin Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulu tarafından belirlenen yazım kuralları çerçevesinde yazılmış olması şarttır. Eserdeki imlâ ve bilgi hatalarını düzeltmek yazarın sorumluluğundadır.
2. Yayınlanması için gönderilen makaleler Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından incelenmek üzere hakemlere gönderilir.
3. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu hakemlerden gelen raporları inceleyerek makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verir. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu hakem raporlarından bağımsız olarak makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.
4. Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. İstenen sürede geri dönmeyen yazarların Editör Kuruluna ulaştırılmayan çalışmaları yayından düşürülür.
5. Editör Kurulunda onaylanan çerçeve dâhilinde düzeltmesi yapılan makaleler Yönetim Kurulu'na sevk edilir.
6. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulunca yayınlanması onaylanan makaleler yayınlanmak üzere sıraya alınır.
7. Yazar, Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından kendisine tebliğ edilen (makale düzeltme süresi, yazım kuralları vs.) hususlarını zamanında yerine getirmek zorundadır. Aksi takdirde makale basım süreci durdurulur.

YAZIM KURALLARI

Yayın dili: Derginin yazım dili **Türkçedir**. Bununla birlikte **Almanca, Fransızca, İngilizce ve Rusça** yazılar da yayımlanabilir.

Yazım kuralları: Dergimize gönderilecek yazıların aşağıdaki biçimsel özellikleri taşıması yayım birliği açısından zorunludur.

Türkçe Başlık: İçerikle uyumlu, **10-12** sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle, yazılmalı ve sayfa ortasında yer almalıdır.

İngilizce Başlık: İçerikle uyumlu, **10-12** sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle Türkçe Öz'ün altında, **11** punto, önce ve sonra 3 nk boşluk bırakılacak şekilde sağ ve sol 1 cm içeride yazılmalıdır.

Yazar adı ve adresi: Yazar(lar)ın adı (**küçük**) ve soyadı (**büyük**), başlığın altında **ortalanmış** olarak **11** puntuyla yazılmalı; unvanı, çalıştığı kurum, haberleşme ve e-posta adresleri ise normal karakterde harflerle dipnot olarak belirtilmelidir.

Öz (Abstract) ve anahtar sözcükler (Key Words): Türkçe ya da yabancı dillerdeki makaleler **120-150** sözcük arasında öz içermelidir. **Türkçe ve İngilizce özet** ilk sayfada önce Türkçe özet ardından İngilizce özet gelecek şekilde sıralanmalıdır. Öz (Abstract) **10 punto**, tek satır, sağdan ve soldan **1 cm** içeride yer almalıdır. Öz bölümü, yazar adının hemen altından **3 nk** boşluk bırakılarak başlamalıdır. Özet ve Abstract'ın altında **3-10** sözcük arasında büyük harfle başlayan anahtar sözcükler bulunmalıdır. Özet başlığı **10 punto koyu** yazılmalı ve "**Öz: Metin**"-"**Abstract: Metin**" şeklinde olmalıdır.

Örnek:

1530-1611 YILLARI ARASI KESRİYE ŞEHİRİ'NDE NÜFUS VE EKONOMİ*

Onur KABAK **

Öz: Bugün Yunanistan'ın kuzeyinde bulunan Kesriye (Kastoria), XIV. yüzyılda Balkanlarda gerçekleşen hızlı Osmanlı fütühatının sonucunda, 1385 yılında fethedilerek Osmanlı idari yapılanması içerisine dahil olmuştur. Rumeli Eyaletinin sol kol kazaları içerisinde olan Kesriye ile ilgili olarak bu çalışmada daha ziyade 1530-1611 yılları arasında şehrin nüfus ve ekonomisi ele alınmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak tahrir defterlerinden faydalanılarak şehirdeki toplam nüfus, bu nüfusun yıllar içerisindeki değişimi, toplam nüfus içerisinde Müslüman ve Hıristiyan kesimin dağılımının ne olduğu gibi konular ele alınacaktır. İkinci olarak ise vergi kalemlerinden yola çıkarak şehir halkının ana ekonomik faaliyetinin tespitine çalışılacaktır. Son olarak şehirdeki mesleki iş kollarının ne olduğu ortaya konularak Osmanlı klasik döneminde Kesriye şehrinin bir görüntüsü ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kesriye, Nüfus, Ekonomi, Meslek, Tahrir.

DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC STRUCTURE OF KESRIYE BETWEEN 1530 AND 1611

Abstract: Kesriye (present day Kastoria in Northern Greece) was incorporated into the Ottoman administrative system after 1385 as part of the rapid Ottoman conquest in the Balkans during the XIV. century. This study will cover the population and economy of the city which was among the Via Egnatia districts of the Rumeli Province, focusing on the period between 1530 and 1611. In this respect, total population of the city, temporal change of the demographic structure, ratio of Muslims to non-Muslims and similar issues will be highlighted in line with Ottoman land surveys (tahrir defterleri). A second concern is to detect the main economic activities of the urban population by analysing different tax genres. Lastly, occupational branches of the city will be portrayed to present a general overview of Kesriye during Ottoman classical age.

Key Words: Kesriye, Population, Economy, Occupation, Tahrir.

456

Ana metin: Yazı Microsoft Word yazılım programı ile boyutları 17 / 24 cm olan sayfa üzerinde Times New Roman 11 punto ile tek satır aralıklı ve üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, soldan 2,5 cm, sağdan 2,5 cm kenar boşlukları ve 20 sayfayı geçmeyecek biçimde tek sütun halinde hazırlanarak teslim edilmelidir. Paragraflar 0 cm girinti ile başlamalıdır. **Anametın, özet bölümünün** hemen altından 3 nk boşluk bırakılarak başlamalıdır.

Bölüm başlıkları: Yazıda yer alan konu başlıkları Giriş, Sonuç ve Kaynakça hariç, numaralandırılarak koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır.

Şekil ve Tablolar: Şekil adı, şeklin altında, tablo başlığı tablonun üzerinde yer almalıdır. Şekil ve tablo numaraları 1, 2, 3, ... gibi verilmelidir.

* Bu çalışma Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan Kuzey Yunanistan'da Osmanlı Klasik Döneminde Üç Şehir (Yanya, Kesriye, Serfice) adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü, email: onurkabak@selcuk.edu.tr

Alıntı ve Göndermeler: Chicago usulünde (klasik usulde) sayfa altı numaralandırılmış dipnot şeklinde yapılmalıdır. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez; sayfa numarası ya da numaraları, yalnızca doğrudan alıntılarda tam olarak verilir. 3 satırı geçen alıntılara, ana metne göre sadece soldan 1 cm girinti verilmelidir. Dipnotlarda ise kaynak ilk kez kullanıldığında isim soyisim, eser adı, varsa cilt ve sayı, varsa çeviren adı, yayınevi, basım yeri, basım tarihi ve söz konusu bilginin alındığı sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Aynı eser bir çok defa kullanılacak ise yazar soyadı, a.g.e (adı geçen eser)-a.g.m. (adı geçen makale), ilgili sayfa numarası şeklinde dipnot düşülmelidir. (Örn: Kayapınar, a.g.e., s. 356).

Ana Başlık Boyutu	11 pt, ortalanmış, kalın
Kağıt Boyutu	17 x 24 cm
Ana Metin Üst Kenar Boşluk	2,5 cm
Alt Kenar Boşluk	2,5 cm
Sol Kenar Boşluk	2,5 cm
Sağ Kenar Boşluk	2,5 cm
İlk satır girinti	0 cm
Yazı Tipi	Times New Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Normal Metin Boyutu	11 pt
Paragraf Aralığı	3 nk
Satır Aralığı	Tek
Dipnot Metni Boyutu	9 pt
Alıntı Metni Boyutu	10 pt
Alıntı Kenar Boşlukları	Soldan 1 cm
Öz Yazı Tipi	Times New Roman
Öz Yazı Tipi Stili	Normal
Öz Kenar Boşlukları	Sağdan- Soldan 1 cm
Öz Metin Boyutu	10 pt
Öz Başlığı	10 pt, İki Yana Yaslı, Kalın

Örnekler:

Kitap:

Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, 11. bs., s. 115.

Sonraki atıflarda: İnalçık, a.g.e., s. 123.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda: İnalçık, Klasik Çağ, s. 123.

Makale:

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), s. 101.

-Kaynakça: Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında **9 punto** yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

İNALCIK Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), ss. 99-106.

Çeviriyazı Metinlerde Uyulacak Esaslar

Çeviriyazı bir metnin Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi yayınları arasında yer almadan önce aşağıdaki hususlara riayet edilerek hazırlanmış olması veya bunlara göre düzeltilmiş olması gerekmektedir.

a) Tanzimat sonrası matbu metinlerde:

1. Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon değil transliterasyon veya başka bir deyişle “hafifletilmiş transkripsiyon” uygulanır.

Bundan sonra kullanılacak olan “transkripsiyon” kavramı Türkçede kullanılmayan harfler de dâhil bütün harfleri aynen bir başka alfabe ile yansıtmayı; transliterasyon ise daha çok kelimenin bütünlüğünü koruyarak herhangi bir sadeleştirme yapmadan aktarmayı anlatmaktadır.

2. Uzun bütün heceler â, û, î harfleriyle yazılmalıdır. Ör. hâkimiyet; rûberû; cerîde ... Kalın okunması gereken ve anlam karışıklığına da yol açabilecek kelimelerde bulunan uzun a sesi için, bu durumu önlemek üzere “â” şeklindeki imlâ tercih edilebilir. Ör. Gâzî; mukâyese; tekâbül , kânûn...

Bu durum, benzer yazılışa sahip Arapça ve Farsça kelimelerdeki okuma yanlışlarını da önleyecektir. Ör. “Yasa” anlamındaki “kânûn” ile “Ocak ayı” anlamındaki “İkincikânûn” (Kânûnisânî) kelimelerinde olduğu gibi...

3. Kelimelerin orijinal sesleri korunmalı, transkripsiyondaki hafifletme işlemi imlâ ile sınırlı kalmalıdır. Ör. Aptûlhak Hamit (-) → Abdûlhak Hâmîd (+)

4. Arapça terkiplerin yazımında İSAM DİA’nde ve MEB. İslâm Ansiklopedisi’nde benimsenen yazım kuralları uygulanmalıdır. Ör. Muhîtü’l-Maârif; Muînü’d-devle ...

5. Farsça terkiplerde terkip tiresi her seferinde yazılmalıdır. Ör. Devlet-i Aliyye; hüsn-i muâmele, müdür-i umûmî ... Farsça terkiplerdeki terkip -i’si “-ü” şeklinde yazılmamalıdır. Ör. müdür-ü umûmî (-); hüsn-ü muâmele (-); umûr-u mâliye (-) → umûr-ı mâliye (+) ...

“Ve” kelimesine karşılık gelen “ü”ler ise aynen korunur ve kendisinden önceki ve sonraki kelimeye bitiştilmeden yazılır.

6. Osmanlıca matbu metinlerde Batı sahasına ait şahıs ve şehir adları genellikle okunduğu gibi yazılmaktadır. Tanzimat sonrasına ait bir metnin çeviriyazısında bu tür kelimeler orijinal dildeki imlâsına uygun yazılmalıdır.

Ör. “Mısır’da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsi Posiyelk’a gönderdiği mektup (...)” (-).

“Mısır’da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsi Poussielque’a gönderdiği mektup (...)” (+)

Türkçede yaygın olarak kullanılan yabancı yer ve şahıs adlarında ise Türkçe kullanımı esas alınır.

7. Masdar-ı ca’liler -günümüz Türkçesinde sık kullanıldığı için tek y ile yazılanlar hariç- çift y ile yazılmalıdır. Ör. Osmâniyye; Cülûsiyye; şahsiyye ... Sık kullanılanlara ör. Bahriye; Mülkiye...

8. Nisbet -i’si ile biten kelimelerin sonuna Türkçe olarak ismin -e hâli geldiğinde masdar-ı ca’lilerle karışmaması için “î” şeklinde yazılmalı fakat bu imlâ masdar-ı ca’lilerde kullanılmamalıdır:

Ör. “Âmâl-i millîye uygun olarak ...” (Burada millî kelimesinin sonundaki -ye, ismin -i hâlini gösterir).

“Âmâl-i milliyeye uygun olarak ...” (“Âmâl-i Milliyeye” imlâsı yanlıştır).

9. Osmanlıca matbu eserlerde vurgulanmak istenen kelimeler ve özel adlar çoğunlukla parantez içine alınarak vurgulanır. Oysa bugün bunun yerine çift tırnak içine alarak vurgulama tercih edilmektedir. Bu bakımdan;

a) Sadece vurgulanması gereken bir (veya birkaç) kelime varsa parantez yerine tırnak içinde yazılmalıdır.

Ör. “(...) nâm-ı âlîleri (Nizâm-ı Cedîd) tesmiye olundu.” (-)

“(…) nâm-ı âlîleri “Nizâm-ı Cedîd” tesmiye olundu.” (+)

b) Vurgulanmak istenen bir kitap adı ise sadece italik yazılması vurgu için yeterlidir.

Ör. “Tameşvarî (Hadîkatü’ş-Şu‘arâ) / “Hadîkatü’ş-Şu‘arâ” nâm eser-i bî-hemtâsında (...)” (-).

“TameşvarîHadîkatü’ş-Şu‘arânâm eser-i bî-hemtâsında (...)” (+).

c) Osmanlı alfabesinde büyük – küçük harf ayrımı olmadığı için şahıs, kurum veya yer adı cinsinden özel isimlerde ayrıca tırnak içine almak biçiminde özel bir vurguya gerek yoktur; baş harflerinin büyük yazılması yeterlidir.

Ör. “Şeyhülislâm’üstâdı (Münîr Efendi) da çağırılıp meydâna getirildi.” (-)

“Şeyhülislâm’üstâdıMünîr Efendi de çağırılıp meydâna getirildi.” (+)

Dolayısıyla bu gibi durumlarda Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış metinlerde kullanılan parantezler hiç kullanılmamalıdır. Elbette açıklama ve ek bilgi mahiyetindeki cümle veya kelime gruplarında parantez kullanılacaktır.

10. Ana metin içinde geçen Türkçe dışındaki dillerden iktibas edilmiş cümlelerin, metin içine tercüme aktarılmalı, gerekiyorsa dipnotlarda orijinal yazılışları kaynak bilgisinden önce verilmelidir.

11. Günümüz Türkçesinde kullanılmayan Farsça kelimelerin imlâsında, günümüzde kullanılanlarda olduğu gibi Türkçe telâffuz esas alınmalıdır.

Ör. nohoft (-) → nühüft (+); dovvom (-) → düvvüm (+) ...

12. Osmanlı Türkçesiyle basılı bir metinde geçen her tür Arapça kelimenin yazımında da yaygın Türkçe telâffuz esas alınmalıdır. Ör. Rasûl (-) → Resûl; a’yân → âyân ...

13. Arapça kelimelere mahsus bir ses olan ayn harfî, anlam karışıklığına veya okuma hatasına sebep olmadıkça imlâyâ yansıtılmamalıdır.

14. Tanzimat sonrası matbu metinlerde transkripsiyon değil transliterasyon esas alınacağı için isimleşmiş veya çok kullanıldığı için âdetâ birleşmiş Arapça, Farsça terkiplerde kullanılacak apostrof ve tire işaretleri kaldırılmalıdır.

Ör. Abdü’l-Hamîd (-) → Abdülhamîd (+)

Kânûn-i sâni (-) → Kânûnisâni (+); Teşrîn-i sâni (-) → Teşrînisâni (+); Rebîü’l-evvel → Rebülevvel

Cemâziye’l-âhir → Cemâziyelâhir; Zi’l-ka’de → Zilkâde

Şeyhü’l-İslâm (-) → Şeyhülislâm (+) vb.

15. Türkçe kelimelerin -özellikle fiil kökenli kelimelerin- sonlarında Osmanlı metinlerinde genellikle b harfî ve diğer bazı kelimelerde c ve d harfleri kullanılırsa da çeviriyazı çalışmalarında p, ç, t şeklindeki sert-sessiz harfler kullanılmalıdır. Yine özellikle fiil kökenli kelimelerde Eski Türkçeye ait telaffuzun Anadolu sahasındaki bir devamı olarak Osmanlı imlâsına yansıyan “ü” sesleri “i”, “ı” sesleri ses uyumuna göre düzeltilmeli; kapalı e harfî de denen ve genellikle “i” harfîyle yazılan ses ise “e” harfîyle yazılmalıdır.

Ör. idüb (-) → edip (+); konub (-) → konup (+); bitüb (-) → bitip (+); içün (-) → için (+); ağac

(-) → ağaç (+); yiğid → (-) yiğit (+); geçid (-) → geçit (+) ...

b) Tanzimat sonrası yazma Arşiv belgelerinde:

Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon usûlü uygulanır.

c) Tanzimat öncesi matbû veya yazma metinlerde:

Bu tür eserlerin çeviriyazıları hazırlanırken İSAM, DİA ve MEB İslâm Ansiklopedisi'nde uygulanan ilmî transkripsiyon usûlü kullanılmış olmalıdır. Bu iki ansiklopedi arasında herhangi bir uyumsuzluk olursa DİA esas alınır. Kuruma Tanzimat öncesi bir metnin yayını teklif edilirken transkripsiyon alfabesine mahsus harfler bir liste hâlinde eserin başında gösterilmeli; metin boyunca da özellikle Türkçede bulunmayan harflerin yazımında bu alfabe esas alınmalıdır.

d) Rusça, Bulgarca, Yunanca vb. alfabeti farklı dillerde transliterasyon kullanılmalı, kelimelerin aktarımı Türkçe telaffuza göre olmalıdır.¹

¹Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi yayın İlkeleri, Belleten Dergisi ve Humanitas Dergisi yayın ilkeleri çerçevesinde hazırlanmıştır.

ABAD / JABS

JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES
ALTI AYDA BİR ÇIKAR / PERIODICAL PUBLISHED EVERY SIX MONTHS

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

TEKİRDAĞ 2024